

HO 20219
3

Հայկական Տաճարներ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ
ՏԱԾԱՐՆԵՐ
ԵՐԵՎԱՆ

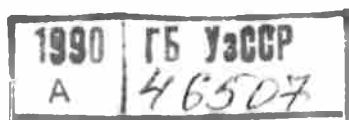

Азудойберди Шўхт'абоев

Тошкент
«Ўзбекистон»
1990

Ўз2
Т99

10.08.19
3

ISBN 5-640-00727-3

X $\frac{4803620201-89}{M 351 (04) 90}$ 90

© Фафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987 й.

© «Ўзбекистон» нашриёти, бадийй беаааа. 1990 й.

ЎЗИГА ХОС ИЖОД СОҲИБИ

Ҳар бир ёзувчининг ўзига хос ҳаёт йўли бор. Табиийки, у туғилиб ўсган муҳит ҳам, уни ўраб олган табнат олами ҳам, унинг болалик чоғларию илмга интилишлари ҳам ва ниҳоят адабиётга кириб келиш йўллари ҳам ўзига хос бўлади.

Еш китобхон муҳаббатини қозонган, ўз асарлари билан Бутуниттифок аренасига чиқиб олган Худойберди Тўхтабоевнинг ёзувчилик сафига кириб келиш сирлари билан қизиқсангиз англайсизки, у адабиёт майдонига ўнқир-чўнқирли йўллар билан қанчадан-қанча қийинчиликларни енгиб кириб келган.

Маълумотларга қараганда, у «Қатрон тоғи этакларига жойлашган Катта Тағоб қишлоғида туғилган». Бу сўлим, сермева қишлоқнинг одамлари қизиқчи, латифа ва эртаклар сўзлашга усталниги билан ажралиб туради. Табиийки, Х. Тўхтабоевнинг ёзувчи бўлиш учун қўлига қалам олишида, ўша латифа ва эртаклари, қизиқчиликни яхши кўрадиган қишлоқ одамларининг катта ҳиссаси бор, албатта. Ешлигида такрор-такрор эшитган, илиб олиб ўзи ҳам тенгдошларига, укаларига айтиб берган латифа ва эртаклар унинг характерини шакллантиришда катта роль ўйнаган.

Х. Тўхтабоевнинг ҳаёти билан қизикадиган бўлсангиз, у чақалоқликдан етим қолгани, ўғай ота ким эканини таниганини, диний китобларни ўқиган диндор бувисининг қўлида тарбия олганини эслайди. Тахмин қилиш керакки, Х. Тўхтабоевнинг ёзувчилик касбини танлашда ёшликдаги бу ҳаёт машаққатларининг, хусусан кампирларни ўз атрофига бирлаштира оладиган илмдон ва тақводор бувининг ҳам қандайдир ўрни бўлганини англайсиз.

Худойберди ўзининг ҳаётни тўғрисида қуйидагиларни алоҳида ҳаяжон билан гапирди:

«Менинг болалик ва ўсмирлик йилларим Улуғ Ватан уруши йилларига тўғри келган, ота-онасиз қолган етим ҳамқишлоқларимнинг ўкинч ва армонларини эшитганман. Ўғлидан «қора хат» келган оналарнинг кўксини юлиб додлаганини кўрганман, акасини интизор кутаётган сингилларнинг, эридан барвақт жудо бўлган ёш-ёш жувонларнинг пинҳоний кўз ёшларини кўрганман».

Болалик чоғларидаги бу таассуротлар бекорга ўтиб кетган эмас, албатта. Унинг ёзувчи бўлиб, хусусан болалар ёзувчиси бўлиб қўлига қалам олишида бу фактларнинг роли ҳам озмунча бўлган эмас.

Мана Худойбердининг болалик чоғларини давоми:

«Ўғай отам — уста Абдуқодир рабочий батальонига кетгач; биз оилада саккиз бола қолдик. Бир хилларимиз болалар уйида, бир хилларимиз

бировлар уйига молбокар бўлиб кетдик, мен ҳам болалар уйида бўлганман, мен ҳам молбокар бўлганман. Шундай онлалар ҳам бўлган эдики, ҳам онадан, ҳам отадан жудо бўлишганди... Мен булар билан роса болалар уйидан болалар уйига ўтиб «сайр» қилганман, ҳатто Тошкентдан Қў-конгача пиёда кетган пайтларимиз бўлган».

Бировларнинг эшигида юриб молбокарлик қилиш, қисқаси, кичик хизматкор бўлиш, унинг устига саккиз етимчанинг каттаси бўлиб, уларнинг ҳам ғамини ейтиш, ёзувчи сўзлари билан айтганда «етимлар армияси сафида бўлиш» болалар уйида юриб турфа болалар характерларини кузатиш — булар ҳаммаси бўлажак ёзувчи учун фақат ҳаёт материали эмас, балки ҳаёт мактаби босқичлари ҳам эди.

Улуғ Ватан уруши тугади. Худойберди Тўхтабоевнинг ўқувчилик, студентлик давлари тез суръатлар билан ўтди. Бадний ижодга у ҳали студентлик чоғларидаёқ қизикди, дастлаб шеърлар машини олмоқчи бўлди, кейин прозага ўтиб ҳикоялар ёзди. Студентлик чоғларида ёзилган «Фельетондан сўнг» ҳикояси учун «Совет Ўзбекистон» газетасининг мукофотини олди. Шундан кейин Х. Тўхтабоев қатор ҳикоялар эълон қилди.

Ёш адибнинг ҳикоялари тематик жиҳатдан ҳар хил бўлса ҳам бир жиҳатдан уларда муштарақлик бор эди. У ҳар хил ҳаёт материали, ҳар хил вазиятдан туриб ҳаётдаги иллатларга, эскилик сарқитларига, тўғрироғи, совет ахлоқ принципларини бузувчиларга қарши кескин кураш эълон қилар эди. Шу сабабдан ёт иллатларга танқидий муносабат пайдо бўлди. Шунинг учун бўлса керак, унинг ҳикояларида танқидий йўналиш анча устун туради.

Худойберди Тўхтабоев ўз ижодининг бу йўналишига нзох бериб ёзади:

«Турмушда ҳали иллат кўп, унга қарши курашиш керак. Хўп, қайси йўл билан? Муаллимлик йўли биланми? Лекция ўқиш биланми? Мен «Фельетондан сўнг» номли ҳикоямда журналист ҳам мураббий, тарбиячи, фельетон жанри эса журналист-мураббий кўлидаги энг яхши курол, масалан занглаган темирни ўтга солсанг занги тўқилгани каби, сарқитларга ботган киши фельетон ўтида ловиллаб ёнса сарқитлардан ҳоли бўлади, деган ғояни олға сурган эдим».

Ғоя шундай нарсаси, у бекордан-бекорга пайдо бўлиб ўтиб кетавермайди. Бир кун пайдо бўлган ғоя иккинчи кун ишга тушиши, ўз амалиятини кўриши керак бўлади. Ўзининг биринчи асарида олға сурилган ғоя Худойбердининг тўла банд қилган эди. Шу асосда у фельетон жанрида анча ижод қилди. У узок вақтлар аввало «Тошкент ҳақиқати», кейин «Совет Ўзбекистони» газеталарида фельетончи муҳбир бўлиб хизмат қилди. Яна шуниси ҳам қувонарлики, Худойберди ўз асарлари учун республика бўйлаб, ҳар хил соҳадан материал танлаб, танланган материаллар устида кунт билан ишлар ва фельетондан фельетонга ўз маҳоратини ошириб борар эди. Мана унинг фельетончилиқ фаолияти ҳақидаги ўз фикрлари:

«Ниманики сарқит ва иллат деб тушунсам, ниманики қонундан ташқари адолатсиз деб билсам, ниманики замондан орқада қолган

ва тараккиётга ғов бўлувчи, деб тушунсам, чиройли турмушга нимаки доғ бўлиб тушаётган бўлса ана шуларнинг ҳаммасига қарши қурашдим. 300 дан ортиқ катта-кичик фелъетонлар ёздим. Х. Тўхтабоев, Т. Худойбердиев, Б. Назаров деган имзолар билан ёздим, ҳеч кимни аямай, жон-жаҳдим билан ёздим...»

«Жон-жаҳдим билан ёздим». Ҳа, факат шу хилда ёзилган асарларгина ўз олдидаги вазифани адо эта олади. Назаримда, Худойберди ижоднинг бу талабини ёшлигиданоқ англаб олган кўринади. Гапнинг тўғриси айтганда, эҳтимол, ҳамма фелъетонлар ҳам, ўша вақтларда яратилган ҳамма ҳикоялар ҳам баробарига мукаммал бўлган деб бўлмайди. Улар ичида шошилиб ёзилган, объективлик талабига тўла жавоб беравермайдиган асарлар ҳам бўлиши эҳтимол. Бирок шу нарса муҳимки у ўз асарларини куйинишлар билан, «жон ва жаҳди» билан ёзди. Нимаки, «жон ва жаҳди» билан ёзилса, унда самимийлик салмоғи етарли бўлади. Демак, у китобхонга тўла етиб боради.

Х. Тўхтабоевнинг биринчи ҳикоялар тўплами бундан роса 20 йил олдин, яъни 1961 йил «Шошқалок» номи билан эълон қилинди. Ушандан бери у асосан болалар — ўсмирлар ҳаётига тегишли 10 дан ортиқ ҳикоялар тўплами, киссалар, романлар эълон қилди.

Худойберди Тўхтабоев асарлари ичида «Сариқ девни миниб», «Сариқ девнинг ўлими» романлари ёш китобхонлар муҳаббатини қозонган асарлардан ҳисобланади.

Х. Тўхтабоев «Сариқ девни миниб» саргузашт романи учун республикамиз комсомол мукофотини олишга сазовор бўлди. Асарнинг II қисми «Сариқ девнинг ўлими» учун эса ёзувчи милиция ходимлари ҳаётига бағишланган асарлар конкурсининг ғолиби бўлди. Китобхонлар жамоатчилиги ва адабий танқидчилик ҳам Худойберди Тўхтабоевнинг бу асарларини маъқуллади. Қатор тақризлар эълон қилинди, мунаққидларнинг қатор мақолаларида тилга олинди. Худойбердининг бу асарлари саргузашт роман услубида яратилган новатор романлардир. Бу романларнинг иттифоқимизнинг ўнлаб тилларига, баъзи бир хорижий тилларга таржима қилиниб, катта тираж билан босилиши ҳам адиб меҳнатига берилган катта баҳодир.

Хўш, Худойбердининг номини маълум қилган бу асарларининг сиринимада? Бу саволга жавоб бериш учун асарларга бир назар ташлаб кўрайлик.

Шундай қараганда «Сариқ девни миниб», «Сариқ девнинг ўлими» баъзи хусусиятлари билан Ғ. Ғуломнинг «Шум бола» сани эслатади. Х. Тўхтабоев қаҳрамонлари ҳам «Шум бола» қаҳрамони сингари зийрак, серфаҳм, чаккон. Бунинг устига у фантазияга ҳам бой — маълум бир ишни битказиш учун дарров йўл излайди, агар йўл тополмай қолса, мушкул ишларни ҳаёлан ҳал қилишдан ҳам тоймайди.

Бирок, Худойберди Тўхтабоевнинг қаҳрамони замонавий «шум» лардан. Ғафур Ғуломнинг шум боласи эса замон замирида ҳарака қилади. Ўзининг хатти-ҳаракатлари билан синфий зиддият асосига

қурилган замоннинг чиркин иллатларини фош қилади. Худойберди Тўхтабоев қахрамонлари эса олға бораётган бугунги кун замирида яшайди, ҳаракат қилади. Биз роман қахрамони Ҳошимжоннинг ҳатти-ҳаракатларини кузатиб куламиниз ва янги жамиятга ёт бўлган раҳна ва иллатларни фош қилаётгани ва бу ишда унинг фаҳм-фаросатлари билан танишиб «офарин» деймиз.

«Сарик дев» қахрамонининг ҳаракат майдони кенг, фаолияти ҳам ранг-баранг, характериининг ўзига яраша шаклланиш тарихи ҳам бор.

Китоб саҳифаларида қахрамон даккига сабаб бўлган ўз қилмишларидан пушаймон бўла бермайди, аммо, китобхон пайқаб оладикки, бу даккиларнинг асл сабаби қахрамоннинг яхши ўқимаганида, умуман ҳали ўзи тайёр бўлмаган ишларга қўл урганида. Қахрамон мактабга қайтиб ўқишни давом эттиришга қарор қилади.

Воқеанинг шу тарзда берилишининг ўзида муҳим бир ҳақиқат бор. Баъзи бир ёшларда куч ва қобилиятини ортиқча баҳолаш, ўз имкониятлари билан ҳисоблашмасдан манманлик кўчасига кириб кетиш, реал ҳаёт талабларини ҳисобга ола бермаслик ҳоллари учраб туради. Худойберди Тўхтабоев шу ҳилда «ғоз чираниш» ларга муносабат билдиради.

Ҳошимжон ушун диндорлар билан бўлган бу муносабат ҳам асарнинг биринчи қисмларидаги «ғоз чираниш»лардек ўткинчи эди. У ёт муҳитда бир оз бўлиб, яна ўзининг асл вазифасига — ўқишига қайтади. Шу билан гўё «дакки»лар саргузашти маълум бир натижалар — қахрамон характериининг анча тобланиши билан яқунлангандек бўлади.

Бундан кейин қахрамон характернда учинчи ва масъулиятли босқич бошланади. Асардан шундай таассурот пайдо бўладикки, қахрамон гўё ўзини нималаргадир тайёрлади, ўша тайёргарликка кўра ишга тушиши керак. Езувчи қахрамонига шунга лойиқ вазифа ҳам топиб беради. Бу — фирибгар, текинхўр, ўғрилardan халқ мулки ва соёйишталигини сақлашга қодир бир вазифа — милиция ходими. Биз Ҳошимжон билан бирга бўлиб халқ ишончини сунистеъмол қилиб, унинг мулкига қўл чўзган қаллоблар муҳитига борамиз ва уларнинг ҳийла-найрангларини кўрамиз. Булар халқ орасидаги соддаларни гап-сўзларга ишонтириб, чақалаб-тийинлаб бойлик йиғадиганлардан эмас, балки хўжалик ичидаги касб-корларнинг илмини эгаллаган, ўзини илмли ҳисоблаган ҳар бир кишини гангитиб қўйишга тайёр «мутахассис ўғрилар». Табиатан зийрак, фаҳм-фаросатли, ҳаётнинг баъзи томонлари билан танишиб яна ҳам зийраклашган Ҳошимжон катта бир операцияда қатнашиб, унинг муваффақиятли яқунлашини таъминлайди. «Мутахассис ўғрилар»нинг катта группасини фош қилишда қатнашадн.

«Сарик дев...» — саргузашт асар. Бунинг устига фантастик ҳам. Шунга мувофиқ асардаги воқеаларнинг баъзилари қутилмаган тарзда рўй беради, бир қисм воқеалар асоссиздек бўлиб кўринади. Саргузашт-фантастик асарларнинг қисмати маълум бир деталь ва ёки эпизоднинг нақадар конкрет ва реаллиги билан белгиланмайди, балки бир оз реалликдан узоқда бўлатуриб китобхонни ишонтира олиши ва «тўқима

вокеалар» воситасида зарур хулосалар чиқарилиши билан белгиланади. Худойберди Тўхтабоев асардан кузатилган хулосани чиқара олган. Саргузашт йўли, фантастик баён унинг учун адабий приёми — усул сифатида хизмат қилади. Масалан, қаҳрамон «Сирли қалпоқча» сиз вокеаларнинг ич-ичига кириб бора олмас, ҳаётимизда учраб турадиган, кўриб-кузатиб юрилган, бироқ сир-асрори етарли англамаган иллатларни етарли даражада фош қила олмаган бўлар эди.

Худойберди Тўхтабоевнинг фантастикаси, такрор айтамизки, замонавийдир. Бу фантастика орқали берилган вокеалар «Сехрли қалпоқча» билан унинг қаҳрамони амалга оширмакчи бўлган ҳамма ишлар бизнинг умид ва орзуларимизда яшайдиган ишлар — ҳуллас, замонавий «шум бола»га замонавий вазифа берилган ва асар қаҳрамони бу вазифани уддасидан чиқа олган.

Худойберди Тўхтабоевнинг саргузашт асари бу хусусиятлари билан муҳим тарбиявий аҳамиятга эга. Тўғри, асарнинг яна ҳам пишиштиш зарур бўлган жойлари ҳам йўқ эмас. Унда камраб олинган вокеалар керагидан ошқочадек кўринади, баъзи жойларда бошқа асарларда учрайдиган деталь ва вокеалар олинади, баъзан батафсил тасвир ўрнига вокеаларни баён қилиб ўтиш сингари ҳоллар ҳам кўзга ташланади. Аммо, шуларга қарамадан, қўйилган мақсаднинг тўғри ифодаланиши, баёнда қизиқарли йўллар топилиши жиҳатидан Худойберди Тўхтабоевнинг бу асари ўсмирлар учун ёзилган яхши асарлар қаторидан ўрин олишга ҳақлидир.)

Ёзувчилик санъати шундайки, адиб, ё кўрган-билганини, ё эшитганини ёзади. Бу кўрган-билган ва эшитганларини маълум бир системага солишда доим ўз ҳаёти кўз олдида туради. Шу маънода ёзувчи учун ўз ҳаёти, кўрган-кечирганлари биринчи даражали материал вазифасини адо этади. Худойберди Тўхтабоевнинг «Сариқ девнинг ўлими» дан кейин эълон қилинган романида шундай сатрлар бор: «Белим сал букирок, буни ўзим тан оламан, укаларимни кўтара-бериб шунақанги бўлиб қолганман, бўйим ҳам тенгқурларимга қараганда сал пастроқ, буни ҳам инкор қилмайман. Мен юқорига қараб ўсаман деганимда укаларим елкамга миниб олиб, пастга қараб босишаверган. Шунинг учун паканароқ бўлиб қолганман. Беш болали дейишларига ҳам, ростини айтсам унча жаҳлим чиқмайди. Нега десангиз чиндан ҳам роппа-роса бешта укам бор. Бешовини ҳам ўзим катта қилганман, ойижоним тракторчи, уруш бошланганидан буён кечасию кундузи далада».

Ўрматли ўқувчимиз сезаётган бўлса керакки, бу «Беш болали йигитча» романининг бош қаҳрамони Орифжоннинг сўзлари. Худойберди Тўхтабоевнинг ўзини кўрганларга нисбатан унинг китобларини ўқиганларнинг мароталаб кўпдир. Бироқ бу кўп сонли китобхонлар ҳеч вақт Орифга берилган бу портрет характеристикаси Худойберди Тўхтабоевнинг ўзига алоқадор эканини билмайди. Ҳа, бу портретда ёзувчининг ўз киёфасидан нималардир олинган, фақат портрет маъносида эмас, балки бошқа жиҳат-

лар билан ҳам Орифжон адибнинг прототипи деган хулосага келишга ҳуқуқ беради.

Саргузашт романлар, фелъетон ва фелъетонбоп ҳикоялар, ниҳоят комедия билан суғорилган роман «Беш болали йигитча» Худойбердини жиддийроқ ижодий босқичга тайёрлади. Бу унинг кейинги романи «Қасоскорнинг олтин боши» романи бўлди.

Роман ҳам материал жиҳатдан, қисман услуб жиҳатдан ҳам бошқа асарларидан катта фарқ қилади. Худойберди бу асарида ўтмиш тарихий материалига, реал шахс тасвирига мурожаат қилади. Бу асарда унинг бошқа йирик асарларидагидек болаларча тасаввур ҳам йўқ.

Худойберди бу роман билан ўзбек романчилиги географияси уфқини ҳам анча кенгайтди. Асар воқеалари Самарқанд атрофларида, қисман ҳозирги Қарши, Бухоро областлари территорияларида бўй беради.

Бу романда услуб жиҳатдан ҳам Худойбердининг ўзига хослиги кўзга ташланиб туради. Еш адиб Абдулла Қодирий романларидагидек кўпроқ реал воқеаларнинг кескин бурилишлари, бу бурилишлардаги қаҳрамонлар ҳолати билан қизиқади. Бироқ ҳаёт воқеликларини тасвирлашда Худойберди Абдулла Қодирийни айнан такрор қилади, деб ҳам бўлмайди. «Ўтган кунлар» муаллифи ўз санъати билан воқеаларни китобхон қалбини ларзага солш даражасида кескинлаштира олар эди. Худойберди воқеалар кескинлигини бу даражага кўтара олмайди, албатта. Бунинг ўрнига «Қасоскорнинг олтин боши»да бошқа фазилатлар бор: у аниқ тарихий фактни кузатади, тадқиқот қилади. Асар марказига йиллар оша қилмишлари оғиздан-оғизга ўтиб, афсона бўлиб донг таратган «Намоз ботир», «Намоз полвон» номли машҳур қасоскор қаҳрамон Пиримқул ўғли Намоз «саргузашт» лари асос қилиб олинади.

«Қасоскорнинг олтин боши» сюжети, унда акс эттирилган тарихий ҳақиқат ва бадий тўқима асослари шуни кўрсатадики, адиб узок йиллар давомида Намозга тегишли тарихий ҳужжатларни, даврнинг ижтимоий ва сиёсий ҳолатини кунт билан ўрганибди, танланган давр ҳақида ҳаққоний хулосалар чиқариши мумкин бўлган даражага етибди, кейин қўлига қалам олибди.

Тарихий маълумотларга қараганда асарнинг бош қаҳрамони — Намоз Пиримқул ўғли (1865—1907 йиллар) Самарқанд атрофларидаги қишлоқларда яшаган, маълум вақтлар давомида атрофига одам йиғиб, ўзига хос йўллар билан тенгсизликка қарши курашган — етим-есир, камбағаллар ғамида ҳаётини фидо қилган. У анча билимдон ва дунё кўрган йигит, рус халқи ҳаёт тарзи билан яқиндан таниш. Баъзи бир тахминларга қараганда унинг фаолияти ўша вақтлардаги революцион ҳаракатлар билан ҳам боғлиқ бўлган.

Тўхтабоев ўз асарида тарихий ҳақиқатга яқин бўлишга ҳаракат қилади. Намоз ботир ҳаётда ҳам, романда ҳам халқ — оддий меҳнаткаш халоскори. У куч билан бойлар молу-мулкларини тортиб олиб,

камбагал, бева-бечораларга таркатади. Бу фаолияти туфайли унинг атрофига катта куч йиғилади. Шу даражага бориб етадики, бу кучдан Амир ҳам, ҳатто губернатор ҳам таҳликада қолади. Шу маънода Намознинг бу ҳаракатлари маълум даражада синфий маъно касб этади. Унинг назарида одамлар икки гуруҳга бўлинган — бири меҳнаткаш, бойлик яратувчи заҳматкашлар, иккинчиси бойликларни ўзларига «тортиб олувчи» ва уни йиғиб, ҳаёт лаззатини кўргувчилар. Намознинг вазифаси бойликни эгаси — яратувчисига қайтаришдан иборат. Мана Тўхтабоев талкинидаги Намоз. Тарихдан яна шу нарса ҳам маълумки, бу кучга маълум бир йўналиш бериб турадиган, унинг кураш йўлларини ёритиб турадиган, замон талабига асосланган программаси бўлмаган. Х. Тўхтабоев масаланинг бу жиҳатларини акс эттиришда ҳам тарихан объектив.

Адиб Намоз образини алоҳида муҳаббат билан тасвирлайди. Бу йўлда ёзувчи қалам бўёғини аямайди. Ҳатто шу даражага борадики, бу реал характер образини яратишда у халқ оғзаки ижодида ва ёки афсоналарда кўп учратиладиган образли ибораларни анчагина ишлатади. У «булутдек баланд», «кўкраклари кенг», «қўллари узун», «биллаклари йўғон» — «биттаси чакалоқнинг белидек келади», «бўйи дароз», «пешонаси дўнг», у «наъра тортганда хонанинг шипи кўтарилаётгандек бўлади» ҳоказо ва ҳоказолар.

Намоз Ботир кўпгина мушкул ҳолатларда ҳам халқ эртак ва достонларидаги ботирлар сингари бемалол чиқиб кета олади. Бундай пайтларда адиб бўёғини ошириб беришдан ҳам қайтмайди. У Намозни реалликдан бир оз юқори кўтаради ҳам. Таҳликага тушган пайтларда паҳса деворни тешиб кета олади, от устида ўн газлик жардан сакрай билади... (Фақат унда сирли калпоқча йўқ ҳолос). Булар деталлар албатта. Асосий масалага келганда эса — халқ қасоскори образини эсда қоларли шаклда яратиш, унга нисбатан китобхон муҳаббатини уйғотиш масаласида — бу бўёқдорлик адиб мақсадига, реалистик образ яратиш принципларига зид келмайди.

Худойберди Тўхтабоевнинг қасоскори осмондан тушган эмас, ёки ҳеч ердан ҳеч гап йўқ Намоз бир думалаб қасоскор киёфасига кириб қола қолгани йўқ. Унинг бу йўлга киришининг социал сабаблари бор. Романда масаланинг бу томони ҳам етарли очиб берилган. Гап шундаки, Намоз аввало ерли ва колонизатор бойлар эшигида хизматда бўлади. Бошда бунини у нормал ҳолат деб тушунади — кимларнингдир қўлида катта бойлик бўлиши керак, кимлардир уларга хизмат қилиши керак... Бироқ маълум бир вақтга етгач у англайдики, бойлар эшигида ишлайдиган меҳнаткашларга бериладиган ҳақ уларнинг тирикчилиги учун етмайди, бунинг устига минимум даражада берилган ваъдаларни бойлар амалга ошира бермайди, улардан ўтиб тушган яна бир ҳол шундай бўладики, ҳақ сўраб борган меҳнаткаш таҳқирланади, қалтакланади ё ўлади, ё бутун умрга майиб бўлиб қолади. Одамнинг кадрсизланиши олий нуктага бориб етади. Намознинг ўзи ҳам,

қариндошлари билан бирга шу аҳволга тушади. Ҳақ сўраш можароси жанжалга айланиб, бой билан камбағаллар орасида катта конфликт туғилади, қози калон бўлим ҳоқими эса бу масалани ҳал қилиш ўрнига бой томонига ўтиб олади. Бу оздек Намозни от ўғрисига чиқарадилар. Пичок бориб суякка тегади. Намознинг қасоскорлик йўлига киришининг сабаби шулар.

Адиб Намознинг қасоскорлик давридаги воқеаларни, бу йўлда у дуч келган драматик ҳолатларни анча батафсил тасвирлайди. У қасоскор ота-она, қариндош-уруғлар бошига ёғдирилган бало-қазолар, севгилси Насиба у билан бирга бўлгандаги фожналар романда объектив акс эттирилади. Бошқача қилиб айтганда Худойберди Тўхтабоев Намоз ва намозчилар ҳаракатини эксплуатацияга қарши, тенгсизлик, ҳуқуқсизликка қарши халқ тўлкини сифатида кўрсатади.

Намоз эксплуатацияга қарши курашди. Лекин бу давр ҳали революцион вазият пишиб етилмаган давр эди. Шу сабабдан Намоз ва унинг атрофидагилар ҳаракатларининг баъзи бир ғалабалари вақтинчалик ғалаба ҳисобланар эди. Шу боисдан у баъзи бир ғалабалардан кейин зарбаларга учраб турар эди. Шундай пайтлардаги фожиавий ҳолатлар ҳамма томонда ўз аксини топган. Оқибат Намоз ҳаракати кескин фожа билан тугалланади. Бу ҳам тарихий, ҳам бадий ҳақиқат сифатида романда тўғри акс эттирилган.

Намоз тажрибаси, бу улў халқ ҳаракати беиз ўтиб кетиши мумкин эмас эди. Ахир оқибатда биз учун ҳам Намоз ишларининг аҳамияти озмунча эмас. Ёзувчи Пиримқул Қодиров романнинг биринчи нашрига ёзган сўз бошида бу ҳақда шундай дейди:

«Намоз Ботир аллақачон Ўзбекистон тарихига кирган. Унинг саҳифаларида исёнкор халқ вакили сифатида таърифланган эди. Бу роман унинг ёркин сиймосини адабиётимиз орқали ҳар бир хонадонга олиб киради, муаллиф ўз таланти, меҳри, маҳорати ва меҳнати билан қайта тирилтирилган довурак, мард, танти йигит энди бизга туғишганимиздек кадрдон бўлиб қолади. Халқи учун жонини берган Намоз Ботир халқ қалбида мангу яшайди».

Ҳақиқий ёзувчининг ҳар бир асари изланишлар самарасидир. Худойберди Тўхтабоев ҳар бир асари билан ўз ижодини нималар биландир бойитади, қандайдир янгиликларга эришади. Бироқ ижодкор учун, хусусан ўзига талабчан, бадийят масъулиятини ҳис қиладиган ёзувчи учун изланишларнинг чеки йўқ. Бизнинг назаримизда Худойберди Тўхтабоев чексиз изланадиган, шу туфайли ҳар бир асари билан адабиётимиз тараққиётида сезиларли ҳисса кўша биладиган адибларимиздан. Адибнинг китобхонларни мамнун қиладиган хислатларидан бири ҳам шу.

*Матёқуб Қўшжонов,
ЎзФА мухбир аъзоси*

САРИҚ ДЕВНИ МИНИБ

Р о м а н

СЕҲРЛИ ҚАЛПОҚЧА

I боб

КЎЧАГА ҚУВИЛДИМ

Танишиб кўйайлик: отим Хошим, эркалатиб чақирмоқчи бўлсангиз Хошимжон деб атайсиз. Фамилиям — Рўзиев, Рўзивой тракторчининг ўғлиман. Рухсат берсангиз, оиламиз ҳақида ҳам икки-уч оғиз сўзлаб ўтсам: дадам икки-уч йилдан буён чўлда бульдозер ҳайдаб ер текислайди, ойимнинг айтишига қараганда ўша томонларга ҳам пахта экишармиш. Бир ойда, баъзан икки ойда бир келиб кетади. Келганида ҳар биримизга алоҳида-алоҳида совға-саломлар олиб келади. Совғанинг энг яхшиси, албатта, менга тегади. Ойим бўлса уйимиздан уч юз метр наридаги фермада сигир соғади. Бир ўзига 24 говмиш қарайди. Ўтган йили сутни кўп соққани учун медаль ҳам олган. Ўша медални ойимдан яшириб мен ҳам икки марта тақдим. Бир марта тақиб бозорга бориб сабзи-пиёз олиб келдим, иккинчи марта тақиб мактабга борувдим, директоримиз чақириб олиб роса уришди.

Катта синглим Ойшахон тўртинчи синфда ўқийди. Ҳовлини супуриш, идиш-товокларни ювиш ўшанинг бўйнида. Ойим уни: «Оппоқкинам, жонимнинг хузури», деб эркалатгани-эркалатган. Ойим уни бағрига босиб суйган кунни мен ҳам бикинидан секин чимдиб:

— Пучуқкинам,— деб кўяман.

Кичик синглимнинг оти Донохон. Ҳозир биринчи синфда ўқияпти. Ойимнинг айтишига қараганда у катта бўлса, албатта доктор бўлармиш. Менимча, ундан доктор чикмаса керак. Нега десангиз, кўча-кўйда ҳамшираларга кўзи тушиб қолса укол қилади деб, тоғдан-тоққа қочади. Тунов кунни мактаб ҳовлисида оқ халат кийган буфетчини кўриб доктор келди деб деразадан ташлаб қочибди.

Ростини айтсам, ўзим ҳам унчалик ёмон бола эмасман. Ақл-хушим жойида, одобим ҳам чакки эмас, олтинчи синфнинг интизомли ўқувчилариданман. Бир хил, ҳалиги шўх болаларга ўхшаб, кунбўйи кўча чангитиб юрмайман. Яшириб нима қиламан, кўча чангитиб юргандан кўра командага

бўлиниб олиб, тўп тепган ёки холироқ жойга, масалан, ойнинг ҳарчанд чақирса ҳам овози етмайдиган жойга бориб олиб чиллак ўйнаган минг марта яхши.

— Ҳошим! — деб чақиради баъзан ойм.

— Лаббай, ойижон?

— Томдан ўтин ташлаб бергин.

— Хўп бўлади, ойижон, — дейману секин у ёк-бу ёкка қарайман-да:

— Ойша! — деб кичкираман.

— Лаббай, акажон?

— Томдан ўтин ташлаб бергин.

— Хўп бўлади, акажон, — дейди Ойша. Шундай демаса, ишлар чатоқ. Оч бикинга мушт келиб тушади. Ишқилиб, оймнинг гапини ҳеч ерда қолдирмайман. Айтганини ўзим бажармасам, биров орқали бажараман. Аслини олганда ўзинг бажаришинг шарт эмас. Фермаизнинг мудир Сирожиддин ака нуқул шунақа қилади. Раисдан бирон топширик олиб келса аъзоларига топширади. Сиз қанақалигингизни билмайман-ку, лекин мен ҳам мудирликка ўхшаш ишларни яхши кўраман. Шу ўйнайверсанг-ўйнайверсанг, сенга тегишли ишларни бировлар бажараверса-бажараверса...

— Ориф! — деб кичкираман баъзан. Айтгандек, эсимдан чиқиб қолаёзбди, Ориф билан бирга ўқиймиз, бир партада ўтирамыз. Ўзи паканагина бола-ю, лекин боши тўла ақл. Ҳар қандай масалани ҳам кўз юмиб-очгунча ишлаб ташлайди, мен ҳам кўз юмиб-очгунча кўчириб оламан. Гоҳ биров жойини жўрттага хато қилиб кўчираман, шундай қилмасам бўлмайди-да, муаллимимиз кўчирганимни билиб қолади. Шундай қилиб:

— Ориф! — деб чақираман.

— Нима дейсан? — дейди Ориф уйларида туриб.

— Чик, дарс тайёрлаймиз.

— Ўзинг чиқа қол.

Ориф мени чақираётганини ойм эшитсин, деб жўрттага қайта-қайта сўрайман:

— Нима дединг?

— Ўзинг чиқа қол деяпман, нима, қулоғинг карми?

Папкани кўтариб секин «қуён» бўлиб қоламан. Чиқиб тайёр вазифаларни апил-тапил кўчираман-да, ҳали айтганимдек, кўча чангитиб юрмайман-ку, тўппа-тўғри нариги маҳаллага футбол ўйнагани жўнаб қоламан.

Мана бугун ҳам шунга ўхшаш режалар тузиб, Орифни чақираман, деб эндиgina кекирдагимни чўзаётган эдим, ойм:

— Ҳошим,— деб чакириб қолди.

— Лаббай, ойижон.

— Нега товукларга дон бермадинг?

Рост, эрталаб ойим товукларга дон бериб қўйгин, деб тайинлаб кетган эди. Бутунлай унутган эканман. Энди нима қилдим-а, ишкилиб қулоқнинг тагида шавла қайнамаса бўлгани!

— Нима дедингиз, ойи?

— Нега товукларга дон бермадинг, деяпман, нима, қулоғинг деворнинг остида қолганми?

— Овқатини ўзи топиб есин-да. Токайгача текинхўрлик қилишади,— деб гапни чалғитмоқчи бўлдим.

— Вой, ўлмасам, сувам бермаганга ўхшайсан.

— Ойи, товуклар сув ичмайдиган бўлиб кетган...

— Шунақами?

— Ҳа, шунақа...

Ножўя гап айтиб қўйган бўлсам керак, ойим катта калтакни олиб қувлашга тушди. Уч марта ҳовлини айландим-да, кўча эшик олдида бориб эгилиб салом бердим ва бир хатлаб ўзимни кўчага олдим. Ўша ердан туриб:

— Бир ҳафтадан бери сув берганим йўқ. Тухумини бир йўла порошок қилиб туғаверсин! — деб бақирдим.

— Перингга сомон тикмасамми! — деди ойим таёкни ўкталиб.

«Тамом», деб ўйладим ичимда. Нега десангиз, кеча ҳам шунга ўхшашроқ бир воқеа бўлиб ўтган эди. Ҳар куни дарсдан қайтганимда ойим:

— Ҳошимжон, бугун қанақа баҳо олдинг, ўғлим? — деб сўрайди.

— Беш-да, ойижон, бизники доим беш! — дейман.

— Баракалла,— дейди ойим. Кейин ўзим яхши кўрган шоколаддан икки-учта узатиб,— бор, энди бирпас ўйнаб келгин,— дейди. Кун ботгунча маза қилиб ўйнаб юраман.

Кеча ойим негадир баҳони сўрамади-ю, қани кундалигингни бир кўрсат-чи, деб қолди. Ранг-қутим ўчиб кетди, нега десангиз, ишнинг бу ёғи сал ишқалроқ эди-да.

— Кундалигим ўқитувчимизда қолган,— деб қутулмоқчи бўлдим.

— Папкангни оч деяпман!

Бошқа иложим бўлмаганидан папкани очиб, секин кундаликни чиқариб бердим.

— Бу нима?— сўради ойим.

— Икки.

— Буниси-чи?

— Уч.

— Нега ёлгон гапирдинг?

— Ким ёлгон гапирибди,— дедим бўш келмай,— иккови-
ни қўшса беш бўлади, ойижон!

— Шунақами?

— Шунақа...

Ойим қошларини чимириб, қўллари қалтираб, кунда-
ликни варақлашда давом этди.

— Бу нима?

— Икки, ойижон.

— Буниси-чи?

— Буниси физикадан олинган баҳо.

— Хўп, мана бунисига нима дейсан?

— Ҳеч нарса деёлмайман, лекин ойижон, учовини қўш-
са беш бўлади.

— Шунақами?

— Шунақа...

— Ҳу ўша...

Физкультурадан қилган машқларим мана шу пайтда
қўл келиб қолди. Бир сакраган эдим, ўзимни ҳовлининг
ўртасида кўрдим. Бу гал калтак ейишим аниқ бўлиб
қолди.

— Сен ҳали шошмай тургин! — деди ойим дағдаға ки-
либ.

Шундай қилиб десангиз, кеча мана шунақанги дили
сиёҳлик бўлиб ўтган. Ҳозир кўчага чиқиб шуларни ўйлаб
юрагим қисилиб кетди. Синглимни уйга киритиб папкани
олдириб чикдим-да, уй вазифаларини кўчириб олиш учун
Орифларникига кирдим.

— Ориф йўк,— деди ойиси,— магазин томонга кетувди.

— Ориф мени папкамни олиб келгин деб юборди,— де-
дим. Нега десангиз, агар папка қўлга эсон-омон тегиб
колса, ичини очиб уй вазифаларини кўчириб олишни мўл-
жаллаган эдим.

— Папкасини ўзи билан олиб кетувди-ку.

— Бўлмаса, ўғлингиз мени алдапти-да,— дедим сир бой
бермай.

Энди нима қилдим? Жуда бошим қотиб қолди-ку. Бир
йўла уч фандан вазифа берилган эди, биттасини ҳам ба-
жарганим йўк. Ҳозир, негадир, Орифни тутиб олиб дўп-
послагим, биқинига, бошига роса муштлагим келиб кетди.
Қани энди қўлимга тушса-ю, бир алаимдан чиксам.

Анча вақтдан буён директоримиз номига тўрт-бештамир
бирлашиб талабнома ёзмокчи бўлиб юрувдик. Мактабга
бориб ўшани ёзишга киришдим.

«Пушкин номли мактаб директори ўртоқ О. Азизовга
Ўқувчилар номидан

А р и з а

Биз ўқувчилар сўнгги пайтда жуда қийналиб кетдик, уй вазифалари кўпайди, ишлашга вақт йўқ. Шунинг учун қуйидаги фанларни дарс жадвалидан вақтинча бўлса ҳам олиб ташлашингизни сўраймиз: алгебра, геометрия, она тили. Умуман олганда, бу фанларнинг ҳеч кимга кераги йўқ. Бош-ни қотиради холос. Уларнинг ўрни бўш қолмасин десангиз, футбол ҳақида фан бўлса ўшани киритса ҳам бўлади. Ўқитувчиликка, агар хўп деса, ўртоқ Геннадий Красницкий-ни олиб келиш керак. Талабимизни амалга оширсангиз, ҳамма фанлардан беш олиб ўқишга сўз берамиз, шўхлик қилмаймиз. Ўқувчилар номидан:

Хошимжон Рўзиев».

Талабномани ёзишга ёзиб қўйдим-ку, лекин директорнинг олдига киришга ботинолмай қолдим. Ўрнимдан турайдесам денг, тиззам дағ-дағ калтирайди. Кўзимни чирт юмиб шартта турдим-да, шу ҳолда, кўзимни юмганимча, секретарь кизнинг хойхойлашига ҳам карамай тўппа-тўғри Отажон Азизовичнинг кабинетига кириб бордим.

— Хизмат? — сўради директор.

— Салом, домла! — дедим кўзимни очиб.

— Салом.

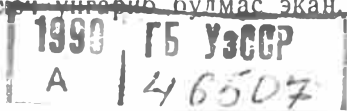
Индамасдан талабномани узатдим. Йўқ, ишим яна ўнгидан келмади. Отажон Азизович нақ бир соатча насиҳат қилди. Мен рўйхатдан ўчириб ташламоқчи бўлган фанлар жуда фойдали эмиш, уларни пухта эгалламасдан туриб, киши агроном ҳам, инженер ҳам, зоотехник ҳам бўла олмас эмиш. У десам бу деди, бу десам у деди, хуллас, охирига бориб ҳеч гап тополмай қолдим. Ичимда эса «Алгебра ўқигандан кўра ойимдан калтак еганим минг марта яхши эди», деб турибман.

— Тўғрими? — деб сўради охирида Отажон Азизович.

— Нотўғри! — дедим кўзимни уйнинг шифтига тикиб, — участкамизнинг агрономи Анорвой тоға ҳеч жойда ўқимаган-ку.

— Энди ўқийман деб турганида уруш бошланиб қолган, сен билан бизнинг ҳаётимизни саклаш учун фронтга кетган, — деб тушунтира бошлади Отажон Азизович. Кейин у ёғини яна насиҳатга улаб юборди...

Ўзи ишинг бир кетга кетса, мен ўнгариб бўлмас экан.

Бу кўнгилсизликлар озлик қилгандек, ўша куни яна кетмакет ёмон бахолар олдим. Биринчи дарс «жони-дилимдан яхши кўрганим» алгебра эди, албатта. Қўнғироқ чалиниши билан юрагим шиғиллаб кетди. Қўнғироқ худди қорнимнинг ичида чалингандек кўнглимни оздириб юборди. Ўқитувчи кўриб қолмасин, деб оёқларимни олдинги партанинг остига узатиб, фақат бошимнигина чиқариб ўтирардим.

— Рўзиев, тўғри ўтириб ол! — деди Қобилов.

Тўғри ўтириб олдим.

— Рўзиев, қани айт-чи, ўтган дарсда нимани ўтувдик?

Секин ўрнимдан туриб ёнгинамда ўтирган Орифни туртдим. У бўлса тескари қараб, гўё ҳеч нарсадан хабарсиздек жим ўтирарди.

— Тезроқ гапир! — кистади муаллим.

Бу гал мен ҳам Орифни каттиқроқ туртган эдим, кўзлари ола-кула бўлиб кетди-ю, қўрққанидан пичирлай бошлади. У нима деса оқизмай-томизмай мен ҳам такрорлаб турдим.

— Енг кучли енгламалар...— деб гап бошладим.

Синфда гуриллаб кулги кўтарилди. Ўзим ҳам маза қилиб кулгига қўшилдим. Кейин билсам, «тенг» сўзи ўрнига «енг» деб юборган эканман «Қани, таърифини айт-чи», — деди муаллим кулгини босиб.

— Тилимнинг учида турибди-ю, айтолмаяпман,— дедим гўё айтишга қийналаётгандек. Шундай дейману уйнинг шифтига, деразага, доскага қарайман. Орадан уч-тўрт минут ўтгач: «Айтасанми, йўқми», деб сўради яна ўқитувчимиз.

— Айтаман, домлажон, албатта айтаман.

— Айт, ахир бўлмасам.

— Мана ҳозир тилимнинг учида турибди.

— Тилингнинг учи курсин сени, ўтир,— деб юборди ўқитувчимиз.

Ўша кунни эсласам, ҳозир ҳам юрагим орқамга тортиб кетади. Ростини айтсам, туғилганимга минг бор пушаймон бўлдим. Лекин дарсдан қайтаётганда мен ҳам бўш келмадим, Орифдан боплаб ўчимни олдим.

— Менга қара,— дедим чинорнинг тагига етганда бикинига туртиб,— нега менинг кучугимни урдинг?

— Қачон урибман?

— Ўтган йили урдинг-ку!

— Ҳечам урганим йўқ.

— Ургансан, мана бундай қилиб ургансан,— дедим-да, бошига бир мушт туширдим. Кейин... у ёғини ўзингиз ҳам билиб турган бўлсангиз керак, каттагина муштлашиш бўл-

ди. Болаларнинг ярми Ориф тараф бўлишди, ярми мен тараф. Кийим-бошларимиз дабдала бўлди, юзларимиз конга бўялди...

Лекин мен хурсанд эдим, ўч олганимдан хурсанд эдим, юз-кўзи демай савалаганимдан ўзимда йўқ шод эдим. Тўғри-да, ҳадеб бешларни у каторлаб олаверади-ю, мен иккидан чиқмас эканман-да. Менга ҳам унча-мунча ёрдамлашиб турса бир жойи камайиб қоладими!

Хуллас, кайфим чоғ эди. Хурсанд холда ашулани ванг қўйиб уйга қайтардим. Қорин ҳам очган, ойижоним пишириб қўйган паловжонни кўз олдимга келтириб ҳар замонда лабларимни чапиллатиб қўяман. Ҳозир бориб паловхонтўрани пок-покиза тушираману, қоринни қашлаб ётиб, телевизор кўраман, деб ўйлайман-да, ашуланинг авжига чиқаман.

Кўча эшигимиз ичкаридан занжир экан. Такиллатдим. Тирқишидан қараб турибман. Бир маҳал таёқ кўтариб аста-секин чиқиб келаётган ойимга кўзим тушиб қолса бўладими!

— Ким билан муштлашдинг?! — Эшикни очгач, ойижонимнинг биринчи саволи шу бўлди.

— Ҳеч ким билан,— дедим орқамга тисарилиб.

— Орифни урибсан-ку?

— Елғон! Унинг ўзи мени урди.

— Дарс тайёрламасанг, уй ишларига қарашмасанг, сингилларингга кун бермасанг, кунбўйи муштлашсанг — сени ўлдириб қўя қолмасамми,— деб ойим қўлидаги таёқни менга қараб отди. Чап бериб қолдим.— Йўқол, кўзимга кўринма!

Кўча эшик олдида узоқ туриб қолдим. Йўқ, ойим шаштидан қайтадиганга ўхшамайди. Энди нима қилдим, каёққа борай, кимдан бошпана сўрайман? Қорин-чи, овқатни каёқдан топдим энди...

II боб

худонинг елкасига игна санчдим

Бир жиҳатдан олиб қараганда, ойим уйга киритмай тўғри иш қилган экан. Нега десангиз, ўша пайтларда мен сеҳрли қалпоқ ахтариб эгаси кўчиб кетган ҳовлиларни, гўнг тепаларни, эски-туски кийим-бошлар ташланадиган бурчак-сурчакларни тинтув қилиб юрган эдим. Бир ой аввал Қашкир қишлоқда турадиган бувим бизникига меҳмонга келиб, сеҳрли қалпоқ ҳақида эртак айтиб берувди. Қалпоқни

кийиб олган азамат йигит бирам ишлар киладики, бирам қаҳрамонликлар кўрсатадики, агар эшитсангиз, оғзингиз очилиб қолади. У ҳаммани кўриб туради. Уни эса ҳеч ким, энг кўзи ўткир одамлар ҳам кўролмади.

— Буви, бувижон, ўша калпоқнинг ранги қанақа? — деб сўрадим ҳовлиқиб.

— Оқ жундан тўқилган.

— Уни қаердан топса бўларкин?

— Ўша қаҳрамон қариб-чириб ўлаётганда калпоқни шу атрофдаги ҳовлилардан бирига яшириб кетган, болам.

— Топса бўлармикан?

— Нега бўлмас экан. Изласанг, албатта топасан, ўғлим.

Хуллас, ўша кечадан буён оромимни йўқотганман. Кечасию кундузи тиним билмай сеҳрли калпоқ ахтараман. Ишонсангиз, изламаган жойим қолмади. Фақат эски қишлоқнинг чеккасидаги ташландик бир уй қолган, холос. Бу ҳовли кимники эканлигини ҳеч ким билмайди. Ҳатто, ойим ҳам аниқ бир нарсга айта олмади.

Кечқурун уйга киришдан маҳрум бўлгач, ойим айтяпти деб, қўшнимиздан иккита нонни қарзга олдим-да, қоронғи тушиши билан ўша ҳовли томон йўл олдим. Ташландик уйдан хунуги бўлмас экан. Қайси бурчакка қарама, ажи-нами, алвастими кўзини лўқ қилиб менга бақрайиб турганга ўхшайди. Ҳатто назаримда икки марта бўри ҳам кўрингандек бўлди. Кейин бундоқ синчиклаб қарасам, иккови ҳам мушук экан. Мен титкиламаган бурчак қолмади. Тешикки бор, ҳаммасига қўл суқиб кўрдим...

Бир маҳал чарчаб, сувсаб, қолдан тойиб ўтириб қолибман. Мудрай бошладим. Йўқ, мен ухламаслигим керак, дедим ўзимга-ўзим. Кейин шартта ўрнимдан туриб сал ичкарироқ кирдим. Молхона бўлса керак, охурда бир тўп латта ётибди. Орасини титкилаган эдим... топдим, ишонасизми, топдим, худди ўшанинг ўзи! Оқ майин жундан, чеккасига ипакдан чиройли хошия тикилган!

— Салом, калпоқчам! — кичкириб юбордим.

— Салом, Ҳошимжон! — деган овоз эшитилди.

— Мен сени ахтариб юрувдим.

— Мен сени кутиб ётувдим...

Бошимга илдим, уй томон қуш бўлиб учдим. Ахир мен унинг чинакам сеҳрли калпоқ эканлигини синаб кўришим керак эди-да... Синаб кўрдим ҳам. Қўча эшикнинг устидан ошиб тўппа-тўғри уйга кириб бордим. Ойим тепки машинада Донога қўйлақ тикиб ўтирган экан. Ёнгинасига бориб:

— Ойи,— дедим ингичка овозда. Ойим бошини кўтариб,

у ёк-бу ёкка қаради-ю, «тавба» деб кўкрагига туфлаб қўйди. Секин бориб лагандаги совуқ ошни ея бошладим.

— Ойша, акангдан дарак бўлмади-ку? — деб сўради ййим.

— Билмасам,— деб қўйди бир чеккада дарс тайёрлаб ўтирган синглим.

— Бечора қаерларда қолиб кетди экан?

— Ўзингиз-да, бўлар-бўлмасга уришаверасиз.

Шу пайт совуқ ош томоғимга тиқилиб ҳикичок тутиб қолса бўладими, бунақасига илгари ҳеч учрамаган эдим. Ўзиям нақ ўн беш минут нағма қилдим-да.

— Тавба! — деди ойим у ёк-бу ёкка қараб.

— Тавба! — деди синглим ҳам ёқасини ушлаб.

Демак, калпокчам чиндан ҳам сеҳрли экан, деб ўйладим-да, термосдан чой қуйиб ичган эдим, ҳикичок босилди. Ўшангача ҳам бирлари мени кўришмади. Секин холодильникнинг ёнига бордим, эшигини очиб бошимдан калпокчани олдим. Ойим билан синглим бараварига ўрниларидан туриб кетишди.

— Қаёқдан пайдо бўлиб колдинг? — икковларининг ҳам саволи шу бўлди.

— Холодильникнинг ичида ётувдим,— деб юборибман билмасдан. Ойим бечора кўркканидан андак бўлмаса йиғлаб юбораёзди. Дарров мени иссиқ бағрига олиб юзу кўзларимдан ўпа кетди.

— Болагинам, музлаб қолай дебсан-ку! — деди у тинмай. Иссиқ кўрпага ўраб кайноқ-кайноқ чой ичиришди. Ҳар чой ҳўплаганимда жўрттага бир инқиллаб қўяман. Ичимга иссиқ кириши билан ҳузур қилиб ухлаб қолибман.

Эртасига биринчи қилган ишим кишлоғимизда яшайдиган Сорахон фолбиннинг ишларини текшириб кўриш бўлди. Мени бирон киши комиссия қилиб тайинлагани йўқ-ку, лекин шунчаки ўзим қизиқиб колдим-да. Ўқитувчимиз унга ишонманглар, ҳаммаси ёлғон дейди. Ёлғон бўлса, нега холамнинг шуҳрати шунчалик ёйилиб кетади. Ром очириб, дардига даво сўраш учун одам шунақанги кўп келадики, шунақанги кўп келадики, кишлоғимиздаги медпункт унинг олдида ип эшолмайди. Ундан кейин, келганлар курук келишмайди. Бирови шохдор қўй, бирови сарик эчки, бирови қозга ўралган пул, бир хиллари катта тоғорада тўрт кулокли сомса ташлаб кетишади. Мен билан ўқийдиган ўғли Миробиддинхўжанинг керилганини айтмайсизми, бир ўзининг иккита велосипеди бор. Тунов кун, биттасини миниб бир оз саёхат қилган эдим, қосқонини эгиб қўйган эканман, ака-ука мени тутиб олиб роса дўппослашди.

Одамлар:

— Сорахон фолбин тўппа-тўғри худо билан гаплашди!— дейишади. Муробиддинхўжа бўлса мактаниб:

— Бизнинг уйдан худонинг овози эшитилиб туради! — дейди.

Ишқилиб, ана шу нарсаларни текшириб кўрмоқчи бўлдим, эрталаб нонуштадан сўнг тўппа-тўғри фолбин холамининг уйига қараб йўл олдим. Ҳовлисида еттита хотин, бешта чол, учта бола ўтиришибди. Ҳаммаси ҳам касал бўлса керак, ранги офтоб урган хамакдек сап-сарик. Қалпоқни кийиб секин ичкари кирдим. Фолбин холам қоронғи уйда ўтириб олиб ром очяпти, қаршисида бола қўлтиклаган менинг ойимга ўхшаган чўзиқ юзли бир аёл ўтирибди.

— Ўғлингни сарик жин урибди, қизим,— деди фолбин холам.

Шу пайт уйнинг поллари остиданми, калин деворлари орасиданми, шифтиданми — қаёқданлигини аниқ англай олмадим-ку,— лекин сарик жинларнинг жаранг-журунги қилиб ўйинга тушаётгани, чилдирма чалаётгани эшитилиб, кўрққанимдан додлаб юбораёздим. Хайриятки, олдимда фолбин холам, болали аёл ўтиришибди. Бўлмаса, ким билади, нималар қилиб қўйган бўлардим. Ваҳимали овозлар тиниши билан ғойибдан:

— Овм-и-и-ин! — деган сурнайникига ўхшаш ингичка овоз эшитилди.

Фолбин холам давом этдилар:

— Сарик эчки сўйиб, терисига болангни ўрайсан.

— Овм-и-и-ин! — деган овоз эшитилди яна ғойибдан. Кетидан ҳалиги ваҳимали жаранг-журунлар жўр бўлди. Фолбин холам болали аёлнинг кўрққанидан ўйнаб турган кўзларига тикилиб:

— Худо ўзи шифо беради, ана, арши-аълодан унинг табарруқ овози эшитиляпти, эшит! — деб қўйди.

Бу гал жаранг-журун эшитилмади-ю, лекин қисқа-қисқа қилиб айтилган «овмин» эшитилди. Бошимда қалпоқчам бор. Жинлар бари бир мени кўролмайди, деб ўзимга-ўзим далда бердим-да, улар билан учрашиш ниятида овоз қайси томондан келаётганлигини аниқлаш учун шошилиб томга чиқдим. Қалин девор орасига нарвон туширилган экан. Секин пастга тушдим. Уйнинг ости подвал, ўртада сўппайиб бир хум турибди. Шу чок фолбин холамининг уйига яна бир киши киргандек бўлди. Унинг: «Оҳ, отагинам, отагинам, сизга қора дев ҳамла қилибди, суф, суф, суф», дегани эшитилди. Бу овоз тиниб улгурмасдан хумнинг ичидан жаранг-журун билан чилдирма садолари янгради, кетидан

«овмин» ҳам эшитилиб қолди. Аввалига қўрққанимдан безгак тутгандек дағ-дағ қалтирадим. Кейин ўзимни босиб, секин бориб мўраласам, хумнинг ичида ўзимизнинг Миробиддинхўжа ўтирибди. Билакларига ҳар хил шиқилдоқлар тақиб олган, қўлида дўппидан сал каттароқ ўйинчоқ чилдирма! «Ий-е, ҳа, худон таолонинг ўзлари шу ерда эканлар-да, яшаворсинлар-е! — дедим кулгим қистаб,— сарик жин ҳам ўзлари бўлса керак?» Шу пайтда шунақанги аччиғим чикдики, шунақанги аччиғим чикдики, чўнтагимдан тўғнағични олиб бор бўйича худон таолонинг елкасига санчиб юборганимни ўзим ҳам сезмай қолибман.

— Вой-дод! — деб қичқирди Миробиддинхўжа. Фолбин холам: «Отагинам, касалингиз ғоят оғир, ана, кулоқ солинг, париларим фарёд чекапти», деб жаврай бошлади. Қап-катта хотиннинг ёлғон сўзлаганини кўриб, яна жаҳлим чиқиб кетди. Кўзимга Миробиддинхўжа алвастидан ҳам хунук кўриниб кетди назаримда. Тўғнағични яна санчиб юборибман.

— Ойижон! — деб қичқирди Миробиддинхўжа.

— Овозингни ўчир! — бошидан хумнинг ичига босдим.

— А! — Миробиддинхўжанинг кўзи худди жон бераётгандек ола-кула бўлиб кетди.— Сен кимсан ўзи, айт, кимсан?

— Мен Азроилман.

— Азроил?

— Ҳа, Азроилман, жонингни олгани келдим.

— Ойижон! Мен ўляпман...

— Додлама,— деб бошига бир шапалок урдим,— менга қара, Ҳошим деган болани танийсанми?

— Танийман, Азроилбобо, танийман.

— Танисанг, нега унга велосипедингни бериб турмадинг?

— Бердим-ку?

— Нега уни аканг билан икковлашиб урдиларинг?

— Тавба қилдим, энди урмаймиз.

— Бари бир, ҳозир жонингни оламан,— шундай деб жўрттага бўғмоқчи бўлгандек икки қўлимни томоғига олиб бордим.

— Жон Азроилбобо, бу гал жонимни олманг, кечиринг.

— Нега одамларни алдайсан?

— Ойим айтдилар-да...

— Ойинг нима деди?

— Овмин дейсан, деди. Ундан кейин мана бу шиқилдоқларни чалиб, чилдирмани дўпиллатасан, деди.

— Елғон. Ўзинг ҳам мактабга бориб уйимиздан худонинг овози эшитилади дегансан.

— Айтдим-ку, ойим ўргатди деб.
 — Ойинг нима деб ўргатди?
 — Кўча-кўйда юрганингда, мактабга борганингда шундай деб айтасан, деди.
 — Демак, ҳаммаси ёлғонми?
 — Ёлғон, Азроилбобо, ёлғон.
 — Ёлғонлигини мактабга бориб айтасанми ёки жонингни олиб кўя қолайми?
 — Айтаман, бугунок айтаман.
 — Бўлмаса сени синаб кўраман. Хозирча жонинг ўзингда турсин. Уй вазифаларини яхшилаб тайёрлагин, Хошим деган бола сўраса йўқ демагин...

Ташқарига чиқиб энди нима қилиқ кўрсатсам экан, деб ўйланиб қолдим. Ҳали фолбин холам болали аёлга дори бераётганида халтасига кўзим тушиб қолувди. Ана ўша халтачаларни ҳам бир текшириб кўрмоқчи бўлдим. Ҳар хил читдан тикилган катта-кичик бешта халтача бор, ҳаммасида ҳам ўзимизнинг аптекаларда сотиладиган оддий дорилар: бирида пенициллин, бирида биоминин, бошқасида юрак ўйноқни босадиган порошок. Худди таоло ато қилган ноёб дорилар деб, холажоним ана шуларни пуллаётган экан. Яшаворсинлар-э, дедим ўзимга-ўзим, ҳали шошмай турсинлар, ўзларини ҳам бир уялтириб қўймасамми...

Фолбин холамнинг чўнтагига қўл солиб беш-ўн сўм олдим-да, дарҳол туғруқхона олдидаги аптекага югурдим. Ўша ердан иччи сурадиган ҳар хил дорилар олиб келдим. Халтачалардаги дориларни олиб, ўрнига ўшаларни эҳтиётлик билан жойлаб қўйдим. Орадан ўн-ўн беш кун ўтартмас, холамнинг обрўлари ҳам бир пул бўлди. Сен ҳали бизни атайлабдан заҳарламоқчи бўлдингми деб, ичи суриб дармондан кетган беморлар холамни тутиб олиб роса дўппослашибди...

Ишларим юришгандан-юришиб кетди. Ўзим хурсанд, қайфим чоғ, ашула айтганим-айтган. Баҳоларим ҳам жойида — нуқул беш! Илгаригидек уй вазифангни бажарган бўлсанг менга бериб тур, деб бировларга ёлвориб ҳам ўтирмайман. Ўқитувчиларимизнинг уйига шартта кираман-да, конспект дафтарини олиб ўша ерда кўчираман-қўяман. Обрўйим ҳам шунақанги ошиб кетдики, ўқитувчилар менга қулиб боқадиган бўлиб қолишди. Фақат оғзаки сўраладиган фанлардан ҳамон мазам йўқроқ. Лекин унга ҳам бир ваз топиб қўйганман.

— Менинг оғзаки нутқим ривожланмаган, ёзма равишда талаб қилаверинглар,— дейман-да, ўқитувчиларимнинг

ўзларидан кўчириб олган конспектларни сал бошқачароқ қилиб ўкиб беравераман.

Хуллас, ишларим ҳар жиҳатдан юришиб кетган эди. Синфкомимизни амалдан тушириб ўрнига мени сайламокчи бўлиб туришган эди-ю, бир хатога йўл қўйиб, бутун мактабда шармандаю шармисор бўлдим, ростини айтсам, бир пулча обрўим колмади.

Дарсдан қайтаётганда ҳеч ким сезмасе керак деб ўзимга ва энг яқин дўстим бўлмиш Қосимжонга еттита фандан аъло баҳолар қўйиб, чорак тугамаган бўлса ҳам, чўзиб ўтираманми деб, чорак баҳоларини ҳам чиқариб қўя қолган эдим. Бу ишни аввал она тили ўқитувчимиз, сўнгра физика ўқитувчимиз пайкаб қолибди. Ўша соатдаёқ ҳаммага ошкор бўлибди. Эртасига мактабга боришим билан директорнинг кабинетига чакиришди. Кирсам, еттита ўқитувчи қатор ўтирибди. Қосимни ҳам чакиртириб келишди.

— Ҳошим, берироқ кел-чи,— деди Отажон Азизович бармоғи билан журналдаги баҳони кўрсатиб,— бу баҳоларни ким қўйди?

— Билмасам...— дедим елкамни кисиб.

— Сен қўйдингми? — сўради Қосимдан директор.

— Нимани? — мендан баттарроқ хайрон бўлиб деди Қосим.

— Икковинг маслаҳатлашиб қилгансан бу ишни. Очиқчасига иккор бўлинглар,— деди ўқитувчилардан бири.

— Йўк, бу иш Қосимдан чиққан,— деди бошқаси,— нега десанглар, Ҳошим сўнгги пайтларда анча тузалиб қолди. Баҳолари ҳам нуқул беш...

Ўтирганлар ҳаммасига бу фикр маъқул тушди шекли, ҳар томондан бечора Қосимга савол ёғдира бошлашди. Қарасам, дўстимнинг аҳволи чатоқ — кўзида милтиллаб ёш томчилари кўриняпти. Йўк қилғиликни мен қилиб, жабрини биров тортмаслиги керак! Шартта ўртага чиқдим:

— Кечирасизлар, бу ишни мен қилганман.

— Нимага?!— саккиз киши бирданига шу саволни берди.

— Ҳа, мен қилганман. Қосимнинг бу ишдан мутлақо хабари йўк. Ундан кейин, хуллас, бу ишни мен қилганман...

Тамом, ҳали айтганимдек, обрў икки пул бўлди. Айтилмаган гапу, қилинмаган насихат қолмади. Мендан шу кетишда кетаверсам, тузукроқ одам чиқмас эмиш, агроном ҳам, инженер ҳам, зоотехник ҳам бўла олмас эмишман.

— Йўк,— дедим қайсарлигим тутиб,— мендан агроном чиқади, албатта.

— Чикмайди! — саккизталовлари бир овоздан такрорлашди.

— Бўлмаса зоотехник бўламан.

— Илмсиз бўлсанг, зоотехник тугул молбоқар ҳам бўлолмайсан!

— Бўла оламан.

— Гапни кўпайтирма, бўлолмайсан! — аччиғи чиқиб деди директор.

— Бўламан, бўламан, бўламан! — дедим-да, эшикни тарсиллатиб ёпиб чиқиб кетдим. Мен ўқимай туриб ҳам бошимда шу кадрдон қалпоқчам бор экан, албатта, агроном ҳам, инженер ҳам, шоиру артист ҳам бўла оламан деб қаттиқ ишонар эдим. «Ҳа, албатта бўламан,— деб такрорладим ўзимга-ўзим,— буларга, менга ишончсизлик билан қараётган мана шу кадрдон ўқитувчиларимга ўзимнинг кимлигимни кўрсатиб қўяман...»

Уша куни кечасиёқ қаҳрамонликлар кўрсатиб, шону шуҳрат таратиб, ўқитувчиларимни, Отажон Азизовични ҳайратда қолдириш ниятида сафарга отландим.

Хайр жонажон қишлоғим, ҳайқириб тошдан-тошга урилиб оқаётган зилол сувли анҳорлар, поёнсиз мевазор боғлар, ҳаммангизга хайр. Йўл ёкасидаги азим ёнғоқлар, сизлар ҳам яхши қолинг. Энди сизларга ҳеч ким тош отиб шохингизни синдирмайди, танангизга мих қоқиб озор бермайди!

Меҳрибон ойижоним, шўхликлар қилиб кўнглингизни огритган бўлсам, қайсарлигим туфайли ўкситган бўлсам, кечиринг мени! Кўнғир сочли сингилларим, сизлар ҳам яхши қолинг. Ҳар хил қизиқчиликлар қилиб сизларни қикирлатиб қулдирадиган, мактабдан қайтаётганингизда шўх болалар урганда тарафингизни оладиган акангиз ёнингизда йўқ энди. Соғинганда, кўнглингиз ўксиганда расмга боқинг. Лекин йиғламанг. У албатта келади, қаҳрамонликлар кўрсатиб қайтади. Ўз ўқитувчиларига ўқимасдан туриб ҳам агроном бўла олиши мумкинлигини, артист бўлиб ҳаммани ўзига маҳлиё қила олиши мумкинлигини кўрсатиб қўяди. Ҳа, албатта кўрсатади. Қўкси тўла орден билан қайтади.

Хайр!

Эй, чала қолган уй вазифалари, сизларга ҳам хайр!

Ярим тунда қишлоқдан чиқиб борар эканман, кўзим жиққа ёш, аммо қалбим шодликларга тўла эди.

III боб

БАХТИМ ҚУЛИБ БОҚҚАН ЭДИ

Қаёққа боришни, нима қилишни билмас эдим. Бошим қотган, ўйлаб ўйимга етолмайман. Аммо бир жиҳатдан кўнглим шод — овқат текин, поездду автобуслар текин,

кадрдон калпоқчам бошимда. Зериксам, у билан суҳбат кураман.

— Қалпоқчам, каерларга келиб қолдик? — деб сўрайман.

— Ўзим ҳам билмайман, Ҳошимжон,— дейди қалпоқчам.

— Ростини айт, мендан агроном чиқармикин-а?

— Чиқади. Албатта, чиқади.

— Ахир менинг дипломим йўқ-ку? — дейман қўнғлим ўқиб.

— Ўқинма,— дейди қалпоқчам,— қўлингни чўнтагингга сол — диплом тайёр.

Қўлимни чўнтагимга солган эдим, чиндан ҳам кўк жилдли, ичкарисига ҳар хил ёзувлар ёзилиб, думалоқ муҳр босилган диплом чиқиб қолди.

— Қалпоқчам, ахир менинг бўйим жуда паст-ку,— дейман яна иккиланиб,— ҳеч ким мени, катта одам деб ўйламайди-ку?

— Хафа бўлма, керак бўлганда бўй ҳам қўшиб бераман.

Йўл юрдим, йўл юрсам ҳам мўл юрдим, бир маҳал мундоқ қарасам сахрою биёбонга келиб қолибман. Бир томони поёни йўқ чўл. Қарасанг, кўзинг жимирилаб кетади. Янтоғу шўрадан бошқа ҳеч нарса кўринмайди. Аҳён-аҳёнда менга ўхшаб қаёққа боришини билмай гаранг бўлиб учиб юрган қушлар тўдасигами, думи узун юмронқозик ёки кўзини лўқ қилиб турган калтакесакками дуч келиб қоласан.

Икки марта илонлар галасига ҳам учраб қолдим. Ёгани овқат тополмай бир-бирининг думини сўриб ётган экан, мени кўриши билан севиниб шунақанги қувлашга тушиб кетишдики, агар бошимга қалпоқчамни кийиб олмаганимда, ким билади, ҳолим не кечар эди...

Бир оз юргач, боғ-роғлар яшнаб ётган жойга келиб қолибман. Таваккал қилиб дарахтзорлар орасидан юриб боравердим. Гоҳ олмазор, гоҳ шафтолизор, гоҳ тоқзорлар орасидан ўтиб борардим. Бир томонда ғўзалар ҳам яшнаб ётибди. Дадамга ўхшаган одамлар тепасига брезентдан соябон ўрнатилган универсалларга миниб олиб ишлов беришмоқда. Катта цемент ариқдан шундоқкина ўтишим билан ғалати бир манзарага кўзим тушиб, ростини айтсам, ҳангу манг бўлиб қолдим. Юз гектарча келадиган катта майдон майда-майда бўлақларга бўлиб ташланган, ҳар бир бўлақчада учтадан-тўрттадан бўлиб ўзим тенги, ўзимдан сал каттароқ болалар, Ойшахон синглимга ўхшаш қўнғир сочли қизчалар терлаб-пишиб ишлашиб ётибди.

— Хой бола, хорма! — дедим ғўзанинг ичидан ўт юлиб юрган бир боланинг ёнига бориб.

— Ишингни қил,— деди у бошини кўтармай.

— Хорма, деяпман.

— Ишингни қил деяпман,— шундай деб нотаниш бола секин бошини кўтарди. Кўтарди-ю, уялганидан бўлса керак шолғомдек қизариб кетди.

— Кечирасиз,— деди пешанасидаги терини артиб,— мен сизни ўзимизнинг Шавкат деб ўйлабман.

— Кечирасиз,— дедим мен ҳам ҳурматини жойига кўйиб,— бу қайси мамлакат?

— Нима?

— Қайси мамлакат деяпман?

— Мамлакат эмас, Мирзачўл.

— Э, анави газетадаги Мирзачўл шу ерларми?

— Газетадаги эмас, Мирзачўлдаги Мирзачўл,— тушунтирди нотаниш бола.

— Бу ерда нима қияпсизлар?

— Ўт юляпмиз.

— Бу ғўзалар кимники ўзи?

— Бизники.

— Нега энди сизники бўларкан?

— Ана шу, кўриб турганингиз ўн гектар ердаги ғўзани олтовимиз экканмиз, ўзимиз парваришляпмиз, ҳосилини ҳам машинада ўзимиз йиғиштириб олмоқчимиз.

— Сизларга агроном керак эмасми?

— Йўқ,— деди бола бошини чайқаб,— биз ўзи бўлажак агрономлармиз...

Гапни чўзиб ўтирмасдан нариги карталарга ўтиб кетдим. Мендан кўра сал новчароқ бўлган иккита бола қовун чопиқ қилиш билан овора.

— Нима қияпсизлар? — сўрадим жўрттага нима қилаётганларини кўриб турган бўлсам ҳам.

— Иккинчи чопиқ қияпмиз,— деган мужмалроқ жавоб олдим. Болалар жуда шошиб ишлашарди. Ё бир-бирлари билан ким кўп ишлашга мусобақа ўйнашган ёки ўзлари шунақанги чакқон ишлашга ўрганиб қолишган бўлса керак, деб ўйладим. Ростини айтсам, шу пайтда менинг ҳам ана шу болалар билан эгатларга ёнма-ён тушиб олиб, мусобақалашиб, кетмон чопгим келиб кетди. Лекин ўзимни босиб, жиддий бир оҳангда:

— Сизларга агроном керак эмасми? — деб сўрадим.

— Йўқ, керак эмас.

— Нега энди керак бўлмас экан? Эҳтимол, керакдир?

— Бизнинг ўзимиз агрономмиз.

Шундан кейин кун ботгунча ишлаётганларни гапга солиб, сухбатлашиб, майда карталарни айланиб, томоша қилиб юравердим. Ўзиям томоша қилсанг арзигулик жойлар экан, чўлни яшнатиб юборишибди. Бир картада ҳали айтганимдек пахта, бошқасида ҳали айтганимдек қовун-тарвуз, нарироқда пиёз, берироқда карам! Айниқса, бу атрофдаги меваларни айтмайсизми. Луччак шафтолиларга маза қирай деб қолибди, олма дарахтлари ҳосилни кўп қилганидан бирон айб иш қилиб қўйгандек бошларини эгиб турибди. Узумнинг ўзидан, хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, роппа-роса йигирма икки хилини санасам-а.

Товуқларга дон бериб юрган, ҳадеб тухум еяверганидан бўлса керак, ошқовокдек семириб кетган сариқ сочли бир қиздан:

— Бу товуқлар қимники? — деб сўрадим.

— Бизники,— деди қиз ҳозиргина арчилган каттагина тухумни оғзига солиб.

— Тухумни қимга берасан?

— Ўқувчиларга.

— Уй вазифаларини бажармаганларга ҳам бериладими?

— Унақалар бизда йўқ.

— Борди-ю, битта-яримта топилиб қолса-чи?

— Бор, ишингни қил,— деди сариқ сочли қиз яна битта тухумни оғзига солиб,— товуқларимни ҳуркитиб юборяпсан.

— Менга қара,— дедим бир оз юмшаб,— сизларга зоотехник керак эмасми?

— Зоотехникни нима қиламиз?

— Иш ўргатади-да.

— Унақасидан ўзимизда ҳам тўлиб ётибди...

Сал нари борган эдим, атрофи ёғоч тахта билан ўралган катта қўрғонга кўзим тушиб қолди. Дарвоза тепасига «Крупская номи мактаб-интернат фермаси» деб ёзиб қўйишибди. Ҳа-ҳа, бу мактабнинг ҳали фермаси ҳам бор экан-да, деб ўйладиму, секин ичкари кириб бордим. Ростини айтсам, ферма унча катта ҳам, унча кичик ҳам эмас экан: саккизта сигир, ўн тўртта чўчка, учта кўтир эчки — бор-йўғи шу.

— Қўйларинг ҳам борми? — сўрадим молларнинг тагини тозалаб юрган паст бўйли, пешонаси дўнг бир боладан.

— Қўйлар чўлда...— деди бола менга қараб анграйиб.

— Қуёнлар-чи?

— Қуён фермамиз катта боғнинг ичида туради.

— Эчкиларинг бор-йўғи учтами?

— Мунча эзма экансан, айтдим-ку, эчкилар ҳам қўйларнинг ёнида деб.

— Шунака демайсанми,— дедим сал паст келиб.— Мен бўлсам бошқалари касал тегиб ўлиб кетганми деб ўйлабман. Бузукларинг кўринмайди?

Пешонаси дўнг бола тоза жонимга тегдинг-ку, дегандек кўлини силтаб, пакир билан супургини кўтарганча, хиёл оксоқланиб чўчкахонага ўтиб кетди. Ўша ердан туриб, негадир тилини узун чиқариб мени масхара ҳам килиб қўйди.

— Торт тилингни, ҳозир бориб суғуриб оламан!— дедим муштимни кўрсатиб.

— Мени-я!

— Ҳа, сени.

— Уришгандан кўра келиб ишга қарашсанг бўлмайди-ми! — деди бола илжайиб. Ишга тушсам тушай деб устимдаги янги кўйлагимни шартта ечдим-да:

— Қани, ишингни кўрсатавер,— деб қўйдим.

— Менга қара, тагин сен меҳмон бўлмагин? — кизикиб қолди у.

— Меҳмонман-да.

— Ие, шундай демайсанми? Қани, танишиб кўяйлик: менинг отим Ҳайитвой, еттинчи синфда ўқийман.

— Менинг отим Ҳошимбой,— деб кўлимни чўздим,— олтинчи синфнинг аълочи ўқувчиларидан бўламан. Сизлар ўзи кимларсизлар, ўқувчими, колхозчими, ҳеч тушунолмайдиколдим-ку?

— Бизми, биз ху анави икки қаватли бино бор-ку, ўша ерда ўқиймиз, дарсдан бўш вақтимизда кўриб турганингдек ишлаймиз, касб ўрганамиз. Биз-чи, Ҳошимбой, ўзимизни ўзимиз боқамиз, ўзимизни ўзимиз кийинтирамиз...

— Ростдан-а?! — дедим ҳеч ишонгим келмай.

— Рост,— Ҳайитвой ишончсизлик билдирганим учун бир оз хафа бўлди,— хали сен кўрганинг йўқ, ўттиз гектар ерда мевазор боғимиз бор, шигил ҳосилга кирган. Ярмини еймиз, ярмини бозорга чиқариб сотамиз. Гўшт ҳам, сут ҳам ўзимизда етарли.

— Сигирларни ким соғиб беради?

— Қим соғарди, ўнинчи синфнинг кизлари-да.

— Мева-чеваларни ҳам ўшалар сотиб берадими?

— Бўлмасам-чи? — деди Ҳайитвой мактаниб,— директоринимиз Хурсанали Шарафиддинович бу кизлардан ажойиб сотувчилар етишиб чиқади, дейди. Майли, растрата қилсалар ҳам ишлашаверсин, бора-бора ўрганиб кетишади, дейди. Тунов куни, биласанми, нима бўлди? Текширувчилар борганда, халиги будкада сут-қатик сотиб ўтирадиган Санобар опам бор-ку?

— Қайси? — сўраб қўйдим.

— Ҳалиги ўнинчи «б» да ўқийдиган бор-ку, ўша ок халат киймасдан савдо қилаётган экан, қўлга тушиб қолибди. Тартибни бузгани учун роса муҳокама қилиб виговор беришди. Ундан кейин десанг, ўн беш сўм штраф қилишди.

— Штраф пулини қаердан олади?

— Қаердан оларди, бригаданинг фондидан олади-да, ҳали айтдим-ку, махсулотларимиздан келган фойдани кассага қўямиз деб. Кассадаги пул йиғилаверади, йиғилаверади, кейин ўнинчини битириб бутунлай кетаётганимизда ҳар ким ўзига тегишли пулни олиб кетади.

— Рост айтяпсанми? — дедим яна ишонгим келмай.

— Рост. Ўтган йили мактабимизни эллик киши битирувди, битириш кечаси Хурсанали Шарафиддинович ҳар бирига минг сўмдан пул улашди, биз роса қарсақ чалдик... Сизларнинг мактабларингизда ҳам шунақами?

Ростини айтсам, нима дейишимни билмай, жўрттага нарироқдаги сигирларни томоша қилаётгандек анграйиб туравердим. Бизнинг мактабимизда, яшириб нима қиламан, бу ерда кўрганларимнинг мингдан бири ҳам йўқ. Рост, тирик бурчақда иккита орик қуён бор эди, лекин унинг ҳам биттаси очидан ўлиб қолган. Ундан кейин мактабимизнинг орқасида каттагина мевазор боғ ҳам бор, лекин бу дарахтлар мева қиладими-йўқми, ҳозир ўйлай-ўйлай ҳеч хотирлай олмадим. Шундай бўлса ҳам мактабимизнинг шаънини ҳечам ерга ургим келмасди.

— Нима дединг? — дедим мактанишга чоғланиб.

— Сизларда ҳам шунақалар борми деяпман?

— Сизларникидан юз марта яхшиси бор.

— Қуён фермаларингиз ҳам борми?

— Бор. Ҳатто бизда шер, арслонларгача бор...

— Ўх-хў,— деди Ҳайитвой кўркканидан кўзлари олакула бўлиб,— еб қўймайдими?

— Биз уларни темир қафасларга солиб, устидан катталиги сенинг каллангдек келадиган қулфлар солиб қўйганмиз...

— Сизларда ҳалиги эшик, ром ясайдиган устахоналар ҳам борми?

— Ох-хо, бизнинг устахонани бир кўрсанг,— деб қўйдим. Шундай дейману, лекин мактабимизнинг устахонаси қаерда эканлигини ўзим ҳам билмайман.

— Ҳалиги кийим-бош тикадиган артел-чи? — деб сўрашда давом этди Ҳайитвой.

— Бор. Ҳаммаси бор. Мана шу устимдаги қўйлак ҳам ўша ерда тикилган. Оёғимдаги туфлини Шоқир деган битта оғайним тикиб берган.

— Бизда ҳам устахонанинг ҳар хилидан бор,— деди Ҳайитвой бир оз шаштидан тушиб,— ҳозир олиб бориб кўрсатардимۇ, лекин ишларим қолиб кетади-да.

Мен унинг ишларига кўмаклашадиган бўлдим. Кўз юмиб-очгунча аввал молхонани, сўнгра чўчкахонани ёғ томса ялагудек қилиб тозалаб ташладик. Гўнг билан чиқиндиларни мен катта челаққа солиб турдим. Ҳайитвой ташқарига бўзчининг моқисидек қатнаб турди. Бир нафасда ҳаммаёқ, ҳали айтганимдек, ёғ томса ялагудек бўлди-қолди.

— Дўстим Ҳайитвой,— дедим ишлар тугагач,— сизларга мол доктори керак эмасми?

— Дўстим Ҳошимбой,— жавоб қайтарди шеригим,— мана шу фермадаги саккиз бола ҳаммамиз мол доктори бўламиз...

Ҳайитвой билан ўртоқ бўлиб қолдик. Ўзиям кўнгли очик, хушчақчақ, менга ўхшаб қизиқчиноқ бола экан. Авваллига роса мактанчоқ бўлса керак, деб ўйлаган эдим. Йўқ, унчалик мактанчоқ ҳам эмас экан. Айтганидек, мактабнинг устахонаси кўрсанг кўргудек, томоша қилсанг томоша қилгудек жой экан. Қизлар менинг ойимникига ўхшаш тепки машинада чок тикишаётган хонага кириб ўн минут чамаси анграйиб турдим. Қасам ич десангиз, қасам ичиб айтаманки, бунақанги устахона дунёда ҳеч бир мактабда бўлмаса керак. Қуёнларнинг терисидан жажжи қизлар учун попукли калпоқчалар, оқ батистдан ўқувчи қизлар киядиган фартук дейсизми, пахта териладиган каноф этаклар дейсизми, хуллас, дунёдаги йўқ кийимлар мана шу ерда тикилар экан. Бирам бежирим, бирам чиройли тикишяптики! Хай-хай, позик қўлчаларнинг чиройли ҳаракатларини айтмайсизми, оёқчаларнинг бир меъёрга ишлашини қаранг-а! Ўзлари кичкина-кичкина қизлар, оёқлари тепкига зўрға стяпти-ю, катта хотинлардек керилиб ўтиришади-я, оббо жин сочлар-эй! Завқим ошганидан ёнига бориб биттасининг биқинидан секин чимдиган эдим, кўлимга бир туширди.

— Булар ҳам сотиладими? — деб сўрадим Ҳайитвойдан.

— Сотилади, ҳаммаси сотилади,— тушунтиришда давом этди у.

— Менга қара, ана у калпоқчалардан эсдалик учун менга иккита беролмайсанми?

— Нима қиласан буларни?

— Иккита синглим бор, ўшаларга совға қилиб олиб бормоқчиман.

— Йўқ, беролмайман.

— Берасан, кейин кўлимга пул тушганда келиб тўлаб кетаман.

— Беролмайман! — деди Ҳайитвой бир оз жаҳли чикиб.

— Берасан,— шундай дедим-да, стол устида турган чиройли қалпоқчалардан иккитасини олиб қўлтиққа урдим. Ҳайитвой қўлимга ёпишган эди, билмасдан қаттиқроқ итариб юборган эканман, бечора икки-уч думалаб кетса бўладими. Чок тикаётган қизлар бизни кузатиб туришган экан, уларни сут-қатиклар билан таъминлаб, нонушталарига қаймоқлар етказиб бераётган укажонларини ранжитганим учун мендан ўч олмоқчи бўлиб 28 қиз бараварига ўрнидан турди: бирининг қўлида пичоқ, бирининг қўлида қайчи, бириси қизиб турган дазмолини ушлаб олган, ҳаммалари менга ташланиб қолишди. Қарасам, ишнинг кети хунук бўладиган. Қочмаган номард, дедим-да, ўзимни эшикка урдим... Йўқ, Муллахошимбой кечиккан эканлар, эшикни аллақачон беркитишга улгуришибди, қалпоқчамни бошимга кийишга аранг улгуриб қолдим. Қўздан йўқ бўлишим билан:

— Столнинг тагини қаранглар, столнинг тагида! — деб кичқирди бири.

— Шкафнинг ичига киргандек бўлди! — деди бошқаси шовкин солиб. Ўзимни секингина деразадан ҳовлига отдим. Қизлар: «Ўғри кочди, ушланглар!» — деб орқамдан югуриб чиқишди. Бутун интернатда тревога кўтарилди. Директор Хурсанали Шарафиддинович радиоузел орқали эълон қилиб, мени кидиришга 550 ўқувчининг ҳаммасини сафарбар қилди.

— Афти ангори эсингда қолганми? — сўради у Ҳайитвойдан.

— Бўлмасам-чи?..

— Унда мана бу радиоузел орқали ҳаммасини гапириб бер, тезроқ бўл!

— Диккат, диккат! — ҳовлиқиб, хириллаб гапира бошлади Ҳайитвой,— ўғрини қидираётганлар диккатига. Ҳозиргина қочган бола 12—13 ёшларда эди. Ўзи қорачадан келган, ориқ, бўйи мендан кўра новчароқ. Қўзлари йирик-йирик, доим чакнаб туради. Бурни ангишвонага ўхшайди. Гапирганда тутилиб-тутилиб қолади. Устида оқ шойидан сорочкаси бор, шими йўл-йўл шерстдан, дазмолланмаган. Афти бошига бир ҳафтадан буён сув тегмаган бўлса керак, ҳаммаёғи кир...

Ҳайитвой радиодан эълон бераётган маҳалда мен директорнинг кабинетидида худди ўша директорнинг ўзи билан ёнма-ён ўтириб чойхўрлик қилмоқда эдим. Диванга ёнбошлаб олиб ўйланиб кетдим.

Нималар қилиб қўйдим ўзи? Уларнинг меҳнатига ёрдамлашиш ўрнига ҳаммасини ишдан қўйдим-ку! Мана Хурсанали Шарафиддинович билан ёнма-ён ўтирибмиз, ўзи ёмон

одамга ўхшамайди, анча меҳрибон, гапга тушунадиган кўринади... Эҳтимол, яхшиликчасига илтимос қилганимда мени бирон участкага агроном қилиб олган бўлармиди. Ишларим юришиб кетганда, ким билади, расмим газеталарда босилиб ҳам чиқармиди. Ана унда меҳрибон директоримиз Отажон Азизович ҳам, алгебра муаллимимиз Қобилов ҳам киши ўқимасдан туриб агроном бўла олиши, ўртоқларига ҳисобсиз фойдалар келтириши мумкинлигини ўз кўзлари билан кўрардилар... ҳа, бахтим кулиб боқай деб турган эди. Лекин афсуски, ишни ўзим бузиб қўйдим...

Секин ўрнимдан турдим-да, Хурсанали Шарафиддиновичнинг совиб қолган чойидан оч қоринга хўриллатиб бир хўпладиму, радиоузел ўрнатилган хонага кирдим. Хайитвой ўша ерда ҳамон кекирдагини чўзиб гапирар эди.

— Ма, калпоғингни ол, бунакаси бизнинг мактабда ҳам тўлиб ётибди! — дедим-да, оёғининг тагига тап этиб ташладим.

Арзимаган бир нарса учун юзим шувут бўлиб қолди, энди бу ерда қолишим мумкин эмас эди. Болаларнинг ошхонасига кириб, қозоннинг бошига ўтириб олдим-да, лаззатли таомлардан тўйиб-тўйиб едим. Компот пиширишган экан, ундан ҳам икки стаканни пок-покиза уриб олдим. Кейин, ўзингиз ҳам сезиб турган бўлсангиз керак, яна йўлга равона бўлдим...

IV боб

ХАШАРОТНИ КАЛТАКЛАШГА БУЮРДИМ

Кетяпман-кетяпман, на йўлнинг охири кўринади, на атрофда бирон кўккайган кулба. Ўнгга қарасанг ҳам ғўза, чапга қарасанг ҳам ғўза. Бир маҳал бурилиб оркамга боккан эдим, назаримда, ҳозиргина мен босиб ўтган йўлларда ҳам ғўзалар ўсаётганга ўхшаб кўринди. Сиз қанақалигингни билмайман-ку, лекин мен мана шунақанги поёнсиз далаларга чиққанимда яйраб, жоним танимга сиғмай кетади. Ундан кейин қориним тўйди дегунча, ашула айтиб юборадиган одатим ҳам бор. Шу пайтда қорин масаласида шикоятим йўқ ҳисоби. Ундан кейин атрофда: «Ҳой, Муллахошим, кулоқ ўзимизга ҳам керак»,— деб танбех берадиган бирон кимса ҳам кўринмайдн. Шартта ашулани бошлаб юбордим:

Ҳоҳ ғўзам, хоҳ-хоҳ ғўзам,
Ҳоснали оппоқ ғўзам,—

дейману, буралиб-буралиб ўйинга тушиб юбораман. Кейин икки қўлимни биқинимга қўйиб, эгилиб, ғўзаларга салом бераман-да:

Хох ғўзам, хох-хох ғўзам,
Хосили оппок ғўзам,—

деб куйлаб йўлда давом этаман. Қоронғи тушиб осмонда чараклаб юлдузлар ҳам кўриниб қолди. Аммо ҳали айтганимдек, йўлнинг охиридан дарак йўқ.

Бир маҳал кўчанинг чап томонидан милтиллаб чирик ёруғи кўриниб қолди. Бориб қарасам, етмиш ёшларга кирган, оппок соколи кўксига тушиб турган бир отахон ёнбошлаб олиб хўриллатиб кўк чой ичяпти. Оёқ томонда — тошфонус, ўшанинг ёруғини кўрган эканман.

— Ассалому алайкум, отахон! — дедим чўзиб,— сув қуя-япсизми?

— Ваалайкум,— отахон чордана куриб ўтириб олди,— кел, ўғлим, кел. Қани, берирок кел-чи, танимайроқ турибман. Кимнинг ўғлисан ўзи?

— Дадамнинг ўғлиман,— деб юборибман шошилиб.

Ҳаш-паш дегунча икковимиз ота-боладек бўлдик-қолдик. Отахоннинг исмлари Полвонтоға экан. Ишимнинг ўнгидан келганини қарангки, Полвонтоға ёлғиз ўзи зерикиб ўтирган экан. Менга ўхшаш эсли-хушли, гапга тушунадиган бир йигитга жуда-жуда ҳам зорикиб ўтирган экан. Хурсанд бўлиб кетганидан отахон мени обдан меҳмон қилди, кейин термосдан чой қуйиб бераётди:

— Оббо ўғлим-эй, оббо тайлоғим-эй,— деб қўйди.

— Отахон, бу ғўзалар қайси колхозники? — секин мақсадга ўтдим.

— Колхозники эмас, совхозники. Олтинчи совхозники. Ўғлим, қани қанддан ол, чой расми қанд билан ичилади.

— Отахон, совхозларингга агроном керак эмасми?

— Совхозга керак-керакмаслигини билмайман-у, аммо лекин бизнинг бўлимга агроном керак. Ўзимизнинг агроном областга кўтарилиб кетди. Умрингдан барака топкур кўп азамат йигит эди. Нима, даданг агрономми дейман?

— Дадам эмас, менинг ўзим агрономман.

— Нима?! Муштумдек бола-я! — Шундай деб отахон менга бошдан-оёқ разм солиб чикди. Мен қўлтиғимда турган қалпоқчамга «қалпоқчам, сеҳрингни кўрсат», деб аста шивирладим-да, овозимни чиқариб:

— Отахон, мени чоғимда ёш бола деб ўйлаяпсиз

шекилли? — деб шартта ўрнимдан турган эдим, Полвонтоғам мирзатеракдек бўйимни кўриб:

— Епирим-эй, ёпирим-эй! — деб соқолини чангаллаб, хангу манг бўлганча менга тикилиб қолди. — Ҳозиргина ёш бола эдинг-ку, ё туш кўраётибманмикин-а! Астағфирулло...

— Отахон, мен ўзи шунақаман, — дедим шошиб-пишиб, — бир қарасангиз ёш боладек, яна бир қарасангиз катта одамдек кўринаман.

— Епир-ей, ёпир-ей! — дерди отахон тинмасдан. У бир нафасдан сўнг ўзига келиб, «шундай қилиб, агрономман денг, ўғлим» деб сўради.

— Ҳа, отахон, агрономман.

— Бизнинг совхозга ишга кирмоқчи бўлиб яхши қилибсиз, ўғлим. Совхозимиз кенг, ҳаммага ҳам иш етиб ортади. Фарғона томондан бўламан, дедингизми?

— Ҳа, Фарғона томондан бўламан.

— Ота-оналар ҳаётми?

— Ҳаёт, отахон, ҳаёт.

— Баракалла. Уларнинг даврида у ёқ-бу ёқни кўриб олганингиз маъқул. Мусофир бўлмасанг, мусулмон бўлмайсан, дейдилар кексалар. Эрталаб совхоз директорининг олдига ўзим бошлаб бораман. Фарғонадан мени қора тортиб кепти, ҳамшаҳарим бўлади, ишга олсанг ҳам оласан, олмасанг ҳам оласан, деб туриб оламан...

Ўша кечаси Полвонтоға билан даланинг ўзида ётиб қолдик. Ўзиям анчадан буён бунақанги ҳузури жон бўлмаган эди. Цемент ариқларда ҳайкириб оқаётган сувлардан эгаларга тараб қўйдик-да, ернинг ўртасига қилинган баланд супада чўзилиб ётдик. Олис-олисларда милтиллаб чироқлар ёнади, кўкдаги юлдузларни айтмайсизми, чарақлаб кўзни олай дейди. Ой бўлса тепамизга келиб аллақандай сарғиш, аллақандай кўкимтир нурлар сочади. Қалбимизда ҳеч тушуниб бўлмайдиган, шодликка ҳам, ғуссага ҳам ўхшамайдиган ғалати-ғалати ҳислар уйғотгандек бўлади. Сув ўз тилида бир нималар деб чулдурайди, чигирткаларнинг басмабасга куйлаши, қурбақаларнинг пашша тутта олмаганидан кимгадир шикоят қилаётгандек чўзиб-чўзиб қуриллаши — мана шуларнинг ҳаммаси менга, негадир, кишлоғимизни эслатиб юборди. Чалқанча тушиб, икки кўлимни бошим остига қўйганча юлдузлар чаманига маҳлиё бўлиб ётарканман, шу пайтда ойижоним, жондан яхши кўрган сингилларимни эслаб кетдим. Эҳтимол, бечора ойижоним сочларини юлиб фарёд чекаётгандир, далама-дала, кишлоқма-кишлоқ бўзлаб мени ахтариб юргандир. Ойижон, ойижоним, мени ахтарманг, мени деб кўз ёшларингизни оқизманг. Ҳошим-

бойнинг ишлари беш, катта совхозга катта агроном бўлай деб турибди...

Ўйлай-ўйлай ухлаб қолибман.

Совхоз директори баланд бўйли, елкалари кенг, полвоннамо бир киши экан. Гапирганда овози худди хумнинг ичидан чиққандек гулдираб, жаранглаб эшитилади. Кулганда томни кўтариб юборгудек каттиқ кулади, юрганда уйнинг поллари лапанглаб кетади. Полвонтоға мени таништиргач:

— Ҳошимбой ҳали ёш, уни ўзинг тарбияннга оласан,— деб тайинлади совхоз директориға.

— Отахон, Сизнинг гапингизни ҳеч қайтаролмайман,— деди директор менга зимдан разм солиб, кейин менинг ўзимдан ҳам сўраб қўйди:— Қайси институтни битиргансиз?

— Агрономлик институтини.

— Қайси факультетини?

— Агрономлик факультетини.

— Яхши. Илгари ишлаганмисиз?

— Йўқ.

Акбар ака Носиров унақанги эзма директорлардан эмас экан, гапни чўзиб, мени ҳам, ўзини ҳам қийнаб ўтирмади-ю, шартта агроном қилиб тайинлади-қўйди.

Ўша куни икковимиз унинг «виллис» ига ўтириб, дала айландик. Тўртинчи бўлимга тайинланган эканман, ихтиёримда 1200 гектар пахта майдони-ю, 12 бригада. Акбар ака мени жамики бригада бошлиқлари, мен раҳбарлик қилишим керак бўлган одамлар билан бирма-бир таништириб чиқди. Миниб юринг деб, «ИЖ» маркали мотоцикл бериб, 120 сўм ойлик ҳам тайинлади.

— Энг муҳими, ўрток Рўзиев,— деди у таъкидлаб,— одамлар билан ишлаш. Агар кишилар билан яхши муомала қилсангиз, уларнинг қалбига йўл топа олсангиз иш ўз-ўзидан юришиб кетаверади. Тушунарлими?

— Тушунарли, ўрток Носиров! — дедим.

Мотоциклни олишга олиб қўйдим-у, лекин яшириб нима қиламан, ҳайдашни билмас эдим. Тўғри, дадамнинг мотоциклига уч-тўрт бор минганим бор. Ўт олдиришни, газ беришни, тезлигини ошириб, пасайтиришни ўшанда унча-мунча ўрганган эдим.

Уч кун мотоцикл минишни машқ қилиб, тўртинчи кундан бошлаб дала айланишга тушдим. Бу ернинг одамлари ажойиб кишилар экан. Қаерга бормаи, ҳурматимни жойига қўйиб, кутиб олишади. Чой, баъзан қозон осиб овқат ҳам тайёрлашади. Икки марта товуқ шўрва ҳам қилиб беришди. «Арок-парок ҳам ичасизми?» деб сўрашган эди, «тагин

маст бўлиб қолиб алжиб ўтирмай» деб, «йўқ, мен ичкиликни ёмон кўраман», деб кўя қолдим. Гоҳида:

— Ўртоқ агроном, сизнингча, маҳаллий ўғитга суперфосфатни аралаштириб солган яхшими, ёки суперфосфатни селитра билан ташлайвераёликми? — деб сўраб қолишади.

Суперфосфат нимаси-ю, селитра нимаси, ростини айтсам, ўзим ҳам билмайман. Илгари бунақанги гапларни ҳеч эшитмаган эканман. Лекин шундай бўлса ҳам сир бой бермайман:

— Шуни ҳам сўраб ўтирибсизларми,— деб жўрттага баланддан келаман,— ким айтади сизларни Мирзачўлнинг машҳур пахтакорлари деб, уят эмасми!

Айланиб юриб тўртинчи бригада даласида жанжал устидан чиқиб қолибман. Бўлим бошлиғи Ўрмон ака билан бригадир Раҳимжон ака нима тўғрисидадир қўлларини пахса қилиб баҳслашмоқда эди. Мени кўриши билан бўлим бошлиғи:

— Ўртоқ агроном, Сиздан бир илтимосим бор,— деб қолди.

— Марҳамат,— мотоциклдан аста тушдим.

— Агар малол келмаса мана бу Раҳимжонга, унинг аъзоларига компост тўғрисида бир гапириб берсангиз. Булар ҳалигача ҳеч нарсаси тушунишмас экан.

— Марҳамат,— дедим-да, у ёқ-бу ёққа қараб олгач, лекция ўқишга тушиб кетдим,— ўртоқлар, компост жуда фойдали ичимлик, уни асосан мевадан тайёрлашади. Меваларнинг хили қанча кўп бўлса, у шунча ширин бўлади. Бизнинг Фарғона томонларда компостни ўрик, шафтоли коки ва оличанинг қуруғидан тайёрлашади. Хуллас, компост ичмабсиз, дунёга келмабсиз...

Гапимни тугатмасимдан ўтирган одамлар шарақлаб қулиб юборишди. Қизикроқ гап айтган бўлсам керак деб, менинг ўзим ҳам қулавердим, роса қулишдик. Кейин билсам, ўша куни обдан шарманда бўлган эканман. Гўнгни ачитиб тайёрланадиган компост билан мевалардан тайёрланадиган компотнинг фарқи бормасдан, роса алжибман, ўша кундан бошлаб тўртинчи бригада далаларига қадам босмайдиган бўлиб кетдим.

Қисқаси, мана шунга ўхшаш икир-чикирларни ҳисобга олмаганда ишларим кўнгилдагидек, кайфим чоғ эди. Қани энди директоримиз Отажон Азизовичми ёки менга икки баҳолар қўйишдан ҳеч чарчамайдиган Қобиловми мана шу юришларимни бир кўришса-ю, ўқимасдан катта одам бўлиб олганимни, масъул ишда ишлаётганимни кўриб ўз айтганларига пушаймон бўлишса, деб ўйлайман.

Кунларнинг бирида меҳрибон ойиҷонимга, директори-
мизга алоҳида-алоҳида қилиб хат ёздим. Ойиҷонимга нима
деб ёзганимни ўзингиз ҳам сезиб турган бўлсангиз керак.
Отажон Азизовичга эса тахминан мана бундай деб ёзган
эдим:

«Қадрли Отажон Азизович!

*Мирзачўлнинг азамат пахтакорларидан Сизга оташин
салом. Шуни ҳам айтиб қўяйки, Сиз ёлғончи бўлиб чиқдин-
гиз, киши ўқимаса, ёшликда илм олмаса, алгебра, геомет-
рия, она тилини пухта эгалламаса, агроном ҳам, инженер
ҳам бўла олмайди девдингиз, ёлғон экан. Мана мен агро-
номман. Ишонмасангиз, шу хат билан юборган расмимга
қаранг. Энди орденли бўлганимда учрашамиз.*

Хайр. Салом билан агроном Ҳошимжон Рўзиев».

Хатни юборган куним эртасига иккинчи бригада ерлари-
ни айланиб нима қилишни, кимга қанақа буйруқ беришни
билмай хунобим ошиб юрган эдим. Раҳбар бўлсангу, ҳеч
кимга ҳеч қанақа буйруқ бера олмасанг, бундан ҳам
хунуги бўлмас экан. Демак, дейман ўзимга-ўзим, қишлоғи-
миздаги саводсиз агроном Анорбой тоға шунинг учун ҳам бў-
лар-бўлмасга бақиравераркан-да. Қўп бақирсанг, ёмон иш-
лаётганинг ҳам сезилмас экан. Бақирокларнинг ҳаммаси
ҳам менга ўхшаб илмсиз, сеҳргарлик билан раҳбар бўлган
экан-да, деб ўйлайману, ишлаб турган кишиларнинг ёнига
бориб бўлар-бўлмасга бақираман, шовқин соламан.

Лекин бугун кимга, нима деб бақиршни билмай гаранг
эдим. Бир маҳал бригада бошлиғи Муроджон ака ҳаллос-
лаганча келиб қолди.

— Ўртоқ агроном, ўртоқ агроном! — деди у ўпкаси
оғзига тикилиб.

— Хўш,— дедим ковоғимни солиб, қошларимни паст-
баланд қилиб.

— Мен сизни эрталабдан буён ахтариб юрувдим.

— Хўш? — деб пишқирдим яна.

— Гап бундай, ўртоқ агроном, ғўзаларимизга ёппасига
шира тушиб кетибди.

— Шира? Қанақа шира?! — деб бақирдим,— ёпишқо-
ғидан тушибдими?

Шундай дейману, лекин ўзим шира қанақа бўлишини
ҳеч кўз олдимга келтиролмайман. Тўғри, илгари шира-пира
деб эшитганим бор, лекин ҳеч кўрган эмасман.

— Маслахат берсангиз, кандай тугатсак экан? — деб сўради яна Муродхон ака.

— Қани, менга кўрсатинг-чи,— дедим ўзимни босиб. Бригадир келган томонга караб кетдик. Боряпману, йўл-йўлакай кўлтиғимга қисиб олганим, сеҳрли қалпоқчамга «қалпоқчам, ёрдам бергин, ақл ўргатгин» деб шивирлайман.

«Ақл сеҳрга бўйсунмайди, аклингга ақл кўшиб беролмайман, ўзимда ҳам шу курғурдан сал камрок»,— дейди қалпоқчам.

— Бўлмаган гап, кўшасан!

— «Кўшолмайман. Илм, ақл деган нарсалар калин жилдли китобларда бўлади, доно кишиларнинг калласида бўлади. Умрим бино бўлиб битта ҳам китоб ўқиган эмасман. Хат-саводим йўқ..»

— Мана кўринг, мана шу ғўзаларга шира тушган,— деб қолди Муродхон ака шу пайт катта пайкални кўрсатиб. Имиллашнинг пайти эмас эди. Бирон донорок маслахат бермасам, бу ерда ҳам тўртинчи бригададагига ўхшаб об-рўйим бир пул бўлиб қолиши мумкин. Лекин нима десам экан?

— Баргига тушибдими? — деб сўрадим гап орасида.

— Баргига тушмай, поясига тушармиди? — Кесатиб қўйдди бригадир.

— Менга қаранг, ғўзаларнинг тубидан ушлаб каттикрок силкитсак шираси тўкилиб кетмасмикан-а?

— Ҳазилингизни қўйсангиз-чи, ўртоқ агроном.

— Ғўзанинг устидан челақлаб сув қуйсак, ширасини ювиб кетади-ку. Ҳа, албатта шундай қиламиз. Шундай! — дедим ховликиб.

Муроджон ака далани бошига кўтариб хахолаб кулиб юборди. Демак, у мени ҳазил қиляпти деб ўйламоқда. Ҳазил бўлса бўла қолсин дедим-да, ўзим ҳам кикирлаб кулавердим. Жағларимиз қийшайиб қолгунча кулишдик. Кейин ўзимни босиб, жиддий бир оҳанда:

— Неча ишчингиз бор? — деб сўрадим.

— Эллик бешта, ўртоқ агроном.

— Ҳар биттасига йигирма донадан тол новдаси кестиринг ва бир соат ичида жамики ишчингизни мана шу ерга тўпланг! — деб буюрдим. Айтганимдек, бир соат ўтар-ўтмас 55 ишчи қўлтиғида бир дастадан новдаси билан ҳузуримга «қани, ишингиз бўлса буюринг», деб етиб келишди. Эгат оралаб пайкалга тушинглар, дедим.

— Энди ҳурматли ўртоқлар, шира тушган баргларни калтаклайсизлар,— деб қўйдим гапимнинг охирида.

— Нима? — кўзлари жойидан чикиб кетгудек бўлиб сўради бригадир.

— Гапни кўпайтирманг, буйрукни бажаринг!

— Ҳушингиз жойидами ўзи, ўртоқ агроном? Ахир бунда ғўзалар нобуд бўлади-ку!

— Ғўза нобуд бўлса, мен жавоб бераман, агроном жавоб беради,— деб бакириб юбордим тўсатдан.— Ширага қарши курашишнинг янги методи бўлади бу. Тушундингми? Замондан орқада қопсан, каллаварам...

Хуллас, буйруғимни ўтказмагунча қўймадим. Тўғри-да, гапимни гап қилолмасам бу ерда мен нима деб юрибман. Одамлар аввалига елка қисишиб, бир-бирларига қараб, ҳайрон бўлиб туришди-да, янги метод деганимни эшитиб, «чиндан ҳам бирон ҳикмати бўлса керак», деб ўйлашди шекилли, кўзларини чирт юмиб, ғўзаларни савалашга тушиб кетишди.

Бир маҳал, бундай карасам, бир хил ғўзаларда битта ҳам барг қолмаган, тандир косовдек сўппайиб турибди, бир хилларининг боши синган.

— Эсизгина меҳнат, Эшвой! — дейди ишчилардан бири бош чайкаб.

— Нимасини айтасиз, Қобилвой,— дейди бошқаси ух тортиб,— янги метод шунақа бўлса... тавба.

— Аслида, агрономнинг ўзини тутиб олиб калтаклаш керак эди! — деди учинчиси.

Шу пайт орқа томондан машинанинг кетма-кет чалинган сигнали эшитилиб қолди. Карасам, совхозимизнинг директори Носир ака тушиб келяпти.

— Ҳорманг, агроном,— деб қўл узатди у.

— Саломат бўлинг,— дедим янги метод ўйлаб чиқарганим учун гердайиб. Эҳтимол, мукофотга ҳам тақдим қилиб юборар, деб ич-ичимдан севиниб ҳам турибман.

— Нималар қилдирыпсиз?

— Ширага қарши курашяпмиз.

Директор одамлар ишлаётган жойга бориб, аввалига нималар бўлаётганига тушунмади шекилли, бирпас анграйиб турди. Кейин тўсатдан ҳар бир кўзи шокосадек бўлиб:

— Булар тентак бўлганми ўзи! — деб бакирди.

— Ўртоқ агроном буюрдилар,— тушунтирди бригадир.

— Агроном? Нима?! — Носиров шунақанги қаттиқ бакирдик, назаримда олис-олислардаги тоғлар ҳам ларзага келиб силкингандек бўлди.

— Аклингиз жойидами ўзи, ўртоқ Рўзиев,— ўша вожоҳат билан сўради директор.

— Жойида, ўртоқ Носиров.

— Агрономимиз жинни бўлиб қолганга ўхшайди,— деди кимдир.

— Рост, ана, қаранглар кўзи ҳам бежо,— деди бошқаси.

— Ушланглар уни! — деб юборса бўладими Носиров.

Эллик беш киши тенгдан ғазабга келиб турган экан, ҳаммалари мужиб ташлагудек бўлиб менга ташланиб қолишди. Қани, ҳурматли дўстим, ўзингиз инсоф билан айтингчи, шундан кейин мен, нима қилишим керак эди. Албатта, бошимга қалпоқчамни кийиб хайр-маъзурни насия қилиб бўлса ҳам жуфтакни ростлаб қолишдан ўзга чора қолмаганди.

Ўша атрофда айланиб юрган эдим, қўлимга, нима бўлди-ю, битта газета тушиб қолди. Унда ушбу эълонча босилган экан:

«Район милиция бўлими меҳнаткашларга шуни ёзиб билдирадики, бундан уч кун аввал тўртинчи совхоздан Ҳошимжон Рўзиев номли бир йигит қочди. Ўзини агроном қилиб кўрсатиб юрган бу шахс, аслида, шаҳар жиннихоналарининг биридан қочиб келган кимсадир. Бўйи теракдек ғовча, ўзи игна ютгандек озғин, юрганда бир оз оксаб юради. Гапида маъно йўқ, ёш болалардек алжиб гапиради. Кўрган-билганлар бўлса милиция бўлимига хабар қилишини сўраймиз...»

Бу даргоҳдан ҳам тезроқ чиқиб кетиш пайига тушиб қолдим.

V боб

ҚОФИЯ БОЗОРИ КАЙДАДИР

Санкиб юриб бир маҳал катта йиғин устидан чиқиб қолибман: тўй десам, тўйга ўхшамайди, мажлис десам, мажлисга ўхшамайди. Қолхознинг катта боғию одам демани ҳеч ерга сиғмай кетган. Гулзор ўртасига қўйилган сўриларда, атрофи гул билан ўралган супаларда кишилар тўп-тўп бўлиб гурунглашмоқда. Кимдир елпиб-елпиб барра гўштардан кабоб пиширяпти. Новча бўйли бир одам ёнига бешта шогирдини олиб палов дамлаш билан овора. Нарирокда учта хотин куйиб-пишиб, пуф-пуфлаб тўрт кулокли сомса ёпмоқда, менга ўхшаш болалар ғизиллаб чой ташиб турибди. Ҳаммаси ясанган-тусанган, лабларида кулги десам кулгига, табассум десам табассумга ўхшамайдиган ғалати ифода. Кимнидир кутишаётганга ўхшайди. Барчаси бетокат, кўзи атрофда.

Аввало, бошимдан калпоқчамни олмасдан туриб иссиқ-иссиқ сомсалардан тўйиб-тўйиб еб олдим. Кейин, калпоқчамни олгач, олма дарахтининг шохига чиқиб олган олакўз боладан сўрадим:

— Бу ерда нима бўляпти ўзи?

— Хабаринг йўқми? — деди олакўз.

— Йўқ.

— Қани, оғайни, бу ёққа чиқавер. Кейин ҳаммасини айтиб бераман.

Дарахтга чиқиб, жойлашиброк ўтириб олдим. Олакўз оёғини силкита-силкита тушунтира кетди:

— Бу ерда, оғайни, шеър базми бўлади, билдингми? Шаҳардан зўр шоирлар келган, билдингми? Улар чўлқуварлар билан каттакон учрашув ўтказади. Ҳозир меҳмонхонага тухум ютгани кириб кетишди, билдингми?

— Нега энди тухум ютишар экан?

— Нега дейсанми, тоза каллаварам экансан-ку, оғайни. Ахир тухум ютишмаса, овозлари яхши чикмай шеърни паст-баланд қилиб ўқиб қўйишади-да. Ҳозир раисимиз ўша томонга тўрт яшик тухум олиб ўтиб кетди, билдингми?

Тўрт яшик тухумни эсон-омон ютиб олишса, роса шеърхонлик кизир экан-да, деб ўйладиму жойлашиброк ўтириб олдим.

Шу пайт боғнинг дарвозасидан бир йўла саккизта шоир бирин-кетин кириб кела бошладилар. Олдинда паст бўйли, дум-думалок, кўзойнак таққан эллик ёшлардаги бир шоир, унинг орқасидан котмадан келган, сочларига оқ оралаб қолган, чўзиқ юзли яна бир шоир. Ҳаммасининг бошида мовут шляпа, ҳаммасининг эғнида кетворган костюмлар, учи иигичка туфлиларини айтмайсизми!

Дарвоза олдида кўринишлари билан қолхозчилар ўринларидан туриб қарсак чалиб юборишди. Мен ҳам, дарахт устида ўтирганим ҳеч эсимда йўқ, қарсак чалмоқчи бўлган эдим, ушлаб турган шохим қўлдан чиқиб, гурсиллаб ерга йиқилдим. Хайриятки, ҳеч ким мени кўрмай қолди, бўлмаса роса кулги бўлармидим. Шеърхонлик бошланиб кетди.

Биринчи бўлиб ҳалиги катта шоир, оти Мамарасул Болта экан, ўша ўқиди. У пайтларда хотирам жуда ёмон эди, шеърни қаторма-қатор эслаб қололмадим, аммо мазмунини ҳалигача унутган эмасман.

Далалар, гўзал далалар, боқиб тўйиб бўлмас ҳуснингиз, ранг-баранг тобланган атласингиз, гулдек яшнаган шу жамолингиз қалбимга ўт солар.

Далалар, кадрдон далалар. Баҳор таърифингиз бошласа булбул, мадҳингиз тугамас кузда ҳам буткул. Қути бара-

кангиз тўкин шу қадар. Фаровон ҳаётда қайнаб-тўлибсиз, хазина бўлибсиз, гўзал бўлибсиз...

Одамлар шеърнинг сеҳрига маҳлиё бўлиб, ишонсангиз ҳайкалдек қотиб қолишди. Шунинг учун ҳам шеърнинг тугаганини ҳеч ким сезмади. Фақат шоир ўрнига қайтиб ўтираётгандагина кишилар ўзига келиб қарсакни янгра-тиб юборишди.

— Баракалло!

— Минг офарин!

— Шеър деган ана шундай бўлиши керак! — деган овозлар янгради атрофда. Шу пайт колхозчилардан бири отилиб ўрнидан турди-да, шоирга яқинлашиб, елкасига банорас тўн ёпди, бошига чуст нусха дўппи кийгазди, белига жимжимадор гуллар тикилган қизил атлас белбоғ боғлади.

— Рухсат берсалар,— деди у тўлқинланиб,— колхозчилар номидан бир табриклаб ҳам қўйсам.

Шундай деди-ю, шоирнинг терлаб турган пешонасидан чўлпиллатиб ўпиб олди. Яна гуриллаб қарсак чалинди. Бу гал мен ҳам, ёнгинамда оёғини солинтириб ўтирган олакўз ҳам ўзимизни ушлаб туролмай, йиқилсак йиқилармиз-да, деб қарсак чалиб юбордик...

Шоирлар тухумни кўп ютишган экан, шеърхонлик қоронғи тушгунча давом этди. Мен эса биринчи шеърни эшитганимдаёқ, шоирга кўрсатилган ҳурмату эҳтиромни кўриб адоий тамом бўлган эдим.

«Ана ҳурмату, ана эъзоз,— дейман ўзимга-ўзим,— мен бўлсам жонимни қийнаб агроном бўламан, деб қаёқдаги ғалваларга қолиб юрибман-а. Мана, шоир бўлсанг бошқа гап. Тўйиб-тўйиб тухум ютасан, китобларинг чиқади, сура-тинг газетада босилади. Битта-яримта шеър ўқиб қўйсанг, елканга банорас тўн ёпишади. Қарсаклар, офаринлар! Йўқ. Йўқ! Мен ҳам шоир бўламан. Бўламан, албатта бўламан».

Йиғин тугаши билан секин пастга тушдим-у, қалпоқчамни бошимга илиб шоирларга қўшилиб олдим. Ахир шоир бўлиш учун, унча-мунча уларнинг сиру асроридан хабардор бўлишим, лоакал битта-яримтаси билан дурустроқ ошно бўлиб олишим керак эди-да. Шоирлар, ишлари кистов экан, колхозчилар ҳарчанд кисташса ҳам, тунаб қолишга кўнмай, «Волга» ларга ўтириб секин жилиб қолишди. Мен ҳам Мамарасул Болта ўтирган «Волга» га тушдим. Қарасам, бўш жой йўқ, шоирнинг тиззасига ўтириб қўя қолдим.

— Сайдулло, мен негадир оғирлашиб кетяпман,— деди Мамарасул ака бетокат бўлиб. Қарасам, гап кўпаядиган, шунинг учун уювларининг тиззасига узала тушиб ётиб ол-

дим. Машина текис йўлдан кушдек учиб борарди. Мен шоирликка оид бирор гап эшитиб қолармиканман, деб уларнинг оғзини пойлайман. Гапга қулоқ солиб ётиб, бир маҳал кўзим илинай деб қопти. «Шаҳар, шаҳар» деган сўзлар қулоғимга чалиниши билан сапчиб ўрнимдан туриб кетдим. Минглаб чироқлар порлайди, кетма-кет липиллаб ўтаётган кўп қаватли уйлар, симда юрадиган шохли автобуслар, бирининг кетига иккинчиси тумшугини тираб бораётган ҳисобсиз енгил машиналар... Йўлакларга одам сиғмайди, кўчаларнинг кенг ва яхлитлиги, шишадек яраклаб турган асфальтлар — мана шуларнинг ҳаммаси завқимни ошириб, менинг ҳам қалбимга илҳом солгандек бўлди. Беихтиёр шеър ўқиб юбордим:

Кўчалар,
Ох бегона кўчалар,
Мунча силлиқсиз,
Мунча тиниқсиз.
Қалбимга яқин кўчалар,
Уйқум йўқдир кечалар...

Мен ўша куни Сайдулло аканикида ётиб қолдим. Лекин менинг юмшоқ диванда ҳузур қилиб, мириқиб ухлаганимни на унинг ўзи, на бола-чақаси билди. Эртасига эса шоирлик ҳаётим ўз-ўзидан бошланиб кетди. Олдинда ҳурматли ўртоқлар, мени шону шуҳрат кутарди.

Бунақанги катта шаҳарда биринчи бор бўлишим. Тўғри, киноларда кўрганман, ўлка географияси китобида унча-мунча ўқиганман, одамлардан таърифни оз-оз бўлса ҳам эшитганман. Лекин, такрор айтаманки, бир-бирига ўхшаш бўлган ҳисобсиз кўчалари, бир-биридан шинам, бир-биридан гўзал, саришта хиёбонлари, санаб ҳисобига етиб бўлмайдиган соя-салқин боғлари бўлган бу азим шаҳарни биринчи бор кўриб турибман. Бир кун кечгача томоша қилиб роса маза қилдим. Музейларни, кинотеатрларни, кўғирчоқ театри, цирк — ҳамма-ҳаммасини кўрдим, деворларини қўлларим билан силадим. Кечкурун шинам меҳмонхоналардан бирига кириб:

— Жой борми, опажон? — деб сўрадим.

— Каттага йўқ-ку, сенга йўл бўлсин,— деди қоши мушукнинг думига ўхшайдиган новча бир хотин. Бўлмаса бўлмасин дедиму, қалпоқчамни кийиб ичкари кирдим. Бўш жойлар кўп экан. Биттасига ечиниб ётиб тонг отгунча шеър машқ қилдим. Эрталабга яқин ижод маҳсулим ҳам тайёр бўлди. Ўпкамни қўлтиқлаб редакциялардан бирига қараб

югурдим. Эшигининг устига «Адабиёт, санъат бўлими» деб ёзиб қўйилган хонага «ассалому алайкум» деб кириб бордим. Хонанинг эгаси бошқа бир шоирнинг шеърини кўриб, сўзлашиб, чакчаклашиб ўтирган экан, менинг шеъримни кўлига олиб ичида, овоз чиқармасдан маза қилиб ўкиди. Аввал оёғимга, ундан кейин қорнимга, энг охирида бошимга назар ташлаб:

— Бўлмайди, ука,— деб қўйди.

— Нега энди бўлмас экан, бўлади,— дедим шошиб-пишиб.

— Бу шеър эмас, оддий гап-ку.

— Нега энди шеър бўлмас экан, ажойиб шеър бу!

— Шеърда қофия, вазн, турок деган нарсалар бўлиши керак. Маъно, мантиқ деган нарсалар бўлиши керак. Шеърингизда мен ўшаларни кўрмаяпман.

— Бор, синчиклаб қаранг! — деб туриб олдим.

— Менга қаранг, ука, отингиз нима эди?

— Шоир Ҳошимжон Рўзи.

— Шоир Ҳошимжон Рўзи, Сизга маслаҳатим шуки, машқ қилинг, шеър машқ билан камолотга етади.

— Хўп бўлади,— дедим гапни чўзиб ўтирмасдан.

Шеърим ўтмади, баҳоси икки пул бўлди. Лекин мен умидсизликка тушганим йўқ. Йўқ, асло бундай деб ўйламанг. Умидсизлик менга бегона. Ойим сен тирмизак тегирмонга тушсанг ҳам тирик чиқасан, дер эди. Ҳақиқатан ҳам тўғри айтган экан. Нега десангиз, мен ҳар қандай қийинчиликдан ғам-ташвишсиз, бир хил, ўзим тенги болаларга ўхшаб йиғлаб-сиктаб ўтирмасдан осонликча чиқиб кетавераман. Бу гал ҳам шундай бўлди. Шеърим касодга учрагач, лаб-лунжимни осилтириб ўтирмасдан, қофия, вазн, турок сўроқлаб магазинларни кезишга тушдим.

— Опажон, сизда қофиядан борми? — деб сўрадим китоб сотиб ўтирган аёлдан. У шапалокдек ойнага тикилиб, лабига қизил суртиш билан овора эди. Гапимни эшитмади шекилли, «қофия борми?» деб сўрадим яна.

— Нима? — Юзимга қарамасдан сўради аёл.

— Қофия, шеърга ишлатиладиган қофия,— тушунтирдим,— жон опа, бўлса юз грамм топиб беринг. Жуда зарур бўлиб қолди.

— Унақа нарса йўқ бизда.

— Бўлмаса беш-ўнта вазн топиб беринг.

— Вазн ҳам йўқ.

— Турок-чи? Турок ҳам бўлмаса керак? — дедим кесатиб.

— Йўк дедим-ку. Қанақа эзма боласан ўзинг. Сен сўраган нарсалар культмагда бўлади.

Культмагга борган эдим, хозмагдан сўраб кўринг дейишди.

Ўша кунни мен бормаган магазин қолмади. Хатто бир оз қимматга бўлса ҳам ола қолай деб чайков бозорига ҳам бирров тушиб чиқдим. Йўк, анқонинг уруғи бўлиб кетган экан бу нарсалар, топилмади. Аламимдан кечаси қофия, вазн, туроғи бўлмаса ҳам шеърни шунақанги кўп ёздимки, кўрсангиз юрагингиз ваҳм олади.

Эртасига яна яхши умидлар билан редакцияга келдим. Кечаги одам ўрнидан туриб илиққина қарши олди:

— Хўш, машқ қилдингизми?

— Бўлмасам-чи, тунни билан ухламадим.

— Қани, шеърни олинг-чи.

— Марҳамат.

Жўра Жуман шеъримни маза қилиб ўқигач, мийиғида билинар-билинемас қулиб қўйди, кейин худди кечагига ўхшатиб, аввал оёғимга, кейин шу пайтда жуда очқаб, чулдураб нағма қилаётган қорнимга, энг охирида терлаб турган пешонамга назар ташлаб:

— Нечанчи синфда ўқийсиз, шоир? — деб сўради.

— Ўқишни тугатганман, — дедим шошиб-пишиб. Нега десагиз фалон синфда ўқийман десам, бор, аввал ўқишингни тугатиб кел, деб юборишидан кўркқан эдим-да.

— Қайси шоирни кўпроқ ўқийсиз?

— Ҳаммасини ҳам.

— Ҳамид Олимжонни ўқиганмисиз?

Қарасам, савол кетидан савол ёғилаверадиғанга ўхшайди. Ёлғон гапириб қийналгандан кўра, рост айтиб савол-жавобни қискартириб қўя қолмоқчи бўлдим:

— Йўк, ўқиган эмасман.

— Гафур Ғуломни-чи?

— Унақанги шоирнинг шеърини кўрганим йўк.

— Уйғунни-чи?

— Йўк дедим-ку. Бизнинг қишлоқда унақанги шоир яшамайди.

Афтидан Жўра Жуман бугун савол бериш учун атайлаб тайёргарлик кўриб келганга ўхшайди. Етти ухлаб тушимга қирмаган шоирларнинг шеърларини, китобларини сўрайди. Бирига йўк дейман, иккинчисига елкамни қисаман. Бир маҳал бундай қарасам икковимиз ҳам чарчаб, терлаб кетиб-миз. Ўшанда ҳам тўхтамаймиз. Йўк, деб елкамни қисаверганимдан бўйинларим оғриб, оёқда зўрға турибман. Чиқиб кетмоқчи бўлиб юра бошлаган эдим:

— Тўхтанг! — деб колди Жўра Жуман.— Рус адабиёти-дан кўпроқ кимларнинг шеърини ўқийсиз?

— Нима?

— Пушкинни ўқиганмисиз?

— Йўқ.

— Лермонтовни-чи?

— Йўқ.

— Некрасовни-чи?

— Йўқ.

— Маяковскийни-чи?

Йўқ, дейман деб оғзимни очмоқчи бўлган эдим, ишонсангиз, тинкам қуригандан лабларимни қимирлата олмадим. Оғзимга толқон солгандек жимгина оркамга бурилиб эшик томон юрдим. «Тўхтанг», деган овоз эшитилди оркамдан. Тўхтадим.

— Кўнгилда шоир бўлишлик орзу бўлса, ҳозир номларини тилга олганимиз шоирларнинг шеърларини кўпроқ ўқинг, ёд олинг. Хўпми?

— Хўп бўлади.

— Демак, келишдик. Шундайми?

— Шундай.

— Хайр.

— Саломат бўлинг,— дедим-да, шоирона юриш килиб ташқарига чиқиб кетдим. Соф ҳаводан тўйиб-тўйиб нафас олдим. Маст одамга ўхшаб чалама-чатти кадам ташлаб юриб боряпман. Қаёққа кетяпман, нима учун кетяпман, ростини айтсам, ўзим ҳам билмайман. «Гапни қаранг-а? Ўқинг эмиш,— дейман ўзимга-ўзим,— нега ўқир эканман? Ўқийдиган бўлсам ўзимизнинг мактабда ҳам китоб тўлиб ётган эди-ку, ўша ерда ўқийверардим-да. Йўқ, мен ўқимасдан шоир бўламан. Шошмай турсангиз ҳали, ҳурматли Жўра Жума, мен сизга шоир бўлганимни кўрсатиб қўяман. Сехрли қалпоқчам омон экан, менга ёрдам беради, албатта ёрдам беради. Шундайми, қалпоқчам?»

— Шундай,— деган овоз эшитилди қўлтиғимдан.

— Ёрдам берасанми?

— Берганда қандок.

— Айт-чи, ишни нимадан бошлашим керак?

— Аввал меҳмонхонанинг ошхонасига кириб қорнингни тўйғазиб ол,— деб маслаҳат берди қалпоқчам.

Оҳ, кадрдон қалпоқчам, жонимнинг ҳузури, маслаҳат-гўйим! Сен борсан, ғам-ташвишим йўқ, қорним тўқ, устим бут. Балли сенга, омон бўлгур қалпоқчам. Ана шундай ўй-хаёллар билан ошхонага кириб борганимни ўзим ҳам сезмай қолибман.

Уч-тўрт кунгача қилар ишимни билмай юрдим. Мен унақанги қимматли вақтини бекорга ўтказадиган болалардан эмасман. Бекор қолган кунларимдан фойдаланиб, Мирзачўлда танишган шоирларнинг адресини аниқлаб, уйларига йўл олдим. Мақсад — улардан яхши шеър ёзиш йўлларини ўрганиш.

Сайдулло ака ўз шеърларини кўпроқ кечаси, шаҳар халки оромли уйкуга кетган маҳалда, ҳаммадан яшириб ёзаркан. Шунақанги кўп ёзадики, баъзан тикилиб ўтираве-риб зерикиб кетаман. Эркин Ҳамид бўлса саҳар чоғида ёзаркан. Жўра Жуман ҳам шоир экан. Уч кунгача пойлаб бораману, қай вақтда шеър ёзишини ҳеч аниқлай олмай-ман. Кейин билсам, ишдан қайтгач, тўйиб ухларкан, сўнг ўрнидан туриб шеър ёзишга киришаркан. Тунов куни бир яхши шеъримни ёмонга чиқариб, ҳаммаёғига чизиб ташлагани учун мен ҳам унга жиндақ ҳазил қилиб қўйдим. Иш столининг устида турган бир тақсимча шоколадини пок-покиза туширдим-да, қоғозини аста бориб, қўшни хонада пишиллаб ухлаб ётган қизининг ёнига қўйдим. Шоир аста бошини кўтариб бундоқ караса — тақсимчадаги шоколад йўк.

— Ойиси, шоколадни олиб қўйдингми? — деб сўради у.

— Йўк, — деди хотини, кейин «вой ўлмасам, шоколадни қизингиз ебди. Дилбар, қуриб кетмагур, тур ўрнингдан», деган овоз эшитилди. Жўра Жуман ҳам югуриб ўша хонага кирди-ю, қизининг қўлларидан тортиб уйғота бош-лади.

— Озрок есанг бўлмайдимми? — сўради уйқутираб турган қизидан.

— Нимани? — деди қизи.

— Яна тагин нимани дейди-я.

Эр-хотин тагин қизимизга зарар қилмасин, деб ошхонадан икки банка қатиқ олиб чиқишди.

— Ич! — деди шоир банкани қизининг қўлига тутқазиб.

— Ичмайман, ада!

— Ичасан. — Шундай деб Жўра Жуман нима иш билан-дир ташқарига чиқиб кетди. Тагин зарар қилмасин деб банкалардаги қатикни ўзим ичиб қўя қолдим.

Шундай қилиб десангиз, шоирларнинг ҳаётига арала-шиб кетган эдим. Аммо ҳарчанд кидирсам-да, уларнинг уйи-дан на қофия, на турок, на вазн топдим. Ғаладонни титкилаб кўрдим, шкафларни бирма-бир очдим, китоблар-нинг орасини варақладим — йўк, ҳеч жойда йўк. Кунлар-нинг бирида Сайдулло аканинг диванида ёнбошлаб унинг шеър ёзишини томоша қилиб ўтирган эдим. Бошимга ажо-

йиб бир фикр келиб колди. Сайдулло ака шеърини ёзади, ёзади-да, коғоз тўлганда уни ғижимлаб деразадан ташкарига иргитади. Ўша шеърлардан бирини олиб кўрсам, назаримда, кофия, вазн, туроғи бор шеърларга ўхшаб кетди. Нега у бу шеърни ташлаб юборади, ахир унга керак бўлмаса, менга керак-ку, кофия тополмай гаранг бўлиб юрибман-ку, дедим-да, шеърни олиб ўз кулбамга — меҳмонхонага қайтдим. Кечаси билан ухламай окка кўчирдим, эрталаб оёкни кўлга олиб редакцияга югурдим. Жўра Жуман шеъримни ўкиб ўз одатига кўра аввал оёғимга, кейин қорнимга, энг охирида пешонамга бокиб:

— Қани, кўлни беринг, бир табриклаб қўяй! — деди завқи ошиб.— Меҳнат қилганингиз шундоққина кўриниб турибди.

— Ҳа, шеър ёзиш қийин экан,— дедим талтайиб.

— Охирги тўртлик бир оз сустрок, лекин тузатса бўлади, ўзим тузатарман. Сиз бораверинг.

— Демак, шеърим газетада чиқадими?

— Чиқади.

— Расмим-чи, расмимни ҳам босасизми?

— Нега энди расмингизни босар эканмиз?

— Ахир ойим, йўк... директоримиз Отажон Азизович кўрсинлар девдим-да... Ҳа, майли. Демак, шеърим босилди, шундайми?

— Навбатдаги сонларнинг бирида беришга ҳаракат қиламан.

О, ўша кунни менинг қувонганимни айтсангиз. Кўчада кетяпману, сакраб-сакраб ўйинга тушаман, ашула айтаман, дўппимни осмонга отаман, югураман-еламан.

— Ҳой бола, жинни-пинни бўлиб қолдингми? — деди бир одам билагимдан ушлаб.

— Шеърим чиқяпти, амакижон, шеърим!

— Шеъринг чикса, сал у ёқ-бу ёқка қараб юр-да.

— Иложи йўк, амакижон, иложим йўк.— Шундай дейману, сакраб-ирғишлаб йўлимда давом этаман.

Ўша кундан бошлаб ишларим юришгандан-юришиб кетди. Биринчи шеърим босилиб чиқиши билан мазахўрак бўлиб олдим-да, бошқа шоирларнинг ғижимлаб ташланган шеърларини ҳам редакцияга кетма-кет келтириб беравердим. Шунинг билан айтиб қўяйки, газеталарда шеър учун катта пул тўлашар экан. Пулим ҳам анча кўпайиб (ресторанларда яширинчасига овқат ейиш жонимга тегиб юрган эди) очикчасига, одамлардек пул тўлаб қилиб ўтириб овқатланадиган бўлдим.

Ўша қувончим ичимга сигмай юрган кезларда, негадир, дўстим Орифни тез-тез хотирлайдиган бўлиб қолдим. Рост, у менга кўп яхшиликлар қилган эди. Одамгарчилик қилувди. Мен-чи? Мен уни хафа қилдим, бегуноҳ калтакладим, жонига озор бердим... Хат ёзиб, ундан кечирим сўрашга жазм қилдим. Мана ўша хат:

«Дўстим, Орифбой!

Салом, саломатмисан? Ишларинг жойидами? Умуман олганда, меники ҳам чакки эмас. Энди сенга айтадиган гапим шундан иборатки, жон дўстим, мени кечир. Қаршингда бошимни эгиб турибман. Истасанг, юзимга тарсаки торт, истасанг, калламга муштла. Аммо кечир, кечир мени. Қалай, яхши юрибсанми? Ўқитувчимиз Қобилов-чи, Отажон Азизович-чи? Уларга айтиб қўй, мен ҳозир катта шоир бўлиб кетганман. Шеъримни газеталардан ўқиб туришган бўлса керак. Ўша Ҳошимжон Рўзи деган шоир мен бўламан. Ўзлари ҳам энди уялиб қолишгандир, баттар бўлишсин. Бундан сўнг ҳеч кимга ўқимасанг, уй вазифаларини бажармасанг одам бўлмайсан, деб айтишмайди.

Сингилларим Ойшахон, Донохонлар-чи? Уларни мактабдан қайтишадётганда ҳеч ким урмаяптими? Агар битта-яримтаси шундай қилса айтиб қўй, борганимда мижиқлаб ташлайман.

Ойижонимни ҳам соғиндим. Кечалари тушимга киради. «Болагинам, ўзимнинг шумшугим, қаёқларда юрибсан, қорнинг очмадими, устинг йиртилмадими?»— деб бошларимни силайди. Ўрнимдан турсам атрофимда ҳеч ким йўқ, ўтириб олиб йиғлайман.

Азиз дўстим, сендан кечирим сўраб қоламан. Айтгандай, ҳалиям футбол ўйнаб турибсизларми? Менинг ўрнимга капитанликка кимни сайладиларинг? Ғуломними? Унинг зарби зўр-ку, аммо оёқни чалиш одати ёмон-да... Мени кечир, хайр.

Салом билан шоир Ҳошимжон Рўзи»

Хатни жўнатиб, елкамдан оғир тоғ қулагандек енгил нафас олдим. Нега десангиз, унинг олдида ўзимни айбдор ҳисоблаганимдан виждоним азоб чекиб юрган эди-да. Ўзи шу виждон азобидан оғири бўлмас экан.

Ўша куни редакцияга сўнгги шеъримни олиб бордим.

Хонага шундок кадам босишим билан Жўра Жуман: «Жуда вақтида келдингиз-да»,— деб қарши олди.

— Тинчликми ўзи? — негадир хавфсираб қолдим мен ҳам.

— Тинчлик. Сиз ўтириб туринг.— Шундай деб Жўра Жуман ташқарига чикди-ю, зум ўтмай ўзи билан Сайдулло ака, Эркин Ҳамид, Тошқин Обид, Зоҳид Тўхта деган шоирларни эргаштириб кирди. Уларнинг ҳаммасини танийман. Бир ёклама бўлса ҳам дўстона алоқа боғлаганмиз, орамиздан қил ўтмайди, борди-келдимиз бор. Қофия, вазн, турокларини мenden беркитиб ишлатадиган шоирлар мана шулар бўлади.

— Бизнинг газетада босилган «Она ўлка» номли шеърни ўзингиз ёздингизми? — сўради Жўра Жуман менга юзланиб.

— Ўзим ёзганман.

— Елғон,— деди Сайдулло ака ўрнидан туриб,— бу шеър меники бўлади, мана оригинали.

— «Пахтакор, сени куйлайман» сарлавҳали шеърни ҳам ўзингиз ёзганмисиз? — яна сўради Жўра Жуман.

— Бўлмасам-чи?! — дедим овозни бир парда юқориладиб.

— Бўлмаган гап,— шундай деб Эркин Ҳамид менга қараб бостириб кела бошлади,— бу шеърни мен ёзганман, ҳа, мен ёзганман.

Қарасам, ишнинг кети хунук бўладиган. Ўзлари гижимлаб ташлаган, ҳечам кераги бўлмаган шеърларидан унча-мунча фойдаланганим учун мени ўртага олишмоқчига ўхшайди. Бошимга қалпоқчамни кийиб секин жўнаб қолдим. Орқамдан:

— Сехргар!

— Плагиатор.

— Шеър ўғриси.

— Уятсиз.

— Текинхўр.

— Ишёқмас.

— Дангаса,— деган кишини унча хурсанд қилмайдиган, йўғон-ингичка овозлар анча вақтгача эшитилиб турди. Кўчага чиқиб бежавотир жойга бориб олгач, кўлимни оғзимга қарнай қилиб адабиёт бўлимининг деразасига қараб кичкирдим:

— Ўзларинг-чи, ўзларинг! Магазинга келган қофия, вазн, турокларни бизга ўхшаганларга бир грамм ҳам бермасдан олиб,қўясизлар-ку! Уят эмасми!

ХАЙР, АМАКИЛАР

Шоирлик оламидан эсон-омон қувилгач, меҳмонхонанинг чойшаб, болиш, кўрпа сингари майда-чуйдалари сақландиган омборида уч кечаю уч кундуз қимирламай ухладим. Қиладиган ишим, ҳасратимни айтиб кўнгил ёзадиган бирон меҳрибон кишим йўқ эди. Ўз ёғимда ўзим қовурилиб, ўйлаб, ширин-ширин хаёллар суриб ётавердим. Тўрт кун деганда ўрнимдан туриб, бирон ишнинг бошини тутгунча эрмак бўлар-ку, дея меҳмонхонанинг администратори, қоши мушукнинг думига ўхшайдиган Эътибор Умаровадан ўч олишга тушдим. Нега десангиз, бу хотин пора олишда устаси фаранглардан. Меҳмонхонада бўш жойлар тўлиб ётган бўлишига қарамай:

— Афсуски, бўш ўрин йўқ,— деб безрайиб тураверади.

— Жон опа, узоқдан келганмиз, ҳеч бўлмаса иккита ўрин топиб беринг,— деб ёлворишади меҳмонлар.

— Икки-уч кунсиз иложим йўқ,— дейди администратор. Икки-уч кун дегани — икки-уч сўм чўзинг дегани. Меҳмонлар гапнинг маъносига тушунса, албатта енг учидан уч-тўрт сўм узатишади. Шундан кейин Эътибор Умарова:

— Шарифа,— деб кичкиради кассирга,— меҳмонларга чек ёзиб бер, тўртинчи хонада бўш ўрин борга ўхшайди.

Хуллас, бу Эътибор Умарова деганлари бориб турган порахўр. Бир варақ қоғозга: «Эҳтиёт бўлинг, бутун ишларингизни бир ҳафтадан буён формасиз милиционер кузатиб юрибди...» деб ёздиму, сездирмасдан чўнтагига солиб қўйдим. Бирпасдан сўнг қоғозга кўзи тушиб опанинг қошлари мушукнинг думидек ўйнаб кетди, кўзлари ола-кула бўлди. Ҳовлиққанча директорнинг олдида кирди. Кейин директор икковлари худди қувлашмачоқ ўйнаётгандек кетма-кет югуриб чиқишди-да, кассир Шарифа опанинг қулоғига нималарнидир шивирлаб, ранги қутлари ўчганча, совуқ урган помидордек гезаришиб, пастга тушиб кетишди.

Ўша куни меҳмонларнинг рўйхати қайтадан кўриб чиқилди. Формасиз милиционерни тополмай, назаримда, роса хуноб бўлишди ҳам. Опа кимдан пул олган бўлса, ҳаммасига, бир сўм олганига икки сўмдан, икки сўм олганига тўрт сўмдан қилиб қайтариб берди. Кечгача халлослаб, оёғи куйган товукдек ҳар томонга зир югуриб, адойи-тамом бўлди. Унинг бу кулгили аҳволини кўриб ич-ичимдан кулдим. Шу баҳона бўлдию кўнглимдаги ғашлик тарқаб, сен кўр-мен кўр бўлдим-кетдим.

Ташқарига чиқсам, меҳмонхона олдидаги майдончага одам деган сўймай кетибди, игна ташласанг ерга тушмайди. Каттаю кичик бир-бирини итар-итар қилиб ўртага интилади. Суриштираман, машҳур сайёҳлар Власов билан Петров деган одамлар келишган экану, кишилар ўшалар билан кўришиш, қўлларини сиқиб сўрашиш умидида бир-бириларини уриб-суриб ўртага интилаётган экан.

Нихоят, икки сайёҳ одамлар тўдасидан ажраб меҳмонхона томон юра бошладилар. 24-хонага кириб, дам олишмоқчи шекилли, ечиниб, юмшоқ кўрпалар, парестиклар тўшалган каравотларга чўзилишди.

Қалпоқни кийиб секин ҳузурларига кириб бордим-да:

— Салом, амакилар,— деб қўйдим. Власов амаки у ёқ-бу ёққа қараб:

— Гапирдингизми?— деб сўради шеригидан.

— Йўқ, корнинг қулдурагандир,— деб қулди Петров амаки.

— Гапирган менман! — дедим яна. Икковлари ҳам ётган ўринларидан туриб, елкаларини қисганча бир-бирларига тикилиб қолишди.

— Сен кимсан, ўзи? — сўради бири.

— Мен машҳур ўзбек сеҳргари Ҳошимжон Рўзи бўламан.

— Қандай қилиб сеҳргар бўлдинг?

— Бўлдим-да...

— Мумкинми, сирларингдан биз ҳам хабардор бўлсак? Зора Жанубий Африка ўрмонларидаги йиртқич ҳайвонлар билан олишаётганимизда сеҳргарлик қўл келиб қолса.

Ростини айтсам, шу саволни қўтиб турган эдим, ҳа, ҳа, худди шу саволни. Бундан бир неча кун аввал газетада бу икки сайёҳ ҳақида мақола ўқиганимда уларга ҳавасим келганидан кўзларим чакнаб кетганди. Ўшалардек кўркмас, ўшалардек жасур сайёҳ бўлишни орзу қилиб кўнглимга тугиб қўйгандим. Жаҳонда булар бормаган мамлакат қолмаган, улар босиб ўтган йўл шунчалик узунки, бир олим ҳисоблаб чиқаман деб, ақлдан озиб қолган. Улар ўз кўрган-билганлари ҳақида шунақанги кўп китоблар ёзишганки, ўқиб чиқиш учун нақ ўн беш йил керак бўлади. Улар тезоқар тоғ дарёларидан қулоч отиб сузиб ўтишган, денгизларда совуқ бўронларда қолишган, Африка ўрмонларида йиртқич шерлар билан яккама-якка олишганлар, ёввойи одамлар билан бир кўрпада ухлаб қолган пайтлари бўлган. Ҳар биттаси ўн метрдан келадиган бўғма илонлар билан омонсиз жанглار бўлган, ҳа, ҳа, булар чакана бўлмайди, минглаб газеталарда расмларим босилади, номим тилларда

достон бўлади. Шоирлик эса... турган-битгани меҳнат, машаққат, уйқусиз тунлар экан, керак эмас, нима қиламан бошимни қотириб. Яхшиси, сайёҳ бўламан, Магелланга ўхшаб ёввойи одамлар билан қилич яланғочлаб жангга тушаман, найзавозлик қиламан. Робинзон Крузога ўхшаб оролларда ҳаёт кечираман, ёввойи ҳайвонларни ўргатаман.

— Агар мени ўзларингга шерик қилиб олсаларинг,— дедим бир оз жимликдан сўнг,— сеҳримдан сизларни хабардор қиламан, қалпоқ учовимизники бўлади.

— Бажону дил,— деди Власов амаки,— лекин бунинг учун баъзи бир тайёргарликдан ўтиш керак-ку, ўртоқ Хошимжон Рўзи?

— Бажону дил,— дедим мен ҳам.

— Аввало географияни яхши билиш керак.

— Мен уни сув қилиб ичиб юборганман.

— Жуда соз. Рухсат берсангиз, баъзи бир саволларим бор.

— Марҳамат.

— Қани, мана бу картага яқинроқ келиб, дунёдаги энг кичик кўлни кўрсатиб беринг-чи.

Картага шунча тикилсам-да, ҳеч қандай кўл тополмадим. Шундан сўнг бошимни кўтариб:

— Бу ерда кўл йўқ, қуриб қолганга ўхшайди,— деб кўя қолдим.

— Эҳтимол. Қани айтинг-чи, дунёдаги энг катта кўлнинг номи нима?

— Хотирам ёмон, номларини эсимда олиб қолмайман,— дедим шошиб-пишиб.

— Шундайми? Географияни сув қилиб ичиб юборганман девдилар-ку? — сўради Петров амаки кулимсираб.

— Географияни яхши биламану, картага тикилсам кўзим жимирашиб кетади-да,— деб тушунтирдим.

Власов амаки ўрнидан туриб енгилроқ кийинди-да, столга жойлашиб ўтириб олди, кетма-кет саволлар бера бошлади. Мен ҳам ўйлаб-нетиб ўтирмасдан шартта-шартта жавоб қайтаравердим.

— Бўлмаса, марҳамат қилиб айтсинлар-чи, Африка қитъасида неча хил халқ яшайди?

— Ҳали айтдим-ку, хотирам ёмон деб, эсимдан чиқиб қолган.

— Ҳаммасини эсан чиқара бериш яхши эмас,— норози бўлиб деди Власов амаки,— бўлмаса бошқа савол бераман. Айтсинлар-чи, сиз билан биз яшаб турган Ер неча ёшга кирган?

— Тилимнинг учида турибди-ю, айтолмаяпман.

- Арабистондаги энг катта чўлнинг номи нима?
- Ҳали у томонларга борганим йўқ.
- Жанубий Америка ўрмонларида яшайдиган энг катта кушнинг номини айтиб беролмайдиларми?
- Йўқ, айтиб беролмайман.
- Индонезияда неча орол борлигини сўрасам, жаноби сеҳргарни хафа қилиб қўймайманми?
- Хафа бўламан, бошқасини сўранг.
- Дунёдаги энг баланд шаршара қайси мамлакатга жойлашганлигини сўрамоқчи эдим?
- Ий-е, амаки, сиз айтганлар ҳаммаси ребус-ку. Мендан география тўғрисида сўранг-да.
- Марҳамат, бошқасини сўрашим мумкин. Қани, айтсинлар-чи, Атлантик океанининг энг чуқур жойи неча метр?
- Ўлчаб кўрганим йўқ.
- Ер юзида қанча аҳоли яшайди?
- Юз миллион! — дедим ниҳоят аччиғим чиқиб.
- Ўх-хў, жаноби сеҳргар, ер юзи аҳолисининг қолганларини нима қилдингиз, ё аллақачон ойга кўчириб юбордингизми?
- Ҳа, ойга кўчириб юбордим.
- Хурматли Ҳошимжон Рўзи, география илмидан хабарингиз йўққа ўхшайди-ку? — деб сўради ҳалидан буён қаравотда чалқанча ётиб савол-жавобларимизни маза қилиб эшитаётган Петров амаки.
- Илмим бўлмаса ҳам, ҳамроҳ қилиб олаверинглар,— деб туриб олдим,— бир кун нафим тегиб қолар ахир.
- Илмсиз ҳамроҳнинг кераги йўқ! — деди сайёҳлардан бири.
- Нега энди керак бўлмас экан?
- Чунки машинамизга ортиқча юк бўлади. Сизнинг ўрнингизга Ўрта Осиё тоғларида яшайдиган ёввойи қўйларнинг терисидан олиб кетсак... ўша фойдалироқ.
- Ҳеч бўлмаса чой-пой кайнатиб бериб турарман,— дедим шаштимдан тушиб.
- Илтифотингиз учун ташаккур! Шундай қилиб сеҳрингизни бизга айтмайсизми?
- Афсуски, айтолмайман.
- Бўлмаса, хайр.
- Икковлари билан дўстона хайрлашиб унча хафа ҳам бўлмасдан, унча хурсанд ҳам бўлмасдан, ҳар қанча илтимос қилсалар ҳам сеҳримни айтмай, юзимни кўрсатмай ташқарига чиқиб кетдим.
- Хайр, амакилар! — деб қичқирдим коридордан туриб.
- Кўчага чиқиб тўйиб-тўйиб нафас олдим. Савол-жавоб

маҳалида терга тушиб кетган эканман. Рўмолчамни чиқариб юз-бошимни артдим. Кейин «Шолиқор» стадиони томон йўл олдим. Айтгандек, Сизга айтаман деб бутунлай ёдимдан чикиб қолипти. Шаҳарга келганимдан буён тез-тез футболчилар билан учрашадиган одат чиқарганман. Авваллари ҳам бу ўйинни жону дилимдан яхши кўрардим. Ўзимизнинг мактабдаги команданинг капитани эдим. Бу ерда футболчилар шунақанги кўп эканки, ўйинлар шунақанги тез-тез бўлиб турар эканки, гоҳида қайси бирига боришни билмай бошим котиб қолади.

Шундай қилиб «Шолиқор» стадиони томон секин йўл олдим. Борсам, аллақачон одам ҳеч ёққа сиғмай кетибди. Аммо ўйин ҳали бошланганча йўқ. Биринчи қатордаги ҳукумат арбоблари учун ажратилган юмшоқ ўринлардан бирига ўтирмакчи эдим, карасам дарвозанинг шундоққина ёнидаги ҳалиги дублёрлар ўтирадиган узун скамейка бўш, ўша ёққа ўтиб кета қолдим. Ўйин ишқибозларининг баҳслашуви баралла эшитилиб турибди.

— Менимча, бугун «Шолиқор» ютади.

— Туновги ўйини бўлса, икки дўнёда ҳам ютолмайди.

— Вильгельм Қодировнинг ўйинлари жуда сусайиб кетган-да.

— Бўлмаган гап, тўпни узокка аниқ тепишда унинг олдида тушадигани йўқ.

— Теодор Раҳимов-чи, ишқилиб бугун чиқсин-да.

— Ҳаммаси чиқмаса ҳам, Геннадий Супаницкий чиқса бас.

Хуллас, ана шунга ўхшаш баҳслар ҳеч тўхтамас эди. Ўйин бошланиши билан меҳмонлар дарҳол ҳужумга ўтишди-да, командамизни доғда қолдириб, дарвозамизга бошлаб тўп уриб қўйишди. Шундан кейин ўйин демагани шунақанги кизиб кетдики, шунақанги кизиб кетдики, агар менга ўхшаб яқинроқдан кўрсангиз, ҳайратдан оғзингиз очилиб қолган бўларди. Қасам ич десангиз, қасам ичиб айтаманки, бунақанги шиддаткор ўйинни илгари ҳеч кўрмагандим. Меҳмонларнинг ҳимоячиси жуда зўр экан, ҳужумчиларимизнинг қилган ҳаракатлари бефойда кетаверди. Ўн минут чамаси тўп қўлдан-қўлга ўтиб турди-да, ниҳоят меҳмонлар уни усталик билан олға суриб кетишди. Чап қанот ҳимоячиси олисдан туриб ўнг қанот ҳимоячисига узатди. У бўлса тўпни ҳаволатиб, марказий ҳужумчига оширди. Марказий ҳужумчи умуман бизнинг йигитларга қараганда чакқонроқ экан, кучли бир зарб билан бу тўпни ҳам эсон-омон тўрға жойлаб қўйди. Ишқибозлар бетокат бўлиб:

— Геннадий, жон қойитиб ўйнасанг-чи!

— Теодор, ғозга ўхшаб лапанглаб юраверасанми!

— Ёкубов, эпласанг майдонга чиққин-да, шарманда қилдинг-ку! — дея ҳар томондан қичқириб, хуштаклар чала бошлашди. Меҳмонларнинг тўпни узатиш санъати бизникига қараганда қиттак бўлса ҳам юқори экан. Буни мен учинчи тўпни киритганларида пайкаб қолдим.

Томошабинларнинг ҳафсаласи пир бўлди, кўплар ўринларидан туриб, қўлларини умидсиз силтаганларича аста-секин жўнаб қолишди. «Шоликор» нинг ютқизиши аниқ бўлиб қолган эди. Агар ютқазса, ўз-ўзидан тўртликдан тушиб қолади. Э-воҳ, қанча меҳнат қилишган эди-я, аттанг! Қандай қилиб қалпоқни бошимга кийиб майдонга тушиб кетганимни ўзим ҳам билмай қолибман. Ҳали шошмай туринглар, ҳурматли меҳмонлар. Биз сизларга осонликча ютқазиб қўймаймиз, «Шоликор» нинг кимлигини кўрсатиб қўямиз, бу ерда сал кам юз минг томошабин бекорга ўтирганимиз йўқ. Ўз командамизни ғалаба билан табриклаш учун келганимиз, ҳа, ҳа, шошмай турсинлар ҳали!

Майдонга тушдим, тўпни қўлтиғимга қисиб меҳмонларнинг дарвозаси томон ташландим. Одамларнинг назарида тўп ҳавода илон изи ясаб, ўйинчиларга чап бериб, учиб бораётгандек, аслида эса уни мен кўтариб боряпман. Орқамдан ҳаллослаганча Геннадий келарди. Дарвозага йигирма метр чамаси қолганда тўпни секин қўйиб юбордим... Оҳ, Геннадийнинг, ўзимизнинг Генканинг зарбини бир томоша қилсангиз эди, бир томоша қилсангиз эди...

Стадионда қийқирик, ура, яшасин Супаницкий деган садолар янгради. Одамлар жонланиб кетди, ҳаммасининг кайфияти кўтарилди. Худди шу пайтда, янграб турган қийқирик садолари остида мен яна бир усталик ишлатдим. Меҳмонларнинг дарвозабони тўпни ерга қўйиб кучлироқ зарб билан тепиш мақсадида орқага тисарилган эди, югуриб бориб тўпни илиб олдим-да, шу атрофда ўралашиб юрган Ёкубовнинг оёғига ташладим.

— Удар!!! — деб қичқирди одамлар. Чиндан ҳам кучли зарб бўлди. Меҳмонларнинг дарвозабони тўпни илиб олмоқчи бўлиб икки қўлини олға чўзганча қиялаб сакраган эди, тўпга етолмади-ю, аммо ўзи худди сувга сакраган бақадек шалоплаб ерга йиқилди.

Афсуски, гапга унча чечан эмасман. Бўлмаса Сизга бу ердаги шодлик-хуррамликни, кулоқларни қоматга келтирувчи бахтиёр қийқириқларни, осмонга минут сайин учирилаётган тўп-тўп қаптарлар — ҳамма-ҳаммасини таърифлаб берган бўлардим.

Шу пайтда, негадир мен ўзимни жуда ғалати ҳис қила бошладим. Ахир мен ўз халқимга, кўриб турганингиздек, шодлик, қувончлар келтирдим-ку! Аҳмоқ бўлиб қаёқдаги ишларни орзу қилиб юрибман-а, ўзимни ҳам, ўзгаларни ҳам қийнаб юрган эканман. Демак, менинг ўрним мана шу ерда, стадионда экан. Худди шу ерда, устига ажриқ қопланган шу юмшоқ майдончада мен фойдали киши бўла олар эканман. Бир умр футболчи бўлиб қолганим бўлсин. Эшит-яписизми, ҳурматли Отажон Азизович, Сиз ҳам кадрдон ўқитувчим Қобилов, билиб қўйинг, мен футбол оламида шуҳрат қозонмоқчиман...

Белни маҳкам боғлаб яна ишга киришиб кетдим. Зум ўтмай тўпни яна илиб олдим, саккиз йил футбол ўйнаб, саккиз йил муттасил югуриб, дарвозага биронта ҳам тўп кирита олмаган Акмал Лазизхўжаевнинг оёқлари остига ташладим. Тўп киритишнинг гаштини бу бечора ҳам бир суриб кўрсин дедим-да. Шундан кейин командамизнинг ўн бир ўйинчисига иккитадан, чакқонроғига учтадан тўп ташлаб бердим. Ҳисоб бизнинг фойдамизга 24—3 бўлган эди. Ўйин асосан меҳмонлар дарвозаси олдида бўлди. Бизнинг дарвозабонимиз Юра Кукурузников зерикканидан дублёрдаги бир йигитни чакириб, кўк чой ичишиб, шахмат ўйнаб ўтиришаверди. Стадион эса ҳамон булоқдек қайнаб, бўронда қолган денгиздек тўлқинланарди.

Бахт ҳам, бахтсизлик ҳам оёқ остидан чиқади деганлари тўппа-тўғри экан. Агар сўнгги тўпни қўлтигимга қисшим бошимга не-не қулфатлар солиб, бир умр мени футболдан жудо қилишини билганимда, зинҳор уни қўлимга олмаган бўлардим, бир чеккага чиқиб ўйиннинг қолган ўн беш минутини маза қилиб томоша қилган бўлардим.

Ўзимизнинг майдонга ўтиб кетган тўпни чакқонлик билан ушлаб, физиллаганимча меҳмонлар дарвозасига қараб кетаётган эдим, шу пайт чап томонимдан қарши томоннинг ҳимоячиси ўқдек отилиб чикди-да, тўпни осмонга тепиб қайтармоқчи бўлди шекилли, кучли зарб билан чап биқинимга тепди. Шилқиллаб ерга тушдим. Ўшанда ҳам қайсарлик қилиб тўпни қўйиб юбормаган эканман, бошқа бири келиб елкам аралаш тепганини сал-пал эслайман... Кейин нима бўлганини билмайман, хушдан кетиб қолибман...

Бир маҳал кўзимни очсам, жануб томондан зар кокиллари тараб қуёш кўтарилиб келяпти. Нарирокда иккита кампир, бир қўлида челақ, бир қўлида узун сопи супурги, гангур-гангур гаплашиб атрофни супуриш билан овора.

— Қўшни, кечаги ўйинда кўринмадингизми? — деб сўради новча кампир.

— Кеча чолим белимга кепак қиздириб босасан, деб ўйинга чиқармади,— тушунтирди пакана кампир,— сиз-чи, кўшни? Сиз чикдингизми?

— Кечаги ўйинни кўрмабсиз, дунёга келмабсиз, кўшни. Вой, бунақанги ўйинни, тавба қилдим-ку, худойи таолонинг ўзи ҳам ҳали кўрмаган бўлса керак. Сизга ёлгон, менга чин, ҳой кўшни, қийқирикдан мана шу стадион нақ ёрилиб кетай деди-я.

— Нима бўлди ўзи, кўшни, тезроқ айтсангиз-чи.

— Бизникилар меҳмонлар дарвозасига 25 та тўп киритишди-я. Энг кизиги ўйиннинг охирида бўлди. Меҳмонлар ўйин тугаши билан югуриб келиб дарвозабонларини қўлларига кўтариб, осмонларга отишди. Нега ундай киласизлар деб сўрашса: «Агар шу хушёр бўлмаганда, дарвозамизга элликта тўп кириши ҳеч гап эмас эди, балли шунга!»— дейишади денг. Шундай қилиб денг, кўшни, дарвозабонларини кўтар-кўтар қилиб эъзоз-эҳтиром билан олиб чиқиб кетишди. Бўлди кулги, бўлди қийқирик...

— Кампирларнинг гапига кулок солиб ётиб, у ёқ-бу ёғимни пайпаслаб кўрдим. Иккита коворғам қаттиқ шикастланган, белим чиқиб кетибди, афтидан, хушсиз бўлиб йиқилганимдан сўнг устимдан у ёқ-бу ёқка роса югуриб ўтишганга ўхшайди — бошим ёрилган, тиззамнинг кўзидан ҳалигача қон оқиб ётибди. Не-не машаққатлар билан бошимдаги қалпоқчамни олиб майкам ичидан осиб олган халтага жойладим-да:

— Холажон! — дея инградим. Кампирлар дарҳол бошимга югуриб келишди.

— Вой, болагинам, қаёқдан пайдо бўла қолдинг? — сўради новчаси.

— Шу ерда эдим.

— Вой ўлай, кўшни, бола бечоранинг ҳаммаёғи қон-ку! Қани, ўрнингдан тур-чи, ўғлим.

— Туролмайман, белим чиқиб кетган.

— Вой, шўрим! Ҳой, кўшни, югуринг, искара помш чакиринг! Болам бечора-ей! — дер эди тинмай новча кампир,— кимнинг ўғлисан ўзи?

— Мусофирман, холажон. Ҳеч кимим йўқ.

— Онагинанг айлансин! — деди кампир яна бошимдан силаб,— кечаси безориларнинг кўлига тушибсан-да.

Йигирма минутлардан сўнг мени ўлик ташийдиган усти берк машинада касалхонага олиб кетишди. Ёнимда дағал қўллари билан бошларимни силаб, кўзларимга термилиб новча кампир борарди.

ИНЖЕНЕРМАН, ИНЖЕНЕР

Икки ойдирки, мана касалхонада ётибман. Каравотим шундоқкина ойнанинг тагида, бор-йўғи икки кишимиз. Эшикнинг олдида, кираверишдаги ўринда Саид ака ётади, жуда қизиқчи одам. Кулдиргани-кулдирган. Қурилишда ишларкан, ўзи Социалистик Меҳнат Қаҳрамони-ку, аммо юлдузини ҳечам такмайди. Агар ўшанақанги юлдуз менда бўлганда жон-жон деб халатимнинг устидан тақиб олган бўлардим. Ишхонасида ҳам обрўйи зўр бўлса керак, уни кўргани нукул шоирларга ўхшаб мовут шляпа кийган, қорни катта одамлар келади. Бирови товук пишириб келади, бирови узум, олма ташлаб кетади, гул кўтариб келганлари ҳам кўп. Пиширилган товук келган куни, Саид ака қанақа бўлаётганини билмайман-ку, аммо мен ич-ичимдан севиниб кетаман. Нега десангиз, Саид ака парранда гўштини унча хушламас экан, нукул менга узатади.

Уни кўргани ҳамма келади, жағи-жағига тегмай гапирадиган хотини, кўзи менга тушиши билан қўрққанидай йиғлаб қочадиган Ҳасан-Ҳусан исмли ўғиллари, бирга ишлайдиган ёр-биродарлари — ишқилиб ёнидан одам аримайди. Ҳасан билан Ҳусан менга Жирафа деб ном қўйишган. Касалхонага тушган кунимнинг эртасига бундай қарасам, мени ёш болаларга қўшиб қўйишибди. Бири йиғлайди, бири тўполон кўтаради. На уйқуда ором бору, на мундоқ бир маза қилиб, тинчгина дард тортасан.

Катталар хонасига ўтмоқчи бўлиб:

— Қалпоқчам, қалпоқчам, бўйимга бўй қўшиб бер,— дея илтимос қилдим.

— Белинг гиспда-ку, қандай қилиб қўшаман,— дейди қалпоқчам.

— Бир иложини қил.

— Бўйнинг чўзилиб кетади-да.

— Майли.

— Оёғинг узайиб кетади-да.

— Майли.

Бир маҳал бундоқ қарасам, бўйним уч қаришгача чўзилиб кетибди, бошимни кўтарган эдим — Африка ўрмонларида яшайдиган жирафанинг худди ўзгинаси бўлиб қолибман.

Ўша куни кечаси Саид аканинг ёнига олиб ўтишди. Шу йўсин икковимиз ҳамхона бўлиб қолдик. Ундан ҳолаҳвол сўрагани, ҳали айтганимдек ҳамма келади, менинг эса йўқлайдиган кишим йўқ.

Кун бўйи етимчадек кўзимни мўлтиллашиб эшик пой-лайман. Сўроқлаб орқамдан ҳеч ким келмаслигини биламану, шундай бўлса ҳам аллакимнинг келишидан умидворман. Оҳ, ҳозир сингилларим бўлармиди! Акажоним, Сизга нима бўлди деб кечалари бошимда ўтириб чиқишмасмиди, зиркираб оғриётган оёқларимни биттадан бўлиб олиб ука-лашмасмиди? Ойижоним-чи, мени шу аҳволда кўриб, биламан, аввал жигибийрони чикиб бир уришарди-да, кейин иситмаси ловиллаб турган пешонамдан ўпарди, сочларимдан силарди. Мана кеч ҳам кириб қолди. Ҳозир ойижоним повиллатиб сигир соғяпти. Бир нафасдан сўнг чўтир юзли шофёр машинасини ҳайдаб, бидонларни қалдиратиб келади-да, сутларни олиб районга жўнайди. Ойим ҳовликиб уйга келади, атрофга карасаки, мен йўқ, ҳамон қайтмаганман. Йиғлай-йиғлай мангалкага ўт ёқади. Кўча эшик олдида мотоцикл овози эшитилгандек бўлади. Бу — дадам албатта!

— Дадажон, дадажоним! — деб кичкириб юбордим. Саид ака хаёл суриб ўтирган экан, бир чўчиб тушди.

— Ие, куёв бола, нега йиғлаяпсиз?

— Йиғлаганим йўқ, шунчаки ўзим машқ қиляпман.

— Ие, йиғининг ҳам машки бўлармикан?

— Бўлади-да.

Яна иккимиз ҳам жим бўлиб қоламиз. Мен деразага тикилиб қушчаларнинг сайрашини, дарахтдан-дарахтга сакраб ўтишларини томоша қиламан. Ошхонанинг мўрисида буралиб-буралиб қора тутун чиқяпти, ҳу нарироқда, осмони фалакда ортидан кўк чизик қолдириб, кумуш канотларини ялтиратиб самолёт учиб боряпти. Қаёқдан келаётган экан, эҳтимол қишлоғимиз тепасидан учиб ўтгандир.

— Шундай қилиб, куёв бола, инженерман, денг? — секин сўрайди Саид ака.

Саид аканинг машҳур қурувчи эканлигини эшитиб, зора ўша атрофда бирон шуҳрати тезроқ чиқадиған, каттарок иш топилиб қолса деган умидда ўзимни қурувчи инженер қилиб танитган эдим.

— Ҳа, инженерман, — деб қўяман.

— Институтни бу йил битирдингизми?

— Ҳа, бу йил битирганман.

— Ҳаммаси бўлиб бир ҳафта ишладингиз холосми?

— Ҳа, бир ҳафта.

— Қурилишда, ука, эҳтиёт бўлиш керак.

— Нимасини айтасиз, — дейман енгил уҳ тортиб, — ўзим қураётган уйнинг у ёқ-бу ёғини кўрай деб томига чикқан эдим, оёғим тойиб кетди-да.

— Лекин, ука, коллективингиз менга маъкул бўлмади. Икки ойдан буён лоақал биттаси ҳолинг не кечди, деб сўраб келмади-я! Бунақанги коллективнинг боридан йўғи.

— Шунинг учун ҳам ўша ердан кетмоқчиман-да.

— Хўп десангиз, мана бизга боринг, курувчи инженер анконинг уруғи бўлиб турибди ҳозир. Боринг, биргалашиб ишлаймиз, билмаганимизни бир-биримизга ўргатамиз.

— Бориб кимга учрашамиз? — деб сўрайман гап ора-сида.

— Хўп десангиз, биргалашиб борамиз, ўзим ўртада тураман. Бош инженеримиз ёшларни жони дилидан яхши кўради.

Олтмиш тўрт кун деганда Саид аканинг тош тушиб мажақланган оёғи тузалиб, кўлтиктаёксиз, ҳеч кимнинг кўмагисиз бир ўзи юриб чикиб кетди. Уй адресини қолдириб, тез-тез келиб ҳолимдан хабар олиб туришга ваъда ҳам берди.

— Тезроқ чиқишнинг пайдан бўлаверинг, — деди у хайр-лашаётганда. — Сиз билан бизга бу ерда ётавериш ярашмас экан. Иш масаласида эса кўнглингиз тинч бўлсин, ўзим гаплашиб кўяман.

Саид аканинг ўрнига узокдан карасангиз самоварга ўхшаб кўринадиган кўл-оёғи калта, хўппа семиз бир одамни ётқизишди. Жуда уйқучи экан, факат овқат маҳалида уйғонади. Ўшанда ҳам бир кўзи паккос уйқуда бўлади. Бунинг устига шунақанги хуррак тортадики, ранг-баранг овозларни шунақанги кўп чиқарадики, диққат билан кулок солсанг, худди ичида оркестр чалинаётганга ўхшайди. Бир карасангиз, бўғизланган қўйдек хириллаб қолади, бир карасангиз, бузук карнай чалаётганга ўхшайди, баъзан эски паровоздек пишиллаган овозлар чиқаради, тонготарга яқин сурнай, донра садоларига ўхшаш ғалати овозлар янграйди. Гоҳида қўркиб кетиб, беихтиёр ҳамширани чақириб юборганимни ўзим ҳам билмай қоламан.

Бахтимдан ўргилайки, хўппа семиз амаки билан узок турмадик. Саид ака кетгач, ўн кун деганда мени ҳам чиқарадиган бўлиб қолишди. Бечора Саид ака менга бошдан-оёқ янги сарпо килиб, ўз «Волга» сини ҳайдаб келибди. Мендан қўркиб қочадиган ўғиллари бир дастадан гул кўтариб олишган.

— Ис, амаки бўйнингизнинг қолгани қани? — деб сўради Ҳасан.

— Вой, амаки, тагин сиз бошка одам бўлманг? — сўради Ҳусан.

Гипсдан чикишим билан қалпоқчамга ёлвориб бўйним билан оёғимни бир оз қискартириб белимга бел қўшиб, асли одам ҳолига келиб олган эдим.

— Йўқ, мен ўша Ҳошимжонман,— тушунтирдим болаларга,— факат дард тортаверганимдан бўйним чўзилиб кетган эди-да.

Саид аканинг «Волга» сида жимгина боряпмиз. У рулда ўтиргани учун юзи кўринмайди, нима тўғрисида ўйлаганини билолмайман. Ҳасан билан Ҳусан йўл бўйи дадаси қурган иморатларни санаб боряпти. Мен бўлсам Саид ака, унинг менга кўрсатган чексиз меҳрибонликлари борасида ўйлайман. Қасалхонадалигимда овқатимдан хабардор бўлиб турди, яхши гаплар айтиб кўнглимни кўтарди. Мана бугун кийим-бош килиб кепти, уйига олиб кетяпти, ишга жойлаб қўймоқчи. Бу ўзи канақа одам, нега бунчалик сахий, ўйлаб ўйимга етолмайман. Қатта бўлсам, дейман, ўзимга-ўзим, мен ҳам одамларга яхшиликлар қиламан, касалхонада ётганлардан кўнгил сўраб тураман...

Саид акаларнинг уйи шаҳарнинг бир чеккасида экан. Участка янги қурилганга ўхшайди. Кўча томони ҳали сувалмаган. Дарвозага бўр билан «Ҳасан-Ҳусан» деб ёзиб қўйишибди. Ичкарига киришим билан оғзим очилиб қолди. Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, ихтиёр ўзингизда, аммо-лекин мен бунақанги дангиллама участкани ҳалигача кўрган эмасман. Ҳатто колхозимизнинг раиси Носир аканинг уйи ҳам бунинг олдида ип эшолмайди. Бу ерда ҳамма нарса механизациялашган: приёмник, телевизор, телефон, холодильник, кир ювадиган машина, газ қозон, нариги уй билан бериги уй ўртасида ҳам телефон алоқалари ўрнатилган. Ҳатто, умивальникда ҳам кнопка. Кўк тугмани боссангиз совук сув келади, сариқ тугмани боссангиз қайноқ сув келади. Икковини тенгдан босган эдим, илимилиқ сув жилдираб туша бошлади. Буларни кўриб Саид аканинг хотини ҳам жиндак механизациялашган бўлса керак, деб ўйлаб қўйдим ичимда. Нега десангиз, Фотима келинойим бидирлаб гапираверади-гапираверади, Саид ака кўзини сал олайтириб қўйса, тўсатдан ўти ўчиб қолгандек така-так тўхтади. Кўзини четга олиши билан яна гапга тушиб кетади. Кейин билсам, Фотима келинойим механизациялашмаган экану, мияси шамоллаб бечора шунақанги касалга чалиниб қолган экан. Хонадоннинг эркатой ўғли бўлиб дармонга киргунча шу ерда қолиб кетдим. Бир-икки марта стадионга ҳам бориб келдим, албатта. Лекин ичига киришга юрак қургур бетламади. Назаримда, ўша куни еган тепкиларим билан футболга бўлган муҳаббатим ҳам жиндек лат еганга ўхшайди. Бора-

бора футбол деса кўнглим озиб, ўқчийдиган бўлиб қолдим. Фотима келинйоним Санд акадан ҳам меҳрибон экан: «Ўғлим, тезроқ тузалинг», деб тухумлар пишириб беради деди, гўштар қовуриб берган қушлари ҳам кўп бўлди. Танижонни соппа-соғ йигитлардан эмасманми, ўн беш қуш деганда ўзиям нақ боқувдаги отдек гинжинглаб кетдим.

Бир юзу эллик учинчи қурилиш трестининг ўн тўртинчи участкасига инженер этиб тайинландим. Ўша қушларда комсомол-ёшлардан зарбдор бригада тузиб, инженерни қаёқдан топсак экан, деб бошлари қотиб, гаранг бўлиб юришган экан. Трестнинг бош инженери мени кўриши билан:

— Қадамларига ҳасанот, азизим,— деб қўлларинини қаттиқ қисди. Бу гапларга яхши тушуномасам ҳам одоб юзасидан бирор нарса дейишим керак-ку, деган ўн билан лаб-лунжимни энди йиғиштираётган эдим, бон инженер:

— Хожати йўқ, хожати йўқ, азизим,— деб қўлимни яна ҳам қаттиқроқ қисди,— ҳамма гапини Санд ака айтиб берганлар. Биз учун бу кишининг ҳар бир сўзи олтин. Фақат азизим Рўзиев, ишга қачон тушмоқчисиз? Шунини айтсангиз бас.

— Эртадан туша қолай.

— Муваффақият тилайман, азизим! — деди бош инженер.

Ўша қуни қимматли вақтин қўлдан бой бермаслик учун бирор тажриба ўрганарман, деган ниятда қурилиш объектларини кўздан кечириб чиқдим. Хай-хай, бу ерда қурилишлар шунақанги авж олганки, шунақанги авж олганки, назаримда шаҳар, беш-олти ойдан буён мен дарбадар бўлиб юрган шу катта шаҳар улкан қурилиш майдончасига айланган. Бир ёқда кинотеатр биносига сўнгги пардоз берилляпти, бир ёқда шошилиб болалар боғчаси қуриляпти, тураржой биноларининг қаватлари шунақанги кўпки, тепасига қарасанг, дўппнинг тушади. Бугун-эрта шу атрофда мен қурган иморатлар ҳам қад кўтариб, ҳуснини кўз-кўзлаб туради. Ҳа, ҳа, албатта шундай бўлади. Ана ундан кейини ўтган-кетган йўловчилар:

— Шошманг, шошманг,— дейди шеригининг енгидан тортиб,— бу гўзал иморатларни қим қурган?

— Йўе, билмайсизми? — дейди бошқаси.

— Йўқ, билмайман.

— Билмасангиз билиб қўйинг. Бу иморатларни Фаргона томондан келган машҳур инженер Ҳошимжон Рўзиев қурган.

— Э, билдим, билдим! Ана у алгебра ўқитувчиси Қоби-

лов, севимли директор Отажон Азизовичлар билан бас бойлашиб келган йигит бўлмасин тағин?

— Топдингиз, худди ўша.

— Баракалла Отасига минг раҳмат. Қаранг-а, директори ўкимасанг сендан инженер чикмайди деганди. Чикибди-ку, баракалла...

Ана шундай ширин хаёлларга берилиб бир куннинг ўтганини сезмай қолибман. Эртасига эса, хурматли ўртоқлар, инженерлик фаолиятим кизигандан-кизиб кетди.

Етмиш кишидан иборат қурилиш бригадасига бошчилик қилишим керак экан. Бош инженер Олимжон Олимжоновиц:

— Мана бу сиз қуришингиз керак бўлган 71-уйнинг лойиҳаси,— деди деворий газета чиқарадиган калин қоғозни қўлимга бериб,— мана бу эса, азизим, генплан, қурилиш объектингизни мана шуларга қараб белгилаб олаверасиз. Менга саволингиз йўқми, азизим?

— Тушунарли, азизим,— дедим иккинчи қоғозни ҳам унинг қўлидан олиб.

Олимжон Олимжоновиц кетгач, қоғозларнинг гоҳ унисига, гоҳ бунисига тикилиб анча вақтгача хуноб бўлиб ўтирдим. Ростини айтсам «лойиҳа», «генплан» деган сўзларга ҳеч тушунмайман. Тўғри, қоғозларда майда-чуйда чизиклар, ҳеч тушуниб бўлмайдиган катта-кичик белгилар тўлиб ётибди. Лекин калламни ҳар қанча ишлатсам-да, ҳеч нарсага тушуна олмаяпман. Шунинг учун ҳам қоғозларга тикилганча, уят иш қилиб қўйган ёш боладек, лалайиб ўтиравердим.

— Ўртоқ инженер, ишга қачон тушамиз? — сўради ишчилардан бири.

— Ҳозир мен лойиҳаларни бир ўрганиб олай,— дедим сир бой бермай. Бригаданинг ҳамма аъзоси, асосан, ёшлар. Ораларида коп-қора сочларини кизил дуррачалар билан танғиб олган ой юзли кизлар ҳам ўтирибди. Шу пайт бошимга ажойиб бир фикр келди-ю, севинганимдан қарсақ чалиб юбораёздим.

— Илгари қурилишда ишлаганлар борми? — деб сўрадим. Ўн бештаси тенгдан қўл кўтарди. Севинчига севинч қўшилди.— Иш бошлашдан аввал сизлардан имтиҳон олмоқчиман.

— Марҳамат! — деди етмиш киши бир оғиздан.

— Қани айтинг-чи, қўлимдаги қоғозларнинг қайси бири лойиҳа-ю, қайси бири генплан? — Шундай деб қоғозларни баланд кўтардим. Енгинамда ўтирган жингалак сочли йигит

— Ўнг қўлингиздаги лойиҳа, чап қўлингиздаги генплан,— деб жавоб берди.

— Молодец! Қани ким айтади, қурилишнинг биринчи иши нимадан бошланади?

— Фундаментнинг ўрнини казишдан,— деган овозлар эшитилди ҳар томондан.

— Фундаментнинг чуқурлиги қанча бўлиши керак?

— Лойиҳада кўрсатилганидек.

Шунга ўхшаш саволларни кетма-кет беравердим, шунга ўхшаш жавобларни ҳам кетма-кет олавердим. Бир маҳал бундай қарасам, анча-мунча нарсадан хабардор бўлиб, аклим тўлишиб қолибди. «Қани энди ишга, ўртоқлар!» деб юбордим.

Лекин иш демаганининг ҳам чагини осмонга чиқарвордик-да, бир кун ўтар-ўтмас фундаментнинг ўрнини казиб қўйибмиз-а. Қурилиш объектининг шундоққина ёнгинасига брезентдан палатка тикиб олдим. Ётиш-туришим шу ерда. У ёқ-бу ёққа югуриб вақтингиз кетмасин, деб телефон ҳам тушириб беришган. Баъзан Олимжон Олимжонович:

— Алё, бу ким? — деб қолади.

— Инженер Хошимжон Рўзиев,— деб қўяман.

— Э, салом, азизим, ишлар қалай борапти?

— Жойида!

— Тахминан неча процент бажарилди?

— Яқинда юз бўлади!

— Баракалла, офарин! — дейди Олимжон Олимжонович. Шунинг учун ҳам ёшларни яхши кўраман-да, ёшлар — блов қалблар, ёшлар — бургутлар, ёшлар, эҳ ёшлигим!. Лекин, азизим, бу ёнга ҳам бўш келмаймиз.

Йигирма бир кун деганда ўттиз саккиз квартиралар етмиш биринчи уй битиб фойдаланишга топширса бўлаверадиган даражага келиб қолди. Ох, ўша кунги менинг қувончимни айтсангиз. Севинганимдан юрагим коптокдек ўйнаб турибди, югурман, еламан, юзларимни ўзим битказган уйнинг деворларига суриб: «Уйим, уйимам, эй мен битказган турар-жойлар!» — деб иргишлайман.

Қабул маросими тантаналироқ ўтиб, шуҳратим Фарғона томонларга ҳам борсин деган умидда жуда кўп ташкилотларга қўнғироқ қилдим, вакиллар юборишнинг сўрадим. Эртасига, ўзим кутгандек, ҳаммаёқни шляпа кийган басавлат одамлар босиб кетди. Шаҳар ижроия комитетидан кўзойнакли ўртоқ Қурбонов, газетадан бўйнига фотоаппарат осган новча бўйли ўртоқ Иброҳимов, трестимизнинг галирганда «так-так» деб гапирадиган бошлиғи ўртоқ Маликов, милициядан жамики милиционерларнинг каттаси ўртоқ Тошматов — ҳамма-ҳаммалари етиб келишди.

— Бошладикми? — деди Олимжон Олимжонович комиссия аъзоларига мурожаат қилиб.

— Та-аак, бошладик! — деди ўрток Маликов.

Учтадан-тўрттадан бўлиб уйнинг сифатини текширишга тушиб кетишди.

— Ийе, — деди Олимжон Олимжонович ҳайрон бўлиб, — уйнинг канализацияси қани?

— Қанақа канализация? — дедим ранги қутим ўчиб.

— Расво қилибсиз-ку! — деб бақирди бош инженер.

Шу пайт нариги томондан ҳам комиссиянинг бир группа аъзоси ҳовлиқканча келиб қолди.

— Ўртоқлар, уйни қабул қилолмаймиз, — деди биттаси, — хоналарнинг ҳаммаси қийшик.

— Нега энди қийшик бўлар экан? Ўзингиз қийшик, — дедим жаҳлим чиқиб. Аммо гапимни тугатмасимдан юқоридан қахқаҳа овози эшитилди-ю, зинадан кула-кула одамлар тушиб кела бошлашди.

— Ўртоқлар, янгилик... — деди олдингиси ўзини кулгидан аранг тийиб, — тепасидаги хоналарнинг ҳеч қайсисига эшик очилмаган, уйлар бамисоли гугурт қутисига ўхшайди...

Бўлди кулги, бўлди қахқаҳа. Қахқаҳа овозлари босилмасдан туриб кўча томондан ҳам комиссиянинг икки аъзоси энтикиб бир нарсадан қуруқ қолаётгандек ҳовлиқиб келиб қолишди.

— Бу уй бўлмапти, кўчага кўприк бўлипти.

— Нима? — сўради Горисполком вакили.

— Мана лойиҳа, ишонмасангиз ўзингиз текшириб кўринг. Уй кўчага кўндаланг тушиб қолган, ха-ха, кўндаланг!

Яна гуриллаб кулги кўтарилди. Аммо бу галги кулгида на қувонч, на қудлик, на таажжуб бор эди. Унда олам-олам қазаб, олам-олам нафрат мужассам. Ҳаммаси қуляпти. Менинг устимдан қуляпти. Шу қазаб, шу нафратнинг ҳаммаси менинг бошимга ёғиляпти... Бир нафас аввал ўзимда йўқ шод эдим, хурсанд эдим, севинчларим бир дунё эди... Энди-чи? Бошим эгилган, кўзимдан милтиллаб ёш оқанти, йиғлаяпман.

— Жиноятчи! — деди вакиллардан бири.

— Бракчи! — деди бошқаси қўлини бигиз қилиб.

— Қамаш керак! — деб ўшқирди Горисполком вакили, — ушланг уни, ўрток Шерматов.

Сехрли калпоқчамни секин бошимга кийдиму, кўздан гойиб бўла қолдим. Қаякка бораман, энди қайси даргоҳдан бошпана ахтараман?..

Албатта, Саид аканинг ёнига боришим, ҳамма гапни очик айтиб менга шунча яхшилик қилган, ўз дадамдек бошимни слаган бу меҳрибон одамдан яна маслаҳат сўрашим керак. Қалпоқчамни олиб аввалги ҳолимга, олтинчи синф ўқувчиси Хошимжон Рўзиев ҳолига қайтдим-да, бориб кўк дарвозали ховлининг тугмачасини босдим. Йўл-йўл пижама кийиб, ҳозиргина палов еган бўлса керак, тишини қовлаб, йўл-йўлакай кекириб Саид аканинг ўзи чикиб келди.

— Салом,— дедим кўришниш учун кўлимни чузиб.

— Нима?

— Салом деяпман.

— Ҳасаннинг сен билан ўйнагани вақти йўқ, бор ишингни қил,— деди Саид ака мени танимай.

— Мен... мен, мени танимадингизми? — дедим дудукланиб.

— Сен кимсан ўзи?

— Мен Хошимжонман, Хошимжон Рўзиев.

— Бор ишингни қил. Битта Хошимжоннинг шарманда қилиб қочгани ҳам етар. Энди сен бормидинг. Бор, Ҳасан бугун ўйнамайди...

Дарвоза олдида узок туриб қолдим.

VIII боб

МАНА, АРТИСТ ҲАМ БЎЛДИМ

Яна иш ахтариб юрибман. Кўнглимда хафагарчиликдан асар ҳам йўқ. Нега энди хафа бўлар эканман. Нима, иморат кўчага кўндаланг тушиб қолган бўлса айб мендами? Ўзларидан кўришсин, ажаб бўпти! Бундан кейин бировни ишга оладиган бўлишса суриштириб, маълумотини текшириб, сеҳргарми-сеҳргар эмасми, мана шунини ҳам аниқлаб, кейин олишадн.

Шундай қилиб яна иш ахтариб юрибман. Бу шаҳарда ишга киришдан осони йўқ. Газеталарнинг тўртинчи бетида катта-катта ҳарфлар билан «Ишга таклиф қиламиз» деб эълонлар босишадн. Ундан кейин трамвай-троллейбусларнинг останковкаларидаги симёғочларга ёпиштирилган коғозларга қараб ҳам қаерда қанақа иш борлигини билиб олса бўлади. Ана шундай коғозларнинг бирида: «Қўғирчоқ театрига артистлар керак. Ишлашни хоҳловчилар уй-жой билан таъминланади. Моёна ишбай асосида. Справка олиш учун кундуз соат иккига қадар кадрлар бўлимига мурожаат қилиш мумкин. Дирекция», деб ёзилган экан. Ўқийману, кўз-

ларимга ишонмайман. Такрор-такрор ўқийман, пичирлаб, овоз чикариб ўқийман. Нахотки, нахотки, шу рост бўлса! Нахотки, бахтим яна кулиб боккан бўлса! Ха, ха, мен ўзи шунака бахти кулган йигитман-да, ишим донм ўнгидан кславеради.

Бундай карасам, тепамдаги соат ўн минути кам икки. Ўқдек учиб кетдим. Трамвай-троллейбусларни ортда қолдириб кетяпман, енгил машиналарнинг устидан ҳатлаб ўтаман. Чорраҳада ўн тонналик грузовик йўлимга кўндаланг бўлиб ўтган эди, бу эшигидан кириб, нариги эшигидан чиқиб кетдим. Одамлар ҳайрон, милиционерлар чуриллатиб хуштак чалади. Шундай катта тезлик билан боряпманки, ҳай-ҳай, олимпиада чемпиони Иван Болотников кўрганда оғзи очилиб қолган бўларди.

— Нима бало, жинни-пинини бўлганми,— дейди одамлар.

— Спортчи бўлса керак.

— Спортчи эмас, безори. Ана қаранг, милиционер хуштак чалапти,— деган овозлар эшитилади.

Беш минути кам иккида тўппа-тўғри директорнинг эшигига қора брезент мато қопланган кабинетига кириб бордим. Тўғридаги креслода ёш бола десам ёш болага, катта киши десам катта кишига ўхшайдиган бир одам ўтирибди. Бўйи мендан бир қарич паст. Саид аканинг ўғли Ҳасанча келади... Креслода ўтирибди-ю, оёғи ерга етмайди. Қоп-қора соқоли кўксига тушиб турибди. «Ишқилиб, менга ўхшаш сеҳргар бўлмасин», деб кўйдим ичимда. Шу пайт девларникига ўхшаш йўғон овоз билан:

— Хизмат, йигитча? — деб сўраб қолди.

— Кечирасиз, менга директор керак.— дедим.

— Шаҳар кўғирчоқ театрининг директори мен бўламан.

— Ҳалиги... мен иш сўраб келувдим.

— Қанака иш?

— Иш-да. Эълонда ёзиб қўйибсизлар-ку, ўшанака иш.

Директор оёқларини питирлатиб бир амаллаб креслодан тушди-да:

— Укажон, бу театр ёшлар театри бўлса ҳам, томошаларимизни асосан ёшлар кўрса ҳам,— деб тушунтира бошлади,— бизда катта одамлар ишлайди. Сизни ишга қабул қилолмайман. Сиз ҳали ёшсиз, театршунослик институтини ҳам битирмаган кўрinasиз. Артистлик осон иш эмас. Унга талант, қобилият керак. Артистларимиз кўпроқ ҳайвонларнинг образларида чиқишади; пайти билан ит бўлиб увиллашади, лозим бўлганда сигир бўлиб маърашади, эчки бўлиб тоғдан-тока сакрашади.

— Мен ҳам ўшалардек бўла оламан,— деб оёғимни тираб туриб олдим. Директор бориб ўрнига ўтирди-да, бошини бир томонга хиёл солинтирганча ўйланиб кетди. Кейин менга юзланиб: «Қани, бир ит бўлиб вовилланг-чи» деб қолди.

— Қанақа ит бўлай?

— Масалан... нима десам экан? Сиз, хўш, айтайлик қари итсиз, кун бўйи кўчада, дарвоза ёнида ётасиз, ўтган-кетган билан ишнингиз йўқ. Ҳамма нарса жонингизга теккан. Фақат сизни тинч кўйишса бас. Лекин ёш болалар сизга кун бермайди: тошми, баклажондан бўшаган консерва қутисиними, отиб туришади. Қани уйғокмикин, деб жунингиздан тортиб ҳам кўришади. Мана, бир йўловчи беҳосдан этигининг пошнаси билан думингизни босиб олди. Қани айтинг-чи, сиз шунда қандай муомала қиласиз?

— Бошимни кўтариб: «Ирррррррр» дейман-да, ётавераман,— дедим шоша-пиша.

— Баракалла! — деди директор хурсанд бўлиб,— тарбияласам сиздан ажойиб ит чиқади.

Бир ой синаб кўриш шарти билан кўғирчок театрига қабул қилишди. Мояна эса, эълонда кўрсатилгандек, ишбай асосида. Энди ҳамма нарса ўзимга боғлиқ бўлиб қолган эди. Эртасига театрнинг бош режиссёри Окил Турғунов билан учрашдим. Ўша кунлари ҳайвонлар тўғрисидаги бир спектаклни сахнага қўйишгаётган экан. Менга ўз-ўзидан ит роли тегди. Ўша кундан бошлаб машқлар ҳам кизиб кетди.

— Қани, она ит бўлиб бир вовилланг-чи,— деб илтимос қилди режиссёр. Вовиллаган эдим, овозимнинг нимасидир у кишига ёқмади.

— Бўлмайди,— деди бошини чайқаб, она ит овозидаги майинликни беролмаяпсиз. Қани, бошқатдан вовилланг. Яна вовилладим.

— Йўқ,— деди режиссёр ҳафсаласи пир бўлгандек қўлини силтаб,— назаримда сиздан артист чиқмайдиганга ўхшайди.

— Нега энди чиқмас экан, чиқади! — деб кайсарлик қилиб туриб олдим.

— Менга қаранг, йигитча,— қуйиб-пишиб гап бошладим Окил Турғунов,— театрмиз хозрасчётга ўтган. Агар спектакль сифатсиз ўтса, томошабинлар қайтиб театрға тушмайдиган бўлиб кетади. Спектаклни жонли, кизикarli қиладиган эса сиз билан биз. Сахнада вовиллаганингизда кишилар сизни Ҳошимжон Рўзнев деб ўйламасин, балки ҳақиқий ит деб ўйласин. Тушунарлими, йигитча?

— Тушунарли.

— Боринг, машк килинг. Бир хафтадан сўнг учрашамиз.

Дархол шахарнинг чеккароғидан холирок бир жойни квартирага олдим, машкни бошлаб юбордим. Кўча эшик устига «Эхтиёт бўлинг, ховлида копагон ит бор» деб ёзиб қўйганман. Куннинг биринчи ярмида онасини йўқотиб оч қолган кучук болага таклид қиламан, она ит бўлиб болаларимни эркалайман. Куннинг иккинчи ярмида эса, айникса, кечалари халиги чўпонларда бўладиган бир хил катта итлар бўлади-ку, худди ўшаларга ўхшатиб увиллайман.

Бирор касбни чин юракдан севиб қолсанг, унинг машаққатлари жонга хузур бағишларкан. Машқларга шундай берилиб кетдимки, гоҳида кечалари ҳам уйкум келмайди денг. Шундай қилиб десангиз, бир hafta ўтар-ўтмас хакикий итнинг ўзи бўлдим-қўйдим. Энди кўчаларда ҳам жим юрмайман. Ўқувчи болаларга қараб жўрттага ириллаб қўяман. Бечоралар гоҳи папкаларини улоктириб қочиб қолишади...

Йўқ, уйқусиз ўтказган кунларим бекорга кетмаган экан. Режиссёримиз вовиллашимни эшитиб, худди ёқимли музика тинглагандек эриб кетди. Елкамга қўлни қўйиб:

— Мана энди хакикий артист бўлибсиз,— деб қўйди.

Ўша кундан бошлаб оз-оз сахнага ҳам чиқа бошладим. Қилишиб олганимиздек ишим «издельный»: яъни бир марта «вов» деб қўйсам икки тийин оламан, икки мартасига тўрт тийин. Баъзида уч сўм-тўрт сўм ишлаб қайтган кунларим ҳам бўлади. Чўнтагинида пулни қўп бўлса ташвишлардан холи бўларкансан. Шу кунларда қайғу нима билмайман, оғзимдан ашула тушмайди. Ундан кейин ҳар хил режалар ҳам тузаман. «Агар,— дейман ўзимга-ўзим,— шу йўсин пул ишлаб бораверсам, ойнинг охиригача тўпланган пулимга уйимизга совға-салом қилиб жўнатсам ҳам бўлади...»

Аммо режалар тузишга туздим, амалга оширишга келганда ишни ўзим бузиб қўйдим. Театримизда Карим ака деган лайлак уяга ўхшатиб соч қўйган, юрганда худди шамолда қолган теракдек лапанглаб юрадиган новча бир артист бор. У донм бировларнинг гийбатини қилиб юради. Мен ҳам ўшанинг дастидан қочгани жой топа олмай қолдим. Обрўйим кун сайин, балки соат сайин ўсиб бораётганини кўриб, менинг шаънимга ҳар хил тухматлар ёғдира бошлади. Мен эмиш, ҳар кун чойхонага чиқиб паловхўрлик қилармишман. Ундан кейин чойхонада ўтириб олиб: «Ўроқлар, театрдаги нарсаларнинг ҳаммаси ёлғон, қалбаки. У ерда бирорта тирик ит ҳам, биронта тирик парранда

хам йўк. Ҳаммасини менга ўхшаган артистлар ўйнайди. Агар ҳақиқий хайвонларни томоша қиламан десанглар, хайвонот боғига боринглар, ана у ердаги хайвонларни томоша қилса арзийди. Сизларга маслаҳатим шу, пул тўлаб кўғирчоқ театрга тушиб юрманглар», — деган эмишман. Директоримиз Сарвар Мираъзамов ўз кабинетига чакириб: «Ҳали шунаками?» — деб сўради.

— Нима, шунаками? — сўрадим мен ҳам.

— Чойхонада нима деб лакилладингиз?

— Хеч нарса деб лакиллаганим йўк.

— Бўлмаган гап, сиз театримизга қарши пропаганда юритгансиз. Мен сизни тарбиялайман, одам қиламан, шу йилнинг ўзидаёқ театршунослик институтига киритиб қўяман, деб яхши ниятлар билан тарбиямга олган эдим. Сиз бўлсангиз сирларимизни фош қиляпсиз.

— Ёлғон, мен хеч кимга хеч нарса деганим йўк.

— Ёлғонми? — деб директор Қарим акани чакиртириб келди-да, унинг ўзидан сўради, — кани Қаримжон, айтингчи, бу йнгит чойхонада нима деб лакиллади?

— Оғзига нима келса шуни деди-да. Ҳали сизга айтдим-ку, бу бола ҳаммамизни шарманда қилди, — деб ёлғондан тушунтирди Қарим ака.

Икковлари бир бўлгандан кейин менинг гапим инobatга ўтмай қўя қолди. Шундай қилиб бировнинг тухмати туфайли номим ёмон отликка чиқиб қолди. Директор мени каттик огоҳлантирди. Иккинчи марта бу одатимни такрорласам, театрдан бутунлай ҳайдаладиган бўлдим. Ташқарига чиққач:

— Бу нима қилганингиз? — сўрадим Қарим акадан оёқ-қўлим қалтираб.

— Қарасам, шуҳратинг ошиб кетяпти, директоримиз олдида обрўли, эътиборли бўлиб қоляпсан. Шунинг учун попугингни сал силаб қўйдим-да, укажон! — деди Қарим ака мени мазах қилгандек қикирлаб қулиб. Ўша кундан бошлаб бу одамни жинимдан баттар ёмон кўриб қолдим-у, ҳап сеними, деб кўнглимга ҳам тугиб қўйдим.

Кечқурун навбатдаги спектакль ўйналиши керак эди. Мен кенг яйловларда ёш чўпон билан қўй боқаман, эганининг ортидан думимни солинтириб, баъзан оёғига бошимни суркаб, эркаланиб, эргашиб юраман. Қўйлар дам олгани ётганда чўпон уларнинг ёнига мени қоровул қилиб қолдиради-да, ўзи овул томонга кетади. Шу пайт қаёқдандир тишларини тақиллатиб оч бўри — Қарим ака пайдо бўлиб қолади. У янги туғилган барра гўштли кўзичоқ ёнига келиб:

— Сени хозир ейман! — деб оғизларини катта очиб, йирткич тишларини кўрсатади.

— Коплонжон, ёрдам бер! — деб бакиради кўзичок.

Шунда мен, яъни коплон, бўри, яъни Карим ака иккимиз ўртамизда омонсиз олишув бошланади... Охирида мен бўрини бўғиб ўлдиришим керак.

Мана, спектакль ҳам бошланди, залга одам сиғмайди. Ёш чўпон менга бир парча гўшт бериб, бошимни силаб ўзи овул томонга жўнаб кетди. Сахнада оч бўри — Карим ака пайдо бўлди.

— Коплонжон, ёрдам бер! — деб кичкирди кўзичок.

Бир сакраб ўрнимдан турдим-да, сеҳрли калпокчамни бошимга кийиб, оч бўрига ташландим: бетидан, кўлидан, кўкрагидан — дуч келган жойидан тишлайвердим. Бечора Карим ака қочгани жой тополмай қолди.

— Куткаринглар! — деб кичкирди ниҳоят у. Бизни ажратиш учун сахнага артистларнинг ҳаммаси югуриб чиқишди. Лекин мен кўзга кўринмас эдим, елкасига миниб олиб Карим акани ҳамон кийнардим, тишлаб баданларини кўкартирардим.

— Яна бировга тухмат қиласанми? — деб сўрадим.

— Тавба қилдим, войдод!! Ажратинглар... — деб Карим ака жонҳолатда ўзини залга, томошабинлар орасига урди. Қий-чув, тўполон кўтарилди, ҳамма ўрнидан туриб ташкарига қочиб чиқа бошлади, ўн минут ўтар-ўтмас театрда артистлардан ўзга ҳеч ким қолмади.

Ўша кундан бошлаб, томошабинларни театрдан бездириб қўйганимиз учун, Карим ака икковимизни ҳамма ёмон кўриб қолди. Пьесанинг автори ҳам ўша тўполон бўлган соатда залда ўтирган экан, унинг кўзига ҳам хунук кўриниб қолибмиз. Ўз асарини қайта ишлаб, коплон билан бўрининг образини бутунлай чиқариб ташлади. Буларнинг ўрнига ёш чўпоннинг родини қучайтирибди.

— Афсуски, сиз билан хайрлашишга тўғри келади, — деди директор Мираъзамов, — сокрошенига тушиб қолдингиз.

— Бўлмаса, бошқа роль беринг, — деб ёлвордим.

— Бошқа ролни ўйнай олармикансиз?

— Ўйнайман, жуда боплаб ўйнайман, — деб ишонтиришга ҳаракат қилдим уни. Бош режиссёримиз билан уч кун машқ қилдик. Ҳарчанд тиришсам-да, бошқа ролни дуруст-роқ ўйнай олмадим. Сигир бўлиб маърасам, овозим ҳўкизникига ўхшаб чиқади. Қушларнинг овозини эса, очик иқроор бўлишим керакки, ҳеч ўхшатолмадим. Директор яна ўз кабинетига чақирди:

— Ука, хали ёшсиз,— кўнглимни кўтара бошлади у.—
Хўп десангиз, театршунослик институтига киритиб кўяман.

— Ўқишгами? — дедим ранги-кутим ўчиб.

— Ўқийсиз, ўрганасиз...

Хафа бўлганимни сездирмаслик учун, жўрттага, арслон бўлиб «ауууу» дея бир улидим-да, ташкарига чиқиб кетдим...

IX боб

ҚАЕРДАСАН, МАКТАБИМ

Мени алдаб-сулдаб кўчага ҳайдаб чиқаришди, ҳа, шундай қилишди. Бўлмаса театрда иш тўлиб ётган эди. Ҳеч бўлмаса кўча эшик олдида туриб билет йиртай десам «ўшанга ҳам маълумот керак» дейишди. Гапни қаранг-а. Ўқинг, ўрганинг эмиш! Нега энди ўқир эканман.

— Нега?

Тўхтанг, нега энди ишим доим кетга кетаверади? Агроном бўлдим — қувилдим. Шоир бўлдим — номим ёмонга чиқди. Инженер бўлдим — аранг қочиб кутулдим.

— Нега?

Саёҳатчи бўлмоқчи эдим, Петров амаки билан Власов амаки ҳамроҳликка олишмади, ёнларига ҳам йўлатишмади. Артист бўлиб номимни шону шуҳратга буркамочки эдим, бўлмади.

— Нега?

Ҳой, кўчадаги одамлар, жавоб беринг. Ҳой, шумшайиб турган азим дарахтлар, осмондаги эркин учган қушчалар, елиб-югурган машиналар, жавоб беринг, сиздан сўраяпман:

— Нега, нега?!

Йўқ, ҳеч кимдан садо чикмайди. Ҳамма жим, ўз иши билан банд.

Сафарга чиққанимдан буён кўп ажойиботларни кўрдим, кўп ғаройиботларнинг гувоҳи бўлдим. Хурсанд бўлган кунларим бўлди, хафа бўлган кунларим бўлди. Аммо ҳеч қачон бугунгидек кўнглим ўксимаган, бугунгидек хўрлигим келмаган. Тўғри, ойижонимни соғинганман, сингилларим кўз ўнгимдан нари кетмай қолишди, бирга ўқиган ўртоқларим: малла сочли Ортиқвой, дарсда ухлаб ўтирадиган Шокиржон — ҳамма-ҳаммаларини соғиндим, кўргим келади. Аммо начора. Мен ўқимасдан агроном бўлмоқчи эдим, шунинг учун ҳам барча азобларга, барча машаққатларга тишимни тишимга қўйиб чидаган эдим, мақсадимга эришма олмадим, шарманда бўлдим!

— Нега?

Хўнграб йиғлаб юбордим. Туртиниб-суртиниб ўз уйимга бордим-да, бошимни кўрпага буркаб кўзларимда ёш тамом бўлгунча йиғладим.

— Қалпоқчам, эй сафарларда ҳамниша йўлдошим, мас-лаҳатгўйим, қани, ўзинг айт-чи, нега мен мақсадга эриша олмадим.

— Чунки илминг йўқ эди,— дейди қалпоқчам.

— Илм олиш учун нима қилишим керак эди?

— Ўқиниш керак эди...

— Нима?!

— Ҳа, ҳа, ўқитувчинг Қобилов, сеvimли директоринг Отажон Азизовичларнинг гапига қулоқ солишинг керак эди.

— Демак, сен мени чалғитган экансан-да, алдабсан-да!

— Йўқ, алдамадим, чалғитмадим. Фикрларинг хато эканлигини тушуниб олгин, деб қўлимдан келганча кўмаклашдим, ёрдамимни аямадим. Оч қолсанг овқат бердим, устинг йиртилса кийим-бош бердим. Фақат сен ўз хатойингни тушуниб олгин дедим,— деб сўзлайди қалпоқчам.

Яна ўйланиб кетаман, йиғлайман. Хато қилган бўлсам бордир, буни шу пайтда ўзим ҳам тушуниб турибман. Аммо ўз хатосини бўйнига олишдан оғир нарсаси бўлмас экан. Майли, йиғирма градусли совуқ сувда яланғоч сувга тушай, майли, жазирама иссиқда бир ҳафта сувсиз юрай, истасангиз, Москвагача пиёда югуриб бораман, истасангиз, бундан ҳам оғирроқ ишларни буюринг, ҳаммасини бажонини дил бажараман. Аммо ўзим йўл қўйган хатони бўйнимга олгим келмай турибди. Тўғри, киши ўқимаса, ёшлигинда илм ўрганмаса агроном ҳам, шоир ҳам, инженер ҳам, артист ҳам бўла олмас экан, ҳа, бўла олмас экан. Ишонмасангиз, мана, қалпоқчам бугундан эътиборан бўшадим, уни кийиб чарчаганингизда дунёни айланишингиз мумкин...

Секин ўрнимдан туриб, юз-қўлимни ювдим. Тўйиб овқатландим. Қорнинг тўқ бўлса миянг яхши ишлайди деганлари рост экан. Қорним тўйғач, миям ҳам ёлланган мотордек ишга тушиб кетди. Дархол совга-саломлар олиш учун магазинларга қараб югурдим. Қишлоғимизда юрганымда, вазибаларни бировдан кўчириб олишни кашф қилганимдан кейин, дарсликларимни ўртоқларимга эсдаликка деб улашиб берган эдим. Шунинг учун тўпланган пулимнинг бешдан бир қисмига чамадонини тўлдириб дарсликлар, 54 та обший дафтар олдим. Синглим Донохоннинг қўнғир сочига деб, ок лента, Ойшахонга олти хоналик чарм папка, ойнимга кўк шохни дурраю дадамга атаб жуи қўлқоп харид қилдим. Хурматли ўқитувчим Қобилов билан Отажон Азизо-

вични ҳам курук кўймадим, албатта. Бирига авторучкаю иккинчисига гул соладиган ваза олдим.

Қандай килиб поездга чикиб олганимни ўзим ҳам билмайман. Хайр, эй кадрдон шаҳар! Шляпа кийган шоирлар, гапга уста артистлар, Сизларга ҳам хайр, яхши колинг! Саид ака, меҳрибон Саид ака, Сизнинг олдингизда қарздорман. Оғир кунда бошимни силадингиз, уйингиз тўридан жой бердингиз, инженерлик касбига ҳавас уйғотдингиз. Инженер бўламан, албатта, бўламан. Ўқийман, кунт билан, ҳавас билан ўқийман. Аввал аъло баҳолар билан ўнинчи синфни, сўнгра институтни ҳам битираман. Ана ундан сўнг ёнингизга қайтаман. Ҳозирча хайр, яхши колинг!

Кетиб боряпман, жонажон қишлоғимга, она мактабим кучоғига қайтйпман.

Поезддан тушиб чамадонларимни кўтардим-да, ховликиб, қишлоғимиз томон йўл олдим. Ҳамма нарса ҳал бўлди ҳисоб, аммо ишонсангиз, ҳалигача бир муаммони ечолганим йўқ. Кадрдон калпоқчамни нима қилишим кераклигини шу соатгача ўйлаб кўрмабман. Олиб кставерай десам, яна сеҳргар бўлиб кетишдан кўрқаман. Кўчада ёлғиз қолдириб кетгани, гапнинг очиги, кўзим қиймайди. Яхшиси, қаердан топиб олган бўлсам, ўша ерга олиб бориб ташлайман, дедим-да, секин ўзидан сўрадим:

— Хўш, бунга нима дейсан?

— Жуда яхши фикр. Ўз жойимга, латтага ўраб охурга ташлаб кет... Сендан бошқаларга ҳам керак бўлиб қоларман.

Ниҳоят, иккимиз ажралишадиган минутлар ҳам келди. Қаердан олган бўлсам ўша ерга олиб бордим-да, ўпиб, бағримга босиб хайрлашдим. У ҳам менинг пешонамдан чўпиллатиб ўпиб олди, оз-оздан кўз ёши ҳам тўкдик.

— Хайр, кадрдон калпоқчам!

— Хайр, қувнок дўстим Ҳошимжон.

Уйимизга кириб борганимда қоронғи тушай деб қолган эди. Кўча эшикни очишим билан биринчи бўлиб кўзим ошхонага қўлтиғида ўтин олиб қираётган Донога тушди. У ҳам мени кўрди-ю, югуриб келиб бўйнимга осилиш ўрнига қўлидаги ўтинни ерга ташлаб юбориб, турган жойида хайкалдек қотиб қолди. Кейин:

— Опа, акамнинг арвоҳи келди! — деб қичқилиб юборди.

Ошхонадан қўлида қапир, ховлиққанча Ойша югуриб чиқди-ю, у ҳам менга кўзи тушиши билан: «Арвоҳ, арвоҳ-мисан!» дея додлаб юборди.

— Нима қилганларинг бу? Ахир, мен акаларнинг Ҳошимжон бўламан,— дедим аччиғим чикиб.

— Йўқ, сен бизнинг акамиз эмассан, акамиз ўлган!

— Ўлган?!

— Ҳа, ўлган, биз уни кўмганмиз. Э, арвоҳ, сен қаёқдан келдинг? — кўрка-писа сўрашди сингилларим.

— Очик мазордан! — дедим тобора аччиғим чиқиб.

— Вой, ана, очик мазордан деяпти,— деди Доно кўрканидан ранги докадек оқариб. Мен ортиқча тоқат қилиб туrolмадим.— Эҳтимол, ўлгандирман, эҳтимол, ўлмагандирман, лекин мен сизларни соғинганман, сингилларим!— Уларни ушлаб кўришмоқчи бўлиб олдинга ташланган эдим, икковлари ҳам: «Бизни арвоҳ қувди», деб додлаганча кўчага чиқиб кетишди.

Ўйлаб ўйимга етолмайман. Нима гап ўзи ёки узок вақт дом-дараксиз бўлиб кетганимга мени ўлдига чиқаришиб қўйишганимкан. Ундай десам, сизни кўмганимиз дейишяпти-ку? Тавба...

Уйда ҳеч ким йўқ, ойим ишдан қайтмаганга ўхшайди. Айвонда дадамнинг мотоцикли турибди. Демак, у чўлдан қайтгану, чойхонагами, идорагами чиқиб кетган. Уйимиз, назаримда ҳеч ўзгармагандек. Фақат мен сув, дон бермай қийнаганим товукларнинг хонасини сал кенгайтиришибди. Товуклар «тағин келдингми» дейишаётгандек сеткадан бошларини чиқариб, менга тикилиб туришибди. Шу пайт кўчадан ойиҷонимнинг овози эшитилиб қолди:

— Болагинамнинг арвоҳини менга кўрсатинглар. Майли, арвоҳи бўлса ҳам бағримга босай, тўйиб-тўйиб юзларидан ўпай. Хошимгинам, қани сен?

— Ойиҷон! — деб юбордим ўзимни тутолмай.

Ойим мени бағрига босиб, сочларимдан ўпди, узок йиғлади.

— Болагинам, тирикмидинг? Ё чиндан ҳам арвоҳми-сан? — деб сўради у қайтадан орқасига тисарилиб.

— Ойиҷон, нега мен арвоҳ бўлар эканман? Ахир, мен ўғлингиз Хошимҷонман-ку Хошимҷон Рўзиевман.

— Демак, ўлмаган экансан-да?

— Қасам ичиб айтаманки, ўлган эмасман.

— Сени деб биз бошка болани кўмибмиз-да бўлмаса..

Гап бундай бўлган экан: мендан хат-хабар йўқ бўлиб кетгач, дадам билан ойим юрак-бағирлари эзилиб милиция органлари орқали кидиришга тушишибди... Узок вақт ҳеч қандай хабар бўлмапти. Нихоят, мен яшаб турган шаҳарнинг милиция бўлимидан «келиб ўғлингизнинг ўлигини олиб кетинг» деган телеграмма келибди. Ойим билан дадам фарёд қилиб, дарҳол етиб боришибди. Ўликлар сақланадиган музхонада бўйи менинг бўйимга тенг келадиган, эғнида мен

уйдан кийиб чикиб кетган қостюмга ўхшаш қостюм, оёғида худди меникига ўхшаш ботинкаси бор бир ўлик ётган эмишу, калласи машина гилдираклари остида қолиб мажакланиб кетганидан кимга ўхшашлигини билиб бўлмас эмиш. Шунда ойим ўликка ўзини ташлаб, дарров унинг кўкрагини очиб кўрибди. Чап елкасида худди меникига ўхшаш холни кўриб:

— Болагинам! — деб сочларини юлибди. Кейин ўша ўликни самолётга юклаб кишлокқа келтиришибди-да, ювб-тараб, барча расм-русмларни жойинга қўйиб, йиғи-сиғи билан кўмишибди.

— Бугун роппа-роса икки ой бўлди,— деди ойим кўз ёшларини артиб. Ойижонимнинг ҳикояси тугамасдан кўчадан номини айтиб чақирганча дадам ҳам кириб келди. Кейин кўшнилари, бирга ўқийдиган синфдош ўртоқларим, ўқитувчиларим тўпланишиб ховлимизга одам сиғмай кетди. Дадам дарҳол колхоз фермасидан қўй олдириб келиб сўйдириб юбордилар. Зисфат бошланиб кетди. Ўзиям ўша кунни роса маза килдим-да: ковурилган гўштлардан, кабоблардан тўйиб-тўйиб ейман-да, ёнгинамда эркаланиб ўтирган Донохоннинг сочидан тортиб:

— Пучуккинам! — деб қўяман.

САРИҚ ДЕВНИ МИНИБ

I боб

МУҲАММАД ПАЙҒАМБАРНИНГ ШЕЪРИ

Вой, эсим курсин, вой хомкалла бўлмай кетай! Қаранг-а, шунчадан буён сиз билан гаплашиб ўтирибману, канчадан-канча хикоялар сўзлаб берибману, сизга қишлоғимиз ҳақида бир оғиз ҳам гапирмапман-а. Ахир бир кунмас-бир кун Муллахошимбойини кўргингиз келиб қолса ёки хат оркали кўнгилни сўрамоқчи бўлсангиз, лоақал, адресимни билмайсиз-ку! Йўқ, бари бир қачон бўлмасин сизни қишлоғимизга бир таклиф қиламан. Келиб уч-тўрт кун дам олиб, мевалардан маза қилиб еб кетасиз.

Эсингизда бўлсин, районимиз марказидан ҳар кун кишлоғимизга беш-олти марта автобус келиб-кетадн. Автобуснинг нақ пешанасига «Яйпан — Хўжақишлоқ» деб катта-катта ҳарфлар билан ёзиб қўйишган. Ёзиб қўйишмаса ҳам бўлмайди-да. Нега десангиз, шофёр Хўжақишлоқдан машинани қайтариш ўрнига янглишиб Рафқонга ўтиб кетиши мумкин. Шунинг учун ҳам «Хўжақишлоқ» деб ёзиб қўйишган. Ана шу қишлоқ бизнинг қишлоқ бўлади. Эсингиздан чиқмасин — Хўжақишлоқ.

Нима учун Хўжақишлоқ деб аташган десангиз, бунинг ҳам бир сабаби бор. Дадамнинг айтишига қараганда, илгариги замонларда бизнинг қишлоқда хўжалар, катта-кичик эшонлар, эшонбаччалар жуда кўп яшашган экан. У ёк-бу ёкка битта-яримта рўдапо эшонми, қорин катта домлами, ёки қулоғини чўзиб азон айтадиган сўфими, керак бўлиб қолса, бизнинг қишлоқдан олиб кетишар экан. Бордию битта-яримта қишлоқда эшонпочча ёки домла имом ишни пачава қилиб қочадиган бўлса, саллани қўлтиққа уриб, эшакка тескари ўтириб тўппа-тўғри бизнинг қишлоқни мўлжалга олиб қочар экан-да, Узунқулоқ ота мазоринда «дийдиё» ўкиб айшини суриб, кун кечирар экан. Шунинг учун ҳам бизнинг қишлоқни Хўжақишлоқ, деб аташган экан.

Қишлоғимиз шундоқкина тоғнинг этагига жойлашган. Бу ерда ҳар хил мевалар шунақанги кўп бўладики, келиб кўрсангиз оғзингиз очилиб қолади. Сарғайиб пишадиган

ўриklar, устида майизак бўлиб, тагига тўкилиб ётадиган олчалар, нордон гилослар дейсизми, шафтоли, узум, олма дейсизми, ҳар биттаси чала пишган тарвуздек келадиган аяору, кўрганда оғзингиз сув очиб кетадиган олтиндек саргайиб пишадиган нон беҳилар дейсизми — йўк, бари бир, ҳаммасини айтиб адо қилолмайман. Одамларнинг айтишига қараганда, бизнинг қишлоқ витамин заводининг ўзгинаси эмиш.

Тоғ ичкарасига бир километрча юрсангиз, Узунқулоқ отанинг қабри бор. Қабр атрофига осмон бўйи келадиган чинорлар, тепасига қарасанг дўппинг тушиб кетадиган садалар, беш кишининг ҳам қулочи етмайдиган йўғон тоғлар соя ташлаб туради. Бу атрофда катта-кичик ўн учта зилол сувли булоқ ҳам бор. Зиёратгоҳнинг қоқ ўртасидан шарқираб муздек сувли анҳор оқади. Суви бирам муздеки, чўмилламан десангиз дарров оёғингизнинг томири тортишиб қолади. Зиёратгоҳга ёз ойлари, айниқса, қоршанба қуни одам демагани ёғилиб кетади. Бувижонининг айтишича, Узунқулоқ отага астойдил сизинган одам муроди мақсадига етмасдан қолмас экан.

— Аёлоқ ҳам бўл кетадими? — деб сўрайман бувижонимдан.

— Ҳа, аёлоқ ҳам бўлиб кетади,— тушунтиради бувижоним.

— Ўзи, Узунқулоқ ота қайси фандан дарс берган, бувижон?

— Тавба қилдим де, эси йўк!

— Тавба қилдим, бувижон,— деб қўяман мен ҳам...

Шундай қилиб, район марказидан автобусга ўтирасизда, тўппи-тўғри Хўжақишлоққа келиб тушасиз. Ўнг қўл томонда қўк ёштдан қиройли қилиб қилинган магазин, қойхона, қундузи фақат бир соат очиб, бошқа вақтда доим қулф турадиган дорихона, ундан сал нарироқда сартарошхона ҳам бор. Сартарошхонада бир оёғи йўк уста Усмон амаки деган қиши ишлайди.

Қачон соч олдиргани қирсангиз:

— Сочингизнинг ҳаммасини олайми ёки бир ланкалик қолдирайми? — деб сўрайди.

— Ҳаммасини олаверар экансиз, ойим айтдила,— десангиз:

— Пулингиз оз-қу, ақаси! — деб қўяди уста амаки.

— Бўлмаса пулимга яраша олиб қўя қолинг.

Уста амаки ҳаҳолаб қолади-ю, сочингизни машина қайчи билан бирпасда қиртишлаб ташлайди.

Магазиннинг оркасида бир гектарча келадиган боғ бор. Мактабимиз мана шу боғнинг қок ўртасига жойлашган. Ориф, Зокир, Икром — ҳаммамиз мана шу ерда ўқиймиз. Яшириб нима қиламан, бир-биридан чиройли бўлган икки баҳоларни мен мана шу ерда олганман. Севимли ўқитувчим Қобилов ҳам мана шу ерда ишлайдилар. Ҳозир бу ерда ҳеч ким кўришмайди. Нега десангиз, ҳаммаси каникулда, маза қилиб дам олишяпти.

Қишлоғимиз марказидаги одамларнинг иши тушиб турадиган биноларнинг бори йўғи шу. Қолгани колхоз марказида. Иши бор одамлар ўша ёққа боришади. Баъзан кунбўйи қишлоғимизда зиёратга келган бегона одамларнинг кети узилмайди, у ёқ-бу ёққа ўтиб туришади, майда-чуйда сўраб уйма-уй эшик қоқиб юришади.

Магазин олдидан юқорига қараб кетган йўл тўппа-тўғри тоққа олиб боради. Икки томонига янги иморатлар солишган. Иморатларнинг орқа томони поёнсиз пахтазорлар. Бу ерларда Икромнинг дадаси Холик тоға бригадирлик қилади. Одамларнинг айтишича, у ғўзанинг тилини билар эмиш, у билан пичирлашиб гаплашармиш. Шунинг учун ҳам ўтган йили Москвага бориб бир йўла иккита орден тақиб келган. Пахтазор тугаб, кетидан ўрик майдон, ундан кейин анорзорлар бошланиб кетади. Анорзорлардан у ёғига ўтмай кўя қолинг. Ҳаммаёқ тош, тошдан бошқа ҳеч нарса топмайсиз. Тоғдан туриб пастга қарасангиз, қишлоғимиз худди ичига гул солинган қатта пиёлага ўхшаб кўринади. Бу ердан эски қишлоқдаги масжиднинг томи, янги маҳалладаги телевизорларнинг антенналари ҳам бемалол кўриниб туради. Ёнма-ён турган иккита антеннадан сал баландроғи бизники, пастроғи Орифларники, албатта. Аммо бувижоним бизникига келганидан буён телевизорни камдан-кам қўядиган бўлиб кетганимиз ёмон бўлди-да. Дадам билан ойим доим ишда бўлгани учун мен сал бузилиб қолган эмишман. Мени тартибга солиш, тарбиялаш учун ойим билан дадам маслаҳатлашиб, бувижонимни кўчириб олиб келишган.

Бувижоним айтадиларки, телевизор шайтоннинг ўйини эмиш. Ҳадеб кўраверсак, уйимиздан барака кўтарилармиш. Ундан кейин гуноҳимиз кўпайиб, нариги дунёга борганда савол-жавобда қийналиб қолар эканмиз.

— Бувижоним, нариги дунёда савол-жавоб ҳам бўладими? — деб сўрайман.

— Ҳа, савол-жавоб ҳам бўлади.

— Саволни ким беради ўзи?

— Жаброил алайсалом, — деб тушунтиради бувим.

— Алгебра ҳақида ҳам ўша киши сўрайдими?

— Ишингни кил, тентак! — деб уришиб беради бувижоним. Мен бўлсам ҳаммасини билиб олгим келади. Шунинг учун қайта-қайта сўрайверамаи:

— Яхши жавоб берганга бешу ёмон жавоб берганга икки кўядими-а?

Бувижоним жавоб бермайдн-ю, кўзларини олайтириб кўяди. Бу — гапини бас кил дегани бўлади. У киши кўчиб келгандан буён менинг ишларим ҳеч юришмай қолди. Кўчага чикадиган бўлсам ҳам, кечкурун шерикларим билан кинога борадиган бўлсам ҳам, бари бир бувижонимдан рухсат олишим керак. Кейини қўли ишдан бўшади дегунча, мени ёнгинасига ўтқизиб олиб, тарбиялашга тушиб кетади: ҳар кил парсаларини ёд олдиради. Мазмунни эса худди алгебра формулаларига ўхшаб жуда-жуда ҳам қийин, калламни мнинг ишлатсам ҳам, бари бир тушунолмайман.

— Бувижон, буларингиз нима ўзи, ё шеърми-а? — деб сўрайман.

— Ҳа, шеър деса ҳам бўлади, болам.

— Кимнинг шеъри ўзи?

— Мухаммад пайғамбарнинг шеъри. Бунча эзма бўлиб кетдинг, қоквош! — дейди бувижоним аччиғи чиқиб.

Мухаммад пайғамбарнинг шеърими ёки бошқа бировникини эканлигини суриштиришимнинг ҳам бир сабаби борда. Бир марта мана шунақанги шеърни деб (ўшаниям бувижоним ўргатган эди) мактабда роса кулги бўлганман. Ўшанда бешинчи синфни битираётганимизга бағишлаб кеча ўтказаетган эдик. Шерикларим шеър ўқишяпти, ўйинга тушишяпти, ашула айтишяпти — ишқилиб, ўзларини кўрсатишяпти-да. Одилжон немисча шеър ўқиб, ҳаммани оғзига қаратди. Кейин шунақанги қаттиқ қарсак чалиндики, нақ мактабининг томи кўчиб кетай деди. Мен ҳам ўзимни бир кўрсатиб кўяй деб шартта ўртага чиқдим.

— Ҳа, Ҳошим, ўйнаб берасанми? — хурсанд бўлиб сўради вожатиймиз.

— Йўк, шеър ўқийман.

— Жим, болалар! — деди вожатий икки кўлини кўтариб, — ҳозир Ҳошимжон Рўзиев сизларга шеър ўқиб беради... Қани бошла, Ҳошим.

Икки кўлимни ёнимга тушириб томоғимни бир кириб кўйдим-да:

— Мухаммад пайғамбарнинг шеъри. «Кулху облоху аҳад», деб ўзим эълон қилиб юбордим.

— Нима? — деб сўради вожатий, яхши эшитмай қолди шекилли.

— «Кулху облоху аҳад», — деб тушунтирдим.

Болалар кийкиришиб, чапаклар чалиб «унака шеърни бувижонингнинг ўзига ўкиб беравер» деб оғиз очиртиргани қўйишмади. Шунаканги уялиб кетдимки, ишонсангиз йиғлавораёздим. Ўшандан буён болаларнинг нега оғиз очиртирмаганига ҳеч тушунолмаيمان...

Мана ҳозир ҳам бувижоним менга Мухаммад пайғамбарнинг яна битта шеърини ўргатмоқчи бўлаяпти.

— Ўзи ёзганми ёки бировдан кўчириб олганми? — деб сўрайман бувижонимдан. Мана шунаканги пайтда ўнг бетимга ё чап бетимга тарсаки келиб тушади.

— Тавба килдим де!

— Демайман!

— Демайсанми? — бувижоним бу бетимга ҳам бир тарсаки туширмоқчи бўлиб интилганда сапчиб ўрнимдан турман-да, шаталок отиб қочиб қоламан. Нарирокка бориб, сўфига ўхшаб икки қулоғимдан чўзиб, оёқларимнинг учида туриб, бошимни гоҳ ўнгга, гоҳ чапга буриб азон айтаман:

— Абдурайўўўм,

— Мадрайўўўм,

— Мол канўўў,

— Хў, манўўў.

— Хе ўўўл!

Ана шундан кейин десангиз, бувижоним шунаканги тутакиб кетадики, кани энди тутиб олиб сочларимдан битта-лаб юлса!

— Даданг келсин ҳали, сени оёғингдан остирмасамми! — дейди бувим икки қўлини мушт қилиб.

— Остирсангиз остираверинг. Менга бари бир. Қайта, нариги дунёда маза қилиб юраман,— дейман-да, бокками, кўчагами чикиб кетаман.

— Шунин билгинки, мен сени одам қилмагунча қўймайман,— орқамдан бакириб қолади бувижоним.

Шундай қилиб, бувижонимнинг тарбиясидан бирпасгина бўшаб, катакдан қочиб чиққан товукдек, эркин канот қокиб узок-узокларга ўйнагани кетаман.

II боб

ЙЎҚ, ЗОКИР ДАНГАСА ЭМАС

Бувижоним отинбуви холаникига «Мушкулкушод» ўқитгани кетган эди.

Кўча эшигимиз олдидаги кум тўкилган майдончада икки қўлимни ерга, оёқларимни осмонга қилиб шу алфозда ол-

динга, оркага юриб синглим Донохоини кикирлатиб кулди-
раётган эдим, кўчадан Зокир ўтиб қолди. Зокир билан би-
ринчи синфдан буён бирга ўқиймиз. Гавдасини кўрсангиз
ўн биринчи синфда ўқийдими, дейсиз. Аммо юрак деган
нарсадан зигирча ҳам йўқ. Ҳатто ўзи тенги қиз болалар-
дан ҳам кўркиб, битта-яримтаси беҳосдан тегиб кетса дар-
ров бориб ўқитувчимизга чакимчилик қилади, директорга
айтишдан ҳам тоймайди. Қизлар ҳам аксига юриб нукул
ўшанга тегажаклик қилишади. Мактабдан қайтаётганда
тўртта-бештаси бир бўлиб, олдиларига солишиб, қувалаб
келишади. Тутиб олиб уришмайди-ю, аммо урамиз деб бе-
чоранинг нақ юрагини ёришади. Бунинг устига Зокирнинг
дарсда ухлаб ўтирадиган одати ҳам бор. Ухлаганда ҳам
жуда каттик ухлайди. Турткилаб уйғотиб:

— Нега ухлайсан? — десангиз, оғзини катта-катта очиб
эснайди-да:

— Қани, ухлаганим,— деб топиб туриб олади. Ҳатто
бир кунни мактабимиз ҳовлисидаги майдончада, физкультура
машқлари ўтказиладиган ёғочнинг устида оғзида пони
билан ёғочга посанги бўлганча ухлаб қопти. Ўқитувчимиз
турткилаб:

— Уят эмасми, йикилиб кетсанг нима бўлади! — деган
эди, Зокир кўзини укалаб:

— Ухлаганим йўқ, ўзим шундай... дам олиб ётувдим,—
деб кўя қолди.

— Ҳа, Зокиржон, йўл бўлсин! — деб чақирдим уни. Зо-
кир юришдан тўхтаб мен томонга ўгирилди-да, негадир
ўзида йўқ севиниб кетди. Чап қўлтигида уч-тўртта китоб,
ўнг қўлида бодринг.

— Ия, сен шу ерданиднинг, шерик? Мен бўлсам, кара-
мабман ҳам. Ўзим ҳам ўйланиб кетаётувдим-да.

— Нималарни ўйлаяпсан?

— Ҳар нарсаларни-да. Зокир қўлидаги бодрингни кар-
силлатиб ейишга тушди. Кейин шимининг чўнтагидан битта
баррагини бодрингни олиб Донога узатди-да, менга қараб:—
Ейсанми? — деб сўради.

— Ол-чи,— дедим оғзим сув очиб,— ўзи каёққа кета-
ётувдинг?

— Дарс тайёрлагани.

— Ҳамма каникулда юрипти-ю, нега энди сен дарс тай-
ёрлар экансан?

— Эшитганинг йўқми?

— Нимани эштаман?

— Мен кузги имтиҳонга қолганман. Она тилидан, рус
тилидан, ундан кейин алгебрадан ҳам... Учовидан кузги

имтихон топширишим керак. Кураторимиз сен ўзинг бўладиган боласан, ақл-хушинг ҳам жойида, факат ёзда жиндаккина ҳафсала килсанг ҳаммасини бешга топширасан, дедилар.

— Ҳали кузгача анча бор-ку, бари бир эсингдан чикиб қолади.

— Мен ҳам шунака десам, ойим «бугундан бошлаб дарс тайёрлашга киришмасанг, кечаси ухлатгани қўймайман, бошингдан сув қуяман» деяпти... Биласан-ку, кечаси ухлалмасам, мен касал бўлиб қоламан... Бодрингдан тагин битта берайми? Ма, олавер, бу чўнтагимда ҳам бор. Ойимга билдирмасдан аста бокка ўтдим-да, чўнтақларимни тўлдириб бодринг уздим. Кейин шимимни ечиб девордан иргитиб юбордим. Чикаётганда ойим «шимингни кийиб ол» деган эди:

— Трусикда кетавераман, шим кийсам терлаб кетиб, юрагим қисилади,— дедим. Кўчага чиксам шим ариқка тушиб жикка ҳўл бўпти... Оркамни офтобга тўғрилаб кетяпман. Биласанми, ҳозир мен Аббосларникига боряпман... У менга ота бўлган.

— Ота дедингми? Қандай килиб ота бўлар экан? У сендан кичкина-ку! — дедим ҳеч нарса тушунмай.

— Билмасам, ўкиш тамом бўлаётган куни завучнинг кабинетида учала фандан ҳам яхши ўзлаштиришига ўзим ёрдам бераман, ота бўламан деди-да.

— Оталикка оламан дегандир? — деб сўрадим.

— Билмасам, ишкилиб шунака деди-да.

Донони уйга киритиб юбориб, Зокир билан анчагача гаплашиб ўтирдик. Ўзиям бир-биримизни роса соғиниб қолган эканмиз. У менинг йўғимда мактабда бўлиб ўтган воқеаларни бир бошдан гапириб берди. Қизлар унга кун бермай қўйишибди. «Уйқучи», «дангаса» деб роса жиғига тегишибди. Зокир битта-яримтасини тутиб олиб роса дўппосламокчи ҳам бўлипти-ю, ке қўй, шуларга тенг бўлиб обрўйимни тўкиб юраманми, деб индамапти.

— Ўзинг айт-чи,— деб сўради мендан кетма-кет эснаб,— мен уйқучиманми-а?

— Ҳеч ҳам-да. Дунёда сендан кам ухлайдиган бола йўқ.

— Бунинг устига мени доим дангаса дейишади.

— Бўлмаган гап, сени дангаса деганларинг ўзи дангаса! — дедим дўстимнинг қўнглини қўтариб. Кейин икковимиз кузги имтихон масаласини ҳам бафуржа ўтириб гаплашиб олдик. Аслини олганда бунинг ҳеч кераги йўқ. Бир йўла уч фандан ёмон баҳо олгандан кейин, яхшиси ўша

синфда кайтадан ўқиб, илмнинг пойдеворини тагидан мустаҳкамлаб чиққан маъқул. Тагидан мустаҳкамламасанг ишлар чаток: еттинчига ўтганингда имтиҳонларда яна йиқилиб коласан, саккизинчида ундан баттар бўлади, ўнинчини битиргунигча мана шунақанги кузги имтиҳонларга қолавериб нақ ийигинг чиқиб кетади. Ундан кўра олтинчи синфда илмнинг пойдеворини мустаҳкамлаб олиш керак. Ана ундан кейин юкори синфларда доим бешга ўқийсан, эҳтимол, ҳурматинг ошиб кетса, сени синфком ҳам қилиб юборишар, аълочи сифатида лагерларга борасан, маза қиласан, деб тушунтирдим дўстимга.

— Қалай бўларкин-а? — деди Зокир нқкиланиб.

— Қалай-палайи борми. Биласанми, мен саёҳатда юрганимда битта билимдон бола билан дўстлашиб қолдим. Ўзи еттинчида ўқийди-ю, билими шунақанги зўрки, гаплашсанг оғзинг очилиб қолади. Нега сиз бунақанги билимдонсиз десам, акаси, мен ҳар бир синфда икки йилдан ўқиганман, олтинчида уч йил ўқидим, дейди. Шунинг учун ҳам ўқитувчилар уни сизлаб гапирар экан.

— Ростданми-а? — деб сўради Зокир ҳаваси келиб.

— Рост. Хўп десанг, олтинчида бирга ўқиймиз. Ҳатто бир партада ўтирамиз. Уйқунг келиб қолса, менинг тиззамга бемалол бошингни қўйиб хурракни тортиб ухлай-верасан...

— Қўлни бер! — деди Зокир ўрнидан туриб.— Гапингдан қайтмайсан-а?

— Йўқ, қайтмайман.

Шу пайтда, негадир, ич-ичимдан севиниб, ишонсангиз, ўзимда йўқ хурсанд бўлиб кетдим. Назаримда, Зокир ҳам шунақанги бир ҳолни бошидан кечирарди. Биз беихтиёр бир-биримизни жучоклаб, шунақанги ўпишиб кетдикки, узокдан кўрган одам, булар, албатта, жинни бўлса керак деб ўйлаши мумкин эди.

Бувижоним «мушкулкушод» га кетаётганида, Доно икковларинг шафтолини териб ёриб қўйинглар деб тайинлаган эди. Бирпас ўйнай, бирпас ўйнай деб, кунни ярим қилган эдим. Зокирни ишлашга кўндиргач, шошилиб бокка кириб бордик. Кун тепага келиб, ҳаммаёқни ёндираётган бўлса ҳам, боғ салкин, ғир-ғир шабада эсиб турганидан баҳаво эди. Гапни кўпайтириб ўтирмай ишга киришиб кетдик. Йўқ, қасам ичиб айтаманки, Зокирвойни дангаса деганларнинг ўзи дангаса! Бунақанги чаккон ишлайдиган, бунақанги паҳлавон болани мен умримда кўрган эмасман...

Бир соат ўтар-ўтмас, етти туп шафтолининг мевасини териб, эсон-омон томга чиқариб олдик.

— Шерик, энди ёриб ҳам ташлаймизми? — деб сўради Зокирвой пешонасидан терини сидириб.

— Йўк, энди бирпас дам оламиз.

— Мен чарчаганим йўк, — деди Зокирвой, — сен бўлмаса бирпас дамингни ол, мен ёриб тураман.

— Мен сен чарчаб колдингми деб ўйловдим. Чарчамаган бўлсанг ишлайверамиз. Мен-чи, Зокиржон, чарчаганимда яхши ишлайман.

Кун бирам кизидики, нақ миямизни қайнатиб юборай дейди. Оёқнинг остидан эса томнинг иссиғи уриб нафас олдиргани кўймайди. Зокиржон хомсемиз бола эмасми, хадемай пишиллаб колди. Жони қийналганидан ўзини кўярга жой тополмай, нукул гингиллаб ашула айтади, оғзини катта-катта очиб, мен ҳеч тушунмайдиган шакллар ясайди. Мен бўлсам, баданим сал салкин бўлармикин деган умидда қаҳратон кишини, оппоқ қорларни, оёғим совуқ қотиб яхмалак учган пайтларимни эслайман. Ниҳоят, пешиндан кейин шафтолини ёриб бўлдик. Зокир ўридан туриб, уюшиб қолган белини чангаллаб, қеришди-да:

— Яна борми? — деб сўрамоқчи бўлган эди, овози чиқмади.

— Қани, тушдик энди, — дедим гандираклаб ўрнимдан туриб, — яна бирпас ўтирсак ўзимиз ҳам шафтоли қоки бўлиб қоламиз.

Бокка кириб арик бўйидаги майса устига ёнбошладик. Қоринлар ҳам роса очган эди. Бир оз дам олгач, уйдан сузма катик билан нон олиб чиқиш учун ўрнимдан турдим. Қайтиб чиқсам, Зокир аллақачон ухлаб қолибди. Хатто, туш ҳам кўраётганга ўхшайди, нега десангиз худди уйғок одамдек, кулимсираб ҳар замонда лабларини учириб-учириб кўяди. Ким билади, тушига нималар қираётган экан. Ё битта-яримта синфга аллақачон синфком бўлиб олдимикин-а!

Мен ҳам жиндак мизғимоқчи бўлиб шунча уринсам ҳам, бари бир бўлмади — энди кўзим илинганда қизикрок бир воқеа эсимга тушади-ю, пикиллаб қулиб юбораман, уйқум қочиб кетади...

III боб

АМЕРИКАНЧА ФОКУС

Билмадим, шунақанги одат мана бу ёнгинамда пишиллаб ухлаб ётган, ширин-ширин тушлар кўраётган Зокирвойда ҳам борми, йўқми, бунисини аниқ билмайман-ку, аммо-

лекин мен бирон яхши ишни бажариб қўйсам, кетидан яна тагин шунаканги ишларни қилгим келаверади. Бир марта раҳмат эшитган куним иккинчисини ҳам эшитмагунча тиниб-тинчимайман. Мана, шафтолиларни битта қўймай томга чиқариб ёриб ташладик. Бунинг учун бувижонимдан раҳматлар эшитишим аниқ. Ҳатто дадам ҳам елкамга қўлини қўйиб:

— Оббо Хошимбой-эй, баракалла, ўғлим! — дейиши турган гап. Лекин шундай бўлса ҳам, шу пайтда қўшалок раҳмат эшитгим келиб, сапчиб ўрнимдан туриб кетдим.

Кўча эшигимиз олдидаги кумни уйимизни алебастр сувок қилдириш учун тўкканмиз. Дадам бир неча марта шу кумни элаб қўйгин деб тайинлагану, мен ўзимни жўрттага эшитмаганга солиб юрардим. Сим элак билан белкуракни олиб ишга киришиб кетдим. Эндигина икки-уч элак элаган ҳам эдимки, шу пайт, қўлларини оркасига қилиб керилганча Ориф ўтиб қолди. Кечадан буён шунаканги қилиб учинчи бор ўтиши. Ниманидир айтмоқчи бўлади-ю, мен гап ташламаганим учун бахона тополмай, жимгина ўтиб кетаверади. «Оббо, нимасига керилар экан, еттинчига ўтгани учун бўлса керак-да! Бикинига иккита муштласаму еттинчиси кўриниб қолади-я...» деб ўйлаб:

— Ориф, қаёққа кетяпсан? — деб гапга солдим уни.

— Ишинг нима қаёққа боришим билан! — қўлларини бикинига тираб юришдан тўхтади Ориф.

— Ўзим сўраяпман-да.

— Биласанми, мен лагерга бориб келдим.

— Лагерь, канака лагерь?

— Лагерь нималигини билмайсанми ҳали?

— Йўқ.

— Ох-ох! Лагерь шунаканги маза бўлар эканки, шунаканги роҳатижон бўларканки... Лекин у ерга фақат аълочи ўқувчилар боради-да, сенга ўхшаганларни қабул қилмайди...

Мана шу гапи менга ҳеч маъкул бўлмади. Қаранг-а, менга ўхшаганларни олмас эмиш.

— Картошка тергансизлар-да... — дедим аччиғим чиқиб.

— Ҳечам-да... Биз у ердан яхши ниятлар билан қайтдик.

— Ният? Канака ният?

— Ният дегани мақсад дегани, билдингми, шуниям билмайсан-а. Ўша ердаги вожатиймиз: ҳар бирларинг биттадан мақсад билан уйлариңга қайтинглар. Келгуси йил мана шу ерда яна учрашамиз. Ўшанда, ким ўзининг яхши

ниятини амалга оширди, ким ошира олмади, суриштириб кўрамиз. Биринчи ўринни олган кишига мукофот берамиз деди, билдингми! Мен уйнимизда кутубхона очмоқчиман.

— Кутубхона?

— Бўлмасам-чи. Ўзим китоб тўплаб кутубхона очаман.

— Шунини ўрганиш учун лагерга бордингми-а?

— Ҳечам-да... Биз у ерда волейбол ўйнадик, тоғларга чикдик, сойларда маза қилиб чўмилдик... Ундан кейин ҳар хил ўйинлар ҳам ўргандик...

Ориф ўзи мақтанишни яхши кўрадиган бола. Қачон қарасанг, мактангани-мактанган. Ҳатто бировдан калтак еб келса ҳам, боплаб саваладим, деб керилади. Бир куни: «Мен тоғдан арслоннинг боласини ушлаб келдим, кулоқлари бир қариждан, тумшуги нақ челақдек келади, ҳар қандай бўрини ҳам таппа босади», деб мактаниб қолди. Бориб кўрсак, мушукдан сал катта бир лайча экан, бизни кўриши билан боғ томонга қараб вангиллаб қочиб қолди.

— Арслоннинг сал юраксизроқ эканми?! — десак, ўшанда ҳам бўш келмай «шошмай тургин ҳали, катта бўлганда кўрасан!» дейди.

— Айт-чи, қанақа ўйинлар ўрганиб келдинг? — деб сўрадим Орифдан.

— Ҳар хилидан ўргандик... Хўп десанг, сенга американча фокус ўргатиб қўяман...

Ростини айтсам, саёҳатда юрганимда жуда кўп фокусларни кўрганман. Бир хиллари шунақанги қийин бўладик, ақлингни ҳар қанча ишлатсанг ҳам, бари бир ҳеч нарса тушунолмайсан. Лекин американча фокусни биринчи марта эшитшим. Эҳтимол жуда қизиқдир, ўрганиб олсам бир кун иш бериб қолар, деб ўйладим-да:

— Ўшанингни менга ҳам ўргатиб қўй,— деб илтимос қилдим.

Ориф тўсатдан жиддийлашиб, бошини сарак-сарак қилди:

— Йўқ, сенга ўргатмайман.

— Ўргатасан.

— Ўргатмайман дедим, ўргатмайман!

— Қани, ўргатмай кўр-чи.

— Биладиман, ўргатсам дарров йиғлашга тушасан.

— Мен-а?

— Ҳа, сен.

— Мен йиғлайманми?

— Демак, йиғламайсан-а?

— Йўқ, йиғламайман.

— Йўқ, бари бир, ўргатмайман.

Ориф пайсалга солган сари американча фокусга бўлган кизиқишим ошаверди. Елвордим, илтимос қилдим, ишқилиб кўндирмагунча қўймадим-да.

— Бор бўлмаса,— деди Ориф ниҳоят юмшаб,— уйларингдан кийик билан бир кулоч пишик аркон олиб чик. Тезроқ чик, бўлмаса кетиб қоламан...

Кўз юмиб-очгунча аркон билан кийикни олиб чикдим. Кейин Ориф кўрсатиб, ўргатиб турди. Кийик билан кўзимни маҳкам боғладим. Ориф чилвир билан қўлларимни оркамга килиб чандиб ташлади.

— Энди ерга чўккала! — деб буюрди у.

— Чўккаладим.

— Ўтган йили мени урган эдинг-а? — сўради Ориф.

— Кейин кечирим сўраган эдим-ку.

— Йўк, урганинг эсингдами?

— Эсимда. Қани фокусингни тезроқ кўрсат!

— Мана, мана, сенга американча фокус!!

Ориф югуриб келиб елкамга зарб билан шундай тепди ки пешонам билан ерга урилдим. Ўрнимдан турай десам, туролмаيمان. Додлай десам, оғзимга кум тўлиб қолган, овозим чикмайди. Бир маҳал елкамга суяниб ўрнимдан тураётган эдим, нимадир, Орифнинг тепкисидан кўра каттикроқ бир нарса қорнимга келиб урилди. Кетидан «безори, бошни эдинг-ку!» деган овоз ҳам эшитилиб қолди...

Кейин у ёғи жуда тез кетди: кимдир аввал қўлимни, сўнгра кўзларимни ечиб ташлади. Моторли велосипед миниб муюлишдан чикиб келган Одилжон ака бехосдан менга урилиб, мункиб кетибди-да, бориб мияси билан тўппа-тўғри (мўлжални тўғри олганини қарангки) тутга урилибди.

— Безори, бошни эдинг-ку! — деди яна менга карамай.

Бир нафасда ҳаммаёкни одам босиб кетди. Шовкин солиб, кўшнимизнинг уйидан бувижоним ҳам чикиб келди. Қаёқдандир ойим ҳам пайдо бўлиб қолди:

— Нима гап, нима қилдиларинг менинг боламни! — деди ойим йиғлагудек бўлиб.

— Болангизга жин ҳам ургани йўк,— деди Орифнинг ойиси. Шундан кейин ҳаммаси мени ўртага олиб, безоридан олиб безорига солишди. Ойим билан дадам мени жуда эркалатиб юборишган эмиш, шу кетишда кетаверсам мендан кип-қизил безори чиқар эмиш. Гапни қаранг-а, безорининг кизилию сариғи ҳам бўлар экан! Мен ҳамма айб Орифда деган эдим, балога қолдим. Қилғиликни қилиб нега тагин бировга тўнкайсан деб, ҳатто мени гапиртиргани ҳам қўйишмади. Ориф бўлса бир чеккада туриб тилини чиқариб, мени ҳадеб ажаб бўлди дегандек масхара қиларди

— Ўзинг айтгин, кўзимни бойладингми? — деб сўрадим ундан.

— Хечам-да, — деди Ориф одамларга қараб. — Унинг ўзи мени кистади, кўзиниям ўзи боғлади, аркониям ўзи олиб чиққан.

Ориф ёлгончилик қилиб ҳамма айбни менга тўнкагани учун жаҳлим чиққанидан сал бўлмаса йиғлаворай дедим. Ҳаммадан ҳам боши ёрилган Одилжон аканинг «сени мактабдан ҳайдатмасамми!» дегани ошиб тушди. Нега десангиз, у мактабимизда ўқитувчи бўлиб ишлайди. Отажон Азизовичга бир оғиз айтса — тамом! Катталар катталарнинг гапига тезроқ қиради-да, мен бўлсам бу йил енг шимариб астойдил ўқимокчи эдим, ўзимни бир кўрсатиб қўяй, деган орзум бор эди.

Бувижоним кечгача бир оғиз ҳам гапирмади, ковоғини ҳам очмади. Фақат дадам ишдан келгандан кейин овқатланиб бўлишгач:

— Ҳошимнингги тартибга чакириб қўясанми ёки устига керосин қуйиб ўт ёқворайми? — деб сўради.

Дадам дарров жавоб қайтармади, чой хўплади, яна хўплади. Мен бўлсам сўрида чалқанча ётиб осмондаги жимир-жимир юлдузларни томоша қиламан, американча фокус туфайли еган тепкидан елкаларим зирқираб оғрийди, «ишқилиб, мактабдан ҳайдатмаса бўлгани, ҳайдатмаса бўлгани...» деб ўйлайман.

— Ўт қўйсангиз, ўт қўяверинг, — деди ниҳоят дадам.

— Сенга донм ҳазил бўлса-да!

— Ҳазил эмиш... Епишганларнинг Ҳошим бўлиб қолди. Болани ҳадеб ундок қил, бундок қил деявериш ҳам ярамайди. Тўғри кетаётган машинанинг рулини у ёқ-бу ёққа буравёрсангиз авария бўлади, ойи. Бола ҳам бамисоли машинадай гап. Уни қил, буни қил деяверсангиз, анков бўлиб қолади. Ишингизга ёрдамлашяпти. Мана бутун шафтолини ёриб берибди.

— Ёрган шафтолиси ҳам қуриб кетсин, — хали ҳам шаштидан тушмай деди бувижоним, — хомини термагин девдим, кейин қўлим тегмайди деб хомигача қўшиб узибди.

— Майли, ишлашга ҳам секин-аста ўрганади.

Шу пайтда ўчоқ бошида идиш-товок ювиб ўтирган ойим ҳам гапга аралашиб қолди:

— Адаси, Одилжон бугун ўғлинигизни мактабдан ҳайдатаман, деб кетди.

— Ҳайдатмайди, — деди дадам ойимга ҳам бўш келмай, бордию ҳайдатса, хафа бўладиган жойи йўқ. Шунча ўқигани ҳам етар. Инженер бўлмаса, тракторчи бўлар...

Нима, тракторчи бўлиб мен кам бўлдимми! Кимдан кам-миз. Мана, уй-жой қилдик, мол-ҳол қилдик, кассада пулимиз бор. Айтгандек, ойнис, хушхабар олиб келдим. Қани, чойдан қуй-чи!

— Қанака хушхабар экан? — ойимдан олдин сўради бувижоним.

— Чўлда ишлаб келганларга мукофот учун иккита «Москвич» ажратишган экан. Биттасини бизга берадиган бўлишди.

— Вой, машинами? — ҳовликиб деди ойим.

— «Москвич» машина бўлмай, тойчок бўлармиди, машина-да... Чойдан қуй, деяпман!

Шу пайтда жуда хурсанд бўлиб кетганимдан нақ бўлмаса урра деб кичкириб юбораёздим. Аммо ўзимни ҳалидан буён ухлаганга солиб ётганим учун овозимни чиқаргани гапнинг очиги, жиндак уялдим. Аммо, шодлигимни бирор йўл билан ифодалашим керак эди-да. Шунинг учун бошлаб бир хуррак тортиб кўя қолдим. Кимдир кўча эшигимизни шиддат билан қокди. Ойим бориб эшикни очган эди, Зокирнинг ойиси экан:

— Мабодо Зокир бу ерга келмадимми? — деди у энтикиб.

— Келгани йўқ, тинчликми?

— Ош вақтида чикиб кетганча дараги йўқ,— йиғламсираб деди Каромат холам,— кидирмаган жойимиз қолмади...

— Зокир шу ерда! — деб сакраб ўрнимдан туриб боққа югурдим. Кундузи бўлган ғалвалар билан овора бўлиб, Зокирни паққос унутиб юборган эканман. У арикнинг бўйида, қандай ётган бўлса ўшандайлигича донг қотиб ухлаб ётарди. Турткилаб уйғота бошлаганимда орқамдан ойнис ҳам кириб борди.

— Тур-е, одам ҳам шунақа қаттиқ ухлайдими! — дедим иккала кулоғидан баравар чўзиб.

— Қани, ухлаганим,— деди Зокир эснаб, кейин тепасида турган ойисига кўзи тушиб қолди шекилли, шоша-пиша кўшиб қўйди:— Оғзингга қараб гапир, қани ухлаганим. Мен бу ерда дарс тайёрлаб ўтирибман, билдингми!..

IV боб

КИННА СОЛАДИГАН АППАРАТ

Энди ўзингиз ҳам билсангиз керакки, ваъда бергандан кейин уни бажариш масаласи ҳам бор. Кеча Зокиржонга алғов-далғов ишлаймиз, деб сўз берганман. Шунинг учун

хам у менга ишлашиб берди, ёмон ишламади, терлаб-пиниб ишлади. Бугун мен уникига боришим керак. Аммо бувижонимдан қандай рухсат олсам экан? Кечаги гаплардан кейин дарров жавоб бера қолмас. Эҳтимол, Зокирнинг ўзи у ёқ-бу ёққа ўтиб қолар, унда жавоб олиш жуда осонлашиб кетарди-я. Шу фикр билан тез-тез кўчадан хабар олиб турибман.

— Ҳошим, туғадиган товукдек бунча бетокат бўлиб қолдинг? — деб сўради бувижоним, — ке, игнадан мана бу ипни ўтказиб бергин, кўзим ўтмаяпти.

— Бетокат бўлганим йўқ, — деб тушунтирдим бувижонимга.

— Ўтир бўлмаса, намозлик ўргатаман.

— Юрагим қисилиб кетяпти, бувижон.

— Бўлмаса боққа чиқиб салқинда бирпас сабзи ўтагин, Қара, шундай ўт босиб кетибди.

Бувижонимга Зокирга берган кечаги ваъдам ҳақида ётиги билан гапириб берган эдим, аввал қошларининг чимириб ўйлашиб турди-да, кейин сал юмшаб:

— Бошимга бирор ғалва орттириб қелмайсанми? — деб сўради.

— Йўқ, бувижоним, ҳеч қандай ғалва орттириб қелмайман.

— Бора қол бўлмаса, бирпас ўйнаб дарров қайтгин.

Оҳ, менинг бувижоним ўзи бошқача-да. Шўхлик қилсанг қулогингдан чўзишдан ҳам қайтмайди. Ётиги билан гапирсанг, мана шунақанги гапингга дарров тушуна қолади. Бувижоним-эй, минг раҳмат сизга! Катта бўлганимда сизга қўшқаватли кўзойнақ олиб бериб бир хурсанд қилмасамми!.. Шу пайтда меҳрим шунақанги товлашиб кетдики, югуриб бориб бувижонимнинг оппоқ сочларидан, тириш босган юзларидан қайта-қайта ўпдим-да, сакраб-сакраб, иргишлаб кўчага югурдим. Остона олдида андак бўлмаса Донохонини кўкрагим билан уриб юбораёздим. Доно икки букилиб, чап қўли билан қоринини чапгаллаганча йиғлаб қириб қелар эди.

— Ким урди?

— Қориним оғрияпти, акажон!.. — Доно баттарроқ йиғлаб юборди. Бечоранинг сочлари тўзғиган, ранги бир аҳвол, юзи кичкина бўлиб кетибди — раҳмим келиб кетди унга. Дарров қўлтиғидан олдим. Тикаётган чокни ерга қўйиб бувижоним ўрнидан турди. Ичкарида тепки машинада чок тикиб ўтирган ойим ҳам чиқиб қелди. Худди биров чақиртириб қелгандек идорага наряд топширгани кетган дадам, ҳам келиб қолди.

Донони сўринга авайлаб ёткизиб бугун эрталаб нима егани, кеча, аввалги кунни нима егани тўғрисида суриштириб кетишди. Ўн минутлардан кейин маълум бўлдики, Доно қорин оғритадиган ҳеч нарса емаган экан. Қаймоқдан, умулан, қорин оғримас экан.

— Кинна кирган болангга! — деди бувижоним гўштсиз, ғадир-будур кафтини Дононинг пешонасига кўйиб, — бор, Сора кампирни айтиб ке.

Мен ялт этиб ойимга қарадим. Назаримда, дадамга қараганда, ойим кўпроқ ташвишга тушиб қолганга ўхшайди — кўллари билди-на-билдинмас қалтираб, юзи жуда-жуда ҳам ғамгин бўлиб қопти.

— Югур, — деди ойим ҳам, — дарров олдингга солиб кел.

Очиқ айтиб қўя қолай, Сора холамини жинимдан баттар ёмон кўраман. Уйимиздан худойи таолонинг овози келади, деб ўғли Миробиддинхўжани хумга қамаб, қўлига тақинчоклар тақиб минг кўйга солиб ўйнатганини ўз кўзим билан кўрганман. Шармандасини чиқарганман ҳам. Аммо бу ҳақда ҳеч кимга айтмаганман, айта олмас ҳам эдим. Нега десаңгиз, бу ишларнинг ҳаммасини кадрдон дўстим — Сехрли қалпоқчам билан биргаликда бажарганман-да. Оҳ, қалпоқчам, кадрдоним, қаерларда ётибсан, ҳозир?..

— Ойи, — дедим эътироз билдирмоқчи бўлиб.

— Югур деярман, ҳалиям шу ерданман? — уришиб берди ойим.

Ростдан ҳам иккиланишнинг пайти эмас ҳозир. Бу ёқда жондан азиз синглим азоб чекиб, чинқириб ётибди-ю, мен бўлсам қаёқдаги хаёлларга бориб ўтирибман-а. Эҳтимол, Сора холамини ром очишни яхши билмасу, кинна солишнинг устасидир. Ҳозир бориб «кинна соладиган аппаратингизни олиб дарров юрар экансиз...» дейман-да. Ўўк, бормайман, бари бир, у алдайди, бечора синглимнинг жонига озор беради.

— Ойи, у алдоқчи-ку! — дедим кўча эшик олдида етганда оркамга қайтиб.

Ойшани юборишди. Сора хола бир нафасда ховлиқиб етиб келди-да, айвонда ётган Донога кўзи тушиши билан оғзини катта очиб эснаб юборди. Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг шу пайтда мени ҳам, ойим билан дадамни ҳам эсноқ тутиб қолса бўладими, оғзимизни кап-кап очиб, нақ уч минут чамаси «хай-хай-хай» лашиб наъма қилдик-да.

— Тоза кул билан исирик келтир, — буюрди Сора хола. Кейин бир нарсаларни пичирлаб фотиҳа ўқиди. Пиёлага сўлинган кулнинг бетини рўмол билан беркитиб Дононинг қорнига сурқай бошлади:

— Чик, чик, чикмаганингга кўймайман,— дерди холам ўзи ҳам кетма-кет эснаб,— эски тегирмонларга бор, корни катта бойларга бор! Чик, чикмаганингга кўймайман...

Худди шу пайтда, назаримда Дононинг юзи ёришгандай бўлди. Эснаб, дадамга караб долимсираб қўйди. Ҳаммамиз хурсанд бўлиб кетдик. Ойим кишачи холамга пул, икки банка қаймоқ чиқариб берди.

Сора холам кетди. Мен эса сўрида оёқларимни солиштириб ўтирганимча ўйланиб қолдим... Шу Сора холамга ҳеч тушуниб бўлмайди-да, ўзи. Бир карасанг, одамларни алдаётган бўлади, яна бир карасанг, энг оғир касалларниям кўз юмиб-очгунча даволаб қўяди... Ҳар қалай, мен ўшанда чакки иш қилганга ўхшайман. Бечора Миробиддинхўжанинг елкасига игна санчиб жонини кийнабман-а. Йўқ, хозирок бориб ундан кечирим сўрайман, велосипеднинг қосқонини букиб қўйган эдим, хақини тўлайман. Велосипед оламан деб, шафтолди сотиб пул йиғиб юрган эдим, ярмини олдим-да, Сора холамининг орқасидан югурдим...

Миробиддинхўжа бўш челақни тарақлатиб чалиб уйдан чиқиб келаётган экан.

— Тўхта! — дедим энтикиб.

— Айтавер гапингни, — деди Миробиддинхўжа ҳаяжонланганимдан бир оз ташвишга тушиб...

— Сенга пул бермоқчиман.

— Нега энди менга пул берар экансан?

— Бергим келиб қолди-да, тўхта.

Секин қўлимни чўнтагимга солган эдим, Миробиддинхўжа мени уради деб ўйлади шекилли, челақни саламлашиб қочиб қолса бўладими! Менам бўш келмай орқасидан қувлаб кетдим. Йўл-йўлакай пулни кўрсатиб боряпману ўшандаям ишонмайди, денг.

— Тўхта! — деб кичкираман.

— Тўхтамайман! — дейди Миробиддинхўжа орқа-ўнгига карамай.

— Пул бермоқчиман ахир, тушунсанг-чи.

— Пулни ўзингга буюрсин, ниятингни билиб турибман,— дейди бечора кўркиб. Охири етиб олдим-да, ўнг қўлим билан елкасидан тортиб ўзимга қаратдим:

— Ма, ол!

— Ўз-ўзимга беряпсанми? — кўзларини катта-катта очиб сўради Миробиддинхўжа.

— Ўз-ўзингга. Доно бутунлай тузалиб қолса яна бераман, хўпми? Фақат тузалиб қолса бўлгани. Бечора бирам кийналувдики.

Миробиддинхўжа мана шу гапимдан кейингина менга ишонди. Пулни кўлига олиб, ўзида йўк севиниб кетди:

— Хафа бўлма, бутунлай тузалиб кетади.

Ўзим ҳам шу пайтда хурсанд эдим. Аммо уйга қайтгач, мана шу шодлигимдан асар ҳам қолмади. Доно ўзини ерга кўтариб уриб чиққириб йиғлар эди.

— Бор, Сора холагни яна айтиб кел,— деди бувижоним йиғлагудек бўлиб турган Ойшага.

Ойим бувижонимнинг гапини қайтаришга ҳеч ботинолмасди, кўрка-писа:

— Доктор чақиртисакминкан-а? — деб эътироз билдирди.

— Докторингга бало борми! — уришиб берди бувижоним. — Докторлар яра-чакага тузук.

Бир зум ўтмай Сора холам яна етиб келди. Бу гал кинна солмади-ю, Дононинг у ёк-бу ёғини кўриб:

— Қоринг оғримасдан аввал қаерда ўйновдинг? — деб сўради.

— Гумнинг тагида... — йиғлаб юборди Доно.

— Болагинамга девлар назар солибди. Гумнинг орқасидаги чангалзорда ҳар чоршанба кунн девлар базм қуришадн, чангалзор сарик девларнинг макони...

Бувижоним, дадам, ойим, Сора холам тўртовлари бир нарсалар хакида узоқ маслаҳат қилишди. Улардан анча нарида ўтирганним учун гапларини шушча диққат билан кулок солсам ҳам, бари бир, эшитолмадим. Негадир, дадам бир-икки марта жahl қилиб ўрнидан туриб кетди. Бувижоним мени уришгандақа қилиб уришиб берган эди, дадам уф тортиб, яна ўрнига ўтирди. Сарик кўй, сарик кўйнинг қалласи деганларинингина аранг эшитиб қолдим. Кейин Ойша икковимиз қориларни айтиб келадиган бўлдик. Дадам мотоциклга миниб, қасққадиқ жўнаб кетди. Назаримда ё сарик кўй, ёки сарик кўйнинг қалласини топиб келгани кетган бўлса керак.

— Ойша, сен эшитдингми, нима қилмоқчимиз ўзи? — деб сўрадим.

— Чилёсин қилмоқчимиз,— тушунтирди Ойша.

Чилёсин деганларини илгари кўп эшитгандиму, аммо қанақа бўлишини, ростини айтсам, ҳеч кўрмаган эдим. Маълум бўлишича, бу қорн поччамларнинг вechepи экан.

Қишлоғимизда учта қорн почча бор. Учовлари қишлоқнинг уч чеккасида туришадн. Одамларнинг айтишига қараганда, яқинроқ туришса бўлмас эмин — бир-бирларининг гўшларини еб қўйишармиш. Менимча, бу ёлгон бўлса ке-

рак. Ахир ўзингиз ўйлаб кўринг, ҳеч жаҳонда одам ҳам бир-бирининг гўштини ейдими?

Сой бўйида турадиган қори почча жуда-жуда ҳам пака-на, семириб дум-думалок бўлиб қолган. Ўзқдан қарасангиз, худди Дононинг елим кўғирчоғига ўхшаб кўринади. Одамлар уни Данак қори деб аташади. Учинчи синфда ўқийдиган Ханифанинг бобосини эса Бодом қори, деб чакиришади. Бодом қори Данак қоридан сал новчароғу, аммо оёқлари жуда-жуда ҳам калта, қўллари ундан калта. Ўзқдан қарасангиз ҳам, яқиндан қарасангиз ҳам бари бир мис самоварнинг ўзгинаси дейсиз. Учинчисини, Ёнғок қори дейишади. Ўзиям худди пўсти арчилмаган ёнғокдек дум-думалок. Бунинг устига доим бошига саватдек салла ўраб юради. Бир куни ўзқдан кўриб қолиб, ишонасизми, бугдойзорда кўзикорин униб чиқибдими деб, югуриб бориб қарасам — қори поччам энгашиб ўтирган экан.

Мана шу уювларини чилёсинга таклиф қилиб келдик. Ёнғ охирида Ёнғок қори поччамникига борган эдим. Қайтиб келсам Данак қори билан Бодом қори аллақачон етиб келишибди-ю, аммо кўча эшик олдида тил учида бир-бирига мулозамат қилиб туришган экан.

— Қани, марҳамат қилсинлар! — деди Данак қори қўли билан эшикни кўрсатиб.

— Йўк, йўк, ўзларидан бўлсин, — деди Бодом қори калта қўлини кўксига қўйиб.

— Йўғ-е, пирим, марҳамат, бошласинлар!

— Ўзларидан бўлсин, таксир.

— Йўк, йўк, пирим...

Худди шу пайтда икковлари ҳам эшикка баравар яқинлашиб, бир вақтда ёнбош бўлишиб ичкари кирмоқчи бўлишган эди, қоринлари катта эмасми, эшикка қисилиб қолишди.

— Қани, таксир! — деди биттаси.

— Йўк, ўзлари бир зўр берсинлар, — деди бошқаси. Назаримда иккови тенгдан интилган бўлса керак, эшикнинг нариги тавақаси шарақлаб очилиб кетди-ю, ичкарига қараб мункиб кетишди.

Ховлига кирсак, Ёнғок қори поччам аллақачон уйда ўтирибди. Тавба, бу ўнгимми ё тушимми деб ёкамни ушладим. У ахир хозиргина уйда эди-ку! Ёки қанот боғлаб осмондан учиб келдимикин, ё далама-дала ғўзаларнинг ичидан югуриб келдимикин?..

Беш минутдан кейин чилёсин деганлари ҳам бошланиб кетди. Қозонга янги сўйилган қўйнинг гўшtidан тўлдириб шўрва солинди. Мен қўл-оёғи чаккон бола эмасманми,

югуриб-елиб чой-пой ташиб хизмат қилиб турибман. Қори поччамлар чўкка тушиб ким ўзарга бош силкитишяпти. Данақ қори амаким менга ўхшаб кайнатма шўрвани яхши кўрса керак, нега десангиз, икки кўзи ховлидаги ўчоқда: қозонга картошка тушадими, пиёз тушадими, ҳаммасини кўриб, кузатиб турибди. Бир махал бўйинини чўзиб:

— Келин, иккитагини гармдори ҳам ташлаворинг! — деб илтимос қилиб қолса бўладими.

Ёнғоқ қори поччам дадамдан жуда кўрқар экан. Нега десангиз, дадам уйга кирди дегунча, овозини балаид чиқариб кироат билан ўқийди. Чиқиб кетса, яна овози ичига тушиб кетади-ю, факат «бай-бай-бай» дегандек бошнини силкитиб ўтираверади.

Пешинга бориб, ҳаммаси тамом бўлди. Дадам учовларига ҳам пул, олтитадан чала кўпти патир, газетага ўралган гўшт улашди. Ёнғоқ қори поччам кўча эшикка борганда:

— Иншоолло, кизингиз шу соатдан эътиборан чопкиллаб кетади! — деб қўйди.

— Илоё айтганингиз келсин, таксир! — деди дадам қўлини кўксига қўйиб.

V боб

ЛАЙЛАТУЛҚАДР

Аммо, Ёнғоқ қори поччамнинг айтгани бўлмади. Хали пичирлашиб бир нарсаларни ўқиганда бутунлай бошқа нарсалар тўғрисида гаплашиб ўтиришган эканми ёки қори поччамлардан Дононинг қоринга назар солган сарик Дев мутлақо кўркмас эканми, ишқилиб, Доно тузалмади. Қайтага баттар бўлиб кетди, Биз Ойша икковимиз ҳозир сарик Дев қори поччамлардан кўркиб шаталоқ отиб қочиб қолади деб ўйловдик, бунақа бўлмаганини кўриб, икковимиз ҳам ҳайрон бўлиб қолдик. Бундай қарасам, ойим билан дадам ҳам ҳайрон бўлиб, бир-бирларига тикилишиб ўтирибди.

— Дадажон, дадажон-ей! — деб бақириб юборди Доно қоринини чангаллаб.

Дадам сакраб ўрнидан туриб кетди.

— Яна қаёққа отланиб қолдинг шу пайтда? — ташвишланиб сўради бувижоним.

— Доктор олиб келаман.

— Қўйсанг-чи, болам бечорани олиб кетиб қолади

— Олиб кетса яна яхши,— дадам шошилиб бориб мотоциклни кўчага олиб чиқа бошлади,— бечоранинг шунча кийналгани ҳам етар. Сизнинг гапингизга кирмай, доктор олиб келганимда аллақачон тузалиб колармиди...

Чилёсин дегани, ростини айтсам, бувижонимдан чиқди. У кишининг одати ўзи шунақа. Доим кори почча, чилёсин, лайлатулкадр дегани-деган. Бувижонимнинг гапига кириб, хув бирда ҳам бутун кишлокка гап бўлишимизга сал колувди.

Бувижоним рўза тутарди. Мени рўза тутмасанг ҳам сахарликда туриб менинг ёнимда ўтирсанг ўрнига ўтаверади деб, бундай бир мирикиб ухлашга ҳам кўймасди, хар кунни уйғотарди.

Бир кунни бизникига Бувотин хола, Орифнинг ойиси Обида келинойим, фарзанд кўрмагани учун эри билан доим кўйди-чиқди бўлиб юрадиган Хожархон опам ҳаммалари тўпланишиб бир нарсалар ҳақида роса гаплашишди. Кейин билсам, ўша кечаси лайлатулкадр ўтиши керак экан, пойламоқчи бўлиб тўпланишибди.

— Вой ўлай, қанака рангда кўринади дедингиз? — деб сўради Хожархон опа.

— Одам бўлиб ҳам кўринадилар,— тушунтирди бувижоним,— ўт бўлиб ўзларини ўчоқка ҳам урадилар... Ниманики тиласангиз, ўшани дарров муҳайё қиладилар, айланай! Лайлатулкадрни кўрган пайтингизда ниманики ушласангиз ўша сарик тиллога айланади, айланай...

Бувижонимнинг айтишича, ўтган йили қайси бир кишлокда қайси бир жувон кечаси лайлатулкадрни кўриб, фарзанд сўраган экан, тўққиз ою тўққиз кун деганда кўчкордек ўғил туғиб олибди. Бунга эшитиб Хожархон опам худди ўша болани ўзи туккандек севиниб кетди.

Сахарликдан кейин ҳеч биримиз ухламадик. Биримиз кўчада, биримиз ховлида, ҳаммамизнинг кўзимиз осмонга тикилган — постда турган сокчидек хушёр турибмиз. Бир маҳал кўчада аллақандай шарпа эшитилиб қолди-ку! Хожархон опам ўнги-терсига карамай, югуриб бориб ўша шарпани кучоклаб олди.

— Кўйворинг мени! — деди шарпа кўриб.

— Айланай, Лайлатулкадрбувам! — йиғлагудек бўлиб деди Хожархон опам,— биринчи бўлиб сизни мен кўрдим.

— Қанака лайлатулкадр?.. Мен Абдуқодир бўламан.

— Айланай овозингиздан. Тилагим шуки...

— Кўйворинг мени, уят бўлади!

— Кўйвормайман, бирдан-бир илтимосим.

Худди шу пайтда Обида келинойим ҳаллослаб келиб, ҳалиги одамнинг этагидан маҳкам ушлаб олди.

— Олинг, кўлингизни! — деди Ҳожар опам аччиғи чиқиб, — биринчи бўлиб мен кўрганман.

— Вой кўшни, икковимиз тенг кўрдик-ку. — Обида келинойим ҳам қизишиб кетди.

— Қўйворинглар, — деди бегона одам силкиниб, — мен ҳеч қандай лайлатулқадр эмасман. Бекободлик Абдукодир бўламан. Фермадан келяпман, тушунсангизлар-чи, фермадан! Молларга ҳашак солиб келяпман.

Шундай деб, Абдукодир ака бир силкиниб аёлларнинг кўлидан чиқди-да, йўлтўсар хотинларга учрадим деб кўркиб кетган экан шекилли, кўлларида эсон-омон чиқиб олганига шукр қилиб қочиб қолди. Қўйлагининг этаги Обида келинойимнинг кўлида қолибди...

Ҳовлига кирсам, бувижоним катта толни маҳкам қучоқлаганича қимир этмай қотиб қолибди.

— Бувижон, толимиз сарик тиллога айланяптими? — деб сўрадим.

— Ишингни қил, тирмизак, — уришиб берди бувижоним.

Эртасига бу гапни кўни-қўшнилар эшитиб, бизнинг устимиздан роса қулишибди. Назаримда, бувижонимнинг гапига кириб бугун ҳам алданганга ўхшаймиз, бўлмаса, нега энди сарик Дев ҳалигача Донони қўйиб юбормай қорини чангаллаб, жонини қийнайди? Ростдан ҳам гумнинг олдида девлар яшармикин-а? Кечаси-ку, ўт қалаб ўйинга тушишар экан, қундузи қаёққа кетишади? Чангалзорнинг ичига беркинниб олишармикин-а...

Ўй-хаёлларга берилиб, ҳовлига дадам билан кетма-кет доктор кириб келганини ҳам пайқамай қолибман. Доктор дарди оғирлигидан қора терга ботиб хушидан озай деб ётган Донони шошилиб у ёқ-бу ёғини кўрди-да, бошини кескин кўтарди:

— Кўричак бўпти!

— Нима қил дейсиз? — Шошилиб сўради дадам.

— Қани, машинага олиб чиқдик.

Биринчи бўлиб бувижоним йиғлаб юборди. Кетидан ойим билан Ойша ҳам жўр бўлишди. Бемехр деб номини ёмонга чиқариб қўйишларидан кўркиб, мен ҳам йиғлашга шунча уринсам ҳам кўзимга ёш келмаса бўладими?

«Тез ёрдам» машинасида район марказига — Яйпанга жўнадик. Дононинг ўнг томонида доктор, чап томонида дадам, оёқ томонида мен ўтириб олганман. Машина

кушдек учиб боряпти-ю, мен бўлсам негадир нукул сарик Дев хакида ўйлайман...

Кўричакни операция киладиган ориккина доктор касалхонанинг буфетида овқат еб ўтирган экан. Чап кўлида стаканда буғи кўтарилиб турган чой, ўнг кўлида бир бурда нон ушлаганча югуриб чикди-ю:

— Мен hozir... — деб яна буфетга кириб кетди.

Бир зум ўтар-ўтмас халат кийган эркак-аёл докторлар, халиги мактабга комиссия келганда ўқитувчилар типирчилаб колишадик-ку, ана шундай типирчилаб колишди. Бувижонимга ўхшаб кўзойнак такиб олган бир кампир дадам икковимизни орқасидан эргаштириб ҳар хил дориларнинг хиди анқиб турган бир хонага олиб кирди-да:

— Шу ерда ўтириб туринглар, — деб тайинлади.

— Қалай, кизалокнинг аҳволи яхшими? — ташвишла-ниб сўради дадам.

— Операцияга олиб киришди.

— Операция?! — дадам бенхтиёр ўрнидан туриб кетди. Мен ҳам кўркканимдан ўтиргандан ўтириб қолдим... Бордию йўқ... Йўқ... Ундай бўлмайди, соппа-соғ чиқади, албатта, соғ чиқади!

Доно-ей, сингилгинам-ей! Мен бўлсам доим сени хафа қиламан-а, иш буюраман-а. Бундан кейин сенга ҳечам иш буюрмайман, ҳаммасини ўзим бажараман, Хошимжон бажаради...

— Йиғлама, — деди дадам менга ўгирилиб, — кўз ёшларингни артиб ол. Эркак киши йиғламаслиги керак.

Дадам диванга чўкиб, болишига суянганча жим ўтирибди, бир нарсалар хакида ўйлаётганга ўхшайди. Аммо нима тўғридалигини билмайман. Мен бўлсам операция столида кийналаётган синглимнинг аҳволини кўз олдимга келтиришдан кўркиб жўрттага Данак қори, Бодом қори, Ёнғок қори поччамлар тўғрисида ўйлаб кетдим... Демак, сарик Девни ҳайдаймиз деб ёлғон гапиришган экан-да, дадамнинг машина оламан деб йиғиб юрган пулига чанг солгилари келиб қопти-да! Миробиддинхўжа-чи, Миробиддинхўжа! Тишимнинг ковагида асраб юрган пулимни олиб бориб берибман-а. «Қайтиб олмайсанми?» дейди-я тагин... Ҳаммалари ҳам шошмай туришсин ҳали, қайнатма шўрвага гармдори солиб ичишни кўрсатиб қўймасамми уларга!

Эшик очилиб йўл-йўлакай кўлидаги капрон кўлқопини ечиб орик доктор кириб келди. Пешонасидан, юзларндан

тер куйиляпти, жуда чарчаган кўринадиди, маст одамдек гандираклаб-гандираклаб кетяпти.

— Қалай, тузукми? — шошилиб сўради дадам.

Доктор хиёл кулимсираб, яхши дегандек, бошини сил-китди-да:

— Беш минут кечикканингизда... кизчадан ажралиб колардингиз,— деди дадамга карамай. Кейин оппоқ со-чик билан юзларини артаётди,— нега дард тутган захоти олиб келмадингиз? — деб сўради. Дадам ўзи жуда кам гапиради. Баъзи пайтларда гапиришга гап тополмай кун бўйи ғинғиллаб ашула айтиб юраверади.

Қарасам, шу пайтда ҳам дадам ҳали-вери жавоб бера-диганга ўхшамайди.

— Биз уни чилёсин килдирдик! — деб тушунтирдим докторга.

— Чилёсин? Қанақа чилёсин? — кизиқиб қолди доктор амаки. Қизиқиб қолгани учун мен ҳам сал тушунадиган-рок қилиб гапирдим.

— Қори поччаларни тўплаб вечер қилдик.

Доктор амаки, назаримда, яна ҳеч нарса тушунмади. Елкасини қисиб менга бошдан-оёқ разм солди-да, «бу-нақанги жойга ёш болаларни олиб келиш ярамайди», деб танбех берди дадамга.

— Қизалок тузукми ўзи? — деб сўради яна дадам.

— Бирор соатлардан кейин кириб кўришларинг мум-кин,— шундай деб доктор амаки чиқиб кетди. Айтгани-дек, роппа-роса бир соат ўтгач, дадам икковимизга оқ халат бериб, кўришга рухсат этишди. Кирсак, Доно оп-поқ чойшабларга ўралиб мушук боладек беозоргина пи-шилаб ухлаб ётибди. Уйғотгани кўзимиз қиймай, оёқ учида юриб ташқари чикдик.

— Юр энди,— деди дадам мени кўчага бошлаб,— синглинг уйғонгунча кишлоққа бориб келамиз, ойинг билан бувижонингнинг кўнглини тинчитмасак, нақ юрак ўйноғи бўлиб қолишади-я.

Ўша кунни уйда бувижоним билан оймнинг йўқлиги-дан фойдаланиб, Сехрли қалпоқчамни беркитиб қўйган жойга бориб эски-туски латталар орасидан уни яна топиб олдим.

— Қалпоқчам! — кичкириб юбордим севинганимдан...

— Ҳошимжон! — деди қалпоқчам ҳам қувончини ичи-га сиғдиролмай.

— Мен сени соғиниб қолдим, дўстим!

— Мен ҳам қачон келасан деб кутиб ётгандим, ази-зим.

САРИҚ ДЕВНИ МИНИБ ОЛДИМ

— Шундай килиб, Донохонга хамла килган сарик Дев билан олишсам майлими? — сўрайман калпокчамдан.

— Олиш, албатта, олиш.

— Ёрдам берасанми?

— Берганда қандок.

— Хўш, сенингча ишни нимадан бошласам экан?

— Кўзларинг юмилиб кетяпти, ҳозирча тўйиб ухлаб ол,— маслахат берди доно калпокчам,— эртага бир гап бўлар.

Чиндан ҳам уйкум келиб қолган экан, бошимни ёстикка қўйишим билан пишиллаб ухлаб қолибман. Тонг сахарда, ҳали ҳаммаёқда хўрозлар басма-басга қичқиришаётган бир пайтда бувижоним турткилаб уйғота бошлади.

— Турсанг-чи, кўзинг очигу ўзингни ухлаганга соласан-а.

— Ҳали эрта-ку, бувижон,— дейман кўзимни очгим келмай.

— Намоз ўкиймиз, тур, болам.

— Кеча ўқидик-ку, тагин ўкиймизми?

— Ҳар куни ўқилади. Тур деяпман.

— Бувижон,— дедим секин кўрпамни устимга тортиб,— бутундан бошлаб намоз ўқинмайман.

— Нега энди ўқимас экансан?

— Намоз ўқиганлар... дўзахда куяр эмиш...

— Бу гап қайси пайғамбардан чикди? — аччиғи чикиб сўради бувижоним.

— Хошим деган пайғамбардан чикди.

— Нима, нима! Яна бир гапир!

Йўқ, бувижоним билан ҳазиллашиб бўлмайди. Ойим бўлса бошка гап, жаҳли чиккани билан урмоқчидек бир хамла килади-ю, бари бир урмайди. Аммо бувижоним... бу киши келганларидан буён кулоқларим чўзилавериб ҳар биттаси нақ супрадай бўлиб кетди-я.

Сакраб ўрнимдан туриб ювиндим, намоз ўқидик. Кейин каймоқ билан чой ичдик. Нонушта тугагач, дадам ўз ишига, бувижоним билан ойим Донохоннинг ҳолидан хабар олгани Яйпанга жўнаб кетишди. Мен бўлсам оёқни қўлга олиб, Зокирвойникига югурдим.

Лекин борганим ҳам кўп яхши бўлган экан-да, нега десангиз, бечора дўстим бир ўзи беда ўргиси келмай, эрталабки салкинда жиндак мизғиб олсамми, деб ўйлашиб турган экан. Менга кўзи тушибди билан ўзида йўқ севиниб кетди.

— Мен бўлсам, келмайсан деб турувдим,— деди у нима дейишини билмай.

— Кеча келардим-у, Доно касал бўлиб қолди-да.

— Айтгандек, Донога нима бўлди ўзи?

— Дев ҳамла қилибди унга!

— Дев! Канака Дев?!— Кўрканидан сапчиб ўрнидан туриб кетди дўстим.

Кеча уйимизга фолбин хола, Данак қори, Бодом қори, Ёнғоқ қори поччамлар келиб ўша Девни қувишга кўп ҳаракат қилганларини, аммо ҳеч бир натижа чиқаролмай дадамдан пул олиб кетганларини гапириб бердим.

— Мен бугун у билан жанг қилмоқчиман,— дедим гапимни тугатиб.

— Ким билан?— шошилиб сўради Зокир.

— Ўша сарик Дев билан-да, ким билан бўларди.

Зокир ўзи кўрқок бола эмасми, Девнинг номини эшитгандэёқ ранги оппоқ оқариб кетган эди. У билан олишмоқчи бўлганимни эшитиб, ишонасизми, оғзини очганча анграйиб қолди. Кейин ишга тушиб бедани ўриб бўлгунимизча ҳам бу ҳақда бир оғиз гап очмади. Жўрттага гапни нуқул бошқа ёққа буради денг. Агар биз иккимиз донм бирга бўлсак, ҳар қандай мушкул ишни ҳам кўз юмиб-очгунча бажариб ташлар эмишимиз, дарслардан ҳам нуқул беш олармишимиз, энг безори болалардан ҳам зигирча кўркмас эмишимиз.

Мен мавриди келди деб ўйладиму Зокирни ҳам кечаси мен билан бирга борасан, Девга қарши жанг қиламиз, деб таклиф қилдим. Зокир бош чайкаб:

— Мен кечаси китоб ўқимоқчиман,— деб қўнмади.

Менинг ғалати бир одатим бор. Бировга айтмайман, деб сўз берсангиз сизга ҳам айтиб беришим мумкин... Агар битта-яримта одамни гапимга қўндирилмасам, дарров уни макташга тушиб кетаман. Мактайвериб, энг қайсар одамни ҳам бир зум ўтар-ўтмас ёғдек эритиб юбораман. Шу пайтда, ўзига сездирмасдан, Зокирвойни ҳам мактаб юбордим-ку. Ботирларнинг энг паҳлавони, паҳлавонларнинг энг ботири сен, дедим. Бора-бора ўзини бу гапга ишонтирдим ҳам.

— Билагингдаги кучни қара,— дедим гапимнинг охирида,— тўртта дев билан ҳам бемалол олишсанг бўлаверди.

Зокир сал юмшагандек бўлди.

— Шундай қилиб, сарик Дев билан олиш дейсанми?— билакларига кўз ташлаб сўради у.

— Нега энди сен олишар экансан. Менинг ўзим олишаман. Фақат сувсаб қолганимда сув бериб турсанг бўлди.

— Қўлни бер!— Зокир паҳлавонлардек оёқларини кериб ўрнидан турди-ю, нимадир эсига тушиб кетди шекилли, шошилиб сўради:— Бордию Дев мени осмонга олиб чиқиб кетса нима қиламан?

— Қўркма, олиб чиқиб кетмайди. Бордию қўрқсанг арқон олиб бориб мен сени тутга мақкам боғлаб қўйишим ҳам мумкин.

— Тўғри айтасан. Яхшиси, бойлаб қўя қол мени,— маслаҳатга кўнди Зокир,— тағин Дев кўтариб кетса ойим ахтариб юрмасин.

Зокир билан гапни бир жойга қўйиб, ташқарига чикдиму кадамим сустлашаётганини сезиб қолдим. Бундоқ ўйлаб қарасам, ҳазил-ҳазил билан катта ишни бошлаб юборибман. Ахир Дев Орифнинг кучуги эмаски, бикинига пойлаб туриб битта тепсанг вангиллаб қочиб қолса. Эртақларда айтилишича, девлар жуда кучли, жуда маккор бўлишади. Бунинг устига уларнинг сеҳргарликдан ҳам хабари бор. Шундай бўлгандан кейин мен ҳам тузукрок тайёргарлик кўришим, иложи бўлса, уни ғафлатда босишим, ҳеч бўлмаганда майдонга ўт қалаб ўйинга тушаётган пайтида хужум қилиб қолишим керак.

Тўппа-тўғри Сора холамникига йўл олдим. Аввал Миробиддинхўжани топиб кечаги пулимни қайтариб оламан. Нега десангиз, ойиси кинна солгани билан, бари бир Доно тузалмади. Тузалмагандан кейин бировнинг пулини чўзиб қўйсин-да... Ундан кейин Сора холамдан сарик Дев ҳақида сўраб ҳаммасини билиб оламан. Ахир сарик Дев ҳақида кеча биринчи бўлиб фолбин холам гап очган эди-да.

Миробиддинхўжа уйларида кўринмайди. Сора холам ғир-ғир шабада эсиб турган айвонда атлас кўрпачаларнинг устида маза қилиб дам олиб ётибди, ҳар замонда қўлидаги бир даста райхон билан хира пашшаларни ҳайдаб қўяди.

— Ассалому алайкум, холажон!— дедим келганимни сезириш учун.

— Мулла бўлинг, мулла бўлинг,— деб фолбин холам аста ўрнидан туриб ўтирди,— кел, ўғлим, кел.

— Миробиддинхўжа бўлса ўйнаймиз деб келувдим.

— Ўртоғинг далага қовунга кетувди-я. Хабаринг йўқми, буғун қолхоз қовун узибди... Доно тузукми?

— Тузук. Кеча операция килишди. Доктор яхшиямки кинна солдирганларинг, бўлмаса ўлиб колар экан, деди.

Шундай дейишим билан негадир, Сора холам кулиб юборди. Оёғига қўнган пашшани райхон билан бир уриб:

— Оббо ўғлим-эй, шундай дедими-а?— деб сўради.

— Ха, шундай деди.

— Бундан кейин ёлғон гапирмагин, ўғлим, хўпми?

— Хўп бўлади, холажон,— дедиму ёлғон гапирганимни сезиб колгани учун бу ёғини сал тўғрилаб гапира бошладим.— Ундан кейин, бувижоним, гумнинг олдига борманглар, у ерда Девлар макон курган, зиён етказди деяптилар... Ростдан ҳам ўша ерда Дев борми, холажон?

— Мана энди ўзингга келдинг, болам,— Сора хола кўлидаги райхондан бир шинча узатди,— ма, искаб-искаб ўтир, макон курган. Бемахалда у ёкларга бора кўрмагин.

— Кечасию кундузи бўладими-а?

— Йўк, кўпроқ кечаси бўлишади.

— Кундуз-чи, кундузи қаёқка кетишади?

— Кундузи Кўхикофга учиб кетишади, болам.

Кейин Сора холам, мен яхши бола бўлганим учун, бошка нарсалар хакида ҳам гапириб берди. Девлар гоҳ канот чиқариб кушдек учар экан, гоҳ шамол бўлиб гувиллар экан, гоҳ сув бўлиб шалдирар экан, гоҳо одамга ўхшаб ҳам кўриниб колар эмиш... Бир кун Сора холам нариги кишлокдан келаётган экан, йўлда Миробиддинхўжага ўхшаган бир бола йиғлаб ўтирган эмиш, нега йиғлайсан деса — баттар йиғлармиш. Юр, уйга олиб кетай деса, юролмайман дермиш. Шунда Сора холам раҳми келиб орқасига опичиб олган экан, аввал кушдек енгил туюлибди, кейин тегирмон тошдек оғир бўлиб кетибди. Сора холам тер босиб:

— Ке, ўғлим, энди бирпас пиёда юргин!— деб бундок елкаси оша назар ташласа, орқасида бир коп тезак турган эмиш.

— Хола, сиз кўркиб кетмадингизми?— деб сўрадим.

— Кўркмадим, кўрксам зарар етказарди,— деб тушунтирди Сора холам.

Юрагимга ваҳима тушиб колди. Қизик, ваҳима кучайган сари Дев билан бўладиган олишувга бўлган кизикишим ҳам ошаверди. Охири омонсиз жанг килишга қарор қилдим. «Майли, бувижоним намозлик ўргатаман деб нақ жонимни ҳикилдоғимга келтириб қўйди. Кулоғимдан чўзавериб безор қилди. Ўлсам, қайта шулардан бир йўла қутуламан. Бордию уни ўлдирсам яна шуҳратим чиқади, обрўйим ошади, яна мулла Ҳошим бўлиб кетаман...»

Кун ботарга бориб ҳаммаси тайёр бўлди. Зокирникига бориб, оёисидан «Зокиржон кечаси бизникида ётсин, китоб ўқиймиз», деб рухсат олди. Бизникига келиб бувижонимни «Зокирларникида ётиб икковимиз намозлик ўрганмоқчимиз», деб кўндирди-да, жанг бўладиган жойга қараб йўл олди.

Гум деганимизни сизга тушунтириб берсам, у уйимиздан ярим километр нарида. Паст томони пахтазор, тоғ томони одам ўтиб бўлмайдиган чангалзор. Ана шу чангалзорлар орасидан ёйилиб катта анҳор оқиб чиқади-да, пахтазорга етай деганда уч метр баландликдан пастга шалдираб тушади — мана шу ерни гум деб атаймиз.

Коронги тушиши билан ўша жойга етиб олди. Дарҳол у ёк-бу ёкка кўз югуртириб жанг бўладиган жойни ўзимча чамалаб ҳам қўйдим.

— Шерик, хо шерик,— деб мени турта бошладн Зокиржон,— мен... мен... қалтираб кетяпман.

— Совқотдингми?

— Йўк, совқотмадим.

— Нега қалтирайсан бўлмаса?

— Юр, кета қолайлик. Жангни эртага қилармиз.

— Ўлардек кўрқоксан-да.

— Ким кўрқоқ?

— Сен-да, ким бўларди.

— Мен-а!

— Ҳа, сен.

— Бўпти,— деди Зокир аччиғи чиқиб,— кани ўша Девинг қелсин-чи, яккама-якка олишмасамми!

Шундай деб, Зокир жим бўлди. Икковимиз харсанг тошнинг панасига ёнбошлашиб олганмиз. Бу ердан кишлокдаги уйларнинг-чироқлари бемалол кўриниб туради. Шамол қулоғимизга одамларнинг бакириб-чакирганини, сутга тўймай қолган бузоқчаларнинг эркаланиб маъраган овозини келтириб уради, бугун клубда кино бўлаётган бўлса керак, кимдир «Олға!» деб бакиряпти.

Ой чиқиб, чангалларнинг учи йилтираб қолди, осмон хиралашиб атроф ёришгандек бўлди. Энди чангалзорни ҳам, пахтазор томонни ҳам бемалол кўрса бўлади.

— Бугунги воқеа ҳақида бировга оғиз очсанг, жонингдан умидингни узавер!— деб пичирладим Зокирга.

— Хўп,— деди Зокир ҳам,— ҳеч кимга айтмайман.

Шу пайтда сувнинг шалдираши бир оз пасайди-да, тўсатдан яна кучайиб кетди. Чангалзор орасида нимадир қичқирмоқчи бўлган хўроздек қанотларини тапиллатиб «хув-хув» деб қўйди. Кейин ҳаммаёк яна сув қуйгандек жимжит бўлиб қолди.

Бундай карасам, Зокир аллақачон ухлаб копти. Бечора-га шу пайтда негадир жуда раҳмим келиб кетди, охистагина бошини силаб кўйдим. Сўнгра ваъдамга биноан аркон келтирган эдим, ўшанинг бир учини дўстимнинг қорнига боғладим, иккинчи учини дев тугул алвасти ҳам ечолмайдиган қилиб тутга чандиб ташладим. Совкотиб шамоллаб қолса ойисидан балога қолмай деб кўйлагимни ечиб устига ёпиб ҳам кўйдим...

Ёлғиз қолгач, кўлтиғимдаги қалпоқчамни чиқариб бошимга кияётган эдим:

— Нега қалтирайсан?— деб сўради қалпоқчам.

— Ростини айтсам, кўрқяпман.

— Кўркма. Кўрқоклар ҳеч қачон муродига етолмайди. Шу гап эсингдан чиқмасин,— кўнглимни кўтарди қалпоқчам.

Кўзга кўринмайдиган бўлиб олгач, ханжар билан милтиқни олиб нарироқ кетдим... Кутяпман, кутяпман, вақт ярим кечадан ўтиб, уйқуларим келиб кетди ҳамки, аммо сариқ Девдан ҳамон дарак йўқ... Бир маҳал кўзим уйқуга кетай деб қолган экан, чангалзор ичидан шатир-шутур овоз эшитилиб қолди. Сакраб ўрнимдан туриб кетдим... Ана, келяпти! Ўзингни дадил тут, Хошим. Синглинг Донохоннинг ўчини оладиган пайт келди! Ўнг қўлимда яланғоч ханжар, чап қўлимда ўқланган милтиқ, майдонда паҳлавонлардек тик турибман. Дев менга қараб бостириб кела бошлади, ана, у яқин қолди: елкасида бир қоп юк. Назаримда, чангалзорда ўтириб олиб, 20—30 одамнинг гўштини еб, бошини қопга солиб кўтариб келаётганга ўхшайди. Оббо маккор-ей, афти ангорини боплаб ўзгартириб, одамзод киёфасига кириб олибди-я, хоҳ кўринг, хоҳ кўрманг, Данақ қорни поччамнинг ўзгинаси, дейсиз!

— Тўхта!— дедим бир одим олдинга ташлаб.

Дев тўхтаб, у ёк-бу ёкка назар ташлади-да, одамга ўхшаб:

— Астағфирулло!— деб кўйди. Кейин худди эски паровоздек пишиллаб мен томонга яна бостириб кела бошлади. Мени назаримда, қажвава саватдек келадиган қорни билан босиб ўлдирмоқчига ўхшайди.

— Тўхта!— деб наъра тортиб юбордим паҳлавонлардек.

Дев оёқларини кериб тўхтади-да, яна «астағфирулло!» деб кўйди. Кейин пичирлаб афсун ўқий бошлади. Ҳа, мана энди жанг бошланади, энди кўрқоклик қилишнинг пайти ўтди, қани, олға, Хошимбой!

— Қани айт, қиличбозлик қилишамизми, милтиқда отишамизми ёки кураш тушасанми?

Дев ўзини мугамбирликка солиб аввал калтиради, сўнгра мени чалғитиш учун:

— Сен кимсан ўзи? — деб сўради, — инсу жинсмисан ёки деу парнимсан?

— Мен одамзодман.

— Одамзод? Одамзод бўлсанг нега кўзга кўринмайсан?

— Бу менинг ишим... Хўш, сенинг ўзинг кимсан? Сарик Девмисан ёки қора Девмисан? Айт?

— Мен Данак кори бўламан.

— Данак кори?! Нега бўлмаса чангалзорда юрибсан? Нега бегуноҳ одамларнинг калласини кўтариб юрибсан?

— Калла эмас, бу — қовун. Қовун олиб келяпман.

— Қайси мамлакатдан ўғирлаб келяпсан?

— Мамлакатдан эмас, ўзимизнинг бригададан. Кундузи борсам меҳнат кунингиз йўқ экан, деб бермади. Шунинг учун кечаси ўғирлаб келяпман... Астаффирулло, э худо, ўзинг асрагин.

Дунёда ўзи девдан айёри бўлмас экан. Мени гапга чалғитиб, ҳаёлимни ўғирлаб секин-аста таппа босишнинг пайдан бўляпти. Йўк, Ҳошимбой унақанги осонликча алданадиганлардан эмас. Яланғоч пичокни шартта кўкрагига тираб:

— Пичокбозликими? — деб сўради.

— Йўк, йў-ў-ў-ўк, пичокдан кўркаман...

— Отишамизми бўлмаса?

— Асло, асло! Э одамзод, кўркитма мени! — шундай деб, Дев елкасидаги қовунни ташлаб юборди. Демак, масала равшан. У мен билан кураш тушмоқчи. Фурсатни қўлдан бермай, бир сакраб елкасига миниб олдим.

— Енгилганингни тан ол, бўлмаса чилпарчин киламан.

— Енгилдим. Э одамзод, енгилдим.

— Бундан кейин одамзодга зиён-захмат етказмайман...

— Ҳошимжоннинг сизглиси Донохонга назар солганим учун тавба қилдим де.

— Дам солганим учун минг тавба қилдим.

— Бундан кейин «Коммунизм» колхозидан қовун ўғирламайман, деб сўз берасанми?

— Сўз бераман, қовун ўғирламайман, — деди Дев дағдағ калтираб. Энди нима қилсам экан, деб ўйланиб қолдим. Эртақлардаги паҳлавонлар Девлар билан олишиб, уларни енггач, ўзларига қул қилиб олишади. Тоғдан ўтин ташиттиради, харсанглар келтириб, ҳашаматли уйлар солдиради. Томимиз тўла ўтин, уйимиз ҳали яп-янги. Шундай бўлса ҳам Девга осонликча жавоб бериб юборгим келмасди.

— Кани бир югур-чи!— дедим Девнинг жағига пичок-нинг дастаси билан уриб.

— Каёкка югураман?

— Кишлокни бир саёҳат қилиб келайлик.

Дев бир уф тортиб олди-да, лўкиллаганича югуриб кетди. Лекин ўзиям роса маза қилдим-да. Қасам ичиб айтаманки, умримда бунақанги роҳатижон бўлмаган. Мен сизга айтсам, велосипед миниб катайса қилгандан Девни миниб катайса қилган минг марта яхши экан. Оёғинг ҳам чарчамайди, ўзинг ҳам терламайсан, кадами сал сусайса, бошига бир муштлаб қўйсанг, тамом — зипиллаб югуриб кетади.

Кишлокни икки марта айланиб, Девни яна гумнинг олдига қайтариб келдим-да, копчаги қовунларини елкасига ортиб:

— Кани, энди ўша Кўхикофингга қараб учиб қол!— дедим,— бундан кейин яна шу атрофларга келадиган бўлсанг жонингдан умидингни узавер!

Дев қушдек учиб кетди.

Шу пайтда Зокиржон эсимга тушди-ю, ростини айтсам, жуда ҳам кўркиб кетдим. Ҳали мен қари Дев билан олишаётганимда унинг болалари келиб Зокирни кўтариб Кўхикофга олиб кетган бўлса-я! Югуриб бориб қарасам, йўк, дўстгинам ўз жойида экан — окшом қандай уйкуга кетган бўлса шундайлигича ухлаб ётибди. Қалпоқчамни бошимдан олиб қўйнимга солдим-да, Зокирни турткилаб уйғота бошладим. Қани энди қимир этса. Дев бўғиб кетган бўлса-чи, деб ўйладиму шошилиб юраги уряпган-урмаяпганлигини билиш учун қулоғимни кўкрагига босдим. Хайрият, бўлмаган экан — юраги гупиллаб ишлаб турибди. Юраги дук-дук, дик-дик деб бирам чиройли уряптики, эшитган саринг эшитгинг келади. Бирпас эштай деб ётиб кўксига бошимни қўйганимча кўзим уйкуга кетганини ўзим ҳам сезмай қолибман.

Кимдир қулоғимдан қаттиқ чўзгандай бўлди. Кўзимни очсам, тепамда ойм, бувижоним, яна икки-уч аёл йиғлаб туришибди. Зокирни ҳам турткилаб уйғотишмоқда. Ойиси йиғлаб белидаги арқонни ечиш билан овора. Қуёш кўтарилиб нақ тепамизга келиб қолипти.

— Окшом қаерда ётган эдиларинг?— дағ-дағ қалтираб сўради бувижоним.

Зокир менга қаради, мен унга қараб кўзимни қисдим-да:

— Зокирларнинг томида,— деб жавоб бердим.

— Бу ерга қандай келиб қолдиларинг?

— Билмаймиз,— дедик Зокир иккимиз.

— Милтиқ билан пичок қаёқдан келди?

Зокіпр иккимиз нима дейишимизни билмай бараварига елкамизни қисиб кўя қолдик. «Айтмадимми, буларни Дев кўтариб келган...» деди бувижоним ваҳимали овозда. Кейин Зокіпр икковимиз Девнинг кўлидан эсон-омон чиққанимиз учун бизга хурмату эъзозлар билдиришиб уй-уйимизга олиб кетишди.

Ўша куни хунук бир хабар эшитдим.

Данак кори поччам «кечаси гумнинг олдида менга Дев ҳамла қилди, тонг отгунча олишиб чиқдим...» деб гап таркатибди.

Буни эшитиб, пешонам терлаб кетди. Мен янглишиб, сарик Дев ўрнига кори поччамни кечаси билан миниб чиққанга ўхшайман...

VII боб

КОРИ ПОЧЧАМ ПЕНСИЯ СЎРАЯПТИ

Уч-тўрт кунгача кўнглим ғаш бўлиб юрди. Нимаданлигини, ўлай агар, ўзим ҳам билмайман. Шу денг, кўнглим ғаш бўлган пайтларда кўлим ҳеч ишга бормай сал анқоврок бўлиб қоламан.

— Хошим, сал машқинг пастрок кўринади,— деб сўради дадам ишга жўнаётиб.

— Нима дедингиз?

— Хафарок кўринасан дейман.

— Билмасам.

— Ё мен билан бирга боргинг келяптими?

— Қаёққа, дада?

— Мен ишлаётган жойга-да.

— Жон деб бораман, раҳмат, дадажон!— Сакраб ўрнимдан туриб кўйлагимни кияётган эдим, гапимизни эшитиб ўтирган бувижоним:

— Рўзи! — деб дадамни чақириб қолди.

— Нима дейсиз?— деди дадам мотоциклга минаётиб.

— Ўзинг кетавер, Хошимнинг иши бор.

— Дарров орқасига қайтариб юбораман,— дадам менга караб кўзини қисиб қўйди. Югуриб бориб мотоциклнинг орқасига ўтириб олдим.

Жўнаб кетдик.

Токка караб чиқиб боряпмизу, сеvingанимдан дадажонимни маҳкамрок кучоклагим келади. Ўзи менинг дадам ажойиб-да. Мотоциклни мана шунақанги учуриб ҳайдайди, универсал ҳайдаб пахта чопиқ қилишни ҳам жойинга қўяди,

бульдозер миниб ерларни текислаб ҳам кетаверади. Ундан кейин машинага ўтириб олиб гишт десангиз гишт, шағал десангиз шағал ташиб ишингизини бирпасда битириб беради. Шунинг учун ҳам дадамни у ёқ-бу ёққа таклиф қилишгани қилишган. Пионер лагери қурилаётган жойнинг директори Абдушукуров амаки чўлга бориб, атайлаб дадамни бу ёққа олиб келган. Ўзиям Абдушукуров амаки дадамнинг бошлиғи билан нақ икки соат тортишибди.

— Йўк, Рўзивойни беролмайман,— дебди дадамнинг бошлиғи.

— Нега энди беролмас экансиз? Юкоридан топширик олиб келганман,— депти Абдушукуров амаки.

— Чунки Рўзивойни биз универсал деймиз, универсал чўлга жуда ҳам зарур.

— Афсуски, беришга мажбурсиз,— деб икки бошлик қаттиқ тортишиб қолишибди-ю, охири дадамнинг ўзидан сўрашга мажбур бўлишибди.

— Бошқа жойга бўлса бормасдим, албатта,— депти дадам,— аммо пионерлар лагери қурилиши бўлгани учун йўк дея олмайман... болаларни ҳам бир хурсанд қилайлик-да, ахир...

Шундан кейин Абдушукуров амаки дадамни ўзининг енгил машинасига ўтказиб, тўппа-тўғри лагерь қурилаётган жойга олиб келибди-да:

— Ишни бугун бошлаймизми ёки эртагами?— деб сўрабди.

— Пайсалга солиб ўтирагимизми?— деб дадам енгларини шимариб ишга тушиб кетибди.

Хаёлларга берилиб, кишлокдан чикиб тоғ йўлига бурилганимизни ҳам билмай қолибман. Бир километр юрилгач, Узункулок ота мазори келади. Бугун чоршанба бўлгани учун узоқ-яқиндан келган зиёратчиларнинг ҳаммаси ўша томонга қараб кетишяпти: бирови машинада, бирови дадам иккимизга ўхшаб мотоциклда, эшак минганлару пиёда кетаётганлар ҳам кўп.

Биз зиёратгоҳдан йингирма метрча пастрокдан тўппа-тўғри қурилиш бўлаётган жойга қараб ўтиб кетдик. Дадам мотоцикlining олдинги филдирагини чинорга қадаб:

— Туш! — деб ўзи ҳам секин туша бошлади. Чинорнинг шундоққина ёнбошидан ҳайқириб катта сой оқяпти. Соининг ўнг томонидаги ялангликда гиштар уюми, қоп-қоп цементлар, ёғоч билан тахта ер-кўкка сиғмайди. Чап томонда эса скреперда адирларнинг паст-баландини текислашяпти.

— Дада, текислаб нима қилишади?— деб сўрадим кийимини алмаштираётган дадамдан.

— Бадантарбия майдончаси бўлармиш.
— Нарирокдаги чуқурча-чи, ертўла бўладими?
— Ертўлага бало борми. Болалар чўмиладиган цемент ховуз бўлади у ерда.

— Дада, ростдан ҳам пионерлар учун куриляптими-а?
— Бўлмасам-чи.
— Фақат аълочилар дам оладими?
— Бўлмасам-чи.
— Дада, мен-чи, бу йил фақат «5» олиб ўқимоқчиман.
— Қани энди кўлингдан келса... Соз бўларди-я... Ҳошим, бирпас у ёк-бу ёкни томоша қилгину, дарров қайтиб кетгин. Бўлмаса бувингдан балога қоламиз.

— Хўп бўлади, дадажон.

Дадам коржомасини кийиб олгач, секин бориб яланг-ликда тупрок оладиган чўмичини ерга тираганча дам олиб ётган бульдозернинг устига чиқиб, менга қараб кўлини бир силкитиб қўйди-да, ишга киришиб кетди. Чўмичига шағални тўлдириб олади-да, уни осмони фалакка кўтариб, аста-аста буриб, дўнглик оркасига тўқади. Кейин яна бошқатдан бошлайди. Берилиб томоша қилаётган эдим, оркамда кимдир хахолаб кулиб юборди — бир чўчиб тушдим. Бурилиб карасам Абдушукуров амаки экан, икки кўлини бикинига килиб турибди.

— Хой бола, нега муком қиласан?— сўради у.

— Қани муком қилганим?

— Гоҳ ўнгга буриласан, гоҳ чапга буриласан.

— Мен бульдозерни томоша қияпман, билдингизми?!— дедим аччиғим чиқиб.

— Кимнинг ўғлисан?

— Рўзивой тракторчининг.

— Э, оғайним экансан-ку. Қани бери кел-чи, тегирмондан топиб олган ўғли сен бўласанми?

— Ҳечам-да, мени ойим туккан,— дедим баттар жаҳлим чиқиб.

Абдушукуров амаки билан бирпасда инок бўлиб кетдик. Кизикчи, дадамга ўхшаш ок кўнгил экан. Ишимнинг ўнгидан келганини қарангки, мен ҳам унга жуда маъқул тушиб қолибман. Пионерларни жон-дилидан яхши кўраркан...

— Лагерни бу йил қуриб битирасизларми, кузги имтиҳонни топширган болалар келиб дам олиб кетадими?— деб сўраган эдим:

— Бу йил битирардик-ку... Аммо Енғок кори поччанг ишимизнинг белига тепиб турибди-да, Ҳошимбой,— деб қўйди Абдушукуров амаки. Кейин ёнида ўтирган бегона бир

одам билан худди шу масала хакида гаплаша бошлади. Маълум бўлишича, пионер лагери Узункулок ота мозори жойлашган ерларни ҳам ўз ичига олиши, худди кабрнинг ўрнига ёзги кинотеатр биноси тушиши керак экан. Ёнғок қори поччам бу гапни эшитиб, ғазабга келиб, авлиё-анбёларга мурожаат қиламану, сизни тўппа-тўғри дўзахга жўнатиб, икки минг градус иссиқда қуйдириб таъзирингизни бераман депти. Кейин сал ғазабдан тушиб:

— Борди-ю, гапингизга кўнсам, меннинг ҳам кичкинагина бир шартчам бор, бажарасизми?— деб сўрабди.

— Қанака шарт?— хурсанд бўлиб сўрабди Абдушукуров амаки.

— Шартим шуки,— депти қори поччам томоғини кириб,— менга давлатдан жиндаққина пенсия ундириб берасиз.

— А?! — депти Абдушукуров амаки ўрнидан туриб.

— Ҳа! — депти қори поччам ҳам ўрнидан туриб.

— Ахир, сиз ҳеч жойда ишламагансиз-ку?

— Ишлаганмиз... Пайғамбар йўлида азият чекканмиз.

— Бўлмаса пенсияни ўша пайғамбарнингиз берсин сизга.

— Ҳали шундайми?

— Ҳа, шундай!

Ҳозир чинор тагида ўтириб Абдушукуров амаки мана шу гапларнинг ҳаммасини окизмай-томизмай бегона одамга гапириб берди. Бегона одам кўлида ўйнаб ўтирган лаппак тошни сойга отиб:

— Менга қолса, ўша кабрга бугунок бульдозер қўйиб юбораман,— деб қўйди. Абдушукуров амаки:

— Ҳай-ҳай, шаштингиздан қайтинг. Бунақа ишда сабр-тоқат керак. Тушунмаган халқ галаёнга келиши мумкин.. Яхшиси, шошмасдан тушунтириш керак...— деб уни фикридан қайтарди.

Бу гапларни эшитиб, мен сизларга ёрдам беришим мумкин деб айтай ҳам дедиму, тағин ўйланиб қолдим. Бидасиз-ку, ёш болалар катта одамларнинг ишига аралашса, уларнинг аччиғи келади ёки бўлмаса аввал бурнингни артиб ол, кейин бир гап бўлар, деб устингиздан кулишади. Шунинг учун ҳам индамай қўя қолдим.

Абдушукуров амаки билан бегона одам ўринларидан туришиб, ёғоч-тахталар уйилиб ётган томонга жўнашди. Қурилиш кетаётган жой билан зиёратгоҳнинг ораси тахта девор орқали ажратиб қўйилган экан. Бир сакраб деворга чиқдим-да, нариги томонга ўтиб кетдим.

УРГАТИЛГАН ИЛОН

Зиёратгоҳ бугун зиёратгоҳ эмас, бамисоли катта сайилнинг ўзгинаси бўлибди — одам демагани ҳеч жойга сиймайди: орик-семиз хотинлар, узун-қиска кампирлар, мен тенги болалардан тортиб Доноҳон тенги кизларгача, дадамга ўхшаш эркаклардан тортиб Ёнғок кори поччамдек салла ўраган, икки бети қип-қизил чолларгача — ҳамма-ҳаммаси шу ерда. Булоқларнинг бўйида, катта толларнинг тагида, бўйи осмонга тенг чинорларнинг салкинида одамлар тўп-тўп бўлиб қозон қайнатишяпти. Ароқни чойнакка қуйиб яшириб ичаётганлар ҳам бор, пиво ичаётганлар ундан кўп. Ҳатто, биттаси бутилкадаги пивони шундоклигича кўтариб оғзига култ-култ қуйди-да, лабини кафти билан артиб:

— Савобини Узунқулоқ отамга бағишладим, — деб бўшаган шишани тўппа-тўғри сойга иргитиб юборди.

Катта чинордан сал нарироқда Узунқулоқ отанинг қабри бор. Қабрга тош зиналардан юриб чиқасиз. Зипанинг пастроғида Данак кори поччам, сал юқорироғида Бодом кори амаким, энг тепасида уч хонали тош уйнинг эшиги олдида баҳмал кўрпачалар устида Ёнғок кори поччам чўкка тушиб олиб чилёсинда ўкигандек алланарсаларни ўқияпти. Одамлар пул бериб, хурсанд қилиб кетишяпти.

Зиёратгоҳнинг чеккароғида кичкинагина бозорча ҳам бор. Савдо-сотик авжида. Яна тагин қанақа савдо денг — нукул кўтарасига. Узуму, чала пишган ковун дейсизми, шафтолию курт тушган олма дейсизми, ҳатто, ишонасизми, битта кампир халтачада гармдори ҳам пуллаб ўтирибди. Бир маҳал Орифга кўзим тушиб қолса бўладими! Бир халта курутни олдига қўйиб.

— Кеп қолинг, мазали курут, ёғли курут! — деб булбулдек сайраб ётибди.

— Курутинг шўр-ку! — дедим биттасини оғзимга солиб. Ориф мени кўрди-ю, хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, ихтиёр ўзингизда, аммо бола бечора тарракдек котиб қолди. Бир вақт ўзига келиб:

— Ўчингни олмоқчимисан-а! — деб сўради мендан.

— Бўлмасам-чи! — дедим мен ҳам жўрттага жиддий туриб, мен энди сенга немисча фокус кўрсатаман.

— Мен... мен... ахир, ўзинг ўтган йили мениям калтакловдинг-ку?

— Бўпти, кечирдим, — дедим курутдан яна биттасини оғзимга солиб.

— Ростданми?

— Рост.

— Агар кечирсанг, биласанми... Мен бу йил ўзим ёмон ўқисам ҳам, сенга ёрдам бераман, сени аълочи килмагунча кўймайман... Ол курутдан... Мен бунн ойимдан яшириб томда курутганман. Унча-мунча тупроғи бор-ку, лекин ўзи ширин... Кеп колинг, мазали курут, ёғли курут! — деб яна сайраб кетди Ориф. — Биласанми, шерик?

— Йўк, билмайман.

— Мен, мана шу курутларнинг пулига кутубхонам учун янги китоблар сотиб олмоқчиман... Кеп колинг, мазали курут!

Нарирокка ўтсам, бозорчанинг шундоқкина чиқаверишида чордана куриб ўзимизнинг Зокирвой ўтирибдилар. Олдига газета ёзиб, устига йнгирматача буррак-суррак, офтобда носковокдай сарғайиб кетган бодрингни териб кўйибди.

— Нима қилиб ўтирибсан? — деб сўрадим бодрингдан биттани олиб.

— Бодринг сотяпман, — хурсанд бўлиб деди Зокир. Кейин чўнтагини пайпаслаб кўшиб кўйди: — Биласанми, бу пулга мен нима оламан?

— Йўк, билмайман.

— Милтиқ оламан.

— Милтикни нима қиласан?

— Сен билан яна Дев овлашга чиқаман... Биласанми, ўша кундан буён мен анча ботир бўлиб қолдим. Илгари мазорнинг олдидан ўтсам, кўзларимни чирт юмиб, «бисмилло, бисмилло», деб ўтардим. Энди бўлса иккала кўзимни ҳам очиб ашула айтиб ўтяпман, ҳеч нарсадан қўркмаяпман.

Икковимизнинг суҳбатимиз чала қолди. Нега десангиз, шу пайтда одамлар ўртасида шов-шув бўлиб «пирим чиқармишлар, ваъз айтар эмишлар...» деган гаплар тарқаб қолди. Ҳамма катта чинорнинг тагига тўплана бошлади. Зокир икковимиз ҳам ўша томонга қараб йўл олди. Бориб етмаган ҳам эдикки, кимдир:

— Ана, чиқяптилар! — деди йиғламсираб.

Бундай қарасак, қабрининг ёнидаги тош уйдан Енғок қори поччам чиқиб келяпти. Ўнг томонида Данак қори, чап томонида Бодом қори амаки. Учовининг ҳам бошида ҳар биттаси лайлак уяча-лайлак уяча келадиган оқ салла, учовининг ҳам эгнида этаги ерни супуриб келаётган малла чопон. Назаримда учови ҳам ҳозиргина ёғли палов еганга ўхшайди — лаб-лунжлари ялтираб турибди.

Ёнғоқ кори поччамнинг кўлида узунлиги икки метрча келадиган хасса. Оёқлари остига қарамай негадир осмонга қараганча битта-битта босиб зинадан тушиб келяпти. Шу пайтда менинг ёнгинамда турган битта болали хотин «пиримдан айланай!» деб пикиллаб йиғлаб юборса бўладими!

— Гуноҳкор бандалар! — калтирок овоз билан деди Ёнғоқ кори поччам, — сиз билан биз инсонпарвар ҳукуматимизнинг сояйи давлатида, ҳазрати Узунқулоқ пиримнинг ҳимоятида, обло-таолонинг нозу неъматидан ризки-рўзимизни тергилаб еяпмиз... Илоё овмин, етимпарвар ҳам бевабечорага раҳмдил бўлган ҳукуматимиз яна ҳам барқарор бўлсин, ҳазрати райкому, ҳазрати исполкомнинг пахтаю жун тайёрлаш плани икки юз пойиз бажарилсин!

— Овминин!.. — деб Данак кори поччам қичқириб юборди. Одамлар ҳам:

— Овминин! — деб фотиҳа ўқишди.

Ёнғоқ кори поччам давом этади:

— Сўнгги пайтда шайтоннинг васвасасига учиб, рўза тутмай, намоз ўқимай гуноҳга ботаётганлар кўпайиб, юрт вазмин бўлиб қолди. Бундан уч-тўрт кун аввал Ҳошимжон, Зокиржон деган икки гуноҳсиз бўталокни инсу жинслар чангалзорга бойлаб кетишди. Ўша кечаси ҳазрати Данак корига сарик Дев ҳамла қилди...

— Вой худойим-ей! — деб йиғлаб юборди менинг ёнимдаги болали хотин. Зокир бўлса мени секин туртиб, лабини ғалати қилиб буриб қўйди.

Ёнғоқ кори поччам осмонга қараганча гапида давом этди:

— Юрт вазмин. Бу ниманинг оқибати? Азиз-авлиёлар йўлига хайру эҳсонни қамайтириб юбордик — бу мана шунинг оқибати. Бединларнинг дилига шайтон васваса солиб, шу кеча-кундузда ҳазрати Узунқулоқ пиримнинг қабрларини бузиб, ўрнига лагерь қурмоқчи бўлишяпти. Бундан худойи таоло қаттиқ ғазабда, бундан пиримнинг арвоҳлари ҳам безовта... Юртимизга офат ёғилди, аждархо пайдо бўлди...

— Илон!!! — бакириб юборди одамлардан бири.

Бундай қарасам, чиндан ҳам Узунқулоқ отанинг қабри ёнидан узунлиги беш метр, йўғонлиги самовар қарнайча, қалласи қумғонча келадиган қоп-қора илон буралиб-буралиб, вишиллаб чиқиб келяпти. Ҳаммаёқ олатасир бўлиб кетди. Биров додлаган, биров йиғлаган, машинага чопган қайси, велосипед минган қайси, эшакнинг тўқимини ахтарган қайси — билиб бўлмайди. Биринчи бўлиб хў ҳалиги бутилкадаги пивони паққос кўтариб савобини Узунқулоқ отага

бағишладим, деган йигит кочишга тушди. Мотоциклига бир сакраб минди-да, тепкисини босган эди, кани энди ўт олса! Мотоциклни қолдириб, ўзи шаталок отганча тоққа қараб чиқиб кетди. Болалар чинкириб йиғлаяпти. Бозорча ҳам айқаш-уйқаш бўлиб кетди. Қовунлар думалаб юрибди, олмалар ҳар томонга сочилган. Қимдир қочаётиб, шўрва пишаётган қозонни билмасдан ағдариб юборган эди, бош-қасининг оёғи куйиб қолди. Зокирни ҳам йўқотиб қўйдим — куш бўлиб осмонга учиб кетганга ўхшайди.

Данак қори поччам безгак тутгандек, дағ-дағ қалтира-япти. Бодом қори поччам қалтирамаяпти-ю, аммо мактабимиз ҳовлисидаги ҳайкалдек қотиб қолибди. Ёнғоқ қори поччам бўлса икки қўлини осмонга кўтариб:

— Э худо, бу офатни ўзинг юбординг, ўзинг даф қилгин! Э Ҳазрати Узунқулоқ пирим, қўллаб юборинг! — деб тинмай жавраяпти.

Қандай қилиб қалпоқчамни қўлимга олиб бошимга кийганимни ўзим ҳам билмай қолибман. Ўшанда жуда шошиб қолган бўлсам керак, нега десангиз, узун таёқ қўлимга қаёқдан келганини ҳатто ҳозир ҳам эслай олмайман... Бир сакраб қора илоннинг ёнида пайдо бўлдим. «Кеча Дев билан олишган эдим, бугун сен билан жанг қилишга тайёрман, эй инсу жинс!» дедим-да, таёқнинг йўғон томони билан тош зинадан шиддат билан тушиб келаётган илоннинг бошига туширдим. Шошиб қолганим учунми, мўлжални жиндақ нотўғри олган эканман, таёқ илоннинг бошига эмас, елкасига тегди. Оғриқ зарбидан ғазабга келган қора илон буралиб, ҳавода муаллақ юрган таёқни қувлашга тушиб қолди-ку! Қочмай иложим қанча, қочдим. Аммо қочганда ҳам сая қаллани ишлатиб қочдим. Ингичка чинорни гир айланавердим-айланавердим. Бир маҳал илон чинорга ўралиб қолгандек бўлиб кўринди. Шартта бурилдим-да, ерда турган катта тош билан қора махлукнинг қок белига туширдим. Ўзи илондан жони қаттиғи бўлмас экан, бели узилай-узилай деб қолди-ю, шунда ҳам бошини ярим метр кўтариб, оғзини қаппа-қаппа очиб, мени қувлаб келяпти-я! Шу пайтда кабристон томондан цирклардаги қизиқчиларга ўхшаб қурокдан қўйлак-иштон кийган бир одам югуриб чиқди-да, қўлимдаги таёққа ташланиб қолди. Бу ҳам инсу жинс бўлса керак, деб ўйлаб таёқ билан келтириб туриб бошига бир туширган эдим, икки қўли билан таёқ теккан жойини чангаллаганча қандай тезлик билан чиққан бўлса, ана шундай тезлик билан ичкарига кириб кетди.

Бирини енгганим учунми, шу нафасда чарчоғимни ҳам унутиб, ўзимни яна ҳам кучлироқ, яна ҳам чаққонроқ ҳис

килгандек бўлдим. Якинлаб келаётган илоннинг бошига таёк билан уч марта кетма-кет туширдим. Илон шилк этиб ерга йикилди-да тўлгана бошлади. Кейин югуриб бориб ўчок бошида турган болтани келтирдим-да, кийма-кийма қилиб ташладим.

Сувсаб кетган эканман, бориб сойдан ховучлаб сув ичаётган эдим, бир-бирига суянишиб хангу манг бўлиб турган қори поччамларга кўзим тушиб қолди.

— Астаффирулло, қутилмаган воқеа бўлди-я!— деди Данақ қори тилга кириб.

— Ё, навизамбилло,— деб кўкрагига туфлаб қўйди Бодам қори амаким.

— Боринг, одамларни чакириб келинг,— деб буюрди Ёнғок қори поччам Данақ қорига,— биз ичкарига кириб анави инжикни кўндирайлик энди, бўлмаса...

Сой бўйида ўтириб анчагина дам олдим, одамлар ташлаб қочиб кетган қозонлардан гўштарни олиб маза қилиб едим. Кейин, қани кўрай-чи, қори поччамлар нима қилиб ўтиришибди экан деб, уларнинг олдига кириб бордим.

Қирсам, Ёнғок қори поччам, Бодам қори амаким, ундан кейин ҳалиги мендан калтак еб қочган қурок қўйлакли одам учовлари бир нарсалар тўғрисида гаплашиб ўтиришибди.

— Сиз, таксир, илонни одамларга бир кўрсатасиз, деган эдингиз, шундайми?— сўради қурок қўйлакли Ёнғок қори поччамдан,— бунинг учун менга уч юз сўм ваъда қилган эдингиз.

— Ваъда қилинган пулни олдингиз-ку!

— Бунинг учун раҳмат... Лекин сиз менинг илонимни ўлдириб қўйдингиз.

— Мен эмас, худойи таоло ўлдирди,— тушунтирди Ёнғок қори поччам.

— Мен бу илонни беш йилдан буён боқаётган эдим. қўлга туширганимда икки қаричгина эди... Мен уни бугун-эрта циркка топшириб қаттагина пул олмоқчи эдим, илонимнинг хунини тўлайсиз.

— Хунини тўлайсиз?

— Ҳа, тўлаб берасиз. Бўлмаса ҳозирок чиқиб одамларга ҳамма гапни айтаман...

Ёнғок қори поччам Бодом қори амакимга қаради. Бодом қори амаким тушунмадим, дегандек, елкасини қисиб қўйди.

— Хўш, ўша циркингиз қанча пул бермоқчи эди?— қовоғини осилтириб сўради қори поччам.

— Уч минг сўм.

— Юз сўм бераман.

— Йўк. Илонимни топиб берасиз.

- Икки юз манот оласиз.
- Менга пул керак эмас.
- Яна юз сўм кўшдим, кўндингизми?— чўнтакларини пайпаслаб колди қори поччам.
- Икки мингдан бир сўм ҳам камига кўнмайман. Бу илонни деб мен беш йил азоб чекдим-а!
- Ортикча бир сўм ҳам кўшолмайман.
- Бўлмаса ҳозир ташқарига чикиб одамларга арз қиламан.
- Мен ҳам чиқаман-да, бу одамнинг гапига ишонманг-лар, бу шайтон, бизга офат келтирди, дейман. Ана унда сизни оломон қора қалтак қилиб ўлдиради, билдингизми?
- Қуруқ қўйлақли бир нафас ўйланиб қолди. Назаримда қаттиқ кўрқиб кетди шекилли:
- Майли, таксир, минг сўм беринг бўлмаса,— деди шошилиб.
- Менда ҳозир пул йўқ.
- Ана, беш юз сўмга кўндим, пулни тезроқ чиқаринг.
- Менда пул йўқ деяпман, қулоғингиз оғирми?
- Қанча пулингиз бор бўлмаса?
- Сарик чакам ҳам йўқ. Гапни кўпайтирмасдан тезроқ жўнаб қолинг. Бўлмаса сизни ҳозироқ шайтон деб эълон қиламан.
- Демак, илоннинг хунини тўламайсизми?
- Йўқ, тўламайман.
- Инсофингиз йўқ экан.
- Гапингизни қайтиб олинг, бўлмаса ҳозир чўнтагингиздаги пулни ҳам қайтариб оламан.
- Виждонсиз экансиз!
- Нима, нима?! — шундай деб Ёнғок қори поччам ўрнидан туриб кетди. Қаттиқ ғазаблангани шундоққина кўзларидан билиниб турарди. Қуруқ қўйлақли одам, қараса, қори поччамдан яхшилик чиқадиганга ўхшамайди. Ичида сўкинганича илон солиб келган сандикни елкасига олди-да, тез-тез юриб чикиб кетди. У чикиб кетиши билан хонага пилдираб Данақ қори поччам кириб келди-да:
- Таксир, сизни халойик кутяпти! — деб қўйди.
- Ёнғок қори поччам ташқарига чикиб, ҳали нутқ сўзлаган жойига борди-ю, осмонга қараб шошмасдан гапира бошлади:
- Худонинг марҳамати улуғ. Кўз олдингизда инсу жинсни даф қилди. Ана, унинг қиймаланган гавдаси, ерда ётибди. Буларнинг ҳаммаси ҳазрати Ўзунқулоқ пиримнинг қўллаб-қувватлашлари туфайли бўлди. У кишининг покиза

рухларини шод этмоқ учун назру ниёзни аямайлик, жонлик сўйиб ис чиқарайлик...

Ёнғоқ қори поччам шундайлигича, яъни икки кўзини осмонга тикканча, битта-битта юриб тош уйга кириб кетди. Данак қори поччам тўнининг ўнгирига одамлардан пул йиға бошлади...

Лекин пул демагани ҳам ёғилиб кетди-да! Ҳалиги бутил-када пиво ичган йигит қори поччамнинг этагига битта ўн сўмликни ташлаб:

— Савобини Узункулоқ отага бағишладим,— деб кўйди.

Бир соатлардан сўнг Зокир, Ориф учовимиз кишлокка қайтиб кетдик.

IX боб

ОВДА

Худди ўша соатдан бошлаб Ёнғоқ қори поччамнинг обрўлари шунақанги ошиб кетдики, шунақанги ошиб кетдики, асти қўяверасиз. Кўча-кўйдан эшак минибми ёки пиёда юрибми ўтиб қолгудек бўлса бувижонимга ўхшаш бир хил кампирлар то қори поччамнинг қораси ўчиб кетгунча эгилиб салом қилиб туради, денг. Бунинг устига «нима дейсан, Ёнғоқ қори тўппа-тўғри худога мурожаат қилиб, Узункулоқ ота мазорида пайдо бўлган аждаҳони қиймалаб ташлаган эмиш.

— У кишининг ўзлари ярим авлиё-да!

— Кечирасиз, ярим авлиё эмас, тўлиқ авлиё!

— Ўша киши бўлмаганда Хошим билан Зокирни инсу жинслар тўппа-тўғри осмонга олиб чиқиб кетар эди.

— Қароматларидан айланай, қори поччамларнинг! Данак қорига сарик Дев ҳамла қилганда дарров ёрдам қўлларини чўзибдилар...» — деган ҳар хил гаплар ҳам тарқаб қолди. Қори поччамнинг обрўлари мана шунақа ортаверган сари, очиғини айтиб қўя қолай, менинг аччиғим чиқа бошлади. Гапни қаранг-а, қўрқинчли илон билан олишиб, андак бўлмаса мен ўлиб кетаёзим, мактанишга келганда қори поччам мактанар экан-да, ёлғончилик ҳам эви билан-да... Сарик Дев деб янглишиб, Данак қори амакимни кечаси минган мен эдим-ку, нега энди ҳамма айбни Девга тўнкашади?

Шундай қилиб десангиз, Ёнғоқ Қори поччамни бутунлай ёмон кўриб қолганимни ўзим ҳам сезмай қолибман. Қандай қилиб энди у кишини фош қилсам экан, деб ўйланиб юрган

кунларимнинг бирида, яъни Донони касалхонадан олиб келган кунимизнинг эртасига, дадам, ойим, бувижоним учовлари дастурхон устида нима тўғрисидадир узок баҳслашиб ўтиришди. Мен томонга тез-тез кўз ташлаб қўйишларидан, ундан кейин бувижонимнинг икковларини жеркиб-жеркиб ташлаётганидан сездимки, гап менинг тўғримда боряпти.

— Ўқиши-чи, ўқиши?— сўради дадам.

— Ўқишининг бошланишига ҳали икки ой бор,— тушунтирди бувижоним,— унгача бориб-келиб хизматларини қилсин, дуоларини олсин. У кишининг дуоларини олган одам у дунёю бу дунё кам бўлмайди. Зора, худо кўнглига солиб, Хошимжонгннам қуйилиб, кечалари кочиб кетиш одатини ташласа...

— Билганингизни қилинг!— деди охири дадам қўл силтаб.

— Ўзим ҳам тушунолмай қолдим,— деди ойим иккиланиб.

— Гап битта. Мен набирамни одам қилмоқчиман, шунинг учун бу ерга келганман,— деди бувижоним, кейин ойим билан дадамга жавоб бериб юборди-да, мени секин чакириб пешонамдан, сочларимдан силаб, юзимдан икки марта ўпиб ҳам қўйди.

— Ўғлим, эсли-хушли бўлганингдан жуда хурсандман-да! — деб мактади охирида.

— Ўзим ҳам хурсандман,— дедим мен талтайиб.

— Енғок кори поччангга шогирдликка берсам бора-санми?

— Жон деб бораман, бувижон!

— Вой тилингдан айланай, болагинам,— хурсанд бўлиб кетди бувижоним.— Ҳой Рўзи, эшитяпсанми, ўғлинг кўнди. Айтмадимми, худо кўнглига солади деб.

Бир соатдан сўнг кори поччамга атаб бир сават ёғли патир, битта авра чопон, оқ сурпдан ятак-иштон олиб, бувижоним иккимиз йўлга тушдик. Шу пайтда негадир жуда хурсандман. Бошимда сават, гоҳ ўнг елкамни олдинга чиқариб, гоҳ чап елкамни олдинга чиқариб, баъзан мукомлар қилиб ўйнаб боряпман... ўзиям хўп омади келган боламан-да, қайси ишга ихтиёр қилмай, ўнгидан келгани-келган

— Ассалому алайкум! — дедим остоиладан ўтншимиз биланок.

— Ваалайкум...— деб кори поччам менга қарамади-ю, бошимдаги саватга тикилиб қуллимсираб қўйди.

Бувижоним нима мақсадда келганимизни айтган эди, омадимнинг яна бир марта келганини қаранг, кори поччам савдолашиб ўтирмасдан:

— Баракалла, ўғлим! — деб ўнг қўли билан елкамни силади. Иншоолло, мулла Хошимни ўзим одам қиламан.

Ўша куни қори поччам менга уйга кириб чиқиш, ховлида ҳаракат қилиш қоидаларини ўргатиб қўйди. Чақирса «лаббай, таксир», иш буюрса «хўп бўлади, таксир!» дейишим керак. Уйга қираётганимда ўнг қўлимни кўксимга қўйиб хиёл эгилиб, чиқаётганимда орқам билан юриб чиқишим керак экан. Ундан кейин бу ерда кўрган-билганларим, эшитганларим ҳақида бировга оғиз очсам, қорним ёрилиб ўлар эканман, шундай деб тайинлади қори поччам.

Шундай қилиб десангиз, шогирдмисан шогирд бўлиб қолдим: сочимни олдириб, бошимга оқ дўппи, эғнимга итёка қўйлак кийгизиб қўйишган. Ўзим тенги болалар қори поччамга шогирд тушганимни эшитиб, ҳаваслари келганиданми ёки алам қилганиданми, ишқилиб, менга ҳам «Жийда қори» деб лакаб қўйишган.

Қиладиган ишим, ростини айтсам, унча оғир эмас. Қори поччамга таҳорат учун сув келтириб бераман, кўк чой дамлаб бераман, дам солдиргани одамлар келса, ичкари кириб бу ҳақда қори поччамга хабар бераман. Бу кишининг она-бола эшаги ҳам бор. Ўшанга яширинча бориб, қолхознинг бедасидан ўриб келаман, эшакларнинг тагини тозалайман. Қори поччамнинг катта хотини Эшон ойим қошига ўсма қўйиш, пишиллаб ухладан бошқасига ярамайди. У киши уйқудан уйғонгунларича ўчоқнинг қулини оламан, ховли супураман, идиш-товоқ юваман... Ундан кейин қўлим бўшади дегунча:

— Бўтам,— деб чақиради қори поччам.

— Лаббай, таксир!

— Қани, белимни иккита сиқиб ташланг-чи! — деб буюради қори поччам. У кишини дарров тесқари ағдариб, аввал белини, кейин оёқларини, энг охирида калта қўлларини роса эзгилаб уқалайман. Қори поччам баъзан жуда хурсанд бўлиб кетиб: — Баракалло, бўталоғим,— деб қўяди,— сиз асли жаннат боласиз-да, жаннати!

— Жаннат яхшими-а?— деб сўрайман.

— О, нимасини айтасиз, бўтам!

— Икковимиз ўша ёққа кета қолсак бўлмайдими-а?

— Нима?!— қори поччам шартта ўрнидан туриб кетади,— тавба қилдим де, шайтонбачча.

— Тавба қилдим, таксир.

— Қел энди, қилган гуноҳинг учун тиззамнинг пастини ҳам бир уқалаб қўй.

Оёқларини бутун қучимни ишга солиб сиқиб-сиқиб яна уқалашга тушиб кетаман.

— Қаттиқ оғриятими-а?— дейман жим туролмай.

— Жудаям.

— Бировларга дам солгунча ўзингизга ҳам бир дам солиб олсангиз бўлмайдими?

— Сен шайтонбаччага минг марта айтдим-ку, гап сўрамагунча оғзингни очмагин деб. Мунча шаккок бўлмасанг.

Баъзан оғрик жуда ҳам зўрайиб кетади шекилли, кори поччам кўлимга ўн тийин бериб:

— Югур! — деб қолади. Бу — дорихонага бориб кел, дегани. Пулни аптекачига узатсам:

— Бунинг оз-ку? — деб сўрайди у.

— Қолганига кори поччам дуо қилиб кўяр экан. — дейман-да, дорини олиб қайтаётганда йўл-йўлакай «нега энди кори поччам ўз оёғи салгина оғриси ҳам дори ичади-ю, бировларники оғриси дам солиб иншоолло, ҳеч нарса кўрмагандек бўлиб кетасиз», деб кўяр экан, дея ўйланиб кетаман. Ўйлайману, худди арифметикадан берилган машқни еча олмагандек, буни ҳам еча олмай, бор-е, менга нима, деб қўл силтаб қўя қоламан.

Бир кун кори поччам билан тоғ ичкарисидаги олис-олис кишлоқларга овга борадиган бўлиб қолдик. Буни эшитиб, хайрият, уч-тўрт кун бел укалашдан кутулиб, у ёк-бу ёкни томоша қилиб келар эканман, деб ўзимда йўқ севиниб кетдим. Дадамнинг кўштигини кўтариб, ховликиб чиқиб кетаётган эдим, бувижоним:

— Милтиқни нима қиласан? — деб жеркиб берди.

— Биз кори поччам билан мурда овлагани кетяпмиз! — дедим аччиғим чиқиб. Бувижоним қотиб-қотиб қулди-да:

— Мурда эмас, мурид дегин, болам, мурид, — деб тушунтирди. Кейин мурда билан муриднинг фарқини ҳам гапириб берди. Шошилиб турганим учун, бари бир, ҳеч нарса англамай, милтиқни ташлаб кори поччамникига қараб югурдим.

Йўлга чиқдик.

Кори поччам эшакда, мен эса эшакнинг тўқимидан маҳкам ушлаб у кишининг ёнида зипиллаб боряпман. Хўтиқча гоҳ орқада қолади, гоҳ югуриб, шаталок отиб, менинг хавасимни келтириб олдинга ўтиб кетади.

Йўл юрдик, йўл юрсак ҳам мўл юрдик. Етти довонни ортда қолдириб қанча-қанча сойлардан кечиб, булоқлардан сув ичиб, арчазорларда ағанаб дам олиб, кун ботай деганда кичкинагина бир кишлоққа кириб бордик. Магазин олдида етганда кори поччам эшакдан тушаётган эди, магазинчи кўриб қолди-ю:

— Иирим! — деб бакириб юборди. Кейин прилавкадан бир сакраб ўтди-да, югуриб келиб аввал кори поччамнинг оёғидан ўпди, кейин кўришаётиб қўлларини кўзига суртди:

— Зап таширф буюрибсиз-да, таксир, зап келибсиз-да! — дерди у тинмай. Кейин билсам, мана шу магазинчи қори поччанинг муриди экан — биз ўшани овлагани келган экан-миз. Бу кичкинагина кишлоқчада қори поччанинг яна учта муриди бор экан. Эрталабгача учовини ҳам бошлаб овлаб чикдик: бири қўй сўйди, бошқаси эчки сўйди, яна биттаси кийик гўшти солиб бошлаб коворма палов тай-ёрлади.

Эрталабки намоздан кейин қори поччам дами чикиб кетиб касал бўлган кишиларга бисмилло дея енглариини шимариб дам солишга тушиб кетди. Ҳаммаларидан пул олдиқ, хур-жунларнинг кўзини тўлғизиб, гўшт, ёғ, ёнғок, писта олиб яна хайс-хув деб йўлга равона бўлдиқ.

Йўл юрдиқ, йўл юрсак ҳам мўл юрдиқ. Ям-яшил ўтлоқлардан, кўю кўзилар ба-булашиб ўтлаб юрган кенг яйловлардан ўтдиқ, тепасига қарасанг дўппинг тушадиган баланд қояларни, усти ям-яшил арчалар билан қопланган паст-баланд адирларни ортда қолдириб, пешин маҳалида сой бўйига жойлашган яна бир кишлоқчага кириб бордиқ.

Йўқ, бу кишлоқнинг қанчалиқ гўзал эканлигини сизга таърифлаб беролмайман. Биласиз-ку, сўзга жуда-жуда ҳам камбағалман. Кишлоқнинг паст томонидан тошдан-тошга урилиб, яйловдаги тойчоқдек ўйноқлаб катта сой оқади. Юқори томон эса паст-баланд адирлар. Адирларда гуркираб ям-яшил арчалар ўсиб ётибди. Уйларнинг томларида ёввойи гуллар, ҳар биттаси чинни пиёладек келадиган кип-кизил лолалар кийгос очилган, кишлоқчанинг юзини ҳар куни икки маҳал ёмғир ёғиб, ювиб турар экан. Ҳавосини айтмайсизми, бирам тоза, бирам мусаффоки... Йўқ, йўқ, бу ернинг гўзаллигини бари бир таърифлай олмайман, қўлимдан келмайди.

Пастаккина уй олдида тўхтаб эшакдан хуржунни олаётган эдик, шу пайт ичкаридан бири беш ёшларда, иккинчиси уч ёшларда бўлган иккита кип-яланғоч бола отилиб чикди-да:

— Дадам, дадажоним! — деб чарчаб турган қори поччанинг йўғон бўйинларига осилиб олишди. Қори поччам ҳали уларнинг пешонасини ўпишга улгурмаган ҳам эдики, худди шу пайтда болалар чиккан уйдан, ҳамир қориб ўтирган бўлса керак, тирсақларигача оппоқ уни билан 23—24 ёшлардаги бир жувон ҳам ҳовлиққанча чикиб келди:

— Вой, тўрам! Бизни ҳам йўқлар экансиз-а!

— Қалай, эсон-омонмисилар? Онанг саломатми? — сўради қори поччам.

— Ўн кундан буён йўлингизга кўз тутамиз-а...

— Иш кўп-да, онаси. Кўл тегмади...

Ана шу гаплардан кейин эшакни ховлига бойлаб, пасткам уйлардан бирига кириб бордик. Кейин билсам, ҳалиги «бизни ҳам йўқлар экансиз-а», деган жувон кори поччанинг хотини, яъни менинг келинойим бўлар экан. Келинойим хуржундаги совға-саломларни кўриб жуда хурсанд бўлиб кетди. Битта атласни кўкрагига босиб:

— Ярашдими?— деб сўради кори поччамдан.

— Бахёрда очилган лоланинг ўзи бўлдингиз! — деди кори поччам.

Биз бу ерда тўрт-беш кун қолиб кетдик. Кундузлари яна қишлоқма-қишлоқ юриб ов қиламиз, хуржунларнинг кўзини ҳар хил нарсаларга лик тўлдириб қайтамиз. Кеч-курунлари мен ҳалиги яланғоч болаларни галма-гал елкамга миндириб от-от ўйнатаман. Айниқса, каттаси жуда шилқим экан. Ҳатто кечалари ҳам уйқумдан уйғотиб, тагин миндирансан, деб хархаша қилади денг.

Бешинчи кун эрталаб орқамизга қайтдик. Бутунлай бошқа йўлдан юрган эканмиз. Янги-янги қишлоқларга тушиб, яна зиёфатлар едик, қимизлар ичдик, каклик гўштидан кабоблар пиширттирдик.

— Ош бўлсин, тўйиб-тўйиб ол, бўтам! — деб кўяди кори поччам кўзини қисиб.

— Йўқ, энди ея олмайман,— дейман қорнимни силаб.

— Бу ёғида энди қишлоқ йўқ. Очкаб коласан.

— Бир ҳафталикни еб олдим, таксир.

Нихоят, охириги манзилни тарк этиб яна йўлга равона бўлдик. Эшакдаги икки хуржуннинг ҳам кўзи лик тўла, олмая ёнғоқ дейсизми, янги сўйилган кўй гўшти, қувда пишилган ёғ дейсизми, сутда йўғрилган чала кўпти патиру шиша банкада асал дейсизми — ҳаммаси бор. Хуржунга сиғмаганини мен орқалаб олганман. Мендан органини кори поччам катта қийикка тугиб елкасига ташлаб олган. Эшакларни ҳайдаб икковимиз сал орқароқда келяпмиз, қоринлар тўқ, қайфимиз чоғ, кори поччам ашула айтиб келяпти, мен жўр бўляпман:

Алифни дилга жо қилмоқни бисмиллодин ўргандим,

Шаҳид қонини тўқмақни каломуллодин ўргандим,

Гуноҳ қилмоқни ман Одамин Сайфуллодин ўргандим!..

Кутилмаганда кори поччам ашулани тўхтатиб, оғизларини катта-катта очиб энтика бошлади:

— Бўтам, эшакни тўхтатинг! — деди у кишини елкасидаги юкни ерга қўйиб,— мен бўмай кетяпман...

Эшакларни тўхтатиб, бундай карасам, чиндан ҳам қори поччам терга ботиб кетибди.

— Қорини шишиб кетяпти, қорин... — деб устозим бировни ахтараётгандек у ёқ-бу ёққа қараб кўйдим.

Дарров қори поччамнинг устки кийимларини ечиб, ерга чалқанча ётқиздим-да, кўйлагин билан юзини, қоринларини елпий бошладим. Илгари қорин оғриганини ҳам, қорин шишганини ҳам кўрган эдим-у, лекин бунақасига ҳеч дуч келмаган эканман... Ҳой, ишонасизми, қориннинг шишгани, секин-аста кўтарилиб бораётгани бемалол кўриниб турибди-я! Ўзиям овқат нони борки, аралаш-куралаш қилиб роса туширган эдик-да: сўлқиллатиб пиширилган қатлама, янги олинган қаймоқ, мурч сепилган гўштқуйди, ҳар хил дорнвор ўтлардан солиниб тайёрланган қайнатма шўрва, кийик гўшти солинган қазини, писта-мағиз аралаш туйилган толқон, кашничи солинган икки қоса мастава, бир тоғора ёғлиқ қатик, етти пиёла қимиз... Йўқ, айб қори поччамнинг ўзида экан. Ахир, битта қоринга шунча нарсани қаёқдан сиғсин!

— Ҳошим, бўталоғим! Мен ўляпман! — деб ингради қори поччам. Бундай карасам, чиндан ҳам қорини нақ тўнкарилган тандирдек бўлиб кетибди. Бетлари кичрайиб, қуйган қулчадек, оёқлари ҳам ингичка тортиб, хоҳ кўринг, хоҳ кўрманг, худди ўқлоғидек бўлиб қолибди. Кўркиб кетдим. Нима қилсам экан?

— Докторга югур! — деди қори поччам энтикиб,

— Яқин ўртада қишлоқ йўқ-ку, таксир?

— Ҳу тилинг кесилгур! Доктор топ деяпман!

«Нима қилсам экан? Эй қалпоқчам, эй ақли расо дўстим, ёрдам бер. Ақл ўргат. Қандай қилиб қори поччамни ўлимдан олиб қолсам бўлар экан?» — деб ёлвордим майкамнинг ичидан тақиб олган қалпоқчамга.

— Қоринга сув қуй! — тилга кирди қалпоқчам.

— Сув йўқ-ку?

— Нарироқда булоқ бор.

— Сувни нимада келтираман?

— Гидам хуржунни бўшат, ўшанда келтирасан, — ақл ўргатди қалпоқчам.

Қори поччамга устингиздан сув қуймоқчиман, деган эдим, кўзини очмасдан бошин билан маъқул деган ишорани қилди. Шошилиб гидам хуржунни бўшатишга тушдим.

— Эҳтиёт бўл, тухум синмасин... — ингради қори поччам.

Шундан кейин у кишининг дўмбирадек шишиб кетган қоринига булоқнинг муздек сувидан роппа-роса йнгирма сак-

киз хуржун келтириб куйдим. Шундан сўнг қорин сал пасайиб, қори поччамнинг чехраси ҳам очилгандек бўлди.

— Офарин, бўтам, офарин! Иншоолло, сизни кейинчалик ўзимнинг ўрнимга шайх қилиб қолдириб кетаман.

Аммо бу хурсандчилик узокка чўзилмади. Сал ўтмасдан қорин яна шиша бошлади. Бу гал худди мен билан ўчакишмоқчи бўлгандек жуда тезлик билан кўтарилиб борарди... Энди нима қилсам экан? Илгари ойим фермага ишга кирмасдан аввал, ола сигиримиз бўларди. Нафси ёмон бўлгани сабабли кўп еб қўйиб, қорни шишиб бамисоли дўмбира бўлиб кетарди. Шунда дадам бақатеракнинг шохидан кесиб сигирнинг оғзига қерги солса — шиш қайтарди-қоларди. Булоқнинг бўйида бақатерак ўсиб ётибди. Ўшандан кесиб қори поччамнинг оғзига қерги солсам қалай бўларкан деб, фикримни ўзига айтган эдим:

— Тезроқ, бўтам, тез югуриг! — деди қори поччам кўзлари ола-кула бўлиб.

Йўғонлиги теша сопидек келадиган қерги кесиб, қори поччамнинг оғзига қўндаланг солдим-да, салласи билан бўйнига чандиб, икки қўлини орқасига қайириб турдим. Устозим қалтакни чайнаб, ўқчиб, кўзлари олайиб, тер босиб, беш-ўн минут қийналди-ю, бора-бора қорни пасайиб, ёрилган коптокдек пуч бўлиб қолди. Кейин қори поччам тошга бошини қўйиб ширингина уйқуга кетди. Қанча ухлаганини билмайман. Бир маҳал кўзини очиб:

— Ҳошимжон, бугун ҳафтанинг қайси кун? — деб сўради.

— Сешанба.

— Сешанба? — сакраб ўрнидан туриб кетди қори поччам, — эртага чоршанба денг... Қани, эшакка ортинг хуржунни!

Қори поччам эртага чоршанбада Узунқулоқ ота мазорида бўлиши керак. Бўлмаса ўрнига Данак қори поччамми ёки Бодом қори амакимми ўтириб олади-ю, тушган пулни паққос чўнтакка уради.

Шошилиб йўлга тушдик.

Аста-аста тезлигини оширган машинадек биз ҳам бора-бора юришни тезлатиб, бир-биримизни ортда қолдириб кета бошладик. Гоҳ чопонининг этакларини пирпиратиб қори поччам ўзиб кетади, гоҳ тумшугини олдинга чўзиб қари эшак ўзиб кетади, гоҳ олдинга мен чиқиб оламан, гоҳ хўтиқча ўтиб, шаталоқ отиб ҳаммамизни ортда қолдириб кетади...

Хуфтон маҳалида Хўжакишлоққа эсон-омон кириб олдик.

ЁНҒОҚ ҚОРИНИНГ ЗИЁФАТИ

Эсингизда бўлса керак, қори поччамнинг ҳеч кимга маълум бўлмаган сирларини фош қилиб ташлайман деган ниятда у кишига шоғирд тушган эдим. Аммо бора-бора бу ниятимдан қайта бошладим. Нега десангиз, бу ерга келганимдан буён жонгинам роҳатда бўлиб қолди. Қори поччам бувижонимга ўхшаб Муҳаммад пайғамбарнинг шеърини ўргатаман деб қийнамайди, қулоғимдан чўзғиламайди. Бир-галашиб намоз ўқиймиз, деб кистамайди.

— Мулла Ҳошим! — деб чақиради қори поччам.

— Лаббай, таксир! — дейман дарров қўлимни кўксимга қўйиб.

— Юраклар қисилиб кетяпти-ку, бўтам.

— Белингизни уқалаб қўяйми, таксир?

— Йўқ, бўтам, анави обизамзамдан олинг.

Обизамзам дегани нима эканлигини ҳалигача билмайман. Аммо унинг ранги ҳам, ҳиди ҳам дадам хумчага солиб чиқарадиган мусалласга жуда ўхшаб кетади.

Буйруқни эшитиб, дарров ўрнимдан тураман-да, кўзадаги обизамзамдан бир пиёла қуйиб, устозимга узатаман.

— Бай-бай-бай! — дейди қори поччам пиёладагини симириб,— обикавсарнинг ўзи-я!

— Қори почча, мен ҳам жиндак ичсам майлими?— деб сўрайман баъзан,— менинг ҳам юрагим қисилиб кетяпти.

— Юрагингиз қисилмай ўлсин, бўтам,— деб уришиб беради қори поччам,— бу болалар учун заҳарнинг ўзи-я!

— Ичсам ўлиб қоламанми?

— Тил тортмай ўласиз, бўтам. Қани, яна бир пиёла қуйинг-чи... Ҳа, баракалла... Энди боринг, ичкари кириб эшон ойингизга қарашиб юборинг. Одамлар келса, менинг ёнимга киритманг, китоб кўряптилар денг...

Шундай қилиб, биз қори поччам билан апоқ-чапоқ яшаб, маза қилиб юрган эдик. Ҳали айтганимдек, у кишини фош қилишни унутаёзган эдим. Бир воқеа сабаб бўлди-ю, мен яна тўнимни тескари қийиб:

— Ҳа, шошмай турсинлар ҳали! — деб қўйдим.

Ўша куни нимаданлигини аниқ билмайман-у, лекин жуда хурсанд эдим. Ашула айтиб Узунқулоқ ота мазорига, қори поччамнинг олдига кетаётган эдим. Йўлда Ориф билан Зокирга дуч келиб қолдим. Ҳуноб бўлиб ниманидир ахтаришяпти.

— Нима йўкотдиларинг?— сўрадим секин.

— Пул. Кўрмадингми?— деди Ориф.

— Қанақа пул?

— Пулдақа пул-да. Қанақа бўларди,— жеркди Ориф.

Маълум бўлишича, эрталаб икковлари мана шу йўлдан юриб, она тили ўқитувчимизникига ўтишган экан. Ориф Зокирга она тилидан ўргатаётган эди-да. Бугун имтиҳон топширгани боришибди.

— Ростдан топширдингми-а?— секин туртиб қўйдим Зокирни.

— Ўлай агар, топширдим.

— Нечта савол берди?

— Ўнта савол берди.

— Ростдан-а?

— Рост. Ундан кейин машк дафтаримни ҳам бир бошдан варақлаб кўрди. Чакки эмас, анча меҳнат қилганинг билиниб турибди, деди. Ишонмаяпсан-а? Ишонмасанг, сенга ҳам айтиб беришим мумкин. Қани, сўра-чи... Сўрайвер. Гапни айтиб берайми? Гап деб тугал фикр англатган... Тугал фикр англатган. Ориф, у ёғи нима эди?

— Ишингни кил! — деб уришиб берди Ориф. Зокир чап қўлининг кўрсаткич бармоғини чаккасига қўйиб бирпас ўйланиб турди-да:

— Топдим,— деди ҳовликиб,— тугал фикр англатган сўз ёки сўзлар бирикмасига айтилади.

— Шундай қилиб, она тилидан қутулибсан-да?

— Кутулдим. Энди алгебра қолди... Ана ундан кейин тўппа-тўғри еттинчи синфга қириб ўқийвераман... Агар сен билан юраверганимда, биласанми, мен ҳам қолиб кетар эдим.

Негадир шу пайтда Зокирнинг гапларига кулоқ солгим келмай қолди. Ундан шартта юзимни ўгирдим-да:

— Пулингни топдингми?— деб сўрадим арикнинг бўйига ўтириб олиб ўтларнинг орасини титкилаётган Орифдан.

— Йўк,— бошини кўтармай деди Ориф,— эрталаб Зокир келгунча мана шу ерга ўтириб санаган эдим. Кейин чўнтагимга солиб мана бу тутдан чумчук бола олиб тушган эдим.

— Хафа бўлма,— деб кўнглини кўтардим дўстимнинг.

— Биласанми, мен уни кутубхона ташкил қиламан деб биттангалаб йиккан эдим. Келаси бозорга ойим билан шаҳарга бориб, ойнали жавон олиб келмоқчи эдим...

Шундай деб, ҳеч нарсадан-ҳеч нарса йўк, Ориф йиғлаб юборса бўладими. Кўнглим бузилиб кетди, юпатай десам ҳеч гап тополмайман.

— Кўпмиди?— дедим ниҳоят.

— Йигирма бир сўм эди,— ҳикиллаб деди Ориф.

Учовимиз яна излашга тушиб кетдик. Кун тепага келгунча ахтардик хамки, бари бир топилмади.

Узункулоқ ота мазорига кўнглим ғаш келди. Бугун гарчи чоршанба бўлмаса ҳам одам яна ҳеч жойга сизмай кетибди. Қори поччам ўз жойида, духоба тўшакларда ўтириб назр-ниёз қабул қияпти.

— Нега кеч қолдингиз, бўтам?— деб сўради аста.

— Бу ёкка келиш эсимдан чиқибти,— баҳона қилдим.

— Боринг, эшакларингиздан хабар олинг, эрталабдан буён ҳеч нарса солганим йўқ — оч ётгандир.

Қори поччамнинг эшаги анча нарида, пасткам бир жойда туради. Оч ётган бўлса хашак солиб, сув ҳам бериб кўяй, деб ўша томонга ўтган эдим, она-бола эшакни хотинлар, мен тенги, мендан кичкина болалар қуршаб олишибди. Қап-катта бир одам хўтиқчанинг бошидан ушлаб, беш-олти ёшлар чамасидаги битта кизчани хадеб миндирмоқчи бўл-япти.

— Миндирманг, белини синдириб кўясиз,— дедим жаҳлим чиқиб.

— Белини синдирсам пулини тўлайман, акаси.

— Бўлмаса аввал тўлаб кўйинг.

— Қанча оласан?

— Топганингизни бераверинг.

Ўзим ҳам мана шунақа ишларга суяги йўқ боламан-да. Хўтиқчанинг устига эски тўн ташлаб, кизчани миндириб бир айлантириб келган эдим, бошқа болалар ҳам ишқибоз бўлиб қолишди. Биласиз-ку, бизнинг томонларда моторли велосипед чиққандан буён эшак зоти камайиб, ажойибхона-даги хайвондек одамларни кизиктирадиган бўлиб қолган. Уч-тўрт сўм ишлаб, Орифга берсам зораки кўнгли кўтарилса, кутубхонасига китоб олиб, хурсанд бўлса деган ниятда дарҳол енг шимариб ишга киришиб кетдим. Ўзим тенги бир болани кассир қилиб тайинладим. Эшакчага бир-иккитасини миндириб сой бўйига обориб келгунимча кассир бола янгиларидан пул олиб, навбат белгилаб кўяди. Бир бориб келишим бора-бора эллик тийинга чиқиб кетди. Шундай қилиб десангиз, роса пул ишладим-да. Хўтиқчаним нақ бўлмаса ўлдириб кўяёздим, бечора мадори қуригандан охири тер босиб юролмай қолди. Энди ишни йиғиштириб, тушган пулларни бир санаб кўрай-чи, деб турган эдим, ўн саккиз-ўн тўққиз ёшлардаги бир киз келиб:

— Ҳой бола, хўтиқчанга мени ҳам бир миндир,— деб илтимос қилди.

— Йўқ, хўтиқча чарчаб қолди.

— Вой, чарчаса нима қипти?

— Хўп десангиз, қари эшакка миндираман. Қулоқларини қаранг, ҳар биттаси қарнайдек келади...

— Жуни хурпаймай ўлсин эшагингни!.. Анвар ака,— деб ёнидаги турган йигитга мурожаат қилди қиз,— сиз айтинг, жо-о-он Анвар ака.

— Кел энди, ука, келинойингни бир катайса қилдир!— деб елкамга кўлини қўйди Анвар ака.

— Йўк, беш сўм берсангиз ҳам кўнмайман.

— Бир сўм берсак-чи?— сўради қиз,

— Йўк, тўрт сўмга ҳам кўнмайман.

— Ҳа, ана, бир сўм эллик тийин!.. Тур энди!

— Йўк, уч сўмга ҳам кўнмайман.

— Икки сўмга-чи?— қошларини чимириб деди қиз.

«Ҳа, майли», деб ўйладим ичимда. Икки сўмни олсам ола қолай, шунда пулим роппа-роса ўн тўққиз сўм бўлади. Орифни роса қувонтирадиган бўлдим-да. Ўзим яхши ўқимагандан кейин яхши ўқиганларга ёрдам бериб туришим керак-да.

— Аввал берсангиз, кейин миндираман,— деб секин ўрнимдан турдим,— лекин ўзиям худда «Волга»га тушгандек маза қиласиз-да, келинойи.

Фалокат оёқ остида деганлари паккос рост экан. Келинойимни хўтикчага миндириб, тепаликка олиб чиқаётганимда, жонивор аввал оёқларини кериб, тер босиб, қалтиради. Кейин бақадек ерга ялпайиб қолди — бели узилиб кетган экан. Қаёқдандир пайдо бўлиб қолган қори поччам қулоғимдан чўзиб:

— Нима қилдинг, бадбахт?! — деб сўради.

— Ҳали ўлгани йўқ,— дедим нима дейишимни билмай. Қулоғимдан чўзганча тош уйга олиб кириб кетди қори поччам. Мен энди роса калтакни ҳам есам керак, деб жонимни ховучлаб турган эдим, йўқ, қори поччам тўсатдан юмшаб қолди.

— Қанча пул тушди, бўтам?

• — Пул тушгани йўқ.

— Елғон гапирманг, бўтам. Елғончининг жойи дўзах бўлади.— Аввалгидан ҳам юмшаб, ярим кулиб, ярим жиддий туриб давом этди қори поччам: — Кира қилаётганингизни эрталабдан буён кузатиб ўтирган эдим... Қани, пулни олинг-чи, бир санайлик-чи.

— Мен бу пулни Орифга бераман, билдингизми? Кутубхона ташкил қилмоқчи у, билдингизми?

— Кутубхонага бало борми, қани, пулни чиқаринг

— Бермайман.

— Нима?

— Бермайман, вассалом!

— Нима-нима?! — шундай деб кори поччам мени таппа босди-да, чўнтагимдаги пулларнинг ҳаммасини олиб қўйди. Орасидан иккита беш тийинликни танлаб менга узатди: — Манг, бунга хўрозканд олиб енг, бўтам!

Шунақанги хафа бўлдимки, шунақанги хафа бўлиб кетдимки, ишонасизми йиғлавораёзим. Йўқ, йиғлаган ҳам эканман, буни мен кори поччамнинг гапидан билиб қолдим.

— Ие, ие, бўталоғим, нега йиғлайсиз? — деб авра чопонининг ўнгири билан кўз ёшимни артиб қўйди устозим. — битта хўтикчага ҳам шунча хафа бўладими одам. Ўлса ўлибди-да. Мен сизга унақасидан эртага бир йўла иккитасини келтириб бераман. Устига чиройли гилам тўкимчалар босиб, пешонасига ипак попукчалар такиб, кўзмунчоклар осиб қўғирчокдек ясашиб бераман... Сиз киракашлик килиб турасиз, мен тушган пулларни тўплаб тураман. Ана ундан кейин мен сизга янги «Москвич» олиб бераман... Ҳайдашни биласизми?

— Йўқ! — дедим бурнимни тортиб.

— Ҳечкиси йўқ, иншоолло, ўрганиб оласиз. Энди, ўрнингиздан туриб мана бу гўштларни қассобга топширинг-да, пулини нақд берар экансиз денг. Иншоолло, сизни ўзимдан кейин мана шу ерга шайх этиб тайинлаб кетаман...

Қори поччам бир сўзли одам экан. Кечаси қаёққадир йўқ бўлиб кетди-ю, эртасига эрталаб ўзи айтгандек чиройликина иккита хўтикчани етаклаб келди. Ҳатто гилам тўкимчалар, узангию тақинчоқларигача ҳамма-ҳаммасини тахт килиб келибди. Ўша кун чоршанба бўлгани учун зиёратгоҳга кечагидан ҳам кўп одам келиб, бамисоли катта сайилнинг ўзгинаси эди.

— Қани, бўтам, бошламайсизми? — деб имо килиб қўйди кори поччам.

— Ҳозир бошлайми ёки ҳалироқ бошлайми?

— Йўқ, йўқ, дарҳол бошланг!

— Бошласам бошлайвераман-да... — дедиму шошилиб кечаси ўйлаб қўйган режамни амалга оширишга киришдим. Хўтикчаларни одамлар кўпроқ тўпланган жойга етаклаб келдим-да, думининг тагига чангал қистириб, кетма-кет қўйиб юбордим. Нарироқдаги кеча боласидан ажраб шумшайиб турган қари эшакни ҳам худди шундай қилдим, у ҳам бир йўраб олсин дедим-да!

— Қоч, эшак босиб кетади! — деди кимдир.

— Ойи! — деб додлади бир бола.

Бир нафасда ҳаммаёк алгов-далгов бўлиб кетди. Эшаклар ҳам нукул одамлар турган томонга югуриб шаталок отади денг. Қийкириб кулган ким, чапак чалган ким, вой-войлаб йиғлаган ким — ажратиб бўлмайди. Ўзим ҳам бу томошага берилиб қулогимнинг тагига тарсаки келиб тушганини ҳам билмай қолибман.

— Бадбахт!

— Лаббай, таксир?— деб ўгирилдим қори поччамга.

— Бетавфик,— қори поччам бу қулогимнинг тагига ҳам бир тарсаки туширди.

— Хўп бўлади, таксир,— дедим нима деганларига тушунмай. Қори поччам билагимдан омбир билан қисгандай қисиб, диконглатганча, оёғимни ерга теккизмай хужрага олиб кириб кетди...

Бу ерда қанақанги воқеалар юз берганини сизга айтмай қўя қолай. Фақат шуни айтмоқчиманки, қори поччам мени боплаб зиёфат қилдилар. Лекин бу зиёфатда оғир-оғир мушт, қайноқ-қайноқ тарсаки, енгил-енгил тепкидан бошқа ҳеч нарса емадим.

— Тавба қилдим де, бетавфик! — деди қори поччам зиёфатнинг биринчи қисмини тугатиб.

— Тавба қилмайман, таксир,— дедим жуфтакни ростлаб қолиш учун секин эшикка яқинлашиб,— шошмай турсангиз ҳали бошқа сирларингизни ҳам очиб ташлайман.

— Нима-нима?!

Бир сакраб остонадан ўтиб кетдим.

XI боб

ЯРАШ-ЯРАШ

Қори поччамдан калтак еганимни эшитиб бувижоним роса хафа бўлар, деган ўйда бўлган воқеани ошириб-тошириб сўзлаб берган эдим, бувижоним севинганидан кўзлари қисилиб:

— Хайрият-эй! — деб қўйди.

— Нега энди хайрият дейсиз, ахир, биқинларим оғриб кетяпти...

— Оғриси яна яхши, болам. У кишининг қўллари теккан жой дўзахда қуймайди. Айланиб кетай пиримдан... Бундан кейин ўнг бетингга урсалар, чап бетингни ҳам тутиб бергин, болам...

Хуллас, ўша куни бувижоним у деди, мен бу дедим, охири қори поччам билан ярашишга, ҳозирок бориб кечирим сўрашга кўна қолдим. Кўнмас эдиму, аммо ҳали у кишининг одамларга маълум бўлмаган сирларини очганимча йўқ эди-да. Ростини айтсам, у кишининг сирларини очиб

ташлаш осон иш эмас. Қори поччам шунақанги пухта, шунақанги ишбилармонки, менинг ўзимни шайтоннинг боласи деб одамларга тутиб бериб, ўлдириб юбориши ҳеч гап эмас. Данак қори поччам билан Бодом қори амаким у кишининг номини эшитгандаёқ зир-зир титраб қолишади. Ҳатто бир куни икковларини қори поччам шунақанги боплаб саваладиларки, тошкентлик биринчи разрядли боксёр Имомалиев ака ҳам бунақанги чаккон, бунақанги кучли бўлмаса керак деб қўйдим ичимда.

Қори поччамга шогирд тушганимнинг биринчи ҳафтасимиди, иккинчи ҳафтасимиди, ҳозир аниқ эслай олмай турибман, ишқилиб, чоршанба куни эди-да. Кеч кириб, зиёратчилар кетиб бўлган. Мен қори поччамнинг ҳужрасини чангитиб супураётибман, у киши эшикка тесқари ўтириб олиб, кун бўйи тушган пулларни икки оёғи орасига тўкиб, санаш билан овора. Ҳужра эшигини биров аввал тирноғи билан тирнагандек бўлди. Кейин сўроксиз кирсам калтак ейман, деб ўйлади шекилли, кўрка-писа тақиллатди.

— Қимдир у?— оёғини биров босиб олгандек оғриқ билан сўради Ёнғок қори поччам.

— Бу бизмиз, таксир,— сурнайнинг овозига ўхшаш ингичка овоз эшитилди.

Қори поччам пулларни шошилиб қийикка солиб белига маҳкам боғлаб, устидан малла чопонини кийди-да:

— Бўтам, эшикни очинг! — деб қўйди.

Эшикни очдим.

— Ассалому алайкум,— деб аввал Данак қори поччам, кетидан Бодом қори амаким иккови ҳам калта қўлларини кўксига қўйганча, паккидек бўкилиб кириб келишди.

— Ваалайкум,— Ёнғок қори поччам тўсатдан ковоғини уйиб олди.

— Таксир...— деди биттаси гапини йўқотиб.

— Биз...— деди бошқаси ҳам тутилиб.

— Бўтам, сиз чиқиб туринг-чи,— буюрди менга Ёнғок қори поччам.

Ташқарига чикдиму, дарров қўлтиғимдаги калпоқчамни бошимга кийиб, кўзга кўринмайдиган бўлиб олгач, яна орқамга қайтдим. Ичкарига киришим билан Ёнғок қори поччам эшикнинг занжирини солиб:

— Хўш?— деди икковларига бир-бир қараб,— қулоғим ихтиёрларингизда.

— Сиз бошланг,— деди Данак қори поччам.

— Йўқ, ўзлари бошласинлар,— деди Бодом қори амаким орқага тисарилиб.

— Белингиздаги пулни арра қиламиз,— дейишди кейин икковлари бараварига.

Ёнғок қори поччам ўнг қошини пастга, чап қошини баландга қилиб ҳўмрайди:

— Нима?

— Шундай, таксир! — дейишди яна икковлари,— бугундан бошлаб, тушган пул ўртада арра қилинади.

— Арра қилинади?

— Ҳа, таксир, арра қиламиз.

— Сиз, Бодом қори, жиндак ақлдан озган кўринасиз. Сиз, мулла Данак, бутунлай тентак бўлиб қопсиз.

— Йўк, таксир,— деб бир одим олдинга ташлашди икки қори,— биз, худога шукур, соппа-соғмиз. Соппа-соғ бўла туриб, касал одамчалик ҳам пул ишлай олмаяпмиз. Қишлоқ-ма-қишлоқ юриб қавмларга Ёнғок қори ҳазратларининг дами ўтқир деб тушунтирган ким? Биз. Ёнғок қори Узунқулоқ пиримнинг сўнгги авлоди бўлади деб, яна ўша қавмни ишонтирган ким? Биз. Ҳар ким ўз маҳалласидан чиққан ўликнинг жанозасини ўқийди, деб келишиб олган эдик. Сиз биздан олдин бориб жанозани ўқиб қўйяпсиз, пулини олиб бизга ҳеч нарса бермаяпсиз... Анави куни Хошим деган шогирдингиз таҳорат сувига қалампир, туз солиб... бизни кўп қийнаб қўйди. Буни ким ўргатган, сиз!.. Йўк, таксир, бугундан бошлаб пул арра.

— Нима, иккингиз исён кўтармоқчимисиз?— ғазаб билан сўради Ёнғок қори поччам.

— Ҳа, таксир,— деб гапга аралашди Данак қори поччам,— биз исён кўтармоқчимиз.

Бодом қори амаким устозимнинг белидаги пулга секин кўл узатган эди, у киши:

— Нарӣ тур, бетавфик! — деб бакириб берди.

— Йўк, таксирим, ўз улишимизни берасиз.

Ёнғок қори поччам оғзини катта очиб, кўзларини юмиб:

— Апчшу! — дея каттик чучкириб юборди,— ана сизларга пул, бўлиб олинглар!

— Биз ҳали сизнинг мишиғингизга тенг бўлдикми?

Данак қори билан Бодом қори амаким жон талвасасида устозимнинг белидаги пулга ёпишишди. Ёнғок қори поччам икковини бақувват қўллари билан икки томонга итариб юборган эди, бири хужранинг ўнг деворига, иккинчиси чап деворига бориб урилди. Яна қайтиб ёпишмоқчи бўлган эди, устозим энгашиб калла солишни мўлжаллаб келаётган Бодом қори амакининг бетига «бисмиллоҳи раҳмони раҳим» деб тарсаки тортиб юборди.

Ана шундан кейин десангиз, зўр муштлашиш бошланиб кетди, агар телевизорда олиб кўрсатса, «ё тавба, кори поччалар ҳам боксга тушар экан-да», деб ёқангизни ушлар-дингиз.

Бир маҳал Ёнғок кори поччам икковини ҳам ерга ёт-кизиб, устига миниб олди-да, енгларини шимариб олиб:

— Ё Ҳасан, ё Ҳусан! — дея дўппослашга тушиб кетди. Уриб-уриб чарчади шекилли, ҳушидан озгудек бўлиб ётган Бодом кори амакимнинг кулоғидан бувижоним менинг куло-ғимдан чўзгандақа чўзиб:

— Пул ҳақида яна оғиз очасанми? — деб сўради.

— Йўқ, таксир, минбаъд оғиз очмайман.

Устозим Данак кори поччамнинг ҳам ўнг кулоғидан чўзиб:

— Ҳўш, мулла Данак, аҳволлари қалай? — деб калта соқолини силкитиб, ҳе-ҳелаб кулди. Назаримда, Данак кори поччам ҳам унга ўхшатиб кулмоқчи бўлди-ю, устидаги юк оғирлик қилиб:

— Ҳе... — деб қўя қолди.

Ёнғок кори поччам остида ҳансираб ётган азаматларга яна бир муштан совға қилиб:

— Тавба қилдиларингми? — деб сўради.

— Минг бор тавба қилдик!

Учовлари ҳам бир-бирларидан хадиксирашиб, этак-ларини кока-кока секин ўринларидан туришди. Ёнғок кори поччам оғзини катта очиб кулиб турибди. Бодом кори амакимнинг лаби куляпти-ю, кўзи хўмрайган, Данак кори поччам кулишини ҳам, хўмрайишини ҳам билмай, энтикиб, гоҳ унисига, гоҳ бунисига қарайди.

— Лекин таксир, худойи таоло сизга кучни ҳам берган экан-да, — деб қўйди Бодом кори амаким. Кейин, негадир учовлари ҳам бараварига кулиб юборишди.

— Хо, хо-хоҳ, — деб қорнини силкитди менинг устозим.

— Ҳе-хе-хе! — деб елкасини учирди Бодом кори амаки.

Данак кори поччам бўлса худди эчкининг маърашига ўхшатиб узоқ кулди-да:

— Таксир, биз шунчаки ҳазиллашган эдик, — деб қўйди.

— Мен ҳам ҳазиллашиб урдим, — соқолини силаб қўйди Ёнғок кори поччам, — чинакамига урганимда бирингизни дўзахга, бирингизни ундан нарига жўнатардим.

Кейин учовлари яраш-яраш қилиб бу гап шу ерда қолиши керак, одамлар эшитса шаънимизга яхши бўлмайди, кулги бўламиз. Қимки бу хусусда гап очса, соч-соқоли тўкилиб пес бўлсин, деб фотиҳа ўқишди. Гўё ҳеч гап бўлмагандек меҳрибон ака-укалардек бир-бирини қўлтиклашиб ташқа-

рига чика бошлашди. Енғок кори ўртада, Бодом кори ўнг кўлтиғидан, Данак кори чап кўлтиғидан кўтариб олишган.

— Қани, таксир, марҳамат килсинлар.

— Йўқ, йўқ, ўзларидан бўлсин.

— Йўғ-е, хўжам, қани, бошласинлар.

Шу гаплардан сўнг учовлари эшикдан бараварига кия бўлиб чиқиб кетишди.

Хуллас, Енғок кори поччам ҳазилакам одам эмас. У кишининг сирларини ошкор қилиш учун пухта тайёргарлик кўришим керак. Тайёргарликни эса ўзлари билан биргаликда олиб боришим зарур.

— Шундай қилиб, бувижон, бориб кечирим сўра дейсизми?— деб сўрадим ўрнимдан туриб.

— Оёқларига йиқил,— деди бувижоним,— у кишининг даргохлари кенг, албатта кечирадилар.

— Қани, кетдик, бўлмаса.

Бир қийик чала куриган шафтоли қоки олиб бувижоним билан устозимникига жўнадик. Ҳақиқатан ҳам у кишининг даргоҳи жуда кенг экан, менга ўхшаб бировга кек саклашни ёмон кўрар экан. Бувижоним мендан олдин кириб ётиғи билан тушунтирган эди, кори поччам:

— Бола-да, бола,— деб қўйди. Кейин менинг бошимни силаб, қўшимча қилди,— оббо қочқоквой-эй, эртага хўтикчаларни тўқимлаб, зиёратчиларни хурсанд қиламизми?

— Бўлмасам-чи, таксир,— дедим хурсанд бўлиб.

— Баракалла, бўтам, лекин Бибиروبия, набирангиздан ажойиб мулла чиқади-да. Иншоолло, ўрнимга қолдириб кетмоқчиман. Аввалги гапим гап.

Бувижоним кори поччамни дуо қилиб, чиқиб кетди. Устозим мени ёнига ўтқизиб олиб, мулла бўлиш жуда машаққат эканлиги, бу йўлда кўп заҳмат чекиш зарурлигини айтиб, ҳатто ўзи Бухорода роппа-роса уч йил тупрок ялаганлигини ҳам гапириб берди.

— Кўнглингиз айнимадими?— деб сўрадим кўрка-писа.

— Нега энди кўнглим айнар экан, бўтам?

— Ахир тупрок ялабсиз-ку?.. Мен тупрок яласам, дарров кўнглим айнийди.

Қори поччам жавоб қайтармади-ю, қорини силкитиб қулди. Қулиб бўлгач:

— Энди, бўталоғим, сизга андаккина юмуш бор,— деди.

— Буюринг, таксир.

— Ҳозир қўшни кишлокқа, Рафконга ўтасиз-да, кимлар касал ётганини, исми нима, ёши нечада, қанақа касал билан оғриган — ҳаммасини билиб қайтасиз. Лекин, бўтам,

зинхор кимлигингизни бировга айта кўрманг. Касал қариндошимиз бор, отини билмайман, ўшани излаб келдим, денг. Уддасидан чиқа оласизми?

— Қойиллатиб ташлайман, таксир.

— Офарин, бўтам, иншоолло, сизга янги «Москвич» олиб бераман.

Рафқонга бориб пешин маҳалигача бешта касал борлигини аниқлаб келдим. Кечқурун қори поччам боласи ўлган қари эшакни миниб ўша қишлоққа шошилинч жўнаб кетди.

XII боб

ҚОЧМАГАН НОМАРД

Тўсатдан пионер лагери қурилиши учун келтирилган ёғоч-тахталар куйиб кетди. Кечаси бўлгани учун одамлар тўпланиб то ўтни ўчиргунча ёғоч-тахтанинг анча қисми ёниб тамом бўлди.

— Бу мана шу писмиқнинг иши,— деди дадам кечқурун ҳаммамиз сўрида чой ичиб ўтирган эдик.

— Писмиғинг ким?— сўради бувижоним.

— Ким бўларди. Ёнғок қори-да.

— Ҳой, оғзингга қараб гапир, болам.

— Оғзимга қараб гапирсам ҳам, карамасдан гапирсам ҳам бу ишда ўшанинг қўли бор. Лагерь қурилишига ким қарши чиқяпти? Ёнғок қори қарши чиқяпти. Негаки, лагерь битса, қори мўмай даромаддан маҳрум бўлиб қолади-да. Баъзи бир гўл одамларни қурилишдан кетиб қолишга ундаётган ҳам, мана шу писмиқ. Шу бугундан кечикмай участкавой милиционерни бошлаб келаман.

— Ҳой, болам, астаффирулло де,— бувижонимнинг аччиғи чикиб кетди.

— Қўйинг-э,— кўл силтади дадам.— Ҳошим, бугундан бошлаб сен ҳам ўша ҳаромхўрникига бормайсан.

Бувижоним жуда хафа бўлиб кетди шекилли, лаблари учиб, шартта ўрнидан турди:

— Рўзи, бу гапларни билиб гапиряпсанми?

— Билиб гапиряпман. Ҳозир бориб милицияга хабар қиламан.

— Менга қара, мен сени тукқан онангман-а?

— Ҳа, онамсиз.

— Оқ сут бериб катта қилганман-а?

— Ҳа, катта қилгансиз.

— Яхши емадим, яхши киймадим,— йиғламсираб деди бувижоним,— отаси йўқ, ўксимасин, деб, топганимни сенга бердим, одам қилдим. Оқибат сендан кўрган ҳурматим шу

бўлдимми?.. Менинг кўз олдимда менинг пиримни ҳақорат қиладиган бўлдимми? Бир оёғи гўрда бўлиб қолган онангнинг хурмати шу бўлдимми?!

Шундай деб, бувижоним ҳўнграб йўглаб юборди. Шунақанги бир алам билан йўғладик, ростини айтсам, андак бўлмаса мен ҳам йўғлаворай дедим. Ичкаридан ойим чиқиб дадамга қараб ўқрайиб қўйди. Худди келишиб олгандек, Ойша билан Доно ҳам бувижонимга жўр бўлиб қилишса бўладими?

Бувижоним елкасини силкитиб-силкитиб ўрнидан турди-да, ичкарига кириб эски паранжини кийшиқ ёпиниб чиқди:

— Мен... Мен... сиғмай қолдим энди бу уйга.

Ойим бориб бувижонимнинг йўлини тўсди. Доно билан Ойша оёғига ёпишиб:

— Бувижон, қайтинг! — деб баттар йўғлай бошлашди,

— Хой эркак, нега ўшшайиб турибсиз,— жеркиб деди ойим.— Қайси ўғил ўз онасини уйидан ҳайдаб чиқаради!

Шу пайтда дадам бўлганича бўлди. Назаримда айтган гапига ҳам минг бор пушаймон бўлиб кетди.

— Бўпти энди, ойи, бир айтдим-қўйдим-да.

— Тавба қилмагунингча орқага қайтмайман,— оёғини тираб туриб олди бувижоним.

— Ҳа, ана, тавба қилдим. Кўнглингиз жойига тушдимми?

— Анави участкавойингга бормайсанми?

— Йўқ, бормайман. Қайтинг, энди, ойи!

Бувижоним кўз ёшларини артиб уйга кириб кетди. Дадам сўрида дўпписини ўйнаб ўтиргандан ўтириб қолди. Ўзи мен қизиқман-да! Ҳозиргина йўғлаётганини кўриб бувижонимга ачинган эдим... Энди бўлса дадамга раҳмим келиб ўтирибди... Дадамга ҳеч кун беришмайди. Бирор нарсани ўйлаб амалга оширмакчи бўлса, аввало ойим қаршилиқ кўрсатади. Ойимнинг қаршилигини енгиб ўтса, бу ёқда бувижоним енг шимариб турган бўлади. Шунда дадам:

— Билганларингни қилинглар,— деб қўл силтайди-да, далага қараб жўнаб қолади. Мана ҳозир ҳам бечора жуда хафа бўлиб ўтирибди.

— Дада, иссик чой қуйиб берайми?— деб сўрадим.

— Ке қўй, шу топда чой ҳам томоқдан ўтмайди,— дадам дўпписини кафтига қоқиб, бошига кийди-да, қаёққадир чиқиб кетди.

У жуда хафа эди.

Туни билан ўйлаб чиқдим. Йўқ, энди енг шимариб қиришмасам бўлмайдиганга ўхшайди. Қори поччамнинг ҳамма қирдикорларини одамларга айтиб беришим, эртадан қолмай уни фош қилишим керак. Шунчадан бўён иккиланиб юрган

хам етар, бас энди. Эртагаёк зиёратгоҳга бориб, тўпланган бдамларга ҳаммасини окизмай-томизмай айтиб бераман. Қори поччам ғазабланиб мени шайтоннинг боласи деб тош-бўрон қилдирмоқчи бўлсалар, қалпоқчамни кийиб оламану... у ёғига яна бирор нарса ўйлаб топаман. Аммо сирларини фош қилиб, шаталок отиб қочмагунларича қўймайман...

Эртасига чошгоҳ маҳалида у кишининг чиллахоналарига салом бермасдан кириб борган эдим, атлас кўрпача устида бирам чиройли уҳлаб ётибдиларки... ким билади, аллақачон жаннатга бориб олиб, хуру пайкарларга белларини укалат-яптиларми, аммо хурракниям жуда келтириб тортяптилар-да. Секин туртиб уйғотган эдим, аввал хуррак тинди. Кейин қори поччам кўзларини очиб, бошларини секин кўтардилару:

— Йўқ, кўтаролмаяпман,— деб тап этказиб яна ёстикка ташладилар,— лаънати, мусалласга спирт қўшган экан-да...

— Бошингиз оғрияптими?— деб сўрадим нима дейишимни билмай.

— Оғрияпти, қаттиқ оғрияпти. Мулла Хошим, бўталоғим, ичкарида кўзада обизамзам бор, ана шу зормондадан бир пиёла қуйиб чикинг.

— Хўп бўлади, таксир.

Ичкари кириб анор сувидек кип-кизил обизамзамдан гуруч ўлчайдиган катта пиёлада тўлдириб олиб чикдим. Устозим кўзларини юмиб, ҳузур қилиб симирдилар-да, қафтларининг орқаси билан лабларини артиб:

— Бай-бай-бай, муздаклигини қаранг-а,— деб қўйдилар.

— Яна бир пиёла олиб чиқайми?

— Олиб чиқсангиз, олиб чикинг!

Яна бир пиёлани пок-покиза уриб олдилар. Уриб олдилару, назаримда Шотурсуннинг дадасига ўхшаб кип-кизил маст ҳам бўлиб қолдилар. Бунимен кўзларини хиёл сузиб кулимсираб туришларидан сезиб қолдим.

— Бари бир ўлиб кетамиз, бўталоғим. Яна бир пиёла олиб чикинг-чи...

Хиёл ўтмай қори поччам бутунлай маст бўлиб, тўшакка чўзилиб қолдилар.

Қимдир кўча эшикни шиддат билан дўпира-дўпирига олиб қоқа бошлади. Югуриб чиқсам, сочлари тўзғиган, кўзлари ёшли, олтмиш ёшлардаги бир кампир. Ёнида учта девдек-девдек барваста йигит ҳам турибди. Йигитлар ака-ука бўлишса керак, нега десангиз, ҳаммасининг афти бири-бирига ўхшаб кетади. Учови ҳам велосипедда, жуда тез ҳайдаб келишган бўлса керак — ҳансираб туришибди.

— Ёнғоқ корининг ҳовлиси шуми?— сўради кампир.

- Шу.
- Ер юткур ўзи уйдами?
- Уйда. Лекин ўринларидан туrolмайдилар, маст бўлиб ётибдилар.
- Маст?— тўрт киши бирдан сўради.
- Ҳа, маст. Обизамзамдан кўп ичиб маст бўлиб колдилар.

Шундай дейишимни биламан, сочи тўзғиган хотин ўзини эшикка урди. Кетидан йигитлар ҳам кириб боришди. Бир нафасда ховли тўполон, кий-чув бўлиб кетди. Нима гап бўлдийкин, деб ичкари ховлидан ўсма қўйиб ўтирган эшон ойим ҳам бир қошида ўсма, бир қоши ўсмасиз югуриб чиқди. Бепул томоша кўриш учун кўни-кўшнилари ҳам чиқишди. Бундан тўрт кун аввал сочи тўзғиган холанинг кичик ўғли ўлиб қолибди.

— Ўғлимни топиб берасан, номард,— деб нукул қори поччамга ташланади денг. Қори поччам бўлсалар қаттиқ маст бўлиб колган эканлар, шунча сургалашса ҳам қани энди бундай кўзини очса — нукул русчалаб сўкинади денг. Ниҳоят, бир маҳал муборак бошларини кўтариб:

— Ким у, бемаҳалда шовкин кўтарган?— деб сўрадилар.

— Пияниста, боламини ўлдирдинг. Шухратжонимни топиб бер! — деб сочи тўзғиган хола қори поччамнинг соқолига ёпишиб колди-ку! Одамлар ажратиб қўймаганда, ким билади бу жанжал нима билан тугарди.

Қори поччамнинг кайфи учиб, кўзлари катта-катта очилиб кетди-ю, гандираклаб секин ўринларидан турдилар:

— Нима гап ўзи?

— Шухратжоним ўлди!!

— Ўлган бўлса, жойи жаннатда бўлсин, обловху акбар!

Шундай деб қори поччам секин эшикка чиқиб кетмоқчи бўлган эдилар, аёл у кишининг йўлини тўсди:

— Тўхтанг, ўша куни бизнинг уйни қандай топиб борган эдингиз?

— Айтдим-ку, хобимда аён бўлган эди...

— Исми-чи, ахир сиз, Шухратжонимнинг номини айтиб кириб бордингиз.

— Исми ҳам, касали ҳам хобимда аён бўлган эди,— деб қўйдилар қори поччам.

— Ахир сиз, мени ўша куни сарик қўй сўйишга мажбур қилдингиз, иссиққина терисига болагинамни ўраб етти хил меванинг новдаси билан саваладингиз... Энди докторга кўрсатманг, иншоолло, ўғлингиз эртагаёқ чопқиллаб кетади деддингиз... Бечора Шухратжоним доктор чакиринг, деб

бирам зорландики, бирам зорландики, ўлигини кўрган докторлар бир кун аввал билганимизда касали ҳеч гап эмас экан, олиб қолардик дейишди... Вой болагинам-эй, вой Шухратжоним-эй... Шу пиянистанинг гапига киргунча, онагинанг ўзи ўлса бўлмасмиди!

Аёл шундай бир алам билан йиғладики, тўпланганлар ҳам ўзларини тутолмай хўнг-хўнг йиғлаб юборишди. Меҳрим каттиқлиги билан ном чиқарган бўлишимга қарамай, ишонсангиз, шу пайтда мен ҳам йиғлаб юбордим.

— Шухратжоним дилида армон билан кетди, армони билан кетди,— деб йиғларди аёл.

Демак, масала равшан, мен аҳмоқ қори поччамнинг гапига кириб, қишлоқма-қишлоқ юриб касалларнинг касали қанақа эканлигини, исми нима эканлигини билиб келар эканман-у, қори поччам «хобимда аён бўлди» деб аста бориб, бечораларни шилиб келар эканлар. Яшаворсинлар-эй! «Бўталоғим», деб елкамни силаб қўйишларида гап бор экан-да. Шартта ўртага чиқдим:

— Холажон, мени танияпсизми?

— Йўқ, сени танайман.

— Уйингизга кириб ўғлингизнинг исмини, касали нима эканлигини сўраган эдим-ку?

— Вой эсим курсин! Қирган эдинг, касал кариндошимизни ахтариб юрибман, деб эдинг...

Шундан кейин бутун воқеани тўпланганларга шартта-шартта гапириб бердим. Зодиён, Макиён, Элаш, Тўлаш деган қишлоқларга ҳам бориб, касалларни суриштириб келаман деб, йўлларда роса итларга таланган эдим. Ана шуларгача ҳаммасини гапириб бердим.

— Бу бетавфиқнинг гапига кулоқ солманглар! — деб худди бўғиб ташламоқчидек икки қўлини жангак қилиб, тишларини ғижирлатиб қори поччам мен томонга қараб бостириб кела бошладилар,— бу ақлдан озган бола. Буви-жони ўқиб, дам солиб одам қилинг, деб берган эди. Мана бундай қилиб бўғиб ташламоқчи эдим...

Қори поччам менга ташланган эдилар, лип этиб қўлтиқларининг тагидан ўтдим-да, бежавотирроқ жойга бориб:

— Обизамзамни сиз ичаркансизу, ақлдан биз озар эканмиз-да,— деб қўйдим.

Худди шу пайт сочи тўзғиган холанинг ўғиллари домла поччамнинг икки қўлидан маҳкам ушлаб:

— Қани, олдимизга тушсинлар-чи! — деб қолишди.

— Қаёққа борар эканман?

— Сизни ҳозирок прокурорга топширамиз.

— Прокурорга?!

— Ҳа, прокурорга! Прокурорга топширмагунча ўлган укамизнинг алаmidан чиқолмаймиз.— Чучварани хом санаб-сизлар! Уйимча бостириб кириб, мени ўлдирмоқчи бўлганларинг учун ўзларингни судга бераман,— деб шовқин солиб қолдилар қори поччам,— ҳали сизлар мени билмас экансизлар...

Йигитлар қори поччамнинг икки қўлтиғидан олиб, калта оёқларини ерга теккизмай диконглатганча олиб чиқишаётган эди:

— Тўхтанглар, тўхтанглар! — деб оёқларини питиллатиб қолдилар қори поччам.— Мен кийимимни алмаштириб чиқай бўлмаса... Лекин сиз туҳматчилар билан ўша ерда гаплашаман... Э парвардигор, қанақа кунларга қолдим-а!

Қори поччам шундай деб, гўё кийиниб чиксалар бутун дунёни остин-устин қилиб юборадигандек бир важоҳат билан ичкари ховлига кириб кетдилар...

Беш минут, ўн минут, э боринги, йигирма беш минут кутдик ҳамки, қани энди қори поччам чиксалар. Бир маҳал кўча эшик томондан ховлиққанча Миробиддинхўжа кириб келди.

— Қори поччам қочдилар! — деди у энтикиб.

— Қочдилар?! — Бараварига сўради йигирма чоғли одам.

— Катта арикнинг бўйида кўрдим. Моторли велосипедга миниб, тоғ томонга қараб қочиб кетяптилар.

Епирилиб ичкари ховлига кирган эдик, чиндан ҳам ҳеч ким йўқ, боғ томонга чиқадиغان эшик ланг очик.

— Олдимизга похол солиб кетибди-ю! — деб бақирди қасос олгани келган азамат йигитлардан бири. Кейин кўчага чиқиб, уювлари ҳам шошилишч велосипедга ўтиришди. Мен ҳам устозим билан ҳеч бўлмаса хайрлашиб қолай деган яхши бир ниятда Миробиддинхўжанинг моторли велосипедини бир соатга сўраб олдим-да, орқаларидан қувиб қолдим.

Мактабимизда бўладиган велосипед пойгаларига илгари ҳам кўп қатнашган эдим-у, аммо бунақа пойгани, ўлай агар, биринчи марта кўришим. Қасос олгани келган йигитлар чинакам паҳлавон йигитлар экан. Ярим соат деганда қори поччамни қувиб етишди. Устозим авра чопонларининг ўнгирини пирпиратиб, хайбатли бир кушдек икки юз метр олдинда учиб борар эдилар. Йигитлар бутун вужудларидан тер челақлаб қуйилаётган бўлишига қарамай, тинмай педални тепиб, олға интилишади. Қори поччам илгари ҳам шунга ўхшаш қувди-қувдиларда иштирок этиб, тажриба-

лари ортиб кетган эканми ёки Узункулоқ пирим мадад қиялтиб, ишқилиб, қочганда ҳам жўн қочмай, ўйин кўрсатиб, йигитларнинг жигига тегиб, жаҳлини чиқариб қочаптилар. Моторни ўчириб секинлатиб борадилар-да, йигитлар етай-етай деганда моторни ўт олдириб, яна жуда-жуда ҳам олдинлаб кетадилар...

Нихоят, тепаликка чиқаётганда йигитлар ҳолдан тойиб кетма-кет велосипеддан йиқилиб тушишди.

— Оббо, муғамбир-эй! — деб қўйди бири энтикиб.

— Девдек кучи бор экан,— деди бошқаси.

— Қайтдик,— деди учинчиси ҳафсаласи пир бўлиб.

Довоннинг тепасига эсон-омон чиқиб олган қори поччам велосипеддан тушиб саллаларининг учи билан юз ва пешоналаридаги терни артиб, менга қараб қўлларини мушт қилдилар:

— Сен ҳали қараб тургин! — деган бўлсалар керак. Мен ҳам дарров икки кафтимни оғзимга кўвача қилдим-да:

— Оёғингизни укалаб қўяйми, таксир!— деб бақирдим.

Тоғдан қайтиб келгунимизча азамат йигитлар негадир бир-бирларига гап қўшишмади...

Ўша кун кишлоқда ҳар хил гаплар тарқаб кетди. Хотинлар, чоллар, илгари қори поччамга дам солдириб кетган касалманд одамлар тўп-тўп бўлиб олишиб:

— Ёнғоқ қори Узункулоқ пиримнинг қарғишига қолибди.

— Йўғе, у киши Маккатиллога кетибди-ку?

— Қип-қизил пияниста экан, хужрасидан етмишта бутилка чиқибди.

— Ўзиям кўхнабисот бой эди-да.

— Тўғри айтасиз, кўшни, қорининг тилласи ҳам бор эди,— сингари гапларнинг кети узилмас эди.

Мен бўлсам, ҳаммасидан хабардор бўлганим учун одамларнинг: «Бу ёкка кел-чи, бир бошдан гапириб бер-чи», деб чақирганларига ҳам парво қилмай совун олиб магазиндан қайтар эдим. Кўчада тахта қўлтиклаб кетаётган Зокирга дуч келиб қолдим. Мен кейинги пайтда, нимагадир, Зокир билан нукул кўчада учрашадиган бўлиб қолдим. Дарс тайёрлайман дейди-ю, доим мана шунақа кўча чанги-тиб юради.

— Қори почча қочиб кетибди, энди нима қиласан?— худди «ажаб бўлсин» дегандек бир оҳангда сўради Зокир.

— Нима қилардим, энди сен билан Дев овлаймиз-да,— дедим жўрттага.

— Ҳечам-да,— Зокир қўлидаги тахтани ерга қўйиб гапи-да давом этди,— энди мен ҳеч шунақа ишларга юрмайман.

Ростини айтсам, шерик, энди сен билан камрок борди-келди киламан... Ойим Ҳошимга кўшилсанг, одам бўлмайсан, деяпти... Мана, Орифга кўшилиб одам бўп қолдим. Сен кузги имтихон эмас, яхшиси, олтинчи синфда иккинчи йили ҳам қолиб ўқиш керак, деб эдинг. Мана шу гаплар ғирт ёлғон экан. Кураторимизга айтган эдим, «бу — дангасанинг гапи», деб мени уришиб берди... Мен-чи, шерик, алгебраиям топширдим.

— Ҳисобга жуда уста бўлиб кетибсан-да, бўлмаса?

— Рост, шерик, ҳисобга жуда уста бўлиб қолдим. Ўқитувчимиз ўзи сен бўладиган боласан, деяпти.

— Ҳозир биқинингга битта тепсам, елкангга иккита муштласаму, шуни учга кўпайтирсам — ҳаммаси нечта бўлади?

— Ия, шерик, мени урмоқчимисан?

— Йўқ, урмайман, қани айт-чи, нечта бўлади?

— Умумий йиғиндисини сўраяпсанми?.. Ҳозир... Қўлингни мушт қилмай тур-да, адашиб кетяпман... Ҳозир ўн бешта бўлади!

— Топдинг, қандингни ур! Қани юр энди, тахтангни элтишиб берай.

Тахтанинг бир учини Зокир, иккинчи учини мен елкамга қўйиб Орифларникига жўнадик. Йўл-йўлакай Зокир Ориф ташкил қилаётган кутубхона тўғрисида гапириб берди. Унинг айтишича, бунақанги китобга бой кутубхона бутун дунёда ҳам топилмас эмиш. Дарсликдан бошқа ҳамма китобни ўша ердан олса бўлармиш. Ҳатто калинлиги бир қарич келадиган китоблар ҳам бор эмиш. Мана шу тахтани сўкичак қилиш учун олиб бораётган эмиш. Умуман, Орифнинг айтишича, китобларни озода сақлаш учун ойнали жавондан сўкичак яхши бўлар эмиш.

— Сўкичакни қим қилиб беради?

— Қим бўларди, мен-да...

— Вой-бой, сен ҳали мих қоқишни билмайсан-ку!

— Ориф ўргатиб тургандан кейин... биламан-да!

— Менга қара, китобларни тўплаб-тўплаб, кейин нима қиласизлар?

— Ўқиймиз-да. Ориф, ухлагандан китоб ўқиган яхши дейди. Шерик, сени ҳам рўйхатга кўшиб қўйдик. Китоб ўқигинг келса, кириб аввал қўл қўясан-да, истаган китобингни олаверасан... Биз иккинчи синф болаларига китоб бермайдиган бўлдик. Биласан-ку, уларнинг қўлига китоб тушса расмини қирқиб олиб қўғирчоқ ясашади.

Гап билан бўлиб Орифжонникига кириб борганимизни ҳам билмай қолибмиз. Ориф қўлида дастарра, биз кўтариб

келгандан сал калтарок бир тахтани арралаётган экан. Бизни кўрди-ю, севиниб кетди. Ҳаммадан ҳам тахтага хурсанд бўлди. Дарсхонасининг тўрига килаётган сўкичаги битай деб копти. Менга кўрсатиб:

— Қалай?— деб сўради.

— Тахтасини рандаламабсан-ку!

— Шуниси яхши. Рандаласа силлик бўлиб китоб турмайдиган бўлиб қолади,— тушунтирди Ориф.

Ўша куни ойим совунни тезлик билан келтириб бергин деганини ҳам унутиб, кун ботгунча Орифларникида қолиб кетдим. Сўкичакни битказмагунча учовимиз ҳам уйдан чикмадик.

XIII боб

КОТИЛЛАР МАСЛАҲАТИ

Кечаси билан кўркиб ухлай олмадим. Кўзим уйкуга илинди дегунча, кори поччам орка томондан писиб келиб, худди товукни таппа босгандек босади-да, икки қўллаб бўғиб:

— Ҳа, ҳали сенмидинг мени шарманда қиладиган?— деб кийнай бошлайди. Кўркиб уйғониб кетаман. Уйғонсам, ё оғзимга кўрпа тўғри келиб колган бўлади, ё ерга караб ётиб колган бўламан. Бир маҳал тушимда корним тарсиллаб ёрилиб кетгандек бўлди. Энди овқатни каеримга ер эканман, деб хафа бўлиб йиғлаб, йиғлаганимча уйғониб кетдим.

Кори поччам икковимиз ўртамиздаги сирни бировга айтсанг корнинг ёрилиб ўласан, деган эди... Демак, энди корним ёрилар экан-да, деб кўркиб, кўзимни очиб ўзимга кулок солиб ётдим. Кун чикиб колди ҳамки, корним ёрилмади. Демак, мени кўркитиш учун шундай деган экан-да, деб кўнглимни тўк қилиб, хурсанд бўлиб ўрнимдан турдим. Етти марта керишиб, уч марта эснаб муздек сувда маза қилиб ювиндим. Кейин ҳусайни узум билан чой ичдим-да, кори поччам ҳойнаҳой Узункулок ота мазорида беркиниб ётгандир, кани, бир бора-чи, эхтимол, белини уқалаб кўйишга тўғри келар, деган ўй билан тўппа-тўғри зиёратгоҳга жўнадим.

Кори поччамнинг хужрасига ҳар куни чопқиллаб кириб бораверардим, бугун, негадир тўппа-тўғри кириб боришга ботинолмадим. Тушим ўнгидан келиб кори поччам бўғиб ўлдириб қўйса кўнглимдаги орзуларим амалга ошмай қолиб кетишидан кўркдим. Ҳамиша мушқулимни осон қиладиган кадрдон калпоқчамни бошимга кийиб, ичкари кириб бордим... Ёнғок кори поччам ўтирадиган атлас кўрпачалар тўшалган мрамар супачада бугун, негадир, расмга тушаёт-

гандек савлатли бўлиб, хода ютгандек кеккайиб Бодом қори амаким ўтирибди: бошида оппок салла, эгнида олача чопон, тасбех ўгириб бир нарсаларни пичирлаб ўкияди. Хужрага киришим билан орқамдан Данак қори поччам ҳам кириб борди.

— Хўш, мулла Данак, келдингизми?— тасбех ўгиришдан тўхтаб сўради Бодом қори амаким,— аввало эшикни ичидан беркитиб қўйинг... Баракалла! Қани энди, берирок келиб ўтиринг-чи. Қўп ажойиб ишлар бўлдимиди-а?

— Нимасини айтасиз, хўжам.

— Аммо-лекин халқ Ёнғоқ қорини тошбўрон қилиб ўлдирганда савобга қоларди-да.

— Қочиб қолди-да, бўлмаса ўлдириш ҳам гапми, терисига сомон тикарди.

— Энди, мулла Данак, у кишининг ўринларига бугундан эътиборан мен ўтираман.

— А?— оғзини ва кўзларини катта очганча анграйиб қолди Данак қори поччам.

— Нима, ўзлари ҳам умидвормидилар? Ўттиз йилдан буён Ёнғоқ қори ҳазратлари ўрнимга сизни қолдириб кетаман, деб каминанинг кўнглини гул-гул яшнатиб келадилар... Бугун мен муроди мақсадимга етдим...

— Каминани кечиринг. Аммо бу ўрин шу соатдан эътиборан меники бўлғай,— деб секин Бодом қорига яқинлашди Данак қори поччам,— авваламбор, Узункулоқ ота ҳазратларининг авлодларидан бўламан. Сўнгра, Ёнғоқ қори бу ўринни менга ўттиз беш йилдан буён ваъда қилиб: «Мулла Данак, белни маҳкам боғлаб, хизматни қилаверинг, ўзимдан сўнг бу мазорни сизга хат қилиб бериб кетаман...»— деб кўнглимни тоғдек кўтариб келадилар.

— Чучварани хом санабсиз, мулла Данак.

— Ўзлари хом санабдилар, мулла Бодом.

— Бу ўринга сиз нолойиксиз,— овозини бир парда юқорилатиб деди Бодом қори амаким,— сабабким, халқумингиз нопокдир. Қуни кеча қисир ғунажинни бўғоз деб пулладингиз ва яна қолхознинг полизига қоровул бўлиб турганингизда етти пуд пиёзни бир қадок қўқнорига алмаштириб ичгансиз...

— Ё навзамбилло! — ёқасини ушлаб ўрнидан турди Данак қори поччам,— халқуми нопок деб ўзларини атамोक даркорким, боғларидан кесиб олинган беҳи таёкни Макка-тиллодан келган ҳассаи Мусо деб авомни алдаб юрибдилар.

Қарасам, икковлари ўртасидаги жанжал ҳали-бери тугайдиган эмас. Кечаси уйқудан қолган эмасманми, бу ёқда

уйкум келиб кўзларим юмилиб кетяпти. Нарирокдаги бўш кўрпачага чўзилиб тўсатдан ухлаб қолибман. Қанча ухлаганимни эслай олмайман. Бир маҳал кўзимни очсам, икковлари бир ўринга ўтириб олиб, худди елимлаб қўйилгандек бир-бирларига қапишиб елкалари билан ҳадеб бири иккинчисини итаряпти.

— Қани, нарирок ўтирсинлар-чи! — дейди Бодом кори.

— Йўк, ўзлари нарирок ўтирсинлар, — дейди Данак кори поччам.

Ўзи уйкудан зўри бўлмас экан. Шу пайтда мен ўзимни шунча хушёр тутишга ҳаракат қилсам ҳам бари бир яна ухлаб қолдим. Назаримда бу гал унча узок ухламадим шекилли. Нега десангиз, кўзимни очганимда икковлари ҳамон бир жойда ўтиришар эди. Энди улар Ёнғоқ кори ҳаммамизнинг обрўйимизга путур етказиб қочди, энди мана бу лагерни кураётганлар кучайиб, ҳеч кимдан хайиқмай бугун-эрта Узунқулоқ пиримнинг қабрларини бузиб ташлайди, шунинг олдини олишимиз керак, деб маслаҳат қилишар эди. Данак кори энди одамлар бизнинг гапимизга кирмайди, деб бу таклифга қўшилмади.

— Хўш, унда нима киламиз, мулла Бодом?

— Абдушукуровни ўлдирамиз.

Данак кори жуда кўркок экан, бу гапни эшитиб, рангикути ўчиб кетди:

— Раъйингиздан кайтинг.

— Қарор қатъий. Акс ҳолда, Узунқулоқ пиримнинг қабрларидан жудо бўламиз.

— Мен бу ишга бош қўшолмайман, — қалтираб деди Данак кори поччам, — яхшиси, мозор ҳам ўзингизга бўла қолсин. Менга хатми-куръон билан жанозадан тушган пул ҳам етади... Сизнинг юрагингиз дадилроқ, кўрбошига йигит бўлгансиз, ботирсиз!

Кейин икковлари Абдушукуров амакини қандай қилиб ҳеч кимга билдирмасдан ўлдириш тўғрисида режалар туза бошлашди. Бу ишни, мана шу лагерда тиланчиллик қилиб ўтирадиган бели букри, соқоли оппоқ оқарган бир дарвиш бор эди, ўшанга топширадиган бўлишди. Букри букри эмас, балки «Қизил юлдуз» колхозининг омборчиси Султонов деган ёш йигит экан. Ўн йилга қамалиб кетаётганда қочиб менинг устозим бўлмиш Ёнғоқ коридан паноҳ сўраб келган экан. Қори поччам ўз қўли билан оппоқ соқол ясаб бериб бошига ҳам ясама соч қийгизиб, бели букри бўлсин деб елкасига увада боғлаб: «Узунқулоқ пиримга хизмат қил!» деб тайинлаган экан.

— Енғок кори кўп пухта одам эдилар,— деб сўзини тугатди Бодом кори амаким. Данак қорига ташқарига чиқиб дарвишни чақириб келинг, деб буюрди.

Мен қора ошқовоқнинг ярим палласини бўйнига осиб олган, бир йилдан буён қўлига ҳам, юзига ҳам сув тегмаганидан соч-соқолигача сарғайиб кетган жулдур кийимли бу дарвишни ҳар кун кўраман, гаплашаман. Кун бўйи тиланчилик қилади. Муҳаммад пайғамбарнинг шеърларини айтиб, бошини тебратиб, паранжи ёпинган хотинларни роса йиғлатади, чўнтагидаги бор пулини қокиб олади.

Шеърларини кўп эшитганимдан оҳанги ёкиб колгани учунми, хатто уни ёдлаб ҳам олганман:

Бисмиллодин баён айлаб,
Хикмат айтдим толибларга,
Дурри-гавҳар сочдим мано,
Риёзатни қаттиқ тутиб,
Қонлар ютиб,
Мен дафтарий сонин сўзин
Очдим мано...

Данак кори дарвишни бошлаб кирди. Дарвиш узун ирғай таёкка осилиб, Бодом кори амакимга таъзим қилиб, кўл ковуштирганча буйруқ кутарди.

— Хўш, мулла Болта, ишлар қалай?

— Бир нави, пул яхши тушмаяпти.

— Пулни қўя туринг ҳозирча,— қўлини силтаб қўйди Бодом кори,— сизни хавф-хатардан огоҳ қилиб қўймоқчиман.

— Қанақа хавф?— қаддини ростлаб кўзларини ўйнатиб сўради дарвиш.

— Сизни бу ерда эканлигингиздан ҳеч кимнинг хабари бормиди?

— Худойи таолодан бошқа ҳеч кимнинг хабари йўқ.

— Лагерь қурилишининг директори Абдушукуровни танийсизми?

— Танийман. Лекин у мени танимайди.

— Шу одам сизнинг кимлигингизни билиб қолибди.

— Кеча ёнимдан ўта туриб: «Ивирсимай ўл!» деган эди-я,— деди дарвиш ташвишланиб.

— Ҳа, баракалло! — хурсанд бўлиб деди Бодом кори амаким.

— Шу одам сизни мелисага чақиб бермоқчи.

— Мелисага?! — қаттиқ қўрқиб кетди шекилли, дарвишнинг кўзлари нақ жойидан чиқиб кетаёзди.

— Ҳа, мелисага,— тасдиқлади Данак кори поччам ҳам.

— Мен хозироқ бориб уни чаваклаб ташлайман! — дарвиш ёнини пайпаслаб пичогини ахтара бошлади,— ичагини бошига салла қиламан.

— Хай, хай, ўзингизни босинг. Шайтонга хай беринг,— насиҳат қилди Бодом қори. Кейин Абдушукуровни ўлдириш йўлларини ахтара бошлашди. Пичоклаб ўлдириш — бу жиноят бўлар экан. Шунинг учун дарвиш уни бўғиб ўлдирадигану, қори поччам эртасига одамларга: «Йигит бечора Узунқулоқ пирим мазорини бузиб ўрнига лагерь қураман» деб ўз жонига жабр қилди. Бу худойи таолонинг қазабини келтирди, худо ўз омонатини олди-қўйди... Эсизгина, ёш кетди-да... болаларига жабр бўлди...» деб ҳаммадан олдин йиғлайдиган бўлди.

— Кечаси, эл ухлаганда кишлокка тушиб бориб ўз уйда, ухлаб ётган ўрнида бўғасиз,— деб давом этди Бодом қори амаким.

— Кўнглингиз тинч бўсин, таксирим,— кулиб қўйди дарвиш,— бунақанги ишни биринчи қилаётганим йўқ. Худога шукр, ишим доим ўнгидан келган.

— Илоё омин! — қўл кўтариб фотиҳа беришди қорилар,— ҳайрли ишингизда Узунқулоқ пирим мададкор бўлсин, зиёратчилар кўпайиб, назри ниёзга барака кирсин, обловху акбар!

Ҳар куни фотиҳа ўқиб ўрганиб қолган эмасманми, қаерда ўтирганимни ҳам унутиб мен ҳам овозимни чўзиб:

— Обловху акбар! — деб юборибман.

Яширмай қўя қолай, шу пайтда ўзимни йўкотгудек шошиб қолган эдим. Нима қилишимни, ишни нимадан бошлашимни билмайман денг. Қори поччамнинг қўлидаги беҳи таёкни олиб ҳаммаларини савалаб кетай десам, ўзингдан катта одамни уриш ақлдан эмас...

Шартта ўрнимдан туриб участкавой милиционерни ахтариб кетдим. Участкавой амаки қиладиган иши бўлмагани учун кишлоғимиздаги аптекачи билан кун бўйи шахмат ўйнаб ўтиради. Уни бугун ҳам худди аптеканинг ўзидан топдим.

— Амаки, амакижон! — деб юборибман осонгина топганим учун ўзимда йўқ севиниб.

— Сал ўзингни бос, нима гап ўзи? — хавотирланиб ўрнимдан турди участкавой амаки.

— Сиз Болта Султоновни танирмидингиз?

— Танийман. Икки йил аввал камокдан қочган.

— Мен унинг қаердалигини биламан.

— Рост айтяпсанми? — негадир ёнбошидаги наганини пайпаслаб қўйди участкавой амаки.

— Менга кара, сен анави Рўзи тракторчининг ўғлимисан?

— Топдингиз, ўшаман.

— Ёнғок қори ухлаб ётганда... ушлаб берган сенмидинг?

— Ўша мен эдим-да,— деб қўйдим яхшироқ гап эшитсам керак деб талтайиб.

— Агар бу гапинг ҳам рост бўлса, мен сенга... Мен сени дружиначилар рўйхатига ёзиб қўяман. Йўк... яхшиси, милиция начальнигига айтиб, катта мукофот олиб бераман.

— Амаки, менга мукофот керак эмас,— дедим шошиб-пишиб.— менга-чи, китоб соладиган битта жавон олиб бера-сиз. Мен уни Орифга совға қилмоқчиман...

— Кетдик! — деди участкавой амаки кизил шапкасини бошига кийиб,— гапинг рост бўлса, битта эмас, иккита жавон олиб бераман.

Орадан ярим соат ўтар-ўтмас, дийдиё ўкиб хотинларни йиғлатиб ўтирган дарвишнинг қўлини орқасига боғлаб, ия-гига елим билан ёпиштириб олган узун соқолини юлиб ташладик.

— Қани, юр! — деди участкавой амаки елкасига наганнинг сопи билан туртиб.

— Жавон эсингиздан чикмасин, амаки! — деб қичқирдим орқаларидан.

XIV боб

УЗУНҚУЛОҚ ОТА ЁКИ УРҒОЧИ ЭШАК ҚИССАСИ

Югуравериб роса ҳолдан тойган эканман, муздаккина тош устига ўтириб ҳар нарсалар тўғрисида ўйланиб кетдим. Ўйлаб-ўйлаб зерикканимдан кейин қўлтигимда турган қалпоқчам билан ширингина суҳбат курдим.

— Балли сенга, қалпоқчам, ҳаммаси сен туфайли бўл-япти. Хўп десанг, участкавой амакига айтиб, сенга ҳам бир мукофот олиб берсам?

— Менга мукофот керак эмас,— тилга кирди қалпоқ-чам,— ҳозир ўрнингдан туриб, Бодом қорининг орқасидан югур.

— Уни қаердан топаман?

— Уйига кетяпти, йўлдан топасан.

Шартта ўрнимдан туриб кадрдон қалпоқчамни бошимга кийдим-да, нарироқда зиёратчилар қозонда шўрва пиши-ришаётган экан, Ёнғок қори поччамнинг ҳақлари деб

гўштининг ярмини олдим-да, йўл-йўлакай еб Бодом қори амакимнинг оркасидан югурдим.

Қорни гўштга тўйган одам яхши югуришини мен ўшанда билдим. Ишонасизми, ярим соатлик йўлни ўн беш минутда босиб қўйибман-а! Қори амаким йўл юрганда, мен уй-қумда гапириб чиққандек, у ҳам гапириб юрар экан. Мана, ҳозир ҳам овозини чиқариб, жавраб боряпти:

— Э парвардигори олам, марҳаматингга минг қатла шуқр. Мана, эсон-омон каттагина мазорнинг шайхи ҳам бўлиб олдим. Кечалари қилган ноламни, тезроқ Ёнғок қорини гумдон қилгин, деб қилган илтижоларимни инобатга олибсан-да. Мана энди, жарак-жарак пуллар, назру ниёзлар, мева-чева, ўз оёғи билан юриб келадиган қўю эчкилар...

Бир маҳал қарасам, Бодом қори амаким, ҳалиги радиодан Мулла Дўстнинг ашуласини беради-ку, худди ўшанинг оҳангига мослаб ашула айтиб елкаларини учуриб ўйнаворса бўладими!

— Мулло Бодом, овинг келди,
овинг келди.

Даврингни сур, довинг келди,
довинг келди.

Хо, довинг келди...—

деб ашулани ванг қўйиб, яна биров кўриб қолмадимкан, дея у ёк-бу ёғига қараб қўяди денг.

— Жуфт бўлсин, қори почча! — деб юборганимни ўзим ҳам билмай қолдим.

Қори амаки атрофига кўз югуртириб ҳеч кимни кўрмагач, «қорним қулдиради шекилли...» деб қўйди ўзига-ўзи.

— Ашуладан яна эшитайлик,— дедим яна.

— А? Биров гапиргандек бўлдимми?

— Ҳа, мен гапирдим.

— Тавба, сен кимсан ўзи?

— Мен Ҳошимжон... Йўқ, мен... Дев бўламан!

— Дев?! Э худо, э худовандо! — қори амаким оғзини катта очиб, кўзларини олайтириб қўлидаги таёкдек қотди-қолди. Анчадан кейин келиб Муҳаммад пайғамбарнинг шеъридан бир жуфт ўқиб, ўнг ва чап томонига дам солди-да:

— Мендан нима истайсан, э улуғ Дев?— деб сўради.

— Ҳозир бориб Узунқулоқ пиримнинг мазорини бузасиз.

— Бузасиз?!

— Ҳа, текислаб ташлайсиз. Ўрнига пионерлар учун ёзги кинотеатр солинади.

— Нима, кабрни бошқа ёкка кўчирамизми?

— Кўчирсак ҳам бўлади. Қани орқага қайтинг,— деб қўлидаги хассани тортиб олиб ўша билан секин туртиб кўйдим қори амакимни,— бўлмаса жонингизни оламан.

Қори амаки қанақа вокса юз бераётганига ақли етмай, ўнгими-тушими, ҳатто шуни ҳам аниқлай олмай, кўрқаписа дуолар ўқиб мозорга қараб йўл олди. Нима қилиш кераклигини, ишни аввало нимадан бошлаш зарурлигини уқдириб боряпман. Йўлда боряпти-ю, арокни кўп ичиб кўйган одамдек гандиракляб-гандиракляб кетади, икки марта шаталок отиб қочмоқчи ҳам бўлган эди, тўсиб қўлимдаги таёк билан енгил-елпи туртиб кўйдим.

Зиёратгоҳга етгач, кабрни кучокляб:

— Эй, Узункулоқ пирим, ўзингиз паноҳингизда асранг,— дея илтижо қила бошлади,— кабрингизни бошқа жойга кўчирмоқчилар... инсу жинслар елкамга таёк тираб турибди... Эй пирим!

Қори амаким мен нима деб тайинлаган бўлсам, худди шундай қилди. Зиёратчиларни, тиланчиларни, кассобу чой-хоначини, лагерь қурилишида ишлаётган ишчиларнинг ҳам-масини қабр атрофига тўплаб:

— Пиримнинг хокларини бошқа жойга оламиз,— деди калтирок овоз билан.

Зиёратчилардан етти киши хўнграб йиғлаб юборди, беш киши юзини тескари ўгирди. Уч киши бу даргоҳдан дарров жўнаб қолди. Ишчиларнинг кўпчилиги, назаримда, қарсақ чалиб юборгандек бўлди. Қурилиш директори, эрталаб қори амаким томонидан ўлимга маккум этилган Абдушукуров амаки:

— Қори почча, сиз ўзи ажойиб одам экансиз! — деди севиниб.

— Ажойиб бўлмай ўлай! — деб қори амаким кабрга кетмон урди. Кейин кўплашиб кетишди. Ҳаш-паш дегунча Узункулоқ пиримнинг суяклари ҳам чикиб қолди.

— Ие, бу эшакнинг суяги-ку! — деди кабрдан суякларни олаётган киши.

Тўпланганлар анграйиб қолишди. Бир хили худди «апшу» деб аксирмоқчи бўлгандек оғзини очиб, кўзини юмганча; бир хили ҳам кўзини, ҳам оғзини очганча; олдинги қаторда турганлар бошини орқага ташлаб, орқада турганлар хиёл олдинга эгилганча қотиб туришарди. Нарирокда Бодом қори амаким билан Данак қори поччам худди жин чалиб кетгандек тилдан қолиб, ёкаларини ушлашиб, галмагал елка қисишяпти.

— Йўк, отнинг суяги,— деди одамлардан бири ниҳоят тилга кириб.

— Кечирасиз, бу ҳачирнинг суяги,— деди иккинчиси.

Зиёратгоҳнинг мўйловдор қассоби суякларни қўлига олиб, кўзини қисиб у ёқ-бу ёғига назар ташлади-да:

— Эшакники,— деди ишонч билан,— урғочи эшакнинг суяги...

Одамлар аста-секин ўзига келиб қабри яна ҳам чуқур-рок қовлаб кўриш керак, пиримнинг суяклари эҳтимол пастрокдадир, деб илтимос қилишди. Қабр яна қовланди. Тошдан бошқа ҳеч нарса чиқмади. Йигирма чокли одам ўша атрофни илма-тешиқ қилиб юборди ҳамки — ҳеч нарса йўк.

— Ҳўш, таксир, бу қанақаси бўлди? — деб сўради зиёратчилардан бири Бодом қори амакимдан.

— Мен... йўғ-е, яхшиси, мулло Данак гапирсинлар,— орқага тисарилди қори амаким,— бу киши Узунқулок пиримнинг авлоди бўладилар...

— Йўк, ўзларидан бўлсин,— шундай деб Данак қори Бодом қорининг орқасига ўтиб, бекиниб олди.

Одамлар ўртасида аввал пичир-пичир, кейин ғала-ғовур бошланди. Қорилар бизни лақиллатиб юришган экан, деган гаплар ҳам бўлди. «Пиримнинг суякларини қофирлар ўғирлаб, ўрнига урғочи эшакнинг суягини кўмиб кетишган экан...», мазмунидаги мулоҳазалар ҳам ўртага ташланди. Ниҳоят, лагерь қурилишида ишлаётган соқолсиз бир чол ўртага чиқиб: «Тоғнинг ичкарисида бир юз ўттиз тўрт ёшга кирган Қобилбобо исмли бир чол яшайди. Ҳар гал кўргани борганимда: «Ҳа, эшакка сиғинувчилар», деб сўрашади. Эҳтимол, ўша кишидан бир гап чиқар...» — деган эди, кўпчилик чувиллаб:

— Ўша чолни олиб келиш керак!

— Дарров машина юбориш керак! — деб қолди.

Ҳазил-ҳазил билан ҳалиги соқолсиз чолни қурилишда ишлаётган бир машинага ўтқазиб тоққа жўнатиб юборишди.

Пиримнинг қабридан урғочи эшакнинг суяги чиққани тўғрисидаги шум хабар бирпасда яқин ўртадаги кишлоқларга ҳам тарқаб, то бир юз ўттиз тўрт ёшга кирган чолни олиб келгунларича зиёратгоҳни одам демагани чумолидек босиб кетди. Эски паранжини ёпиниб, ҳатто бувижоним ҳам келиб қолди.

— Сен нима қилиб юрибсан, Хошим? — деб сўради мендан.

— Ўзим, шундай... Ўйнаб юрибман,— тушунтирдим бувижонимга.

Қобилбобони машинанинг кабинасида олиб келишди. Қўлтиғидан олиб Енғок қори поччам ваъз айтадиган тепаликка олиб чиқишди:

— Энди болаларим...— энтикиб деди Қобилбобо,— қариллик курсин, чарчаб қолдим. Бир оз нафасимни ростлаб олай... зап тўпланибсизлар-да, ҳаммасини гапириб бераман...

Бу воқеага бир юзу йигирма етти йил бўлди. Ўшанда мен етти ёшли бола эдим. Пастки қишлоқда Раҳим ўтинкаш деган бир чол яшарди. Бечоранинг битта урғочи эшагидан бошка ҳеч нарсаси йўқ эди. Токка чиқиб ўтин кесиб, ўша эшагига юклаб бозорга борар эди. Бир кун тоғдан арча ортиб келаётганда, эшак мана шу мен турган тепаликдан пастга тушаётиб, оёғи тийғониб, йикилади-ю, бели чўрт узилиб кетади... Чол йиғлайди, сиктайди, йигирма йил рўзғорини тебратишга ёрдам қилган бу қари эшакни кўп ҳурмату эъзоз билан мана шу ерга кўмади. Чарчаб, қабрга суяниб дам олаётганида тоғдан бегона ўтинчилар тушиб келишиб:

— Э, бобо, бу қанака қабр?— деб сўрашади.

Чол йиғлаб:

— Валинѐматимни кўмдим,— дейди ярим ҳазил, ярим чин қилиб,— мени йигирма йилдан буѐн боқиб келган... Узунқулоқ пиримни кўмдим...

Ўтинчилар бечора чолга ачиниб, бир танга, ярим тангадан бериб ўтиб кетишади.

Чол уч-тўрт йил мана шу ерда тиланчилик қилиб ўтирди...

Раҳимқул ўлгандан кейин Азизхон эшон бу ерга келиб даҳма солдирди, тол, чинорлар эктирди, булоқларнинг атрофига кўриб турганларингдек, харсанг тошлар ётқиздирди. Қабрнинг устига мрамор тошдан сағана қилдириб:

— Узунқулоқ пирим катта авлиѐ эдилар. Қофирлар билан жанг қила-қила мана шу тепалик ёнида шахид бўлдилар...— деб боплаб маъруза қилди.

Шу-шу бўлди-ю, Узунқулоқ пиримнинг овозаси етти музофотга тарқалиб зиѐратчилар бу ерга селдек оқиб кела бошлашди. Қимки, бу гаплар ёлғон деса, уни тошбўрон қилишга буюрдилар... Эҳ-хе, бу ерда не-не эшон, эшонваччалар бойиб даври даврон сурмади... кўрбоши замонида не-не йигитларнинг қони тўқилмади, босмачиларга қарши чиққани учун қофир деб аталиб, бу қабр атрофида не-не азаматлар қўйдек бўғизланиб кетди...

Бир кун мен ҳам бу ерга эшак кўмилган, деб балойи азимга қолдим, токка қочиб, аранг қутулдим...

Бундоқ қарасам, одамлар худди гипноз қилингандек

қотиб қолишибди. Аммо ҳаммалари ҳам қўлларини мушт қилиб, тишларини ғижирлатиб турибди. Бувижоним бўлса нима қиларини, шунча йил алданиб келгани учун аламини кимдан оларини билмай, безгак тутгандек дағ-дағ калти-раяпти.

— Энди сўз қориларга, қорилар гапирсин! — деди Абдушукуров амаки.

Қори поччалар Қобил бобо гапириб одамларни оғзига қаратиб турган пайтда хайр-маъзурни насия қилиб секин-гина жуфтакни ростлаб қолишган экан, ҳеч жойдан топиб бўлмади.

Одамлардан бири ажойиб бир таклиф киритиб қолди. Ўша ақлли одамнинг таклифи билан эшакнинг суяқларини йиғиб, сим билан боғлаб, чинорга, энг новча одамларнинг ҳам қўли етмайдиган жойга осиб қўйишди. Тагидаги бир парча тахтачада эса биринчи синф ўқувчилари ҳам бемалол ўқий оладиган катта-катта ҳарфлар билан мана бундай ёзув ёзилган эди:

«Бир юз йигирма етти йилдан буён диндорлар сиғиниб келган, бели синиб ўлган урғочи эшак — ҳазрати Узунқулоқ пиримнинг суяқлари мана шу бўлади... Қўл теккизилмасин, штраф ўн сўм».

XV боб

ЯПРОҚЛАР ҚАРСАК ЧАЛАДИ

Шундай қилиб десангиз, ишларим яна юришгандан юришиб кетди. Бувижоним мени боплаб тарбиялайман деб, ўртоқларимдан ажратиб олиб, уйга қамаб, Муҳаммад пайгамбарнинг шеърларини ўргатиб, эшон поччамга шогирдликка бериб жонгинамни қийнаётган эди. Энди у бу фикридан бутунлай қайтганга ўхшайди. Нега десангиз, бугун эрталаб намозга мени уйғотмади. Кўзимни очиб:

— Бувижон, мен ҳам турайми?— деб сўрадим.

— Ухлайвер, болам,— деди бувижоним қўл силтаб,— менинг алданганим ҳам етар.

Бунинг устига худди ўша куни эрталаб участкавой амаким ваъдасининг устидан чиқиб юк ташийдиган машинага эскирок бўлса ҳам битта китоб соладиган жавон юклаб келиб қолди. Машинанинг орқасини тўппа-тўғри Орифларнинг қўча эшигига тўғриладик. Ўзимизнинг уйга туширсак ҳам бўлар эди-ю, лекин гап-сўз кўпайишидан кўрқдим. Бувижонимнинг одатини биласиз-ку, ахир ҳар хил саволларни калаштириб ташлашда алгебра ўқитувчимиздан кейин қишлоқда иккинчи ўринда туради. «Нега милиционер

сенга шкаф келтириб берди, нега бошкага бермайди, ё яширинча алоқанг борми?..» деган саволларга кумилиб кетишим турган гап. Шунинг учун тўппа-тўғри Орифларни-кига туширавердик.

Участкавой амаки шкафини чертиб:

— Тараклашини кара,— деб кўйди,— эски бўлса ҳам, янгисидан яхши!

— Тўғри,— дедим мен ҳам севиниб,— бўяб, кўчган тахталарини кайтадан қоқса — яп-янги бўлади.

Ориф шунақанги хурсанд бўлдики, шунақанги хурсанд бўлдики, шкафнинг бир чеккасидан кўтариш ўрнига, менинг елкамдан кучоқлаб:

— Шерик, шериквой! — дейди нукул ирғишлаб,— китобларимнинг ҳаммаси сиғади энди, бемалол сиғади. Минг раҳмат сенга!..

— Хатто ўзинг ҳам сиғасан,— деб яна ҳам хурсанд қилиб юбордим дўстимни,— ойинг билан аразлашиб қолган кунларингда ичига кириб бемалол ухлайверасан...

Шкафни кўплашиб жойига қўйиб китобларни тартиби билан териб бўлган ҳам эдикки, ковоғини айрон халтадек осилтирганча Миробиддинхўжа келиб қолди. «Сенга айтадиган яширинча гапим бор», деб мени қўймасдан ташкарига олиб чикиб кетди:

— Шерик, маслаҳат сўраб келдим,— деди у шивирлаб.

Хайрият, мендан ҳам маслаҳат сўрайдиган одам бор экан бу дунёда деб, ишонсангиз, шу пайтда бошим осмонга етди:

— Қанақа маслаҳат?

— Ҳеч кимга айтмайман, деб сўз бергин аввал.

— Бировга айтсам, калламни шартта кесиб ташлайман.

— Мен, шерик, бугун кечаси қочиб кетмоқчиман... Сен менга йўл-йўриғини ўргатиб қўй. Ахир сен бунақа ишларга устасан-ку.

— Нима, сен ҳам қалпоқча топиб олдингми? — деб юборганимни билмай қолибман. Айтишга айтдимۇ қўлтигимда турган қалпоқчамни пайпаслаб кўрдим, йўқ, жойида турган экан.

— Қалпоқ топганим йўқ,— деди Миробиддинхўжа,— мен, биласанми, янги дўппимни кийиб қочмоқчиман.

— Нега энди қочмоқчи бўлдинг?

— Ишлар чаток, мен расво бўлдим,— йиғламсираб деди Миробиддинхўжа,— ҳеч кимга айтмайсан-а? Хўп, очигини айтаман. Мен ўтган йили Азроил бобони кўрганман, Хумга қамаб олиб, мени роса савалаган. Яна тағин ёлғон гапириб, одамларни алдасанг, жонингни оламан деган.

— Ростдан-а?— деб кўйдим жўрттага.

— Рост. Ойим, мана, қорилар расвоси чиқиб кочди, энди кишлоқ ўзимизга қолди. Тагин хумга тушасан, болам, деяпти. Мен энди тушмайман десам, ойим бошимга муштлаб «тушмасанг теринга сомон тикаман» дейди. Бу ёқда Азроил бободан кўрқаман, қори поччаларниям, ойимниям — ҳаммасини ёмон кўриб қолдим. Йўқ, ойим ўзлари яхши-ку, мана шу ёлғон гапиртиргани ёмон-да. Бу ёқда ўқишим ҳам расво бўлган, хумда ўтириб ўйинга тушавериб ҳаммаёқни «2»га бостириб юборган эканман. Кўчмай қолдим, олтин-чида қолиб кетганман.

Бир хил вақтда, нима сабабданлигини билмайман-у, аммо гапга жуда чечан бўлиб кетаман. Ўзимдан катта одамларни ҳам оғзимга қаратиб ўтирган пайтларим кўп бўлган. Шу топда ҳам гапдонлигим жуда тутиб кетдию Миробиддинхўжани ҳам ҳаш-паш дегунча уйдан қочиш тўғрисидаги фикрдан бутунлай қайтардим-кўйдим.

— Ўқиш масаласида эса ташвишланма,— дедим,— икковимиз бирга ўқиймиз. Хўп десанг, деразанинг ёнидаги катта партада бирга ўтирамиз. Мен бу йил албатта синфком бўлсам керак. Сени тозалик комиссиясига раис қилиб қўяман. Қара, қўллариңг оппоқкина, тирноқлариңг олинган... Ойингни, ҳали айтганимдек, шу бугундан қолдирмай ўзим кўндираман. Лекин менинг боришимни аввалдан айтма, хўпми?

— Хўп,— деди Миробиддинхўжа хурсанд бўлиб.

— Демак, келишдик. Қани, оппоқ қўлиңгни бир қисиб қўяй-чи, тозалик комиссиясиниңг бўлажак раиси,— деб қўллариңи қаттиқ қисиб, пешонасидан ўпиб, қикирлатиб қулдириб дўстимни кузатиб қўйдим.

Уйга кириб Сора холаминиңг одамларни алдайдиган катта хумини қандай қилиб синдирсам экан, деб ҳар хил режалар тузаётган эдим, кўчадан аввал машинаниңг сигнали, кетидан болаларниңг қийқириғи, Хошим деб чақиргани эшитилди. Ташқарига чиқиб келган бувижоним:

—Хошимжон, чиқ, ўғлим, ўртоқлариңг келди,— деб кистади,— лагерь қурилаётган жойга бориб, тош терармиш-сизлар.

— Чикмайман, бувижон,— дедим жўрттага.

— Нега энди чикмайсан, болам?

— Мен сиз билан ўтириб бу ерда намозлик ўрганаман. Нариги дунёниңг пайдан бўламан... Нима қиламан, эси йўқ болаларга қўшилиб.

— Нариги дунёси қуриб кетсин! — шундай деб бувижоним менга яқинлашиб аста мени тиззасига олди. Эркалаб пешонамдан ўпди.— Оббо ўзимниңг эслик ўғлим-ей, буви-

жонингнинг олтиш йил эшакка сиғингани ҳам етар... Сени беҳуда кийнаб қўйибман. Майли, ёмон ўқисанг ҳам ўртоқларингнинг ичида бўл. Тур энди, қараб қолишди.

Шартта ўрнимдан турдим-да:

— Бувижон, мана шу гапингиз учун сизга, албатта, кўзойнак олиб бераман,— деб ташқарига чиқа бошладим.

— Умрингдан барака топ, болам.

— Йўқ, бувижон, қўшқаватлигидан олиб бераман, қўшқаватлигидан! — Югуриб кўчага чиқиб кетдим.

Беш тонналик катта машина лик тўла бола экан. Мени кўришлари билан қийқиришиб, дарров кўлимдан тортишди. Қанча вақтлардан буён бунақанги кўпчилик бўлиб тўпланмаган эдик. Севинишиб, қарсақлар чалиб, ашула бошлаб юборганимизни ўзимиз ҳам билмай қолибмиз. Шерикларим менинг ўйинларимни соғиниб қолишган экан, мен ҳам таранг қилиб ўтирмай дарров кабинанинг томига тесқари ўтириб, ўйнашга тушиб кетдим.

— Бўш бола, бўш бола,
Ўйинлари беш бола,
беш бола,—

дейишиб қарсақ чалишганда эгилиб ҳаммаларига салом бериб қўяман.

Ўйин-кулги билан зиёратгоҳга етиб борганимизни сезмай қолибмиз. Машинадан тушиб биринчи қилган ишимиз чинорга осиб қўйилган эшакнинг суягини томоша қилишу остидаги ёзувни ўқиш бўлди. Орифнинг фикрича, «эшак» деганда иккита «ш» ёзилар экан. Мен дарров эътироз билдириб нега энди, иккита «ш» ёзилар экан, қари эшакка битта «ш» ёзишса ҳам бўлаверади, деб зўрға кўндирдим.

Шу атрофда бир йўла бешта бульдозер ишлаб, ўнқир-чўнқирларни текислаётган экан. Текисланган ерлардаги тупрокдан чиқиб қолган катта-кичик тошларни тезроқ териб олишда ёрдамлашимиз керак экан. Ўнг-терсини суриш тириб ўтирмай, қўйлақларни ечиб ҳар томонга улоқтирдикда, ишлаш мана бунақа бўлади деб, ишга тушиб кетдик. Мен дарров йигирма чоғли болани ажратиб, алоҳида бригада тузиб, нариги бригадани социалистик мусобакага чакирдим. Биласиз-ку, кишлоғимизнинг пионерлари шўхлик қилиб, доим ойиларидан гап эшитиб юрса ҳам, аммо ишга келганда катта одамларни ҳам қочиради.

Икки соат ўтар-ўтмас, уч пайкал ернинг тошини териб, чинорнинг тагига уюб ташладик.

— Тағин иш борми, кўрсатинг? — деб сўради ўқитувчимиз Абдушукуров амакидан.

— Бир оз дам олиб туринглар, хозир бульдозер нариги ерга ўтиб кетади.

Эндигина зиёратчилар ҳар кун маза қилиб дам оладиган салкин булоқлар бўйига, сой устидаги баҳаво сўриларга ўтириб, бирпас дам олсак олайлик, деб турган эдик, кишлок томондан халлослаганча Зокир келиб қолди:

— Мени чақирмабсизлар-а! — деди у хафа бўлиб.

— Чакириш ҳам гапми, — деб қўйди тош ташишда хозирча иккинчи ўринни эгаллаб турган Миробиддинхўжа, — машинанинг сигналини чалавериб, кишлокни кўчириб юборай дедик-ку!

— Мен бўлсам боғда ухлаб ётувдим, — ўзини оклади Зокир, — сигнални эшитувдиму туш кўраётган бўлсам керак, деб ётавердим. Қани, менга ҳам иш борми?

— Бор, — деди ўқитувчимиз, — қани, бир «Қичкинажон» га ўйнаб юбор-чи.

Сизга айтаман деб, эсимдан чиқиб қолган экан, Зокир жиндак уйқучи-роқ-ку, аммо кизиқчилик ўйинларига тушишда ундан ўтадигани йўқ. Айниқса, «Қичкинажон» ни кийиб ташлайди.

Хаммамиз катта чинор тагига тўпланиб, давра олиб, Зокирни ўртага чиқардик. Аввал уялиб турди-да, кейин қўлларини ёнига қисиб санъатини кўрсата бошлади Зокир:

Қичкинажон, қичкина,
Товуқдан ҳам қичкина,
Тарвудан ҳам қичкина.
Қичкинажон, қичкина,
Тарикдан ҳам қичкина,
Қичкинажон, қичкина
Қўноқдан ҳам қичкина,
Қичкина, қичқина..

Еру кўкни қарсак, қийқирқ овози тутиб кетди. Ишонасизми, худди шу пайтда хурсанд бўлганидан тепамиздаги чинорнинг япроқлари ҳам бизга қўшилиб қарсак чалар эди.

Ўша кун лагерь қурилишидан қош қорайганда қайтдик. Дўстларим билан хайрлашиб, уйимизга томон жадал келаётган эдим, тўсатдан қалпоқчам:

— Шерикларинг билан учрашганингдан хурсандми сан? — деб сўраб қолди.

— Бўлмасам-чи?! — деб қўйдим.

— Бугун-эрта ўқишлар ҳам бошланади, хабаринг борми?

— Хабарим бор. Мен бу йил енг шимариб ўқимокчиман.

— Унда мени ўз уйимга элтиб қўй, — деди қалпоқчам,

качон ёрдамим керак бўлса, тортинмай боравер, сен учун хамиша хизматга тайёрман...

Шундай қилиб десангиз, мен ўша куни кадрдон калпоқчам билан иккинчи бор хайрлашдим.

— Хайр, калпоқчам! — дедим кўзимга ёш олиб, — биз яна кўришамиз.

— Хайр, қувнок дўстим, — деди калпоқчам ҳам йиғлаб, — албатта, кўришамиз...

МЕНИНГ ҲАМ ДЎСТЛАРИМ БОР

I боб

БИР ТОВОҚ ШИРГУРУЧ

Йигирма олтинчи август куни, йўқ, кечирасиз, йигирма еттинчи август экан... Йигирма еттинчи августмикан-а? Ҳар қалай, ўша куни ҳаво жуда ҳам иссиқ эди-да, кишлоқ кўчалари жимжит, зоғ ҳам учмайди. Тирик жон борки, ҳаммаси ўзини салқинга урган. Орифнинг кучуги ҳам муздеккина ариқка бағрини бериб тилини чиқариб, хансираб ётибди. Дарахтлар ҳам қилт этмайди, бутун нарсалар турган жойида қотиб қолгандек. Тол шохига беркинган чумчуқлар ҳам чиркиллашмай қолишган, атроф дим, жуда ҳам дим.

Биз бўлсак, яъни Ориф, Зокир, Икромиддин олакўз, Миробиддин инжик — ҳаммамиз тутдан чумчук бола олиб, Мирзабуванинг боғидан шафтоли ўғирлаб, гумнинг этагида чўмилишиб, маза қилиб ўйнаётган эдик. Ўзокдан Доно чакириб қолди.

— Берилок келсанг-чи! — дедим ўрнимдан тургим келмай.

— Ялангочсизлар, уяламан.

— Бўлмаса гапингни каттиқроқ айт.

— Сизни янги муаллим сўраяпти.

Сувдан чикким келмаса ҳам янги келган муаллим билан танишсам танишиб қўя қолай, деб шошилиб кийиндим-да, уйга жўнадим.

Борсам, чиндан ҳам ховлимизда бегона йигит ўтирибди. Ёши йигирма икки-йигирма учларда, бўйи новча, ўзи орик, коп-кора сочини силлик қилиб тараб олган, яқинига бориб тикилган эдим, юзи чузиқ, кўзлари катта-катта, пешонаси дўнг бир киши экан. Менга ер остидан разм солган эди, беихтиёр юришдан тўхтаб:

— Ассалому алайкум! — деб юборганимни ўзим ҳам сезмай қолибман.

— Хошимжонмисиз? — янги муаллим бир бош узумни чўкилаб еб ўтирган экан, уни лаганга қўйиб, секин ўрнимдан турди-да, икки қўлини менга узатди. Маълум бўлиши-

ча янги муаллимнинг исми шарифлари Вохид Солиевич Солнев экан. Институтни бу йил битириб, тўппа-тўғри бизнинг қишлоққа ишга келибди. Ўзи алгебрадан, математикадан дарс берармиш. Бундан уч кун аввал, мен ўқишим керак бўлган 6 «Б» синфига куратор этиб тайинланибди. У, бу гапларни менга эмас, бувижонимга қараб гапирарди. Бувижонимга қараб яна давом этди:

— Синф ўқувчиларининг шахсий делоси билан танишиб чиқдим, бир хиллари билан алохида-алохида гаплашиб кўришга қарор қилдим,— деди у яна узум ейишга тушиб.

— Яхши қилибсиз-да, айланай,— деб қўйди бувижоним ҳам

— Энди опоки, ўз синфингдаги ўқувчиларнинг ота-онаси, уй шаронти билан эртарок танишиб қўйган яхши-да... Ёлғиз ўзим тураман. Қиладиган ишимнинг тайини ҳам йўқ.

— Ота-оналарингиз қаерда, айланай?— деб сўради бувижоним.

— Шахарда... Лекин узумларингиз ширин экан, опоки

— Ош бўлсин, еявернинг, қоқиндиқ. Уйланганмисиз?

— Йўғ-е, ҳали ёшмиз-у, опоки.

— Кийим-бошларингиз кир бўлса, тортинмай олиб келаверинг. Вақти бемаҳал иссиғингиздан ҳам, айланай, ўзим хабар олиб тураман... Ишқилиб, мана шу шумшукни сал эпакага келтириб берсангиз бўлгани. Дадаси ишдан бошқасини билмайди. Ойиси кунбўйи фермада. Менга бўйин эгмай қўйди бу бола. Қаранг, оркангизга ўтиб олиб, елкасини учириб менга муқом қиляпти...

— Қани муқом қилганим, орқам кичияпти, ўшани қашняпман,— дедим бувижоним бегона одамга мени ёмонлагани учун сал жаҳлим чиқиб.

Янги ўқитувчи дадамга ўхшаб хотин кишиларнинг гапига кўпам қулок солавермайдиган бир киши экан. Бувижоним гапиряпти-ю, у бўлса, нуқул узум ейди. Ниҳоят, узум кўнглига урди шекилли, лаганни чори билан нарирок сурди-да, лабидаги ширани оппоқ сочик билан артаётди:

— Қани, Хошимжон, берилок келинг-чи,— деб қўйди. Сўрининг бир чеккасига омонатгина ўтирдим. Бувижоним нима иш биландир бокка кириб кетди.

— Қаниқулни яхши ўтказдингизми?— сўради муаллим

— Яхши ўтказдим.

— Қанака китоблар ўқидингиз?

— Китоб ўқимадим, домла.

— Нега ўқимадингиз?

— Китоб ўқисам, шу денг, уйқум келиб, юрагим қиси лаверад

— Юрагим кисилаверади? — муаллим хайрон бўлгандек менга тикилди, — нега энди юрагингиз қисилар экан?

— Мен ўзи нервиннийман-да, домла, — дедим жўрттага ҳазилга олиб.

— Нервиннийман? Ҳалитдан-а, қандай қилиб нервинний бўла қолдингиз?

— Домлалар уй вазифаларини жуда қўп беришади-да, ўшаларни ишлайман деб, нервинний бўлиб қолганман.

Муаллим тиззасига шаппалаб, қулиб юборди. Қотиб-қотиб қолди. Қулганда оғзини катта-катта очиб, осмонга қараб қулар экан. Қаҳқаҳа овозидан толдаги чумчуқлар ҳурқиб ҳар томонга учиб кетишди. Янги муаллимнинг бунчалик хурсанд бўлганини кўриб, мен ҳам гапимни давом эттиравердим:

— Ундан кейин, синглим Ойша ҳам нервинний, мендан кўрққанидан шунақа бўлиб қолган. Энг кичкина синглим Доно бор-ку, ху, ана қаранг — сўрининг тагида мушук болани ўйнатиб ўтирибди, ўша ҳам нервинний.

— Зигирдай кизча-я?

— Зигирдак эмас, иккинчида ўқийди... у ҳам нервинний, богчада кўгирчок талашавериш шунақа бўлиб қолган... биз ҳаммамиз нервинниймиз.

Муаллим яна қулиб юборди. Бу гал ҳам чин юракдан қулган бўлса керак, нега десангиз кўзларидан ёш чиқиб кетди.

— Оббо Ҳошимбой-ей, Сиз жа қизиқчи экансиз. Менга маъқул бўлиб қолдингиз.

— Мана шу қизиқчилигим учун бувижоним мени тириклайин кўммочки бўлиб юрибди, — арз қилдим янги муаллимга.

— Нега кўмар эканлар?

— Билмасам. Ишқилиб, тириклайин кўммасам муродимга етмайман, дейдилар.

Муаллим менга тикилиб, қулимсираганча жим бўлиб қолди. Нималарнидир ўйлаб кетди. Пешоналари тиришиб, кўзлари қисилганини шундоққина кўриб турибман.

— Бувижонингизни хафа қилманг. Менинг ҳам ана шундай бувижоним бўлганда бошимга кўтарардим. Қаранг, кийимларингизни ювиб, дазмоллаб берибдилар. Ховлиларинг озода, ҳаммаёқ супурилган, саранжом-саришта... Хўш, дарсликларнинг ҳаммаси бутми?

— Ҳаммаси тайёр-да, домлажон.

— Қани, олиб чиқинг-чи.

Ғизиллиб кириб уйдан катта папкамни олиб чиқдим. Бир хил фанлардан ҳали дарсликларим етишмас экан, буни мен папкамни олиб чиқаётганимда эслаб қолдим..

Ўша куни муаллим мени бошлаб бориб, мактабдан дарсликлар олишиб берди. Кейин менга ўхшаш қоқоқроқ бўлган яна уч ўқувчининг уйига биргалашиб бордик. Соё бўйидаги Ақромларникига ҳам бирров кириб чиқдик. Ҳовлиларида ҳайвону қушлар шунақанги қўпқи, аввалига ҳайвонот боғига кириб қолдикми, деб икковимиз ҳам ҳайрон бўлиб қолдик.

— Домла, бошқа болаларникига ҳам қирамизми? — деб сўрадим қайтаётганда.

— Йўқ, энди бўлди,— деб қўйди муаллим.

— Нега бошқаларникига қирмаймиз?

— Биз уйларига қирган болалар бешинчи синфда яхши ўқимаган. Ўшалар билан алоҳида-алоҳида шуғулланишга тўғри келади.

— Демак, мен билан ҳам алоҳида шуғулланасизми?

— Сиз ҳам ўтган йили синфда қолгансиз. Демак, сиз билан ҳам алоҳида шуғулланишга тўғри келади...

Ҳап билан бўлиб мактабимиз ҳовлисидаги муаллимларга ажратиб берилган уйга етиб борганимизни ҳам сезмай қолдик. Ўтган йили бу уйда эр-хотин Рябовлар туришар эди. Эри немис тилидан, малла сочли хотини рус тилидан дарс берарди. Иккала фандан ҳам баҳом сал чатоқроқ бўлгани учун бу уйнинг яқинига ҳам йўламасдик. Ҳатто, ўша атрофдан ўтганда жўрттага тесқари қараб ўтардик. Воҳид Солиев қутилмаганда мени мана шу уйга таклиф қилиб қолса бўладими. Ичкарига сал қўрқиброқ кириб бордим, хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, ҳангу манг бўлиб қолдик. Бу ерни китобхонанинг ўзгинаси дейсиз. Тоқчаларга ҳам, жапонларга ҳам ориқ-семиз китобларни шунақанги қўп териш ташлашибдики, асти қўяверасиз.

— Ҳаммаси ўзингизникими? — биринчи саволим шу бўлди.

— Йўқ, Рябовларники ҳам бор,— тушунтирди муаллим.

У, негандир, ўзи жуда қам гапирасизми нуқул мени гапга солади. Қуноқим мендан, сўрамаган нарсаси қолмади. Нега алгебрани ёмон қўраман, қочиб кетишимнинг сабаби нима, қайси болалар билан муштлашганман, Ёнғок қорига шогирд тушишга бувижоним нега мажбур қилди, қишлоқда намоз ўқийдиган нечта бола бор, қизлар ҳам намоз ўқийдими — ҳуллас, мана шунақа нарсаларни роса сўради-да.

— Журналлар ҳам Рябовларникими? — деб сўрадим жўрттага гапни қалғитиш учун.

— Йўқ, булар меники. Ўқимокчи бўлсангиз, ола қолинг Кейин келтириб берасиз.

— Шахмат-чи, шахмат ҳам уларникими?

— Йўқ, шахмат меники. Ўйнайсизми?

— Мен шашкани биламан-да.

— Қани олинг, бир куч синашиб кўрайлик-чи! Лекин билиб кўйинг. Мен каттик ўйнайман.

— Мен ҳам бўш келмайман, домла.

Шашкани ўйнаётимиз-у, лекин менинг хаёлим бутунлай бошка ёқда. Шу кунгача биронта ўқитувчим менга ўзини яқин олиб муомала қилган эмас. Ҳаммаси безоридан олиб, безорига солади, сендан одам чикмайди, деб камситгани-камситган. Воҳид Солиевич бўлса, мана мени одам қаторига кўшиб, мен билан гаплашгани уйимизга борибди, ёнма-ён ўтириб шашка ўйнапти.

— Домла, мендан тузукрок одам чикмайдими-а?— деб сўраганимни ўзим ҳам билмай қолдим.

— Нега ундай дейсиз?

— Ҳамма шунақа дейди-да.

— Бўлмаган гап,— деди Воҳид Солиевич кетма-кет иккита тошимни олиб,— шошмай турсангиз... ҳаммаси уялиб қолади.

Ўша куни ҳар қанча уринсам ҳам, бари бир шашкадан омадим келмади: кетма-кет тўрт марта юткизиб кўйдим. Лекин шундай бўлса ҳам яна тўрт марта юткизиб, Воҳид Солиевични хурсанд қилишга тайёр эдим. Нега десангиз, ҳали айтганимдай, бу кишини астойдил яхши кўриб қолдим.

— Ҳовлингизга сув сепиб берайми?— дедим шартта ўрнимдан туриб.

Воҳид Солиевич бош чайқади:

— Ўзим сепаман. Сиз менинг ишимни қилиб берсангиз, бора-бора мен дангаса бўлиб қоламан-ку, Ҳошимжон.

— Бўлмаса пича катик олиб берайми? Жудаям ширин-да. Худди қаймоқнинг ўзи дейсиз.

— Раҳмат, ука, катикни унча хушламайман.

— Бўлмаса, домла, мен Сизга ҳали еган узумингиздан бир челақ келтириб бераман.

— Раҳмат, узум керак бўлса ўзим бораман. Бахонада бувижонингиз билан бирпас гаплашиб ўтириб келаман. Ажойиб кампир эканлар...

Воҳид Солиевич ўқиб, расмини томоша қилинг деб, менга бир даста суратли журналлар берди. Ўзимда йўқ сезиниб кетдим. Нега десангиз, сурат томоша қилиб тагидаги хатларни ўқишни жони дилимдан яхши кўраман.

Қўлтиғимдаги журнални кўриб, хайрият, сенинг кўлинг-да ҳам китоб кўрадиган замонлар келар экан, деб бувижоним ҳам севиниб кетди.

— Энди мени тириклайин кўммайсизми?— деб сўрадим бувижонимдан.

— Вой тентагим-эй, шу гапларни ҳалиям эслаб юрибсанми-а? Қани, беринок кел, бир ачомлашиб кўйайлик.

Бувижоним билан ачомлашиб бўлганимиздан кейин сўрига чордана куриб ўтириб олиб, сингиллариму бувижоним, дадажониму ойижонимга журналлардаги суратлардан кўрсатдим Тагидаги хатларни шариллатиб ўкиб бердим. Ҳаммалари ўзларида йўқ хурсанд бўлиб кетишди. Ҳатто назаримда шу пайтда Ойша ҳам ич-ичидан севиниб ўтирибди. Акам ўқишга ҳавас қўйса, уй вазифаларини ўзи ишлаб мени жоним ҳам тинчир экан, деб севинаётган бўлса керак.

Кечкурун сўрида ширгуруч еб ўтириб мен яна Воҳид Солиевични эслаб кетдим... бечора бир ўзи мактабнинг катта ховлисида зерикиб ўтиргандир. Эҳтимол, зерикканидан хуштак чалиб у ёк-бу ёкка юраётгандир, ё овкат пиширомочи бўлиб, примусга ўт қалайолмай қийналаётганмикин-а?

— Ойи, овкатингиздан яна борми?— дедим.

— Дадангга олиб қўйганим қолди. Ейсанми?

— Муаллимга олиб бормокчи эдим.

— Келин, устига сариеғдан кўпрок солиб беринг,— деб гапга аралашиб қолди шу пайтда бувижоним ҳам,— бир паришталик йигит экан, Ҳошимжон, айтгин, тез-тез келиб турсин.

Бир минутдан сўнг товоқдаги ширгуручни катта сочикка ўраб, мактаб томонга қараб ўкдек учиб борардим. Айтганимдек, Воҳид Солиевич кастрюлга шўрва солиб, ўзи катталиги хонтахтадек келадиган бир китобни варақлаб ўтирган экан. Мени кўриб, ростини айтсам, унча хафа ҳам, хурсанд ҳам бўлмади:

— Ие, ўзим ҳам овкат қилувдим-ку,— деб қулимсираб қўйди, холос.

Қайтаётганимда домламиз яшаб турган уйнинг ховлисига кўзим тушди-ю, юрагим «шув» этиб кетди: Рябовлар кўчиб кетгандан буён бу атрофга сув келмапти. Гуллар қуриган, райхонлар сўлиган, марзадаги ажриқлар саргайган, олмаларнинг пастки шохи сувсизликдан қурий-қурий деб турибди.

Кечаси Воҳид Солиевичга сездирмасдан суғориб қўйишга, у кишини тўсатдан жуда-жуда ҳам хурсанд қилишга каттик аҳд қилдим. Бувижоним уйкуга кетиши билан катта кетмонни олиб, мактабнинг ховлисига жўнадим. Ҳовлига сув қирадиган қулоқ, ариқларни очиб, аста-секин катта анхорга чикиб бордим-да, ярим тегирмон келадиган сувни очиб юбордим. Ўша ерда, анхорнинг шундоққина лабида жиндаққина мизғиб олмокчи бўлиб, уйқум куриб кетсин,

тонг отгунча донг котиб ухлаб колибман. Уйғондиму оёкни кўлга олиб мактабнинг ховлисига югурдим. Андак кечиккан эканман. Ҳаммаёкни сув босиб кетибди. Воҳид Солневич тиззасидан сув кечиб, нишабини каёкка олишни билмай, гаранг бўлиб турган экан:

— Кетмон керакми?— деб сўрадим нима дейишни билмай.

— Тезрок келтиринг, тезрок!— деди муаллимимиз энтикиб.

Эрталабгача сув билан олишиб чикдик.

II боб

ЖАРАНГЛА, ҚЎНҒИРОҒИМ

Эртага ўқиш бошланади, деган куни кечаси, ростини айтиб қўя қолай, ухлай олмадим. Ҳар хил ширин хаёллар суриб, бир маҳал ухлаб колибману хаёлимнинг бир томони секингина тушга уланиб кетганини ўзим ҳам пайкамай колибман. Бир вақт бундай қарасам, Отажон Азизович жамики ўқувчиларни тўплаб, менга мактов қоғози топширмакчи бўлаётган эмишлару мен хомкалла бўлсам, уни олмайман деб, кочиб юрган эмишман. Ниҳоят, мени ушлаб қўлимга мактов қоғозини зўрлаб беришди. Қарсак демагани, ҳаммаёкни қоплаб кетди. Ўзим ҳам қўшилишиб қарсак чалиб юборибман денг.

— Ҳошим, тек ётасанми, йўкми?— деб бувижоним секингина бикинимга туртиб қўйди.

— Мактов қоғозим қани?— сўрадим уйкусираб.

— Қанақа мактов қоғоз?

— Ҳозир қўлимда турувди-ку?

— Уйкусирама. Ўнг томонингни босиб ёт.

Ўнг томонимни босиб ётган эдим, чиндан ҳам донг котиб ухлаб колибман. Каттик занг овозидан уйғониб кетдим. Мактабимизнинг ховлисидаги қари тутнинг шохига катта темир осиб қўйишган эди. Кимдир ана ўшани жаранглатиб уряпти. Хиёл ўтмай горн ҳам чала бошлашди, яна хиёл ўтмай ёнига чилдирма овози қўшилиб кетди.

— Салом, мактаб, салом, сентябрь!— дедим-да, сакраб ўрнимдан турдим. Нонушта ҳам қилмай папкани қўлтиққа олиб, ўзимни кўчага урмакчи бўлган эдим, бувижоним:

— Сингилларинг билан кетасан!— деб йўлимни тўсди.

Бундай қарасам... Оббо, сочларига ленталар такиб, оппокина қўйлақларини кийиб, бир даста гулни бағрига босиб бир чеккада Донохон турибдилар!

— Хоҳладимга боряптиларми?— деб секингина биқини-дан чимдиб кўйдим.

Нарирокда Ойшахон ҳам ясан-тусанни жойига кўйиб, тайёргарлик кўряптилар.

— Қани, мактаб томон шагом-арш!— дедим-да, иккови-ни олдимга солиб кўчага чикдим.

Хай-хай, бугун кўчада чиндан ҳам байрам бўляпти, ҳамма ясанган-тусанган, кўлларида гул, лабларида кулги, мактабга шошишяпти. Мактаб томонда ҳамон горн янграй-ди, чилдирма гумбурлайди:

Гумбура гум,	Рус тили
Гумбура гум.	Хаммаси ҳам
Чал тезрок!	Беш бўлар,
Мулла Хошим	Беш бўлар.
Мактаб борар.	Чал тезрок,
Аъло ўқиш	Чал тезрок
Нияти, нияти,	Гумбура гум,
Алгебра,	Гумбура гум!..

Мактаб ҳовлисига ўйинга тушиб, мукомлар қилиб кириб бордим. Горнни Асад деган болаю чилдирмани Султон йиғ-локи чалаётган экан. Шартта кўлидан олдим-да, енгни ши-мариб, бармоқларимни хўллаб, чилдирма чалиш мана буна-ка бўлади, деб савалаб кетдим.

Така тум-тум, тум така тум,
Ҳар ёнларни кезиб юрдим.
Яхши-ёмон барин кўрдим,
Аъло ўқийман деб келдим.

Ана шунаканги гапларни хаёлимдан ўтказиб, чилдирма-ни завқ билан ураётган эдим, кимдир оркамдан келиб би-лагимдан маҳкам қисди. Қарасам, Воҳид Солиевич экан:

— Баракалла, чилдирмани яхши чалар экансиз!

— Боплаб ташлаймиз-да, домлажон!

— Чалаверинг, каттикрок чалинг!— деб Воҳид Солие-вич яна қаёкқадир кетди. Аксига юриб худди шу пайтда кўлларим чарчаб қолган эди. Чилдирмани ёнгинамда кўзи-ни мўлтиллашиб турган Султон йиғлокига узатдим-да, дўст-ларим билан кучоклашиб кўришиб кетдим. Мактаб ҳовли-сига бирин-кетин еттинчи синфга бир амаллаб кўчиб олган Зокирвой, кутубхона ташкил қилдим, деб керилиб юрган Орифбой, мендан кўркканидан доим охириги соатдан қочи-б кетадиган Ҳакимжон, Миробиддинхўжалар кириб кела бош-лашди. Болалар тўп-тўп бўлиб гаплашишар, пионер лагер-

ларида, саёхатларда кўрган-билганларини бир-бирига сўзлаб мактанишар, кулишар эди. Икром кемага тушиб, дарёда сузибди, Шоолим дадаси билан чўлда қовун экишган экан, битта қовунни сўйишса, ичидан тарвузнинг уруғи чиқиб келибди.

— Ёлғон! — деди Зокир ишонмай.

— Бас бойлашаман,— деди Шоолим гапига ҳеч ким ишонмаганига йиғлагудек бўлиб.

Еттинчи синфда ўқийдиган бир оёғи чўлок Рафиқ шаҳарда Африкадан келган негрларни ўз кўзи билан кўриб, ўшалар билан битта столда ёнма-ён ўтириб овқат ебди. Қораси қийимига юкармикан, йўкмикан, деб синчиклаб қараган экан, кўйлагининг ёқаси оппоқ эмиш. Бу йил биз билан ўқийдиган Шоҳида менинг ойим ишлайдиган фермада бузок боккан экан, ферма мудир: «Ўнинчини битирсанг, сени сигир соғувчи қилиб оламан, расмингни газетада чикартираман», деб ваъда берибди.

Худди шу пайтда турникка чиқа олмайдиган физругимиз Одилжон ака баланд овоз билан, ҳамма бўй-бўйи билан, синф-синфи билан сафга тизилсин, деб буйруқ бериб қолди. Бир-биримизни итаришиб, туртишиб, эндигина сафга тизилиб бўлган эдикки, ичкаридан менинг жонажон муаллимларим — Воҳид Солиевич, алгебра ўқитувчиси Қобилов, кадрдон директоримиз Отажон Азизовичлар бирин-кетин чиқиб келишди. Отажон Азизович мени кўрсин, деб оёғимнинг учида туриб шунча бўйнимни чўзаман, қани энди бир қиё бокса!

Директоримиз ўқув йили бошлангани билан бизни табриклаб, ҳаммамиз аъло ўқишда, аъло хулқли бўлишда бир-биримизга намуна бўлишимиз кераклиги тўғрисида роппароса 21 минут гапиргандан кейин ўқимаган киши у дунёю бу дунё одам бўлмайди, деган мазмунда ҳам етти минутча гапириб, охирида:

— Тўғримн, Ҳошим?— деб сўраб қўйди мендан.

— Жуда тўғри,— дедим мен ҳам шошиб-пишиб.

— Аъло ўқиш бу сенга чилдирма қалиш эмас!— деди бир чеккада турган Қобилов домла.

— Бу йил алгебрани ҳам чилдирма қилиб юбораман, домлажон,— дедим мен ҳам гапдан қолмай.

Мажлис тугаб қий-чув, тўполон билан синф раҳбарларимиз бошчилигида ўз синфимизга қараб йўл олдиқ. Миробиддинхўжа билан келишиб, дераза олдидаги партани танладик. Нега десангиз, бу ердан кўчадан ўтган-кетганларни бемалол кўриб ўтирса бўлади. Жой-жойимизга ўтиришимиз билан Воҳид Солиевич:

— Қани, галстукларни бир тўғрилаб олинглар-чи!— деб буюрди.

Галстукларни тўғрилаб олдик.

— Аббосов, нега сен кир галстук такиб келдинг? — сўради муаллим.

— Янгисини таксам кир бўлиб қолади-да,— ҳазилга олиб деди Акром.

Болалар шарақлаб кулиб юборишди. Муаллим кулмади. Акромга қараб шундай бир тикилдик, болаларнинг кулгиси бўғзида қотиб қолгандек бўлди.

— Пионернинг интизоми галстукни қандай таққанига қараб билинади. Тушунарлими?

— Эртага янгисини такиб келаман,— секингина деди Акром.

Худди шу пайтда синфнинг эшиги овозсиз очилиб, остонада Акромнинг бу йил биринчи синфга келган синглиси Хожар кўринди.

— Ака, менинг фамилиям нима бўлади?— деб сўради у кўрка-писа. Болалар яна кулмоқчи бўлиб чоғланишди-ю, аммо муаллимнинг ҳалиги қараши эсларига тушиб кетди шекилли, ҳеч бирлари ботина олмади.

— Фамилиянг Аббосова бўлади,— тушунтирди Акром синглисига.

Шундан сўнг муаллим йўқлама бўйича ўқувчилар билан бирма-бир таниша бошлади. Охирида ўзини ҳам танитди:

— Мени Воҳид Солиевич, деб чақирасизлар!

— Хўп бўлади, домла,— деди Миробиддинхўжа!

— Домла деган сўз, бугундан эътиборан ишлатилмасин!— таъкидлади Воҳид Солиевич,— кимки мени домла деб чақирса, жавоб бермайман. Қани, синфком қилиб кимни сайлаймиз?

Бўйим новчарок бўлгани учун омадим келиб мени сайлаб юборишармикан, деган яширин бир умидда негадир ўзимдан-ўзим ҳам хурсанд бўлиб, ҳам уялиб кизариб-бўзариб ўтирибман. Бордию сайлаймиз, дейишса, шошиб қолиб йўқ, деб қўймай деб ўзимни хушёр тутишга тиришиб турган эдим:

— Ҳамроқулнинг ўзи бўла қолсин!— деб қолди кимдир орадан. Шундан кейин бутун синф:

— Ҳамроқул бўлсин!

— Ўзи аъло ўқийди.

— Интизоми ҳам яхши,— деб ҳар томондан чувиллаб юборди. Болалар чувиллашган сари мен ўзимдан-ўзим баттар уялиб, бўйнимни ичимга тортаман денг.

— Тозалик комиссиясига раисликка кимни кўрсата-

миз?— сўради Воҳид Солиевич. Ҳамма жим. Назаримда кимни сайласак экан, деб ҳар бири ўзича ўйлаётганга ўхшайди. Шартта ўрнимдан турдим:

— Миробиддинхўжани сайлаймиз. Қараңглар, бўйни ҳам оппок, кийимлари ҳам ювилган, дазмолланган. Ойиси дазмол босишни билмайди, ўзи дазмоллаган. Тўғрими? Ундан кейин, битта-яримталарингни тугмаларинг узилиб кетса, дарров кадаб ҳам бераверади, дўпписининг ичига доим игна кадаб юради, тўғрими?— шундай деб дўстгинамнинг дўпписини олиб, ич томонини ўқувчиларга кўрсатган эдим, чиндан ҳам кизагида иккита кўрпа кавийдиган игна турган экан — болалар кулиб юборишди. Ҳазил-хазил билан Миробиддинхўжа тозалик комиссиясига раис бўлиб кўтарилди.

Ана шундан кейин синф раҳбаримиз ўқувчилар бир-бирлари билан мусобақалашиб ўқишлари керак, аълочи ўқувчилар қолоқ ўқувчиларни мусобақага чақирсин, бири-бирига кўлидан келганча кўмаклашишсин, деб қолди. Ҳамрокул биринчи бўлиб Ақромни мусобақага чақирди. Ўқитувчи:

— Кўндингми?— деб сўраган эди, Ақром ўрнидан туриб кафти билан оғзини бекитди-да:

— Им...— деб қуйди.

— Хўпми, йўқми?— яна сўради муаллим.

— Имм,— деди яна Ақром. Ҳудди шв пайтда унинг кўзлари олайиб, лаблари кийшайиб кетди. Ҳаммамиз кўр-киб кетдик. Ёнида ўтирган бола:

— Воҳид Солиевич томоғига нон тикилиб қолди,— деди шошилиб. Кейин зарб билан елкасига бир мушт туширган эди, йўқ, дўстимнинг томоқкинасига қуриб кетмагур қолбаса тикилиб қолган экан, оғзидан бир парча гўшт учиб чиқди. Ҳамма кулиб юборди. Бу гал Воҳид Солиевич ҳам ўзини тутиб тура олмади. Ҳалидан буён жиддий турганини кўриб, роса сиқиб сувимизни ичадиган синф раҳбарига учраб қолдик шекилли, деб ҳаммамиз ҳам кўркиб, юрагимизни ховучлаб турган эдик. Қулганини кўриб, ўзимизни сал эркинроқ тута бошладик.

— Мен у билан мусобақа ўйнамайман,— деди Ақром синфда ғовур босилгач.

— Нега ўйнамайсан?

— Ўтган йили варрагимни олиб, пулини бермаган.

— Ҳечам-да, ўрнидан туриб кетди Ҳамрокул,— мен сенга унинг ўрнига авторучка берган эдим-ку!

— Авторучканг ёзмас экан, варрагимни тўлаб қўй. Воҳид Солиевич шартта ўрнидан туриб:

— Уят эмасми!— деди-да, икковини ҳам ўрнига ўтқазиб

кўйди. Кейин мусобақа ўйнаган бошқа болаларнинг фамилиясини дафтарига ёза бошлади. Бир маҳал навбат менга етиб қолди-ку.

— Рўзиевни ким мусобақага чакиради?— сўради муаллим. Ҳозир болалар мени талашиб қолишса керак, деб ўйладиму, ўзимдан-ўзим хурсанд бўлиб кетдим. Аммо бир минут, икки минут... мана ўн минут ўтди ҳамки, ҳеч кимдан садо чикмайди. Шунақанги ўсал бўлдимки, асти кўяверасиз. Ўтиришимни ҳам, тикка туришимни ҳам билмай, нукул бармоқларимни гижимлайман денг.— Нахотки, Рўзиевга ҳеч ким дўстларча ёрдам беришни истамаса,— хайрон бўлди муаллим. Шундан кейин ҳам биттаси гинг демаса-я, кизариб-бўзариб энди ўрнимга ўтираётган эдим:

— Мен мусобақага чакираман!— деб қолди олдинги партада ўтирган Саддиниса. Аввалига, ўлай агар, бутунлай ишонмадим, мени мазах қиляпти, деб ўйладим. Нега десангиз, анови кун Саддиниса бошига ўт қўйиб даладан қайтаётганида ариқнинг ичига беркиниб олиб, ит бўлиб вовиллаб, паналаб орқасидан қувиб роса ўтақасини ёрган эдим. Ўша кун Саддиниса дадангга айтиб бир қалтаклатмасамми, деган эди. Эсидан чиқиб кетди шекилли, дадамга айтиб қалтаклатмади. Қалтаклатиш ўрнига, бугун, ҳеч ким мени менсимай, одам каторига қўшмай турган бир пайтда, хижолатдан қутқариб жонимга ора кириб ўтирса-я, буниси неча пулдан тушди энди, Муллахошим!

— Ҳазиллашаётганинг йўқми?— сўрадим кўрка-писа.

— Рост айтяпман,— менга эмас, муаллимга қараб деди Саддиниса.

Сал вақт ўтмасдан қўнғирок чақниб дарслар ҳам бошланиб кетди. Дарс бошлангандан кейин, ўзингиз ҳам биласизки, ўқитувчилар ишни дарров савол-жавобдан бошлашди. Ўша кун тўртта фан кирди. Лекин тўртовиди ҳам янги дарс ўтилмай, нукул ўтганларни қайтаришди, жавоб бермаган бола қолмади. Мен камтарлик қилиб деразадан ўтган-кетганларни томоша қилиб, жимгина ўтиравердим. Нега десангиз, ўтган йили сафарда бўлганим учун ҳаммаси эсимдан чиқиб кетган экан. География муаллимимиз менга кўзи тушиши билан:

— Ий-е, Ҳошим, сен ҳам шу ердамисан?— деб негадир қулимсираб қўйди.

Хуллас, олтинчи «Б» синфида мен яна ўқишларимни бошлаб юбордим. Дарсдан қайтаётганимизда Саддиниса ёнимга келиб:

— Ҳошим ака, дарсни бизникида тайёрлаймизми ёки сизларникига борамизми?— деб сўради.

Бугун мен янги-янги дўстлар орттирганим, ҳеч қайси фандан икки олмаганим, биронта ҳам ўқитувчимдан дакки эшитмаганим учун ўзимда йўқ хурсанд эдим. Шунинг учун ҳам:

— Йўқ, дарсни эртага тайёрлаймиз,— деб қўя қолдим

— Ўзингиз биласиз. Лекин ойингиз анови куни бизникига бориб, ойим билан гаплашиб ўтирганларида йиғладилар...

— Нима деб йиғлади?

— Хошим мени куйдиргани-куйдирган, деб йиғладилар.

— Ҳечқиси йўқ, ҳозир бориб бир кулдираман, ҳаммаси эсидан чиқиб кетади,— дедим-да, тезроқ юриб илғарилао кетдим. Мени Ақром кутиб турган эди-да.

III боб

САДДИНИСА

Энди бу кизнинг кимлигини сизга айтиб берсам, кўзлари катта-катта, юзлари чўзиккина, сочини майдалаб ўриб, учига ўзимизнинг пахтадан жамалак қилиб, орқасига ташлаб юради. Ўзи жуда нозик, каттиқрок йўталиб юборсангиз шабадасига учиб кетадигандек. Еган овқати ақл бўлиб, тўппа-тўғри миясига борадими, калласи шунақангиз тез ишлайдики, унинг олдида ҳозир еттинчи синфда ўқиётган Ориф ип эшолмайди. Арифметикаю геометрия дейсизми, рус тилию немис тили дейсизми — ҳаммасидан беш. Фақат бўлар-бўлмасга уф тортиб бурнини жийиравериши менга ёқмай қолди. Унинг тиришқоқлигини айтиб берсам, ёқангизни ушлайсиз. Кунбўйи тиним йўқ — ғимир-ғимир. Митти қўллари чарчамаганига хайронман. Бунинг устига хаддан ташқари ёпишқоқ, халиги, баҳорла ёмғир ёқканда ўриклардан елим чиқадиду, худди ана ўшанинг ўзи дейсиз.

— Хошим ака, қачон дарс тайёрлаймиз?

— Хошим ака, бугун ўйнагани бормайсиз,— деб бир минут бўлсин хош-жонимга қўймайди.

— Қўп қийнайверма, пучук,— деб қўяман баъзан.

— Нега унақа дейсиз? — хафа бўлгандек сўрайди Саддиниса.

— Ахир бурнинг пучук-да.

— Пучук бўлса сизга нима,— деб Саддиниса аразлаган киши бўлиб баъзан тесқари ўгирилиб олади.

Шу пайтда биз Саддинисаларнинг уйида офтобга қараб тушган торгина бир хонада дарс тайёрлаб ўтирибмиз. Ховлида Саддинисанинг боғбон бобосидан бошқа ҳеч ким қўринмайди. Дадаси ҳисобчи бўлиб ишлайди, ҳозир идорада,

чик-чик килиб чўт кокиб ўтирган бўлса керак. Ойиси боғчада тарбиячи, у ҳам ишда. Ҳовли юзида тухумдан колган товуклар тимирскиланиб юришибди. Тепага баланд килиб кўтарилган токнинг узуми ҳали узилмаганлиги учун зағчалар чағ-чағлашиб узум талашишади.

— Эй, Хошим ака, мунча анграясиз?— жеркиб берди Саддиниса.

— Қани анграйганим?

— Мени ўқитиб кўйиб, ўзингиз бутунлай бошқа томонларга қараб ўтирибсиз... рус тилидан нечанчи машқни берган эди?

— Эсимда йўқ.

— Уч юзу эллик биринчи машқ. Билиб турибсизу, ўзингизни билмаганга соласиз-а, кундалигингизга ёзиб олган эдингиз-ку.

— Ёзишга ёзувдиму, Нина Тимофеевна шартини тушунтираётганда яхши англамай қолувдим,— деб ўзимни оклай бошладим. Саддиниса менинг китобимдан 351- машқни қандай бажариш кераклигини русчалаб дона-дона килиб ўқиб берди.

— Энди тушундингизми?— қошларини чимириб сўради у.

— Йўқ, бутунлай тушунмадим.

— Қани айтинг-чи, рус тилида нечта род бор?

— Олтита... йўқ, учта.

— Қани, бирма-бир айтинг-чи?

— Мужской, женский, средний.

— Қайси сўзлар мужской родга қиради?

— Мужский сўзлар,— дедим шоша-пиша.

— Йўқ, қандай товуш билан яқунланишини сўраяпман.

— Женский родни айтайми? Женский роднинг охириги товуши а, я... Топдимми?

— Топдингиз.

— Энди средний родни айтиб кўринг-чи?

— Ҳозир... йўқ, эсимдан чикиб қолибди.

— Перо қанақа род?

— Топдим,— севинганимдан ўрнимдан туриб кетаёзим,— о, е билан тамом бўлган сўзлар средний род бўлади. Перо, поле, метро...

— Хошим ака, ҳаммасини билар экансиз-ку,— хурсанд бўлиб деди менинг кичкина муаллимачам,— фақат ўзингиз дангасасиз-да.

Мана шу мактовлардан кейин ўзим ҳам жиндаккина талтайиб кетдим-да:

— Пучуквой, биз ҳам чакана эмасмиз!— деб ўрнимдан

туриб ўйинга тушиб юбордим. Ана шундан сўнг менинг талабчан муаллимачам кошларини чимириб, киприкларини пирпиратиб, 351- машкнинг шартларини тушунтира кетди. Уч хил роддаги сўзлар иштирокида сўз бирикмалари тузишимиз керак экан. Дарров дафтаримнинг бир варагини калам билан учга бўлиб, ҳар бир бўлак устига родларни ёзиб қўйдиму, икковлашиб, ишга киришиб кетдик.

— Товариш канака род?— деб сўрайди Саддиниса.

— Мужский род-да, товариш Саддихон,— деб қўяман.

— Ёнига битта сўз қўшинг-чи.

— Мой товариш Акрам хороший,— дедим яна.

— Молодец, Хошим ака,— яна мактаб юборди Саддиниса,— энди шу сўзларни дафтарга ёзамиз.

Шундай қилиб десангиз, бирпасда бир варақ дафтарни лик тўлдириб ташлабмиз. Аклим кўпайиб, бунинг устига чидамли ҳам бўлиб бораётганимдан Саддиниса ўзида йўқ хурсанд, ўзимни эса асти қўяверасиз, ҳар битта сўзни ёзиб бўлганимдан сўнг қўлимни кўксимга қўйиб дафтаримга салом бериб қўяман.

— Войбўй,— деди бир маҳал Саддиниса дафтаримга кўз ташлаб,— виж-виж хато-ку!

— Нимаси хато? Ҳаммаси тўғри,— дедим жаҳлим чиқиб.

— Зелёний сўзи «е» билан ёзилади. Сиз бўлсангиз «и» билан «зилёний» деб ёзибсиз.— Саддиниса дафтаримни кўлига олиб, худди Нина Тимофеевнага ўхшаб кизил калам билан ҳамма хатоларини кўрсатиб берди. Нариги бетга қайта бошдан ёзишим кераклигини айтди. Гапни кўпайтирсам, Саддиниса сен билан энди дарс тайёрламайман, эзма экансан, кани энди жўнаб қол, дейиши мумкин эди. Шунинг учун ҳам айтганига дарров кўна қолдим. Иродамни ишга солиб, қийналиб, терлаб-пишиб бўлса ҳам бир бет ёзувни қайта кўчириб чиқдим. Умрим бино бўлиб бир ўтиришда мана шунчалик кўп хат ёзмаган эдим. Мана шу бугун, куёш чарақлаб ер-кўкка мўлу қўл нур сочаётган бир паллада, Саддинисанинг сичконнинг хиди анқиб турган торгина дарсхонасида бу ишни бажардим.

— Саддиниса!— дедим бошимни кўтариб,— ховлингни супуришга ёрдамлашиб юборайми?

— Нега энди, бошқа ишингиз йўқми?

— Сенга ёрдамлашгим келяпти-да,— дедим секин ховлига чиқиб,— очигини айтсам, сенга бирон яхшилик қилгим келяпти.

Аммо Саддиниса жуда қайсар киз эмасми, ўз гапида туриб олди. Хеч ишга қўл урдиргани қўймади.

— Агар менга яхшилик қилмоқчи бўлсангиз,— деди у

ингичка кошларини чимириб,— физикани такрорлаймиз

— Физикадан топширик бергани йўк-ку?

— Аълочи бўламан десангиз, ўқитувчи топширик бермасам ҳам ўтган дарсларни такрорлаб бориш керак.

Бошқа биров шундай деганда ишонмаган бўлардим. Аммо Саддинисанинг ҳамма гапларига ҳеч иккиланмай ишонадиган бўлиб қолганман. Шунинг учун ҳам дарров физика китобини очиб:

— Ўтган дарсда «Торози» темасини ўтганмиз,— дедим.

— Қани айтинг-чи, торози деб нимага айтилади?

Эсимдан чикиб қолган экан, китобдан ўқиб бердим.

— Энди эсингизда қолганини айтинг,— кистаб туриб олди Саддиниса.

— Жисмларни тортиш учун ишлатиладиган асбоб торози дейилади.

— Торози неча турли бўлади?

— Лабораторияларда аналитик торози, магазинларда стол торози ишлатилади,— дедим-да,— у ёғига ўзимдан ҳам жиндай кўшиб қўйдим,— чайқовчилар ўғри торози ишлатишади...

Саддиниса кулиб юборди. Унинг қулганини илгари ҳеч эшитмаган эканман. Овози жуда тиник, жаранглаб чиқар экан. Юзларида қулдиргич кўриниб, кўзлари бутунлай юмилиб кетди.

— Китобда ўғри торози хақида ёзилмаган-ку?— деди у кула-кула.

— Китобда ёзилмаган бўлса, бизнинг китобда ёзилган-да, Саддинисахоним...

Физиканинг кетидан она тилини ҳам тайёрлаб бўлгач, Саддиниса, бас энди, деб китобларни йиғиштира бошлади.

— Тўхта, яна бирпас тайёрлайлик,— дедим кизишиб.

— Далага ўт тергани бораман,— гапимга қулоқ солмай деди Саддиниса.

— Унда далага мен ҳам бораман. Сенга ўт теришиб юбораман. Фақат йўқ дема, йўқ десанг, эртага дарс тайёрлагани келмайман...

Ўша куни қуёш чараклаб турган бўлса-да, ҳаво унча салқин ҳам, унча иссиқ ҳам эмас эди. Ариқлар бўйидаги ўтлар сарғайиб қолган, дарахтларнинг барги тўкилиб, оёқлар остида шилдирайди, осмон шишадай тиник, олис-олисларда қушлар тўп-тўп бўлиб учиб, оппоқ булутларни чўкилаб ўйнашади. Суви озайиб қолган анҳор бўйлаб далага бор-япмиз, анҳорнинг суви шунақанги тиник, шунақанги мусаффоки, остидаги қумлар, шиша синиклари, ялтирок тошлар бемалол кўриниб турибди.

— Саддиниса, ке, кувлашамиз!— дедим шу пайтда негадир завким ошиб...

Эртасига ойним кундалигимдаги иккита тўрт бахони кўриб секингина пешонамдан ўпди-да:

— Дадаси, Хошимжонга шим-костюм олиб берсангиз бўларкан, каранг, шими титилиб кетибди, болам бечоранинг,— деб кўйди.

Шундай килиб, мен ҳам ниҳоят яхши ўқувчилар каторига кўшила бошлаган эдим, аммо... куриб кетмагур мана шу «аммо» туфайли доним ишларим чаппасига айланиб кетаверади... аммо бир воқеа бўлди-ю... ха, майли, колганини эртага айтиб берарман.

IV боб

АКРОМ БҮРИ УШЛАБДИ

Папкамни елкамга осиб, Саддинисаларникига дарс тайёрлагани кетаётган эдим. Тўйиб катикли гўжа ош ичганим учун кайфим чоғ, она тилидан ўтган кишилиқ олмошларини ўзимча куйга солиб, «мен, сен, у; биз, сиз, улар», деб ашула килиб бораётган эдим, чоррахада йигирма чоғли бола тўпланганини кўриб колдим. Болалар кимнидир ўртага олиб, бир-бирларига гал бермай, нима тўғрисидадир чуғурлашиб ётишибди. Бориб карасам, ўртага олганлари Акром экан. Бечоранинг ҳаммаёғи кон, кўйлаклари узилиб кетган, кийим-боши жикка хўл. Симёғочга тизза баробар келадиган, тумшуклари узун, ориккина бир кучук болани боғлаб кўйишибди.

— Кучук кимники?— сўрадим Зокирдан.

— Ийе, шерик, сенмисан?— деди у негадир севиниб,— бу кучук эмас, бўрнининг боласи.

— Йўғ-е.

— Рост, катта одамлар ҳам кўриб хайрон колишяпти.

— Ким ушлабди уни?

— Акром ушлабди.

— Йўғ-е,— дедим яна ишонмай.

— Нега ишонмайсан, бир соатча бўпти ушлаганига.

— Тезрок гапирсанг-чи, канака килиб ушладинг ўзи?— деб сўраб колди шу пайтда еттинчи синфда ўқийдиган бир кўзи ғилай Олим. Акром икки кўлини бикинига кўйиб тўпланганларга бир-бир қараб чикди-да:

— Мактабдан қайтиб келсам,— дея шошмасдан гап бошлади,— ойим, «жон ўғлим, даштга бориб пиёзга сув

тузаб келгин, якшанба куни юламиз, йўк демагин, бир дўппи ёнгок бераман»,— деб колди. Майли, деб кетмонни кўтариб даштга жўнадим. Бориб анҳордан энди сув очаман деб энгашганимни биламан, чангалзор билинар-билинмас шитирлагандек бўлди. Бошимни кўтараман десам, мана шу махлук белимга ташланиб колса бўладими.

— Жуда бўлади-да,— деб кўйди Олим.

— Сен гапга аралашмай тургин-да, адашиб кетаман,— жеркиб берди Акром,— ташланди-ю, ременим аралаш оркамни тишлагандек бўлди... мана кўринглар, белимдаги тишнинг изини...

Акром сўзлашдан тўхтаб кўйлагини кўтарди. Чиндан ҳам белининг пастрогидан қон томчилаб сизиб турарди. Буни кўриб бир хил болалар хангу манг бўлиб колишди. Бир хиллари худди бўрига ёлғиз ўзи дуч келиб колгандек, кўркиб, бир-икки одим орқага тисарилиб ҳам олишди. Акром мактанчоқлик билан сўзида давом этди:

— Олим, кани айт-чи, сен бўлганингда шу пайтда нима килар эдинг?

— Менми, мен,— деб дудукланиб колди Олим.

— Ана, сен иккиланяпсан, мен бўлсам, ҳеч иккиланмай, ўзимни анҳорга ташладим. Бўри оғзига, кулоғига сув кириб, кочмоқчи бўлган эди, орқа оёғидан тортиб йикитдим... биласизлар-ку, ўлардек итбозман. Уйдаги итларим билан сувда олишавериб уста бўлиб кетганман... Йикитдиму, калласини сувга тикиб, теқ туравердим. Оёқлари билан тепиниб, мана кўринглар, кўкракларимни конатиб юборди. Ўшанда ҳам бўш келмадим. Охири хушидан кета бошлаган эди, шартта мана бу қопга солдим-да, Чўтивой аканинг уйига қараб югурдим. Чўтивой ака аввалига:

— Кўйиб юбор, онаси ҳаммамизни ғажиб ташлайди!— деб туриб олди.

— Йўқ, ғажимайди,— деб мен ҳам туриб олдим.

Охири қопдан чиқариб, оғзига мана шу сим тўрни тутиб, энди тезроқ жўнаб кол бу ердан, деди. Хозир ўша ёқдан келяпман.

Акром сўзлашдан тўхтаб, тўпланганларга бирма-бир қараб чиқди. Очиғини айтсам, Акром анови куни чакимчилик қилгани учун уни жинимдан баттар ёмон кўриб қолган эдим. Дарсдан кеч қолиб билдирмасдан синфга кириб ўрнимга ўтираётган эдим, Акром:

— Воҳид Солиевич, домла поччани қаранг! — деб чакимчилик қилди. Энг орқадаги партада арифметикадан берилган уй вазифаларини текшираётган синф раҳбаримиз бошини кўтариб:

— Домла поччанг ким?— деб сўради.

— Ким бўларди, Ҳошим-да.

— Ҳошимжон, нега кечга колдингиз?— сўради Воҳид Солиевич.

— Сув ичгани ўтувдим,— деб баҳона килдим.

— Нега рухсатсиз кирдингиз?

— Сизни бутунлай кўрмай қолибман,— деб яна баҳона килдим. Баҳона қилиб, жазодан қутулдим, аммо чакимчилик қилгани учун ва мени «домла почча» деб чакириб жигимга теккани учун Акромни жинимдан баттар ёмон кўриб қолдим. Танаффусда ҳисоб-китобни тўғрилаб олмоқчи эдим, ёнгинамда турган Саддиниса:

— Қўйинг, директор эшитиб қолса, бешинчи синфга тушириб юборади,— деб қўлимдан тортиб коридорга олиб чиқиб кетди.

Шу пайтда бир ўзи бўрининг боласи билан яккама-якка олишган бу болани, ишонсангиз, жону дилдан яхши кўриб қолдим. Югуриб бориб пешонасидан ўпиб олмоқчи ҳам бўлдим, аммо ёнига ўтишнинг ҳеч иложи бўлмади...

Шундай қилиб, Акром сўзлашдан тўхтаб, кўрдиларингми, мен қанака бола эканман, дегандек атрофга аланглай бошлади.

— Кўркмадингми-а?— сўради Зокир кўзларини катта-катта очиб.

— Нимасидан кўркади уни,— бўри боласини менсимасангиз, кўл силтаб қўйди Акром,— мен катта бўрини алдаб кетганману, бу нима бўпти унинг олдида...

— Ҳечам-да, катта бўрини алдаб бўларканми,— деди Зокир Акромни кўпроқ гапга солиш, ваҳимали гаплардан яна ҳам кўпроқ эшитиш мақсадида.

— Алдаганман, ишонмасанг, ана, Олимдан сўра. Тўғрим, Олим?

— Тўғри, ўтган йили қишда алдаган...

— Қанака қилиб алдадинг-а? — сал орқасига тисарилиб сўради Зокир. Шу пайтда ҳар қандай ишнинг баҳридан ўтиб Акромнинг ҳикоясини тинглашга, гапнинг очиғи, меннинг ўзим ҳам тайёр эдим. Акром ҳам таранг қилиб ўтирмади-да, кўк бўрини қандай қилиб алдаб кетганини гапира бошлади.

— Майли, айтсам-айта қолай... Пиёзга сувни очиб қўйганман. Ўзи қошиб ичаверади... Ўзларинг биласизлар, биз сойнинг бўйида турамиз, атрофимизда қўни-қўшнилари йўқ.. Бир куни кечаси холаминикидан қайтаётган эдим. Холам ўша куни қўй сўйиб қаллашўрва қилган эди. Мурч сепилган қалла гўштига роса тўйиб, адам билан ойимга ҳам пича

олиб кайтаётган эдим. Атроф коп-коронғи. Бунинг устига сийрак туман ҳам тушган. Кўлимда фонус, гингиллаб ашула айтиб келяпман. Бир маҳал йигирма метрча олдинда бир нарса чўнкайиб менга каттиқ тикилиб турганини кўриб колдим; кўзлари чўгдек ёняпти, тумшуклари узун, калта кулоклари чимирилган... «Бўри» деб ўйладиму, юрагим шиг этиб кетди. Нима килиш керак? Олим, кани айт-чи, ўшанда сен бўлганингда нима қилган бўлар эдинг?

— Мен, мен...— дудукланиб колди Олим.

— Ана, сен аллакачон кўриб кетдинг... мен бўлсам, ўзимни йўкотмадим. Чунки, кўлида чироғи бор одамга бўри яқинлай олмайди. Додлаганим билан бари бир бефойда. Атрофда ҳеч ким йўк. Олдинга қараб юришга юрагим дов бермади. Икки кўзим бўрида-ю, орқам билан юриб, секин-аста тисарила бошладим. Аммо, бўрининг ҳам роса очига учраган эканман, юрсам юради, тўхтасам тўхтаб тишларини мана бундай килиб такиллатади... Тисарилиб-тисарилиб, бир вақт йўлни кесиб ўтган арикка бориб колибман, орқам билан йиқилишимга оз колди. Арикка тушдим-да, фонусни унинг четига ўрнатиб ёнига бошимдаги чарм телпагимни ҳам кўйдим. Секин мўралаб карасам, бўрининг икки кўзи телпак билан фонусда. «Сени алдаб кетмасам, Акром отимни бошка кўяман», дедим-да, секин арикнинг ичидан эмаклаб жўнаб колдим. Уйга борсам, дадам билан ойим менга илҳақ бўлиб, ухлай ўлмай ўтиришган экан. Бўлган воқеани айтган эдим, дадам ичкари уйдан кўшотарни олиб чикди-да:

— Кани, юр-чи!— деб колди. Ойимнинг под-войига ҳам карамай, мен келган арикнинг ичи билан паналаб борган эдик, бўри йўк, фонус ҳам ўчиб, ағанаб ётибди. Телпагимнинг устки қисми кора хромдан эди. Бўри тишлари билан титкилаб ташлабди. Назаримда алдангани учун ўчини телпакдан олганга ўхшайди.

Акром сўзлашдан тўхтаб, яна кимда савол бор дегандек, тўпланганларнинг оғзини пойлай бошлади. Аммо бу гал унга ҳеч ким савол бермади. Нега десангиз, хамманинг диккати бўрининг боласида бўлиб колган эди. У бўлса, арконни узиш учун бор кучи билан интилар, оғзидан кўпиклар окизиб, бошини ерга урар, тишларини кўрсатиб, ириллар эди.

— Концерт тамом... бўричам сизлардан бегонасира-япти,— деди-да, бориб бўрининг боласини ечиб, уйига жўнаб колди. Тўрт-беш бола оркасидан эргашган эди, уларни уришиб берди: — Агар биттанг орқамдан эргашадиган бўлсанг, бўрини кўйиб юбораман!— деб кўркитиб ҳам кўйди. Мен бўлсам, худди сеҳрлангандек, унинг оркасидан изма-

из боравердим.— Сен нега келяпсан, домла почча? — сўради Акром юришдан тўхтаб. Ё муштлашмоқчимисан-а?

— Бўрини енгган бола билан муштлашиб бўлармикан,— деб эътироз билдирдим,— бари бир сен зўрсан-да.

— Йўк; менга қара, ке, бир куч синашиб кўрайлик. Еттинчи синфнинг болалари Ҳошим бало, унга яқинлаша кўрма, таъзирингни бериб кўяди, дейишади. Ўзимизнинг болалар бўлса сен Ҳошимдан зўрсан, дейишади. Ке, бир куч синашайлик.

— Ҳеч кўнглим бўлмаяпти-да.

— Нега энди?

— Нега десанг, мен сени ҳозир жон-дилимдан яхши кўриб қолдим. Ўзинг айт-чи, қандай қилиб мен ниягингга муштли оламан.

— Бўлмаса, кураш туша қолайлик,— таклиф қилди Акром.

— Бу бошқа гап,— деб мен ҳам дарров қўна қолдим.

Худди шу пайтда биз Акромларнинг сой бўйидаги катта боғига етиб қолган эдик. Ҳовлига кириб, уринаверганидан оғзидан оппоқ кўпиклар оқаётган бўри боласини ўрикка боғладик-да, курашга тушиб кетдик. Курашга тушаётганимизда бўрини енгган шу болага йиқилиб бериб, бир хурсанд қилай, деган ниятим бор эди. Аммо, кизнишиб кетиб, ерга чалпақ қилиб урганимни ўзим ҳам билмай қолибман.

— Дарров йикитмагин-да,— деб қўйди Акром ўрнидан тураётиб.

— Бошқатдан тушамизми?

— Бўлмасам-чи.

Яна олиша бошладик. Акром белимни бука олмагач, аста қўлини олди-да:

— Бўри билан олишавериб, кучим тамом бўлиб қолганга ўхшайди,— деб қўйди,— сен билан эртага кураш тушаман.

V боб

БЎРИНИНГ БОЛАСИНИ АРАВАЧАГА ҚЎШМОҚЧИ БЎЛГАНИМИЗ

— Энди бунини нима қиласан?— деб сўрадим бир оз дам олгач.

— Ростини айтсам, ўзим ҳам билмай турибман.

— Сен ҳеч циркда бўлганмисан?

— Ҳалиги... от ўйинини айтасанми?

— Йўк, цирк бошқачароқ бўлади.

— Театрми?

— Йўк, бутунлай бошқача.

— Бўлмаса мен унака кинони кўрмаган эканман... нима эди?— деб сўраб колди Акром.

— Биласанми, мен саёхатда юрганимда,— дедим-да, шу пайтда ишонсангиз орзуларга шунаканги берилиб кетдимки, асти кўяверасиз. Агар биз мана шу бўри болани кучук бола билан ёнма-ён аравачага кўшишни машқ килсак, арава-чанинг устига куёнга ўхшаш бирор беозор хайвонни ўтказиб, унга аравакашликни ўргатсак ва бу циркни биз «Хайвон-лар дўстлиги» номли цирк деб атасак, қани айтгин-чи, қайси бола бунга хавас қилмайди, кўрганда қайси боланинг оғзи очилиб қолмайди. Аввал мактабимизда томошалар кўрсатамиз, каникулда кишлокма-кишлок юриб санъати-мизни бошқаларга ҳам намоёйиш қиламиз... охири бора-бора цирк артистлари бўлиб қолишимиз ҳеч гап эмас. Бу ёқда мен қизиқчилик қилиб одамларни кулдириб тураман, у ёқда Акром полвон бўрини ўйнатиб туради. Аммо ўқишни ҳечам ташламаймиз.

Бир маҳал бундай карасам, Акром оғзи очилиб ан-грайиб қолибди.

— Қалай?— деб сўрадим гапни тугатиб.

— Жуда мазаку-а! — деди Акром кафтларини бир-бири-га ишкаб.

— Мазаликка маза-ю, аммо кийинчилиги ҳам бор-да.

— Мен кийинчиликдан кўркмайман.

— Бўлмаса, ишни бошлаймиз.

— Нимадан бошлаймиз?

— Аввало аравача ясашимиз керак... бир ёнида ит, бир ёнида бўри бўлади. Араванинг устига куёнхонни ўтказиб кўямиз.

Акромнинг дадаси мол доктори бўлиб ишлагани учунми, ховлиларида катта-кичик итлар, ок-кўк рангдаги куёнлар, кафасларга солиниб дарахтларга илиб қўйилган сайроқи кушлар жуда кўп эди. Дадаси шаҳардаги катта институтда сиртдан ўқир экан. Имтиҳон топшириш учун бундан уч кун аввал ўша ёқка кетибди. Ойиси — Инобат опам ҳозир ишда. Бўрини ўргатиш учун бунаканги қулай шароит ҳеч жойда бўлмайди. Дадасининг эски велосипеди бор экан. Ўшани бу-зиб, филдиракларини олдиқ-да, кўпол, хунук бўлса ҳам икки-та от қўшиладиган пиргон аравага ўхшатиб, аравача ясай бошладик.

Аравачани судрайдиган шотисигача тайёрлаб қўйдигу, аммо уни қандай қилиб бирлаштиришни, очиғини айтсам, икковимиз ҳам билмас эканмиз.

— Хўш, энди нима қилдик?— сўради Акром.

— Аввал филдиракка ўқни ўтказамиз,— дедим мен би-

лагонлик килиб. Гилдиракка ўкни ўтказган эдик, у айлан май, гилдиракни судрай бошлади. Акром менга каради, мен унга карадим. Икковимиз ҳам елкамизни кисганимизча бир нафас жим колдик.

— Топдим,— деди нихоят Акром севиниб,— ўкнинг гилдирак айланадиган жойини йўниб, ингичкарок киламиз-да, афтол билан мойлаб кўямиз.

— Аклингга койил! Ке, пешонангдан бир ўпиб кўяй,— деб юбордим севинганимдан.

Акром айтганидек қилган эдик, гилдираклар ўк атрофида равонгина айлана бошлади. Ўша куни Акромнинг ойиси ишдан қайтгунга қадар арава деб аташ мумкин бўлмаса ҳам, ҳар қалай, шотисидан тортса гилдирайдиган бир нарса ясадик-да, аравачининг шоти билан туташадиган жойига эса кичикрок бир яшикни михлаб кўя колдик — бу аравакаш куёнбой ўтирадиган жой эди. Худди шу пайтда, яъни биз ўзимиз ясаган аравачани синовдан ўтказиш учун ховлида у ёқдан-бу ёққа судраб кўраётган бир пайтимизда Акромларнинг кўча эшиги такиллаб колди.

— Ойим! — деди Акром ранги кути ўчиб,— дарров аравачани оғилхонага олиб кир. Тез бўл! Ундан кейин айвонга бориб, китобларни очиб ўтир. Тез-тез кимирласанг-чи!

Шу пайтда эшик яна такиллаб колди.

— Хозир...— шундай деб дўстим кўча эшик томон югурди. У то эшикни имиллаб очиб, ойиси билан бошлашиб киргунча мен унинг топшириғини бажариб, китобларни очишга улгурган эдим. Инобат опам Акром бўрининг боласини ушлаганини эшитиб, юраги ваҳм олиб, ишдан эртарок қайтибди.

— Хайрият, ўзинг саломат экансан,— деди Инобат опа кўнгли жойига тушиб,— кани, бўрингни менга кўрсат-чи... Вой, жуда кичкина-ку?

— Ҳечкиси йўк, ўзим катта килиб оламан.

— Яхшиси, уни дарров кўйиб юбор, онаси излаб келиб ҳаммамизни нобуд қилади,— деди Инобат онам ташвишланиб.

— Қўркманг,— деди Акром керилиб,— мен бор эканман, бу уйга бўри якин келолмайди.

Худди шу пайтда Инобат опам айвонга кўз ташлаб, мени кўриб колди. Мен бўлсам жўрттага овозимни чиқариб астойдилрок ўкий бошладим.

— Бу йигитча ким?

— Хошим. Рўзивой аканинг ўғли, бирга ўқиймиз,— тушунтирди дўстим. Мен аста ўрнимдан туриб, одоб билан салом бердим.

— Ассалому алайкум, келинойи, хорманг!

— Бор бўлинг, баракалла.

— Келинойи, биз Акромжон билан дарс тайёрлаб ўтирибмиз,— дедим оғилхона томонга кўз киримни ташлаб. Нега десангиз, оғилхонанинг эшигидан аравача бемалол кўриниб турган эди-да.

— Ойи, энди Хошимжон билан ҳар куни бирга дарс тайёрламоқчимиз, майлими?— эркаланиб сўради Акром

— Лекин ўйинга берилиб кетмайсизларми?

— Йўқ,— дедик Акром иккимиз бараварига,— биз ўйинни ёмон кўрамиз, ўйнасак, дарсимиз қолиб кетади-ку!

Шундан сўнг бўрининг боласини оғилхонага олиб кириб, каттароқ кафас бор экан, ана ўшанга киритдик-да, олдига бир парча хом гўшт ташлаб, эшигининг устидан занжирини солиб қўйдик.

Эртасига, яширмай кўя қолай, икковимиз ҳам дарсда ўтиролмай охириги соатдан куён бўлишга қарор қилдик. Келсак, бўрининг боласи кафасдан чиқиб кетиш учун уринавериб, чарчаб ухлаб қолган экан. Бизни сезиб уйғонди-ю, курак тишларини кўрсатиб, ириллаб қўйди.

— Шошмай тур, тойчоғим, ҳозир сени аравачага кўшамиз! — секин думидан тортиб қўйди Акром.

У ҳадеб тишлашга уринавергани учун оғзига кеча Чўтивой аканинг уйидан тутиб келган сим тўрни яна тутиб, арава шотисининг бир томонига боғладик-да, иккинчи томонига Акромнинг лайчасини боғлашга ҳаракат қилдик. Аммо ҳар қанча уринсак ҳам бари бир фойдаси бўлмади — бўрига кўзи тушиши билан лайча думини қисиб, орқага тисарилаверди.

— Кўзини бойлаймиз,— таклиф қилдим мен,—кўзини бойласак бўрини кўрмайди.

— Бари бир ҳидини билиб туради-ку,— эътироз билдирди Акром,— ит бўрининг ҳидини етти чакиримдан ҳам билади, дейишади.

— Борди-ю, бурнига пахта тикиб қўйсак-чи?

— Унда дами қайтиб ўлиб қолади.

Худди шу пайтда жуда кизик бир воқеа юз берди, аравачанинг шотисига омонатгина боғланган бўри бир ҳамла билан чилвирни узди-да, Акромнинг қўлида кўркканидан жунларини ҳурпайтириб, дир-дир қалтираб турган лайчага жаҳл билан ташланиб қолди.

— Қўйиб юбор, бир уришиб олсин,— дедим.

Бўрининг боласи бир нафасда лайчани пийпалаб ташлади. Лайча унинг тагидан чиқишга ҳаракат қилиб, оёқларини типирлатар, инграр, худди бизни ёрдамга чакираёт-

гандай бўлар эди. Бўри бўлса, бутун гавдаси билан уни босиб сим тўр тутилган тумшуғини бўғзига қўйиб олган Лайча бир амаллаб унинг остидан чикди-да, қочишга тушди. Бўри негадир уни қувламади. Аксинча, ўзи ҳам ховлининг бошка томонига қараб югура кетди...

Икковини ушлаб аравачага қўшгунимизча нақ ярим соат овора бўлдик. Ниҳоят, уларнинг бошини эски тўн билан ўраб:

— Қани энди бир етакла-чи,— дедим Акромга. Аммо, бари бир яна натижа чикмади. Иккови ҳам оёғини тираб тургандан туриб олди. Уларни ёнма-ён юргизиш, аравачани судрашга ўргатиш учун нима қилиш кераклиги ҳақида яна бош котира бошладик.

— Ёлғиз-ёлғиз қўшиб қўрайлик-чи,— дедим охири нима дейишимни билмай.

Ақллирок деб ҳисоблаганимиз учун, аввал лайчанинг бир ўзини аравачага қўшдик. Аммо, у ожизлик қилиб аравачани ҳатто жойидан ҳам қўзғата олмади. Шунда яна бир ақлли тадбир ҳаёлимга келди-ю, севиниб кетдим. Яъни Акромни ҳам аравачадаги кучукнинг ёнига қўшишга тўғри келарди. Бу фикрни унга айтган эдим, дарров кўна қолди. Лайча икковлари аравачани ховлининг у бошидан-бу бошига судрай бошлашди. Факат тезрок ҳайдашнинг ҳеч иложи йўқ эди, нега десангиз, Акром эмаклаб борарди.

— Бўлди, тиззаларимнинг кўзи оғриб кетди...— деди у икки марта бориб келгандан кейин.

Икковларини аравачадан чиқариб, ўрнига бўри билан мен тушдим. Аммо бўрининг боласидан аҳмоқ хайвон бўлмас экан: ё чапга қараб ташлаб қолади, ё қутилмаганда орқага тисарилади, баъзан олдинга шунақанги тезлик билан югурадики, ҳеч етолмайман. Икки марта аравачани ағдариб юбордик.

— Сен чик энди, икковини яна қўшиб қўрайлик-чи,— токати ток бўлиб деди Акром.

— Тўхта, тумшуғига бир тепай!— дедим ўрнимдан туриб. Бўри билан лайчани аравачага қўшиб икковимиз икки ёнидан етаклаб бордик. Икковимизнинг қўлимизда ҳам қалтак, лайча қочмоқчи бўлиб типирчиласа, Акром савалаб қолади, бўри ириллагудек бўлса, тумшуғига мен тушираман. Кечга томон иккала хайвон ҳам чарчаб, холдан тойиб йикилгудек бўлиб қолди-ю. аммо бари бир, аравачада юришга қўнмади.

— Мен энди эртага келмайман,— дедим ниҳоят хафсалам пир бўлиб.

— Нега энди?— қўркиб кетди дўстим

— Зерикиб кетдим.

— Хечам-да, ишнинг кизиги энди чиқади. Биз хали «Хайвонлар дўстлиги» циркини мактабга ҳам олиб бориб кўрсатамиз. Бир болаларнинг хавасини келтирмасакми..

Эрталаб энди мактабга жўнаймиз деб Доно, Ойша учовимиз тараддуд кўраётган эдик, кутилмаганда Акром кириб келди.

— Кулоғингга бир гап айтмоқчиман,— деди шивирлаб.

— Айт-чи?

— Биринчи соатга бормаимиз... Немис тилига бординг нима-ю, бормадинг нима, бари бир эмасми?!

Акромнинг гапида ҳам жон бор — янги келган немис тили ўқитувчимиз ҳеч йўклама ўқимайди, ким келди, ким келмади, суриштирмайди ҳам. Бунинг устига ҳеч кимга ёмон баҳо қўймайдиган ажойиб бир одати бор экан. Факат уй вазифасини бажариб келган ўқувчилардан сўрайди, холос. Шундай бўлгандан кейин, бир соат-ярим соат прогул қилсак ҳеч нарсаси қилмас, деб ўйладим-да:

— Тўғри айтасан,— деб дўстим билан етаклашиб кўчага чиқдик. Ўша кунини кечаси билан яхши ухламай, ажойиб бир режа тузган эдим. Акромга айтсам, севинганидан қичкириб:

— Аклингга қойил!— деб елкамга уриб қўйди.

Ўша соатдан бошлаб ит билан бўрига оз-оздан гўшт бериб, шу овқат баҳонасида уларни ишга ўргатмоқчи бўлдим. Лайчани аравачага қўшиб ҳовлининг нариги бурчагига етаклаб борамиз-да, олдига бир парча гўшт ташлаймиз. Бунини оч-наҳор ётган бўри боласининг кўз ўнгидида қиламиз, иштаҳасини кўзгаб, оғзидан сўлакайлари оқишиб юборамиз. «Кўрдингми, ишласанг овқат ейсан, ишламасанг тумшугингга тепки ейсан...» дегандек бўламиз. Бу ишни тўрт-беш бор такрорлаган эдик, бўрининг боласи кулранг кўзларини мўлтиллашиб, узун тишларини такиллашиб, типирчилаб қолди. Ана шундан сўнг уни ҳам аравага қўшдик. Ниҳоят, бир оз мурасага кўнгандек бўлди. Мен билан ёнма-ён юриб, уч маротаба аравачини судраб бордим.

— Энди икковини тенг қўшамиз,— таклиф қилди Акром.

Ўша кунини икки хайвон бизнинг қўмагимизда аравачини судраб ҳовлини тўрт-беш марта айланиб чиқишди. Оҳ, ўшанда бизни, яъни бўлажак циркнинг артистлари бўлмиш Акром билан менинг қувонганимизни айтсангиз. Худди романа сахнада ўйин кўрсатаётгандек, бир-бирларимизни қучоклаб, елкаларимизни силашиб табриклашдик.

...Мактабга бориш бутунлай ёдимиздан кўтарилиб кетибди. Эртасига ҳам, индинисига ҳам негадир мактабга бор-

гимиз келмади. Хайвонларга хар хил ўйинларни ўргатишга жуда берилиб кетдик. Бир хафта деганда лайча билан бўрининг боласи аравагани мустакил ўзлари судраб юрадиган бўлишди...

Акром иккимиз цирк артистлариникига ўхшатиб пахта коплайдиган канор копдан кўйлак, кенг иштон тикдик-да, артистларникига ўхшаб олачипор бўлсин учун сиёх билан хар жойини бўяб ҳам кўйдик. Мен кизикчилик родини ба-жаришим керак эди. Қогоздан куббали қалпок ясаб, уни ҳам олачипор қилиб бўяб олдим. Юзимнинг бир томонига ун, бир томонига сиёх суртдим.

— Қалай?— сўрадим дўстимдан.

— Ростини айтсам, сени ҳеч таниб бўлмайди,— деди Акром.

— Танимаганинг яхши бўпти. Танисанг, менинг артист-лигим қаёқда коларди... Ҳеч ким танимаса, ўшанда кизик бўлади.

Ана шундан сўнг икки хайвонни афту ангоримизга, устимиздаги ола-була кийимларга кўникириш учун машқларни кайтадан бошлаб юбормокчи бўлдик.

— Ийе, бўри қани?— деб колди Акром тўсатдан хушёр тортиб. Бўрининг боласини ховлидаги ўрикка боғлаб қўйган эдик. Арконни узиб, хайр-маъзурни насиё қилиб жуфтакни ростлаб қолибди. Боғнинг эшиги очик, ўша томонга қочган бўлса керак, деб бокка чиқдик, қарамаган жойимиз колмади. Ҳеч жойда йўк!

— Тамом! — йиғлагудек бўлиб деди Акром,— мана, изни кўргин, деворга сапчиб чиқа олмагандан сўнг мана бу арик билан юриб обчиндан ўтиб кетибди.

Девордан ўтиб пахтазорларнинг ичинни-ю, сой бўйидаги чангалзорларни бирма-бир титқиладик — бари бир изини ҳам топа олмадик.

— Хафа бўлма, қуён гўшти егиси келса, ўзи қайтиб келади,— кўнглини кўтардим Акромнинг.

Ҳеч нарсага қўлимиз бормаи колди. Ит билан қуённи аравачага қўшишнинг эса ҳеч кизиги йўк эди, секингина уйга жўнадим.

Кўча эшигимиздан шундок кадам босишимни биламан, ховлидаги катта сўрида дадам, синф раҳбаримиз Воҳид Солиевич, мени жинидан баттар ёмон кўрадиган вожатийимиз Зокиржон ака учовлари чойхўрлик қилиб ўтиришганини кўриб колдим. Орқага қайтишимни ҳам, тўппа-тўғри бостириб бораверишимни ҳам билмасдим. Орқага қайтай десам, мени аллақачон кўриб бўлишган, бораверай десам, бир хафтадан буён мактабга бормаи, мактабга бордим

дарсдан сўнг Акромларникида дарс тайёрлаб роса чарчадим, деб ўйимиздагиларни ишонтириб юрган эдим.

Олдиларига дадил бораверишга қарор қилдим. Яқинлашган сари ўқовлари ҳам барабар ўринларидан туриб, бир-бирларига қараб елка қисишиб, орқаларига тисарилаверишди. Негадир, ўқовларининг ҳам кайфи учганрок кўринади...

— Ассалому алайкум, Воҳид Солиевич,— деб салом бердим одоб билан.

— Ие, Ҳошим, бу сенмисан?— деб сўради дадам.

— Менман, нима? Овозим ўхшамаяптими, дада?

— Овозинг-ку ўхшаяпти-ку, лекин афтинг худди алвастининг ўзи.

Турган жойимда қотиб қолдим. Алвасти деган сўзни эшитганим учун эмас, йўқ, йўқ, ундай деб ўйламанг. Шарманда бўлганим учун қотиб қолдим. Ҳали Акромларнинг уйида цирк кизикчиларига ўхшаб ўзимга пардоз берганимни бўрини ахтариш баҳонасида паккос эсимдан чиқариб юборган эканман. Ҳатто бошимдаги қуббали коғоз қалпоғимни олишни ҳам унутибман...

— Бор, ювиниб чик,— деди дадам, кейин гаплашамиз дегандек бир оҳангда.

VI боб

МЕНИНГ ҲАМ ДЎСТЛАРИМ БОР

Ювинаман деб қўйлагимни ечган эдим, унгу қулим қултиғимнинг таги аралаш тирсиллаб шишиб кетганини кўрдим. Анови кунни бўрининг боласини овқатлантираётганимда уч-тўрт бор қаттиқ-қаттиқ тишлаган эди. Машғулотга берилиб кетиб, қўлим газак олиб шишиб кетганини ҳам сезмай қолибман. Шу пайтда қаттиқ оғриётганини, баданимда иситмам ҳам борлигини пайқаб қолдим. Шундай бўлса ҳам меҳмонларнинг олдига чиқдим.

— Ҳа, баракалла, мана энди ўзингизга келдингиз,— деди Воҳид Солиевич,— қани, беринок ўтиринг-чи, шу келишда қаёқдан келяпсиз?

— Менми?— дедиму, у ёғига дудукланиб қолдим.

— Кейинги кунларда мактабга кадамранжида қилмай қўйдилар?— кесатиб сўради вожатийимиз.

— Мактабгами?— деб сўрадим мен ҳам.

— Ҳа, мактабга!— ўшқириб берди дадам.

Қарасам, иш сал чатоқроққа ўхшайди. Ўқовлари бекорга тўпланишмаган, нима қилиш кераклигини аввалдан келишиб олишган бўлса ҳам ажаб эмас.

— Касалман,— дедим йиғламсираб,— мана, ишонмасаларинг кўлимни кўринглар, шишиб кетган, мана!

Кўйлагимни ечиб биллагимни кўрсатган эдим, уювлари бир-бирларига караб қолишди.

— Нимадан шишди?— меҳрибонлик билан сўради Воҳид Солиевич. Унинг чиндан ҳам ачиниб сўраётганлиги шундоқкина гап оҳангидан сезилиб турарди. Шундай бир одамни, муаллимлар ичида биринчи бўлиб «сендан яхши йигит чиқади», деб кўнглимни кўтарган, кунора дарсларимни суриштириб турган, мана бугун қимматли вақтини сарфлаб, мендан хабар олгани келган бир қимсани ҳеч алдагим келмасди.

— Бўрининг боласи тишлаб олди...— дедим секин бошимни кўтариб. Кейин бўлган воқеани ипидан-игнасиғача гапириб бердим.

— Эсизгина, қочмаганда биз ундан бирор гап чиқарардик,— деб афсусланди Воҳид Солиевич,— менда хайвонларни қўлга ўргатишда ном чиқарган машҳур бир одамнинг китоби бор, ана ўша ерда ҳамма нарсга ёзилган.

Шу пайтда ишни яширинча олиб борганимиз, бошидаёқ ҳамма гапни Воҳид Солиевичга айтмаганимиз учун афсусландим, алашимдан сочларимни юлгудек бўлдим.

— Тентак,— деди дадам аччиғи чиқиб,— мана шунақа бемаъни ишларнинг кетидан қувиб, бўйинг теракдек бўлса ҳам ўқишни битира олмай юрасан.. Нега мактабга бормадинг?

Нима дейишимни билмасдим.

Хуфтон маҳалиғача уювлари гаплашиб ўтиришди. Бувижоним дарров паловга уннаб кетди. Мен чой-пой ташиб хизмат қилиб турдим. Ойша билан Доно бўлса бизни одобли болалар деб аташсин, деб жўрттага деразанинг рўпарасига ўтириб дарс тайёрлашарди. Вазифа ишлашяптими ёки яхши гаплардан бенасиб қолмайлик, деб қулоқларини диккайтириб гап пойлашяптими, билиб бўлмасди. Меҳмонлар директоримизнинг уч яшар новвоси кунжарага бўкиб ўлиб қолгани, синфимиздаги Саддиниса, Ҳамроқул энг аълочи болалар эканлиги, бу йилги пахта ҳар йилгидан ҳам мўл бўлганлиги тўғрисида сўзлашиб ўтиришарди. Гап аълочи болалар ҳақида кетганда дадам мени эшитсин деб, жўрттага баланд овоз билан қайта-қайта сўради:

— Бу Саддиниса яхши ўқийдимми-а?

— Бугун ўтиладиган дарсни бир ҳафта аввал ўқиб қўйган бўлади,— тушунтирди Воҳид Солиевич.

— Қиз бола-я?

— Қиз бўлса ҳам бало!

— Ану кинначининг ўғли-чи?

Миробиддинхўжа баҳона бўлди-ю, эски урф-одатлар, кинна солиш одамни алдаш эканлиги, ниҳоят, мени «Енғок қори»га шогирдликка бериб кўп хато иш қилишганлиги тўғрисида гапга тушиб кетишди.

— Ҳошим, меҳмонларнинг кўлига сув куй,— деб колди шу пайтда бувижоним.

Ошдан сўнг меҳмонлар ўринларидан туришди. Улар ўзи нега келишди, ахир фақат овқат еб кетгани келмагандир, мени мактабга бормаётганлигим учун нега савол-жавобга тутишмади... Жимгина қайтиб кетганларидан кўра икки оғиз уришиб қўйишганда анча енгил тортган бўлардим-ку!

— Воҳид Солиевич, нега мени уришмайсиз?— деб сўрадим охири токат қилолмай.

— Нима деб уришай?

— Ахир прогул қилдим-ку?

— Прогул қилганингиз учун афсусланаётганингизни билиб турибман... ё афсусланмаяпсизми?

— Энди ҳечам прогул қилмайман.

— Мана бу гапингиз унча тўғри эмас, бундан кейин кўлингиздан келмаган ишга ҳечам ваъда берманг.

— Прогулсиз ўқиш кўлимдан келмайдими?

— Эҳтимол келар. Лекин Сиз, бари бир, ваъдангизни унутиб қўясиз.

— Хўп бўлмаса, мана дадам, ойим, бувижоним, ҳаммаларининг олдида тантанали ваъда бериб айтаманки...

— Қўйинг, бунақанги тантанали ваъдаларингизни...— Воҳид Солиевич биз билан хайрлашиб чиқиб кетди. Алам қилганидан йиғлаб юборай дедим. Энди, мактабимизда менга ишонадиган бирдан-бир одам ҳам кўлини ювиб қўлтигига артадиган бўлса... йўк, бунга токат қилолмайман.

— Нега симёғочдек қотиб колдинг? Ке энди бу ёкка!— деб чакириб колди ойим.

— Мазам бўлмай кетяпти,— дедим негадир ўқчигим келиб. Ойим пешонамга кўлини қўйиб:

— Дадаси, Ҳошимингизнинг иситмаси бор!— деди ваҳимали бир оҳангда. Қўлтиғимнинг тагига муздеккина термометр қўйишган эди, ҳароратим 39 экан. Иситмам жуда тезлик билан кўтарилиб бораётганини, суякларим зиркираб, бошим айланаётганини сезиб турардим. Дадам эри армияга кетган ҳамшира Собира опани айтиб келганини, кастрюлькага ўхшаш идишда ҳар биттаси мол боғланадиган козикдек-козикдек келадиган шприцларни шарақа-шурук қилиб қайнатаётганларини сал-пал биламан. Кейин иситмам 40 дан ошиб, бутунлай ҳушдан кетиб қолибман.

Бир махал кўзимни очсам, уйда ёлғиз ўзим ётибман. Хурматимни жойига қўйиб оппоқ чойшабу атлас кўрпаларга ўраб қўйишибди. Ташкарида кутурган бўридек увиллаб шамол эсяпти. Шамол деразаларнинг ойнасига чўп-хасларни, кумтупроқларни келтириб зарб билан уради, дарахларнинг бошини ерга теккудек-теккудек қилиб эгиб қочади. Хў наридаги толлар фарёд қилиб тўлғанади, шохларини бир-бирига ишқаб, ғийт-ғийт қилиб йиғлайди... Бош томонимда, кўзидан милтиллаб ёш оқиб ойим ўтирибди.

— Сув!— дедим секингина.

— Вой, тойлоғим, кўзингни очдингми?— шундай деб ойим энгашиб пешонамдан ўпди-да,— хой дадаси,— деб чакра бошлади,— Хошимжон кўзини очди.

Хонага дадам, кетидан хў бирда синглим Донохоннинг қорини ёриб, кўричагини олиб ташлаган орик доктор амаки кириб келишди.

— Айтмадимми, иситмаси тушса кўзини очади, деб Оббо азамат-эй,— деди-да, доктор амаки пешонамга қўлини қўйди.— қалай, бош оғримаяптими?

— Сал-пал...

— Ҳечкиси йўқ, кечга бориб, бош оғрик ҳам қолади Эртага ўрнингиздан ҳам туриб кетасиз... индинисига бемалол бўри овига боришингиз мумкин.

— Дадаси, Хошимжоннинг ўзига келганини синф раҳбарига хабар қилайлик. Бечора кечадан буён адои тамом бўлди,— деб гапга аралашди ойим.

— Воҳид Солиевич ҳам билдиларми, ойи?

— Уч марта келди-я... мунча энди сени яхши кўрмаса!

— Мен ўзи яхши боламан-да, ойижон,— деб қўйдим ҳазиллашгим келиб.

Доктор амаки дадам билан ойимга ҳар уч соатда биллагимни ечиб, тиш ботган жойни аввал марганцовка билан ювиб, кетидан мана бу доридан суртиб кўясизлар, деб тайинлади-да, хайрлашиб чиқиб кетди.

Шамол зўрайгандан зўрайиб, хиёл ўтмай, қор ҳам учқунлай бошлади.

Ҳозиргина мактабдан қайтган Ойша:

— Ака, акажон!— деб оёғимдан торткилай бошлади.

— Нима дейсан?

— Ухлокмисиз, уйғокмисиз?

— Ухлокман.

— Ҳо, алдаяпсиз. Кўзингизни биттаси очик-ку.

— Туш кўряпман-да, ўшанинг учун биттасини очиб ётибман,— деб қўйдим

— Ака, Сизни кўргани синфингиздаги ўртоқларингиз келишар экан.

— Менинг нимами кўришар экан?

— Тузалиб колганингизни сўрашса керак-да...

Ойша гапини тугатолмади. Нега десангиз, худди шу пайтда эшик томондан дапир-дупур оёқ товуши, болаларнинг сен кир, сен кир, деб пичирлашаётгани эшитилиб колди. Мен ётган хонанинг эшигини очишди-ю, аммо ўшандан кейин ҳам, сен бошла, сен бошла, деб беш минутча таранг килиб туришди. Нихоят, остонада кулимсираганча Хахрокул кўринди.

— Тузукмисан, шерик?— деди у негадир кулиб юборгудек бўлиб.

— Хайрият, тузалиб колибсан,—деб оркасидан Миробиддинхўжа мўралади. Шундан кейин болалар уйга ёпирилиб киришди. Бир даста совук урган гул, попукли канд, ўн дона олма олиб келишибди. Уни тоқчага қўйиб, бири кўлимни, бири пешонами ушлаб ҳар томондан ҳар хил саволлар ёғдира кетишди. Воҳид Солиевич шошилиб кириб келди-да, «йўк, йўк, касал кўриш бунақа бўлмайди», деб ҳаммаларини ўтиришга таклиф килди.

Негадир юрагим хапкириб, ич-ичимдан йиғи кела бошлади. Яширмай кўя қолай, шу кунгача бу синфга тушиб колганим учун киши билмас хафа эдим. Назаримда болаларнинг ҳаммаси ҳам менга бегонадек, бири мактанчок, бири маҳмадона, бири кўрқокдек бўлиб кўринган эди. Синфга кирсам, худди кафасга тушгандек бетокат бўлиб колардим... Улар бўлса мен дард билан олишаётганда аҳвол сўрагани, кўнглимни кўтаргани келишибди. Демак, ёмон болалар эмас экан-да, демак, ўзим ёмон эканман-да. «Раҳмат, ҳаммаларингга раҳмат...» деб ўйлардим ўзимча.

— Иситманг колдими?— сўради орқа партада ўтириб, кизларнинг сочини бир-бирига боғлаб қўядиган Абдусамат.

— Раҳмат, тузалиб колдим.

— Қори почча, ўзингга ўзинг бир дам солиб олмабсан да,— деди Ғиёс. Болалар гур этиб кулиб юборишди.

Оркамдаги партада ўтирадиган Шоҳида хижолат бўлганимни сезиб колди шекилли:

— Хўкиз мишаман деб, бошини ёриб олган одамнинг гапини каранг,— деб қўйди. Болалар яна шарақлаб кулиб юборишган эди, Ғиёс ўрнидан туриб, ўзини оклай бошлади:

— Ўша хўкиз жуда баланд экан, устига шоти қўйиб чикаман десам, юриб кетди. Шоти билан шалоплаб ерга йнқилдим-да. .

Хаммадан ҳам ойнм бечора ўзида йўк хурсанд эди, ўзини кўярга жой тополмай:

— Вой худойим-ей, менинг ўғлимни ҳам оркасидан йўк-лаб келадиган ўртоқлари бор экан,— деб гоҳ уйга кирар, гоҳ эшикка чиқар, нима қилаётганини ўзи ҳам билмай чой-кутини қўлига ушлаб олиб, Ойшадан, «қуриб кетмагур, чой кутини кўрмадингми», деб сўрар эди. Болалар турамиз, деб кўзғалишган эди, ойнм «бир пиёладан қайноқ-қайноқ чой ичирмагунча ҳеч ёққа қўймайман», деб йўлларини тўсиб туриб олди. Кейин ҳаммаларини меҳмон қила бошлади. Олдиларига шкафда қулфлоглик турадиган шоколадлардан, мевалардан уйиб ташлади. Болалар коронғи тушай дегандагина ўрниларидан туришди.

— Хошимжон, тезроқ тузалинг, синфимиз сизсиз хувиллаб қолди,— деди Воҳид Солиевич.

— Йўк, ҳечам тузалмайман,— дедим бетимга кўрпани тортиб.

— Ие, нега тузалмайсиз?

— Ҳаммаси мени доим «домла почча» деб чакиришади. Ана шу одатларини ташламагунча тузалмайман, чўзилиб ётавераман.

Болалар ҳазиллашаётганимни пайқаб, кулиб юборишди.

— Бугундан эътиборан ҳеч ким Хошимжонни «домла почча» деб чакирмасин. Келишдикми, болалар?— сўради Воҳид Солиевич.

— Келишдик,— умумий хор бўлиб такрорлашди ўртоқларим.

— Мен ҳам бугундан эътиборан тузалдим бўлмаса,— деб секин бетимни очдим.

Ҳаммалари чиқиб кетишгач, анча маҳалгача ойнм пешонамни силаб ўтирди. Энтикди, кейин йиғламсирагандек.

— Бирам ажойиб болалар эканки,— деб қўйди,— бири биридан қувноқ-а.

— Шулар билан ўқийман деб атайлаб синфда қолган эдим-да, ойнажон.

— Анови, ўртоғинг бор эди-ку, оти нима эди, бўрининг боласини ушлаган-чи?

— Ақромми?

— Ҳа, ўша. Ўшанинг ҳам кеча деразанинг ёнидан кетмади. Ичкари кир десам, уяламан, деб шаталоқ отиб қочади.. Бечора сенга бирам ташвишландики. Ҳаммалари ҳам яхши болалар экан.. Шулардан ажрамагин, этакларини маҳкам ушла..

«ИЯ, МЕНИНГ КАЛЛАМ КАНИ?»

Биласиз-ку, мен унча-мунча касални парвойимга ҳам келтирмайман. Агар хушимдан кетиб колмаганимда, ўлай агар, чўзилиб ётмаган бўлардим. Уч кун деганда оёкка туриб, гижинглаган тойчокдек бўлиб кетдим. Ойим билан бувижонимнинг хайҳайлашига ҳам карамай, мактабга, кадрдон синфимга жўнадим. Майли, икки олсам ҳам ўша ерда бўлганим яхши.

Аммо синфга киришим билан таъбим жуда тиррик бўлди, бундан кўра касал бўлиб ётаверганим минг марта яхши эди. Синфимизда «Аълочи» деган деворий газета чиқарди. Ана ўшанга Акром иккимизни боплаб уриб чиқишпти. Танкид килишгани озлик килиб, ёнига расмимизни ҳам чиғиб қўйишибди: Акром бўрининг боласини миниб турибди, мен паканагина лайчани миниб олганман. Иккимизнинг ҳам калламиз йўк, калланинг ўрнида доира-ю, доиранинг ичига фамилияларимиз ёзилган. Остига:

— Ие, нега буларнинг калласи йўк?

— Калласи бўлса ўқишдан коларминди!— деб бир чиройли килиб ёзиб ҳам қўйишибди. Аввалига, яширмай қўя қолай, роса маза килиб кулдим. Нега десангиз расм ўзимга ҳам жуда маъкул бўлган эди-да. Кейин бошкалар ҳам бизнинг устимиздан мана шунақанги килиб кулишган бўлса керак, хатто уйларига ҳам бориб кулишгандир, деб ўйладиму, алам килганидан тишларим ғижирлаб кетганини ўзим ҳам билмай колдим.

— Ким чизди бунни?— Худди раҳмат айтмоқчидек кулимсираб сўрадим. Тоштемир деган чапакай бола газетага редактор эди. Мен газета кўраётганимда ёнгинамда турган эди. Сал тисарилиб, мактангандек:

— Мен чиздим,— деб қўйди,— апш-у, нарирок тур, тумовман.

Мен бу ёқда уятдан ўлай деяпман-у, у бўлса мактаниб, икки кўли бикинида, илжайиб тирибди. Шартта ёқасидан олдим.

— Нега чиздинг?

— Чиздим, апш-у..

— Нега деяпман?

— Апшу, апшу...

— Тоза кўриб ол-чи, менинг каллам борми-йўқми?— деб бошимни Тоштемирнинг корнига ишқаб қўйдим

— Ҳозир бор, апшу.

Хей, «апшу», нега бўлмаса менинг расмимни калласиз қилиб чиздинг?

— Нега бўлмаса, апшу... ўзинг бўлар-бўлмасга прогул қилиб давоматни орқага судрайсан, апшу... ҳозир еттинчи ўринга тушиб қолдик, билдингми!

— Ҳозир расми олиб ташлайсан!

— Апшу, олмайман.

— Мана бўлмаса,— Тоштемирни итқитиб юбордим-да, деворий газетанинг худди ўша калласиз расм солинган бурчагини йиртиб ташладим. Синф тўс-тўполон бўлиб кетди: биров менинг қўлимга ёпишган, биров Тоштемирни ўрнидан тургазиб елкасидан чангини қоккан, биров чақимчилик қилиб яхши кўриниш умидида директорнинг кабинетига қараб югурган. Қаёқдандир вожатийимиз Зокиржон ака пайдо бўлиб қолди.

— Уят эмасми! — деди у менга яқинлашаётиб,— кани, жой-жойларингга ўтиринглар-чи... нега йиртдинг?

— Билмай қолибман,— дедим бошимни секин эгиб.

— Дарсдан кейин ҳеч ким кетмасин... Отряд мажлисини ўтказамиз.

Зокиржон ака чиқиб кетди. Мен кани, хафа бўлдимикан-йўқмикан, деб секин Тоштемирга қараган эдим, у юзини тесқари ўгириб олди. Бир хаёлим дармоним қуриб кетяпти, деб мажлисдан олдинроқ жуфтакни ростлаб ҳам қолай дедиму, ҳамма мени кўрқок деб аташидан чўчиб, нима бўлса ҳам пешонамдан кўрдим, дея қолишга қарор қилдим. Ақром:

— Айб ўзидан ўтди,— деб кўнглимни кўтарди,— мен сенга гувоҳ бўламан, кўрқма.

Шундай қилиб синф мажлиси ҳам бошланди. Аввал Зокиржон ака, кетидан Отажон Азизович кириб келди. Воҳид Солиевич юкори синф болалари билан районга аллақандай кенгашга кетган экан, мажлисга қатнашмади. Мажлисини отряд советининг раиси ориқликда мендан ҳам ориқ, новчаликда мендан ҳам новча Маматжон олиб борадиган бўлди. Унинг ўнг томонига кадрдон директоримиз, чап томонига ундан ҳам кадрдонроқ бўлган вожатийимиз ўтириб олишди.

— Олтинчи «Б» сипфи пионерларининг давомат масаласига бағишланган...— деб Маматжон муштирага бир йўталиб олиб, столнинг қиррасини маҳкам ушлаганча, билинар-билинемас калтираб сўзида давом этди,— бағишланган мажлиси очик.

Болалар эшитилар-эшитилмас қарсак чалишди. Мен чалмай бошимни эгиб, жуда уялган кишидек, ҳар замонда

бурнимни тортиб жимгина ўтирардим. Отажон Азизович ўрнидан туриб, аввал хиёл кулимсиради, кейин ковоғини солиб ҳаммага бир-бир кўз ташлаб чикди-да:

— Хўш, болалар, кани айтинглар-чи, ҳозир синфларнинг давомат масаласида нечанчи ўринда турибди?— деб сўради

— Еттинчи ўринда,— ҳар томондан чуғурлашди болалар.

— Нега биринчи ўринни ололмадиларинг?

— Чунки бизда прогулчилар кўп-да.

— Хўш, энг кўп прогул килганлар кимлар экан?

— Хошим.

— Акрот.

— Умринисо.

— Шеркўзи,— чувиллаб қолишди болалар. Мен бўлсам, хайрият, прогулчи бир мен эмас экан, кўпчилик эканмиз, биргалашиб жавоб берсак осонроқ бўлади, деб ўйладиму, қаддимни ростлаброк ўтириб олдим. Отажон Азизович сўрашда давом этди:

— Демак, синфнинг давоматини орқага суриб кора доскага тушиб қолишларингга сабабчи бўлганлар шулар эканда?

— Худди шуларнинг ўзи!

— Кани, бу ёкка чиқинглар-чи, тортинмасдан чиқаверинглар, баракалла! Қаранглар-а, бир-биридан чиройли болалар-а... Қандай қилиб прогулчи бўлиб қолганларингга ҳеч ақлим етмайди... Маматжон, энди сўз яна ўзингизга Мажлисни давом эттираверинг, мен бир чеккада ўтираман Қани, олтинчи «Б» синфининг пионерлари ҳақиқий пионерларми, ўртоқларининг камчиликларини очиб ташлаш қўлларидан келадими, бир синаб кўрай-чи.

Маматжон ўрнидан туриб нима дейишини билмай қўлларини қисирлатиб, анграйиб турди-да, кейин:

— Отажон Азизович, Акротнинг қўлтиғида қирпи бор, қаранг, питирлаяпти,— деб қўйди. Вожатийимиз Акротнинг қўлтиғидаги халтачага солинган қирпининг боласини олиб, доскадаги латта илинадиган миҳга осмоқчи бўлган эди, директоримиз «партанинг остига қўйинг, партанинг остига!» деб жерқиб берди. Синф яна сув қуйгандек жим бўлди Маматжон сўради:

— Ким гапиради?

Тоштемир қўл ҳам қўтармасдан ўрнидан туриб гапирмоқчи бўлган эди, Маматжон «аввал қўл қўтар, руҳсат берсам, кейин гапирасан», деб ўрнига ўткизиб қўйди. Тоштемир партага ўтирди-ю, аразлаб энди гапирмайман, деб туриб олди.

Синфимизнинг болалари мана шунақанги мажлисни анчадан буён соғиниб юришган экан. Енг шимариб прогулчиларни муҳокама қилишга, нега прогул қилдинг, нега уй вазифасини бажармайсан, нега синфимизни шарманда қиласан, деб ҳар хил саволлар беришга тушиб кетишди. Охири прогулчилар энди қилмаймиз, тавба қилдик, агар яна такрорласак, майли, билганларингни қилинглар, деб аранг қутулишди.

— Энди навбат Ҳошимжон Рўзиевга,— деб қолса бўладими бир маҳал Маматжон,— ҳўш, Ҳошимжон ҳақида қим биринчи бўлиб гапирмоқчи?

Ҳамма жим эди. «Минг марта раҳмат сизларга, дўстларим», деб эндигина ёнбошимга қарайман, десам худди шу пайтда Тоштемир қўлини кўтарганча ўрнидан турди-да, шу ҳолида, қўлини туширмасдан бидиллаб гапира бошлади:

— Давомат масаласига бағишлаб, апшу... кечирасизлар. тумовман, деворий газета чиқарган эдик. Воҳид Солиевич айтган эдилар. Домла почча, йўқ, Ҳошим Рўзиев безорилик қилиб уни йиртиб ташлади, апшу... Совет ҳукуматида безорилик қилиш ман этилган. Жавоб берсин! Апшу...

— Ҳали деворий газетани ҳам йиртдимми?— ўзини билмаганга солиб сўради директоримиз,— нега йиртдинг?

— Нега бўлмаса менинг расмимни бошсиз қилиб чизади?— деб сўрадим мен ҳам.

Йўқ, иш бутунлай чаппасига айланиб кетди. Мажлисга раислик қилишни Отажон Азизович ўз қўлига олди. Ақромни ҳам менинг ёнимга турғазиб қўйишди. Мени энди ҳам прогулчи, ҳам безори сифатида муҳокама қила бошлашди. Мен синфдан ҳайдаб юборишларидан қўрқардим. Ойим айтганидек, бунақанги синфни, бунақанги яхши болаларни ҳеч жойдан топиб бўлмайди.

— Қани, айтинглар-чи, пионернинг биринчи бурчи нимадан иборат?— синфга савол ташлади Отажон Азизович.

— Аъло ўқишдан.

— Яна?

— Интизомли бўлиш.

— Яна?

— Прогулсиз ўқиш!

— Баракалла! Демак, пионер Ҳошимжон Рўзиев ўз бурчини адо эта олмаяпти. Шундайми?

— Шундай.

— Ўз бурчини адо этолмаган бола пионернинг кип-қизил галстугини тақиб юришга лойиқми?

— Йўқ, лойиқ эмас.

«Тамом,— деб ўйладим ичимда — ҳаммаси тамом бўл-

ди... нега энди Вохид Солиевич тезрок кела колмайди экан? Ўша бўлганда мени олиб колармиди...»

— Хўш, кимда қандай таклиф бор?

— Менда,— сакраб ўрнидан туриб кетди Миробиддин-хўжа,— мен айтмоқчиманки, мен... умуман айтмоқчиманки...

— Нима демокчисан ўзи?

— Мен ҳеч нарса демокчи эмасман... мен айтмоқчиманки, Хошим яхши бола, ўзи сал дангасарок, холос. Агар уни пионердан чиқарсаларинг мен ҳам ўқимайман. Гапим тамом.

— Яна ким гапирмоқчи?

Саддиниса ўрнидан туриб сочининг жамалагини ўйнаганча бирпас деразага тикилиб турди-да:

— Хошимни пионердан хайдасак, ойиси ўзини осиб кўяди,— деб ҳаммани кўрkitиб юборди,— ойисининг ўзи айтган. «Агар Хошим бу йил ҳам тузук ўқимаса, ўзимни ўзим осаман, ё устимга керосин куйиб, ўт кўяман» деган...

Саддинисадан кейин Тоштемир яна гапириб, прогул қилгани учун кечирим сўрасин, деворий газетани эса қайта бошдан ёзиб берсин, мени туртгани учун кейинчалик ҳисобкитобни ўзимиз тўғрилаб оламиз, деди. Синфкомимиз Ҳамрокул: «Хошим синфдан ташқари ишларга ҳеч қатнашмайди, уни редколлегияга аъзо қилиб олиш керак, хати чиройли»,— деб кўйди. Маматжон ҳам муштира йўталиб анча гапирди: «Пионердан хайдамайлиг-у, вақтинча бўйнидаги галстугини ечиб олайлик», деди. Кимдир биттаси, бошига тўн ёпиб, бир савалаш керак, деб таклиф киритди. Ҳар хил гаплар шунақанги кўпайиб кетдики, охири қулоғимга ҳеч нарса қирмай, бурнимни жийириб, анграйганимча ўтиравердим. Эсноқ тутиб, уйкум кела бошлаган эди, директор шартта ўрнидан турди:

— Пионерлик бурчини адо эта олмагани учун, Хошимжон Рўзиевни кимда-ким пионердан ўчсин деса, қўлини кўтарсин.

Директоримизнинг мана шу «илиқ» гапидан кейин кўзларим ярқ этиб очилди-ю, уйкум ҳам ўчиб кетди... ҳеч ким қўл кўтармаяпти. Бир минут, икки минут, уч минут... йўқ, ҳеч ким қўл кўтармади.

— Яхши!— деди Отажон Азизович, негадир хурсанд бўлиб,— ўзим ҳам шундай бўлишини кутган эдим, баракалла! Энди бошқа бир таклифни ўртага қўймоқчиман. Пионер аъзоси Хошимжон Рўзиевни тарбияланиб, яхши ўқувчи, интизомли пионер бўлиб етишишига қўлимдан келган ёрдамни аямайман, деган пионер қўлини кўтарсин.

Бу гал ўттиз олти бола бараварига қўлини кўтарди. Назаримда, бир хил болалар иккала қўлини ҳам кўтарган-

га ўхшади. Санашганда иккита қўл ортик бўлиб чиқди. Севиниб кетганимдан ўша пайтда ўзим ҳам кўлимни кўтариб юборган эканман.

— Хўш, Хошимжон, ўзинг нима дейсан?— сўради кадрдон директорини.

— Ўзимми, ўзим бутун синфдан кечирим сўрайман, бунаканги ишларни энди қилмайман!

— Демак, тантанали ваъда берасанми?

— Йўқ, ваъда беролмайман.

— Нега?— ўттиз олти бола бараварига сўради.

— Чунки, илгари ваъдалар беравериш, ваъдамнинг тутуруғи кетиб қолган,— деб тушунтирдим дўстларимга,— шунинг учун бу ишни ваъдасиз бажармоқчиман...

Мажлис ёпилди.

Мактабнинг буфетидан бир товоқ мастава олиб ичдим-да, Тоштемирнинг ёнгинасига ўтириб олиб деворий газетана бошдан-оёқ кўчириб чиқдим.

— Қалай?— деб сўрадим редактордан.

— Хатинг чиройли-ку, лекин хатоси кўпроқ экан,— деб қўйди Тоштемир,— тайёрланиб юр, янаги чоршанба куни газетанинг янги сонини чиқарамиз.

— Нимага тайёрланиб юрай?

— Прогулчиларни, ёмон баҳо олганларни, безориларни ҳисобга олиб юр. Ўшалар ҳақида боплаб мақола ёзасан.

Мактабдан хурсанд қайтдим. Ахир мен редколлегия аъзоси бўлган эдим-да. Умрим бино бўлиб биринчи марта амал тегди-ю, хурсанд бўлмайманми!

VIII боб

ОДАМ БЎЛАЙ ДЕБ ҚОЛДИМ

Очиғини айтсам, мен шу кунларда жуда иродали бўлиб кетганман, йўқ, қулманг. Рост айтяпман. Ишонмасангиз— ойимдан сўранг. Бечора мен дарсдан бошимни кўтармаганим учун раҳми келиб:

— Хошимжон, ўғлим, бор, бирпас ўйнаб келгин!— деб қўяди.

— Ҳечам-да,— дейман бош чайқаб,— мен энди чарчамайдиган бўлиб кетганман. Чарчасам, болалардан орқада қолиб кетаман, ҳаммага қулги бўламан.

Бундай дейишимга бир жиҳатдан хў бирдаги деворий газетага ёзган мақолам сабабчи бўлди. Эсингизда бўлса керак, Тоштемир, болаларни қузатиб юр, камчилиги бўлса

деворий газетага уриб чиқамиз, деган эди. Мен кузатиб юравердим. Охири бир куни каттагина мақола ёзиб хатосини ҳеч кимга сездирмасдан Саддинисага тузаттириб олдим-да, газетада бостириб чиқардим. Ўша катта жанжалга сабаб бўлган мақолада тахминан мана бундай сўзлар бор эди: «Ақром ёввойи ҳайвонларни яхши кўради, шунинг учун ёмон ўқийди. Умриниса дарсда нон еб ўтиради. Миробиддинхўжа ўқитувчи бир нарсасўраса аввал ичида дуо ўқиб олади. Саддиниса жуда кўп ух тортади. Ҳамроқулнинг овозинингичка, болалар мендан ҳайиксин деб, атайлаб овозини дўриллатиб гапирди. Иқром ёғочоёқ дарсдан қайтаётганда бўр билан бировларнинг эшигига ёмон сўзларни ёзиб кетади. Орифжон — қақимчи. Зариф дарсда ухлаб ўтиради. Шарифанинг адаси нос чекади. Шоҳида бўлар-бўлмасга қикирлаб кулаверади. Адҳам арифметикадан бериладиган уй вазифаларини дадасига ишлатиб келади...» Хуллас, ўша мақолада ўттиз олти ўқувчининг ҳамма камчилигини кўрсатиб ўтган эдим-да.

— Ўзинг-чи, ўзинг?— деб ҳаммалари мени қуршаб олишди.

— Менда камчилик йўқ. Борини ҳам Сизлар тугатдиларинг,— дедим бўш келмай.

— Сенда камчилик йўқми?

— Йўқ, зиғирча ҳам қолмади.

— Мақтабдаги энг катта ёлғончи, иродасиз бола сен эмасмисан?.. Ироданг бўлганда, ёмон баҳо олиб синфни орқага судрамас эдинг... Болалар, келинлар, ўзини ҳам газетага уриб чиқамиз, бир боплаб ёзайликки...

Ўша куни бизнинг тортишувимиз ҳазил-ҳазил билан синф мажлисига айланиб кетди. Воҳид Солиев:

— Ўртоқлар, Ҳошимжон Рўзиев Сизларни жуда тўғри танқид қилган,— деб менинг тарафимни олди,— қимда-қим шунақанги камчилигим йўқ деса, ўрнидан туриб ўзини оқласин. Қани, қим биринчи бўлиб чиқади?

Воҳид Солиев икковимиз ўн минут чамаси кутиб турдик ҳамки, ҳеч қим ўрнидан қўзғалмади.

— Демак, айбларингга иқдорсизлар?— сўради синф раҳбаримиз,— ўртоқлар, бу катта гап. Қиши ўз камчилигини тан олса, ундан яхши одам чиқади.

— Ўзи-чи, ўзи? Ёлғончилигини бўйнига олармикан?— деб чувиллашиб ҳар томондан саволлар бера бошлашди болалар.

— Йўқ, бўйнимга олмайман,— дедим ўрнимдан туриб.— Мен сизларга ёлғончи эмаслигимни, иродам ҳам чакана эмаслигини кўрсатиб қўяман.

Бутун синф билан бас бойлашиб қолдим. Воҳид Солиевич менинг тарафимда эдими ёки у ҳам болалар томонидамиди, буни ўша пайтда аниқлай олмадим. Аммо ҳаммалари бир бўлиб менга иккинчи чоракнинг охиригача муҳлат берадиган бўлишди. Ана шу пайтда мен ким эканлигимни, ўша ирода деган нарсадан бизда ҳам оз-моз борлигини кўрсатиб қўймоқчи эдим-да...

Мана бугун иккинчи чорак якуни ўқиб эшиттирилади. Синф мажлисига ҳар ким ўз отасини ёки онасини бирга олиб бориши керак. Воҳид Солиевич шундай деб тайинлаганлар. Қимни олиб борсам экан, ойимними ёки дадажонимними? Бечора дадам ҳеч хурсандчиликни кўрган эмас. Ё ойимдан, ё бувижонимдан гап эшитгани-эшитган. Бунинг устига, ўтган йили худди мана шунақа иккинчи чорак якунини эшитгани борганида мен у кишини алдаган эдим. Ўшанда бир йўла тўрт фандан икки баҳом бор эди-да. Чорак якунига негадир дадам борадиган бўлувди.

— Адаси, Сиз ҳам бошқа эркакларга ўхшаб, болаларингизнинг ўқишига бундай бир кизиксангиз-чи,— деб хафа бўлди ойим.

— Қизикмай нима қияпман, кизикиш шунчалик бўлади-да,— деб қўйди дадам ҳам бўш келмай.

— Кизиксангиз, бугун синф мажлиси бўлар экан, бориб келинг,— деди ойим,— суюкли ўғлингизнинг баҳоларини эшитиб келасиз.

Дадам билан мактабга боряпмизу, қандай қилиб уни йўлдан қайтариш ҳақида ўйлайман. Нега десангиз, дадамни жон-дилимдан яхши кўраман. Мен туфайли унинг ўсал бўлишини, одамлар олдида изза тортишини ҳечам истамайман. Мактабга қадам қўйгунимизча ҳам бирор қарорга келолмадим. Борсак, мажлис бошланиб қолган экан.

— Қайси синфга қираман?— деб сўради дадам.

— Тўғрингиздаги синфга,— дедим-да, ҳатто қайси синфда ҳам ўқишимни билмайдиган дадамни учинчи синфга киритиб юбордим. Уйга қайтиб келгач, ойим:

— Хуш, нима гаплар бўлди, гапирсангиз-чи,— деб сўради.

— Ҳеч қандай гап бўлмади.

— Атайлаб айтқизиб юборади-ю, ҳеч нарса демайдими? Қанақа синф раҳбари экан у?

— Биров нега келдинг деб сўрамади ҳам!— аччиғи чиқиб деди дадам. Кейин болтани олиб ўтин майдалаш учун ташқарига чиқиб кетди. Ўшандан буён ўзимдан-ўзим хафа бўлиб юрган эдим.

Мана бугун яна синф мажлиси, яна худди ўша кунги-

дек чорак якуни эшиттирилади. Аммо, ишонаманки, дадажоним бугун, албатта хурсанд қайтади.

— Бугун бизда синф мажлиси бўлади,— дедим ховлида қор кураётган ойимга.

— Хабарим бор.

— Воҳид Солиевич, даданг, албатта келсин, дедилар.

— Эҳтимол, ойинг келсин дегандир?

— Ишқилиб, битталаринг борар экансизлар-да..

Дадам борадиган бўлди.

— Ишқилиб, баҳоларинг тузукми?— сўради у йўлга чиканимизда.

— Борганда биласиз.

Ўша куни эрталаб қор ёккан эди. Оппок қор дарахтларнинг новдасида, электр симларида, томларнинг бўғотида осилиб қолгандек. Қуёш чарақлаб, нур тўқаётгандан ҳаммаёқ товланиб, кўзни камаштиради. Кўнглимда шодлик уйғотади. Дадажонимнинг кўлидан ушлаб югуриб кетгим, қичкиргим келади. Дадам бўлса жим, нималарнидир ўйлаб кетяпти.

— Дада, лагерь битдими?— сўрадим гаплашиб кетиш учун.

— Лагерь-ку, битиб қолди-я, лекин мен ҳозир бошқа нарсани хаёл қилиб кетяпман... назаримда сендан ўқимишли одам чикмайдиганга ўхшайди. Сен тенги болалар еттинчи, саккизинчи синфларда ўқишяпти. Сен бўлсанг, ҳалиям олтинчида юрибсан... ўқишдан чиқариб олсам нима дейсан?

Дадам ҳеч қачон бировга ҳазиллашиб гапирмайди. Шунини ўйладиму, юрагим «шув» этиб кетди. Энди ўқишга ҳавас қўйиб, яйраб ўқийман деганимда-я...

— Дод дейман!— дедим юришдан тўхтаб.

— Ахир, ўзингга ҳам ўқишга ҳавас йўкка ўхшайди-ку?

— Илгари шунақа эди. Ҳозир бошқача. Мажлисга борганингизда биласиз.

Мақтабга етгунимизча бир-биримизга гап котмадик.

Синфга кирсак, Ҳамроқулнинг дадаси, Саддинисанинг ойиси, Тоштемирнинг тракторчи акаси — ҳуллас, анча-мунча одам тўпланиб, ўзаро ҳар нарсалар тўғрисида суҳбатлашиб ўтиришган экан. Деворий газетанинг энг кейинги сонида Саддиниса менга бағишлаб бир мақола ёзган эди.

— Деворий газетамизни кўрмайсизми?— деб сўрадим.

— Газетангни кўя тур ҳозир,— дадам Таштемирнинг акаси Ақром тоғанинг ёнига ўтириб олди-да, қор босган ерни шудгор қилиш фойдалими ёки зарарми — шу тўғрида баҳслаша бошлади. Мен қандай бўлса ҳам, мақолани дадамга ўқитишни жуда ҳам истар эдим.

— Дада, газетамизнинг расмлари жуда чиройли чизилган-да,— дедим яна.

— Майли, газетада расм бўлгани маъкул,— кўлини силтаб кўйди Ақром тоға.

— Лекин Тоштемир икковимизни боплаб уриб чиқишган...

— Нима?! Уриб чиқишган?— дадам билан Ақром тоға ўринларидан туриб кетишди,— нега энди уриб чиқишар экан, ёмон ўкигандирсизлар-да?

Икковлари оркама-кетин бориб газетани бир бошдан ўқий бошлашди. Уларнинг шошиб борганини кўриб, бирон кизикрок гап борга ўхшайди деб бошқалар ҳам ёпирилишди. Кимдир баланд овоз билан «Ҳошим тиришқок бола чикиб колди» сарлавҳали мақолани ўқий бошлади. Кўнглим жойига тушгач, одам деган сал камтар бўлиши керак, деб ўйладим-да, ташқарига чикиб эшикнинг тиркишидан мўралаб турдим.

— Рўзивой ака, ўғлингиз чаканага ўхшамайди-ку!— деб кўйди Тоштемирнинг акаси.

— Бўлмаса-чи, кечасию кундузи ўқийди-ю...—мактаниб деди дадам,— Саддиниса одам килди уни...

Ўн минутлардан сўнг синф мажлиси бошланди. Воҳид Солиевич журнални очмасдан аввал олтинчи «Б» синфи канака синф эканлиги, кимлар ўқиши, қандай ўқиётганлари тўғрисида гапирди:

— Умуман, бу синфга раҳбар бўлганимдан хурсандман. Ўттиз олти ўқувчининг ҳаммаси ҳам қобилиятли, тиришқок, бир сўзли болалар десам хато бўлмас... Бу болалар билан ҳар қанча ишласанг, меҳнатинг зое кетмайди... Мана, Ҳошимжон Рўзиевни олайлик. Олти йиллик табелини кўриб чиқдим. Кўпчилик фанлардан ҳамиша уч ёки икки баҳо олиб келган. Аммо, бу чоракда у деярли барча фанлардан ўзлаштирди. Физика билан географиядан тўрт, она тилининг оғзақисидан беш баҳо олди.

Кимдир, секингина қарсақ чалди, кейин бошқалар ҳам жўр бўлишди. Яширмай қўя қолай, ўзим ҳам қўлимни юқори кўтариб қарсақ чалиб юбордим...

Қарсақ баҳона бўлди-ю, Воҳид Солиевич сўзлашдан тўхтаб баҳоларни эшиттиришга киришди. Факат Саддинисагина ҳамма фанлардан беш олибди. Ҳамрокулда олти беш, Тоштемирда тўртта, қолганларида эса иккита ёки учтадан эди. «Ҳали шошмай турсаларинг, мулла Ҳошим ўзининг ким эканлигини кўрсатиб қўяди. Учтинчи чоракда учта фандан, тўрттинчи чоракда энг қамида бешта фандан аъло баҳо олмасам отимни бошқа қўяман...» деб ўйлар эдим. Аммо, хур-

сандчилигим узокка бормади. Энг якин дўстим Акромни бир йўла тўртта фандан ёмон баҳо олганини эшитиб, дилим хуфтон бўлиб кетди. Қани энди мажлис тезрок тугаса-ю, тезрок бориб дўстгинамнинг аҳволидан хабар олсам, деб бетоқатланганлигим учун нима тўғрисида гап бўлганлигини яхши англай олмадим. Фақат қайтаётганимизда, дадам

— Хошимжон, нималарни ўйлаб кетяпсан, ўғлим?— дегандагина ўзимга келдим.

— Ўқишни ташлаб, Сизнинг ёнингизга бориб тракторчи бўлсаммикан, деб ўйлаяпман,— дедим ҳазилга олиб.

— Эси йўк, бунақанги гапни иккинчи оғзингга олмагин, сендан туппа-тузук одам чикадиганга ўхшаб қолди.

ХОТИМА

Тог бағрига жойлашган пионер лагери. Тепасига қарасанг, дўппинг тушиб кетадиган азим чинорлар, кишининг қулочи ҳам етмайдиган сершоҳ тоғлар соя ташлаб туради. Фир-фир шаббода эсяпти. Лагернинг шундок бикинидан ўйноқлаб ўтадиган сой бўйида ўн беш чоғли бола қумларга думалаб, елкасини офтобга тоблаб ётибди. Ҳеч бирининг атрофдаги гўзаллик билан иши йўк. Ҳаммалари бутун вужудини қулоққа айлантириб, ҳикоя тинглашяпти. Қотмадан келган, ёшига қараганда бўйи новчароқ, тимқора кўзлари чакнаб турган бола ҳикоя сўзлашдан тўхтаб, ўрнидан туриб керишди.

— Кейин-чи, кейин нима бўлди?— бетоқат бўлиб сўрашди тинглаётганлар.

— Энди чарчадим, қолганини эртага айтаман.

— Йўк, бугун айта қол!

— Ҳадеб чўзаверасанми, бугун тугатиб қўя қол.

— Қалпоқча нима бўлди, ўшандан гапир,— деб болалар ҳар томондан саволлар ёғдира кетишди.

Ҳикоя сўзлаётган бола Хошимжон Рўзиев эди. У яна бир марта керишиб, ўрнига ўтирди-да, яланғоч оёғини қумга кўмиб, ҳикоясини давом эттирди:

— Хуллас, оғайнилар, дўстим Акромга жуда ачиндим. Эрталаб барвақт турдим-да, шошилиб уларникига жўнадим. Борсам, аллақачон чангалзорга чиқиб тулки тутиш учун қопкон қўяётган экан.

— Нега кеча сиф мажлисига бормадинг?— Биринчи саволим шу бўлди.

— Энди ўкимайман...—қўл силтаб қўйди Акром,— катта бўлганимда ўқирман... Дадам ҳам 30 ёшга киргандан кейин ўқиган экан.— Акром бир оз жим турди-да, кейин

тулки муғамбир хайвон эканлиги, копконнинг устини чўп-хас билан бекитиб билинмайдиган килиб қўйилмаса, дарров сезиб қолиши мумкинлиги тўғрисида гапирга бошлади.

Дўстимнинг тепасида тик турганимча ўйланиб кетдим. Фикри хато эканлигини унга қандай тушунтирсам экан. Ўзи ўлардек қайсар бола, унга гап тушунтиргандан кўра ҳўкизнинг қулоғига танбур чалган минг марта яхши.

Охири, ўйлай-ўйлай сеҳрли калпокчамни унга совға қилишга қарор қилдим. Ақром аввалига анграйиб, ҳангу манг бўлиб қолди. Эртасига сеҳрли калпокчани қўлига олиб, бошига кийиб, сеҳрини синаб кўргач:

— Раҳмат, яхшилигинини ўла-ўлгунча унутмайман! — деди-да, шу захотиёқ кўздан қойиб бўлди.

Ўзим бўлсам, ўқишга бошим билан шўнғиб кетдим. Учинчи чоракда ўрта фандан беш олдим. Йил охирида эса бир йўла беш фандан аъло баҳолар олганимни, ўлай агар, ўзим ҳам билмай қолибман. Ўқишлар тамом бўлаётган кунни бутун мактаб хайрлашув мажлисига тўпландик. Ана ўша катта йиғинда менинг қадрдон директорим:

— Энг аъло ўқиган ўқувчилар қаторида Хошимжон Рўзиев «Аълочи» пионер лагерига бориш учун текин путёвка билан муқофотланади,— деб эълон қилиб юборса бўлади. Мен ўзимнинг «Ўзункулоқ ота»даги қўлбола лагеримизда дам олмоқчиман, десам ҳам меҳрибон ўқитувчиларим ҳеч қўнишмади. Одам деган ўз обрўйига яраша иш қилиши керак, деб туриб олишди...

Шундай қилиб, яланғоч дўстларим, мана бугун мен сизлар билан маза қилиб бу ерда дам оляпман. Бошимдан ўтган воқеалар мана шулар. Гапимнинг охирида сизлардан бир нарсани илтимос қилмоқчиман: қизишиб кетиб унча-мунча ёлғон ишлатиб юборган бўлсам, кечира-сизлар.

— Ақром нима бўлди, Ақром?— деб сўрашди болалар.

— Ақромнинг бошидан ўтганларини кейин гапириб берман, оғзим чарчаб кетди ахир...— деб қўйди Хошимжон.

Худди шу пайт лагерда горн овози янграб қолди. Болаларни пешинги овқатга қорлар эди ў. Ҳаммалари ўринларидан туриб, бир-бирларини қувлашиб, шаталоқ отишиб ўша томонга қараб югуришди.

Ҳаммадан олдинда Хошимжон борарди.

САРИҚ ДЕВНИНГ ЎЛИМИ

ЎРТОҚ ПОЛКОВНИК

ЯНГИ КАСБ ТАНЛАДИМ

Шундай килиб десангиз, ишларим юришгандан юришиб кетаверди, ўзи мен шунақа боламан-да, қайси ишни ихтиёр қилсам, албатта мақсадимга етаман. Еттинчини битираётганимда, энди нима қилсам экан, қайси мактабга бориб ўқийману, яна қайси муаллимларнинг бошини котираман, деб ўйланиб юрган эдим. Бахтим кулиб бокқанини қарангки, қимматли директором Отажон Азизович мактабни битириш кечамизда бир соату ўн минут нутқ сўзлаб, охирида:

— Шундай килиб,— деб бир пиёла чой ичиб олди,— азиз ўртоқлар, энди ихтиёр ўзларингда. Ўқишни давом эттирмакчи бўлганлар, мана, Макаренко мактабига ўтиб ўқишаверади. Уларнинг шахсий делосини бугуноқ ўша мактабга ўтказиб беришимиз мумкин. Хунар ўрганиш пайдан бўлганлар бўлса, нима кўп, шаҳарларда хунар мактаблари кўп, ўша мактабларга кириб ўқишларига биз қўлимиздан келганча ёрдам берамиз. Хўш, Хошим, сен нима қилмоқчисан?

— Мең сартарош бўлмоқчиман,— дедим ҳеч иккиланмай.

— А?.. Сартарош дедингми?!

— Ҳа, сартарош бўлмоқчиман. Бувижоним, ўқийвериб миянг суюлиб кетди, бурнинг оқадиган бўлиб колди, деяпти.

— Шу кароринг қатъийми?

— Қасам ич десангиз, қасам ичаман.

— Йўқ, қасам ичмай кўя кол,— деди хурматли директором,— шундоқ ҳам гапингга ишондим. Бу ниятингни табриклайман, майли, бирингиз сартарош, бирингиз дурадгор бўлинг, яна биттангиз электрга қарайдиган монтер бўлинг. Ишқилиб ё илмли, ё хунарли бўлиш пайдан бўлинглар.

Ким нима деса деяверсин. Лекин дунёда сартарошликдан яхши касб йўқ. Ўша ҳар хил уйлар куриб, одамларни хурсанд қиладиган инженерлар ҳам, маза килиб шеърлар ўқийдиган шоирлар ҳам, кизиқчилик килиб ҳаммани кикир-

латиб кулдирадиган артистлар ҳам бари бир эгилиб сартарошга салом беришади.

Хў бирда айтувдим-ку, мактабимизнинг шундоққина қаршисида сартарошхона бор деб. Товукнинг катагидан сал каттарок ўша сартарошхонада уста бува деган чол ишлайди. Уста бувам бошқаларга қараганда мени жону дилидан яхши кўради. Дарсдан кечга қолсам ёки дарсдан қочиб, пана жой ахтарсам тўппа-тўғри буважонимнинг олдига қираман.

— Ассалому алайкум, уста бува! — дейман қўлимни кўксимга қўйиб.

— Эй-ҳа, Ҳошиммисан? — дейди уста бувам.

— Ҳа, менман.

— Яна журнал ўғирлагани келдингми?

— Йўк, бугун ҳеч нарса ўғирламайман, ўзим шундай...

— Сенлар ҳамманг шунақа, фотогазета чиқармоқчи бўлсаларинг уста бувани соғиниб қоласизлар... Мен, навбат кутаётганлар зерикмай варақлаб ўтиришсин, деб журнал топиб келаман, сенлар суратини қиркиб деворга ёпиштирасанлар... Ўтир, сочингни олиб қўяй.

— Сочим ўсгани йўк.

— Ўтир деяпман. Сочинг қурқ товукнинг патидек хурпайиб кетибди-ю, яна ўсгани йўк дейсан-а.

— Пулим йўк-да, уста бува.

— Сенларда қачон пул бўлган ўзи. Ҳозирги замоннинг болаларига хайронсан. Дадасидан, соч олдираман, деб пул олиб, танаффусда морожний олиб ейишади...

Уста бувам гаплашиб туриб сочингизни олиб қўяди. Лекин, кўпинча атир ўрнига бошингизга сув сешиб:

— Оҳ, оҳ, оҳ! Хидини қара-я буни! — дейди сочик билан юзингизни елпиб.

Шундай қилиб, мен сартарош бўлишга қарор қилдим. Биласиз-ку, бирор ишга аҳд қилсам уни охирига етказмагунча қўймайдиган одатим бор. Жонимни қийнаб бўлса ҳам мақсадимга эришаман.

Бу ниятим меҳрибон бувижонимга, дадажониму ойижонимга, ҳатто жондан азиз сингилларим Ойшахону Донохонларга—ҳамма-ҳаммаларига маъқул бўлди. Фақат дадам сал иккиланиб:

— Ишкилиб, одамларнинг бошини кесиб олиб, бир балога йўлиқмасанг бўлгани! — деб қўйди. Ўша куниёқ уста бувамининг ҳузурларига кириб бордим.

— Ассалому алайкум! — дедим икки қўлимни баравар кўксимга қўйиб.

— Ваалайкум, э ха, Хошиммисан, тинчликми, бунча энтикмасанг?

— Тинчлик, тинчлик, буважон.

— Ё оркангдан бувижонинг кувлаб келяптими?

— Хеч ким кувлагани йўк. Буважон, сизга бир илтимос билан келдим.

— Қани эштайлик-чи?

— Факат, «хўп» десангиз айтаман.

— Сен кўнгли очик боласан. Илтимосингни рад қилолмайман.

— Уста бува, мен сизга шогирд тушмоқчиман. Сартарош бўлмоқчиман...

Уста бувам менинг гапимни ё эшитмади, ё жуда хурсанд бўлиб кетганидан нафаси ичига тушиб кетди. Нега десангиз, ўн минут чамаси менга тикилганча жим қолди.

— Хошимжон, бу сенмисан? — деди ниҳоят ўзига келиб

— Ўзимман, буважон.

— Бери кел, ўғлим, пешонангдан бир ўпай.

Уста бувам ҳозир роппа-роса 73 ёшга кирибди. Олтмиш йилдан буён сартарошлик қилар экан. Шу йиллар давомида тахминан 250 минг бошнинг сочини олиб, 250 минг маротаба раҳмат эшитибди. Тахминан 400 минг бор сокол-мўйловга қўл уриб, йўк деганда 350 минг бора раҳмат эшитибди. Уста бувамнинг айтишларича, бу дунёда сартарошчалик ҳурматли одам йўк экан. Негаки ўликка ҳам, тирикка ҳам сартарош бирдек зарур экан. Бу шунақанги улўф касб эканки, хатто Арабистон деган мамлакатнинг Маккаю Мадина деган шаҳарларида ҳам одамлар сартарошсиз қун кечирisha олмас экан.

— Африка ўрмонларида ҳамми? — жиндек хазилга олиб сўрадим.

— Ҳамма жойда, ўғлим. Кел, пешонангдан яна бир ўпай Баракалла! Қариб қолдим, дўконни кимга қолдириб кетаман энди, деб ташвишда эдим. Раҳмат, раҳмат, ўғлим.

Ўша куни уста бувам шогирд бола нималар қилиши кераклиги ҳақида қўп нарсалар ўргатди. Иш бошлашдан аввал, ишдан сўнг, албатта, совунлаб ювинишим керак экан. Бу — бир, иш бошлашдан аввал, ишдан сўнг асбобларни артиб тозалашим керак экан, бу — икки, иш бошлашдан аввал, ишдан сўнг, албатта дўконни супуриш керак экан, бу — уч. Устахонага кадам қўйишим билан, бугун одамларга ҳалол хизмат қиламан, деб уч бор такрорлашим керак экан, бу — тўрт. Уста бувам мана шунақанги қоидаларни санаб ҳисобни ўн олтига етказган эди, шу пайт дўконга

кўшни кишлоклик бўлса керак, ўрта ёшли бир одам кириб келди. Уста бувам меҳмон билан хол-ахвол сўрашиб бўлгач

— Хошимжон,— деб буюриб колди менга,— кани, кўлингни бир кўрайлик-чи, амакингни бошларига кўпик суртиб, сочларини бир юмшатиб ташла-чи.

— Хўп бўлади, буважон! — енг шимариб ишга киришиб кетдим. Ўзиям халиги одамнинг боши етилиб пишган кўзивой тарвузча келар экан. Қатик ивитадиган товоқдек келадиган кўпикдонда кўпик тайёрлаб аста суртган эдим, сал суюқроқ қилиб қўйган эканман, бетларидан оқиб туша бошлади. Кўзларига ҳам жиндек кириб кетган бўлса керак, меҳмон сапчиб ўрнидан турди-да:

— Қанақа боласан ўзинг,— деб кўзини ишкалай бошладди.— Нима, челақлаб қуйяпсанми?

— Ўзи бошингиз силлик экан, кўпик турмаяпти,— дедим нима дейишимни билмай.

Сувга чиқиб кетган уста бувам қайтиб кириб ишни дарров ўз қўлига олди... Миждоз чиқиб кета туриб менга, негадир, бир хўмрайиб қўйди.

— Парво қилма, аста-секин ўрганиб кетасан,— кўнглимни кўтарди уста бувам.

Аввал қайчи билан ишлашни, кейин машина қайчи тутишни ўргандим. Уч ой деганда устара билан ишлай бошладим. Хушёргина бола бўлганим учунми, роппа-роса тўрт ой деганда, жуда зўр бўлмасам ҳам, хар қалай, ўртачарок уста бўлиб етишдим. Одамлар Хошимжоннинг қўли енгил экан деб, оркаворатдан унча-мунча мактай ҳам бошлашди. Ҳаммадан ҳам бувижоним ўзида йўқ хурсанд, қўни-қўшнilarникига чиқиб мактангани мактанган. Фақат дўконимизнинг мазаси йўқроқ эди. Деворларига шунча расм ёпиштирганимиз билан, бари бир, кирган одам диққинафас бўлиб узок ўтира олмайди. Бир куни унинг ҳам иложини қилдим

Уста бувам кўшни кишлокка тўйга кетиб, дўконда ёлғиз эдим. Қолхозимизнинг раиси ховлиқиб кириб келди

— Уста канилар?— деди у остонада туриб.

— Тўйга кетганлар,— деб тушунтирдим.

— Сочимни эплаб олиб қўяласанми?

— Анави кунни «рахмат» деб чиқиб кетдингиз-ку?

— Қани тез бўл, районга мажлисга кетяпман.

— Марҳамат, ўтирсинлар,— деб ишга шунақанги тез киришдимки, раис амакимнинг ўзи ҳам хайрон бўлиб колди. Сочини устара билан олишим керак экан, ярмини олгач, ишни тўхтатдим.

— Нега ўтириб олдинг, тез-тез бўласанг-чи,— деб кистадан раис амаким

— Иш ташлаш эълон килдим,— дедим бепарвогина.
— Иш ташлаш? Нега энди?
— Чунки устахонамиз зах, коронги, тор. Бунаканги жой-да энди ишламайман.
— Тўғри, мазаси йўкрок экан. Кел ука, тезрок бўл, мажлисдан кечга қоляпман.
— Кечга колсангиз шундай кетаверинг.
— Эсинг жойидами?
— Билмадим.
— Сочни ол деяпман!
— Олмайман!

Раис амаким мени урмоқчи бўлиб секин ўрнидан тураётган эди, лип этиб эшикка чикдим-да, деразадан бошимни сукиб:

— Янги устахона солдириб беришга сўз берсангиз, кейин оламан,— дедим.

— Хўп, ана, сўз бердим.

— Уста бувамга ҳам ўн йилдан буён сўз берасиз-у, лекин бажармайсиз.

— Сени алдамайман, ке ука, энди...

— Йўк. Тилхат ёзиб берасиз, кейин оламан.

— Сен эси пастни эртагаёк ишдан хайдайман!

— Иложи бўлса бугун хайданг. Бунаканги зах жойда ишлагандан бекор юрганим минг марта яхши.

— Хўп, нима деб ёзай?

— Эртадан бошлаб янги сартарошхона курдириб бермасам раис отимни бошқа кўяман. деб ёзсангиз ҳам бўлаверади.

Раис амаким, мен у кишига худди ўз тенгимдек муомала килганим учун аввалига жуда тутакиб кетди. Жахл билан столни тепиб, чикиб кетмоқчи ҳам бўлди-ю, лекин бу аҳволда кўчага чикса одамларга кулги бўлишини ўйлаб, яна ўрнига ўтирди. Шошилиб тилхат ёзиб, дераза оркали менга узатди.

— Мана, кўнглинг жойига тушдими, тирмизак!

— Йўк. Кўнглим жойига тушмади,— дедим тилхатни ўзига қайтариб,— печать босмабсиз-ку.

Раис амаким яна кизариб кетди.

— Агар ўзимнинг ўғлим бўлганимда бўғиб ташлардим хозир,— шундай деб шимининг соат чўнтагидан дамканинг тошига ўхшаш печатини олиб, коғозга бир урди.

— Ма, тез бўл энди!

— Хўп бўлади, амакижон.

Раис амакимнинг бошидаги кўпик куриб колган экан, сочини қайтадан юмшатдим. Икковимиз ҳам жим, хар за-

монда кўзларимиз учрашиб қолади. Мен, ишкилиб, уста бувам билан мени ишдан ҳайдаб юбормасайди, деб сал кўркиброк турибман. Сочни олиб, атирларнинг ҳам энг тозасидан сепиб бўлдим. Раис амаким ўрнидан тураётиб, тўсатдан шунаканги каттик кулиб юбордики, хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, кулги зарбидан эшиклар ҳам шарақлаб очилиб кетгандек бўлди.

— Лекин жуда бопладинг-да, ука,— деди у бошига дўпписини кия туриб.— Шунча ёшга кириб ҳеч ким мени бунаканги бопламаган эди... Отинг нима?

— Ҳошимжон.

— Кимнинг ўғлисан?

— Рўзивой тракторчининг ўғлиман.

— Э, ўша сенмисан? Лекин, ёшинг сал каттарок бўлганида колхозга экспедитор қилиб олардим-да! Бировдан нарсаси ундиришга жуда уста экансан. Ма, манави пулни олгин-да, янги устара, кўпикдон билан атир-упа ҳам сотиб олгин. Йўқ десанг, устахонани қурдириб бермайман.

Йўқ, раис амаким ўша кун и алдамаган экан. Эртасига колхознинг бош устаси келиб, янги тушадиган сартарошхонанинг ўрнини лента билан ўлчаб, қанақа қурилиш материаллари кераклигини дафтарчасига ёзиб кетди.

Ўн беш кун деганда икки деразали, таги полли устахонамиз битди. Ўн олтинчи кун и устам икковимиз кун бўйи кўч ташидик, ўн еттинчи кун и энди иш бошламоқчи бўлиб турган эдик, тўсатдан уста бувамнинг мазаси кочиби колди.

Уч-тўрт кун ўзим ишлаб турдим. Бир кун эрталаб Хайри холам келиб, «уста буванг сени йўқлаяптилар» деди-ю, негадир йиғлаб юборди.

— Ўзлари тузукмилар?— дедим бўшашиб.

Борсак уста бувам анча ўсал бўлиб қолибди. Мен тенги, мендан кичик набиралари оёқларини укалаб, кўзлари мўлтиллашиб, атрофида парвона бўлиб туришибди. Уста бувам бир маҳал кўзини хиёл очиб:

— Келдингми, ўғлим? — деб сўради.

— Келдим, буважон.

— Ўғлим, устачиликни ташламагин. Дўкон беркилиб қолмасин.

— Ҳўп, ташламайман.

— Ҳамиша покиза бўлгин.

— Айтганингизни қиламан, буважон.

— Ҳеч тамагир бўлмагин, ўғлим... Ўғилларим...— Уста бувам бир силкинди-ю, жим бўлди, боши бир томонга қийшайиб, кўзлари олайиб кетди.

— Буважон!

— Буважон-эй!!!

Уйни дод-фарёд коплади. Хеч қачон шу пайтдагидек ич-ичимдан йиғламаган бўлсам керак. Додлагим, бошларимни ерга уриб додлагим келарди. Ичим куйиб, бошим айланиб, тишларим ғижирлар, кўксимдан эса: «Буважоним!» деган фарёд отилиб чиқар эди.

Бир ҳафта тинмай йиғладим. Лекин, ўзингиз ҳам билсангиз керакки, ғам-ғуссаларни тезроқ унутишда кишлоғимизда менга тенг келадигани йўқ. Бир кўзим йиғласа, бошқа кўзим билан кулиб тураверадиган одатим бор. Уста бувамнинг арвоҳларини шод қилиш мақсадида тездан-иш бошлаб юбордим. Темир тахтачага: «Мархум усто Ақром бобо номидаги сартарошхона» деб ёздириб, дўконнинг шундоқкина пешанасига осиб қўйдим. Прейскурант ўрнига қуйидагиларни ёздим.

1. Аълочи ўқувчиларнинг сочи бепул олинади.
2. Ёмон баҳо олувчилар икки хисса ҳақ тўлашади.
3. Чоллар бенавбат киритилади.
4. Йиғлаган болалар чиқариб юборилади.

Бобожонимга мотам тутиб юрган кунларим дўкон берк бўлиб, соч-соқоли ўсганлар кўпайиб кетган экан. Қўл-оёғи чакконгина бола эмасманми, ҳаш-паш дегунча ҳаммаларини тозалаб қўйдим. Лекин, бир кўпол хатога йўл қўйибманки, андак бўлмаса мени тириклайин кўмиб юбораёзишди.

Уста бувам тирик эканлигида стаканга пашша ўлдирадиган захарли сув қуйиб қўйган экан. Мен каллаварам, уни устарани чайқаб оладиган хлорли сув деб ўйлаб, соч ёки соқол олиш олдидан устарани ўшанга чайқаб олаверибман.

Катта-кичикнинг боши дейсизми, бетию бўйни дейсизми — қаергаки устара ёки қайчи теккан бўлса, яра босиб кетди. Унисига у дедим, бунисига бу дедим, охири баҳона тополмай, дўконни кулфлаб уйга қараб қочиб қолдим.

БУВИЖОНИМ БИЛАН ЙИҒЛАБ-ЙИҒЛАБ ХАЙРЛАШДИМ

Исниккина кўрпада ўрнимдан турайми-турмайми, деб иккиланиб, ўзимча ширин-ширин хаёллар суриб ётган эдим. Бир маҳал кўча эшигимизни кимдир худди дўмбира чалгандек тапира-тупурига олиб уриб қолди.

— Ким у? — деб сўрадим бошимни кўтариб.

— Шерик, оч. Бу менман, — деди Зокир. Ростини айтсам бу дунёда Зокирчалик меҳрибон, садоқатли дўстим йўқ. Ҳамиша жонимга ора қиради у. Уриб бошини ёриб ташла-

санг ҳам ўрнидан туриб, «шерик, кўлинг оғримадими?» деб яна кўнгил сўрайверади.

Югуриб бориб эшикни очдим.

— Уйларингда ҳеч ким йўқми? — биринчи саволи шу бўлди Зокирнинг.

— Ишга, ўқишга кетишган.

— Сен-чи?

— Касалман.

— Касал бўлганинг яхши бўлибди. Иложи бўлса яна уч-тўрт кун касал бўлиб ёт.

— Нега?

— Хозир аптекага дорига боровдим. Менга ўхшаб бошига, бетига яра тошиб кетганлар тўпланишиб, уста Хошимнинг кир устарасини кўлидан тортиб олиб, ўзини роса тепкилаймиз, дейишяпти.

— Энди нима қилсам экан-а?

— Айтдим-ку, уч-тўрт кун касал бўлиб ёт, деб.

Дўстгинамнинг чин юракдан берган маслаҳатига амал қилиб, бир ҳафтача уйдан чиқмай «касал» бўлиб ётдим. Бошига, бетига яра тошганларнинг аҳволи ҳақида садокатли дўстим ҳар куни ахборот бериб турди. Ана шу садокатли дўстим бир куни яна ховлиқиб келиб қолди:

— Шерик, устахонага янги сартарош келди! Бор, чакириб кел, деб мени юборди.

— Янги сартарош?! — шундай деганча кўчага отилдим. Рост. Сартарошхонамиз олдида бегона одам ўтирибди. Кўлида кичкинагина, бир чеккасини сичкон кемирган қора чамадончаси ҳам бор. «Лайлум, лайлум» оҳангида хуштак чалаяпти.

— Ассалому алайкум! — деб одоб билан салом бердим.

— Сиз Хошимжон бўласизми? — сўради ҳалиги одам саломимга алик олмай.

— Худди шундай.

— Марҳамат қилиб, кулфни очсалар.

— Хўп бўлади.

Янги сартарош ичкари кириб, икки кўлини шимининг чўнтагига солганча хуштак чала-чала, хонанинг у ёқ-бу ёғига назар ташлаб чиқди.

— Хўш, йигитча, аввал эшик тепасидаги бемаъни вивескангизни кўчириб ташланг! — деди ниҳоят хуштак чалишдан тўхтаб. Уста Ақромнинг ўзи ким? Давлат сартарошхонаси нега энди унинг номига қўйилар экан!

— У менинг устозим бўлади, билдингизми!

— Сартарошхонага унинг номини қўйиш учун махсус рухсатнома олдингизми?

— Йўк.

— Бўлмаса, вивескани тезрок кўчириб ташласинлар.

— Кўчирмайман,— дедим негадир шу пайтда йиғлагим келиб.

Янги сартарош ташқарига чикиб, ўзининг бўйи ҳам иккита нарвонни улагандан баландрок экан, вивескани юлиб, магазиннинг томига отди. Ичкари кириб, прејскурантнинг олдида тўхтади:

Бу нима майнавозчилик?!

Бир нарса демокчи бўлиб шунча уринсам ҳам, овозим чикмади. Иягим учиб, лабларим тортишиб, гапиролмай турарвердим. Янги сартарош, хонанинг бурчагида ётган бўш яшикка уста бувамдан колган жамики асбобларни жойлади-да, яна икки кўлини чўнтагига солди. Кейин, район сартарошхоналар идораси уни бу ерга сартарош этиб тайинлагани, мен бугундан колмай ўша ерга бориб учрашишим зарурлигини, агар бундан сўнг сартарош бўлиб ишлашни хоҳласам, маълум комиссиянинг имтихонидан ўтишим шарт эканлиги хакида ахборот бериб:

— Энди секин жўнаб колсинлар,— деди.

Яшикни аста кўлтиғимга олдим.

— Соғинтириб кўймай тез-тез кадамранжида килиб турсинлар,— деди у заҳархандалик билан кулиб.

— Ўзлари... ўзлари...— Йўк, бари бир гапира олмадим. Яшикни кўтариб, югурганча ташқарига чикиб кетдим. Жахлданми, хўрлигим келганиданми, бунисини аниқ билмайманку, ишкилиб, шу югурганимча тўппа-тўғри уйга бориб тўхтадим. Кечгача кўксимни ерга бериб коронғи уйда ётдим. Кечга томон каттик ухлаб колган эканман. Синглим Донохон оёғимдан тортиб уйғота бошлади. Кўзимни ишкалаб ховлига чиксам, айвондаги сўрида бувижоним, дадам, яна битта бегона одам ҳам ўтирибди. Ким экан, деб кўзимни каттарок очган эдим,— ишкилиб, ишнинг буёғи пачава бўлмаса эди-да,— участкавой амаки келибди! Демак, масала равшан. Мени камашмокчи. Ифлос устара билан соч-сокол олиб ярани кўпайтириб юборганим учун мени камашга жазм қилганга ўхшайди. Қочаман, ҳозир бет-кўлимни ювмокчи бўлиб чорвокка ўтаман-у, Ақромдан зўрға қайтарволиб кунданинг ўрнига кўмиб қўйган кадрдон қалпоқчамни олиб бошимга кияман-да, жуфтакни ростлаб қоламан. Йўк, Ҳошимжон анойи болалардан эмас. Уни осонликча қамаб бўлмайди!

— Ҳошим, меҳмон билан кўришмайсанми? — деб колди дадам.

— Ҳозир, чорвокка ўтиб келай,— дедим чайналиб.

— Аввал кўриш, одобсиз!

Шу пайт участковой амаки ўрнидан туриб, икки кўлини чўзганча, кўришиш учун мен томонга юра бошлади:

— Ўх-хў, катта йигит бўлиб қолибсиз-ку!

— Ха, ақлнинг ўрнига ҳам худо унга бўйдан беряпти,— деб кўйди бувижоним.

— Йигит киши мана шунака бўйдор бўлгани яхши,— деди участковой амаким мен билан кўришиб бўлгач.

«Қочайми, қочмайми, афтидан мени қамокка оладиганга ўхшамайди, жуда хурсанд кўринади, кани бир азмойиш олай-чи, қочишга ҳаммавақт улгураман». Шу ўй билан сўрининг четига омонатгина ўтирдим. Дадам участковой амакимга, участковой амаки дадамга зимдан қараб кўйишяпти.

— Гапирсанг-чи, Рўзи, ё ўзингнинг болангдан ҳам уяласанми! — уришиб берди бувижоним. Бечора дадам-ей. Гапга шунақанги нўноқки, асти қўяверасиз. У кишига фақат иш бўлса-ю, гапни менга кўйиб беришса-да. Дадам дўпписини олиб, бошини қашиди. Йўталди, жойлашиброк ўтириб олди-да, дўпписини кафтига уриб, яна кийди.

— Энди, ўғлим... Чой ичасанми?

— Йўк.

— Хўш, мен йигитлигимда ким бўлишни орзу қилганимни сенга айтганман-а?

— Милиционер бўлмоқчи бўлгансиз.

— Нима учун мени ишга олишмаган?

— Қулоғингиз қар бўлгани учун.

— Қар эмас, оғиррок эди. Хозир, мана очилиб ҳам кетди. Хўш, нима учун милиционер бўлишни орзу қилган эдим?

— Бир милиционер сизни ўлимдан қутқариб, ўзи ўлгани учун.

— Ўлган эмас, қахрамонларча ҳалок бўлган,— деб тузатиб кўйди участковой амаки.

— Уйнинг тўрига кимнинг суратини осиб қўйганмиз? — сўрашда давом этди дадам.

— Марҳум капитан Ақромовнинг,— жавоб беришда давом этдим мен ҳам.

Дадамнинг пешанасида йилтираб тер кўринди. Чўнтагини пайпаслаб рўмолчани тополмагач, энгашиб, дастурхонга артмоқчи бўлган эди, бувижоним жеркиб берди:

— Соқолингга оқ кирса ҳам ақлнинг кирмас экан-да, Рўзи!

— Ҳадеб сокол-сокол дейсиз,— дадам ҳам бўш келмади,— бу Хошимингизга гап тушунтириш осон бўлса экан. Йўк деб қолмасин, деб бу ёқда ўзим жонимни ховучлаб турибман.

Дадам бундан йигирма икки йил олдин, кеч кузда шаҳарга узум сотгани борибди. Яхши пул қилиб келса, ойим икковларининг тўйлари бўлиши керак экан. Узумни сотиб бўлгунча қоронғи тушиб қолибди. Дадам кўрка-писа қайтаётган экан, жар ёқасида ўғрилар йўлини тўсиб:

— Қани, пулни чиқар! — дейишибди. Дадам шунақанги каттиқ додлабдики, ер-кўк ларзага келибди. Нарирокдан бир милиционер велосипедга қизчасини миндириб ўтиб бораётган экан. Дам олиш куни бўлгани учун ёнида тўппончаси ҳам йўқ экан. Шундай бўлса ҳам, бир зумда етиб келиб, ўғриларга ташланибди. Дадам унга кўмаклашиш ўрнига, эсон-омон қутулганига шукр қилиб, қопни қўлтиғига уриб, соатига 50 километр чамаси тезликда қочишга тушибди. Пулни олдириб қўйишдан кўркқанми ёки ўғрилар билан муштлашиб қўйлагимни йиртиб борсам, бувижоним уришади деб ўйлаганми, ишқилиб, қочиб қолган-да.

Орадан олти кун ўтгач, дадам газетада бир милиционернинг сурати билан таъзияномани кўриб қолган. Таъзияни ўқиб, бу ўша уни ўлимдан қутқарган милиционер эканини билган ва яна додлаб юборган. Эртасига марҳумнинг уйига бориб, ўрток Ақромов мени қутқарган эди, уни оиласи олдида гуноҳқорман, деб роса йиғлаган. Шу ҳолда яъни йиғлаганча милиция идорасига бориб, бўлган воқеани очикчасига айтган ва унинг ўрнига мени ишга олишларингизни сўрайман, деган. Лекин, ўша куни тайинли жавоб ололмаган. Тайинли жавоб олгунча роппа-роса бир ой катнаган. Ниҳоят, энди ниятига етай деганда қулоғи ишнинг белига тепган.

— Майли, қулоғим оғир бўлса ҳам ишлайвераман,— деб оёғини тираб туриб олган дадам.

— Йўқ, аввал қулоқни даволатинг,— деб маслаҳат берган милиция бошлиғи.

Бу воқеани дадам бизга бир неча марталаб айтиб берган. Участковой амакига ҳам айтиб, иложи бўлса, ўғлим Ҳошимжонни милиционер қилмоқчиман, деган экан.

Яқинда шаҳарда ёш милиционерлар тайёрлайдиган ўрта мактаб очилибди, бизнинг томонлардан ҳам бир болани танлаб юборишларини сўраб, печать босилган хат юборишибди. Участковой амаки менинг ҳақимда, менинг Ёнғок қори поччани фош қилганим, ашаддий жиноятчи Султоновни қўлга туширишга ёрдамлашганимгача ҳаммасини ёзиб юборган экан. Ўша мактабнинг директори: «Ҳошимжон Рўзиевни тезда бизга олиб келинг», деб тайинлабди. Участковой амаким бугун эрталаб далага — дадамнинг ёнига бориб, шундай-шундай дебди. Дадам, «мен рози, кечкурун уйга

келинг. Биргалашиб бувижониси билан ойисини хам кўндирамиз», дебди.

Участковой амаки мен ухлаб ётганда келган экан. Бу масалани оиламизнинг ҳамма аъзолари обдан муҳокама қилишибди. Бувижоним: «Яккаю ягона ўғлимни ўлимдан олиб қолган ўша раҳматли милиционернинг арвоҳини шод қилиб Ҳошимжонгинам милицияга кириб, ҳалол хизмат қилса, мен мингдан-минг рози. Лекин, бировни ўғри тўсса яқинига бормай, узоқдан ҳуштак қалиб, тўппонча отаверсин...», дебди. Ойим: «Ўзим ҳам билмай қолдим, болагинам минг ҳунарга қўл уряпти-ю, бари бир ташлаб кетяпти. Ишқилиб кечаси навбатда турганда ухлаб қолиб ҳаммамизни уятга қўймаса бўлгани...» дебди. Ойшахон: «Акам милиционер бўлса Ортик ола кўзни каматаман, сочимдан тортиб ҳеч дарс тинглатгани қўймайди», дебди. Донохон бўлса: «Урра! Акам милиционер бўлса. кечаси ухлаганда ҳуштагини ўғирлайман-да, мактабга борганимда маза қилиб қалиб юраман», деган гапларни айтибди. Хуллас, суюкли ўғилларига, яъни мулла Ҳошимга, унинг руҳсатисиз, аллақачон милиция формасини кийгизиб, ҳуштагигача ўғирлаб бўлишибди.

— Мана шунақа гаплар...— деди участковой амаки, суҳбатимизнинг охида.— Ўзингиз нима дейсиз?

Қизик... Нималар бўляпти ўзи, ўнгимми, тушимми? Мен ўзи қанақа боламан? Шу пайтда хурсанд бўлишим керакми, ёки хафа бўлиб йиғлайми? Ҳозиргина қочишга, яна дарбадар бўлишга тайёр эдим. Энди бўлса... Тавба! Милиционерлик! Тўғри, дадам бу ҳақда қўп гапирди, гапирганда ҳам шавқ-завқ билан гапирди. Йигитнинг хўрози милицияга қиради, деб мактагани-мактаган. Борди-ю, милицияга кириб кетсам, унда сартарошликни ким қилади? Ахир мен уста бобомга бу касбни ҳеч ташламайман деб сўз берганман-ку. Ёки... кечаси милиционерлигу, кундузи сартарошлик қилса ҳам бўлармикан?

— Гапир, нега жим бўлиб қолдинг? — қистади дадам.

— Сартарошлик нима бўлади? — сўрадим участковой амакидан.

— Йигит кишига етмиш ҳунар оз,— деди участковой амаки.— Сартарошликни ўша ерда ҳам давом эттиравасиз.

— Қачон жўнаймиз?

— Демак, розимисиз? — бу саволни участковой амаки берди-ю, аммо жавобини бутун оиламиз аъзолари қутарди. Саволни қаранг: «Розимисиз» эмиш. Ҳошимжон янги касб танлаш олдида ҳеч иккиланганми ўзи? Йўқ, ҳеч қачон! Аста ўрнимдан турдим-да, қафтимни қулоғим устига қўйиб:

— Полковник Хошимжон Рўзиев буйругингизга тайёр! — деб хаммаларини кулдириб юбордим.

Ош сузилди, кетидан тарвуз сўйилди, э боринги, совиб қолган чойлар ҳам ичиб бўлинди. Эртага соат 9 да жўнашга келишиб, дастурхонга фотиҳа ўқидик. Шу окшом уйдагилар менга бирам меҳрибон бўлиб қолишдики, асти кўяверасиз. Катта синглим Ойшахон пайпоқларимни ювган, кичик синглим Донохон шннимга дазмол босган! Ойим патирга уннаб кетди, дадам пул олиб келгани кассирнинг хузурига отланди.

Кечаси бувижоним анча маҳалгача ухламай бош томонимда ўтириб, сочларимдан силади, пешанамдан қайта-қайта ўпди.

— Оббў тентагим-эй, шундай қилиб бизни яна ташлаб кетар экансан-да? — деди у негадир йиғламсираб.

— Ташлаб кетаман, бувижон.

— Тез-тез хат ёзиб тургин.

— Хўп бўлади, бувижон.

— Бемаҳалда кўчага чикмагин.

— Яхши.

— Астойдил ўқиб, одам бўлиш пайидан бўлгин.

— Айтганингизни қиламан, бувижон.

— Бемаъни болалар билан юрмагин.

— Хўп.

— Ўзингдан катта нш буюрса йўқ демагин.

— Ҳеч йўқ демайман.

— Кўйлагинг кир бўлса окшом ювиб қўйсанг, эрталаб-гача қурийди. Қир қўйлак билан кўчага чикмагин.

— Хўп бўлади.

— Ёйиш-ичишдан ўзингни қисма, шукр, дадангни топиши ёмон эмас. Пул жўнатиб турамин.

— Мева-чевадан посилка ҳам қилиб туринглар.

— Бўлмасам-чи, болам, топганимиз сеники. Ишқилиб, ўлим бўлмасин...

Бувижоним тўсатдан йиғлаб юборди. Ўрнимдан туриб, юпатаман деб шунча уринсам ҳам, ҳеч иложи бўлмади. Қўз ёшлари ҳам тўпланиб қолган эканми, қуйилиб кела-верди.

— Бувижон, сиз ҳали ўлмайсиз! — шундай деб меҳрибон бувижонимнинг ажин босган бетларидан, кўзларидан ўпа бошладим.

— Ўлиб қолсам-чи?

— Йўқ, ўлмайсиз!

— Ўламан

— Ўлмайсиз!

— Борди-ю... иссик жон-да... Эшитсанг, дарров келиб хасса ушлагин.

— Бувижон!

— Болагинам! Тентагим!

Тўсатдан ич-ичимдан бир хўрсиниш келди-ю, хўнграб йиглаб юбордим. Назаримда бувижонимдан айрилиб колаётгандек, онамдан ҳам азиз бўлган, мени деб ўзини ўтга ҳам, сувга ҳам урган меҳрибонимдан ажралиб колаётгандек бўлиб кетдим.

— Йиғлама, болам! — энди бувижоним мени юпата бошлади.

— Йўк, бормайман, ўлиб коласиз.

— Ўлмайман!

— Борди-ю... иссик жон-да...

— Ундай дема. Худо хоҳласа, хали сени болангни ҳам катта қилиб бераман.

— Лекин унинг қулоғидан чўзмайсиз.

— Чўзаман...

Шу йўсин бувижоним иккимиз гоҳ йиғлашиб, гоҳ қулишиб, чакчақлашиб тонг оттирдик.

Эрталаб участкавой амаки билан шаҳарга жўнаб кетдим. Одамлар мени милиционер олиб кетаётганини кўриб: «Ҳошимни камагани олиб кетишяпти. Эссизгина, яхши ўқимаса ҳам, ҳар қалай, яхши бола эди. Қаёқдан ҳам шу сартарошликка қўл урди-ю, балога қолди...», дейишибди.

СЕРЖАНТ РЎЗИЕВ ИШ БОШЛАДИ

Қасам ич десангиз, қасам ичиб айтаманки, уч йилнинг қандай ўтганини мутлоқо сезмай қолибман. Бу орада бувижоним бир неча маротаба шаҳарга келиб, мени кўриб кетди. Мен ҳам бир неча маротаба қишлоққа бориб, уларнинг ҳолаҳолини билиб қайтдим. Мен асли милиционерлар ўрта мактабининг ўқувчисимидим ёки ўзим очган «марҳум уста Ақром бобо номидаги» бепул ишлайдиган сарторошхонанинг сарторошимидим, ишонсангиз, кейинчалик ўзим ҳам унутиб юбордим. Айтгандек, сизга айтаман деб, эсимдан чиқиб қолибди. Мен мактабга эсон-омон кириб олгач, ётоқхонамизнинг шундоқкина биқинига ҳурматли устозим номида устахона очдим. Аввал ўзимга ўхшаш камҳарж курсант болаларнинг соч-соқоллини олиб юрдим. Кейинчалик муаллимларимиз

хам, лейтенантдан тортиб, то полковникларгача кириб турадиган бўлишди. Бир куни, ишонсангиз, битта генералнинг ҳам соқолини олиб кўйдим. Комиссия бўлиб келган экан, ётоқхоналарнинг ахволини текшириб юриб, тўсатдан менинг сарторашхонамга ҳам кириб қолди. Дарров икки оёғимни жуфтлаб ҳаёт бердим:

— Қурсант Ҳошимжон Рўзиев!

— Яхши,— деди генерал, — «уста Ақром» деганингиз ким?

— Устозим бўлади, ўртоқ генерал.

— Милиционерми?

— Йўқ, ўртоқ генерал, сартораш бўлган.

— Текинга ишлайди, деганингиз нимаси?

— Устозим шундай деб васият қилган, ўртоқ генерал

— Соқолни яхши оласизми?

— Синаб кўришингиз мумкин, ўртоқ генерал.

— Қани, синаб кўрсак, кўрайлик-чи.

Ўзиям ўша куни бошқача бўлиб кетдим-да. Сочигу чойшабларнинг энг тозасидан ишлатдим. Устаранинг ҳам шунақанги ўткиридан тапладимки, ҳалигача ўзим ўзимга ҳайрон қоламан. Хушбўй атир-упалардан сепиб, беозоргина массаж ҳам қилиб кўйганимдан сўнг генерал ўрнидан туриб...

— Баракалла. Сендан қанақа милиционер чиқишини айтолмайман-ку, лекин яхши сартораш чиқиши аниқ,— деб елкамга уриб кўйди.

Хуллас, ўқишни тугатиб, ҳар ким ҳар ёққа йўлланма ола бошлади. Мени шаҳарнинг Каттасой район милицияси ихтиёрига жўнатишди.

— Қайси бўлимга лозим топишса, ўша бўлимда ишлайверасиз, хоҳласангиз милиционерларнинг соч-соқолини олиб юраверасиз,— деб жиндақ ҳазил ҳам қилиб кўйишди.

Аввал ишга жойлашай, кейин қишлоққа бориб, беш-ўн кун ўйнаб, ёру дўстларимни кўриб келарман, деб ҳаёл қилдим. Милиция бўлимига жўнадим. Бўлим бошлиғи Али Усмоновнинг қабулхонасига кириб, шапалоқдек келадиган ойнага тикилганча лабини бўяб ўтирган секретарь кизга нима мақсадда келганлигимни айтдим. Қиз ичкари кириб, дарров орқасига қайтди.

— Киришингиз мумкин экан.

Ичкари кириб, қондага қаттиқ риоя қилган ҳолда товонларимни бир-бирига уриштириб, баланд овоз билан ҳаёт бердим

— Сартораш Ҳошимжон Рўзиев ҳузурингизга келди!
Полковник хиёл ўрнидан туриб

— Нима? — деб сўради.

— Кечирасиз, ўрток полковник, янглишиб кетибман Сержант Хошимжон Рўзиев ҳузурингизга келди.

— Бу бошка гап. Хўш, хизмат?

Полковник мен узатган йўлланмага кўз югуртириб чик-кач, шошмасдан ўрнига ўтирди. Курсда канака ўкиганлигим, кимлар дарс берганлиги, каерлик эканлигим, ота-онам нима иш билан машғуллиги тўғрисида ярим соатча сурштирди. Кейин катталиги кичикрок хонтахтачадек келадиган, сурғучланган конвертни очиб, менинг шахсий делом билан ҳам шошмасдан танишиб чиқди. Ниҳоят, маъкул бўлди шекилли, бошини кўтариб:

— Чакки эмас, — деб кўйди. — Хўш, қайси бўлимда ишламоқчисиз?

Хўш, қайси бўлимда ишласам экан? Хабарингиз борми, йўқми, милицияда бўлимлар жуда кўп бўлади: жиноят қидирув бўлими, жамоат мулкани талон-тарож қилувчиларга қарши курашиш бўлими, айбига иқроор қилдириш бўлими, хизмат бўлими, автоинспекция бўлими, коровуллар бўлими, ўт ўчириш бўлими, э борингки... шунақанги бўлимлар-да, Бир хаёлим ўт ўчириш бўлимига кириб олиб, ошхўрлик қилиб электр чойнакда аччик-аччик чой дамлаб ичиб, маза қилиб юраверайин ҳам дедим-у, негадир, бу фикримдан дарров қайтдим. Хўш, қайси бўлимда ишласам қимматли дадажонимнинг орзуларини тезрок рўёбга чиқарар эканман, қахрамонлиқлар кўрсатиб, Ориф. Зокир, Миробиддинхўжаларни хайратда қолдирар эканман?

— Нега ўйланиб қолдингиз? — сўради бошлик.

— Ўрток полковник, бувижоним етти ўлчаб бир кес, деб айтарди.

— Демак, ўлчаяпман денг?

— Ҳа, ўрток полковник, ўлчаяпман.

— Лекин, ўрток сержант, жуда узок ўлчар экансиз

— Йўқ, жавобим тайёр. Қайси бўлимни лозим топсангиз, ўша бўлимга ўтиб ишлайвераман.

— Раҳмат, ўрток сержант. Мана бу чинакам милиционернинг жавоби. Милиционер, яъни давлат канцеляриясининг ходими эгарланган отдек ҳамниша шай туриши керак. Қайси ишга юборсак бўйин товламай, уни қойиллатиш пайдан бўлиши керак. Мен ҳозир сизни полковник Салимжон Отажоновга топшираман. У кишидан иш ўрганасиз. Республикамизнинг энг атоқли милиция ходимларидан бири у. Ҳалол, садоқатли, халқ, давлат ишига жонини тиккан тенги йўқ одам. Ундан иш ўрганишга ҳаракат қилинг. Кейин қайси бўлимда ишлашингизни яна ўйлашиб кўрармиз

Бошлик кнопкани босган эди, остонада секретарь киз кўринди:

— Ўртоқ Отажоновни чакиринг.

Хиёл ўтмай хонага новча бўйли, кўкраклари кенг 55—60 ёшлардаги бир одам бош яланг кириб келди. Али Усмонов билан сўрашиб, менга бир кўз ташлаб қўйди. Юзи чўзинчокдан келган, ўнг бетида чандиғи бор, пешанаси кенг, тепа сочи тушиб кетибди. Кўзлари, негадир сал ғалатирок бокади. Бир қарашда кишини эркалатаётгандек, яна бир қарашда: «Тўхтаб тур, сен ўзинг ким бўласан?» — деб сўраётгандек туюлади, Иккала кўзи билан баравар тикилса, худди биров кўкрагингга тўппонча қадагандек, кўркиб, беихтиёр ўрнингдан туриб кетасан. Лаблари кулиб турибди-ю аммо юрагининг қаърида сенга нисбатан яширин ғазаби борга ўхшайди. Мен негадир қалтирай бошладим. Али Усмонов қискагина тушунтириб:

— Ўртоқ Рўзиев сизнинг кўлингизда ишлайди, — деди. Полковник Отажонов:

«Менинг бўлимимни бола боғча килиб юбординглар-ку», деб кулиб қўйди. Ўртоқ Усмонов ҳам кулиб: «Чунки сиз меҳрибон мураббийсиз-да», дея жавоб қайтарди.

Мен жимгина янги бошлигимнинг орқасидан эргашдим. Бай-бай-бай, бўйдан ҳам берган экан-да, худди девга ўхшайди-я. Гурсиллатиб кадам ташлаганда-чи, ишонсангиз, поллар лапанглаб кетяпти-я. Эшикларнинг ҳаммасидан энгашиб ўтди. Хонага киргач, диванга ўтириб, мени ҳам ёнига таклиф қилди.

— Хўш, отинг нима, ўғлим? — деб тўсатдан сенлаб гапирга бошлади.

— Хошимжон!

— Ие, менинг амаким билан адаш экансан-да. Милиционерлар тайёрлайдиган ўрта мактабнинг биринчи битирувчилариданман дегин? Яхши. Хўш, милиционерликни танладингми ёки бировнинг тавсияси билан келдингми?

— Дадам тавсия қилди.

— Ўзинг бу ишни яхши кўрасанми?

— Яхши кўраман.

— Унда ишимиз соз экан. Бир хиллар милиционерликка формаси билан хуштагига ишкибоз бўлиб киради. Бунақалар узоққа бормайди. Икки-уч йилда постни ташлаб қочиб кетади. Турадиган жойинг борми?

— Хозирча, ўртоқ полковник, курсантларнинг ётоқхонасида турибман.

— Мени Салимжон ака деб чакиравер, расмийчиликни ёмон кўраман. Лекин, рапорт бораётганингда, ўртоқ пол-

ковник деб мурожаат қилмасанг, 'нак тилингни суғуриб оламан... Ҳозир ўша ерда тура тур. Кейин бир иложини қилармиз. Эҳтимол уйимга олиб кетарман... Бизнинг бўлим қанақа бўлим эканлигини биласанми?

— Йўқ, билмайман.

— ОБХСС бўлими дейлади. Жуда оғир бўлим. Нима кўп десанг, ҳозир жамоат, давлат мулкига кўз олайтирувчилар кўп. Улар шунақанги устаки, ҳушёр бўлмасак, сен билан менинг бошимизга калпоқ кийгизиб кетишади. Мен уларга нисбатан каттиқроқ туриш тарафдориман. Лекин Али Усмонович тарбиялаш керак, деб кўпинча кўнгилчанлик қилади... Ҳа майли, булар ҳақида кейин яна бафуржа гаплашамиз... Нима бўлганда ҳам милиция каттиқкўл бўлиши керак.

Менинг Салимжон ака ҳақидаги фикрим ўша куни тез-тез ўзгариб турди. Ҳали бошлиқнинг ҳузурида бўлганимда, очигини айтсам, ундан кўркиб кетган эдим. Ҳозир эса, дилкашлик қилгани учун сал-пал яхши кўриб қолгандек бўлдим. Кечга томон менинг кўз олдимда ёш бир лейтенантни каттиқ уришганини, лейтенантнинг дағ-дағ қалтираётганини кўриб, бу одамни яхши кўришни ҳам, ёмон кўришни ҳам билолмай, ланж бир тушунча билан ётоқхонамга қайтиб кетдим.

Орадан ўн уч кун ўтгач, мени полковник Отажонов ўз ҳузурига чакирттирди.

— Хўш, ўрток Рўзиев, энди ишни бошласак ҳам бўлар дейман?

— Бўлади, ўрток полковник.

— Мана бу шикоятни ўқиб чиқинг-да, тезда чора кўришга киришинг.

— Хўп бўлади, ўрток полковник.

Меҳнатқашлар ёзган шикоят хатни олиб, ўз хонамга чиқиб кетдим. Иш бошланди! Сержант Ҳошимжон Рўзиев иш бошлади! Мана энди, жамоат мулкига кўз олайтирадиганлар бўлса навбати билан таъзирини еяверади!

ОШХОНАНИНГ БАХТИ ҚАРО ДИРЕКТОРИ

Биринчи топшириқ жуда галати бўларкан. Бир томондан, қувончим ичимга сигмай, сакраб, ўйин тушворай-ўйин тушворай дейман. Иккинчи томондан, бордию ишни бузиб қўйсам-чи, деб ўзимдан-ўзим андак кўркиб ҳам турибман. Юрагимни ҳовучлаб, шикоятни қайта-қайта ўқийман.

«Каттасой район милиция бўлимининг бошлиғи полковник ўртоқ Усмоновга. «Роҳат» ошхонасида овқатланиб, ҳаммаша жони азобда юрувчи бир группа хўрандалардан

Ш и к о я т

Биз, сиз ҳурматли бошлиққа шуни езиб маълум қиламизки, 12-сонли ошхонада институт студентлари, поликлиника ва дорихона хизматчилари, маҳалла аҳлининг катта-кичик меҳнаткашлари овқатланиб келамиз. Бу ошхона эмас, азобхона! Овқатлари шунақанги бемазаки, таърифини ҳеч келтириб бўлмайди. Бунинг устига чўмичдан ҳам қоқиб қолишади. Шу ойнинг бошида шаҳар савдо инспекциясига шикоят қилган эдик, у ердан келиб текшириш ўтказишувди, хўрандаларнинг ҳақидан 30—35 фоизини уриб қолинаётгани маълум бўлди. Биз, мана энди қўли эгри ошпазлар таъзирини ейди, деб турган эдик, йўқ, бунақанги воқеа юз бермади. Ҳаммаларига биттадан ҳайфсан улашиб чиқишди. Агар шунақанги ҳайфсандан мингтасини ипга тизиб, бўйнига осиб қўйганингизда ҳам бу товламачиларга зигирдек таъсир қилмайди. Негаки, булар учун ҳайфсан билан ташаккурнинг фарқи йўқ.

Биз, бир группа ўқитувчилар, врачлар, студентлар ва бошқа кўнгли тўлмай юрган хўрандалар, сиз бошлиқдан ошхонада тартиб ўрнатишга ёрдам беришингизни сўраймиз.

Қамбаров, Қосимов, Қодиров ва бошқалар».

Бу шикоятни кечаси билан қайта-қайта ўқийвериб, ишонсангиз, паккос ёдлаб олдим. Ёдлаб олдим-у, эртасига кундуз соат биргача ишни нимадан бошлашни билмай гаранг бўлиб ўтиравердим. Ниҳоят: «Аввал бориб, шу ошхонада овқатланаман, мазали-мазасизлигини ўзим синаб кўраман. Сўнгра таомларнинг ҳамма хилидан оз-оздан олиб, шаҳарнинг бош лабораториясида текширтириб кўраман»,— деган қарорга келдим.

Ошхона «Ғалаба» хиёбонининг шундоқкина ёнгинасида, кўп каватли уйнинг остида экан. Одам шунақанги кўпки, худди вокзалнинг чиптахонасига ўхшайди. Аввал таомлар қўйилган витриналарни кўздан кечирдим. Қотлет — 42 ти-йин, лағмон — 38 ти-йин, палов — 63 ти-йин — ҳаммаси жойидага ўхшайди. Буфетга ўтдим. Бошига оқ сурпдан халтача кийиб олган, бурни, пешанаси терлаб турган бакалок бир йиғит қўли-қўлига тегмай хизмат қиляпти: бировга арок, бировга перашка, яна биттасига конфет узатяпти — норозилик йўқ, ҳаммаси сизу биз. Кассани ҳам кўздан кечирмок-

чи бўлдим. Ўн етти-ўн саккиз ёшлардаги битта кизча ўтирибди. Шунақанги озғин, шунақанги нимжонки, худди шу ошхонага киргандан буён овкат беришмаганга ўхшайди. Аммо нозик бармоқчалари шунақанги тез, шунақанги аник ишлаяптики, худди сеҳргарга ўхшайди.

— Эшитаман,— деб сўради мендан яқинига борганимда.

— Бир порция лағмон,— дедим шошилиб.

— Нон ҳам оласизми?

— Йўқ.

— Ўттиз саккиз тийин,— деди киз чек узатиб.

— Қирк тийин ола қолинг,— деб илтимос қилдим қўлга туширмоқчи бўлиб.

— Раҳмат, йиғиб юрсангиз мороженое олиб ейсиз!— шундай деб кизча чикита бир тийинлик узатди.

Лағмонни олиб, чеккарок бир ерга ўтирдим. Энди ея бошлаган эдим, 55—60 ёшлардаги бир одам бир кўлида котлет, бошқасида шавла келтириб ёнимга ўтирди. Юрагим «шув» этиб кетгандек бўлди, бу одамнинг нимасидир Ёнғок кори поччамга, велосипед миниб қочган ўша устозимга жуда ўхшаб кетарди. Йўғ-эй, кори поччамнинг мошгуруч соколлари кўксиларига тушиб турарди, кўлларида тасбех, бошларида саватдек салла бўларди. Бу одамда бўлса, сокол деган нарсга йўқ — кип-кизил кўса. Бошида шляпа, кўксига тугуни муштумдек келадиган гулли галстук. Йўқ, йўқ. Бу бутунлай бошқа одам.

— Тфуу! — деди ёнимда ўтирган одам, қошиқ билан тарелкани бир уриб.— Шу ҳам овкат бўлди-ю!

— Ростини айтсам мен ҳам ея олмай ўтирибман,— дедим бошимни кўтариб,— лағмон эмас, мағзава.

— Мен котлет деб олсам, билмадим нимани солиб беришибди,— деб ёмонлади яна ёнимдаги хўранда.

— Қайласига гўшт ўрнига баклажон солишибди,— дедим мен уни кўпроқ гапга солиш учун.

— Ўғри бўл, инсофли бўл-да, номард! — деди бегона одам баттар тутакиб.

Таомларнинг бемазалиги хусусида иккимизнинг фикримиз бир жойдан чикиб қолди. Ўн минут чамаси ошпазу, кассиру, директориғача аралашига ёмонлаб, гўрига ғишт қаладик.

— Мана, сиз милиция ходимисиз,— деди суҳбатдошим кизишиб,— нега шунақанги юлғичларга чора кўрмайсизлар?

— Эҳтимол кўрармиз.

— Йўқ, сизлар чора кўрмайсизлар, шикоятни эшитиб, чакканглари кишиб, тесқари қараб кетаверасизлар.

— Аксинча, мен чора кўргани келдим.

— Ишонмайман.

— Ишонинг. Мана, чўнтагимда меҳнаткашларнинг шикояти ҳам турибди.

— Демак, чора кўрасизми?

— Кўрамир.

— Бўлмаса, юринг, ичкарирокка кирамиз. Алоҳида хона бор. Ўша ерда бафуржа гаплашамиз.

Мен ишимга ёрдами тегадиган шерик топилганидан ўзимда йўқ севиниб кетдим. Ўзи омади бор йигитман-да, бирор ишга қўл ургудек бўлсам мана шунақа ўз-ўзидан юришиб кетаверади!

Затнинг тўрида кичкинагина хона бор экан. Ўша ерга кириб, эшикнинг ичидан беркитиб олдик.

— Аввало танишиб олайлик: исм — Одил, фамилиям — Аббосов. Ўзларининг исм-шарифлари?

— Хошимжон Рўзиев.

— Хошимжон, мен бу ошхонанинг бахти каро директор бўламан.

— А? — беихтиёр ўрнимдан туриб кетдим.

— Кўркманг, — секингина елкамдан босиб қўйди бахти каро директор, — мен сизнинг ишингизга халакит бермоқчи эмасман. Аксинча, ёрдам бермоқчиман... Мен, укагинам, бу ерда яққаланиб қолдим. Менга ёрдам керак, ёрдам беринг! Директор бўлиб келганимга олти ой бўлди, олти ойдан буён овкатларни лаззатли қилиш учун курашаман. Аммо бу ерда иккита пихини ёрган, фирром ошпаз бор. Бири миллий таомлар бўйича, иккинчиси европача таомлар бўйича бош ошпаз бўлиб олишган. Ҳар бирининг бештадан шогирди бор. Ўнта шайтон бирлашиб олса, директорнинг қўлидан ҳеч иш келмас экан. Мен чидай олмаганимдан яқинда хўрандаларга айтиб, шаҳар савдо инспекциясига шикоят ёздирдим... Афсуски, ундан ҳам наф чиқмади — биттадан хайфсан билан қутулиб кетишди... Ўртоқ сержант, сизга тўлиқ ишонсам бўладими?

— Милицияга ишонмасангиз, унда кимга ишонасиз? — дедим сал аччиғим чиқиб.

— Раҳмат. Минг раҳмат сизга, укам. Сизга айтадиган сирим шуки, ҳалиги ошпазлар ҳар куни 100 сўмдан пул ишлаб кетишади, шогирдлари 25 дан олишади.

— Йўғ-эй! — дедим ишонмай.

— Рост айтяпман. Бу балохўрлар ҳар қандай одамни дарров сотиб олишади. Лекин... сиздан ҳам қўрқиб турибман.

— Хошимжон Рўзиев сотиладиганлар хилидан эмас! — столни мушглаб ўрнимдан туриб кетдим.

— Барӣ бир, сизни ҳам тузлаб жўнатишади. Ҳар эҳти-
молга қарши огоҳлантириб қўйяпман.

— Қўрамиз, ким кимни тузлар экан!

— Сиз хушёр йигитга ўхшайсиз. Қўзларингиз чакиаб
турибди. Ешсиз-да, оловсиз, олов! Яқинда енг шимариб иш-
га астойдил киришдим. Меҳнаткашларга айтиб, яна шикоят
ёздирдим. Милицияга жўнатишлар, халқ, давлат манфа-
атини ўша ерда ҳимоя қилишади дедим... Шикоят ҳалигача
бормабди-да?

Чўнтагимдан шартта шикоятни чиқариб, бахти қаро
директорга узатдим. У шикоятномани ўқияпти-ю, мен бўл-
сам: «Бечора Одил ака-сй, битта ўзингиз ўнта шайтонга
қарши нима ҳам қила олардингиз, оғир аҳволга тушиб
қолган экансиз, нега дарров менинг бошлиғимга уч-
рашмадингиз. Ҳа, майли, ҳали ҳам кеч эмас. Таъзирини
бериб қўямиз...», деб ўйлайман. Унга раҳмим келади. Қўнг-
лини тоғдек кўтарадиган бирор гап айтмоқчи бўламан.

— Бу врачларни танийман,— деди Одил ака шикоятни
менга узатиб.— Мана бу Қамбаров дегани тиш доктори
бўлиб ишлайди. Қўли жуда енгил, ҳар қандай бакувват
тишни ҳам бир силтаганда суғуриб олади. Қодиров бўлса —
хирург. Худди сизга ўхшаш адолатпарвар, хушёр йигит!
Бўлмаса энди амалий ишга ўтсак.

— Мен тайёрман.

— Текширтириб кўриш учун таомлардан қачон оласиз?

— Эртага олсамми деб турибман.

— Йўк, ё шанба, ё якшанба куни оласиз. Негаки, шанба
ва якшанба назорат қилувчи жамики идоралар берк бў-
лади, Сулаймон ўлди, девлар қутулди, деб бу шайтонлар
ўғирликни уч-тўрт барабар кўпайтириб юборишади. Кейин,
ўрток сержант, бунчалик соддадиллик қилманг.

— Нима қилибман?

— Ошхонага кириб витринадаги таомларнинг нарҳини
текшириб юрибсиз. Сизнинг нима мақсадда келганингизни
мен дарров сездим. Ошпазлар мендан олдинроқ сезишган
бўлса керак. Тезроқ бормасам, ичкарига тортиб кетишади,
деб дарров олдингизга келдим... Ўрток сержант, иложи бўл-
са, ўзингиздан олдин ошхонага бегона одамларни киритиб,
таомларни ўшаларга олдингиз-да, кейин таппа босинг.

— Бу маслаҳатингиз ҳам маъқул,— дедим ич-ичимдан
севиниб.

— Кейин, ўрток сержант, яна бир нарсани айтмоқчиман.
Бу ерда шикоят дафтари иккита юритилади. Биттасига
фақат мактовларини ёздиршиб, мукофот олишади, иккин-
чисига фақат шикоятни ёздиршиб, уни ҳеч кимга кўрсатиш-

майди. Иккови ҳам буфетчида туради. Ўртоқ сержант, яна бир илтимосим бор. Лекин, йўқ демасангиз айтаман.

— Йўқ демайман.

— Буфетчини ҳам қўшиб текширсангиз,— деди Одил ака. Гарчи хонада иккимиздан бошқа одам бўлмаса ҳам, гапимизни биров эшитмаяптими, дегандек у ёк-бу ёғига қараб олди, кейин шивирлаб давом этди:— Аслида ўғри-боши шу! Мехнаткашларнинг ёнини олганим учун мени ишдан олдириб ташламоқчи. Бирорта тўғри иши йўқ. Ароғу коньяк — ҳаммаси ясама. 20 грамм арокка 80 грамм сув қўшмаса, кечаси ухлай олмай чиқади.

— Жуда очкўз экан-ку!

— Очкўз ҳам гапми? Ҳозир синаб кўришимиз ҳам мумкин. Чикиб икки стакан арок келтиринг, мен чиксам тозасидан беради, хумпар!

— Қалай бўларкин?

— Яна соддалик қияпсиз-а! — уришиб бергандек бўлди бахти каро директор. «Содда» деган гапни эшитиб, жуда ҳам унчалик эмаслигимни исботлаш учун шартта чикиб, бурни терлаб турган бақалок буфетчидан икки стаканни тўлдириб арок келтирдим.

— Баракалла, мард йигит экансиз! — хурсанд бўлиб деди директор.— Энди бир стаканини ичиб кўринг-а, зиғирча маза топсангиз, бетимга тупуриб юборинг.

— Мен умримда арок ичган эмасман,— эътироз билдирдим.

Одил ака қўл силтади:

— Бу арок эмас-ку!

— Бари бир, ичолмайман.

Одил ака хафсаласи пир бўлгандек ўрнидан туриб, тез-тез юриб чикиб кета бошлади:

— Мен сизни мард йигит деб, сирларимни ошкор қилиб ўтирибман-а...

Иш бошлаш олдидан ишончли ёрдамчидан ажралиб қолишдан кўрқиб бир стакан арокни шартта ичиб юбордим.

— Қалай? — Орқасига қайтиб сўради директор.

— Жуда бемаза нарса экан,— дедим афтимни бужмай-тириб.

— Офарин! Ҳушёр йигитсиз-да, дарров сездингиз. Бошқа жойда арок ичсангиз ҳузур киласиз, кайф киласиз. Бу бўлса одамнинг кўнглини айнитади. Номард, ўғри бўл, инсофли бўл-да! Манг, бунисини ҳам ичиб юборинг, ошқозон тўлса, кўнгил айнашингиз босилади, бўлмаса кечгача ўкчийсиз.

— Бошим айланиб кетяпти.

— Шунинг учун ҳам ичинг деяпман-да, мард йигит! Кўнгил босилади. Баракалла, офарин! Лекин азамат йигит экансиз! Сиз билан ҳар қандай ишни бажарса бўларкан. Қани, энди милиционерларнинг ҳаммаси сиздака бўлса.

Бир нафасдан сўнг чиндан ҳам бошимнинг айланиши тўхтади-ю, кўнглим тоғдек кўтарилиб, ашула айтгим кела бошлади. Одил аканинг пешанасидан ўпиб:

— Сизнинг бу хизматларингизни милиция ҳеч қачон унутмайди,— деб хитоб қилдим.— Ашула айтиб берайми?

— Шошмай турсангиз ҳали ўйинга ҳам тушиб бера-сиз, ука! — дегандек бўлди Одил ака. Кейин нима бўлгани-ни билмайман.

ТУШИММИ, УНГИММИ

Кўзимни очиб, ўзимни бошлиғимиз ўрток Отажоновнинг хонасида кўрдим, диванда чўзилиб ётибман. Бошимдан сув қуйишган бўлса керак, кийимларим қўл. Хонада бошлиғим, мени болакай деб қакирадиган — бўлимимизнинг энг кекса хизматчиси — лейтенант Ортиқов, тергов бўлиmidан капитан Қорабоевлар ўтиришибди. Ҳаммалари ковокларини солиб олишган... Тушимми, ўнгимми, нега мен бу ерга келиб қолдим. «Роҳат» ошхонасининг бахти қаро директори қаерда қолди. «Ассалому алайкум!» деб секин ўрнимдан турмоқчи бўлган эдим, бошим тегирмон тоши осилгандек оғир, чайқалиб кетдим. Ҳеч ким жавоб қайтармади. Демак, туш кўраётган эканман, деб ўйлаб яна диванга чўзилмоқчи бўлган эдим, Салимжон ака:

— Тирилдингми? — деб сўради.

— Тирилдим-у, лекин...

— Тур ўрнингдан! — буюрди бошлиғим.— Ташқарига чиқиб бет-қўлингни муздек сувга ювиб кел.

Бет-қўлимни ювиб келдим, бошимнинг гувиллаши босилгандек бўлди, кўзларим ҳам яраклаб очилиб кетди.

— Қани, бир бошдан гапириб бер-чи! — яна буюрди бошлиғим.

— Нимани гапирай? — хайрон бўлиб сўрадим.

— Ошхонада қилган безорилигингни гапир.

— Безорилик, қанақа безорилик?

— Гапни чўзма! — Салимжон акам бу сўзни шундай бир оҳангда айтдики, беихтиёр ўрнимдан туриб кетдим. Ошхонада бўлган воқеани ўзимдан ҳеч нарса қўшмай, ҳеч нарса олиб ташламай, қандай юз берган бўлса шундайлигича сўзлаб бердим. Ўтирганлар, тавба дегандек, елкаларини қисиб,

бир-бирларига маъноли қараб олишди. Ўртоқ Отажонов Ортиқовга сўз берди.

— Соат бешларда,— ўрнидан тургани эриниб, секин гап бошлади Ортиқов,— ошхонадан телефон қилиб, бизга ўртоқ Отажонов керак, дейишди. Мен у киши йўқ дедим. Унда ўзингиз келинг, ходимларнинг сержант Рўзиев тўполон қилиб, ҳаммамизни қийнаб юборди, деди. Дарров етиб бордим. Ўртоқ Рўзиев диванда учиб ётибди, директор кўлимга мана бу актни берди.

— Актни ўқинг! — буюрди Отажонов. Лейтенант актни худди мени осиб ўлдириш ҳақидаги ҳукмни ўқийтгандек, ғамгин бир овозда дона-дона қилиб ўқиб берди:

«Бизларким, тубанда кўл қўйиб, акт тузувчилар: «Роҳат» ошхонасининг директори Одил Аббосов, ошпазлар Ўроз Ҳайдаров, Карим Турсунов, буфетчи Зокир Зариповлар тузамиз ушбу актни шу мазмундаким, милиция сержанти Хошимжон Рўзиев ошхонага кириб, алоҳида хонада зиёфат қилишимизни сўради, ярим литр ароқ келтирилсин деб буюрди. Ароқни паққос ичиб олиб, чўнтагидан шикоят чиқариб, ҳаммамнинг жонинг мана шу коғозда, қийимласам ўласан, деди. Сўнгра, агар 300 сўм нақд пул берсаларнинг ишни бости-бости қилиб кетаман, деди. Маслаҳатлашиб, сўраган пулини беришга ва тегишли органларни хабардор қилиб қўйишга қарор қилдик. Сержант пулни олгач, шикоятни бизга берди (ушбу актга шикоятни ҳам қўшиб топширямиз) ва «эсизгина, шикоятнинг баҳоси 500 сўм турарди, мен уни жуда арзон пуллаб юбордим. Яна ҳеч бўлмаса 100 сўм топиб берасизлар», деб тўполон кўтарди.

Ушбу актни тўғри деб...»

— Елғон, тухмат!! — ич-ичимдан бир хайкириқ отилиб чиқдики, хайкириқ зарбидан, ишонсангиз, деразалар зиркираб кетгандек бўлди.

— Ўзингни бос,— гўё ҳеч нарса бўлмагандек, бир оҳангда деди Салимжон ака.— Ўртоқ Ортиқов, ўша пайтда Рўзиевнинг чўнтагини қараб кўрдингизми?

— Йўқ.

— Ҳозир қаранг-чи, пул бормикан.

— Ҳўп бўлади.

Ортиқов чўнтақларимни титкилаб гимнастёркамнинг кўкрак чўнтагидан бир даста пул олди.

Кўзимдан ўт чиқиб кетди.

— Сананг! — буюрди полковник.

Ортиқов бармоқларини ҳўллаб, пулни негадир шошмасдан санай бошлади. Ўзим ҳам, тагин адашиб кетмасин, дедим шекилли, кўзимни лўқ қилиб тикилиб турдим.

— Роппа-роса уч юз сўм экан,— деди лейтенант бошини кўтариб.

Мен, тухмат, деб яна бакирмоқчи бўлган эдим, негадир овозим чиқмади. Тишларим-тишларимга киришиб кетибди. Қўлларим мушт бўлганча қотиб қолибди. Оғзимдан оппок кўпик чиқаётганини сезган полковник:

— Сув беринглар! — дегандек бўлди. Сув ичгач, сал ўзимга келдим.

— Эҳтимол махсус уюштирилган тухматдир,— худди ўзига-ўзи гапиргандек, бир оҳангда деди полковник,— эҳтимол ростдир. Нима бўлганда ҳам бугун Ҳошимжонга дам берайлик.

Лейтенант Ортиков қўлтиклаб ётоқхонамгача элтиб қўйди. У кўпни кўрган кекса хизматчи эди. Ҳар хил гаплар айтиб, кўнглимни кўтармоқчи бўлди. Бизнинг ишимизда мана шунақа тухматлар ҳам тез-тез бўлиб туради, қайғурма, ҳаммаси жойига тушиб кетади, деган гапларни айтди.

Нималар бўлди ўзи, ўнгимми-тушимми, бу? Қанақа тухматларга қолдим. Одил Аббосов бахти қаро эмас, ичи қора экан-ку. Мени шунақанги бопладики, шунақанги усталик билан қўлга туширдик, нима дейишимни ҳам билмайман. Менга ҳеч ким ишонмайдиган энди!

Бир ҳаёлим шартта ишхонасига бориб, кўпчиликнинг олдида оғзидан кўпик келгунча савалай дедим. Унда чинакам жинойятчи бўлиб қоламан-ку, йўқ, буниси кетмайди. Ё панада пойлаб туриб бошига тош билан уриб, асфалософинга жўнатиб қўя қолсаммикан? Йўқ, буниси ҳам кетмайди.

Оҳ, менинг маслаҳатчим, сеҳрли қалпоқчам, қаерларда ётибсан, ахир сен ёнимда бўлсанг бунчалик маломатларга қолмас эдим-ку!

Ўн кунгача бўлимга келиб-кетиб беиш юрдим, ҳеч қандай топширик беришмади. Ўн биринчи куни бўлим бошлиғи Али Усмонов хузурига тўпландик. Менинг масалам кўрилар экан. Маълум бўлишича, бахти қаро директор ОБХСС устидан министрликка «Жинойятчи, порахўр милиционерга нега чора кўрилмайди» деган мазмунда шикоят ёзибди.

Комиссия келибди.

Мажлис қисқа бўлди.

Аввал мендан эшитишди. Бўлган воқеани қандай юз берган бўлса, шундайлигича сўзлаб бердим. Лекин, назаримда, менинг гапларимга ҳеч ким ишонмади. Комиссия бошлиғи эснаб ўтиргандек бўлди. Сўнгра Одил Аббосов билан йкки ошпазга сўз беришди. Вой-бўй, шунақанги гапга

чечан эканки улар, оғзим очилиб қолди-я! Бахти қаро директор гапира туриб, икки марта йиғлаб юборса бўладими...

Икки хил таклиф тушди: бири — мени ўз вазифамни сунистеъмол қилганим ва пора олганим учун Ўзбекистон жиноят кодексининг бир юзу қирк тўртинчи моддасига би-нан жиноий жавобгарликка тортиш, иккинчиси — мен ҳали ёш бўлганлигим ва бундай ишни биринчи бор қилаётганим сабабли милициядан ҳайдаш билан чекланиш.

— Овозга кўяман,— деди полковник Али Усмонов ўрнидан туриб.

— Тўхтанг,— шундай деб менинг бошлиғим ҳам ўрнидан турди.— Жиноятчилар билан олишамиз, тартиббузарлар билан олишамиз, ишимиз қалтис. Биз кўпинча туҳмату игвони дарров англаб етолмаймиз. Менимча, бу ишда ҳам ғоят уста, тажрибакор туҳматчининг кўли борга ўхшайди. Мен шу кунлар давомида баъзи бир нарсаларни ўрганиш-га ҳаракат қилиб кўрдим. Икки йил ичида «Роҳат» ошхо-наси устидан юқори идораларга йигирмата шикоят ёзилган, бу шикоятлар йигирма хил йўл билан йўққа чиқарилган. Йигирма биринчи шикоят ҳам, мана кўриб турибсизлар, йўққа чиқиб турибди. Ўртоқлар, мен махсус комиссия ту-зилишини талаб қиламан, токи бу иш синчиклаб ўрганилсин.

Кўпчилик овоз билан сўнгги таклиф қабул қилиниб, шу ернинг ўзида дарҳол комиссия ҳам тузилди. Ўртоқ Отажонов унга бошлиқ этиб тайинланди.

Мажлисдан кўнглим тоғдек кўтарилиб чикди. «Хайри-ят,— дейман ўзимга-ўзим,— яхши одамлар ҳам бор экан. Энди кўлимдан келганча яхши хизмат қилганим бўлсин».

Коридорда бақалок буфетчи билан бахти қаро дирек-торга дуч келиб қолдим, мажлиснинг натижасини кутиб ўтиришган бўлса керак. Икковларининг орасидан ўта туриб, гўё қоқилиб кетгандек бўлдим-у, тирсагим билан директор-нинг биқинига туртдим, бечоранинг кўзлари олайиб кетди.

— Эй, тўхта! — деди инграб.

— Шикоят дафтарининг иккови ҳам буфетчида, битта-сига мактов, биттасига шикоят ёзилади,— шундай деб ба-қалокнинг қорнига ҳам бир туртдим. Кейин рапорт бергани бораётган милиционерга ўхшаб, тап-туп кадам ташлаганча ташқарига чиқиб кетдим.

Етоқхонамга бордим-у, бари бир, юрагим сиқилиб ўтира олмадим. Бувижоним шафтоли қоқи сотиб, йиғиб юрган пулига мактабни битиришим муносабати билан костюм-шим олиб берган эди, ўшани кийдим-да, ташқарига чикдим. Не-гадир овқат ҳам егим йўқ, кинога жўнадим. Қизик, бу ерда ҳам ғашлигим тарқамади. Ўзи мен жуда ғалатиман. Бир

хил пайтларда дунёга сизмай кетаман, тўхтамай юргим ёки ашула айтгим келаверади. Шаҳарда, ўзингиздан колар гап йўқ, ашула айтиб бўлмайди. Кишлоқда бўлса, бошқа гап, кафтингни оғзингга ликопча қилиб бир-икки бакириб юборсанг гашлигинг таркайди-кетади.

Ўйкум келгунча кўчаларда тентираб юрдим. Зокирни эсладим. Фермада молбоқар бўлиб ишляпти у. Ишкилиб, далада ухлаб қолиб молларни йўқотиб қўймаса, деган фикр ўтди бошимдан. Миробиддинхўжа-чи, каранг-а, шу ҳам ишини ўнглаб кетди, политехника институтида ўқияпти.

Бир маҳал қоронғи кўчадан ўтиб бораётган эдим, жарлик томондан қиз боланинг: «Ёрдам, ёрдам беринг!» деган кичкириши эшитилгандек бўлди. Беихтиёр ўша томонга югурдим, лекин овоз қаердан чикди экан?

— Вой, войдод! — бу гал овоз чинорнинг орқасидан чикди, тўрт хатлаб етиб бордим. Об-бў, номардлар-эй! Тўрт барзанги йигит нозиккина бир қизни ўртага олиб туришибди. Мана энди, мулла Ҳошим, ўзингни кўрсатишинг керак. Қўрма, чекинма! Бутун айбларингни ювадиган пайт келди. Ҳа, сенинг ҳам кимлигингни билиб қўйишсин. Сен порахўр эмас, балки жасоратли милиционерсан. Бугун сен дадажонингни ҳам ўчини оласан. Ўша камсукум, камгап, ойингдан хамиша гап эшитиб юрадиган даданг ҳам хурсанд бўлади. Дадил бўл:

— Нима гап? — дедим уларга яқинлашиб.

— Мана буларни каранг, — йиғлади қиз.

— Қўйворинглар уни, — шундай деб қизнинг биллагидан тортмоқчи бўлган эдим, қиз аксинча менинг қўлимдан тортиб даврага олиб кирди-да, ўзини бир чеккага олиб:

— Костюмни еч! — деб буюрди.

— Ие, ха! Ахир ўзинг додладинг-ку?!

Ҳазабдан калтираб кетдим. Билмадим, бу ҳазабмиди, кўркувмиди, ҳар қалай калтираб тиззаларим букилиб кетаётганини сездим.

— Додласам чопиб келаверасанми, лакма! Костюмни еч! — яна буюрди қиз. Бундай атрофимга қарасам, тўрт барзанги ҳар биттаси ярим метрдан келадиган пичоқ ўкталиб, даврани қисиб келяпти. Демак, қиз ўзларининг одами экан, найранг ишлатишган экан. Муштлашсаммикан? Наридан борса иккитасига кучим етади, қолгани-чи? Ҳаммасида яланғочланган пичоқ! Йўқ, нима бўлганда ҳам муштлашман, осонликча таслим бўлмайман! Ўлдириб кетишса, яна яхши. анови тухматчилардан ҳам бир йўла қутулиб қўя қоламан... Костюмимни ечмоқчи бўлиб хиёл орқага ташландим-да, қаршимдаги барзангининг қорнига тепдим... Йўқ,

бўлмади, ҳар қалай, беш киши беш киши экан-да! Ерга босиб, оғзимга кир латта тиқиб, ечинтириб кетишди, бир оёғимдаги пайпоғим қолибди, холос.

Ҳа, майли, бувижоним омон бўлса, шафтоли қоқи сотиб яна бир костюм олиб берар... Аммо обрў-чи! Шафтоли қоқи сотиб, пулига обрў олиб бўлмайди-ку!..

ЖИННИХОНАГА ТУШИБ ҚОЛДИМ

Ўрнимдан туриб чанг-чунгларимни қокдим-у, кетишимни ҳам, кетмаслигимни ҳам билмай серрайганимча туриб қолдим. «Ётоқхонага қандай етиб олдим-а?» — деб ўйлардим. Юрагимни ваҳима боса бошлади. Битта турсикда шаҳар кўчаларида юриб бўлмайди. Эс-хушли одам шундай юрса ҳамма кулади, жинни юрса ҳамма ачинади. Одамларнинг кулгисига қолгандан кўра ўзимни жинниликка солиб, уларда ўзимга нисбатан раҳм-шафкат уйғотганим яхши эмасми. Ёки додлаб ўтган-кетганларни ёрдамга чакирайми? Милиционер учун бу уят. Ўзинг милиционер бўла туриб, бировларга ёрдам бериш ўрнига шу ахволда таланиб ўтирсанг. Милициянинг шаънига иснод келтирасан. Борди-ю, паналаб чопиб қолсам-чи? Йўқ, унда ҳамма сени ўғри деб ўйлайди. Ушлаб, эрталабгача зах уйга қамаб қўйишлари ҳеч гап эмас. Яхшиси, ҳалиги йўлим йўл. Ўзимни жинниликка солиб кетавераман!

Ўрта кўчага тушиб, худди кизил майдондан тантанали парад билан ўтаётган аскар боладек оёқларимни кўтариб-кўтариб ташлаб, қўлларимни қулоғимгача силкитиб жадал кетавердим. Машиналар сигнал берса ҳам **парво қилмай**ман, кўзларимни чирт юмиб олганман. Бир хил машиналар мени четлаб ўтишади. Шофёрлар:

— Қармисан! — деб қўяди баъзан. Бир хиллари:

— Бечора жинни бўп қопти! — деб ачинади. Учинчи бири бўлса:

— Бўш келма, йигитча! — деб қулиб қўяди.

Бир маҳал, орқамдан келган машина чўзиб-чўзиб кетма-кет сигнал берди-да, буферини шундоққина тақимимга қадаб тўхтатди. «Уваз» машинаси экан. Биқинидаги эшиги очилиб, икки милиционер кетма-кет тушиб келди. Бири ҳаддан ташқари новча, ориқ. Иккинчиси ҳаддан ташқари пакана, семиз. Худди кизикчилик учун бирга юришганга ўхшайди.

— Йўл бўлсин, гражданин? — деб сўради новчаси.

— Қовун сайлига,— дедим орқамга қарамасликка ҳаракат қилиб.

— А?! — деди паканаси.

— Душман кўшинлари пароканда бўлиб кочмокда, олга! — деб йўлимда давом этдим.

— Тўхтанг! — новчаси билагимдан ушлади.

— Тегманг, портлаб кетаман, бомбаман! — деб кўйдим.

Паканаси шеригининг этагидан тортиб «кип-қизил жиннику, нима қиласан, кўйсанг-чи», деди. Новчаси: «Сенда ўзи раҳм-шафқат деган нарсa борми, бечорани машина уриб кетса нима бўлади. Қара, ёшгина йигитча экан, худди менинг укамга ўхшайди... Эҳтимол дўхтири ахтариб юргандир», деди. Паканаси: «Хизматдан кечикяппиз ахир», деди. Новчаси: «Йўк, мен бу шўрликни шундай ташлаб кетолмайман, виждоним йўл кўймайди», деб, оёғи ҳам узун эмасми, икки қадам ташлаб менга етиб олди.

— Ука, отингиз нима? — Шундай бир меҳрибон оҳангда сўрадики, Ҳошим деб юборишимга сал қолди. Дарров ўзимни қўлга олдим-у, яна пала-партиш жавоб қайтара бошладим:

— Отим — Наполён!

— Яхши, яхши! Фамилиянгиз?

— Бонопарт.

— Яхши, яхши! Ана, танишиб ҳам олдик, шу кетишда жаноби олийлари қаёққа кетяптилар?

— Европани забт этгани.

— Офарин, офарин!

Йўк, ортик чидай олмадим. Ўзимни қанча жинниликка солиб алжисам, милиционер шунча раҳмдиллик кўрсатяпти. Оқкўнгил одамни алдаш кўлимдан келмас экан. Юришдан тўхтаб новча милиционерга ўгирилдим. Кейин икковимизнинг ўртамызда мана бундай суҳбат бўлиб ўтди:

— Кечирасиз, ўртоқ сержант, мен жинни эмасман.

— Мен ҳам сизни жинни деяётганим йўк, гражданин.

— Унда сиздан бир илтимосим бор.

— Бажонидил.

— Агар малол келмаса, машинангизда мени ётоқхонамга элтиб кўйсангиз. Шу аҳволда юриш уят.

— Тўғри айтасиз. Жуда уят. Қани, машинага марҳамат.

Новча милиционер, негадир, машинага чиқишимга ёрдамлашиб ҳам юборди. Сўнгра ўртоғи иккови икки ёнимга жипсрок ўтириб олишди.

— Қани ҳайда, — буйруқ берди пакана милиционер шофёрга.

— Қаёққа ҳайдай? — сўради шофёр.

— Руҳий касаллар шифохонасига, — тушунтирди новча милиционер.

— Жиннихонагами?! — сапчиб ўрнимдан турмокчи бўлган эдим, милиционерлар кучли қўллари билан пастга бо-сишди, худди михлаб қўйилгандек, ўрнимдан қўзғалолмай қолдим.

— Ташвишланманг, ука,— меҳрибон, шу билан бирга юпатувчи оҳангда деди новча милиционер,— ўз уйингизга эйтиб қўямиз. Хўш, уйлари қайси томонда?

— Милиционерлар ётоқхонасида тураман,— деб тушун-тирмокчи бўлдим.

— Яна бошланди... — Гапимни бўлиб деди пакана мили-ционер.

— Ишонмаяпсизлар-а? Очигини айтсам, мен ҳам мили-цияда хизмат қиламан. Старший сержант Ҳошимжон Рў-зиев бўламан.

— Эҳтимол полковникдирсиз? — кулиб деди пакана ми-лиционер. Мен ҳам ҳазилга-ҳазил билан жавоб қайтардим:

— Чиндан ҳам яқинда полковник бўлмокчиман.

Шундан сўнг жинни эмаслигимни исботлаш учун кўп ҳаракат қилдим. Бирга ишлайдиган милиция ходимлари, бошлигим ўртоқ Отажоновнинг номини тилга олдим. Лекин, нима сабабдан кўчада битта турсикда кетаётганлигимни айтмадим. Қўрқок деган ном олишдан ор қилдим.

— Бугун чикқанмидингиз? — яна ҳалигидек юмшоқ бир оҳангда сўради новчаси.

— Қаёқдан?

— Шу касалхонадан-да.

— Мен, кечирасиз, соппа-соғман деяпман. Фақат...

— Нима фақат?

— Фақат ўғриларга учраб қолдим: коҳ ишонинг, коҳ ишонманг, гапнинг очиги шу: улар мени ечинтириб-кетишди.

— Қўрқманг. Мен даволовчи врачингизга ётиги билан тушунтираман. Ахир сиз безорилик қилганингиз йўқ, тўпо-лон кўтариб, бировларнинг ойнасини синдирганингиз йўқ. Шунчаки шаҳарни айлангани, томоша қилгани чикқансиз. Шундай эмасми?

— Аслида шундай эди, шаҳарни айлангани чиқувдим

— Ана энди ўзингизга келдингиз, ука.

— Лекин мен жинни эмасман.

— Мен ҳам сизни жинни деяётганим йўқ. Соппа-соғсиз.

— Соғ бўлсам қўйворинглар, ахир!

— Бақирма! — жеркиб берди чап томонимда мудраб ке-таётган пакана милиционер.

Иш расво бўлди. Ўзимга-ўзим қилдим. Уйи куйган ёл-гончининг ўзгинаси бўлиб қолдим. Сиз ўқигансизми йўқми, лекин мен тўртинчи синфдагилигимда бир шеър ўқиган эдим

Сўзлари эсимда йўғ-у, лекин мазмуни тахминан мава бундай. Бир одам қўни-қўшниларининг ўзига бўлган садокатини синаб кўрмоқчи бўлиб, уйига ўт тушмаган бўлса ҳам, «ўт тушди, ёрдам беринглар», деб додлабди. Қўни-қўшнилари тўпланиб келишса, ўт йўқ. Нега додларнинг, деб сўрашса, уй эгаси «ҳазиллашдим», дебди. Қўни-қўшнилари хафа бўлиб тарқалишибди. Эртасига ҳалиги одамнинг уйига чиндан ҳам ўт тушибди. Томга чикиб шу додлармиш, шу додлармиш, қани энди биров ёрдамга келса. «Яна алдаяпти бизни», деб ҳеч ким лоақал уйдан ҳам чиқмабди. Ёлғончининг уйи қуйиб кул бўлибди.

Мен ҳам ҳозир ўша ёлғончининг аҳволига тушиб қолдим. Ўзимни минг қўйга солмай, бари бир ишонишмайди энди. Ҳошимжон Рўзиев — жинни тамом-вассалом! Бўлар иш бўлди. Хўш, яна бир-икки соат жинни бўлсак нима бўпти дедим-да, яна ҳар хил қилиқлар кўрсата бошладим. Мақсадим уларни ғафлатда қолдириб, дарвоза олдида машинадан тушаётганда қўлларидан чиқиб қочиш.

— Ўйинга тушиб берайми? — деб сўрадим.

— Ие, ҳали ўйинга тушишни ҳам биласизми?

— Андижон полкасини қийиб юбораман.

— Ҳозирча қўя туринг. Кейин ўзимиз алоҳида келамиз. Мана, уйингизга ҳам келиб қолдик.

Машина дарвоза олдида тўхтади. Дарвозанинг тепасига катта-катта ҳарфлар билан: «Шаҳар рухий касаллар шифохонаси» деб ёзиб, икки томонига лампочка осиб ёритиб ҳам қўйишибди. Дарвозанинг қанотлари овозсиз очилиб, машина ичкари кирди.

Новча милиционер анча маҳал йўқ бўлиб кетди. Ниҳоят, пастаккина уйдан оқ ҳалат кийган бир аёл билан чиқиб келишди. Машинадан туширишаётганда:

— Вой оёғим! — деб қичқирдим.

— Нима бўлди?

— Босиб олдингиз? — пакана милиционер беихтиёр ерга энгашди. Бир силтаниб қўлидан чиқдим-у, ўзимни қоронғиликка урдим. Бир соат чамаси беркинмачок ўйнадик. Қасалхонанинг ичи бир гектарча келадиган боғ экан, дарахтзор орасида роса қувлашдик. Учовларига-ку, туткич бермасдим-а, аммо қўпчилик бўлиб кетишди-да. Яна иккита врач, иккита қоровул, бешта ўзимга ўхшаган жинни қўшилди. Айниқса, жинниларнинг биттаси — мен билан тенгқури худди този итдек чопоғон экан. Чопганда ҳам улоқни ёппа қилган чавандоздек «Хе-хе-хее!» деб қийкириб чопади денг. Ана шунисидан ҳеч қутулолмай, охири қўлга тушдим. Иккй қўлимни оркамга қайириб, қабулхонага олиб киришди. Тўрт

киши кўл-оёғимдан босиб турди. Катта синглим Ойша-хондек келадиган, икки бети таранг олмадек кип-қизил бир кизча юмшоқ жойимга укол қилганди, бутун вужудим жи-мирлашиб кетди-ю, тўсатдан ухлаб қолдим.

ҚАНОТЛИ ОДАМЛАР

Эртасига уйғондимми, индинисига уйғондимми, эҳтимол бир ҳафтадан сўнг уйғонгандирман, бунисини аниқ айтол-майман-у, ҳар қалай, тонг палласида уйғондим, йиғи-сиғи, додвой, шовкин-сурондан уйғониб кетдим. Уйғондим-у, даст-лаб қаерда ётганимни билиб олиш мақсадида атрофимга назар ташладим: хонани худди тонг ғира-ширасига ўхшаб кетадиган кўкимтир нур ёритиб турибди. Меники билан тўрт каравот бор, шерикларим ухлаб ётишибди. Бир киши хона ўртасида осмонга тикилганча котиб қолибди. Хонанинг деворларига чиройли суратлар солинган, биттасида денгиз соҳили тасвирланган. Денгиз суви тўлқинланиб қирғоққа уряпти. Қирғоқ бўйида ям-яшил арчалар гуркираб ўсиб турибди, кўм-кўк осмонда қушлар чарх уриб учади... Бошқа бир расмда икки тоғ орасидаги кенг водий тасвирланган, йўк, водий эмас, поёнсиз лолазор! Лолалар қийғос очилган, тоғ ортидан эндигина кўтарилиб келаётган қуёш лолаларга қизил нур тўқяпти, бутун водий алвон нур ичида, ял-ял ёнаётгандек. Ўн-ўн бир ёшлардаги бир кизча лола териб юрибди. Негадир шу пайтда юрагимга шодлик, қувонч тўл-гандек бўлди. Ўша кизчага ўхшаб лолазор оралаб чопқил-лаб кетгим келиб қолди. «Бу ер ўзи жиннихонами ёки ку-рортми?» деган фикр ўтди бошимдан.

Ҳалиги одам хона ўртасида ҳамон котиб турибди, наза-римда хуррак ҳам отаётганга ўхшайди.

Ташқарида шовкин-сурон яна кучайди. Оппоқ чойшабга ўралиб ўша ёкка ошиқдим. Катта чинор дарахти остида беш-олти киши чўзилиб ётибди, чинорнинг баланд-паст шоҳ-ларида ҳам тўрт-беш киши — бирови кўйлагидан, бирови иштонидан осилиб қолган. Дўхтирлар ҳар томонга югурган, ҳамширалар шошган, кимдир чинорга нарвон тираяпти.

— Вой, сиз уйғондингизми? — деди оркамдан кимдир. Ўгирилиб қарадим, — менга укол қилган ҳамшира киз қулиб турибди.

- Уйғондим, — дедим мен ҳам қулишга ҳаракат қилиб.
- Ўзингизни яхши сезяпсизми?
- Отдекман. Кўп ухладимми?
- Икки сутка, холос.

— Роса маза килибман-да... Бу ерда нима бўляпти ўзи?

— Сўраманг, фожиа юз берди,— йиғламсираб деди қиз.— Юринг, палатага кирамиз. Катта дўхтирлар кўрса икковимизни ҳам уришиб беришади.

— Йўк, аввал билайлик, нима бўляпти ўзи?

— Ўзим ҳам билмайман ҳали, кани, юринг тезрок.

Бу воқеанинг тафсилотини эртасига билдим. Мен ётган палатадан тўрт хона нарида ўн кишилик яна бир палата бор экан, режими бизникига караганда каттикрок экан. У ердаги кишиларнинг бир хиллари икки йил, бир хиллари уч йилдан буён шу ерда даволанишар экан. Охири қочиб кетмоқчи бўлишибди. Толиб ака деган одам қочиш режасини пухталаб тузиб чиқибди. Қанот чиқариб учиб кетамиз, тўппа-тўғри ойга бориб қўниб, у ерда магазин очиб, фақат тешиккулча билан савдо қиламиз, дебди. Ҳар ким ўзига ок чойшабдан қанот, адёлдан қирқиб узун-қиска дум ясабди. Ётиш олдидан Толиб ака тайёргарликни текшириб, осмонда ёруғ юлдуз кўриниши билан, уни мўлжалга олиб парвоз қиламиз, деб тайинлабди. Навбатчи врач ухлагач, шарпасиз дарахтга чиқиб, ёруғ юлдуз кўринишини пойлаб ўтиришибди. Ниҳоят юлдуз ҳам кўринибди.

— Парвоз! — деб қичкириб команда берибди Толиб ака.

Ёттитаси шалоплаб ерга тушибди, учтаси дарахт шоҳига илиниб қолибди. Хайриятки, чинор ости, водопроводнинг суви тошиб, уч-тўрт кундан буён лой бўлиб ётган экан, ҳеч бири ўлмабди.

Ҳали нима деётган эдим, ҳа, ҳамшира палатага киринг деб кистади, деётган эдим, шекилли. Шундай қилиб, ҳамшира мени палатага қайтариб олиб кириб кетди. Хонага кираётганимизда қулогимга пичирлаб:

— Бу одам тикка туриб ухлайди,— деб қўйди.

— Нега? — дедим мен ҳам шивирлаб.

— Ётса оғзига илон кириб кетармиш... Қорнингиз ҳам очгандир?

— Очганда кандок.

— Менда озгина патир бор, ейсизми?

— Агар бир пиёла чой ҳам бўлса...— дедим тортиниброк.

Қиз ҳозир деди-ю, чиқиб кетди. Хиёл ўтмай менга кийим-бош келтирди-да, «кийиниб, орқамдан юринг», деб буюрди. Ҳамширалар хонасига ўтдик. Нон, бошбармоқдан сал каттарок термосда чой келтирди. Битта кичикрок пиёладак ксладиган апельсин билан иккита қуртлаб қолган шоколад ҳам узатди. Ўзиям очқаб қолган эканман, кўз юмиб

очгунча берганларини тушириб бўлдим. Киз нарирокда зимдан мени кузатиб ўтирарди. Мен бирпас гаплашмоқчи эдим, аммо у кўнмай, ҳали турадиган вақтингиз бўлгани йўқ, ўрнингизга кириб ётинг, деб илтимос қилди.

Ўрнимга кириб ётдим. Ҳалиги одам ҳамон ҳайкалдек қотиб турибди, оёғи толмадимикан? Бечорага жуда қийин экан, борди-ю, йиқилиб тушса унда нима бўлади?..

Ухлаб қолибман. Тушимга аввал Зокир кирди. Ҳўкиз миниб мол боқиб юрган эмиш. Ҳўкизнинг усти шунақанги кенг эмишки, мен бир чеккасига сартарошхона қурмоқчи эмишман. Кейин Миробиддинхўжани ҳам кўрдим. Бошига ўттиз челақ сув кетадиган хум кийиб олибди. Нега бундай қилдинг десам, болалар бошимга уравериб роса қийнаб юборишди, хум кийсам уришолмайди дейди. Ойижонимни ҳам кўрибман. У мени роса кутибди-да, охири, мен бора-вермагач, шу мен ётган касалхонага врач бўлиб ишга кирибди, сочларимни силармиш, оёқларимни укалармиш...

— Ойи, ойижоним! — деб бакириб юбордим.

Ўзимнинг овозимдан ўзим уйғониб кетдим. Йўқ, тушим эмас экан, ўнгим. Оёқ томонимда елкасига оқ халат ташлаб, бошига чучвара нусха халта кийиб олган, афт-ангори ойижонимга жуда, жуда ҳам ўхшаб кетадиган бир аёл ўтирибди.

— Ойижон! — дедим уни кучоклаб олмоқчи бўлиб талпиниб. Аёл сапчиб ўрнидан туриб кетди. Йўқ, ойим эмасга ўхшайди. Ойим бўлганда бунақа қилиб кочмаган бўларди.

— Уйғондингизми, янги меҳмон? — эшик олдида турганча кўрка-писа сўради аёл.

Мен анграйиб қолдим.

— Кириб ювининг, нонушта маҳали бўлиб қолди, — деди яна аёл.

Кейин билсам бу аёл — менинг даволовчи врачим Фоти-ма Салоҳиддиновна экан, нонуштадан сўнг кабинетига кирганимда билдим. Онам деб янглишмаган эканман, негаки онамдан ҳам меҳрибонроқ муомала қилди у. Бир соат чамаси гаплашиб ўтирдик. Бошқа дўхтирларга ўхшаб касаллик варақасига бўлар-бўлмас нарсаларни ёзиб, савол устига савол ёғдириб, бошимни ҳам қотириб ўтирмади. Қаерлик эканлигим, оиламизда кимлар борлиги, ойим билан дадажоним қанақа касал билан оғриганлиги, кўпроқ нимадан кўрққаним, нимани яхши кўришим — тамом, вассалом. Охирида анализ учун кўрсаткич бармоғимдан уч томчи қон, озгина тупук олиб, миямни суратга туширди.

— Лекин, опагон, мени тезроқ чиқазиб юборинг. Қўриб турибсиз-ку, соппа-соғман! — деб ёлвордим.

— Мен ҳам шу фикрдаман. Сизда ҳеч қандай касаллик йўққа ўхшайди,— кўнглимни кўтарди Фотима Салоҳиддиновна.— Бугун-эрта чиқариб юбораман.

Палатага қайтиб кириб, хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, ажойиб бир воқеанинг гувоҳи бўлдим — ҳамхоналарим концерт кўйишмоқда эди. Кечаси тикка туриб ухлайдиган амаки, асли чилдирмачи бўлганми дейман, бошидаги марғилон нусха дўпписини кўлига олиб, «Воҳай, бола»га уриб турибди. Эшик тағидаги каравотда ухлайдиган қари амаки кўлларини қисирлатиб, елкаларини учириб, мукомлар қилиб ўйинга тушяпти. Бир кўзи сал қисикрок, ўттизлар атрофидаги йигит алюмин қошиқ билан каравотнинг поясига уриб, бақириб ашула айтапти:

Магазинчига қиз берманг, воҳай бола!

Растрати бор экан, воҳай бола!

Очигини айтсам, уч-тўрт кундан буён дили сиёҳлик устига дили сиёҳлик бўлавериб, юрагим қон бўлиб кетган эди, беихтиёр ўйинга кўшилиб кетдим. Полларни дўпиллатиб, ўйинни энди авжга чиқармоқчи бўлиб турган эдим, кечаси тикка туриб ухлайдиган амаки:

— Қоч, илон келди! — деб бақириб юборди-да, бир сакраб коридорга чиқиб кетди. Қари амаки каравотга ётиб, бошини адёл билан ўраб олди. Кўзи қисик йигит ўтирган ўрнида бир нуқтага тикилиб, худди сеҳрлангандек қотиб қолди. Шу кўйи ярим соатча ўтиргач, ниҳоят менга юзланиб:

— Отинг нима? — деб сўради.

— Ҳошимжон.

— Кўринишингдан касал эмасга ўхшайсан.

— Тўғри, касалим йўқ.

— Унда нега ётдинг?

— Янглишиб олиб келишди.

— Олма ейсанми?

— Майли.

Йигит иккита олма олиб менинг каравотимга ташлади-да, энгашиб қулоғимга шивирлай бошлади:

— Сенга ишонсам бўладими?

— Бўлади.

— Сотқинлик қилмайсанми?

— Йўқ.

— Қулоқ сол бўлмаса,— йигит гапимизни ҳеч қим эшитмаяптимиқан дегандек, атрофга бир назар ташлаб олди,— Мана шу касалхонани менинг отам қурган. Уйлардан бири-

нинг шипига, панернинг остига бир халта олтин беркитган. Ўлаётганда бу сирни менга айтиб кетган эди. Ана шу олтинни олиш учун ётибман бу ерда.

— Шу уйдалигини каердан биласиз?

— Бошқаларини караб кўрдим.

— Топилмадимми?

— Йўк.

— Демак, шу уйда экан-да?

— Шу уйда.

— Олтинни топсангиз нима қиласиз?

— Сотқинлик қилмайсанми?

— Йўк, дедим-ку.

— Икковимиз қочиб Афғонистонга ўтиб кетамиз.

— У ерда нима қиламиз?

— Енгил машина ишлаб чиқарадиган завод қурамиз.

— Йўк, мен боролмайман,— дедим узил-кесил қилиб.

— Борасан.

— Бормайман!

— Ҳали шунаками!!!

Йигит шартта ўрнидан туриб, ёкамга ёпишиб, маҳкам сика бошлади. Нафасим чиқмай хириллаб қолдим. Жон аччиғида бир силкинган эдим, ёкам йиртилиб, бир парча латта йигитнинг қўлида қолди. Яна хезланиб келаётган эди, юрагини мўлжаллаб қалла урдим, шилқ этиб каравотига йиқилди. Ётган жойида хонани бошига кўтариб қулиб юборди.

— Ҳазиллашган эдим, жинни.

— Ўзинг жинни экансан.

— Лекин, Ҳошим, мени сотмайсан-а.

— Сотмайман.

— Олтинни олишга ёрдамлашасанми?

— Ёрдамлашаман.

— Олма ейсанми?

— Олманг бошингдан қолсин! — деб халатимни елкамга солдим-да, коридорга чиқиб кетдим.

Аммо сарик олтин жинниси ниятига етолмади. Кечкурун область милициясининг жинойт-қидирув бўлимидан иккита хушбичимгина лейтенант келиб, уни кийинтириб, олиб чиқиб кетишди. Ўн минутлардан сўнг эшик ёнидаги каравотда ётадиган қари амаки ҳам мен билан қўл бериб хайрлашиб, жўнаб кетди.

Мен кечаси билан ўйлаб ўйимга етолмадим. Қўзи қисик йигитни милиционерлар нега олиб кетишди, нега анови амаки ҳам тўсатдан йўқ бўлиб қолди, шу ҳақда роса ўйладим-у, лекин, бари бир, жавоб топа олмадим. Бу савол-

ларга эртасига ҳамшира қиз Фаридадан жавоб олдим. Фарида негадир менга уйларида овқат олиб келибди.

— Ие, нега бундай қилдингиз? — деб сўрадим ўзимни жиндек нокулай сезиб.

— Ўзим, шундай... — деди қиз ерга қараб.

— Чучварани яхши кўришимни қаёқдан биласиз?

— Вой, ростдан ҳам чучварани яхши кўрасизми?

— Жон-дилим чучвара. Ойим чучвара қиладиган куни эрталабдан ашула бошлайман.

— Менинг дадам ҳам чучварани яхши кўрадилар.

— Бўлмаса қайнатам ҳам ўзимга ўхшар экан-да! — деб хонани бошимга кўтариб ҳузур қилиб кулдим.

Фарида кулмай:

— Сиз шу ерликмисиз? — деб сўради.

— Йўқ. Фаргона томонданман.

— Бу ерда ўқийсизми?

— Милицияда ишлайман.

— Палатаглар ўзи милиционерлар палатаси бўлиб қопти.

— Нега ундай дейсиз?

— Анави эшикнинг ёнидаги каравотда ётадиган Ориф ака ҳам милиционер экан, — шундай деб Фарида менга ҳамма гапни айтиб берди.

Бир кўзи қисик йигитнинг оти Олим бўлиб, ўзи машҳур жиноятчи, ашаддий товламачи экан. Уч бор қамалиб, ҳар гал қамокдан чиққанда меҳнат дафтарчасини янгилаб, худди қамалмагандек иш бошлайверар экан. Охири у райондаги каттакон вино заводига омборчи бўлиб олибди-ю, шайкалари билан бирлашиб, вино дейсизми, спирту ароқлар дейсизми, ҳаммасини ташқарига пуллайверибди. Жуда уста бўлгани учун бетайинрок бир врач билан тил топишиб, ўзини руҳий хаста сифатида унга кўрсатиб борибди. Қасаллик тарихига, фалон йилдан буён шу қасал билан оғрийди, деб қайд қилдириб қўйибди. Омборда ўғирланган ичимликнинг қиммати саксон минг сўмга етганда ҳалиги врачнинг ёрдами билан шу қасалхонага жойлашибди. Бу найрангдан милиция хабардор экан. Ёйлай чиндан ҳам руҳий қасалга чалинганми, чалинган эмасми, у қимлар билан муомалада бўлади, шериклари қанақа одамлар ўзи, ана шуларни аниқлаш учун область милиция бошқармасининг ходими Ориф ака Асомов ҳам ўзини руҳий қасал қилиб кўрсатиб, шу қасалхонага жойлашибди ва олти ой давомида ҳалиги кўзи ёйлай жиноятчининг роса ўрганишибди, шерикларини аниқлабди. Бир кўзи ёйлайнинг олтин ҳақидаги гаплари шунчаки бир алдов экан.

— Буним кимдан эшитдингиз? — шошилиб сўрадим Фаридадан.

— Фотима Салоҳиддиновна айтдилар, — шундай деб Фарида у ёқ-бу ёғига қараб олди. — Сизни ҳам шунаканги бир иш билан келганга ўхшайди деяптилар.

— Эҳтимол... — деб қўйдим мен ҳам мужмалрок қилиб.

— Милиционерлар шунаканги иродали бўлишар экан-а! Бечора Ориф ака жиннилиги тўғрисида шубҳа туғдирмаслик учун, мен отман, деб олти ой давомида хонама-хона тўрт оёқлаб чопиб юрдилар, баъзан кечалари кишнаб, ер тепиниб, ҳаммани уйғотиб юборадилар... Сизнинг ҳам шу наканги иродали бўлишингизни истардим.

— Бунинг учун ҳар куним бир тоғора чучвара еб туриш керак! — деб ҳазиллашдим Фаридага. Лекин унинг жавобини эшитолмадим. Нега десангиз, худди шу пайтда палатага Фотима Салоҳиддиновна кириб келди, қўлида тугун. «Ўрток Рўзиев, кийиниб бош врачнинг хонасига кирар экансиз» деди-ю, яна оркасига қайтиб чикиб кетди у.

Шошилиб тугунни ечдим, кизик! Янги костюм-шим, янги қўйлак, янги туфли, янги ботинка, янги дўппи, янги майка, янги пайпок — ҳаммаси янги.

— Вой, Ҳошим ака, тинчликми? — ҳайрон бўлиб сўради Фарида.

— Сиз ҳам тез кийининг, ҳозир ЗАГСга борамиз, — дедим жўрттага ковоғимни солиб.

— Ҳазилингиз курсин! — Фарида уялди шекилли, чопкиллаб ташқарига чикиб кетди.

Апил-тапил кийиниб, бош врачнинг кабинетига югурдим. Ҳойнаҳой ё оғим, ё бувижоним келган. Бечора бувижоним-эй! Меҳрибон ойижоним, бекорга тушимга кирмаган экансиз, ҳозир бориб бағрингизга отиламан, юзингиздан, кўзларингиздан ўпаман, тўйиб-тўйиб хидлайман; хидингизни яхши кўраман!

Бош врачнинг хонасига кириб, тўсатдан ўти ўчган мотордек такка тўхтадим. Қайноқ бир ҳаяжон вужудимга ёйилди-ю, томирларим ловиллаб ёниб кетгандек бўлди. Юрагим уриб кетди, томоғимга нимадир тикилиб, кўзимга ёш келди. Йиғлаб юбордим. Қаршимда қулочини кенг ёзиб, қулим-сираганча Салимжон ака Отажонов турарди!

— Йиғлама, тентак! — деди у мен томон юриб, — ке бир ачомлашайлик. Ў, баракалла! Энди Суръат аканг билан кўриш. У сендан кечирим сўрагани келди. Бориб айтмаганида, мен сени қочиб кетдига чиқариб юраверар эканман.

Ўзимга келиб қарасам, бош врачнинг шундоққина ёнгинасида илжайганча тунов кунги новча милиционер ўтириб-

ди. Кўришиб хол-аҳвол сўрашдик, биргалашиб кулишдик. Бир пнёладан иссик-иссик кўк чой ҳам ичдик.

Ниҳоят, Суръат ака ўрнидан турди:

— Кетдикми?

Юрагим шув этиб кетди:

— Қаёққа?!

— Европани забт этгани! — деди кулиб Суръат ака.

Мен ҳам ўрнимдан турдим:

— Йўқ, мен энди бормаيمان!

— Нега? — кулимсиради Суръат ака.

— Жиннихонани забт этганим ҳам етар!

Яна кулишдик.

МЕҲМОНГА БОРДИМ

Шундай килиб, мана, ўзингиз ҳам кўриб турибсизки, ишларим яна юришди-кетди. Омадимни карангки, Суръат ака виждонли ва мен таърифини ҳеч келтира олмайдиган даражада раҳмдил бир киши экан. Мени жиннихонага элтиб қўйгач, эҳтимол, чиндан ҳам ўғри талагандир, эҳтимол чиндан ҳам милиция хизматчисидир деб ўйлаб, роса уч кун ўзи билан ўзи мунозара қилибди. Ва, ниҳоят, бугун эрта-лаб менинг бошлиғим ҳузурига кириб: «Шундай-шундай йигит сизда ишлайдими», деб сўрабди.

— Ишлайди, — деган жавоб бўлибди.

— Ўзи соғмиди? — деб сўрабди яна.

— Соғликка-ю, соғ эди-я, тинчликми? — деган жавоб бўлибди яна. Э, борингки, ишим ўз-ўзидан ўнгланиб кетибди-да.

Осма кўприк олдига етганимизда Суръат ака, ўғлимни боғчадан олмоқчиман, деб машинадан тушиб қолди.

— Ўртоқ Рўзиев, яна бир марта узр сўрайман, — деди у қўлимни сиқиб хайрлашаркан.

— Мен эса сизга яна бир марта раҳмат айтаман, — деди Салимжон ака менинг ўрнимга жавоб қайтариб. — Сиз чинакам милиционер экансиз!

Салимжон ака билан анча маҳалгача жим кетдик. «Волга» машиналарни қувиб ўтиб, силлик йўлдан учиб бор-япти. «Ростдан ҳам ўғриларга учраб қоядингми?» — худди ўзи билан ўзи гаплашгандек оҳангда сўради бошлиғим.

— Учраб қолдим.

— Ечин деса ечинавердингми?

— Йўқ, аввал муштлашдим.

— Муштлашиб яхши иш қилибсан. Ҳақиқий милиционер осонликча таслим бўлмайди.

— Улар беш киши эди-да.

— Беш киши дедингми? — хушёр тортиб қайта сўради бошлигим.— Ораларида аёл киши ҳам бормиди?

— Ўша аёлни кутқараман деб шу балоларга қолдим-да.

— Шу ҳафта ичида сен билан икки кишини талашди. Улар ҳар қалай бизнинг шаҳардан эмас — гастролга келишганга ўхшайди... Ҳа, майли қўлга тушиб қолишар. Шофёр бола, тўппа-тўғри бизникига ҳайдайвер.

Салимжон ака бошқа гапирмади, ўриндикнинг орқа суянчигига бошини қўйиб, кўзларини юмиб олди. Ким билди, нималар ҳақида ўйлаб кетдийкин? Ҳалиги ўғрилари ушлаш режасини туза бошладими ёки мен билмаган бошқа нарсалар хусусида ўйлаётими, билиб бўлмасди.

Машина шағал тўкилган торгина кўчага бурилиб, кўрмисизгина, ранги ўчган кўк дарвоза олдида силкиниб тўхтади. Бошлигим кўзини очиб, кани туш, деди менга. Сўнг шофёрга, эрталаб соат еттида келгин, яна ухлаб қолдим деб баҳона қилсанг талонингни тешиб бераман, деб ҳазил қилди.

Кўнғирок тугмасини галма-гал олиб узок босдик. Ниҳоят дарвозанинг бир табакаси очилиб, 45 ёшлардаги, ок лўппи юзли бир аёл кўринди. «Сигир соғиб ўтирувдим, эшитмабман», деди-да, салом бериб, кўришиш учун елкамга икки қўлини баравар ташлади.

Ичкари кирдик. Саккиз сўтихча келадиган ховли, ховлида бир туп ҳам дарахт кўринмайди. Аммо икки минг десамку, лоф бўлиб кетар, ҳар қалай бир ярим минг туп келадиган ранг-баранг атиргуллар гуркираб ўсиб ётибди.

— Полковник ўртоқ Отажоновнинг кулбаи олий макоми шу бўлади,— деди Салимжон ака кулиб.

— Лекин, гулларни роса хиллабсиз!

— Юр, аввал ечиниб чиқайлик, гул ҳақида бафуржа гаплашамиз.

Шу пайт кўшни ховлидан ўртадаги кичкинагина эшикчани шарақлатиб очиб, бир-бирини итаришиб, бир йўла беш бола югуриб чиқди. Қаттаси, етти ёшлардаги малла соч бола олдинда, энг кичиги, икки ёшлардаги, худди елим кўғирчоққа ўхшаб кетадиган кизча орқада чопиб келарди. Полковник ҳаммаларини галма-гал ачомлаб, шоколад улашиб чиқди.

— Баҳром, сен нега келмаяпсан? — деб чақирди сўнгра.

Гулзорнинг орасидан ёш боланинг овози эшитилди.

— Менинг иштоним йўқ-ку.

— Сен ҳеч иштонга ёлчимадинг-да,— кулди Салимжон ака.— Аввалги куни шим олиб берувдим-ку?

— Унингизни ҳўл килиб қўйдим.

Салимжон ака унга ҳам битта шоколад бериб юборди.

— Қўшнимизнинг болалари,— деб тушунтирди Салимжон ака менга.— Бечоранинг ўн битта боласи бор. Ўзи магазинчи, аммо жуда ҳалол, пок йигит! Бошқалар бирикки йил магазинда ишласа, данғиллама участка қурган, машина олган, босар-тусарини билмай қолади. Бу бўлса, йигирма йилдан буён магазинда-ю, болаларига иштон олиб беролмайди!

Полковник ўрток Отажоновнинг кулбаи олий макоми тўрт хонали уй ва бир ойнаванд равондан иборат. Ўн метрча келадиган, трамвайнинг вагонига ўхшаш равоннинг кунга бетгай томонига ҳам ҳар хил тувакларда гуллар қўйилибди. «Гул жинниси экан» деб ўйладим ичимда. Лекин, менга ўхшаб болаларни ҳам яхши кўрар экан, деган фикр ҳам ўтди бошимдан. Бувижоним, болажон одамнинг юраги тоза бўлади, шунақа кишини учратсанг этагидан маҳкам ушла, дер эди. «Этагидан маҳкам ушлайман», деб ўйладим яна.

Салимжон ака ичкаридан ола-була шалвор кийиб, худди Африка ўрмонларида яшайдиган зебра киёфасига кириб чиқди-ю:

— Бошлиғим нега мени уйига олиб келди, деб ўйлаётгандирсан? — деб сўради.

— Тўғри, худди шундай деб ўйлаб турувдим,— дедим шошилиб.

— Ёлғиз тураман. Сўкка бошман. Уй олгунингча мен билан тура тур. Сенга ўхшаган ўғлим, жуда меҳрибон хотиним бор эди... Юр, уларни сенга кўрсатаман.

Ичкари уйда, ялтироқ стол-стуллар, ялтироқ шкафлар, ранг-баранг вазалар қўйилган хонада икки сурат ёнма-ён осиглик турарди.

— Келинойинг,— деди Салимжон ака овози калтираб,— кара, худди ўлмагандек! Нега кечга қолдингиз, қорнингиз ҳам очгандир, деб сўраётгандек. Буниси ўғлим — Каримжон! Ҳозир камокда.

Бошлиғимнинг кўзларида милтиллаб ёш томчилари кўринди, овози бўғилиб гапиролмай қолди. Шошилиб ташқарига юрди. Мен ҳам орқасидан эргашдим.

Токқайчи билан гулларнинг энг чиройли очилганларидан қирқиб катталиги нон қутичадек келадиган дастали саватни тўлдирди-ю, индамасдан кўчага чиқиб кетди. Ҳалиги ок лўппи юзли аёл катта қора патнисда ҳар хил қанд, тандирдан янгигина узилган нон, буғи кўтарилиб турган чой олиб чиқиб, равонга қўйди-да:

— Ичиб ўтиринг, тортинманг. Салимжон акам қабристонга кетдилар чоғимда. Ораси яқин... Бечорага жуда жабр бўлди-да, ҳар куни боради...— деб яна изига қайтди.

Хотини нега ўлди? Хўш, у-ку қариб қолган бўлса, ўз ажали билан ўлгандир, ўғли-чи, нега қамалди экан? Тавба, милиция полковнигининг ўғли ҳам қамаладими? Бутун шаҳарда уни танимайдиган милиционер йўк, ҳамма уни устоз деб қақиради. Ҳаммалари бирлашиб, ўғлини қамокдан чиқариб юборишса бўлмайдими?.. Ўғлини қамаган одам мени ҳам қамаши ҳеч гап эмас-ку! Анави ошхонанинг бахти қаро директори ёзган шикоят тасдиқланиб қолган бўлса-я.

— Ҳошимжон, зерикиб қолмадингми? — деган овоз эшитилди ҳовлидан. Салимжон ака қайтиб келибди, ҳалиги ғамгинлигидан асар йўк, юз-кўзи чараклаб кулиб турибди. Йўл-йўлақай магазинга ҳам кириб чиққанга ўхшайди — сават тўла майда-чуйда.

— Палов қилишни биласанми?

— Биламан.

— Ечин бўлмаса. Бир қўлбола ош дамлайлик.

Икковлашиб ошга уннаб кетдик. Зирвакни пиширгач, бошлигим, тарелкада озгина гўштдан олиб кел, деб буюрди. Ўзи ҳалиги саватчадан битта коньяк чиқарди.

— Ичасанми?

— Йўк, оғзимга ҳам олган эмасман.

— Яхши қиласан, оғзингга олма бу заҳарни! Мен ҳам эллик ёшимгача оғзимга олмадим. Кейин тантанали кунларда дилхушлик учун унча-мунча татиб кўрадиган бўлдим... Хўп майли, ўлим бўлмасин! Бай-бай-бай, бунча бадхўр-а, бу! Шуни пулга олиб ичамиз-а... Раҳматли келинойингнинг менга қилган яхшиликларидан биттаси шу бўлдики, мени ичкиликдан сақлади. Мана энди, мени етимча қилиб ташлаб кетди. Гўринг тўла нур бўлгур, ажойиб аёл эди!.. Ке, тагин бир ичай, буниси сен учун, милицияда униб-ўсишинг, полковник бўлишинг учун ичаман.

— Келинойимнинг вафот этганларига анча бўлди-ми?

— Бир йилча бўлди, ўғлим.

— Қарим акам нега қамалдилар?

— Айтаман, ҳаммасини айтаман. Айтсам дардим енгиллашади. Об-бў, Ҳошимжон-эй, нечага кирдинг?

— Ўн саккизга.

— Қарим йигирмага кирди ҳозир. Ўзимга ўхшаган паҳлавон, забардаст йигит бўлувди. Елкалари кенг, кўкраги ирғиб чиққан, хипча бел... бор, қозоннинг ўтини тортиб қўй. Баракалла! Ичасанми?

— Йўк.

— Ичма бу захарни! Мен ҳам, хали айтдим-ку, ээлик ёшимгача яқинига йўламадим... Каримни ўзим қамадим. Келинойинг уни деб ўлиб кетди. Демак, у бечоранинг ўлимига ҳам мен сабабчи бўлдим. Фариштадек беозор аёя эди-я! Табиатимдаги юмшоқлик, раҳмдиллик ўшандан юккан. Каттикқўллим, назаримда отамдан юкканга ўхшайди... Бечора, ёш кетди! У мени одам қилувди, бузилишдан, адолатсиз бўлишдан саклаб, ўттиз йил тарбиялади. Мен энди одам бўлдим деганимда у мени ташлаб кетди... Майли, сенга гапириб бераман, ҳаммасини гапириб бераман. Гапирсам енгил тортаман.

ПОЛКОВНИК ЎЗ ЎҒЛИНИ НЕГА ҚАМАДИ?

— У пайтларда тоғли районда яшардик, тергов бўлимида ишлардим. Район марказидаги пилла қабул қиладиган бир пунктда катта жиноятлар бўлаётганини сезиб қолдик. Уни фош қилишни менга топширишди, сездирмасдан иш олиб бориш керак эди. Кўп овора бўлдим. Ниҳоят, бир кун жиноятчиларнинг изига ҳам тушдим. Шаҳардаги шойи тўқийдиган кичкина артеллар билан алоқалари бор экан. Артеллар, ўз навбатида, магазинлар билан муомалада бўлиб, яширинча тўқилган атласларни ўша магазинларга чиқариб пуллашар экан. Йигирмага яқин одам қамалиши керак эди. Мен милиция хизматига кирганимдан буён бунақанги катта жиноятни очишга ҳеч қўл урмаган эдим, илҳом билан жуда берилиб ишлардим. Бир кун почтадан хат келиб қолди. «Салим, бизни тинч қўй, бўлмаса авлодинг билан қириб юборамиз. Ахир, ҳаммамизни қамай олмайсан-ку!» деб ёзилибди унда. Бошлиғимиз Макаров деган чол эди, уни Макар бува деб чакирардик... Қозоннинг ўтини ўчириб қўйганмисан?

— Ўчириб қўйганман.

— Хатни Макар бувага кўрсатдим. Ўқиб, кўзларини юмганча, бармоқлари билан столни чертиб, узок мулоҳаза қилди:

— Қўрқяпсанми? — деди ниҳоят кўзини очиб.

— Қўрқяпман,— дедим очик иқрор бўлиб.

— Қўркма, сен билан мени бутун халқ, қудратли ҳукумат химоя қилиб турибди,— деб Макар бува қўнғлимни тинчитган бўлди.

Ўша кечаси шаҳар милициясидан ёрдам чақириб, жиноятчиларнинг ҳаммасини қўлга олдик. Энди мени ишим асосан тугаган эди. Терговни область милициясига ўтказдик. Келинойинг ўша пайтларда ҳам ҳамшира бўлиб ишлар,

уйимиз медпунктнинг шундоқкина биқинида эди. Иккита кизимиз бор эди. Бири учда, иккинчиси — бешда, бирам чиройли, бирам дўмбоқ эдики, тилларининг бийронлигини айтмайсанми! Ишга бормай, кун бўйи гаплашиб ўтирсам дердим.

Хуфтон маҳалида бегона бир одам ҳаққалаб уйга кириб келибди, афт-башараси, тиззалари коп-қора қон эмиш.

— Сиз ҳамширамисиз? — сўрабди у энтикиб.

— Ҳамшираман, — дебди келинойинг.

— Тез бўлинг, булоқ бошида машина авария бўлди, ҳаммаёқ қон, одамлар ўляпти.

— Вой, тўхтанг! Қизларимни қўшимникига олиб кириб қўяй! — дебди бечора келинойинг. Бегона одам: «Оёғим синганга ўхшайди, юролмайман. Сиз келгунча уйни пойлаб тураман, кейин менга ҳам дори-дармон қиласиз». дебди. Келинойинг кўп оқ кўнгил аёл эди, лакка тушибди! Бечорага ўша пайтда янгигина велосипед олиб берган эдим. Ўшани миниб булоқ бошига жўнаб кетибди. Ҳалиги ёвуз қизчаларимни уйга киритиб, устидан қулфлаб, керосин қуйиб, ўт қўйиб қочибди... Ўша куни мен навбатчи эдим. Кимдир менга телефон қилиб, «канақа одамсиз, уйингизга ўт қўйинди-ю, ялпайиб ўтиришингизни қаранг-а», деди. Машинамиз йўқ эди. Отга миниб учиб бордим.

Қишлоққа етгунча йўл анҳор ёкалаб боради, ўнг томон қир, ўрикзор. Бир маҳал остимдаги от мункиб кетди-ю, нимагадир осилиб қолдим. Чилвир! Мени йиқитиш учун йўлни чилвир билан тўсишган экан. Ҳали ўзимга келмасимдан туриб, одамлар устимга ёпирилиб, бошимга ҳўл чакмон ёпишди. Айни етилган пайтим, ўзимниям ҳўкиздеқ қучим бор эди. Бошимдагини олиб ташлаш учун кўп ҳаракат қилдим, бўлмади! Қўл-оёғимни чилвир билан боғлаб ташлашди. Чуқурга иргитишганини, устимдан шалдираб сув туша бошлаганини ҳам эс-эс биламан... Қизик, ўзим ўлиб боряпман-у, бечора қизларим ўт ичида қолмадимикин, онасига нима бўлдийкин, деб ташвишланаман... Кейин ўзимдан кетиб қолибман.

Бир маҳал кўзимни очсам, тепамда энтикиб, ўн тўрт-ўн беш ёшлар чамасидаги бир бола турибди.

— Ўзингизга келдингизми? — деди у шивирлаб.

— Кимсан? — деб сўрадим.

— Ўрнингиздан тура оласизми? — деди бола яна. Турмоқчи бўлган эдим, гандираклаб юзим билан ерга йиқилдим. Йиқилдим-у, қизик, негадир дарров ўрнимдан туриб кетдим.

Ўрикзор оралаб кишлок томонга югурдик. Бола кўшни кишлокдан, Одилжон муаллимнинг ўгли экан, тегирмонга юк ташлаб қайтаётган экан. Мен унинг олдидан от чоптириб ўтибман. Мени дарров таниб, от уриб кетмасин деб ўзини четга олибди. Икки юз метрча нарида мен тўсатдан йиқилибман, бориб ёрдамлашмоқчи бўлган экан, одамлар мени ҳар томондан қуршаб, кўл-оёғимни боғлашаётганини кўриб, кўркиб ўзини четга олибди. Чуқурга ташлашганини, устимга сув очиб юборишганини ҳам кўриб турибди. Кейин ҳалиги одамлар отга миниб, ўрикзор оралаб тоққа қараб кетишибди. Бола бир амаллаб мени чуқурдан чиқариб, ёнидаги пичок билан чилвирни қиркиб, юрагимга кулоқ солса, тирик эмишман. Оёғимдан судраб ўрикзорга олиб ўтибди.

— Ўша бола ҳозир ҳаётми? — деб гапни бўлдим.

— Ҳаёт. Ҳозир кишлок Советининг раиси. — Шундай деб, ҳикоясини яна давом эттирди Салимжон ака. — Дарахтзор оралаб уйга етиб борсак, атрофга одам дегани сиғмай кетибди... Бечора қизчаларим бутунлай куйиб кетибди... Келиннинг... кўшнимизнинг уйда беҳуш ётарди... Эрталабгача сочим оппоқ оқариб кетди.

— Уйга ўт қўйган одамни топдингларми?

— Афсуски, топилмади.

— Йўлтўсарларни-чи? Уларни ҳам топишолмадимми?

— У пайтда милиция ҳозиргидек кучли эмасди.

— Кейин-чи, кейин нима бўлди?

— Кейинми, кейин келиннинг касал бўлиб ётиб қолди. Уни даволатаман деб шаҳарга келдим-у, ўзим ҳам шу ерда қолиб кетдим. Милициядан кетмоқчи бўлувдим, раҳматли келиннинг кўнмади. Ички душманлар билан олишиш ўрнига улардан кўркиб, ишни ташлаб кетиш йигитнинг иши эмас, деди бечора. Жиноятчиларни фош қилиб, бевакт ўлиб кетган қизчаларимизнинг руҳини шод қиласиз деб туриб олди... Шунинг учун ҳам мен жиноятчиларга нисбатан шафқатсизман, қаттиққўлман! Мендан зириллашларининг боиси ҳам мана шунда. Мени бераҳм дейишади, ёлгон! Юрагим раҳм-шафқат билан лиммо-лим тўла!.. Аммо жиноятчини кўрганимда, у отам бўлса ҳам, аямайман, зарур бўлса ўғлимни ҳам қамайман!

Салимжон ака катта мушти билан столга бир урди-ю, ўрнидан туриб кетди. Водопроводга шланга улаб, гулзорга сув очди, ўчоқ бошига бориб, қозонга ўт ёқди.

— Тур, гуручни юв! — деди негадир менга зарда билан.

Феъли айнаб қолганини кўриб, ҳикоянинг давомини сўрагани ботина олмадим.

Салимжон ака ошни дамлаб, кайтиб ўрнига ўтирди-да, ярим бўлган бутилкани кўлига олиб, негадир, чайқатиб кўрди.

— Қолганини ичиб қўйганим маъкулми ёки энди бас қилайми? — деб сўради мендан.

— Энди ичмай қўя қолинг.

— Ҳар куни ичадиган одатим йўқ, — деб бошлигим ичимликнинг қолганини стаканга қулқуллашиб қуя бошлади. — Баъзан бир ойда, баъзан икки ойда кўнгил кургур мана шунақа тортиб қолади. Ичсам йиғлайман, йиғласам, кўнглим бўшайди. Лекин, ҳамманинг олдида ҳам кўз ёши тўкиб бўлмайди. Чайқовчининг олдида йиғлаб кўр-чи, эшак қилиб елкангга миниб олади. Сен ўғлимни эслатиб юбординг. У ҳам сенга ўхшаб сал ёлғончироқ эди. Қўлидан келмайдиган ишни буюрсанг ҳам «хўп бўлади» деяверарди. Ош қилишни билмас экансан-у, қийиб юбораман дейсан. Назаримда, гуручни ҳам ювмасдан солдинг.

— Челақда сув тугаб қолган экан, — деб ўзимни оқламоқчи бўлдим.

— Ҳа, майли, лекин оқкўнгил бола экансан... Ҳикоямиз нимага келиб тўхтаган эди? Ҳа, шаҳарга кўчиб келдик деяётгандим, шекилли... Халққа, ҳукуматга содиқ ўғил бўлишга ҳаракат қилдим. Область милиция бўлимида аввал терговчи, кейин бўлим бошлиғи бўлиб ишладим. Бошқармага бошлиқ этиб тайинламоқчи бўлиб туришган эди, кимдир устимдан тўхмат ёзиб қолса бўладими. Ҳақ жойида қарор топгунча бир йилча фурсат ўтиб кетди, ўғлим.

Бу орада Қаримжон туғилиб, онаси икковимизга овунчоқ бўлиб қолди. Якка ўғил эмасми, уни шунақанги эъзозлаб, шунақанги папалаб катта қилдикки, охири бола расво бўлди. Инжик, сиркаси сув кўтармайдиган, ишёқмас, ҳали айтганимдек, жиндек ёлғончироқ бўлиб ўсди. Шундай бўлса ҳам уни онаси икковимиз еру кўкка ишонмас эдик, ҳадеб эрқалатардик. Саккизинчи синфни тугатгач, ўқишни бутунлай ташлаб юборди. Уч йилча саланглаб бекор юрди. Шу бекор юрган пайтларида бола тамом бўлган экан, спорт тўғарагига қатнашиб боксни ўрганияпман деб, бизни лақиллатиб юрган экан.

Бир кун эрталаб турсам, ётоқхонамдаги ёзув столининг тортмаси очилиб қопти. Бу ерда менинг шахсий тўппончам сақланар эди, уни менга марҳум министримиш ўша пилла пунктидаги жинойтни очган йилим мукофот сифатида тақдим этган эди. Қалит менда-ку, тортмани ким очди экан, деб ўйладим. Лекин тўппонча ўрнида-ю, битта ўқ етиш-

майди. Юрагим уриб кетди. Ховлиқиб Каримнинг хонасига кирдим.

Ухлаб ётибди. Шимига кўзим тушди! Почасига лой ёпишган, лой ҳали қуримаган. Демак, у яқинда қайтибди. Тўппончани шу олган! Ўқни кимга отди экан?!

Ютиниб, оркамга қайтдим. Нонушта маҳалида ўзимни ҳеч нарса билмаганга солиб ўтирдим. Карим, негадир нонушта қилмади, мазам бўлмапти деб ётоқхонасига кириб яна ётиб олди... Ишхонада тилла магазин қоровулини магазиннинг ёнида эмас, Эгарчи маҳалласида, жарликка тушаверишда отиб кетишганини эшитдим. Кечга томон қоровул тўппонча ўқидан ўлганлиги ҳам маълум бўлиб қолди. Бутун шаҳар милицияси қотилни ахтаришга тушди.

Кечқурун Каримни ётоқхонамга чакириб, тортмамдан тўппончани олдим-у, олдига таъладим.

— Ма, қолган ўқ билан аввал мени, сўнгра онангни ҳам от!

Карим бошини эгиб олди.

— Яхшиямки, қоровул ўлмабди,— дедим секин гап олиш учун. Карим ялт этиб менга қаради. Кўзида таърифга сизмас бир даҳшат бор эди.

— Қоровул сени таниб қолибди...— дедим яна.

— Мен отганим йўқ! — кичкириб юборди Карим.

— Ким отди?

— Толиб!

— Нега отди?

— Чўнтагида йигирмата олтин танга бор эди.

— Олдиларингми?

— Олишди.

— Қани олтинлар?

— Толибда.

— Тўппонча нега унинг қўлига тушиб қолди?

— Карта ўйновдик. Агар ютқизсам бир кечага сизнинг тўппончангизни ўғирлаб олиб бориб беришим керак эди.

— Ютсанг-чи!

— Менга транзисторини берарди.

— Ҳозирча бу ҳақда онангга ҳеч нарса дема!

— Яхши!

Кечаси билан ухлаёлмай, илон чаккан кишидек тўлғаниб чиқдим. Онасининг юраги касал, эшитса, чидай олмай бир гап бўлиб қолиши мумкин. Бу сирни беркитиб юбориш ҳам мумкин эмас, виждоним йўл қўймайди бунга... Эҳтимол қотилни топиша олмас, ахир ундан ҳеч бир нишона қолмаган-ку? Сирни ошқор қилсам, Карим камалади. Унинг аламига

чидаёлмай онаси бечора ҳам... фарзанд доғини энди кўтаролмайди у.

Эрталаб воқеани онасига айтдим. Бечора жим ўтириб тинглади-ю, оқариб кетди. Дори ичирдим, ўзига келиб:

— Кўпга камашмайдими? — деб шивирлади...

Яна икки кун азобда ўтди. Охири бўлмади, виждон кўймади, ўғлим!

Каримни етаклаб, министримиизнинг хузурига чиқдим.

Озод Азимович ҳам худди сенга ўхшаб менинг кўлимда тарбия топган, раҳматли келинойингни ҳам яхши биларди. Олдига ишдан бўшатишларини сўраб ёзган аризамни, тўппончамни кўйдим, бўлган воқеани оғзаки сўзлаб бердим.

— Жуда хунук иш бўпти! — деди Озод Азимович бошини чайқаб. — Ҳозирча Карим очикда юра турсин. Лекин сиз ишдан кетмайсиз.

— Кетаман, энди ишлай олмайман.

— Ишдан кетиш-кетмаслигингизни сиз эмас, министрлик ҳал қилади.

— Йўқ, мен виждоним буюрганини қиламан! — Шундай деб хайрлашмасдан ҳам чиқиб кетдим, узок ўтиришга юзим чидамади.

Лекин, Каримни судгача камашмади, миинистрининг буйруги шундай бўлган экан. Бечора ўғлим остона ҳатлаб кўчага чиқмай, уч ой бемор онасининг ёнида ўтирди. Бирор марта бўлса ҳам бетимга қарай олмади шўрлик. Қилган ишига минг бор пушаймон бўлган эди у. Аммо жазоланиши керак эди! Ҳар қандай жиноят қайси асосда юз беришидан қатъи назар, жиноятчи жазоланиши керак! Эшитяпсанми, жазоланиши шарт!

Суд белгиланган куни келинойингнинг ахволи анча оғир эди, боролмади. Ўзим бордим, беш йил беришди. Қайтиб келсам, бечора келинойинг, менинг маслаҳатчим, ҳамдардим, ётган ўрнида ўлиб қолибди!.. Хайрлашолмай қолдим, эшитяпсанми, Ҳошимжон, қирк йиллик кадрдонимнинг охириги сўзини эшитолмай қолдим-а!

— Кўйинг, йиғламанг! — деб, негадир ўзим ҳам йиглаб юбордим.

— Кўй, ўғлим, бир йиглаб олай, тўйиб-тўйиб йиғласам ёзиламан. Ёшликдаги куч-ғайратим яна қайтгандек бўлади. Эртага яна чайқовчи, товламачи, юлгучлар билан жангга киришиб кетавераман, ҳақиқат учун курашавераман. Ҳақиқатни биласанми, ўғлим?

— Биламан.

— Билсанг, ҳақиқат битта бўлади. Аммо уни чайқовчи ўзича тушунади. Юлгуч ҳам бировнинг чўнтагини мўлжалга

олиб туради-ю, аммо мен ҳақман, ҳақиқат мен томонда деб ўйлайди. Қўлга тушиб қолса, милиция билан тиккама-тикка олишади! Биз ҳақиқатнинг юзига доғ туширувчиларга қарши уришамиз, тўғрими?

— Тўғри.

— Озгина қуйиб берайми?

— Мен ичмайман.

— Баракалла, ичма! Кел, ўғлим, бир ачомлашайлик. Ҳидинг ҳам, тавба қилдим-эй, худди Қаримнинг ҳидига ўхшайди! Қарим келгунча мен билан бирга турасан, энди сен ҳам ўғлимсан. Икковингни бир кунда уйлантираман, уйланасанми?

— Бувижонимдан сўрашим керак!

Салимжон акам кулиб ўрнидан турди-да, ошни сузиш учун ўчоқ бошига қараб кетди.

ЖИНОЯТ КОДЕКСИНИНГ 197- МОДДАСИ

Юрагим гаш, кўнгил ташвишда. Бугун-эрта қамаб қўйишлари ҳам мумкин. Ахир, ўртоқ Ортиқовнинг айтишича, баъзан тухмат билан қамалиб кетганлар ҳам бўлган-ку! Полковник ўз ўғлини қамаган, керак бўлса отамни ҳам қамайман деяпти. Эҳтимол, мени чуқурроқ ўрганиш учун ўз уйига олиб боргандир? Менга кўрсатилган меҳрибончиликларнинг ҳаммаси ясама бўлса-я?!

Комиссия уч кундан буён роса текшир-текшир қияпти. Ўша бахти каро директору, ошпаз Турсунову, бақалок буфетчигача роса сўроқ қилишди, ўша-ўша гап — ўртоқ Рўзиев пул сўради, бердик, тамом-вассалом!

Бугун комиссиянинг икки аъзоси келмади, қаранг, иккови ҳам грипп бўлиб қолибди. Полковник бўғилиб, гарчи кабинетининг бўйи билан энн қанча эканлиги ўзига аввалдан маълум бўлса ҳам, оёғини метр қилиб, яна ўлчашга тушиб кетди. Назаримда эллик мартача ўлчаб чикдиёв! Ниҳоят, бу машғулот жонига тегиб кетди шекилли, юришдан тўхтаб:

— Қани кетдик! — деди шошилиб.

— Қаёққа?

— Ошхонага борамиз. Кўнглимга бир гап келиб қолди, — деди бошлиғим кўтаринки бир кайфиятда. — Умуман сен, мен қандай иш олиб боришимни кўрганинг яхши. Бу сенга бир мактаб бўлади. Керак бўлса, мен қўйдек ювош бўламан, керак бўлса, тулкидек айёр бўламан, шароит тақозо қилса, шердек ҳамла қиламан... Ораларида биттаси сал оккўнгилроқ... Ўшандан иш чикиши мумкин.

Ошхонага соат ўн бирларда етиб бордик. Негадир хў-

рандалар жуда оз. Озгин кассир иш йўклигидан бўлса керак, каламтарош билан тирноғини тозалаб ўтирибди. Директорнинг хонасига ўтдик, йўк экан. Буфетчи оркали ошпаз Ўроз Ҳайдаровни чакиртирдик. Ўроз худди Зокирга ўхшаб ок лўппи юзли, қўй кўзлари донм кулиб турадиган, йигирма икки-йигирма уч ёшлардаги йигит бўлиб, киши билан гаплашганда уйнинг шифтига қараб турар экан.

— Ҳўш, Ўрозбой, ҳали ҳам кечаги гапингда турибсанми? — сўради полковник.

— Мен ҳақиқатни айтдим,— деди Ўроз.

— Кўзларинг эса «ёлғон!» деб турибди.

— Ёлғон бўлса текшириб кўринг.

— Шундай қилиб, юз сўм берганмисан?

— Ҳа.

— Маошинг қанча?

— Саксон сўм.

— Маошинг саксон сўм бўлса, юз сўм чўнтагингга қаёқдан келиб қолди.

— Мен уни йигиб юрувдим.

— Бирор нарсa олмоқчимидинг?

— Телевизор олмоқчи эдик.

— Анчадан буён йиғаетганмидинг?

— Уч ойдан буён.

— Ўша порага берган юз сўминг қанақа пуллар эди, уч сўмликми, беш сўмликми, ё ўн сўмликмиди?

— Қанақа дейсизми?

— Ҳа, қанақа пуллар эди деяпман.

— Қанақалиги... ҳозир эсимда йўк.

— Уч ой ёнингда сақлайсан-у, қанақа пуллар эканлигини билмайсанми? Ўрозвой, кўриб турибманки, ҳалол, рост-гўй йигитсан, ёлғон гапириб ўрганмагансан. Шунинг учун ҳам кўзингни олиб қочяпсан. Кўзларинг эса, ҳамма гапни айтиб турибди. Қани, кўзингни олиб қочмай тур-чи, ҳа, ба-ракалла!

— Болаларинг борми?

— Фотима-Зухра қизларим бор.

— Ота-онанг ҳаётми?

— Ҳа.

— Қамалсанг, шуларга жабр бўлади! Очиқ икром бўлсанг, қамокдан сақланиб қолишинг мумкин. Шерикларингдан биттаси ҳамма гапни ёзиб берди. Ма, ўкиб кўр. Факат имзосини мен беркитиб тураман, сир сақлашга ваъда берганман.

Ошпаз хатни бир эмас, икки марта ўқиб чикди. Ўқиб чикди-ю, бу гал кўзини шифтга эмас, ерга кадаб:

— Билиб қолса, директор мени тириклайин кўмади!— деб пичирлади.

— Сен директорни эмас, кизларингни, хотинингни, қари ота-онангни ўйла!

— Сир саклашга сўз берасизми?

— Сўз бераман.

— Ошхонадан эсон-омон бўшаб кетишимга ёрдамлашасизми?

— Ёрдамлашаман.

— Менга қоғоз беринг бўлмаса.

Ўрозвой икки йилдан буён ошхонада юз бериб келаётган барча кирдикорларни, менга қилинган тухматни, директор нима деб тайинлаганигача — ҳамма-ҳаммасини батафсил ёзиб берди. Чиқиб кетгач, мен бошлиғимдан:

— Унинг шериги чиндан ҳам бирор нарса ёзиб берганмиди?— деб сўрадим.

— Йўқ, бу қалбаки хат эди, ўзим ёзувдим,— кулиб деди Салимжон ака.— Сенга ҳали айтдим-ку, шу бола кўнглимга сал маъқул тушиб қолди деб... Сўроқ бошлаш олдидан аввал одамнинг психологиясини ўрганиш керак. Буфетчи бўлса, тажрибали, уни алдаб бўлмайди. Унга темир қопкон тайёрлаб келдим. Бошқасига илинмайди у.

Бақалоқ буфетчи икки кўлини кўксига қўйиб, хиёл эгилиб, одоб-назокат билан кириб келди. Кирди-ю, кўллари-ни кўксига қўйганича, ўтирмай тик тураверди. Хона унча иссик бўлмаса ҳам, аввал бурни ва пешанасида, сўнгра семиз, сергўшт юзида тер кўриниб, бора-бора худди ҳаммомга тушгандек пишиллаб кетди. У гоҳ менга қараб қўяди, гоҳ бошини кўтармай, ҳамон бир нарсаларни ёзиб ўтирган полковникнинг едкасига салом беради.

— Ўтиринг! — буюрди полковник.

— Раҳмат. Мен ҳурматли бошлиқлар ҳузурида тик туришга ўрганганман.

— Исмингиз?

— Кеча айтувдим-ку, ҳурматли бошлиққа зарур бўлса, яна айтишим мумкин.

— Исмингиз деяпман?!

Буфетчи бир сакраб тушди:

— Зокир Зарипов, худди шундай.

— Гражданин Зарипов, сиз қамоққа олиндингиз!

Буфетчи бир чайқалиб кетди. Уч минут чамаси оғзи очилганча, қошларини кериб, анграйиб турди. Сўнгра «қамоққа» деб пичирлади ўзига-ўзи. Унинг бутунлай довираб

колганини кўриб, полковник ўз хужумини яна ҳам шиддат-лироқ давом эттирди. Кеча мен Салимжон акани жуда дил-бар, раҳмдил бир киёфада кўргандим. Хозир у шундай бир вазоҳат ва ваҳшат билан боқардики, ишонсангиз, бу бо-кишлардан ўзим ҳам довдираб қолаётгандек бўлдим.

— Кечирадилар,— деди ниҳоят буфетчи тилга кириб,— камалишимнинг сабабини билсам бўладими?

— Шу йилнинг 22 мартда шаҳар савдо инспекцияси буфетингиздан ўн тўрт бутилка қалбаки коньяк топган, шундайми? — метиндек оғир бир оҳангда сўради полковник.

— Йўқ, йўқ, бир англашилмовчилик бўлган эди!

— Мана акти! — Салимжон ака актни узатмоқчи бўлув-ди, буфетчи яна довдираб колди шекилли, негадир, орка-сига тисарилиб, елкасини деворга уриб олди.

— Ҳа, айтгандай, шундай бўлувди, лекин чора кўриш-ган. Ҳайфсан олганман.

— Сиз Ўзбекистон жиноят кодексининг бир юзу тўксон еттинчи моддасига асосан жиний жавобгарликка тортили-шингиз керак.

— Лекин, мен ҳалол меҳнатим билан ўз айбимни ювган-ман.

— Ўнинчи февраль куни дружиначилар томонидан тек-ширув ўтказилганда, бир харидорни бир сўм йигирма икки тийинга алдагансиз.

— Йўқ, йўқ, ўрток полковник, мен янглишиб кетганман. Ўша куни касал эдим, иситмам бор эди!

— Мана, ўзингиз қўл қўйган акт.

— Лекин, мен ўртоклик судида узр сўраганман, ҳайф-сан беришган.

— Сиз Ўзбекистон жиноят кодексининг бир юзу етмиш еттинчи моддаси билан жиний жавобгарликка тортилишин-гиз керак. Гражданин Зарипов, сиз камоққа олиндингиз!

Бақалок буфетчи назаримда, шу пайтда жуда, жуда ҳам ингичка тортиб кетгандек бўлди. Дадасидан кўрққан ёш боладек бурчакка тикилиб, тиззалари дағ-дағ калтирай бошлади. Ҳалиги тер босган сергўшт юзи энди совуқ урган помидордек гезариб кетди. «Ке-ке-ке...» деди-ю, тили тути-либ, яна жим бўлди. Йиғламсираганча, худди ёрдам кутган-дек бир менга, бир деразага қараб кўзларини мўлтиратиб тураверди. Ниҳоят, костюми ичида йўқ бўлиб кетган бўйнини сал чўзиб:

— Кечирасиз, бир нарса сўрасам майлими? — деб сў-ради.

— Сўранг! — жеркиб бергандек бўлди полковник.

— Шу актларни каердан олганлигингизни билсам бўладими?

— Кеча кечкурун директориңиз Одил Аббосов олиб бориб берди.

— Номард!

— Гап тамом. Буфетни кулфланг! — шундай деб, Салим-жон ака ўрнидан туриб, стол устидаги қоғозларини йиғиштириб, портфелига жойлай бошлади.

— Тўхтанг! Бир нарса айтмоқчиман! — шошилиб деди буфетчи.

— Кераги йўк. Кеча ҳамма гапни айтгансиз,— эшикка томон юра бошлади менинг бошлиғим.

— Йўк, йўк, кеча мен сизни ва бутун комиссия аъзоларини алдаган эдим, ёлгон сўзлагандим. У мени сотганда, мен қараб тураманми? Мен ўртоқ Рўзиевга тухмат уюштирилганидан хабардорман. Одил эмас, каззоб, муттаҳам у, учига чиққан порахўр у. Шаҳар савдо инспекциясига ҳам, дружиначиларга ҳам тухмат қилган. Бечоралар текширгани келгани безиллашади...

Э, ҳа, ҳамма гап бу ёқда экан-ку, деб ўйладим.

Бакалоқ буфетчининг айтишича, бахти қаро директор учига чиққан тухматчи, учига чиққан порахўр экан. Шаҳарнинг икки мавзеида иккита данғиллама участкаси, бировнинг номига олинган қора «Волга»си бор экан. Ҳар куни бош ошпазлардан эллик сўмдан, шу кўксига муштлаб сўзлаётган буфетчидан 60 сўм олар экан. Сўралган пулни бермаса ошпазларни кечаси олиб қолиб, перашка пиширтириб, вокзалга олиб чиқиб соттираркан. Район ошхоналар трестининг бошлиғи бахти қаро директордан шунақанги кўркар эканки, бошқа ошхоналарга директор тайинланаётганда шу билан маслаҳатлашар экан.

Бахти қаро директордан буфетчи ҳам кўркар экан, ўғрикка ўргатган ҳам, қалбаки коньяк тайёрлашга мажбур қилган ҳам шу ебтўймас директор бўпти. Агар буфетчи унинг қўлидан эсон-омон чиқиб кетса, аввал электромонтёр бўлган экан, яна ўз касбига жон-жон деб қайтишга тайёр экан...

— Болаларинг борми? — тўсатдан гапни бўлди полковник.

— Олти кизим бор, ўртоқ бошлиқ.

— Хотининг ишлайдими?

— Ишламайди, ўртоқ бошлиқ. Қасал, нафаси қисади.

— Айтган гапларингни ёзиб бера оласанми?

— Ёзиб бераман. У номард мени сотибди: энди мен ҳам очиб ташлайман ҳаммасини! Қўлингиздаги актларни бости-

бости қиламан, деб мендан пул олган. Хотинимни курортга жўнатаман, деб бир амаллаб путёвка топувдим, номард, дружиначиларга берамиз, деб ўшани ҳам олиб қўйди. Мен... мен...

— Йўғлама! — деди Салимжон ака ҳамон аввалги ваҳшатидан тушмай.

— Йўқ, мен...

Буфетчи Салимжон аканинг ўрнига ўтириб, тушунтириш хати ёза бошлади. Аввал қўллари қалтираб, иши юришмади, ёзганининг устидан ўчираверди. Кейин бир стакан сув ичиб олгач, қалтироғи босилиб, равон ёза кетди. Ниҳоят, ўрнидан туриб:

— Ўрток бошлик, агар, рухсат берсангиз, кизларим билан хайрлашиб келсам,— деб илтимос қилди.

— Ҳозирча сени очикда қолдираман,— деб Салимжон ака чикиб кетиш учун унга рухсат берди.

— Ростдан қамамайсизми?

— Фақат ҳалол ишлагин, қаллоблик қилмагин.

— Ҳалол ишлайман, қаллоблик қилмайман!

— Лекин, ўртамизда бўлган бу гапларни директорингга айтма.

— Айтмайман, пешанамга тўппонча қадашса ҳам айтмайман.

Бакалоқ буфетчи оёғи ечиб юборилган паррандадек сакраб-сакраб чикиб кетди. Салимжон акадан ўша актларни чиндан ҳам директор элтиб берганмиди, деб сўраган эдим, у кулиб: «Сен директорни ўзингга ўхшаган лакма деб ўйла-япсан шекилли», деб мени андак қойиб ҳам берди. Актларни у шаҳар савдо инспекцияси билан милиция идорасидан олган экан, буфетчидан гап олиш учун атайлаб, директорини айтиб берди, деган гапларни айтган экан.

Директордан ҳамон дарак йўқ. Ошпазлардан бири кириб, у киши келмас эканлар, грипп билан оғриб қолибдилар, деб чикиб кетди. Иккинчи ошпаз Карим Турсунов тунги сменада ишларкан, уни кутмай бугунги ишни тугатиб қўя қолдик.

Қўнглим бир оз таскин топгандек бўлди. Хайрият, ҳақ жойида қарор топадиган бўлди, бу ғалвадан ҳам эсон-омон кутулиб кетадиган бўлдим, деб ўйладим. Бошлиғимга, сизга мингдан-минг раҳмат, сизга, милицияга ўла-ўлгунча содик бўламан, дедим.

— Раҳмат дейишингга ҳали эрта,— деди Салимжон ака ўйга толиб.

— Нега энди, ҳаммаси беш қўлдек аён бўлди-ку?

— Одил Аббосов қари тулки, уни осонликча қўлга тушириб бўлсан. Сен билан мен тўплаган фактларни, бир ҳамла билан йўққа чиқариб қўйиши мумкин! Биламан, у бугун касал эмас, уйда ҳам ётгани йўқ. Шаҳар прокуратурасида оғайниси бор, ўша билан маслаҳат қилгани кетган. Қани энди сеҳргар бўлсаму, кўзга кўринмайдиган бўлиб олиб, овоз ёзадиган аппаратимни қўлтиқлаб уларнинг хузурига кириб, ҳамма гапларини оқизмай-томизмай ёзиб олсам... Афсуски, сеҳргарлик қўлимдан келмайди-да. Аммо бу сарик шайтонлар билан охиригача олишиш қўлимдан келади! Нима дединг, Хошимжон, олишамизми?

Мен индамадим. Негаки, шу пайтда сеҳрли қалпоқчам хакида ўйлардим. Борди-ю, Салимжон акамга очигини айтсам-чи... Йўқ, яхшиси, айтмасдан бориб олиб келаман. Бу гаплар тинчисин, уч-тўрт кунга жавоб оламану, бориб албатта олиб келаман. Ана ундан сўнг сарик шайтонлару, сарик девларнинг таъзирини беравераимиз.

— Корин қалай? — сўради бошлиғим.

— Жуда оч!

— Юр, бир кабобхўрлик қилайлик.

ПОЛКОВНИКНИНГ ЎН БИР НАБИРАСИ

Эртасига Салимжон акам ҳам грипп билан оғриб қолди. Магазинчининг хотини — ўн бир боланинг онаси Лутфи хола унга қараб турадиган, мен идорага бориб, ёзув-чизув ишлари билан машғул бўладиган бўлдим.

Кечкурун қайтсам, қўшнимизнинг Ботир, Бобур, Собир, Баҳодир, Баҳром, Бахтиёр, Севар, Саври исмли болалари менинг устозимни ҳар томондан ўраб, чуғурчикдек чуғурлашиб бошини қотиришяпти.

— Амаки, оёғингизни укалаб қўйсам менга рогатка олиб берасизми? — дейди иштонсиз юрадиган Баҳром.

— Олиб бераман, — дейди Салимжон акам ҳам кўзини очмай.

— Амаки, бўлканинг юмшоқ жойидан чайнаб, кафтимда думалатиб, қурт ясаб берайми? — дейди тўрт ёшли Бахтиёр.

— Майли, ясаб бер, — деган жавоб қайтарди унга ҳам.

— Амаки, пешанангизга латта ҳўллаб босайми? — деб, сўрайди Баҳодир.

— Ҳозир босдинг-ку?

— Тағин босгим келяпти-да.

— Ҳа, майли, боссанг-боса қол.

Саккиз ёшли Севар билан тўккиз ёшли Саври енгларини шимаришиб олиб, ҳаммаёқларини ҳўл килиб, пишиллашиб пол ювишяпти. Ботир ховлига шланкада сув сепиш билан машғул.

Сувни ховлига сепяптими, бошидан қуяяптими, билиб бўлмайди, нега десангиз, худди сувга тушган мушукдек ҳаммаёғи шалаббо.

— Амаки, менга нима олиб берасиз? — деб сўрайди Саври.

— Сочингга лента олиб бераман.

— Менга-чи? — эркаланади Севар.

— Сен кимсан ўзинг?

— Мен Севарман-ку.

— Э, анови дадаси магазиндан сотиб олган қизми?

— Йўқ, мени ойим туккан.

— Ха, майли, сенга елим қўғирчоқ олиб бераман.

Салимжон ака шу ётишда касалга эмас, кишлоғимиздаги боғчанинг энагасига ўхшарди, катта-кичик болалар чуғурлашиб, у ёқ-бу ёғидан торткилашиб, унга ҳеч тинчлик беришмасди. Аччиғим чикиб: «Қани, уйларингга жўнаб қолинглар,— деб уришдим уларни,— бўлмаса грипп юкиб қолади». «Биз грипп бўлиб ўтганмиз, энди юкмайди», деб чуғурлашди болалар. Қўлимга супурги олиб, худди урмоқчи бўлгандек ўдағайлаб ҳаммаларини ҳайдаб солмоқчи бўлувдим, Салимжон акам: «Қўй, ҳайдама, ўзим чақиртириб чиқдим, шуларни кўрсам касалим енгиллашади», деб кўнмади. Ҳамшира укол қилгани келган эди, унга кўзимни қисиб: «Аввал болаларга нина тикаркансиз, Салимжон акам айт-яптилар», дедим.

Болалар шаталоқ отиб қочиб қолишди, ховли сув қуйгандек жимжит бўлиб қолди. Иккита чинни косада мастава кўтариб, магазинчи Неъмат ака чиқди.

— Тузукмисиз? — деди у Салимжон аканинг оёқ томони-га ўтираётиб.

— Иснтмам тушди шекилли, ўзингнинг ишларинг қалай?

— Бугун яна муштлашиб кетишимга оз қолди.

— Бўлар-бўлмасга муштлашаверар экансан-да.

— Бўлар-бўлмасга эмас. Ҳошимжон, бор, иккита қошиқ олиб чиқкин... Салимжон ака, шу маставани ичинг, терлайсиз. Тўхтанг, мана бу дорини аввал ичиб юборинг, буям терлатади шекилли, менам шундан тузалдим... Бўлар-бўлмасга муштлашма дейсиз. Шу баттоллар билан муштлашмай бўларканми. Эрталаб юз қоп ун келиб қолди. Экспедитор унни туширмай, қопига бир сўмдан берасан, деб туриб олди. Бир тийин ҳам бермайман десам, бўлмаса бир

коп ҳам ун ололмайсан, деди. Оламан дедим, ололмайсан деди. Оз колди мушшлашиб кетишимизга.

— Унни ташлаб кетдими, ахир? — гижиниб сўради полковник.

— Бермади. Сизга юз марта айтдим, шуларнинг попуғини бир силаб кўйинг деб.

— Улгурмаяпмиз-да.

Салимжон акам маставани кайноқ-кайноқ ичиб, ўралиб ётиб олди. Магазинчи бўшаган косаларни олиб чикиб кетди. Мен бўлсам бошлиғим ҳақида ўйлай бошладим. Бечорага жуда қийин, ҳатто касал ётганида ҳам порахўрлар ҳақида шикоят қилишиб, тинчлик беришмайди. Жиноятчилар бўлса, кучайгандан-кучайиб боряпти. Уч кунда ўн тўртта шикоят тушди, ҳали биттасига ҳам қўл урганимиз йўқ. Бирини тугатсанг, иккинчиси чиқади. Ким билади, ҳозир анови бахти қаро директор мени жавобгарликка тортиш учун қанақа тадбирлар кўраётган экан. Ишқилиб, Салимжон акам тезрок тузалсинлар-да, бўлмаса, улар мени нақ асфаласофилинга жўнатишлари ҳеч гап эмас.

Салимжон акамнинг эски, шалоғи чикқан, узокдан қарасангиз ўрмалаб кетаётган кўнғизга ўхшаб кўринадиган «Москвич»и бор экан. Райсобеснинг шофёри икковимиз уч кун уннаб, уни оёққа турғаздик. Шанба кунни эди. Салимжон акам касалдан бутунлай соғайиб, яна аввалгидек кувноқ, аввалгидек ҳазилкаш бўлиб қолди. Неъмат аканинг болаларини циркка олиб борадиган бўлди.

— Ўзимиз бораверсак бўлмайдими? — деб сўрадим. Салимжон акам, сен нимани тушунасан, дегандек бир оҳангда кулиб қўйди.

— Дадасига ачинмайсанми? — деб сўради охирида.

— Нега ачинар эканман, соппа-соғ-ку!

— Соғликкаю соғ-а, лекин унга жуда қийин. Ўн битта болани катта қиламан деб, ҳар кун икки сменада ишлайди бечора,— шошмасдан тушунтира бошлади бошлиғим. Уларни сен билан мен ўйнатмасак, стадионга бориб, бутилка йиғишади, безориларга қўшилиб кетишади. Карим аканга ўхшаб, расво бўлади... Ундан кейин, ҳали сенга айтдим-ку, шу болалар билан бирга бўлсам, ўзим ҳам яйрайман. Каримнинг қамалганини, келинойингнинг вафот этганини бир оз бўлса ҳам унутама... Неъмат аканг яхши одам... Раҳматли келинойинг ҳам бу чуғурчиқларни жон-дилидан яхши кўрарди. Ҳаммасини ўзи туғдирган, киндигини ҳам ўзи кесган. Раҳматли, хўп ажойиб аёл эди. Сен болаларнинг сочини олиб тур.

— Сиз-чи?

— Магазинга бораман. Болаларга қўйлак олиб бермоқчиман. Бу пулларни сақлаб, кабристонга олиб кетармидим? Тўғрими, ўртоқ сержант?

— Тўғри айтасиз, ўртоқ полковник. Иложи бўлса менга ҳам битта қўйлак олиб беринг,— деб қўйдим.

Болалар менинг сартарош эканлигимни билишмас экан. Аввалига бошимизни кесиб оласиз деб, кўнишмади. Мен ким сочини олдирмаса Салимжон акам циркка олиб бормас экан, деган эдим, қизик томошадан махрум бўлишдан кўркишди шекилли, олдин мен олдираман, олдин меникини оласиз, деб навбат талашиб қолишди.

— Амаки, сиз милицияда сартарош бўлиб ишлайсизми? — деб сўради Ботир.

— Тўғри, сартарош бўлиб ишлайман.

— Амаки, сиз соч бўяшни ҳам биласизми? — деб сўради Бобур.

— Биламан.

— Менинг сочимни қорага бўяб беринг.

— Нега энди қорага бўяр эканман?

— Ҳаммаси мени маллавой деб чақиради.

— Сени ким маллавой деса, ўтқир устарам бор, ўша билан шартта кулоғини кесиб ташлайман.

— Иккала кулоғини ҳам кесасизми?

— Икковини ҳам кесаман.

Бу гапдан Бобур жуда хурсанд бўлиб кетди шекилли, ишлатилмаганидан занглаб, тишлари ўтмаслашиб қолган машина қайчи сочларини юлиб олса ҳам, бўйнини ичига тортганча, жим ўтираверди.

Бир соат ўтар-ўтмас чуғурчикларнинг бошини тарашлаб ташладим. Бу орада Салимжон акам ҳам оладиганини олиб қайтиб келди. Янги қўйлақларни кўриб, болалар шунақанги севиниб кетишдики, бу чексиз қувончларни мен ҳеч таърифлай олмасам керак. Ҳамиша иштонсиз юрадиган Баҳром ўзига аталган янги шимни қўлтиғига қисганича ирғишлай бошлади. «Нега киймайсан?» десам: «Керак бўлганда тугмасини ечолмасам, шимимни ҳўл килиб қўяман», деб циркка иштонсиз жўнаш пайидан бўлди.

Йўлга чикдик. Мен рулда, полковник олдинги ўриндиқда, чуғурчиклардан еттитасини орқа ўринга ўтказиб, битта сал каттароғини багажникка ётқиздик; багажникда у ўтган йили икки марта лола сайлига ҳам бориб келган экан. Йўлга чиқишимиз билан мен негадир жуда, жуда ҳам хурсанд бўлиб кетдим. Бутун шаҳар милиционерлари устоз деб ҳурмат қиладиган эътиборли бир одам билан мана шундай ёнма-ён ўтириб, томошага кетаётганимданми ёки

Ўзим ҳам билмаган бошқа бирор сабабданми, ҳар қалай ўзимда йўқ хурсанд, қалбим ғурур, ифтихор ҳислари билан лиммо-лим тўлган эди.

— Болалар, ашула айтишни биласизларми? — деб сўрадим орқамга ўгирилиб.

— Йўқ, шеър ўқишни биламиз, — дейишди чуғурчиқлар.

— Қани бошланглар бўлмаса!

— Ўкинг аъло.

Бўлинг доно,—

Деган бизга,

Ленин бобо,—

дея бир-бирига гал бермай шеър ўқиб юборишди болалар. Машина йўлнинг қок ўртасида пат-пат қилиб тутун чиқарди-ю, таққа тўхтаб қолди. Стартёрни шунча боссам ҳам ўт олмади. Бензин келмаяптимики деб, карбюраторни қараган эдим — ҳаммаси жойида. Эҳтимол, ток узилгандир, деб бабинани пайпасладим — ток ҳам бор.

Салимжон ака ҳам тушиб, машинанинг у ёқ-бу ёғини кўздан кечирган бўлди-ю, «ҳаммаси жойида-ку» дея елкасини қисиб қўйди.

— Аккумулятор кучсизланибди, итариш керак, — деб таклиф қилдим. Маслаҳатим полковникка ҳам маъқул бўлди. Болалар тушиб худди ширали бир нарсага ёпишган пашшадек ҳар томондан машинага ёпирилишиб, уни чоптириб кетишди. Беш метр, ўн метр... Мана, икки юз метрча юриб қўйдик ҳамки, қани энди зорманда ўт олса! Бошлиғим болаларни олиб йўловчи машинада циркка жўнайдиган, мен машинани тузатиб, орқаларидан етиб борадиган бўлдим.

Яна кўп уннаб кўрдим. Ўткинчи машиналарнинг менга қараганда хийла тажрибалироқ шофёрлари ҳам бир иш чиқаришолмай, «бу шалок аравани темир-терсақлар дўконига топшириб, ўрнига ов милтиғи олса яхши бўларди...» деб маслаҳат бериб, ўтиб кетишаверди. Охири кўмир ташийдиган аравага судратиб, уйга қайтиб кетдим. Гулларга сув қуйган бўлдим, чўлтоқ супурги билан ҳовлини супуриб чиқдим. Лутфи холам бир лаган мошкичири олиб чиққан эди, уни пок-покиза тушириб олгач, кайфиятим яна ўз-ўзидан кўтарилиб кетди. Ўзи мен доим шунақаман, бирор нарсадан хафа бўлиб турганимда тўйиб овқатланиб олсам, хафагарчилигим тарқайди-кетди. Ҳуштак чалиб, хонани айланишга тушдим. Бирор нарса ўқиш ниятида жавонни очган эдим, Салимжон акамнинг ёзувларига кўзим тушиб қолди. Бировнинг хатини ўқиш аслида одобдан эмаску-я... лекин мен бегона эмас, Салимжон акамнинг тутинган ўғли-

ман-ку, нега энди ўз дадамнинг ёзганларини ўқишга ҳақ-қим бўлмас экан!

Бошлиғим ёш милиционерлар учун китоб ёзаётганини эшитган эдим. Бу ёзувлар ўша китобнинг қўлёзмаси экан. Тозарок ёзилган бир жойини топиб ўқий бошладим:

«Сен милицияга ишга келдингми, демак халққа, ҳукуматга хизмат қилишга бел боғлабсан.

Энди, мулоҳазанг чуқур, ўзинг совуққон бўл. Меҳрли, шафқатли, қалби қайноқ бўл. Соф бўл, эгри қўл бўлма!

Сен, ҳукумат номидан гапирасан, энди шунга лойиқ бўл.

Одамларга ишон, одамлардан ёрдам кут.

Адашганлар кўп, ёрдам қўлингни тут.

Мақсаднинг қамаш эмас, қамокдан олиб қолиш.

Одамларга баҳо беришга шошма, баҳо бердингми, сўзингдан қайтма.

Сенинг обрўйинг — милициянинг обрўйи. Милициянинг обрўйи — ҳукуматнинг обрўйи. Обрўйингга эҳтиёт бўл.

Ўзинг тартибли бўлмасанг, ўзгадан тартиб кутма.

Қаттиққўллик қилу, одил бўл. Шунда ҳурматли бўласан».

Биласиз-ку, кўп ўқисам уйқум келадиган одатим бор, қўлёзманинг у ёғини ўқий олмадим. Фақат бу менга бағишлаб ёзилганга ўхшайди, деб пичирлашга улгурдим, холос. Пешанамни қўлёзмаларга қўйганимча донг котиб ухлаб қолдим.

БАХТИ ҚАРО ДИРЕКТОР ЯНА ҲУЖУМГА

ЎТДИ

Жанг қизиқ кетди. Бир томонда бахти қаро директор бошлиқ тухматчилар енгларини шимариб, тиним билмай ишлаб туришибди. Бир томонда полковник ўртоқ Отажонов бошлиқ адолат комиссияси иш кўряпти. Адолат комиссияси ўртоқ Рўзиевга, яъни менга тухмат қилган ошхона директори ва унинг қора қилмишлари хусусида икки папка ҳеч рад қилиб бўлмайдиган ҳужжат йиғди. Меҳнаткашлар томонидан юқори идораларга ёзилган йиғирма бир шикоятнинг асл нусхаси сўраб олинди, ошхонадаги қаллоблиқни қайд қилувчи шаҳар савдо инспекцияси, милиция ва халқ контролидан олинган актлар, бир ошпаз, бақалок буфетчининг тилхати ва яна мен беҳабар бўлган қанчадан-қанча актлару, фактлар жамулжам қилиниб, папкаларга жойланди.

Буларнинг ҳаммасини рад қилиш учун бахти қаро директор ҳам бир папка материал тўплаб, қуйидаги даъволарни ўртага ташлади.

Биринчидан, милиция бўлими каттик туриб ҳимоя қилаётган сержант Рўзиев аслида руҳий касал, яқинда беш сутка жиннихонада ётиб чикди. (Справкага қаралсин.)

Иккинчидан, адолат комиссиясига бошчилик қилаётган полковник Отажоновнинг ўзи ҳам пок эмас, ўгли ашаддий жиноятчи бўлган. Қамокхонада ётибди. (Справкага қаралсин.)

Учинчидан, порахўр сержант Рўзиев полковникнинг туғишган жияни бўлади. Уни ўз уйига олиб бориб олган. (Маҳалла комиссияси берган справкага қаралсин.)

Тўртинчидан, полковник ўртоқ Отажонов комиссия аъзоларининг касал бўлиб қолганлигидан фойдаланиб, ошхонага бориб, ўз хизматини ҳалоллик билан ўтаб турган буфетчи Зокир Зариповнинг пешанасига тўппонча қадаб: «Ўртоқ Рўзиевга тухмат қилган эдим, директор ёмон одам, тухматни ўша уюштирди...» деб ёзиб берасан, бўлмаса отиб ташлайман, деб дўк урган. (Буфетчи Зокировнинг райисполком раиси муовини номига ёзган шикоятини илова қиламиз.)

Хуллас, ана шундай даъволардан яна еттитаси келтирилиб, охирида, биз бу адолат комиссиясига энди ишонмаймиз, бошқа, чинакам адолатли комиссия тузилишини сўраймиз, деб ёзишибди.

Мана бугун адолат комиссияси ўзининг энг охирги мажлисига тўпланди. Яна бир неча соатдан сўнг мулла Ҳошимнинг иши ё у ёқли, ё бу ёқли бўлади. Бу ёқли бўлса, нур устига нур, яна ўйнаб-кулиб, шерикларини ҳам кулдириб, милицияда ишини давом эттираверади. Борди-ю, у ёқли бўлса-чи, тамом. Меҳрибон бувижони қамокхонага совғасалом ташийвериб, оёқдан қолди деяверинг.

Салимжон ака бугун ҳар кунгидек қувноқ эмас, ғамгин ўтирибди. Кўзлари ўйчан, серташвиш боқади. Афтидан, бакалоқ буфетчининг иккиюзламачилиги уни ўйлантириб қўйганга ўхшайди. Адолат комиссиясининг иккинчи аъзоси капитан Қаромат Ҳошимова аввал қандай бўлса бугун ҳам шундай, ковогидан чакиллаб захар томиб турибди. Уни жуда қаттиққўл дейишади, ўзи милиция бўлимидаги жамики коммунистларнинг бошлиғи. Шунча вақт ишлаб бир марта ҳам қулганини кўрган эмасман. Ишга янги келган маҳалимда унга «келинойи» деб мурожаат қилиб, нақ балога қолганман.

Адолат комиссиясининг учинчи аъзоси Жамол Қорабоев худди кечаси яхши ухламаган кишидек мудраб, аҳён-аҳёнда эснаб қўяяпти. Унинг ғалати одати бор — ҳеч қачон, ҳеч кимга эътироз билдирмас экан. Салимжон акам бирор фикрни ўртага ташласа:

— Тўғри, ажойиб фикр,— деб кўяди у.

Капитан Ҳошимова Салимжон акамга эътироз билдириб, бошқа фикрни баён қилса:

— Тўғри, буниси ҳам ажойиб фикр,— деб кўяди Қорабоев. Гоҳо менинг бошлиғим бўғилиб:

— Сизда тайинли бир фикр борми ўзи?— деб сўрайди. Жамол Қорабоев беозоргина кулиб:

— Адолатга озор етмасин дейман,— дейди.

Шундай қилиб, учовлари жамулжам бўлиб ўтиришибди. Капитан Ҳошимова бахти қаро директорнинг папкасини узок вараклади, ниҳоят бошини кўтариб:

— Ётиб қолгунча отиб қол, қабилида иш тутишяпти. Хўш, Салимжон ака, энди нима қилдик? — деб сўради.

— Менимча, буфетчини чақириш керак.

— Тўғри,— деди Ҳошимова. Сўнг Қорабоевга мурожаат қилди.— Сиз қандай фикрдасиз?

— Мен ҳам чақириш тарафдориман,— деб секингина эснаб кўйди Қорабоев.

Бакалок буфетчини телефонда чақиришган эди, қанот боғлаб ўчиб келдими, ўн беш минутдан сўнг остонада ҳозир бўлиб, икки қўли кўксида эгилиб салом берди.

— Сен нега ўз фикрингдан қайтдинг? — сўради полковник.— Менга директорингнинг кирдикорларини ёзиб берган эдинг-ку. Мана бу хат сеникимиз?

— Меники, ҳурматли бошлиқ.

— Нега фикрингдан қайтдинг?

— Сиз ўша куни мени кўрқитдингиз.

— Нима деб кўрқитдим?

— Отаман деддингиз.

— Мен умуман тўппонча тақмайман-ку?

— Ўша куни кўлингизда ўқланган тўппонча бор эди.

Полковник қалтираб кетди. Ҳаяжонланса оқ оралаган калин қошлари паст-баланд бўлиб, бир кўзи хиёл қисилиб, бошқаси олайиб кетарди. Ҳозир ҳам шундай бўлди. Салимжон ака бошини кескин кўтариб:

— Қани, менинг кўзимга тўғри қара-чи, баракалла! Ана шундай туриб жавоб берасан. Ўша куни менинг кўлимда тўппонча бормиди? — деди.

— Бор эди! — бақрайиб туриб деди буфетчи.

— Қанақа тўппонча эди? Кўзингни олиб қочма, қанақа тўппонча эди, деяпман?

— Қанақалиги... эсимда йўқ.

— Ранги окмиди, сарикмиди?

— Эсимда йўқ.

— Эҳтимол окдир?

— Ҳа, ок эди, шекилли.

— Елғон! Мен доим сарик тўппонча такаман.

— Ҳа, ҳа, сарик эди!

— Елғон! Ҳамма тўппончаларнинг ранги қора бўлади!

— Қо-ко, қо-ко... — буфетчи Салимжон аканинг юзига қараганча дағ-дағ калтираб, худди тухум қилишга кетаётган она товукка ўхшаб, «қо-ко»лай бошлади. Унга сув ичирмоқчи бўлишган эди, тишлари стаканни тараклатиб, сувни тўкиб юборди. Ўтказиб қўйишувди, калтироғи босилиш ўрнига баттар кучайиб кетди, столларни ҳам қисирлата бошлади. Ниҳоят, ўзига келиб:

— Мени отмоқчи бўлиб кўрkitгансиз, бошқа гапим йўқ, — деди-да, шартта ўрнидан туриб, худди биров орқасидан қувлаётгандек, югуриб чикиб кетди. Ўтирганлар шарақлаб кулиб юборишди.

— Бечорага жуда кийин! — деди капитан Ҳошимова чиндан ҳам раҳми келиб. — У ёкка борса, бошлиғи қўймайди, бу ёкда сизнинг кўзингиздан кўрқади... Лекин Салимжон ака, хафа бўлманг-ку, кўзингизда аллақандай бир куч бор. Очиғини айтсам, астойдил тикилиб қарасангиз, мен ҳам кўрқиб кетаман.

— Мен ҳам кўркаман, — деб яна эснади Қорабоев.

— Бу кўзларимда яхшилар учун шафқат, ёмонлар учун даҳшат бор, — кулиб қўйди полковник. — Астойдил тикилсам, иродаси бўшроқ одамни ухлатиб қўяман... Лекин буфетчи боплаб қочиб қолди... Бари бир ҳақиқатни айтишга мажбур қиламан уни.

Маслаҳатлашиб, ошпаз Ўрозни ҳам чакирадиган бўлишди. Ўроз кабинетга кириши билан дарров уйнинг шифтига қараб, ўша ердан кўзини узмай:

— Сиз борган куни кечаси директорнинг уйида ҳаммамиз тўпландик. Мен ўртоқ полковникка ҳеч нарса ёзиб берганим йўқ, дедим.

— Директорнинг уйида яна кимлар бор эди? — шошилиб сўради Ҳошимова.

— Иккита бегона одам ҳам бор эди.

— Сиз уларни танимайсизми?

— Йўқ. Ҳар қалай обрўли кишилар бўлса керак. Яхши кийинишган эди. Яна бир нарса айтмоқчиман.

— Ҳўш?

— Боғот кўчасидаги қиркинчи уйда директорнинг юзга коп ўғирланган уни бор.

— Шунча ўрни нима қилади у?

— Кечаси перашка пиширтириб, вокзалга чиқариб соттаради.

Полковник хурсанд бўлиб кетди шекилян, ўрнидан туриб, хамон шифтга тикилиб турган ошпазга яқинлашиб, унинг елкасига кўлини ташлади.

— Сенинг виждонли йигит эканлигингни биринчи учрашувдаёқ сезган эдим. Сен бу ифлос одамлар орасига тасодифан тушиб қолгансан. Ҳалол йигит бўлганинг учун мукофот тарикасида бошқа ошхонага ўтишингга ёрдамлашаман. Ошхонага бош ошпаз бўлиб ўтасан.

— Мен кетсам майлими? — сўради ошпаз.

— Сизларда бошқа савол йўқми? — комиссиянинг бошқа аъзоларидан сўради полковник. Маълум бўлишича, икковларида ҳам ҳеч қандай савол йўқ экан.

Ўроздан сўнг бахти қаро директорни чақиртиришди.

Қизик, мен бу одамга илгари синчиклаб қарамаган эканман. У доим кўзларини қисиб, кишига худди мазах қилаётгандек боқар экан. Лаблари бир-бирига маҳкам ёпишиб, олдига хиёл чўччайиб турганидан, хоҳ кўринг, хоҳ кўрманг, худди оёқ остида қолиб эзилган анжир шафтолининг ўзгинаси дейсиз. Дўнг пешанасининг йилтираб туриши, юзининг сергўштлиги, бурнининг бақага ўхшаб ялпоқлиги афтини худди довучча чайнаб олгандек бужмайиб туриши, бир қарашда, одамнинг раҳмини келтириб юборади. Яна бир қарашда эса, аччиғини чиқаради. Савол-жавоб узоққа чўзилмади. Бахти қаро директор «мен бу комиссияга жавоб бермайман, адолатлироқ комиссия тузилишини талаб қиламан», дея хайр-маъзурни нася қилиб чиқиб кетди.

— Сизнинг фикрингиз? — Ҳошимовадан сўради полковник.

— Бу осонликча таслим бўладиган хилидан эмас, — деди Ҳошимова.

— Сиз нима дейсиз? — Қорабоевга мурожаат қилди менинг бошлиғим.

— Мен ҳам шу фикрга қўшиламан, — деган жавоб қайтди капитандан.

Узоқ маслаҳатлашишгандан сўнг ниҳоят ошпаз берган маълумотга асосан, учта оператив группа тузиб, ошхонани, вокзалдаги перашка сотувчи ғилдиракли аравачаларни, Ботот кўчасидаги қирқинчи номерли уйни текширишдан ўтказадиган бўлишди. Текшириш кеч соат ўнга белгиланди.

Дружиначи йигит-қизлардан, кекса пенсионерлардан кўпроқ олишди-ю, негадир, мени ҳеч қайси группага қўшишмади.

— Мен-чи? Мен ким билан бораман? — сўрадим бошлиғимдан.

— Сен шу ерда штаб бошлиғи бўлиб қоласан, — деди

Салимжон акам. Ҳазиллашиб айтдими, чиндан айтдими, бунисини суриштириб ўтирмай, ўша куни тунги соат ўн иккиларгача идорада қоқилган қозикдек кимираммай ўтирдим. Биринчи бўлиб, Салимжон акамнинг оператив группаси қайтди.

— Телефон қилишмадими? — ҳовлиқиб сўради полковник.

— Йўқ, — дедим уйкусираб.

— Ҳошим, мени табрикласанг бўлади. Жуда катта ишни очиб келдим. Ун, ёғ, шакар, коп-коп майизлар дейсанми! Бу ҳазилакам гап эмас, ўғлим!

Иккинчи бўлиб Каромат келинойимнинг группаси қайтди.

— Ишлар зўр! — деди у ўзини диванга ташлаб. — Минг-тача перашка, олти юзтача коржик, ҳаммаси фактурасиз! Вой номардлар-эй! Вой номардлар-эй! — Салимжон ака, энди мен борай, эмизикли болам бор. Йиғлайвериб, дадаси шўрликни қийнаб юборгандир. Мана актлар, сотувчилардан факат биттаси қўл қўймади... Мен кетдим.

Энг охирида капитан Қорабоев бошлик группа қайтди. У иккита ишбилармон, тажрибали пенсионер чол билан ошхонадан ошпазларнинг тугун кўтариб чиқишини пойлашган экан. Ошпаз буни сезиб қолиб, орқа эшикдан чиқиб, жуфтакни ростлаб қолишибди.

— Ишни расво қилибсиз! — деди полковник бўғилиб.

— Ўзим ҳам шу фикрдаман, — афсусланиб, бош чайқаб қўйди капитан.

ЮРАККА ХАНЖАР УРИШДИ

Мана энди, кимматли дўстларим, ҳамма нарса кундек равшан бўлди ҳисоб. Мулла Ҳошимжоннинг бўйнига қўйилган айбларни олиб ташлаш соатлари ҳам яқинлашди. Бахти қаро директорнинг ўзи ўғрибоши экан, яширинча пиширилган таомларнинг пулини паққос чўнтагига ураркан. Бугун адолат комиссияси доклад ёзиб, икки нусхада кўчиртириб, бирини бошлиғимиз ўртоқ Усмоновга, иккинчисини министрликка жўнатиб юборса ҳам бўларди-ю, аммо ўртага бир хайрли иш тушиб қолди-да.

Нуъмонжон Насимов деган лейтенант уйланадиган бўлиб қолибди, тўй комиссияси тузилиб, капитан Ҳошимова унга раис бўлибди. Мен илгари милиционерларнинг тўйини ҳеч кўрмаган эдим, ҳаммаёқни погонлилар босиб кетиб, бир-бирларига честь беришавериб, тўй ҳам тўйдек бўлмас, деб кўрккан эдим, йўқ, унақа бўлмади. Меҳмонларнинг ҳаммаси нафталин билан атирнинг аралаш ҳиди анқиб турган чиройли костюмлар, йилтироқ туфлилар кийиб келишибди.

Мен Салимжон акамнинг топшириғига кўра, тўйхонада югуриб-елиб хизмат килар эдим. Қўл-оёғи чакконгина йигит эмасманми, гоҳ ошхонага югураман, гоҳ ўчоқ бошида пайдо бўлиб қоламан, гоҳ самоварга ўт калаб кетаман. Ўрганиб қолган эканман, унвони ўзимниқидан каттарокларга ҳадеб гоз туриб честь бераверган эдим, тўйбоши капитан Ҳошимова:

— Тўйда честь берилмайди, Ҳошимжон! — деб шивирлади қулоғимга.

— Хўп бўлади, келинойи! — деб унга ҳам честь бериб қўйдим.

Аммо-лекин, тўйхонани ҳам қойилмаком қилиб безаб юбордик-да! Бувижоним ишлатадиган ангишвонадек келадиган лампочкалардан ранг-баранг гуллар ясаб, чор томонга осиб қўйганмиз. Салимжон акамнинг ховлисидан келтирилган кучок-кучок анвойи гуллар ноз-неъматлар тўла столларга хусн бериб турибди. Бир милиционер йигит ола-була тарвузлардан чиройли саватчалар ясаркан, ўша саватчаларнинг ёнларига ҳам атиргуллардан санчиб, столларга териб қўйганмиз. Бизнинг қишлоқларда тўппа-тўғри ковуриб ёки пишириб ейилаверадиган қўй гўштларни ҳам тарелкаларга юлдузсимон қилиб теришиб, ўртасига аллақандай нарсалар қўйишаркан бу ерда.

Ноз-неъматлар мўллигидан узун столларнинг бели нақ эгилай деб турибди.

Нихоят, меҳмонлар келиб бўлгач, тўйбоши Каромат опа базмни очиб, куёв-келинлар бахтига қадах кўтаришларингизни сўрайман, деди. Мен қадах деган сўзни эшитиб, бир қадах арок туфайли бошимга қандай ташвишлар тушганини эсладим-у, югурганимча ташқарига чикиб кетдим. Эшик олдида бир кишига қорним билан урилиб кетдим. Бундай бошимни кўтариб карасам, ёпирай, ўнгимми-тушимми, қаршимда қулимсираганча, ўша жиннихонада танишганим — кечаси билан от бўлиб кишнаб чикадиган Ориф ака турибди.

— Ассалому алайкум! — дедим кўришиш учун қўлимни узатиб. — Кани, ичкарига марҳамат.

— Йигитча, сизни каердадир кўрганга ўхшайман? — сўради амаким. — Тағин Наполеон Бонапартнинг ўзи бўлманг!

— Йўк, мен кирчанғи отман, бир кишнаб берайми? — деб қулиб юбордим. Қулиша-қулиша, Ориф акани ичкари олиб кириб, ўз обрўйи, ўз мавқеига мос бир жой танлаб ўтқаздим.

Уни тинчитганимча бўлмай, ҳурматли меҳмонлар келиш-

япти, деб ҳамма гур этиб ўрнидан турди. Ўғрилиб қарасам, Салимжон акам билан шаҳар милиция бўлимининг бошлиғи, ҳў бирда мен соқолини ҳафсала билан олиб кўйганимда «сендан қанақа милиционер чиқишини айтолмайман-ку, аммо яхши сартарош чиқади», деган генерал кириб келяпти. Шошмасдан бошларини қимирлатишиб, гоҳ ўнгга, гоҳ чапга салом беришиб, куёв-келинднинг ўнг томонига ўтиб ўтиришди.

Шошиб қолдим. Ўзимнинг сартарошхонада эмас, балки милицияда ишлаётганлигимни ҳурматли генералга бир кўрсатиб кўйгим келиб кетди. Олдиларига қандай борсам экан? Ҳа, топдим, ошхонага қираман-да, ковурилган, қайнатилган, димланган гўштлардан бир лаган босиб чиқаман...

Лаганни олдиларига кўяётиб, одоб билан салом бергандим, генерал бошини кўтарди.

— Соқолингизни олиб кўйгандим, эсингизда борми?

— Бу, ҳалиги курсант бола-ку! — деб генерал кутилмаганда менга қўл узатиб қолди. — Қалай, ўқишларни тугатдингми?

— Тугатдим, ўрток генерал.

— Сартарошхонада ишляапсанми?

— Йўқ, менда ишляапти, — гапга аралашди Салимжон акам, — бирга ишляапмиз.

— Жуда гўр-ку, — деди генерал.

— Гўрликка гўр-а, лекин ўзим пишириб оламан.

— Адаш, сенинг шу одатинг яхши, ҳаммага умид билан қарайсан.

Худди шу пайтда тўй кечасига раислик қилаётган Каромат келиноним микрофонга йўталиб, ширин суҳбатимизни бўлиб кўйди.

— Навбат созандаларга!!

Шаҳар милицияси бошқармаси қошидаги йигирма икки кишидан иборат бадний ҳаваскорлик тўгараги аъзолари ташриф буюришиб, икки қаравотни лик тўлдириб, созларини созлашиб, томоқларини ҳам оз-оздан мойлашиб ўтиришган эди. Ашула бошлаб юборишди, ашула кетидан ашула, машқ кетидан машқ уланиб кетаверди. Ҳамманинг кўзқулоғи, бутун диққат-эътибори қаравотларда бўлиб қолди.

Бир маҳал, сўрида ўтирган созандалардан бири шеригининг тиззасига қўлини тираб ўрнидан турди-да, меҳмонларга қараб неғадир, бир қулиб кўйди:

— Рухсатингиз билан, навбат сержант Суръат Ориповга! Суръатжон ажойиб истеъдод эгаси, ҳам шеър ёзади, ҳам қуй яратади, ҳам ашула айтади. Суръатжон, меҳмонлар сизни қутиб қолишди!

Э-ха, ҳамма гап бу ёқда экан-ку, деб ўйладим ичимда. Шу пайтда негадир жуда хурсанд бўлиб кетдим. Суръат ака факат кечаси йўлдан адашганларни жиннихонага элтиб қўйиш билангина шуғулланмас экан, шеър ёзаркан, куй яратаркан, кани бир эшитайлик-чи!

Эл учун, халким учун, туну кун хизматдаман,
Шул сабаб кадрим ошиб, эъзоздаман, шўхратдаман.
Енгин чикса сув бўлиб, сув тошса ғаввос бўлиб,
Элда тартиб ўрнатиб, хар куни хурматдаман.
Ниятим шу, интизом хар ерда баркарор бўлса,
Катта-кичик, сизу биз — хурматда баробар бўлса,
Сокин ўтса постимиз ҳам ғалвасиз ўтса тунлар,
Кўнгиллар ҳам мисли тонг — бегарду бегубор бўлса.

Суръат ака танбур чертиб, шунақанги бир завқ билан куйлардики, ёкимли тўлқинлар ҳатто ўчоқ бошидаги ошпазларни ҳам сеҳрлаб қўйди. Улар қўлларидаги капгиру човлиларни қозонга ташлаб, бўйинларини чўзишиб, ўртага тикилганларича шамдек қотиб қолишди. Куй ҳаммадан ҳам генерални махлиё қилиб қўйганди. У ўзи ҳам сезмаган ҳолда, ашула баландласа секин ўрнидан туради, пасайса яна секин ўрнига ўтиради. Ашула тўхташи билан шунақанги бир қарсак янградик, назаримда, тепамиздаги лампочкалар-у, дарахтларнинг яланғоч новдалари ҳам одамларга қўшилиб қарсак чалиб юборгандек бўлди.

— Офарин, ука, минг офарин! — Генерал ўрнидан туриб, Суръат акани қакириб ёнидан жой берди. Ҳалиги Суръат акага номер берган созанда яна ўрнидан туриб:

— Қимматли меҳмонлар! — дея одамларни ўзига қартиб олди. — Тўйда ўйин-кулги, хурсандчилик ярашади дейишади. Ўйнагани, кулгани тўпланганмиз бу ерга. Мана, даврамизда хурматли акахонимиз Жамол Қорабоев ўтирибдилар. Навбатни шу кишига берсак.

Жамол аканинг созандалар билан ўтирганини кўрувдиму, аммо у ҳам шуларнинг группасидан эканини билмаган эканман. Мен шунчаки чой-пой қуйиб бериб, уларга хизмат қилиб ўтирган бўлса керак, деб ўйловдим.

Капитан ўрнидан туриб, қўллари билан икки сонини шапалаб:

— Ку-ку-ку! — дея қичкириб юборди. Одамлар аввалига овоз қаяқдан келганини пайкамай, бир хиллари томга, яна бир хиллари дарахтларнинг шохига кўз ташлаб олишди. Капитан иккинчи марта қичқирган эди, даврада гур этиб кулги кўтарилди.

Кулги босилгунча капитан ўртага чикиб олди ва:
— Онам товукбокар бўлиб ишларди, болалигим товуклар орасида ўтган,— дея меҳмонларга мурожаат қилди.— Товукларнинг овозига тақлид қилишни ўшанда ўрганганман... Мана, даканг хўроз дон топиб, макиёнларни чакиряпти...

Назаримда, шу пайтда Жамол ака чинакам хўрозга айланиб қолгандек бўлди. Унинг овози ва ҳаракатлари одамларнинг кўз ўнгига ҳақиқий хўрознинг ўзгинасини келтириб кўйди.

Қарсак янгради.

— Ферма мудири товук шўрва ичгиси келиб, она товукни ушламокчи бўляпти, она товук лапанглаб, мана бундай қилиб қочяпти...

Даврада аввал кулги, қийкирик, сўнг яна қарсак янграб кетди.

— Фермамизда иккита каклик ҳам бўлар эди, бир уни ёнларидан ўтиб кета турсам, мана бундай қилиб сайрашаётган экан...

Яна кулги, яна қарсак, яна офаринлар ёғилди! Жамол ака чинакам санъаткор экан. Назаримда, унинг қорнига ҳар хил паррандалар жойлашиб олиб, галма-галдан сайрашаётганга ўхшайди. Гох булбул нолиш қияпти, гох беданалар «битбилдик» отиб кетишяпти... Йўқ, сиз нима десангиз денг-у, лекин мен бунақасини ҳеч кўрмаганман. Меҳмонлар котиб-котиб, тиззаларига уриб-уриб кулишарди. Кулиб бўлишгач, раислик қилувчи:

— Куёв-келинни табриклаш учун ҳурматли меҳмонимиз Салимжон ака Отажоновга сўз берилади! — деб эълон қилди.

Салимжон ака икки қўлини столга тираб кулимсираганча ўрнидан тураётган эди, кўча эшик ёнидаги узун скамейкада маҳалла аёллари даврасида ўтирган ёшгина бир жувон, қўлидаги чақалогини чинқиратиб ўртага чикди-да, Салимжон акани мўлжалга олиб келаверди.

Ҳамманинг кўзи чақалоқ кўтарган жувонда бўлиб қолди.

— Тўхта, гапирма! — деди жувон бошлигимга дўк уриб.— Тўйларда гапиргунча аввал болангни боқиб олсанг, бўлмайдимми?

Шундай деб, номаълум аёл ингалаб йиглаётган чақалоқни Салимжон акамнинг олдига ташлади. Сўнг одамларга ўгирилиб, кўксига мушглаб, дард-алам билан гапира кетди...

— Одамлар, нега қараб турибсиз, нега бу золим хотинбозни тартибга чакириб қўймайсизлар?! Бола шуники! Али-

мент бермаса, кийим-бош олиб бермаса, бу қандай бедодлик ахир! Хотиним ўлса, уйимга олиб бориб оламан деган эди, мана, хотинининг ўлганига ҳам бир йилдан ошди... Ҳамон тутқич бермай қочиб юрибди... Ол энди, бола керак бўлса ўзинг бокиб ол!

— Сиз кимга гапиряпсиз?! — ҳайрон бўлиб сўради Салимжон ака.

— Ҳали тонарсиз ҳам! — Салимжон аканинг юзига бакрайиб туриб деди жувон.

— Жинними бу! — Елкасини қисиб атрофига каради Салимжон ака.— Мен сени умримда кўрган эмасман-ку.

— Ол, болангни ўзинг катта қилиб ол!

Аёл икки қўли билан юзини беркитиб, йиғлаганча кўчага югурди.

Ана тўю яна томоша! Одамлар ҳангу манг, тўйхонада факат чақалоқнинг йиғисигина эшитилади. Ҳалиги аёл бамисоли ҳаммани сеҳрлаб қўйгандек. Барчанинг боши ҳам, каттаю кичик сукутда!

Биринчи бўлиб тўйбоши Каромат Хошимова ўзига келди. У, гўё тез юрса, одамларни уйғотиб юборишдан қўркандек, битта-битта босиб, чинқириб йиғлаётган чақалоққа яқинлашди. Қўлига олиб, «боринглар, онасини қайтариб келинглар», деб буюрди.

Беш азамат бир-бирини қувлашиб, кўчага чикиб кетишди. Йўқ, аёл аллақачон ғойиб бўлган экан, азаматлар шалвираб қайтиб келишди.

Тўй азага айланди. Одамлар, негадир, бир-бирига ковушолмай қолди. Бир хиллар ачингандек ер остидан Салимжон акага караб-караб қўйишади, бир хиллар бўйнини чўзиб, ўчок бошида акиллаётган чақалоқ томонга назар ташлашади, бошқа бир хиллари пичирлашиб, ўзларича ҳар хил тахминларни айтишади:

— Полковник ҳам қариганда айнибди-да!

— Мен бу одамни жуда покиза деб юрардим.

— Одамнинг оласи ичида, деб шуни айтишса керак-да

— Бе, бу кип-кизил тухмат-ку!

— Тухматлигини қаёқдан била қолдинг?!

— Мен бу шаллақи аёлни танийман. Чорсудаги ошхонада официантка бўлиб ишларди.

— Менимча, жуда ўйлаб қилинган тухмат бу.

— Лекин, нима бўлганда ҳам бечора Салимжон аканинг юрагига ханжар уришди-да!

— Мен ҳам ачинапман.

— Ҳаммага ёрдам қиларди у.

— Лекин, ўзининг боласига алимент бермагани чакки

бўлибди-да! — шундай деб меҳмонлардан иккитаси, овоз чиқармаслик учун оғзини юмиб, қорнини силкитиб кула бошлади.

— Валерианка борми? — деб кичкирди кимдир. Қарасам, Салимжон акам ўнг қўли билан юрагини чангаллаганича, ўтирган стулининг суянчиғига бошини қўйиб, ўзидан кетиб қолибди.

ЗАРБА УСТИГА ЗАРБА

Бошлиғим туни билан ухламади.

Ўйлаяпти, тинмай ўйлаяпти. Нималар ҳақида ўйлаётган экан? Ҳойнаҳой тухматчилар ҳақида ўйлаётгандир...

Қизик, окшомги аёл ким ўзи, нега бунақа килди?

Салимжон акам тўйда нега ўзидан кетиб қолди?

Жумбок, ҳаммаси жумбок...

Ухлаб қолибман. Бир маҳал кўзимни очсам, ташкарида тонг ёришай деб қолибди. Салимжон акам ўрнида йўқ. Шошилиб ҳовлига чиқдим — бу ерда ҳам кўринмади. Қизик, бу маҳалда қаерга кетди экан? Ё магазинчи олиб чикиб кетдимикан?.. Эшикчадан Неъмат аканикига ўтдим. Деразадан аста мўралаб қарасам, катта-кичик болалари бирининг оёғига бири бошини қўйиб, пишиллаб, қуён болаларидек беозоргина ухлаб ётишибди...

Неъмат акани турткилаб уйғотдим. Аввалига уйкусираб, мени катта ўғли деб ўйлади шекилли, ухлатасанми, йўқми, деб бир пой ботинкани қўлига олиб урмоқчи бўлди, кейин мен эканлигимни билгач, қулиб, елкасини қашиди.

— Тинчликми?

Салимжон акам йўқ бўлиб қолганларини айтдим.

— Қабристонга кетгандир, — деди Неъмат ака оғзига қафтини тутиб эснаб. — Баъзан шунақа одати бор. Кечасини, кундузини, хотинининг олдига боради... Юр-чи...

Кетма-кет қабристонга югурдик. Шинамгина ишланган шийпонга узоқдан сим тортиб келиб лампочка туширилган экан. Салимжон ака ана шу шийпон остида ўтирарди. Гулзорга қўйилган мрамор курсичада бошини икки қўли билан чангаллаб, бутун борлиқни унутиб ўйга толиб ўтирарди у. Бизни кўриб, гуноҳкор одамдек қулимсираб ўрнидан турди:

— Сизларни ташвишга қўйибман-да?

— Ташвишга-ку қўйганингиз йўғ-а, лекин мана шунақа пайтда бир оғиз айтиб кетсангиз яхши бўлади, — таъна оҳангида деди Неъмат ака.

— Бу ерга қандай келиб қолганимни ўзим ҳам сезмай қолибман... Қелинойинг билан бир ишни маслаҳатлашгани келувдим. Бошимга қанақа мушкул тушса, ҳамиша менга

ҳамдард бўларди, ақлли маслаҳатлар берарди. Руҳингиз тушмасин, дадил бўлинг, дерди!

— Қанака мушкул иш тушди яна?— ташвишланиб сўради магазинчи.

— Ҳошим айтиб бермадими?

— Ҳеч нарса дегани йўқ.

— Айтмаган бўлса кейинроқ билиб оларсан, қўшни, лекин болашди мени! Бу ҳаммаси Одил Аббосовнинг иши, офарин, тан бердим унга! Олишсанг, мана шунақаси билан олишсанг-да! «Пус» десанг товукка ўхшаб пусаверадиган жиноятчини унча хушламайман. Бунақанги жиноятчилар милицияни дангаса қилиб қўяди... Пистафуруш ҳам жиноятчи бўлибди-ю! Тўғрими, ўртоқ сержант?

— Тўғри айтасиз, ўртоқ полковник,— дедим шоша-пиша,— куртфурушлар ҳам жиноятчи эмас.

Гап билан бўлиб уйга етиб келганимизни ҳам сезмай қолибмиз. Нонуштага Лутфи холам жиззали нон ёпди, янги олинган қаймоқлар келтирди, кулиша-кулиша понушта қилдик. Салимжон акам бирор қарорга келиб олгандан сўнг, мана шунақанги дилбар, кизикчи, ҳаракатлари кескин, жиддийроқ бўлиб қоладди. Шошилиб ишхонага жўнадик. Бошлиғим шундай тез ва катта қадам ташлардики, мен унинг ортидан деярли югуриб борардим. Йўловчилар, «тинчликми» дегандек орқамиздан қараб қолишарди.

Кабинетга киргач, бошлиғим пўлат сандикни оча туриб, худди ток уриб олгандек сапчиб ўрнидан туриб кетди:

— Сейф очилиб қолибди-ку, Ҳошим!

— А! — мен ҳам бир сапчиб тушдим.

— Тўхта, тўхта, ҳужжатлар ҳам йўқ!

— Қанака ҳужжатлар?

— «Роҳат» ошхонасига тегишли жами ҳужжатлар сарик папкада эди. Сарик папка йўқ! Югур, одамларни чақир!!!!

Ҳовлиқиб коридорга чикдим. Аввал катта бошлиғимиз полковник ўртоқ Усмоновга хабар бердим. У ҳам, назаримда, худди ток ургандек бир сакраб тушди. Кейин ўзимни парткомимиз Каромат Ҳошимованинг кабинетига урдим. Қизик, бу шум хабарни ким эшитса, бир сапчиб тушаверди.

Кабинетимизга қайтсам аллақачон беш-олти чоғли одам тўпланиб қолибди. Салимжон акамни, негадир, диванга чўзилтириб ётқизиб қўйишибди. Ранги докадек оқарган, қўллари икки томонда шалвираб осилиб ётибди... Нима бўлди ўзи? Наҳотки... наҳотки дадамдан ҳам меҳрибон бир кишимдан айрилиб қолган бўлсам!

— Салимжон ака! — дедим-у, ҳўнграб йиғлаб юбордим.

САРИҚ ДЕВНИ ҚУВИБ

БАХТИ ҚАРО ДИРЕКТОРНИНГ ХАЗИНАСИ

Кишлоқдан қайтйпман. Чамадонимда икки банка қай-мок, олти бош ҳусайни узум, саккизта қатлама, бир ҳовуч жийда, бир ҳовуч шафтоли коки, бир ҳовуч туршак — буларнинг ҳаммасини бувижоним бериб юборди, бошлигингга бергин, касалхонадан тузалиб чикқунча ёнидан жилмагин, яхши киши экан, одам бўлгунингча этагини маҳкам ушлагин, деб тайинлади.

Хурсанд қайтйпман. Ойижоним, дадажоним, жондан азиз сингилларим билан маза қилиб дам олдим. Ўзлариям роса соғинишган экан, юз-кўзларимдан ўпавериб, нақ ҳамма ёғимни шилиб юборишди-я! Аммо қимматли дўстим Зокирни кўролмаганим чакки бўлди. Областга, илғор бузукбоқарлар кенгашига кетган экан. Қайтаётганда автобусда ухлаб қолиб, яна ўша автобус билан областга қайтиб кетиб қолибди бечора.

Шаҳарга тушишим билан қимматли қалпоқчамни бошимга кийиб, ўзимши бир синаб кўрмоқчи бўлдим. Мана, кийдим... мана, кўздан ғойиб ҳам бўлдим.

— Салом, қалпоқчам! — дедим қувониб.
— Салом, Хошимжон, — деди дўстгинам.
— Мени роса кутдингми-а?
— Бетокат кутдим, Хошимжон.
— Менга яна ёрдаминг керак.
— Ниятинг яхши бўлса ҳеч нарсани аямайман.
— Мен жамики жинойтчиларни тугатмоқчиман, азиз қалпоқчам!
— Мен ҳамиша ёрдамчингман, қувноқ Хошимжон!
— Ишни нимадан бошлай, доно маслаҳатчим?
— Бахти қаро директорнинг орқасидан бор, кизикчи дўстим.

— Раҳмаг, қалпоқчам.
— Арзимаёди, Хошимжон.

Ҳа, ҳа, деб енгларимни шимариб, кафтимга туфуриб,

гайратим жўшиб, ўзим ҳам руҳланиб Салимжон акамнинг уйига караб югурдим. Совға-саломимни уйга қўйиб чиққанмни Лутфи холамга маълум қилдим-у, тўппа-тўғри «Роҳат» ошхонасини мўлжалга олдим. Кеч кириб қолгани учун ошхонада ҳам ишлар тугаб, бош ошпазлар ҳисоб-китоб қилиш учун бахти каро директорнинг ҳузурига йиғилишган экан.

— Ҳеч ким шикоят қилдими? — сўради директор.

— Шикоят қилганнинг тишини қоқиб, қўлига беряпмиз-ку! — деди ошпазлардан бири.

— Баракалла, бундан кейин ҳам худди шундай қилинглар! — кўнгилларини кўтарди директор. — Мажлис ёпик.

Одил Аббосов ҳаммага жавоб бериб, хонанинг ичидан беркитди. Пўлат сандикни очиб, бир даста ўн сўмлик, бир даста беш сўмлик, бир даста уч сўмлик олиб, портфелига жойлади-да, кейин шошмасдан ташкарига чиқди.

Унинг ҳам, қишлоғимиздаги Бодом Қори амакига ўхшаб, йўл юрганда ўзи билан ўзи гаплашиб юрадиган одати бор экан. Мана ҳозир ҳам хилват кўчалардан кетяпти-ю, худди тушида алжиган одамга ўхшаб жавраб боряпти:

«...Ҳа, Салим, ахволинг қалай энди? Полковник эмиш! Менинг қўлимда ўйинчоқсан-ку. Истаган куйимга ўйнатишим мумкин сени, йўқ, ўйнатмайман, тириклай кўмаман сени. Йўқ, кўммайман, аввал роса жонингни қийнайман! Сен оккўнгилсан, соддасан. Мен тулкиман, айёр тулкиман! Бундан ўттиз беш йил олдин мен пилла заводида тарозибон бўлиб юрганимда менинг икки акамни, отамни қамадинг! Уч тонна пилла ўғирлаганимиз учун бутун оилани вайрон қилдинг. Ўшанда биз сени огоҳлантирган эдик, ўч оламиз деб қасамёд қилган эдик. Аммо еен, ҳукуматнинг эрка ўғли, бизнинг йўлимизга юрмадинг, уйингга ўт қўйдириб, икки кизингни куйдирган мен бўламан! Камокда ўлган акам, ўлиги жаназасиз кўмилган марҳум отам ҳақи, сенга тинчлик йўқ, ҳеч қачон...

Сен оккўнгилсан, соддасан. Мени танимайсан. Мен бўлсам сени ўттиз беш йилдан буён қуваман, оромингни ўғирлаб, бахтингга чанг соламан. Ўғлинг Қаримни жинойтчиларга қўшган, уйингдан тўппонча ўғирлатиб, ўша тўппонча ўқи билан қоровулни оттирган ҳам мен бўламан!

Сен ҳукуматга содиксан, мен жинойтчиларга содикман. Сен жинойтчиларни тугатиш пайдансан, мен уларни парваришлаб, бошини силаб, кўпайтириш пайданман. Тўғри, жинойтчилар оз қолди. Оз-у, лекин сози қолди!.. Тўйда қўлингга чақалок тутқазиб, эл ўртасида шармандангни чи-

қарган ҳам, пўлат сандигингдаги ҳужжатларни ўғирлатган ҳам мен бўламан!.. Йўқ, мен сени ҳали-вери ўлдирмайман, жонингни азоблайвераман! Ўлиги жаназасиз кўмилган отам ҳақи, сендан ўч олавераман!..

Умрбўйи кўлимда жарақ-жарақ пул ўйнади; кўша-кўша участкалар курдим, кўша-кўша машиналар олдим, бир сандик олтин йиғдим. Қани, қўлга тушира олмадинг-ку! Чунки, мен ёвузман. Мен жамики саркитлар йиғиндисидан ташкил топган Одил баттол бўламан...»

Йўқ, азиз дўстим, ортиқ чидай олмадим. Вужудимни калтирок босиб, ихтиёримни йўкотдим, алжиб бораётган Одил баттолнинг белига қараб тепиб юбордим. Тўғри, хато қилдим, жуда катта хато қилдим. Милиция ходими учун бировни уриш катъиян ман этилган. Лекин, бошқа иложим йўқ эди... Қўлтиғидан олиб, ўрнидан туришига кўмаклашиб юбордим. Одил баттол, «тавба» дегандек, у ёқ-бу ёғига қараб елкасини бир қисди-ю, этагини қоқиб йўлида давом этди. Аммо калтироғим ҳамон босилгани йўқ, ишқилиб, яна тепиб юбормасам гўрга эди, дея ўзимдан-ўзим кўркиброк боряпман.

Одил баттол кўшканотли темир дарвоза олдида тўхтаб, тепадаги сарик тугмачани босган эди, дарвозанинг эшик-часи очилиб, йигирма беш ёшлардаги хушрўйгина, кийим-бошидан муаттар атир-упалар ҳиди уфуриб турган бир жувон кўринди.

— Ассалому алайкум!— деди у боши ерга етгунча таъзим қилиб.

— Ҳеч ким йўқлаб келдимиз?— сўради бахти қаро директор.

— Йўқ, ҳеч ким келмади,— деди жувон дарвозанинг ичидан беркитаётиб.— Дарагингиз бўлмади, жуда хавотир олдим.

— Катта кундошингникида эдим,— жеркиб деди директор.

Йўлакда мен аёлга бошдан-оёқ разм солиб чиқдим. Ўттиз иккита тишини омбур билан суғуриб олиб, ўрнига тилла тиш қўйишибди. Қулоғида, хар биттаси чакалокнинг шапалоғидек келадиган олтин сирғалар, ўн бармоғида ўн узук — ўнтови ҳам тилладан, кўзлари ёқут бўлса керак, яля ёниб турибди. Оппоқ билакларидаги тилла билакузукларнинг санаб саноғига етолмадим. Бундай эгилиб қарасам, ёпирай, оёқларидаги хушбичим кавушчалари ҳам тилла суви юритилган зардан тикилган экан... Йўқ, кечирасиз, мен бахти қаро директорнинг кичик хотини турадиган уйга эмас,

бувижоним айтиб берган эртаклардаги подшоларнинг қас-
рига келиб қолганга ўхшайман. Ҳа, ҳа, худди қасрнинг ўзи!
Саккиз хонали уйга саккиз рангда бўёк берилган, уйларнинг
шифтига олтин суви юритиб, ранго-ранг расмлар солин-
ган. Шифтларнинг тўрт бурчига, мен номини билмайдиган,
лекин биллурга жуда ҳам ўхшаб кетадиган ялтироқ ойна-
лар қўйилган. Қандилларни айтмайсизми! Саккиз уйга сак-
киз рангли биллур қандиллар осилган. Қора-қизгиш шкаф-
лар, қимматбаҳо вазалар, тўрт уйда тўрт хил телевизор;
қизил-сарик гиламларнинг саноғи йўқ, шкафларда қиммат-
баҳо, олтин суви югуртирилган чойнак-пиёлалар, лагану
таксимчалар — бамисоли енгил саноат буюмлари кўрғазма-
си ташкил этилганга ўхшайди.

— Оёғимни укалаб қўй!— деди директор атлас кўрпача-
га ўтираётиб.

Аёл унинг оёғини укалай бошлади.

— Белимга ёстиқ қўй,— буйрук бўлди яна.

Аёл белига ёстиқ қўйди.

— Овқатингни олиб кел!

Шошилинч овқат келтирилди.

— Бир пиёла коньяк қуй.

Коньяк қуйилди.

Жимгина овқатланишга тушди. Мен ҳам, очкаб қолган
эканман, товоқдаги буғи чикиб турган мантини кўриб, ўзим-
ни тутолмай, чўккалаб бир бошдан тушира бошладим.

— Сал секинроқ есанг ўласанми?!— ўшқирди директор.

Хотини бир чўчиб тушди.

— Вой, мен еганим йўқ-ку!

— Яна ёлгон гапиради-я. Бор, яна сузиб кел,— кўзининг
пахтаси чикиб деди директор. Хотини ғизиллаб бориб, яна
бир товоқ манти келтирди, уни ҳам биргалашиб едик.

— Дарвозани кулфлаб кел,— буюрди директор.

Дарвозага кулф солинди.

— Итни қўйиб юбор!— буйрук бўлди яна.

Ит ҳам қўйиб юборилгач, ховлидаги чирок ўчирилди,
атроф гўристондек қоп-қоронғи бўлди-қолди...

Одил баттол кўмирхонага қараб йўл олган эди, ҳар қа-
лай бир шум нияти бор-ку, дея секин унинг орқасидан эр-
гашдим. Қўл фонарь билан йўлини ёритиб, кўмирхонадаги
латта-лутталар босилган охурни узоқ пайпаслади. Ниҳоят,
бир тугмачани топиб босган эди, уй ўртасидаги кўмир бир
томонга сурилиб, юз килограммли чой яшигидек келадиган,
тўрт бурчакли чукурча пайдо бўлди. Чукурчага тушиб каф-
ти билан деворнинг бир четини қаттиқ босган эди, ичкари-
га эшик очилиб, яна тўрт бурчакли бир эшикча пайдо

бўлди. Қўл фонари ёруғида Одил баттол тепадан осилиб турган аркончани аранг топди. Аркончани ечиб, чап томондаги ипни уч бор тортган эди, назаримда, каршимиздаги девор ичкарига караб қулаб тушгандек бўлди. Ўнг томондаги ипни уч бор тортган эди, лампочка ёниб, ичкари ёришиб кетди. Зах хиди келиб турган ертўлага кирдик. Ертўла унча катта эмас, нари борса ўкувчи болаларнинг дарсхонасича келади, холос. Яшикларда коньяк, ароклар. Битта яшикда лик тўла шойи-атлас, яна бир яшикда юз метрча кора бахмал. Ертўланинг деворлари цемент сувоқ қилинган. Таги негадир цементланмаган, тупрок. Одил баттол эшик олдида йигирма пой ўлчади-да, энгашиб, қўллари билан тупрокни бир томонга сура бошлади. Яна йилтираб турган кнопка очилди, кнопкани ўрнидан суғуриб, тешикчага сим тикиб бураган эди, ертўланинг чап томондаги девори аста-секин ерга ёта бошлади. Ичкарида катта-кичик ўнтача токча бор экан. Бир токчадаги чамадонни олиб очган эди, анграйнб қолдим: ичи тўла 50 сўмлик, 100 сўмлик пуллар! Умрим бино бўлиб, бунақанги кўп пулни кўрган эмасман. Одил баттол ҳали ишхонасида сумкасига солиб олган пуллардан тахминан ярмини чамадонга жойлади-да, уни ўрнига қўйиб, бошқасини очди. Буниси лик тўла олтин экан. Беш сўмлик, ўн сўмлик сўлкавойлар, ҳар хил тақинчоқлар, яхлит олтин, парчасидан ясалган, оғирлиги икки килоча келадиган гулдор лаган ҳам турибди... Уч дона олтин танга олиб, чамадонни яна ўрнига қўйди.

Учинчи чамадон очилганда, ишонсангиз, мен ҳаддан ташқари кўрқиб кетдим. Чамадонда худди Салимжон акамни-кига ўхшаб кетадиган учта тўппонча совуқ ялтираб турарди... Юрагим уриб кетди. Кўрқяпманми, унисни аниқ билмайман-ку, лекин даг-даг қалтирай бошлаганимни сезиб турибман. Бир ҳаёлим баттолнинг белига яна бир тепиб, қўлоёғини боғлаб, тўғри милицияга олиб борагин ҳам дедим-у, аммо катта бир жиноят очилиши олдида ишнинг пачавасини чиқариб қўйишдан кўрқдим.

Баттол тўппончалардан бирини олиб, чўнтагига солди. Салимжон акам айтгандек, оғир бўлишга ҳаракат қилдим, тишимни-тишимга босиб, изма-из унинг орқасидан чиқдим. Ярим соатлардан сўнг иккимиз таксига ўтириб, номаълум томонга жўнадик.

— Раҳмат, қалпоқчам! — деб шивирлайман.

— Раҳматга ҳали эрта, — дейди қалпоқчам ҳам шивирлаб, — ишнинг каттаси мана энди очилади...

Таксида шаҳар чеккасига қараб учиб борардик. Қинғиркийшиқ, пасткам кўчалардан, ўғри топмас тор йўллардан юриб, ниҳоят, жарлиқ ёқасига бориб тўхтадик. Бахти каро директор машинадан тушиб шофёрга битта ўн сўмлик узатди:

— Соат бирда, худди шу ерда мени кутасиз.

Шофёр мен тенги йигитча экан, ўн сўмликни кўриб, сурати бор томонидан ўпди-ю, чўнтагига солди:

— Айтган вақтингизда келаман!

Атроф шунақанги қоронғи, шунақанги ваҳималики, ким билади, бошимда сеҳрли қалпоқчам бўлмаганда, додлаб қочиб қолармидим. Ахлат тўкилган тепаликдан ўтиб, суви қуриб қолган анҳор ичидан ярим километрча юриб бориб, ўнг қирғоққа чиқдик. Катта жарликнинг тубида атрофи пахса девор билан ўралган кичкинагина кўрғонча бор экан, ўшанга кирдик. Уй эшигини, ёши етмишда десамми, тўқсонда десамми, ишқилиб, нечага кирганини ҳеч аниқлаб бўлмайдиган бир кампир очди. Кампир қадди букилиб, хассасига суялиб қолибди. Юрганда худди эмаклаётганга ўхшайди. Оғзида битта ҳам тиши бўлмагани учун гапирганда хуштак чалиб юборади. Хоҳ кўринг, хоҳ кўрманг, эртақлардаги ялмоғиз кампирнинг ўзгинаси дейсиз.

— Кечга қолдинг, бўталоғим?

— Такси топиб бўлмади,— деди Одил баттол,— ҳаммалари келишганми?

— Сени кутиб ўтиришибди, бўталоғим.

Ялмоғиз кампир бизни даҳлизга олиб кириб, умивальникни бир томонга секин сурган эди, пастга йўл очилди. Зинадан гиламлар билан безатилган катта ертўлага тушдик. Хона иссиқ бўлгани учунми, меҳмонлар кўйлақларини ечиб, майкачан атлас кўрпачалару парестикларда ёнбошлашиб ётишибди. Бу шубҳали одамларни биринчи бор кўраётганим учун, кейинчалик яна учратсам янглишиб ўтирмай деб, милицияга хос зийраклик билан ҳаммаларини кўздан кечириб, асосий белгиларини, юз тузилишларини ёдда сақлаб қолишга ҳаракат қилдим.

Тўрда бармоғи билан бодом чакиб еб ўтиргани, ёши қирқларда, ўзи худди Иван Поддубнийга ўхшаган пахлавон, бўйнидаги гўштлири ирғиб чиққан, бағбақалари осилиб кетган, қошлари худди жундан тўкилган арқонга ўхшаб, ҳаддан ташқари қуюқ; гапирганида пишиллаб қўяпти у. Пахлавоннинг ўнг томонида бети худди ёғочдан йўнилангандек сип-силлик, сочи ҳам қиртишлаб олинган, узокдан қа-

расангиз ҳам худди елим кўғирчокка ўхшаб кўринадиган бир одам ўтирибди. Юз-кўзларига мой суртган бўлса керак, пешанасининг икки чаккаси худди хирагина лампочка осиб кўйгандек йилтираб кўриняпти. Пахлавоннинг чап томонида ўтирган ўттиз ёшлардаги йигит боксчими дейман, биларидаги мускуллари диркиллаб ўйнаб турибди. Бетида узун чандиғи бор, боши худди отнинг калласидек чўзинчоқ, баданида бўш жой қолмаган, ҳаммаёғига тушъ билан ҳар хил расмлар солинган: бўғма илон дейсизми, пичок ўкталиб турган йигит дейсизми...

Ўнг елкасига эса бир аёлнинг сурати чизилиб, остига «Не забуду мать родную», деб ёзиб қўйилибди. Бу йигитдан куйирокда бир семиз одам ўтирибдики, бай-бай-бай, халиги биз тушган тешикка қандай сикқанига ўзим ҳам хайронман. Қорни шунақанги каттаки, бир аравага бемалол юк бўлади. Бечора нафас ололмай, бурнидан хуштак чалаяпти.

Энг пойгакда чўкка тушиб, яна бир йигит ўтирибди. Шу даражада озгинки, бечоранинг ўн икки кокурғаси ўтирганларга бемалол кўриниб турибди. Олманинг савоғидек ингичка бўйни катта калласини кўтаролмаяпти шекилли, у худди кўғирчок ўйнаётгандек бошнинг силкитиб ўтирибди.

— Ана, устоз ҳам келдилар!— деб ҳаммалари «дув» этиб ўрниларидан туриб, кўлларини кўксиларига қўйиб, бошларини эгиб, таъзим бажо келтиришди. Одил баттол ҳаммадан юкорига, бахмал кўрпачалар тўшалган ўриндикка ўтиргач, бошкалар ҳам ўтириб, халиги орик одам фотиҳа учун кўл кўтарди:

— Милиция ҳамиша ғафлатда қолсин!

— Облоху акбар!— дейишди ҳаммалари.

Шундан сўнг улар бир-бирларидан хол-аҳвол сўрашга, бола-чакаларининг соғлигини суриштиришга тушиб кетишди. Гап айланиб бориб, шаҳардаги янгиликлар, одамлар ўртасидаги мишмишларга тақалди. Семиз киши бурнидан хуштак чалиб, ҳозир милиция қучайиб, ёнига дружиначилару, халқ контроли вакилларини тўплаб, жамики жиноятчини йўқ қилишга астойдил бел боғлаганлиги, кетма-кет тадбирий чоралар кўраётганлигини айтиб зорланди. «Бизга жуда кийин бўлиб қолди» деб уф тортди.

— Кўрқоклик қилаверма!— уришиб берди Одил баттол. Сўнг ёнидаги йигитга буюрди:

— Мутал, тур ўрнингдан!

— Хўп бўлади!— сапчиб ўрнидан турди Мутал.

— Мен айтган ишни битирдингми?

— Битирдим, саркор.

— Хужжатлар кани?

— Портфелимда, саркор.

Мутал дераза ёнидаги катталиги лўлаболишдек келади-ган қизил портфелни олиб, ичидан «Роҳат» ошхонасига тегишли жамики хужжатларни чиқарган эди, ўзимни йўқотиб қўяй дедим. Бу ўша Салимжон акамнинг пўлат сандигидан ўғирланган хужжатларнинг айнан ўзгинаси эди. Нима қилай, папкани қўлидан тортиб олиб, гизиллаганимча Салимжон акам ётган касалхонага бориб, бошлиғимдан суюнчи олсаммикан? Йўқ, сабр қилишим керак. Бизнинг ишимизда сабр-тоқат ҳамма нарсани хал қилиб беради.

— Гапир!— буюрди баттол.

— Нимани гапирай, устоз?— шошилиб сўради Мутал.

— Хужжат ўғирлаш операциясини қандай бажарганингни гапир, дўстларинг эшитсин.

— Худди сиз ўргатгандек бўлди, саркор. Кечаси милиция майори формасини кийиб милиция бўлимига бордим. Кексагина бир сержант навбатчилик қилаётган экан, ўзимни область милиция бошқармасидан деб танитиб, гувоҳномамни кўрсатган эдим, сержант:

— Хизматингизга тайёрман, ўртоқ майор!— деб честь берди. Мен навбатчилик қандай ўтаётганлигини суриштирган бўлдим. Худди шу пайтда шеригим — у ҳам милиция формасида эди, қўлида бир кучок гул, олдимизга кириб келди-да:

— Кечирасизлар, шу атрофда бир милиционер уйланыётган эди, тўйхонани тополмай турибман, кўрсатиб қўя олмайсизларми?— деб сўради. Сержант:

«Мең постдаман, боролмайман»,— деган эди. Мен:

— Дарров бирга бориб, тўйхонани кўрсатиб қўйинг, бир-бирларингга ёрдам беришни ўрганинглар, тоқайгача сизларга ўргатиш керак, деб уришиб бердим. Кейин, сержант қайтиб келгунча, полковникнинг пўлат сандигини очиб, хужжатларни олиб қўйдим.

— Офарин!— секунггина қарсак чалиб қўйди Одил баттол.— Энди полковникнинг қўлига чақалоқни қандай топширганингни гапир.

— Уни Шарифа бажарди.

— Шарифа, қайси Шарифа?

— Сиз уни танийсиз, менинг группамда ишлайди. Илгари ошхонада официантка эди, hozir идорама-идора юриб, пальто ўғирлайди. Эрсиз туғиб қўйиб, иснодга қолиб, боши қотиб юрган эди. «Шаҳар марказидан икки хонали уй олиб берамиз, уч минг сўм пул ҳам берамиз», деб сиз айтганингиздек таклиф қилган эдим, дарров кўнди.

— Шарифа хозир беркиндими?— сўради бахти қаро директор.

— Ҳа, беркинди..

— Айт, очиққа чиқсин. Бўлмаса иш расво бўлади. Ҳар куни милицияга бориб, алимент талаб қилаверсин,— топшириқ берди Одил баттол.— Биз ҳали полковникдан пул ҳам ундирамиз, уни хонавайрон қиламиз!.. Мана бу, Шарифага ваъда қилинган пул. Мана бу олтинлар — сеники. Тилла тиш қўйдирасанми, хотинингга узук ясатиб берасанми, ихтиёр ўзингда. Мен ўз дўстларимни ҳеч қачон алдамайман, ваъда қилдимми — бажараман... Саллабодрок, тур ўрнингдан!

Саллабодрок деганлари ҳалиги паҳлавон экан, шошмасдан, инқиллаб ўрнидан турди.

— Араванг қилдираб турибдими?

— Юриб турибди, саркор.

— Уларни элтиб бердингми?

— Айтганингиздек бўлди, саркор.

— Шакарни-чи?

— Олиб чиқишнинг иложи бўлмади.

— Шу кечаси тинчит.

— Ҳўп бўлади, саркор.

— Шойи артелига бордингми?

— Бордим.

— Олдингми?

— Сиз айтган жойга элтиб ташладим.

— Ма, мукофотингни ол!— Шундай деб бахти қаро директор сумкасидан бир даста пул чиқариб, Саллабодрокка узатди.

«Қанақа жойга келиб қолдим ўзи, булар қимлар?— деб ўйланиб қолдим.— Нахотки, ҳозир ҳам шунақанги одамлар яшаб келаётган бўлса. Бири ўғри, бири порахўр, бири тухматчи, жамики сарқитлар макони экан-да, бу ер. Демак, мен одамларнинг ҳаловатини ўғирлаб, милицияга туну-кун тинчлик бермайдиган сарик девлар хузурига келиб қолибман-да!»

— Чайқовчилар бошлиғи, Ориф, тур ўрнингдан!

Озғин йигит қўлини ерга тираб, аранг ўрнидан турди, тураётиб бир мункиб ҳам кетди.

— Гапир!

— Ишлар чаток, саркор.

— Нимаси чаток?

— Чайқовчилар камайиб кетяпти.

— Нега?

— Милиция, чайқовчи уруғи борки, ушлаб камаяпти.

— Сен ўз кадрларингни саклаб қолиш чораларини кўрмайсанми?

— Кўряпман. Махсифуруш хотинлар номидан тухмат уюштириб, участкавой милиционерни ишдан олдиртирдим.

— Яхши, шунга ўхшаш ишларни яна давом эттир. Кадрларни эҳтиёт қил. Хўш, бозорда нарх-наво қалай?

— Кўнгилдагидек, саркор. Йигирма бир сўмлик атлас элликка кетяпти!

— Эшитдингми, семиз?— сўради Одил баттол. Семиз киши ўтирган ўрнида «нимм» деб қўйди.

— Бир юз эллик сўмлик гилам икки юз элликдан пулланяпти,— ахборот беришда давом этди чайковчилар бошлиғи.

— Буни ҳам эшит, семиз!— яна буюрди Одил баттол. Семиз киши яна «нимм» деб қўйди.

— Андатра қалпоғининг баҳоси ҳозир олтимишга...— Чайковчилар бошлиғининг сўзи оғзида қолди; бахти каро директор биров оёғини босиб олгандек сапчиб ўрнидан туриб кетди. Бориб, хўппа семиз амакининг ёқасидан тортиб, ўрнидан турғизда-да, бўғиб:

— Сен семизга қачон ақл киради? Қалпоқнинг баҳоси юз сўмга чикқунча омборда саклаб тур, деган эдим-ку, нега магазинларга чиқариб юбординг, мен у молларни осонлик билан топиб келганмидим...— деб унинг бетига тарсаки тортиб юборди..

— Ахир, магазинчилар тўполон кўтаришди-да,— ўзини окламоқчи бўлиб деди хўппа семиз амаки.

— Нима деб тўполон кўтаришди?

— Молни бер, бўлмаса ОБХССга борамиз дейишди

— ОБХССдан энди кўркмасанг ҳам бўлади!— тутакиб деди бахти каро директор.— Унинг бошлиғи ҳозир ўлим тўшагида ётибди. Худо хоҳласа, яқинда ҳаммамиз жанозасига борамиз... Ваъда қилинган пулни олиб келдингми?

— Ярмини.— Шундай деб, яна тарсаки тушиб қолишдан чўчиб, икки кўли билан икки бетини беркитиб олди хўппа семиз амаки.

— Қолгани-чи?

— Айтдим-ку, пора олиш қийинлашиб кетяпти деб.

— Елғон айтяпсан, итвачча! Пора олишни икки баробар кучайтирганингдан хабарим бор. Тушган пулларни шахар ташқарисндаги уйингга беркитиб қўйганингни ҳам билман... Мутал!

— Лаббай, саркор?

— Бугун кечаси тинтув ўтказасан.

— Хўп бўлади, саркор.

— Кечирасиз, устоз,— хўппа семиз амаки оёғи куйган товукдек питиллаб қолди,— пулларнинг ҳаммасини олиб келган эканман, энди эсимга тушди. Чап чўнтагимда эди, ҳа, ҳа, чап чўнтагимда...

Семиз амаки шоша-пиша чўнтагидан белига энсизгина оқ қоғоз ёпиштирилган икки даста пул олиб саркорнинг олдига қўйди.

— Лахтак ,магазинининг тадбиркор директори Қажум, тур, дўстларингга ҳисоб бер.

Пешанаси йилтироқ амаки дик этиб ўрнидан туриб, буйруғингизга тайёрман, дегандек қўл қовуштирди.

— Фирмалардан келган молларни сотдингми?

— Ярмини сотдим.

— Ярми-чи?

— Филиалларимга чиқариб юбордим.

— Қўлга тушиб қолишса-чи?

— Чорасини кўрдим. Аввал лахтакка бўлиб, сўнг чиқардим.

— Офарин!— қарсак чалиб қўйди саркор. — Бизга тегишли пулни олиб келдингми?

— Олиб келдим, устоз...

Худди шу пайт ертўланинг копқоғи очилиб, инқиллаганича ялмоғиз кампир тушиб кела бошлади. Ўн бештача билкиллаб пишган товукни катта тоғорада аранг кўтариб келарди у.

— Чик биттанг, коньякни олиб туш!— деди Одил баттол тамшаниб. Пешанаси йилтироқ амаки ғизиллаганича тепага чиқиб, ўн бутилка коньяк олиб тушди.

Зиёфат бошланди. Худди қароқчиларга ўхшаб, ҳар биттаси биттадан товукни бутунича қўлига олиб, чинни косаларга тўлдириб коньяклардан қулқиллатиб қуйиб, лабларини чапиллатишиб, пишиллашиб, бир-бирларига ҳазил-мутойиба сўзлар айтишиб, овқатлана бошлашди.

Ора-чора дастурхонга мен ҳам қўл узатиб турдим.

Бора-бора ўтган-кетган гаплардан, кийинчиликлардан ҳам гапира бошлашди. Гапларидан шу нарса маълум бўлдики, шаҳарда жинойтчилар камайиб кетавергач, милиция таъқибидан бир амаллаб жон сақлаб қолган мана шу жинойтчилар бир-бирини химоя қилиш, бир-бирига суяниш, бир-бирига кўмаклашиш, бир-бирига фойдали, фойдасиз маслаҳатлар бериш мақсадида бир неча ой муқаддам бирлашиб олишибди. Одил баттол ҳаммасининг бошлиғи бўлиб, унинг ҳар бир сўзи мана шу чапиллатиб товук гўшти еяётганлар учун қонун экан. Тарсаки еган хўппа семиз амаки

район матлубот жамиятининг омборчиси, орик йигит — Ориф бозорда паттачи, Мутал йигирма иккинчи базада шофёр, пешанаси йилтирок Қажом лахтак дўконининг директори экан.

Бошлик милициядан эҳтиёт бўлиш, дружиначиларга кандай қилиб чап бериш ҳақида фойдали маслаҳатлар берди. Шубҳали туюлган ҳар бир кишини иложи борида қўлга олиш, қўлга олиб бўлмаса ундан қандай қилиб қутулиш йўллариини ўргатди: «Тухмат қилиш, мишмишлар таркатиш энг яхши қуролимиз бўлсин», деган гапларни айтди.

— Навбатдаги учрашувимиз шу ойнинг йигирма еттинчи числосида соат ўнда бўлади, — деб гапини тугатди Одил баттол. — Энг муҳими хушёр ва дадил бўлайлик, хушёрлик ва дадиллик шиоримиз бўлсин. Орифжон, қани ука, шу ердан ўтган-кетганларнинг арвоҳига бир тиловат қилиб юбор.

Чайковчилар бошлиғи чўкка тушиб, худди боласини йўқотиб қўйган она эчкининг маърашига ўхшаш овозлар чиқариб, тиловат қила бошлади. Охирида:

— Илоё омин! — деб икки қўлини чирокка етгудек қилиб баланд кўтарди. — Ғанимлар ғафлатда бўлсин, ишимизга ривож берсин, тadbиркор бошлиғимиз Одилжон акамлар ҳамиша саломат бўлсинлар!

— Облоху акбар! — деб ҳаммалари ўриндан туришди.

Ҳужжатларни қаерга беркитишини кўриш мақсадида, мен Одил баттолнинг орқасидан эргашдим. Бояги такси кутиб турган экан. Ўтиришимиз билан машина қушдек учиб кетди.

Бахти қаро директор орқа ўриндикда ёнбошлаб, ҳаддан ташқари хурсанд бўлса керак, ўзича хиргойи қилиб боряпти. Мен бўлсам Салимжон акамнинг сўзларини эслайман. «Биласанми, Хошимжон, — дерди баъзан у, — юз минглаб виждонли, ҳалол яшаётган кишилар ичида баъзан битта-иккита турки совуғи ҳам учраб қолади-ю, ҳамманинг дилини сиёҳ қилади, оромини ўғирлайди. Сен билан менинг ва-зифамиз ана шу турки совуқларни топиб, яхши йўлга солиш, йўлимизга юрмаса, бошлаб таъзирини беришдан иборат...» «Хайрият, деб ўйлайман яна ўзимча, — районимизда турки совуқлар унча кўп эмас, бор-йўғи олтига экан. Мана, мен уларнинг изига тушиб ҳам олдим. Навбати билан ҳаммасини қўлга оламиз...»

Бахти қаро директор ошхонага тегишли ҳужжатларни ер остидаги хазинасига беркитганини ўз кўзим билан кўргач, кўнглим тинчиб, ярим тунда уйимизга жўнаб кетдим.

Қўнғирокни ҳар канча жиринглатганим билан Лутфи холам бари бир уйғонмаса керак, деб ўйлаб, Салимжон акамнинг ховлисига девордан ошиб тушдим. Ховлига тушгач, бошимдан қалпоқчамни олиб, кўзга кўрнадиган бўлиб олдим. Қизик, тушимми, ўнгимми?! Салимжон акам гулзор оралаб, тоққайчи билан гул қиркиб юрибди. Ахир, у мен кетаётганда шаҳар касалхонасида ётувди-ку, дўхтирлар ах-воли анча оғир, деб айтишаётган эди-ку!

— Ассалому алайкум!— дедим яқинига бориб.

— Ие, Ҳошимжонмисан?— деди бошлиғим қаддини ростлаб.— Осмондан тушдингми, ердан чикдингми?

— Девордан ошиб тушдим,— дедим,— ўзингиз-чи? Ўзингиз қаёқдан пайдо бўлиб қолдингиз? Оқшоқ йўқ эдингиз.

— Қасалхонадан қочдим,— деб Салимжон акам негадир ўзини-ўзи оклай бошлади.— Биласанми, ўғлим, мен умримда қасалхонада ётган эмасман. У ерда қасалим оғирлашса оғирлашадики, лекин тузалмайди. Дўхтирларга бу гапни ҳеч тушунтиролмадим. Бу ёқда, кўриб турибсан-ку, ишлар чалкашиб ётибди... Бунақа пайтда қасалхонада ётиб бўларканми... Ҳаммасини ухлатиб, секин қочиб қолдим. Биласанми, Ҳошимжон, мен қандай хулосага келдим?

— Йўқ, билмайман.

— Менинг пўлат сандиғимдаги ҳужжатларни ўғирлашни Одил Аббосов ташкил қилган.

— Тўғри айтасиз.

— Чунки, бу ҳужжатларни йўқотишдан фақат шу одамгина манфаатдор. Лекин ўғирликни ўзи қилмаган.

— Тўғри айтасиз. Ўғирликни ўзи қилмаган.

— Бу одам сен билан мен ўйлаганчалик содда эмас. Тузалмайдиган хилидан экан... Яхши йўлга тушиб олар, деб мен унга канча яхшилиқлар қилдим. У бўлса доим мени алдаш пайида.

— Сиз Одил Аббосовни кўпдан танийсизми?

— Ўн йилча бўлди таниганимга.

— Пилла заводидаги жинойтчилар орасида у ҳам бор-миди? Эслай оласизми?

— Эсимда йўқ, ўғлим. Сал кам қирқ йиллик гап ёдимда туради дейсанми. Нега буларни сўраяпсан?

— Ўзим... Шундай...

Йўқ, бахти қаро директордан эшитган гапларимни ҳозир айтишнинг мавриди эмас. Бошлиғимнинг юраги қасал, яна ётиб қолиши мумкин. Унга фақат хурсанд қиладиган гапларнигина айтишим керак. Ҳужжат қаердалигини айтсам,

хойнахой, севинганидан касали ҳам тузалиб кетиши мумкин.

— Салимжон ака, диванга ўтирайлик,— дедим мумкин қадар жиддий бўлишга ҳаракат қилиб.

— Бирон муҳимроқ гапинг борми?

— Муҳимдан ҳам муҳим!

Кетма-кет айвонга чикиб, диванга ўтирдик. Сехрли қалпоқчама ҳақида ҳеч нарса демай, қишлоқдан қайтиб ошхонага бордим директорнинг кетидан тушдим, деб секин гап бошладим. Сўнгра шу кечаси нимани кўрган бўлсам, нимани эшитган бўлсам, оқизмай-томизмай сўзлаб бердим.

— Наҳотки, сени сезишмаган бўлса?— гапимга ишонқирамай сўради полковник.

— Мен кўздан ғойиб бўлиш йўлини биламан.

— Йўғ-е!— яна ишонмади бошлиғим.

— Рост айтяпман. Ишонмасангиз синаб кўришингиз мумкин. Кўзингизни юминг-а...

Полковник истар-истамай кўзини юмди. Бошимга қалпоқчама кийиб, ғойиб бўлдим. Ўрнимдан туриб:

— Энди мени кўряпсизми?— деб сўрадим.

— Ростдан ҳам кўринмай қолдинг! Овозингни эшитяпман... Тавба... Бу қанақаси бўлди? Тагин сен сеҳргар бўлмадинг?

— Йўқ, мен сеҳргар эмас, сержант Ҳошимжон Рўзиев бўламан.

— Тавба, тавба! Қани, яна кўзга кўрин-чи!

— Бўлмаса кўзингизни юминг.

— Мана юмдим.

— Энди очинг.

— Эй, тавба, эй, тавба! Ҳошим, бу ўзингмисан! Ё мен туш кўряпманми! Эй, тавба! Сен қип-қизил фокусчи экансан-ку. Қанақа қилиб, кўздан ғойиб бўлдинг-а?

— Дорисини ичдим.

— Қани, ўша доридан бир қап менга ҳам бер-чи.

— Бу дорини бошқа одам ичса, тил тортмай ўлади.

— Йўғ-е!

— Рост. Кейин бу сирни учинчи бир киши эшитса, эшитган заҳоти учови ҳам ўлади.

— Тавба, мен туш кўраётганим йўқми?

— Йўқ, ўнгингиз, Салимжон ака.

— Бўлмаса фокусингни яна бир такрорла-чи.

— Кўзингизни юминг.

Ўн-ўн беш минут чамаси айвонда беркинмачок ўйнадик, овозим чиққан жойга бориб, мени топа олмагач, Салимжон акам хонани бошига кўтариб, қулиб юборарди.

Нихоят яна диванга ўтирдик.

— Бу дорини сен каердан топдинг?— ҳамон ҳайрати ошиб борарди бошлиғимнинг.

— Бувижоним берди.

— Бувижонинг алхимикми дейман?

— Нима дедингиз?

— Катта олимми деяпман.

— Шунакарок.

— Бувижонингни бу кашфиёти учун, менимча, давлат мукофотига такдим этиш керак.

— Мумкин эмас.

— Нега энди мумкин бўлмас экан?— бир оз ранжигандек бўлди бошлиғим.— Ахир, бир хил одамлар оташкурак ясаса ҳам, мукофот берасан, деб тўполон кўтаради-ку, сен бўлсанг...

— Бу сир ошкор бўлган кун бувижоним ҳам ўлади.

— Йўғ-е!

— Рост айтяпман.

— Демак, бу сирни бировга айтиб бўлмайди дегин?

— Ҳа.

— Қизиқ...— Бошлиғим ўрнидан туриб, хонада у ёқдан бу ёққа юра бошлади.— Халқ орасида қадим замонлардан буён сеҳргарлик илми яшаб келади, дейишади. Мен бўлсам, ишонмас эдим. Бундан уч йил олдин Ленинградга семинарга бордик. Бир қизчани кўрсатиб, кўзи шунақанги ўткирки, етти қават пўлат сандик ичидаги нарсаларни ҳам бемалол кўра олади дейишди. Мен ишонмадим. Қизча ёнимга келиб: «Синаб кўришингиз мумкин, амаки», деди. Чўнтагимда паспортиму, келиннинг билан Карим бирга тушган расм бор эди. «Қани, чўнтагимда нима бор, топ-чи», дедим. Қизча кўксимга тикилиб туриб: «Паспорт билан икки кишининг бирга тушган расми турибди», деса бўладими!.. Қим билади, сенинг бувижонингда ҳам ҳали фанга маълум бўлмаган бирор илм бордир...

— Салимжон ака!— мурожаат қилдим бошлиғимга.

— Нима дейсан?— ҳам сўзлашдан, ҳам юришдан тўхтади бошлиғим.

— Сиз мени яхши кўрасизми?

— Ўғлимдан ҳам аъло кўраман.

— Мен ўлиб қолсам оғир аҳволга тушиб қоласизми?

— Ундай дема, тентак! Шу гапингни эшитибок, юрагим ўйнаб кетди.

— Унда бу сирни бировга айта кўрманг. Сир ошкор бўлган кун аввал мен ўламан...

— Сир сақлашда менга тенг келадигани йўқ, ўғлим.

Қирк йилдан буён милицияда ишлаб, қирк йилдан буён одамларнинг сирини сақлаб келаман. Лекин, ўғлим, сендаги бу сехр билан мендаги тажриба қўшилса, жиноятчиларга қирон келарди-да!

— Шунинг учун ҳам кишлокка бориб келдим-да.

— Баракалла, ўғлим! Энди ишга киришайлик. Ҳозир мен ҳужжатлар қаерда турганини полковник Али Усмоновга хабар қилай. Лекин кўркма, сирингни очмайман, бу сир энди мен билан бирга қабрга кетади.

Соат учдан ошиб қолган эди. Салимжон акам телефон қоқиб, Али Усмоновнинг хотинидан, эрингни уйғотиб бер, деб илтимос қилди. Бир оз вақт ўтгач, телефонга Али Усмоновичнинг ўзи келди шекилли, Салимжон акам: «Қасалхонадан эмас, уйдан гапиряпман. Қочиб келганим йўқ, дўхтирлар рухсат берди. Сенга муҳим бир гап айтмоқчиман, ўғирланган ҳужжатлар қаердалиги аниқланди. Ҳозир бораман дейсанми, яхши бўларди...» деб гаплашди.

Ярим соатлардан сўнг, полковник Усмонов ўзи билан бирга жиноят қидирув бўлимининг бошлиғи, ҳали ёш бўлишига қарамай сочлари оппоқ оқариб кетган майор Холиковни бошлаб, ҳовлиққанча кириб келди.

Равонга думалок стол қўйиб, тўртовимиз унинг атрофига ўтирдик.

— Сўз сизга, ўртоқ Рўзиев!— деди полковник Усмонов. Ўрнимдан туриб, нима кўрган бўлсам, нима эшитган бўлсам — ҳалиги жиноятчиларнинг исм-фамилиясигача ҳамма-ҳаммасини сўзлаб бердим.

— Ақлинг бовар қилмайдиган гаплар-а...— ўйга толиб деди полковник Али Усмонов.

— Мен ўртоқ Рўзиевнинг гапларини тўлиқ тасдиқлайман,— қутилмаганда менинг фойдамга гапириб қолди майор Холиков.— Жарликда шубҳали одамлар онда-сонда йиғилиб туриши ҳақида бизда маълумот бор... Лахтак магазини эса, ҳозир бизнинг назоратимизда. Шойи артели билан алоқада бўлгани учун ишни очмай турибмиз. Мен ўртоқ Рўзиевнинг маълумотларини тўлиқ тасдиқлайман ва бу ёш йигитчани жасорат кўрсатгани учун табриқлайман!

Шу гапдан сўнг жиноятчиларни қандай қўлга олиш планини тузишга киришдик. Мен, бу кечасиёқ бахти қаро директорнинг уйига бориб, ҳужжатларни олиш керак деган эдим, бу режам ҳеч бирларига маъқул бўлмади. Шерикларини ҳуркитиб қўямиз, дейишди. Жиноятчини жиноят устида қўлга тушириш зарурлигини айтишди. Қолган беш жиноятчининг изига тушиш, уларнинг қора қилмишларини

пухталаб ўрганиш, яна шериклари бўлса, уларни ҳам аниқлаш ва навбатдаги йигинларида ҳаммаларини ўша жарликдаги ертўланинг ўзида қўлга олишга қарор қилдик.

— Хўш, бу операцияга раҳбарлик қилишни кимга топширсак экан?— сўради Али Усмонов.

— Сержант Рўзиевнинг ўзига топширамыз,— деди тўсатдан менинг бошлиғим.

— Сержант ёшлик қилиб қолмасмиканлар?— иккиланиб қолди Али Усмонов.

— Сени ўз ўрнимга район милициясига бошлик қилиб тайинлашларини сўраганимда,— қолларини кериб, ҳар бир сўзини таъкидлаб гапира бошлади Салимжон акам,— бошқалар ҳам, «бу она сути оғзидан кетмаган йигитча нима каромат кўрсатаркан...» деб қулишган эди. Лекин мен сенга ишонган эдим, янглишмаган эканман. Мана, лейтенантликдан полковник даражасига кўтарилдинг. Районда тартиб ўрнатдинг. Одамларга ишониш керак, полковник! Мен Ҳошимжонга худди ўзимга ишонгандек ишонаман.

— Салимжон ака, сиз менинг устозим бўласиз,— қулиб қўйди Али Усмонов,— милициянинг алифбесини сиздан ўрганганман. Ҳар бир сўзингиз мен учун қонун! Ўртоқ Рўзиев, сизни биринчи масъулиятли топшириқ билан табриклайман.

— Хизматга тайёрман, ўртоқ полковник!— дик этиб ўрнимдан туриб, честь бердим.

— Лекин,— сўзида давом этди полковник,— ҳар бир кадамнингизни мен ва Салимжон акангиз билан маслаҳатлашиб ташлайсиз.

— Хўп бўлади, ўртоқ полковник.

Тонг отиб қолган эди, самоварга тараша ташлаб, стол устига бувижоним бериб юборган нозу-неъматларни келтириб қўйдим.

Чакчақлашиб ўтириб нонушта қилдик.

Ишнинг бу ёғи жуда тез юришиб кетди, ҳа, ҳа, жуда тезлашиб кетди. Салимжон акам билан икковлашиб, операцияни қандай амалга ошириш режасини тузиб, унга шартли равишда «Сарик девни қувиб» деб ном бердик.

— Ўртоқ сержант,— деди бошлиғим ўрнидан туриб,— энди хўппа семиз порахўрнинг изидан тушасан.

— Бахти қаро директор-чи, ўртоқ полковник?

— Уни назорат қилиш учун ҳам ишхонасига, ҳам уйига қоровулни ўзим қўяман.

— Жуда соз, ўртоқ полковник.

— Ок йўл, сержант болам!

Фотоаппаратни елкамга осдим, милиция ходимлари учун махсус ишланган ихчамгина магнитофонни қўлтиғимга қис-

диму, каердасан хўппа семиз порахўр, деб район матлубот жамиятининг омборхонасига жўнаб кетдим.

Ана бойлигу, мана бойлик! Узунлиги икки юз метр, баландлиги 20 метр келадиган катта омборхона ҳар хил моллар билан лиммо-лим тўла! Ипак гиламлару деворга кокиладиган гиламчалар, гулли шойилару ранг-баранг товланиб турган — «Қизи кийиб, келини куйиб ўлсин» деб номландиган атласлар, бувижоним ҳеч ёқтирмайдиган холодильникнигу ойижоним излаб тополмай юрган ялтироқ жавонлар... Йўк, йўк, биласиз-ку, мен сўзга унча чечан эмасман, барчасини номма-ном айтиб беролмайман, ёш болаларнинг бежирим кийим-бошларини айтсам, жерси пальтолар қолиб кетади. Пахта гулли чойнак, пиёлалардан гап очсам, уюлиб ётган андатра қалпоқларию той-той қилиб боғланган жун рўмолларга навбат келмайди.

Омборга шундоққина кираверишда юк ташийдиган машинанинг кабинасидек келадиган кичкинагина бир хона бор экан, очиқ эшигидан бундай қарасам, хўппа семиз амаки шу ерда ўтирибди. Бошида шляпа, бўйнида тугуни муштдек келадиган гулли галстук. Ковоғи айрон халтадек осилган. Иягини кўкрагига тираб, кирган одамни сузиб олмоқчидек, пешанасини эшикка ўхталиб, чўт қоқяпти. Ташқарида ўн-ўн беш чоғли магазин мудирлари, ичкари киргани юракларини бетламай, сен бошла, сен бошла, деб бир-бирини итаришиб турибди.

Магнитофонни овоз ёзишга шай қилиб, фотоаппаратимни ҳам тайёрлаб турдим.

— Ассалом алайкум!— деди ниҳоят биттаси ичкари кириб.

Жавоб бўлмади.

— Қалай, кайфиятингиз яхшими?— яна сўради кирган киши.

Хўппа семиз амаки ниҳоят бошини кўтарди. Унинг шу пайтдаги вазоҳатини кўриб, магазинчи у ёқда турсин, менинг ўзим ҳам кўркиб кетдим, бай-бай-бай, бир одамнинг ваҳшати ҳам шундай бўладими!

— Мен, мен...— деб магазинчи дудукланиб колди.

— Нима «мен», «мен»?— жеркиб берди хўппа семиз амаки.

— Молга келувдим.

— Мол йўк.

— Ўтган сафар ҳам ололмовдим.

— Худо хоҳласа бу сафар ҳам ололмайсан.

— Жон хўжайин, беш-ўн минг сўмлик бериб турунг.

Планни ҳеч бажариб бўлмаяпти.

- Нима керак ўзи?
- Кеча атлас, гилам келибди деб эшитдим.
- Уларнинг харажати бор.
- Харажатига биз ҳам шерик, хўжайин.
- Қанча берасан?
- Юз сўм.
- Юз эллик, чўз, ўнта гилам бераман.
- Юз ўн берайин, хўжайин.
- Ҳа, майли, юз кирк бера қол, сен ўзимнинг укамсан.
- Юз йигирма берай, ахир акамдек бўлиб қолгансиз.

Ака-укалар бозордаги зикна чайқовчи билан пули оз-у, лекин молни ёктириб қолган харидорга ўхшаб роса талашиб-тортишишди. Охири бир юз йигирма беш сўмга келишиб, магазинчи пулни узатди, хўппа семиз амаки қўлини чўзди. Худди шу пайтда мулла Хошимжон уларни эсдалик учун суратга ҳам тушириб қўйди.

Одоб, назокат билан салом бериб, яна бир магазинчи кирди. Ҳали пора олаётганида хўппа семиз амакининг чеҳраси гул-гул яшнаб, лабида илжайиш деса илжайишга, табассум деса табассумга ўхшамайдиган аллақандай ифодалар пайдо бўлган эди. Улар ҳозир қаёққадир йўқ бўлди-ю, ўрнини довулча чайнаб олганда пайдо бўладиган бужмайишга ўхшаш бир ифода қоплади.

- Ассалому алайкум!— деди магазинчи йигит.
- Нима?— бошини кўтармай сўради амаки.
- Салом деяпман.
- Гапингни айтавер.
- Биз ҳам молга келдик.
- Шакар бераман.
- Шакар магазинда тикилиб ётибди.
- Юз қоп туз ол бўлмаса.
- Тузни бошимга урамани?
- Бошқа ҳеч нарсаси йўқ.
- Кеча апельсин, хинд чойни келибди, деб эшитдим. Ўшалардан беринг. Харидорларни бир хурсанд қилай.
- Мени-чи? Мени ким хурсанд қилади?
- Келинони хурсанд қилсинлар.
- Сен айтган нарсалар йўқ.
- Бор. Кеча келган.
- Уларнинг чиқими бор.
- Бўлмаган гап.
- Йўқол!
- Устингиздан арз қиламан, ОБХССга бораман!!!
- Йўқол деяпман! Сен халқ душмани, совет савдосига доғ тушириб юрган провакаторсан!— Шундай деб хўппа се-

миз амаки столни муштлаб, ўрнидан туриб кетди. Икки кўлини икки томонга ёзиб, худди жўжасини ҳимоя қилган она товукдек ҳурпайиб, магазинчининг устига бостириб бора бошлади.— Сен тайёр молларни олиб бориб сотмасдан давлат планининг бажарилишига зарба беряпсан. Сен ёт ўнсур, ички душмансан. Сени жавобгарликка тортиш керак, қамаш керак! Сен харидорлар ҳақиқага хиёнат қилувчи ашаддий юлғичсан!

— Бақирма, сенга пора берадиган аҳмоқ йўқ,— деди йигит ҳам, муштлашсам муштлашай деди шекилли, кўлини мушт қилиб.

— Йўқол деяпман!

— Менинг йигитларим ҳалол ишлашади, улардан бир тийин сўрашга ор қиламан. Мол берасанми, йўқми?

Йигит азамат экан, хўппа семиз амакининг дўкидан кўркмай, кўлига стол устида турган чўтни олди.

— Ҳозир бошингни ёраман.

Омборчи амаки орқасига тисарилди-да, ўрнига ўтириб қолди. Кейин кутилмаганда хахолаб кулиб юборди.

— Ҳазиллашдим, тентак. Қанча чой керак?

— Тўрт яшиқ.

— Апельсиндан-чи?

— Берганингизча.

— Об-бо тентаг-ей, ҳазилни ҳам билмайсан-а? Болаларнинг яхшими?

— Яхши.

— Келин бола ўқияптими?

— Ўқияпти.

— Лекин, ука, ҳеч бўлмаса йигирма сўм берасан. Ирим шунақа, бўлмаса касал бўлиб қоламан.

— Бир тийиним ҳам йўқ.

— Ҳеч бўлмаса бир сўм бер, тушлик овқатим чиқсин.

— Енимда автобуснинг абонементидадан бошқа ҳеч вако йўқ.

— Ҳа, майли, ўшани бера қол.

Йигит икки дона абонемент узатиб, мол ёзилган фактурани олиб чиқиб кетди. Омборчи амаки: «Бўшман, латтаман!»— деб негадир ўз биқинини чимдиб-чимдиб ола бошлади...

Кейинги кирган магазинчилар унча савдолашмай, омборчи сўраган пулни узатиб, айтган молларини, олиб чиқиб кетаверишди. Омборчи ҳам хурсанд, магазинчилар ҳам хурсанд, магнитофону фотоаппарати яхши ишлаб тургани учун Ҳошимжон ҳам хурсанд, хайрли ишга ёрдами тегиб, мили-

ция олдидаги ўз бурчини ўтаётгани учун сеҳрли калпоқча ҳам хурсанд.

Ҳаммаёк хурсандчилик!

Хўппа семиз амаки кимдан қанча пора олгани, қанақа мол берганини дафтарига қайд қилиб бораркан. У ёзиб боряпти-ю, мен бўлсам дафтарни суратга тушириш билан овораман. Омборчи пулни санаётиб, хиргойи ҳам қила бошлади. Сўнг пул солинган сумкани бағрига босиб, бир-икки ўпди. Пулат сандиғини очиш учун энгашган эди, секингина сумкасини олиб қўйдим. Бу пуллар порага тушган, олишга ҳаққи йўқ унинг. Шу билан бирга, уларни олиб кетиш учун менга ҳам рухсат берилмаган. Салимжон акам билан маслаҳатлашаман, унгача омборхонанинг томига беркитиб қўйганим яхши.

Пулни томга беркитиб тушсам, хўппа семиз амаки омборхонада оёғи куйган товукдек, ҳар томонга зир югуриб юрибди. Мол тақсимлаётган йигитчани ёқасидан бўғиб, оёғини ерга теккизмай, зингиллатганча ўз хонасига олиб кирди.

— Пулни бер!— деди сўнг негадир кулиб.

— Қанақа пул?— елкасини қисди йигитча.

— Ҳозир олдинг-ку!

— Тавба!

— Елкангни қисма, кўриб турувдим.

— Худо урсин, агар пулингизни олган бўлсам,— деб йигитча йиғлаб юборди.

Хўппа семиз амаки кечгача ўзининг хонаси-ю, омборнинг ичкариларини титқилайвериб, гаранг бўлиб кетди. Бошларига муштлаб, биқинларини чимчилаб, «энди хотинимга нима дейман?»— дея, ишонсангиз, жиндек кўз ёши ҳам қилиб олди.

Салимжон акам жиноятнинг изига тушдингми, уни охирига етказ, деб таълим берган. Бошлиғимнинг ана шу сўзига амал қилиб, хўппа семиз амакининг уйигача кузатиб боришга аҳд қилдим. Бахти қаро директорнинг ер остидаги хазинасига ўхшаш, эҳтимол, бунинг ҳам беркитиб қўйган хазинаси бордир.

Хотини Одил баттолдан кўрқарди, хўппа семиз амаки хотинидан кўрқар экан.

— Бўрими, тулки?— деб сўради хотини омборчи уйига қадам босиши билан.

— Тулки...— чайналиб деди хўппа семиз амаки.

— А, тулки?! Бекорларни айтибсиз!— энгларини шимариб эрига қараб ўдағайлаб кела бошлади хотини.— Кеча

мол келмади, деб баҳона килдингиз, бугун тулки дейсиз. Йўқ, бунакаси кетмайди...

— Ўғирлатиб қўйдим, ахир, ишонсанг-чи.

— Сиз бўласизу, пул ўғирлатасизми?! Йўқ, уйга қўймайман. Овқат ҳам емасиз. Бу ёқда ковоқларим бўшаб ётибди-ю, топган баҳоналарини қаранг-а.

Ковок, нега ковок бўш коларкан? Чиндан ҳам бу ховлида бедана ковоқлар шунақанги кўпки, олмаларга, сўриларга каторлаштириб илиб ташланган. Йигирма чоғли бедана бир-бирига гал бермай, «воволағу битбилик»ни авжига чиқаришяпти. Кизик, наҳотки, бедана пул еса! Йўқ, нима бўлганда ҳам бир текшириб кўриш керак. Милиция ходимининг вазифаси — шубхали туюлган ҳар бир нарсани текшириб кўришдан иборат. Айвонга йигирма бештача гулли тўрқовок осилган, иккитасида бедана борлиги аниқ. Негаки, тўрқовоклар билинар-билинемас силкиниб турибди. Қолганлари-чи? Нарвонни қўйиб, биттасининг ёпқичини кўтариб, секин мўралаган эдим, ана холос, ана ҳангома-ю, мана ҳангома! Яшаворсинлар-ей! Кетма-кет бошқаларини ҳам кўздан кечирдим. Олмаларга, қари тутнинг устига ҳам чиқиб тушдим. Эллик тўрқовокнинг йигирматасида сайроки бедана-ю, қолганида лик тўла пул, олтин такинчоқлар, тангалар!

Бахти каро директор бойлигини ер остида сақласа, беданавоз келинойим осмонда, тўрқовокларда сақларканлар! Яшаворсинлар-ей!

Жамики тўрқовокларни шошилиш суратга тушириб, ит қувган соқовдек, кечирасиз, жуда шошилиб демокчи эдим, ҳаллослаганимча идорага қараб югурдим.

Лабораторияга кириб, кун бўйи олган суратларимни чиқардим. Кейин ўттизта сурат, ҳар хил суҳбатлар ёзилган 18 метр плёнкани кўтариб, бошлиғимнинг ҳузурига кириб бордим.

— Ишлар қалай, сержант?— ўрнидан туриб сўради Салимжон акам.

— Қўнгилдагидек, ўртоқ полковник.

Келтирган совға-саломимни бошлиғимга узатдим. Уларни кўриб, аввал Салимжон акам, ўн беш минутлардан сўнг полковник Усмонов севинганларидан андак бўлмаса қичкириб юбораёзишди. Магнитофонни қўйиб, полковник Али Усмонов бир нафас ёқимли музика тинглаётгандек чайқалиб ўтирди-ю, охиригача чидай олмади шекилли, ўрнидан туриб:

— Офарин, ўртоқ сержант!— деб хитоб қилди.— Салимжон ака, сиз, тўрқовокли уйни дарров назоратга олинг.

— Хўп бўлади!— Ўрнидан туриб деди менинг бошлигим.

— Ўртоқ Рўзиев, омбордаги энг кўп молни ўн олтинчи магазин директори олди дедингизми?— сўради Али Усмонов.

— Ўзиям поранинг кўпини ўша берди-да.

— Магазинни кузатинг! Лекин, ўртоқ Рўзиев, яна бир марта раҳмат. Сиз фавкулудда талант эгаси экансиз. Сизга район милиция бўлими номидан ташаккур эълон қиламан ва унвонингизни оширишларини сўраб, бугуноқ министрликка тавсиянома ёзмаман.

МАҲСУМ ПОЧЧА, ҚАЛАЙСИЗ?

Мен сал уйқучирок бўлганим учун ўрнимдан ҳамиша кеч тураман. Бошимни кўтарсам, Салимжон акам йўқ — аллақачон ишга кетиб бўлибди. Бошлиғим доим шунақа. Икки соат олдин бормаса, кўнгли жойига тушмайди.

Апил-тапил нонушта қилиб, идорага жўнадим. Коридордан ўтаётганимда партия ташкилотининг секретари капитан Ҳошимованинг хонасидан Салимжон акам икковларининг каттик-каттик гапиришаётгани эшитилиб қолди, нима гап экан, деб секин мўралаган эдим, Ҳошимова:

— Кираверинг,— деб таклиф қилди.

Кириб, бир чеккага ўтирдим. Капитан сўзида давом этди:

— Шундай қилиб ўша сизга чақалоқ топширган жувоннинг изига тушдим. Оти Шарифа экан. Бундан уч йил олдин Чорсудаги ошхонада официантка бўлиб ишлаб юрган пайтида камомад келтириб у ердан қочган. Бир йилча поездда проводник бўлиб ишлаган. Кейин бетайин одамларга кўшилиб, саёк юра бошлаган.

— Сиз у билан юзма-юз учрашдингизми?— бетоқат бўлиб сўради Салимжон акам.

— Учрашдим, икки марта учрашдим,— давом этди капитан.— Кейинги учрашганимизда, синглим, чақалоқнинг қони билан полковникнинг қонини солиштириб кўрдик, ҳеч қандай ўхшашлик йўқ, демак, чақалоқнинг отаси бошқа одам. Менга очиғини айт, мен ҳам онаман, сенга ёрдам берай, ахир,— дедим.

— У нима деди?— яна сўради полковник.

— Йиғлади, узок йиғлади. Мана қоғоз, мана қалам, ҳаммасини ёзиб бер, дедим. У жувон, уйда ёзиб келаман, ҳаммасини ёзиб бераман, деди.

— Хўш, нима деб ёзибди.

- Афсуски, у қочиб кетди.
- Қочди?!
- Ҳа!
- Иш яна чалкашибди, капитан. Чақалок каерда?
- Болалар уйнда.

Суҳбат худди шу ерга етганда, мен қўлим билан «ҳозир келаман» дегандек ишора қилиб, ташқарига чиқиб кетдим. Чунки, менинг зиммамга бундан ҳам муҳимроқ вазифа юклатилган. Уни тезроқ бажарсам, эҳтимол Шарифанинг туҳмати ўз-ўзидан очилиб қолар.

Бошимга қалпоқчамни кийиб, ашқол-дашқолларимни кўтариб, аралаш моллар магазинига йўл олдим. Бориб биринчи қилган ишим омборхонага ўтиб, кеча катта пора эвазига келтирилган моллар бутми, бут эмасми, шуни текшириб кўриш бўлди. Хайрият, ҳаммаси жойида экан.

Директорнинг хонасига кирдим. Директор эллик ёшлардаги кош-кўзи коп-қора, юзи ҳам қора тўрдан келган, ўзи ёкка пиширилган бўғирсоқдек дум-думалоқкина бир киши экан. Сочини тарашлаб устарада олдириб, бошига қора духоба дўппи кийиб олибди. Қичкинагина мўйловчасига йилтироқ мой суртган бўлса керак, узоқдан қарасангиз, устки лабида иккита қора қўнғиз ўрмалаб кетаётганга ўхшайди. Кеча хўппа семиз амаки унга «Маҳсум почча» деб мурожаат қилган эди, иши ҳам номига муносиб экан, пичирлаб, ҳар хил дуолардан ўкиб ўтирибди.

— Илоё омин,— деди бир маҳал Маҳсум почча қўл кўтариб,— эл-юртга қуту барака ато қилгинки, юки бизга ҳам тегиб турсин. ОБХССга инсоф бергинки, уч-тўрт кун магазинни босмай турсин. Қайтим олмайдиганлар кўпайиб, шикоятчининг қўли калта бўлсин, облоху акбар!

— Облоху акбар!— деб юборибман мен ҳам беихтиёр, Маҳсум почча чўт қокиб, бир нарсаларни ҳисоблашга тушди. Мен магазинга ўтдим. Ўттизта сотувчининг ҳаммаси хотин-қизлар, савдо шунақанги авжига чиқибдики, қўл-қўлга тегмайди. Битта қоғозга: «Дугонажон, хушёр бўлинг, бугун ОБХССдан текширув бор», деб ёздим-да, икки бети нақш олмадек кип-қизил бир сотувчининг олдига ташладим. Сотувчи, хатни ўкиб, ранги сал оқаринқирагандек бўлди. Шеригига бир нарса деб пичирлаган эди, шериги ўнг томонидаги аёлнинг кулоғига шивирлади. Қўз очиб-юмгунча ўттиз сотувчи бир-бирига нималарнидир шивирлаб чиқибди. Шу пайтда денг, сотувчиларнинг ҳаммаси таърифлаб бўлмайдиган даражада самимий, сертакаллүф, сержилва бўлиб қолса бўладими! Бир хиллари ичкаридан халат кийиб чиққан, бир хиллари сочини тузатган, биттаси негадир, лаби-

га чаплаб кизил бўёқ ҳам суртиб олди. Эшик олдида харидор кўринса, ҳаммалари бирдан эгилиб, салом беришади денг. Харидорлар чиқиб кетаётганда қўлларини кўксига қўйиб:

— Хуш кўрдик!

— Келиб турсинлар!

— Пулни бегона қилмасинлар!— деб кузатиб қўйишади.

Маҳсум почча магазинга кириб, секция мудирлари навбати билан менинг хонамга кирсин, деб қолди. Директорнинг хузурига биринчи бўлиб, трикотаж секциясининг мудир, ўзи аёл бўлса ҳам, муштлашиб қолгудек бўлса, иккита эркаки бемалол юмалоқ ёстиқ қилиб ташлайдиган паҳлавоннамо Анвара опа кирди.

Магнитофонни ўрнатиб, фотоаппаратимни шай қилиб турдим.

— Савдо қалай, Анварахоним?

— Ёмон эмас, Маҳсум почча.

— Қовоғингиз осилганроқ кўринади?

— Ўзим шундай...

— Сизни бир хурсанд қилайми?

— Ихтиёрингиз.

— Бўлимингизга беш минг сўмлик мол чиқариб бераман.

— Раҳмат.

— Уч юз сўм чиқими бор.

— Қўйинг шунақа гапларни, жонимга тегди!— Паҳлавон Анвара опа ўрнидан турди.— У ёқда ОБХСС, бу ёқда сиз. Ўртада қолиб, қайтага юрак ўйноқ бўлиб қолдим. Тўғрима-тўғри ишлатсангиз ишлайман, бўлмаса йўқ. Худога шукр, эрим фан кандидати, топиш-тутиши ёмон эмас, давлатимиз тўрт хоналик уй бериб қўйган... Йўқ, энди чиқимли ишга ҳеч юрмайман.

— Эсингиз жойидами?— хайрон бўлди Маҳсум почча

— Жойида.

— Курук ойлик билан ишлаб бўларканми?

— Бошқалар ишляпти-ку!

— Бор, чиқиб кет!— бақириб берди Маҳсум почча. Паҳлавон Анвара опа чиқиб кетгач, ўйинга тушаётгандек, бармоқларини кирсиллатиб бошқа жувон кирди.

— Ке, кизим,— юмшоқкина қилиб деди Маҳсум почча.

— Келдим, дадажон.— Эшик ёнидаги стулга омонатгина ўтирди жувон.

— Савдо қалай?

— Расво, дадажон.

— Нега расво бўларкан, опоқ кизим?

— Харидорбоп молларни омборга кулфлаб ўтирибсиз-ку, опок дада.

— Шаддодсан-да, Шоҳиста, шаддодсан! Лекин, бугун сени хурсанд киламан. Жерси пальтолар келтирдим...

— Жерси!— хурсанд бўлиб ўрнидан туриб кетди Шоҳиста.

— Андатра калпоғидан беш юзта.

— Вой дадажоним-ей!— Шоҳиста югуриб келиб, Маҳсум поччанинг пешанасидан икки марта чўпиллатиб ўпиб олди, кўллари кирсиллатиб ўйинга тушди.

— Беш юз сўм чикими бор, она кизим.

— Йўк, йўк, йўк!— Шоҳиста қайтиб бориб, ўрнига ўтирди.— Жиноятдан қўркаман, камалиб кетсам, эримга Нигора тегиб олади. Мени тинч қўйинг, дадажон.

— Валдирама!

— Йўк, йўк, дадажон, ОБХССдан қўркаман. Қамалсам, эргинам шимига дазмол босолмай йиғлаб юради.

— ОБХСС, ОБХСС!— директор жаҳл билан ўрнидан туриб кетди.— Хаммангнинг оғзингдан шу гап тушмай колди. ОБХССнинг бошлиғи менинг чўнтагимда!

— Қани, дадажон, кўрсатинг-чи?— кизиқиб колди Шоҳиста.

Директор чўнтагидан бир даста пул олиб, «тап» эткизиб стол устига ташлади.

— Мана, ОБХССнинг бошлиғи!

— Шу пулларингизни еб, маза килиб юраверинг, дадажон.

Шоҳиста ўрнидан туриб чиқиб кета бошлади. Ажойиб киз экан у. Бу ёқда директор алаmidан сочини битталаб юлгудек бўлиб ўтирибди-ю, у бўлса кўллари кирсиллатиб:

«Магазинга мол келди,

Бир дунё ғалва келди,

Тарам-тарарам...» деб, ашула айтиб чиқиб кетди.

Қувнок киз экан.

Директор учинчи аёлни чакириб:

— Эҳтимол, сен ҳам ноз қиларсан?— деб пичинг қилди.

— Чикими бўлса, керак эмас!— Гапнинг охирини ҳам кутмай чиқиб кетди аёл.

Директор тутакиб, кутурган шернинг ўзгинаси бўлди-қўйди. Печка олдидаги кўмир тўла челақни шунақанги бир зарб билан тепдики, челақ тараклаганича эшикларни очиб, ховлига чиқиб кетди. «Ўзим аҳмокман,— деб Маҳсум почча хона ўртасида тик туриб, артистларга ўхшаб, монолог ўқий бошлади,— бўш қўйдим, талтайтириб юбордим ҳаммасини. Таълим-тарбия ишлари сусайиб кетди... Ҳалол ишлармиш,

халол ишлаб бўлсан. Чикимсиз ишлармиш. Чикимсиз мол бор эканми бу дунёда...»

Маҳсум почча ярим соатча монолог ўкигач, ниҳоят, чарчади шекилли, эшикни кия очиб:

— Холтўраева!— деб чакирди.

— Лаббай,— деган овоз эшитилди нариги хонадан.

— Бу ёкка киринг.

Остонада кексагина бир аёл кўринди.

— Тушки овкат маҳалида ҳамма сотувчиларни менинг хонамга тўплайсиз. Анвара Одиловани ишдан бўшатиш ҳақида буйруқ тайёрланг. Планларни бажармай келаётган-лигини кўрсатиб ўтинг.

Тушки овкат маҳалигача директор ғазабдан тушиб, яна аввалгидек мўмин-қобил, қуён боласидек беозоргина бўлиб қолди. Кабинетига тўпланган аёлларнинг ҳар бири билан қўл беришиб, алоҳида-алоҳида сўрашиб чикди. Кейин шошмасдан жуда узокдан гап бошлади:— Савдода ишлаш ҳозир жуда оғир бўлиб кетганмиш, базада шунақанги катта аждархо ўтирган эмишки, оғзи ғордек келармиш... Унга бир нарса бермасдан мол олиш жуда мушкул эмиш... Бир магазин мудир ишга янги келган сотувчисига: «Акаси, менга икки килограмм гўшт тортиб бергин», дебди. Ёш сотувчи гўштни олиб келган экан, мудир уни тортиб кўрса, роппароса икки килограмм эмиш. «Йўқ, акаси, мendenки юз грамм уриб қололмадингми, сендан сотувчи чиқмас экан», деб ишдан бўшатиб юборибди.

— Мана шунақа гаплар,— деди Маҳсум почча, таълим-тарбияга бағишланган нутқининг биринчи қисмини тугатиб.

Аёллардан ҳеч қандай садо чиқмади, бошларини эгиб олишган, ухлаб қолишганга ўхшайди. Маҳсум почча чиройли нутқининг иккинчи қисмини бошлаб юборди. Масалан, бир сотувчи кунига, ўрта ҳисобда, икки юз харидор билан муомала қилади. Ҳар биридан молнинг бўйи ва энидан чегириб, қайтимини бермай, ўртача ҳисобда, беш тийиндан олганда ҳам, кунига ўн сўм бемалол ишлайди. Буни на ОБХСС сезади, на халқ контроли. Ишлашни билиш керак, муомалангиз ёқимли, сўзларингиз ширин, ҳаракатларингиз назокатли бўлса, харидор сизга маҳлиё бўлиб, бир-икки сўм ортиқ ташлаб кетганини ўзи ҳам сезмай қолади...

— Тўғрими, кизим?

— Нотўғри!— деди Маҳсум поччанинг кизи.

— Нима, нима, нима?!— секин ўрнидан тура бошлади, директор.

— Ҳа, нотўғри! — умумий хор бўлиб такрорлашди кизлар. Директор ўрнидан туриб кетди, кизлар ҳам қўзғалишди. Сиз бир ёнда, биз бир ёнда дегандек, директор бир тараф, жамики сотувчилар бир тараф, ўрталарида тортишув бошланди.

Директор. Нима, нима?

Кизлар. Ҳеч қайси магазинда юлғичлик йўқ, факат сиз ўргатяпсиз?

Директор. Бўлмаган гап.

Кизлар. Қаршимиздаги магазин-чи? Улар ҳеч қандай чиқимсиз ишлашади-ку?

Директор. Шунинг учун ҳам ҳеч планлари тўлмайди.

Кизлар. Елғон! Ўтган ойда кўчма кизил байроқ олишди.

Директор. Жим бўлинглар, захчалар! Мен айтганни қиласанлар.

Кизлар. Қилмаймиз! Ҳалол ишлаймиз!

Директор. Ҳали шунаками? Холтўраева, буйруқни ўқинг.

Холтўраева. Ўқимайман.

Тортишув худди шу ерга етганда, кизлар директорни ҳар томондан қуршаб кела бошлашди. Бештаси қўлидан, бештаси оёғидан, бештаси белидан кўтариб, ҳовлига олиб чиқишди-да, тузланган балиқ солинадиган каттакон бочкани аввалдан тайёрлаб қўйишган экан, директорнинг дод-войига ҳам қарамай, қўл-оёғини боғлаб, бочкага солишди.

— Бизни юлғичликка ўргатадиган ҳали сизмисиз? — дейишди кизлар.

— Ҳаммангни ишдан бўшатаман! — бақирди директор.

Кизлар чуғурлашиб, кикирлашиб кулишиб, бир-бирини итаришиб бечора Махсум поччанинг устидан челақлаб сув куя бошлашди. Директор додлаган эди, ҳалиги шаддод киз, Шоҳиста югурганича ичкаридан териси буришган бир чилдирмани олиб чиқди-да, дўпиллатиб чала кетди. Кизлар бочкани ўртага олиб, сакрашиб, ўйнашиб, ашула айтиб, директорнинг овозини йўқ қилиб юборишди:

Махсум почча қалайсиз?

Қаймоқ берса ялайсиз!

Чиқимсиз мол бер, десак,

Бобов бўлиб талайсиз!..

— Кизлар, — буйруқ берди биттаси, — кечгача тегманглар! Бир таъзирини есин. Энди юринглар, магазинни очайлик, танаффус ҳам тугади.

Кизлар килган ишларидан мамнун бўлишиб, кулишиб, бир-бирларини чимчилашиб, магазинга кириб кетишди. Маҳсум почча, томоғигача сув ичида, дағ-дағ калтираб, бочканинг ичида колаверди. Аста олдига бориб:

— Илоё омин,— деб ўзига ўхшатиб фотиҳа ўкидим,— мана шунака шаддот кизлар кўпайиб, сизга ўхшаган таъмагирларнинг таъзирини бераверсин, ОБХССнинг иши енгиллашаверсин, облоху акбар!

Очкаб қолган эканман. Кўчанинг нариги юзидаги ошхонага қараб югурдим.

ЎҒРИ БИЛАН ЧАЙҚОВЧИ МИЛИЦИЯГА ЧАП БЕРДИ

Ошхонада ўтириб, чўзма лағмон еяпману, назаримда, мен лағмонни эмас, лағмон мени еяётганга ўхшайди. Хаёлим Маҳсум поччада. Ҳаво аёз, изғирин шамол эсиб турибди. Бечора музлаб қолса нима бўлади, деб ўйлайман. Хуллас, овқат егандай бўлмадим.

Магазиннинг ховлисига чиқсам кимдир Маҳсум поччани бочкадан олиб, куруқ кийим-бош ҳам келтириб берибди. Идорасида ўтириб, тишлари тараклаб, «ме-ме-ме», «се-се-се», «ке-ке-ке» дейди-ю, калтирок зўрлигидан гапини эплаб гапиролмайди. Назаримда: «Мен сенларга кўрсатиб кўяман», демоқчи бўляпти шекилли. Бочкадан чиқариб олган одам косада қайноққина шўрва билан бир стакан арок келтириб:

— Тезроқ ичиб олинг,— дея маслаҳат берди. Лекин, жуда боплашибди-да!

— Ку-ку-кулма!— ўшқириб берди Маҳсум почча.

Арокни бир кўтаришда ичиб, шўрвани ҳам пок-покиза тушириб олган Маҳсум поччанинг рангига қон югурди.

— Сенларга бир сўмлик ҳам мол бермайман! Магазин томонга қўлини мушт қилиб, ўдағайлади у. Кейин пўлат сандиқларни қулфлаб, магазиннинг орқа эшиги билан кўчага чиқди. Бир шум нияти бор-ку, деб ўйладиму, секин орқасидан эргашдим.

Директор чайқов бозорига бориб, қўлда тўқилган жун пайпоқ сотиб юрган семиз кампирдан: «Паттачилар бошлиғи Орифни қандай топсам бўларкан», деб сўраган эди, кампир кулиб: «Орқангизда турибди-ку, болам», деди.

Паттачи билан сувга пишилган магазинчи кучоклашиб узок сўрашишди, негадир бир-бирларини ердан кўтариб ҳам кўйишди.

— Сенга ҳеч эт битмади-да, новча терак!— деб корнини силкилладиб кулди Маҳсум почча.

— Гўштини ўзларинг еб, суягини менга ташлайсизлар, кандай қилиб эт битсин. Ваҳ-ваҳ-ваҳ!— Осмонга қараб оғзини катта очиб кулди Ориф.

— Худо хоҳласа, бугун хурсанд бўласан.

— Хушxabар олиб келдим денг?

— Бир чеккага чикайлик...

Холирок жойга бориб олгач, Маҳсум почча кўзини бақрайтириб туриб, ёлгон гапира бошлади. «Кеча базадан 20 минг сўмлик камёб, харидоргир мол келтирдим. Сотувчиларим, тезрок бизга беринг, икки-уч минг сўм чиқариб берамиз, деб холи-жонимга қўймай, оркамдан қувлаб юришибди... Лекин, ука, сенга бир яхшилик қилай дедим. Бу дунёда бир-биримизга қилган оқибатимиз қолади...»

— Мен ўғил боламан, бировнинг яхшилигини унутмайман,— деб қасам ичиб юборди Ориф чайқовчи. Кейин, «бировнинг яхшилигини унутмайдиган ўғил бола» билан ҳозиргина сувга пишилган магазинчи ўртасида савдолашиш бошланди. Мухсум почча ҳар ўн сўмлик молга бир сўмдан фойда берасан деди, чайқовчи унча эмас, бунча бераман, деди. Магазинчи йўқ, мени жуда ерга уриб юбординг, деб жўнаб кетаётган эди, чайқовчи унинг этагидан тортиб:

— Олтиш беш тийиндан!— деди.

— Йўлдан қўйма мени,— этагини силтаб тортиб деди магазинчи.

— Олтиш етти тийиндан.

— Жерси пальтолар, андатра калпоклари!.. Хайр, саломат бўл!

— Етмиш!

— Об-бў сен-эй, қўймадинг-да. Бор, барака.

Магазиннинг омборида турган моллар шу йўсин чайқов бозорида пулланадиган бўлди. Паттачи Ориф соат бешларда, магазинда савдо айни авжга чиққан бир паллада орка дарвозадан машина олиб келадиган бўлди.

Лекин, ўзи айтгандек, бир сўзлик йигит экан у. Ваъда қилган вақтида устига брезент копланган юк машинасини дарвозадан олиб кирди. Рулда... йўғ-е, эхтимол янглишаётгандирман, йўқ, ўша, худди ўшанинг ўзгинаси! Куни кеча кўргандим, елкасига «Не забуду мать родную» деб ёздириб олган Мутал! Шапкасини пешанасига бостириб кийиб олибди, ҳамма нарасага бепарво, локайд қараб, бир келиб кетинг кишлоғимизга оҳангида хуштак чаляпти.

Ҳозир буларни қўлга олиб бўлмади, ишни бузиб қўяман. Полковник Али Усмонов айтганидек, ҳозир менинг ва-

зифам эсдалик учун суратга тушириш, овозларини ёзиб олиш, кузатиш, кузатиш ва фақат кузатишдан иборат. Қани, молни қаёққа олиб боришаркин, шунча газмол, шунча кийимликни бу чайқовчилар бошлиғи қаерга жойлар экан. Лекин, юракдан ҳам бор экан-да, зигирча тап тортмайдия, койил-эй!

Машинага чикиб, Мутал билан Орифнинг гапларини эшитиб кетиш ниятида кабинкага яқинроқ ўтирдим. Омадимни карангки, машинанинг орка ойнаси синган экан, уларни бемалол кўриш, овозларини ҳам барала эшитиш мумкин. Бир километрча юрган эдик. Мутал:

— Изимиздан бир мотоцикл йўлга чикди!— деб қўйди.

Ориф чайковчи эшикни қия очиб, оркага мўралади:

— Милиционер!— деди у кабинканинг эшигини қарсиллатиб ёпиб.

— Граждан кийимида-ку?

— У кўпинча формасиз юради,— тушунтирди чайқовчи-лар бошлиғи.

Мен, кани ким келаётган экан деб, оркароққа бориб брезентни сал кўтарган эдим... нималар бўляпти ўзи, нима бало, бугун барча оғайниларим билан кўришадиган кунми дейман! ...Мотоциклда бошини эгиб, пешанаси билан ҳавони сузиб келаётган менинг танишим, яқинда унвони оширилиб, шу атрофга участкавой этиб тайинланган Суръат ака эди.

«Демак, у ҳам чайковчининг изига тушибди-да. Хайрият, ёлғиз эмас эканман, зарур бўлса, икковлашиб ҳаракат қиламиз», деб ўйладиму, ўзимдан-ўзим севиниб кетдим.

— Ўнгга бур!— қичқирди чайковчи.

— Кўчанинг боши берк!— Ўша оҳангда жавоб қайтарди шофёр.

— Чапга ол бўлмаса.

— Йўл тор, машина сиғмайди.

— Газ бер, газ!

— Ўзингни бос, ўпка!— парвосига ҳам келтирмай деди ўғри.

Текис, равон йўлга чиққач, машинанинг спидометри юзни кўрсата бошлади. Чайковчи кўркканидан дастмолковокдек буришиб боряпти, Мутал бўлса пинагини ҳам бузмай, хуштак чалиб кетяпти.

— Ҳозир миясини анжирдек эзаман!— деди хуштак чалишдан тўхтаб у.

— Урмоқчимисан?

— Йўк, мотоциклини яқинроқ келтираман-да, тўсатдан тормоз бераман.

— Тадбиркор йигитсан, Мутал.

— Бунака ишни биринчи бор қилаётганим йўк.

Шошиб колдим. Нима қилсам экан? Яқинлашиб келаётган хавфдан, мен учун жуда қимматли бўлган Суръат акани қандай огоҳ қилсам бўларкан? Бошимдан қалпоғимни олиб, ўзимни танитиб, эҳтиёт бўлинг, деб бакирайми, ха, ха, шундай қиламан, шундай!

— Гиййййкк!— тескари ағдарилиб тушдим.— Демак, тормоз берилди. Кеч колдим, кеч! Бечора Суръат ака-ей! Жонҳолатда брезентни кўтардим, кизик. Суръат ака йўқ. Сакраб пастга тушдим. Участковой икки юз метрча олдинда мотоциклини ўқдек учириб боряпти. Беҳуда таҳликага тушган эканман. Суръат ака мен ўйлаганчалик содда эмас экан. Тўсатдан тормоз бериб қолишларини ҳисобга олиб мотоциклини сал чапроқдан ҳайдаб келаётган экан. Қойил! Суръат ака! Бекорга участковой қилиб кўтаришмаган экан.

— Оркага!— энтикиб деди Ориф чайковчи.

— Бакирма. Сен айтмасанг ҳам биламан.

Машина кўз очиб-юмгунча оркасига бурилди. Мен ҳам кўз юмиб-очгунча устига чикиб олдим. Юз метрча юргач, ўнгга бурилиб, сертупрок йўлдан кета бошладик. Орқадан бурксаб шунақанги чанг кўтарилдики, ҳеч нарсани кўриб бўлмай колди. Суръат ака биз томонга бурилди-ю, назаримда юролмай, турган жойида тўхтаб колди. Ярим соат чамаси кингир-кийшик кўчалардан юргач, кутилмаганда шаҳар чеккасидаги асфальт йўлга чикиб олди. Илон изи бўлиб, буралиб-буралиб чанг анча жойгача бизни қувиб келгандек бўлди. Бир маҳал Суръат акамга кўзим тушиб колса бўладими! Мотоцикли йўқ. Пиёда. Ҳаллослаганча асфальт йўл томон интиларди у. Аслида унга мотоциклнинг кераги ҳам йўқ экан. Нега десангиз, бечора мотоциклдан тезроқ, соати-га тахминан 100 километрга тенг келадиган тезлик билан югурияпти... Ана, асфальтга ҳам чикиб олди. Устига тахта юкланган прицепли машинага қўл кўтарди! Э, аттанг, машина тўхтамади. Суръат ака тахтанинг учини ушлаб, бир оз югуриб борди-да, сакраб, машинанинг устига чикиб олди. Корни билан сурилиб, кабинага яқинлашиб келяпти, ана, кабинканинг томига кафти билан урди. Машина тўхтади. Суръат ака кабинкага тушиб олди. «Хайрият, хайрият!»— деб кичкириб юбордим. Прицепли машина шердек ўкириб бизни қувиб кела бошлади.

— Газ бер,— ёлворди чайковчи.

— Мотор эски, бундан ортиқ тортмайди!— тишларини ғижирлатиб деди Мутал.

— Қўлга тушдик!

— Тирик кўлга тушадиган аҳмок йўк.
— Расво бўлдик, тамом бўлдик!
— Йиғлама, хажикиз!— шундай деб Мутал чайковчининг кўкрагига тирсаги билан бир туртган эди, унинг юрагига тегди шекилли, кўзлари олайиб, овози ичига тушиб кетди.

Прицепли машина ёнимиздан пишкириб ўтди-ю, йўлнинг ўртасига тушиб, орқа чирокларини баробар ёкиб, «тўхта» дегандек, кетма-кет сигнал бера бошлади.

— Ёнидан бориб ураман!— кора терга ботиб деди ўғри.

— Ло илоху иллоблаху...— калима келтира бошлади чайковчи.

— Ё Жамшид!— деган хайкирик эшитилди. Мўъжиза юз берди, ха, ха, мўъжиза! Каттик тормоз килинган машина чирпирак бўлиб бир айланди-ю, орқасига ўгирилиб колди. Чайковчи кўзини очиб:

— Ҳазрати Баховуддинга етти танга атадим!— деб кўйдн.

— Менга-чи?— сўради ўғри.

— Сенинг кира ҳақингга яна эллик бола кўшдим... Фақат номерини билиб олгани чакки бўлди-да.

— Бўлмаса, яна эллик сўм кўш.

— Нега?

— Мен машинанинг номерини ўзгартириб олганман.

— Рўст айтяпсанми, акаси бўйидан?

— Орқа ва олдинги номерлар қалбаки, бошқа область машинасининг номери.

— Бўйингдан ўргулай, тадбиркор укам! Яна юз сўм кўшдим.

Орқага қайтиб, яна бир соатча елиб-югурдик. Нихоят, машина тўхтади. Шофёр кабинкадан сакраб тушиб, номерларини ўзгартириб олди. Кузов устига ёзилган брезентни суриб, молларнинг устига ёпди-да, дала йўлидан шаҳарга қараб кириб борди.

Молларни чайков бозори ёнидаги чакалоқларга бешик ясаб сотадиган кўримсизгина бир дўкончага туширишди.

ПОЛКОВНИК АЛИ УСМОНОВНИНГ РЕЖАСИ

— Ўрток Рўзиев, кани суратларни кўрсатинг-чи?

— Марҳамат.

— Қани, магнитофонни қўйинг-чи.

— Марҳамат, эшитишларингиз мумкин.

Икки полковник билан майор Холиқов Маҳсум поччани сувга пишаётганларида ёзиб олинган йўғон-ингичка овозларни эшитиб, аввалига жим туришди-ю, кейин учовлари баравар кулиб юборишди.

— Оббо, шайтонлар-ей, сувга пишишдими-а?— завки ошиб сўради Али Усмонов.

— Худди шундай, сувга пишишди.

— Лекин боплашибди, офарин!

— Азамат кизлар экан!— деб кўйди Салимжон акам ҳам. Гап айланиб бориб, бешик ясаладиган дўконга беркитилган молга тақалди. Маълум бўлишича, мендан бир соатча олдин участковой Суръат ака жиноят кидирув бўлимига телефон қилиб, аралаш моллар билан савдо қилувчи магазиндан олинган кийим-бош ва газламалар қўшни областга ўтиб кетди, рухсат берсангиз орқасидан бормокчиман, деган экан. Менинг гапларимни эшитиб, майор хангу манг бўлиб қолди. Бу гапларга ишонишни ҳам, ишонмаслигини ҳам билмай, бир оз иккиланди-да, ниҳоят, ишонишга қарор қилди шекилли, секин ўрнидан туриб:

— Баракалло, ўртоқ Рўзиев!— деб яна ўрнига ўтириб олди.

Бешик ясаладиган дўконга беркитилган молни шу кечасиёқ таппа босиб, чайқовчи билан ўғрини қўлга олиш керакми ёки сабр қилиш тўғрироқ бўладими, шу хусусда бахс бошланиб кетди. Агар мол бугун қўлга олинса, биз изига тушган бошқа жиноятчилар хушёр тортиб, яширин қўйган тузукқа илинмай қолишлари мумкин. Борди-ю, унга тегилмаса, бир машина харидоргир, ноёб атласу шойилар, пальтою кийимликлар чайқовчилар қўлига ўтиб кетиши мумкин.

— Мен бу чайқовчиларга бир метрини ҳам бермайман!— қизишиб деди менинг бошлиғим.

— Тўғри, чайқовчига шаронт яратиб бериб, томошабин бўлиб ўтираверишимиз ўринли эмас,— шошмасдан гапира бошлади Али Усмонов.— Лекин шу бир машина молни деб, катта бир ишни барбод қилиб қўймасмиканмиз, мен шундан кўрқяпман.

— Баъзан меҳнаткашларнинг кайфиятини ҳам ҳисобга олишимиз керак, полковник!

— Бирон гап эшитдингизми, устоз?

— Жиноятчилар ялло қилиб юришади-ю, милиция кўриб кўрмасликка олади, дейкшяпти...

— Салимжон ака, сиз мени ҳамиша совуққон бўлишга ўргатиб келардингиз, шундайми?— кулиб сўради Али Усмонов.— Лекин бу гал ўзингиз қизишяпсиз.

— Тўғри айтдинг.

— Чунки,— деб давом этди Али Усмонов,— сизга тухмат қилишган. Тезроқ уни фош қилиб, эл олдида юзим ёруғ бўлса дейсиз.

— Бу гапинг ҳам тўғри. Очиғи, шу кунларда кўчага чиқолмай қолдим.

— Лекин, сабр қилишдан ўзга чорамиз йўқ. Кейин, ҳурматли Салимжон ака,— бир оз ўйланиб қолди район милиция бўлимининг бошлиғи,— очик айтганим учун хафа бўлманг, кузатувчиларингиз ландовур экан. Одил Аббосов уч кундан буён шаҳарда йўқ, қаердалигини ҳеч ким билмайди.

— Командировка қоғози бўйича айтадиган бўлсак,— гапга аралашди майор,— директор ошхонага гўшт олиш учун область марказига кетган.

— Шаҳарда гўшт тикилиб ётибди-ку,— эътироз билдирди Али Усмонов.

— Гўшт бир баҳона,— ўз фикрини баён қилди Салимжон акам,— аслида ўғрилиқ мол ахтариб кетган.

— Тўғри айтасиз,— тасдиқлади Али Усмонов,— афтидан унинг ҳамма шаҳарлар билан алоқаси борга ўхшайди.

— Мен ҳам шуни айтмоқчи эдим,— тасдиқлади майор Холиков.

Хуллас, бешик ясайдиган дўконга беркитилган молларга қоровул қўйиладиган бўлди. Яъни, дўконнинг яқинида бир милиция ходими ҳеч ёққа жилмай, шу билан бирга дўконда мол борлигидан мутлақо беҳабар бир кишидек, ҳар хил нарсаларни баҳона қилиб, шу атрофда ўралашиб юриши керак, деган хулосага келдик. Хўш, бундай вазифани ким уддалай олиши мумкин?

— Шу кечаси ўша дўконнинг қаршисига автоинспекциянинг пости ташкил этилса қандай бўларкин?

— Шу соатда, шу соатнинг ўзида!— деб севинганидан ўрнидан туриб кетди Салимжон акам.— Лекин, Али Усмонович, топқир йигитсан-да! Режаларинг ҳамиша қутилмаган, фавқулодда режалар бўлади.

Ўша кунги кенгашимизда яна бир нарсани муҳокама қилиб чиқдик. Капитан ўртоқ Ҳошимованинг айтишича, чакалокнинг онаси Шарифа тўсатдан йўқ бўлиб қолган. Уни сир очилишидан кўркиб, ўлдириб бирон чуқурга кўмиб юборишган бўлишлари ҳам мумкин... Лекин, ошхона директори ҳам уч-тўрт кундан буён йўқ. Борди-ю, қаёққа бўлса ҳам, бирга кетишган бўлишса-чи... Бирга кетди, деб фараз ҳам қилайлик, унда икковлари бирлашиб қанака иш бажаришлари мумкин? Нима бўлганда ҳам, ошхона директори

устидан назорат олиб бораётган киши ишни расво қилган, энди унга бунақанги масъул вазифани ишониб топшириб бўлмайди.

— Ўртоқ Рўзиев! — менга мурожаат қилди Али Усмонов.

— Эшитаман, ўртоқ полковник!

— Сиз...

— Бу ишнинг ҳам уддасидан сиз чиқасиз, демокчимисиз?

— Хушёр йигитсиз-да, Хошимжон!

— Салимжон акамнинг тарбиясини олганман-да.

— Раҳмат, ука, ишонаманки...

— У сарик дев хозир қайси тоғда макон курганини эртагаёк билиб бераман, кетсам майлими?

— Коридорга чикиб турунг, лекин кетиб қолманг.

Коридорга чиқдим, ўйлаиб қолдим. Нега энди мени чиқариб юборишди ёки мендан яширадиган бирон гап чиқиб қолдимикан? Эшикка яқин келиб, калитнинг ўрнига қулоғимни тутдим. Али Усмонович:— Бу йигит келтираётган қимматли ҳужжатлар мени довдиратиб қўйди. Эсимни таниганимдан буён бирон милиция ходими ишни бунақанги қойиллатганини билмайман. Ўзингиз ўйланг. Жиноятчининг ҳар бир одимини суратга тушириш, ҳар бир сўзини ёзиб олиш, бу осон иш эмас! Ахир улар ҳам анойи одамлар эмаски, расмини олдириб қараб тураверса! Йўқ, бу йигит ё сехргар, ё фавқулудда талант эгаси...— деган эди, Салимжон акам:

— Гапинг тўғри, Хошимжон катта истеъдод эгаси. Эсингда борми, аввалги йили Ленинградда бир кизни кўрдим, кўзи шунақанги ўткирки, етти кават пўлат сандик ичидаги ҳужжатларни ҳам бемалол кўра олади, деган эдим. Хошимжонда ҳам ўшанақанги, сен билан менинг ақлим етмайдиган бир қобилият бор. Яхшиси, унга ишониб, ундан фойдаланиб қолайлик,— деди.

Шу пайт бир кизикчилик қилгим келиб қолди. «Қун бўйи пешаналарини тириштириб, тартиббузарлару жиноятчилар ҳақида ўйлаб, юраклари қон бўлиб кетади, тушларида ҳам жиноятчилар билан олишиб чиқишади. Бир қулдириб чарчоқларини тарқатай», дедим-да, бошимга қалпоқчамни кийиб, ҳузурларига кириб бордим. Учовлари кўксиларини бериб суҳбатлашаётган стол остига кириб, бошимдан қалпоғимни олиб, чақиришларини кутиб турдим.

Салимжон акам эшикни қия очиб:

— Хошимжон!— деб чақириб қолди.

— Мен бу ердаман!— деб стол остидан чиқиб келдим.— Овозларингизни ёзиб ўтирувдим...

Аввал ҳайкалдек қотиб қолишди, кейин бир-бирларига

қараб елка қисишди, охирида, хахолаб, бараварига кулиб юборишди.

Майор Холиқов жуда каттик куларкан, ўзиям туғилганидан буён мана шунақанги тиззаларига шаппалаб уриб, кўзларидан ёш чикиб, хузур қилиб кулиши биринчи марта бўлса керак.

ШАРИФА УЛИМГА ХУКМ ЭТИЛДИ

Бугун, негадир, барвакт уйғондим. Уйғонишга уйғондим, ўрнимдан тургим келмай, ширин-ширин хаёллар суриб, қиладиган ишларимнинг режаларини тузиб, жимгина ётавердим. Сиз канақалигингизни билмайман-ку, лекин менинг миям юраётганимдагига нисбатан, оёғимни узатиб ётганимда яхшироқ ишлайди. Мана ҳозир ҳам ажойиб бир фикр бошимга келиб қолди. Борди-ю... ха, ха, худди шундай қиламан. Лутфи холам столга қўйиб кетган сутни, ўзиям қайноққина экан, банкаси билан кўтариб ичдим-да, йўл-йўлакай лаб-лунжимни артиб, телефонга югурдим.

Район матлубот жамиятининг омборчиси, хўппа семиз амакининг номерини топиб, қўнғироқ қилдим.

— Эшитаман!— худди бурнидан чиққанга ўхшаш манқа бир овоз билан деди амаки.

— Ассалому алайкум!— дедим чўзиб.

— Гапингни айтавер, кимсан?

— Ана шунақа овозимизни ҳам танимай қоласиз-да,— деб ўпкаландим.

— Ҳар куни мингтанг телефон қиласан, қайси бирингни овозингни эслаб қоламан.

— «Роҳат» ошхонасининг сояи давлатингизда ўйнаб юрган буфетчисиман.

— Зокир бақалокман дегин? Лекин овозинг жуда ингичка-ку!

— Хо-хо-хо-хо!— қотиб-қотиб қулган бўлдим жўрттага.— Аскияларингизни яхши кўраман-да, акахон!

— Ҳа, нима гап?

— Одил акам мен келгунча бирон муҳим гап чикса, шу акахонинг билан маслаҳатлаш деган эдилар...

— Ўзи бугун қайтади-ку!— Хўппа семиз амакининг ёнига биров келиб қолди шекилли, паст овоз билан «бирпас чикиб тур, аҳмоқ», деб уришди-да, сўнг яна менга гапира бошлади:— Кечаси телефонда гаплашдик... Ошни қачон еймиз?

— Қанақа ош?— дедим ҳеч нарса тушунмай.

— ОБХССдан эсон-омон кутилганингга ош қилиб бер-
майсанми, хасис!

— Ош ҳам гапми,— деб хахолаб кулдим яна,— шоҳона
зиёфат қилиб бераман!

Шундай деб, хайр-маъзурни ҳам насия қилиб, трубкани
ўрнига қўйдим.

Тушдан сўнг олис сафардан қайтаётган бахти қаро ди-
ректорни иззат-хурматини жойига қўйиб кутиб олиш учун
аэропортга йўл олдим. Андак бўлмаса, кечикиб қолаёзиб-
ман. Одил баттол таксига ўтирмоқчи бўлиб турган экан,
биргалашиб ошхонага қайтдик. Ходимлари билан қўл учи-
да сўрашди-да, чарчадим, бирпас мизғиб олай, деб эшик-
нинг ичидан беркитиб, аллакимга телефон қила бошлади.
Сўраган кишиси йўқ экан, жаҳли чикиб:

— Итвачча!— деб қўйди.

Кейин хона ўртасида тик турганича, бир кўзини хиёл
кисиб, остки лабларини тишлаб, ўйга толиб кетди.

Телефон жиринглади.

— Ким керак?— сўради Одил баттол овозини тишлари-
нинг орасидан чиказиб.

— Эсон-омон қайтдингизми?— қувноқ овоз эшитилди
трубкадан.

— Эҳ, омборчи, сенмисан? Қалай, ишларинг яхшими?
Молларни тарқатиб олдингми?— Баҳри-дили очилиб кетди
директорнинг.— Шаҳар тинчликми?

— Жуда тинчлик ҳам эмас, жуда бетинч ҳам эмас.

— Тушунарли.

— Қалай бўлди ишларингиз?

— Бизнинг ошиғимиз ҳамиша олчи-да!— кўзларини ки-
сиб, енгилгина кулиб қўйди директор.— Ўн беш кундан сўнг
омборинг молга тўлиб кетади. Суюнчини тайёрлайвер...

Хўппа семиз амакидан сўнг Мутал ўғри телефон қилиб,
«жуда муҳим маслаҳат бор, телефонда айтиб бўлмайди,
уйингизга борсам майлими», деган эди, Одил баттол бир оз
ўйланиб турди-да: «Бўлмаса кеч соат тўққизда Муқимий
паркининг орқа эшиги олдида учрашамиз, ўзинг билан Сал-
лабодрокни ҳам олиб кел», деб тайинлади. Шундан сўнг
уч-тўрт жойга қўнғироқ қилиб, аллакимлар билан ҳеч ту-
шуниб бўлмайдиган қилиб гаплаша бошлади. «Сомонхона-
га ҳашак ташлайман», деди, «ҳамма жойда шамол», «кўз
очиб бўлмайди» деди, «курук қошиқ оғиз йиртади» деган-
дек ҳам бўлди...

Мен сабрсизлик билан қоронғи тушишини, Саллабодрок,
Мутал ўғрилар билан бўладиган учрашувни кутардим. Ҳар
қалай, муҳим бир гап бўлса керак. Одил баттол анча-

мунча жойга борадиган бекорчилардан эмас, у ҳар бир қадамини ўлчаб босади, фойдаси тегмайдиган жойга отиб юборсангиз ҳам бормайди.

Кеч кира бошлади. Майдалаб ёғаётган ёмғир корга айла-ниб, дарахтларнинг яланғоч новдаси, томлар оппок оқариб қолди. Биргалашиб чиқиб такси кута бошладик. Шамол туриб, дарахтларнинг шохини бир-бирига ишқаб, қорларни тўкиб, кўз очиртирмай қўйди. Электр симлари узилди ше-килли, кўчада лампочкалар ўчиб, атрофга шунақанги бир қоронғилик тушдики, тагин йўқотиб қўймай, деб кўрққанам-дан бахти қаро директорнинг ўнгиридан ушлаб олишга мажбур бўлдим. Ҳаво совук, иккимиз ҳам дағ-дағ қалти-раб турибмиз.

Паркнинг орқа дарвозаси олдида таксидан тушдик. Одил баттол сумкасидан тўппонча олиб, ўки бор-йўқлигини тек-шириб кўрди-да, отишга шай қилиб, қўлтиғига солиб қўйди. Ана, хув нарида иккита қора кўринди. Девдек баҳайбатли-си, хойнахой, Саллабодрок бўлса керак. Енидагиси, совук қотганидан бўйнини ичига тортиб келаётгани Мутал, ал-батта.

Совуккина кўришиб, бир-бирларидан ҳол-ахвол сўраш-ган бўлишди.

— Саллабодрок,— мурожаат қилди Одил баттол.

— Эшитаман, устоз.

— Бугун кечаси сомонхонага ем-хашак келиб тушади,— директор у ёқ-бу ёғига назар ташлаб олди,— эртага ярми-ни қатта сигирингга олиб бориб берасан.

— Ҳўп бўлади, устоз.

— Қолган ярмини иккига бўлиб, бир қисмини бузок-чангга элтиб ташла.

— Қолганини-чи?— шошилиб сўради Саллабодрок.

— Қолганини ҳўкизингга бер.

Қизик, нега булар бунақа қилиб гаплашишади. Ахир, бахти қаро директор бузокчалар боқиладиган ферманинг мудирин эмас, бошқа шаҳарларга ҳам хашак тайёрлагани боргани йўқ-ку. Ахир, мана бу қора дев ҳам ҳеч молбоқар-га ўхшамайди!

— Хизмат ҳақини қачон оламан?— сал тортиниброк сў-ради Саллабодрок.

— Йигирма еттинчида,— деб директор яна у ёқ-бу ёғига қараб олди.— Энди нарироққа бориб тур. Мутал билан гапимиз бор, шарпа сезсанг, хуштак чал.

Одил баттол Мутал ўғрини қўлтиқлаб паркка кириб кет-ди. Устини қор босган темир скамейкага ўтириб, портфели-ни тиззасига қўйди-да, совуққотган қўлларини бир-бирига

ишқалаб, андак иситган бўлди. Шамол кучайгандан кучайиб қор учқунларини юз-кўзларимизга уриб турибди. Дарахтларнинг шохи бир-бирига тегиб, аллақандай ваҳимали овозлар чиқаради, сим ёғочларга таранг тортилган электр симлари, назаримда хуштак чалаётганга ўхшайди. Бутун борлиқ ваҳима ичида қолгандек.

Магнитофонни нақ тумшукларининг остига келтириб турдим. Қани энди овозларини радиога улаб, бутун областа эшиттирсанг, деган фикр ўтди бошимдан.

— Тинчликми? — пальтосининг ёқасини кўтараётиб сўради Одил баттол.

— Шарифани қамаб қўйдим, — ахборот берди Мутал.

— Каерга?

— Тошбулоқ кўчасидаги йигирма иккинчи уйга, иккинчи каватнинг олтинчи хонасида турибди ҳозир.

— Нега қамадинг?

— Феъли айнаган.

— Сотмоқчими?

— Шунга ўхшаш...

— Нега айнаб қолди, сабабини суриштирмадингми?

— Назаримда, капитан Хошимова йўлдан урганга ўхшайди. Айтишларича, капитан бировларнинг кўнглига қўл солишга жуда уста эмиш. Шарифа билан икки-уч бор учрашди-ю, ишнинг расвосини чиқарди. Шарифани ишга киритишга, ҳамма айбларини бўйнидан олиб ташлашга, келаси йил бир хонали уй ҳам олиб беришга ваъда қилибди. Ҳатто, болангни боғчага жойлаб, ўзингни кечки мактабга ўқишга киритаман, деган гапларни ҳам айтибди.

— Нияти бузилганини қаердан билдинг?

— Кечаси уйига кириб, мана бу хатни топиб олдим.

— Кўп нарса ёзибдими?

— Ҳа.

— Агарда у иқроор бўлса, ҳаммамиз расво бўламиз!

— Шунинг учун қамаб қўйдим.

— Уни... тинчитиш керак! — ўрнидан туриб кетди Одил баттол. — Хоиннинг жазоси — ўлим!

Мутал ўғри ҳам ўрнидан турди:

— Мен ҳам шу фикрдаман, устоз!

Икковлари бир-бирларига тикилишиб жим қолишди. Энтикиб, чуқур-чуқур нафас олишяпти. Қани энди, уларнинг сирини очмоқчи бўлган Шарифа шу ерда бўлса-ю, гўштини тириклайин ейишса!

— Ўлдириш керак, — худди ўзига-ўзи гапиргандек ғўлдирай бошлади бахти қаро директор, — шу кечасидан қолдирмай гум қиласан. Иложи бўлса, бўғиб ўлдириб, сўнг

анҳорга ташлайсан. Лекин, шошмай тур... Борди-ю, унинг ўлимидан фойдаланиб қолсак-чи, ҳа, фойдаланамиз! Унинг номидан полковникка хат ёзиб қолдирамиз.

— Хат ёзишга қўнмаса-чи? — ташвишланиб сўради ўғри.

— Хатни сен ёзасан, икки нусха ёзасан. Бир нусхасини чўнтагига солиб қўясан. Иккинчи нусхасини министрлик номига битиб, шу кечасидан қолдирмай, почта қутисига ташлайсан.

— Нима деб ёзаман?

— Нима деб ёзса бўлар экан-а... Нима бўлганда ҳам ишонарли қилиб ёзиш керак. Ҳамма айбни полковникка тўнқаб: «Мана, номард эр, муродингга етдинг! Болангни боқмасанг, менга карамасанг, эл ўртасида шармандан-шармисор бўлдим! Бундай беномус бўлиб яшагандан ўлганим минг марта яхши! Хайр, эй яхши одамлар. Ҳамма умидим сизлардан, мен учун, ўн гулидан бир гули очилмай иснодга қолиб ўлган етимча киз Шарифа учун полковник Салим Отажоновдан ўч олинглар! Унинг гапларига ишонманглар, менга ўхшаб сизларни ҳам алдаб қўяди... Хайр, эй бевафо дунё!» деб ёзасан.

— Бу гапларингиз эсимдан чиқиб қолади.

— Ишкилиб, шунга ўхшатиб ёзасан-да.

— Яхши.

Магнитофоним лентаси узилиб, хуштак чалганга ўхшаш галати овоз чиқарган эди, бу хуштакни Саллабодроқ чаляпти, деб ўйлашди шекилли, баттол билан Мутал ўғри кўз юмиб-очгунча скамейканинг остига кириб кетишди. Ўша ерда ётиб, бир-бирига пешанасини тираб, гаплаша бошлашди:

— Министрликка ёзган хатни ишни битирганингдан кейин почта қутисига ташла.

— Ҳўп.

— Лекин, хатни шу кечаси, албатта ташла.

— Яхши.

— Хатни қаерда ёзасан?

— Уйда.

— Демак, Шарифанинг олдига соат ўн бирларда борар экансан-да?

— Ҳа.

— Анҳор бўйига олиб чик.

— Яхши.

— Анҳор бўйига етгунча ниятингни сездирма. Базмга борамиз, ўйнатиб келаман, де.

— Ҳўп.

— Ҳушёр бўл!

— Ўргатманг.

Энгашиб, ўғрининг чўнтакларини ковлаган эдим, ўнтача калит топиб олдим. Бирортаси Шарифа беркинган хонага тўғри келиб колар деб ўйладиму, паркнинг дарвозасига караб югурдим.

«ЁДГОРБЕГИМ ТИРИКМИ?»

Нима килиш керак, нима килсам, Шарифани ўлимдан куткариб қолишим мумкин? Аввал идорага бориб, бу шум хабарни Али Усмонов билан хурматли бошлиғим Салимжон акамга етказайми ёки аввал Шарифа камалган уйга югурайми? Тавба килдим-эй. Бунча шошиб, энтикмасам!

— Хўш, калпокчам, сен кандай фикрдасан?— деб сўрадим кадрдонимдан.

— Тошбулок кўчасига караб югур!— маслахат берди калпокчам.

— Бемаслахат иш тутиб, бошликларимни ранжитиб кўймайманми?

— Аксинча, хурсанд бўлишади сендан.

— Раҳмат, калпокчам!

— Тезрок, тезрок югур, Хошимжон!

Такси тўхтайдиган бекатга югурдим. Ана холос, буниси неча пулдан тушди энди! Ўғри Мутал мендан олдин етиб келибди-ку! Нима бало, у ҳам менга ўхшаб сеҳргарми, дейман. Шартта бошимдан калпоғимни олиб, ўғрига якинлашдим:

— Гражданин, соат неча бўлди?

Мутал ўнг қўлини чўнтагига солди. Назаримда, тўппончаси борга ўхшайди, ўшани пайпаслаб:

— Ўрток сержант, кечирасиз, соат такмайман,— деб ўрни бўлмаса ҳам, хи-хлаб кулиб кўйди.

— Такси кутяпсизми?— сўрадим яна.

— Ҳа, аэропортга чиқишим керак эди.

Устида оппоқ кори билан «Волга» келиб тўхтади. Икковимиз барабар эшикка интилган эдик, Мутал:

— Ўзингиз милиция ходимисизу, тартибни бузасиз-а,— деб ўкрайди менга.— Аввал мен кетаман!

— Кечирасиз, мен ҳам аэропортга бормокчиман.

— Унда бемалол, мен бошқасида кетсам ҳам бўлади,— деб Мутал менга йўл берди.

Қор ёғиб, шамол эсиб тургани учун Тошбулок кўчасидаги йигирма иккинчи уйни топгунча нақ она сутим оғзимга келди. Сўрай десам, кўчада зоғ йўк, ўзим топай

десам, бу атрофдаги уйлар янги тушгани учун ҳали номер осилмаган экан. Бу ёқда эса, вақт яқинлашиб қоляпти...

Ҳамма уйларда чирок бор, иккинчи қаватдаги бир хона қоп-қоронғи. Таваккал қилиб, ўша хонанинг эшигини қокдим. Жавоб бўлмагач, мени ўғри деб милицияга ушлаб беришса бериша қолсин, дедим-да, ҳалиги калитлардан бири билан эшикни очдим. Ичкари ҳам гўристондек қоп-қоронғи, пайпаслаб чирокни аранг топдим.

— Вой!— бир аёл диванда ётган экан, кўркиб чойшабни тортиб олди бошига.

— Кечирасиз, Шарифа Усмонова эмасмисиз?— яқинига бориб сўрадим.

— Танаймайман уни,— баттарроқ ўралиб олди аёл.

— Эй аттанг,— дедим гўё тарвузим қўлтиғимдан тушгандек бўлиб, сўнг орқага қайта бошладим.— Бечоранинг ўғилчаси милициянинг боғчасида эди. Ўлиб қолди! Шунини хабар қилгани келувдим...

— Ёдгорбегим ўлдимиз?!— Аёл бир қалқиб, бошини кўтарди. Оқ чойшабга ўралиб олгани учунми, шу туришида, у худди тобутдан бошини кўтарган мурдага ўхшаб кўринарди. «Ҳа, қўлга тушмай кўр-чи!» деб ўйладиму:

— Мен келаётганда тирик эди,— деб яна орқамга қайтдим.

— Тирик эди, нима қилди унга?

— Бир милиционернинг тўппончасини ўйнаб ўтирган экан, ўзини-ўзи отиб қўйибди.

— Вой шўрим!

— Кўркманг, тўппонча ўйинчок тўппонча экан, ҳеч нарса қилмабди...

Бориб эшикни ичидан қулфлаб келдим. Диваннинг бир чеккасида ўтириб, Мутал ўғри билан Одил баттол уни ўлдиришга қарор қилганларини айтган эдим, аёл мен унақа одамларни танаймайман, бахтсиз бир ожизаман, мени тинч қўйиб, марҳамат қилиб чиқиб кетинг, деб туриб олди.

— Ишонмаяпсизми?— андак бўлмаса бақириб юбораёздим.

— Илтимос, мени тинч қўйинг.

— Овозларини магнитофонга ёзиб олганман. Марҳамат, эштинг.

Магнитофонни қўйиб берган эдим, аёл жим ётиб эшитди. Тугагач, нозик қўллари билан бошига муштлаб: «Мунча бахтсиз бўлмасам!»— деб ингради. Ишонсангиз, бу овоздан ўзимнинг ҳам юрак-бағрим эзилиб кетгандек бўлди, ўлим олдида айтилган сўз жуда ҳам аянчли эшитилар экан.

— Туринг ўрнингиздан!— буюрдим.

Аёл бошидаги чойшабни олиб, нари иргитди... Йўк, хали тўғри айтган эканман, аёлнинг афтига чинданам мурданинг нусхи уриб қолибди: хаддан ташқари олиб, юзлари сарғайиб кетган, сочлари тўзғиган, ич-ичига ботиб кетган кўзларини айтмайсизми, шу туришида тирик одамга ҳеч ўхшамайди у.

— Очик айтинг, Ёдгорбек тирикми?— ғалати бир оҳангда сўради Шарифа.

— Мен сизга ҳазил қилувдим...

— Ўртоқ сержант, менинг бу дунёда шу боладан бошқа ҳеч овунчоғим йўк.

— Тезроқ қийининг бўлмаса.

— Олиб кетмоқчимисиз?

— Бўлмаса ўлдириб кетишади.

— Номардлар, номардлар-эй! Ҳамма қора ишларини бировларнинг қўли билан қилиб, ўзлари оппоқ бўлиб юришаверади... Ёдгорбегим тирикми?

— Маза қилиб ухлаб ётибди.

— Ҳозир бориб кўрсам бўладими?

— Бўлади, фақат тезроқ қийининг.

Нима бўлганда ҳам она экан-да, Шарифа шошиб, энтиқиб қолди. Аёл киши ўзи жуда ғалати бўлар экан, бир нафас кечиксак, бирор қорн хол бўлиши аниқ бўлиб турибди-ю, у бўлса, тошойна олдига туриб олиб, гоҳ у қўйлагини қийиб кўради, гоҳ бунисини... Тавба қилдим-эй, ҳатто шу пайтда лабига қизил суртиб ўтирибди-я!

— Мен тайёрман,— деди ниҳоят, қора сумкасини қўлига олиб.

Мутал билан Одил баттол қалбаки хат ёзиб, милицияни, одамларни чалғитмоқчи бўлишди, борди-ю, биз ҳам Шарифа номидан қалбаки хат ёзиб кетсак-чи?

— Қоғозингиз борми?!— сўрадим Шарифадан.

— Нима қиласиз?

— Хат қолдириб кетамиз.

— Қимга?

— Қотилларга!

— Ҳозир менинг миямга ҳеч нарса келмайди.

— Мен айтиб тураман. Ёзинг: «Қимматли М. Бу хатни сенга қолдирияман. Ўғлимдан айрилдим. Сенинг ишончингдан маҳрум бўлдим, энди яшадим нима-ю, яшамадим нима! Сир очиладиган бўлса, ҳаммамиз нобуд бўламиз! Сенга ва бошқа дўстларимга бўлган садокатимни исботлаш учун ўзимни ўлдиришга қарор қилдим. Ҳаммаларингга хайр энди! Ўлимим олдидан сендан бир нарсани олтимос қилмоқ-

чиман, ўзимни анҳорга ташлайман, ўлигим топилса, ҳурмат билан кўминглар! Хайр, эй бевафо дунё! Шарифа».

Хатнинг остига бугунги числони кўйиб, стол устига ташладик-да, эшикни кулфлаб, кетма-кет кўчага отилдик. Чунки соат роппа-роса ўн бир бўлган эди. Бу атрофларга автобус келмас экан, марказгача пиёда кетишга тўғри келди. Шарифа менинг олдимда жимгина боряпти. Негадир, индамайди. Мен бўлсам унинг хакида ўйлайман. Бечорага қийин, жуда қийин. Ҳеч ким мана шунақа йўлдан адашмасин, адашдими тамом, ёмон одамлар кўлида ўйинчоқ бўлиб қолади. Қабих ишларга буюришади, ўлимга маҳкум этишади...

— Мени кўпга камашадими?— тўсатдан ўгирилиб сўради Шарифа.

— Салимжон акам ўз айбини бўйнига олган кишини қамашга рухсат бермайди.

— Капитан Ҳошимова ҳам шундай деганди.

— Нима деганди?

— Ўртоқ Отажонов сенга ўхшаб йўлдан адашганларнинг кўпига ёрдамлашди, бир хиллари яхши одам бўлиб кетишди, баъзилари билан ҳалигача борди-келди қилади. Бағри кенг, саховатли одам. Айбингга икром бўлсанг, бошингни силайди, деганди.

— Ота-онангиз борми?

— Ўлиб кетишган,— хўрсиниб қўйди Шарифа,— бола-лар уйида катта бўлганман. Ота меҳрига ҳам, она меҳрига ҳам қонмадим...

— Бўлмаса. Салимжон акам сизга чинакам ота бўлишга арзийдиган одам. Каромат опани эса онам деяверинг.

— Кечирасиз, сизни қўлтиклаб олсам майлими, юролма-япман. Раҳмат... Тўғри айтдингиз, меҳрибон аёл экан, ишга киритиб қўймоқчи эди.

— Ҳалиям ўз фикрида турибди.

— Энди фойдаси йўқ.

— Нега?

— Бари бир, мени ўлдиришади,— яна хўрсинди Шарифа,— Мутал билан Одил аканинг қамокхонада ҳам одамлари бор. Қамокдалигимни эшитмайди дейсизми, эртагаёқ эшитишади.

— Милиция сизни эҳтиёт қилади.

— Милиция олдида юзим қора-ку! Тухмат қилдим-ку!

— Шуни билингки, милиция кек сақламайди, одамлардан ўч олмайди, балки тарбиялайди. Бизнинг уставимизда шундай деб ёзилган.

— Сиз ҳам кек сақламайсизми?

— Нега энди кек сақлар эканман?

— Биз сизни, эсингизда бўлса керак, кечаси ечинтириб кетгандик.

— Эсимда йўк.

— Фамилиянгиз Рўзиевми?

— Ҳа.

— Ўша кечаси граждан кийимида эдингиз.

— Қўйинг, шуларни эсламайлик...— Ўғриларга таланган кунимни кўз олдимга келтириб, ишонсангиз, шу пайтда эларим жимирлашиб кетди. Демак, ёрдам беринг, деб додлаб мени алдаган шу аёл экан-да...

— Ўша ишни ҳам мана шу қотил Мутал топширган эди. Сизни икки кун изма-из юриб, пойлаган эдик, обрўйингизни тўкишмоқчи экан...

— Шерикларингиз шу ерликмиди?!

— Бошқа шаҳардан келишган эди...

— Мен аллақачон унутиб юбордим, энди сиз ҳам унутинг.

— Йўк, ҳеч унутолмайман, ҳаммасини очик айтаман энди. Жонимга тегди! Мен ҳам бошқаларга ўхшаб яшасам дейман. На уйқунгда ҳаловат бор, на еган-ичганингда... Ўртоқ Рўзиев, эзмалик килмаяпманми?

— Йўк, гапираверинг.

— Раҳмат...— Ниманидир ўйлаб Шарифа бир оз жим колди.— Мен уларга хизмат килдим, улар бўлса, мана, мени ўлимга маҳкум этишди. Милицияга тўхмат килдим, милиция бўлса мени ўлимдан қутқаряпти... Бунинг учун кимга раҳмат айтишимни ҳам биллолмай колдим.

— Ҳукуматга раҳмат денг.

Идорага етгач, Шарифа ўғлимни бир кўрсатинг, деб талаб кила бошлади. Мен кечаси болалар уйига бориш ноқулай бўлади деган эдим, у ҳиқиллаб йиғлашга тушди. Капитан Ҳошимованинг уйига телефон килиб, шундок-шундок деган эдим, «навбатчи машинадан фойдаланинг, дарҳол муштипар онага ўз ўғлини кўрсатинг», деб топширик берди. Хизматчилик экан, йўк деёлмай, кечаси бориб, тарбиячиларнинг ширин уйқусини бузиб бўлса ҳам, чакалоқни олиб келишга мажбур бўлдим.

Шарифа йиғлаб турган ўғилчасини қўлига олди-ю, ҳўнграб «онагинанг ўргилсин!» дея юз-кўзларидан ўпа бошлади. Бутун вужуди тўлқинланиб кетгандек бўлди. У тишларини ғижирлатиб, болани бағрига маҳкам босар, тўйиб-тўйиб хидлар, ўпар «онагинанг ўргилсин, тирикмисан! Энди сени ҳеч кимга бермайман, бермайман!» дея антикар, йиғлар эди...

Шу пайтда негадир меҳрибон ойижонимни эсладим-у, мен ҳам ўзимни тутолмай йиғлаб юбордим.

— Болам, болагинам!— деб йиғлайди Шарифа.

— Ойим, ойижоним!— деб йиғлайман мен ҳам.

Қонун бўйича болали аёлни қамаб бўлмайди. Шунинг хисобга олиб, эрталабгача Шарифа иккимиз бошлиғимнинг хонасида ўтириб чикдик.

САЛЛАБОДРОҚ АМАКИ

— Ошхона директори сомонхонага хашак келади дедими?

— Ҳа, шундай деди.

— Сомонхонаси қаерда экан?

— Билолмай қолдим.

— Саллабодроқни илгари билармидинг?

— Йўқ.

— Уйи милиция идорасининг орқасида-ку!

— Билмас эканман.

— Аммо, бунинг ҳам қўлга туширганингда антика иш бўларди-да, ўғлим.

— Албатта тушираман.

Салимжон акам икковимиз шу йўсин гаплашиб ўтирибмиз. Кечаги шамол тинган, ховлилар, томлар, деворларнинг усти оппоқ қор. Аста-секин кўтарилиб келаётган қуёш нурлари қор устида ўйнаб, кўзни камаштиради, диллар қувонади. Ташқарига чиқиб, қорбўрон ўйнагинг, югургинг, чопгинг келади.

Кўнглим тоғдек кўтарилган, кайфим чоғ. Ишларим яхши кетаётгани учун каттаю кичик менга ҳавас билан қарайди, қўлимни қисиб, раҳмат айтади. Полковник Али Усмоновнинг пўлат сандиғини яширинча олинган суратлару, магнитофон ленталари билан тўлдириб юбораётганим учун, энди менга катта ишонч ва умид билан қараб: «Ўртоқ Рўзиев келажакда катта қаҳрамонликлар кўрсатади...» дея шерикларига икки-уч бор мактаб ҳам қўйди.

Саллабодроқ, Салимжон акамнинг айтишича, илгари қўмир олиб-сотиб, чайковчилик устида бир қўлга ҳам тушган экан. Ҳозир боғчада аравакашлик қилиб, бўш вақтларида кўчама-кўча юриб, саллабодроқ сотаркан.

— Лекин... сомонхона деганларида бир сир бор-ку, тўғрими, Ҳошимжон?— деб секин ўрнидан турди бошлиғим.

— Тўғри айтасиз,— деб мен ҳам ўрнимдан турдим.

Саллабодроқни тезроқ топиб, жумбоқни тезроқ ечиш учун шошилиб унинг уйига жўнадим. Чиндан ҳам ховлиси милиция идораси билан туташ экан. Қирсам иссиқкина танчага бағрини бериб, нонўшта қилиб ўтирибди. Олдида бир

тоғора тухум, хотини бир бошдан арчиб беряпти, у оғзига солиб, худди дон тикилиб колган хўроздек, бўйнини бир чўзиб, тухумни бутунича ютиб турибди. Элликтача тухумни эсон-омон ютиб олгач, хотини тоғорада элликтача сомса келтирди. Сомсадан сўнг яна ўша тоғорада лиммо-лим қилиб илитма мошхўрда олиб чикди — ҳаммаси катта қоринга тушиб кетди. «Йўк, бу одам эмас, дев! Бувижоним айтган эртақлардаги қора девнинг ўзгинаси,— деб ўйладим,— бўлмаса одам боласи ҳам овқатни шунака кўп ейдими?»

Девкоматли паҳлавон ўрнидан туриб, қўлларини кериб, уч марта керишди, бузокчанинг маърашига ўхшатиб, чўзиб-чўзиб кекирди, сўнг тикка турганча, ярим челақ сувни ичиб, аравасини кўшиб, йўлга тушди.

Мол эгасига ўхшамаса ҳаром ўлади, деганлари паккос рост экан. Саллабодрокнинг оти ҳам худди девларнинг отидек баҳайбат, оёқлари шунақанги йўғонки, нақ Африка ўрмонларида дайдиб юрадиган филларнинг хартумидек келади. Филдирак ўрнига машинанинг балонини қўйдириб олган усти очик аравасининг ичи шунақанги каттаки, бир маҳалланинг кўч-кўронни бемалол жойлашиб кетади, десам ишонаверинг.

— Чу, тойчоғим!— деб камчи урди отига девкоматли паҳлавон.

Аравада уч сават саллабодрок, ярим қоп пуфак, ярим қоп лойдан хўрозга, қушчага ўхшатиб ясалган, ичига сув қуйиб қалсангиз булбул бўлиб сайрайдиган ҳар хил хуштаклар, ярим қоп катта-кичик елим қўғирчоқлар, бир қоп ўйинчоқ чилдирма, хуллас, ойиси ҳовлига қамаб, ўзи бозорга тушиб кетганда болаларга эрмак бўладиган ҳар қанча бор эди.

Арава шаҳар марказидан чиқиб, шағал тўкилган тор йўлга бурилгач, девкоматли паҳлавон қўлига дўппидек келадиган чилдирмачани олиб, қалиб, унинг оҳангига мослаб, ашула ҳам айта бошлади.

— Қоп қолинг, саллабодрок,
Тўғадан, қолдан озрок
Макканни қовурганман,
Қиёмга йўғирганман

Ширин-шакар оқ бодрок,
Тугаб қолди, қоп тезрок,
Шишалардан олиб чиқ,
Пулдан қўпроқ солиб чиқ..

Кўз юмиб-очгунча кўчани бола демагани босиб кетди: бирининг кўлида шиша, бошқасининг чангалида танга. Бир-ри ялангоёк югуриб келяпти, бошқаси ойиси билан дадасининг ковушини пойма-пой кийиб, чап кўли билан иштонини ушлаб чопаяпти, учинчи бир хиллари акасининг оркасидан додлаб келяпти.

Савдо авжига чикиб кетди, шиша билан тангалар тепа-га-ю, бодроклар пастга тушиб кетаверди.

— Ширин-шакар ок бодрок,

— Тугаб қолди, чоп тезрок!— дея чилдирмасини чалиб кўяди девкоматли паҳлавон.

— Амаки, менга ҳам битта беринг!— деб ёлворди охи-рида бир бола.

— Бор, шиша олиб чик,— деди девкоматли паҳлавон.

— Шиша йўқ экан...— йиғлаб юборди бола.

— Пул олиб чик, пул!

— Уйда ҳеч ким йўқ.

— Бекорга берилмайди.

— Тўхтанг бўлмаса,— бола ғизиллаганча уйига кириб, бир товоқ тузланган гўшт кўтариб чикди. Девкоматли паҳлавон энгашиб, гўштни товоқ-повоғи билан олди-ю, болага иккита саллабодрок узатди. Сўнг:

— Чу, тойчоғим!— деб отига яна камчи урди.

От йўртиб кетди, болалар орқада қолди, чилдирма яна ишга тушиб, ашула ҳам бошланди:

Кушларим бор сайроки,
Кўғирчоклар ўйноки.
Мана бундай ўйнайди,
Мана бундай ўйнайди —

деганча девкоматли паҳлавон елкаларини учуриб, беллари-ни бураб, хуштаклар чалиб, ўйинга ҳам туша бошлади. Бирпасда оркамиздан кўғирчок оламан деб дадасидан пул олган кизчалар, рогатка ясаб, чумчук овлайман, деб бугун мактабга бормай муюлишда беркиниб ўтирган болалар эр-ғашиб қолишди.

— Сурнайча-ю, сурнайча,
Кўпрок олгин, хой кизча!
Ғу-ғу сурнайим,
Вағ-вағ сурнайим...

Девкоматли амаким маҳалладаги жамки болаларнинг юрагига ўт ёқиб, сотганига сотиб, сотмаганига кошини-ко-киб, муқомлар қилиб кетаверди.

Бир маҳал бундай қарасам, шаҳар ташқарисига чиқиб қолибмиз. Қолхозлараро бўрдоқчилик фермасининг катта девор кўрғони олдида турибмиз. Молларга ем таркатадиган кўш дарвозали омбор ёнида эчки соқолли бир одам ўралашиб юрган экан, бизни кўриши билан:

— Паҳлавон, ҳў полвон!— деб чақирди.

Девқоматли паҳлавон отнинг бошини ўша ёққа бурди. Яқинига боргач, аравадан тушиб, эчкисоқол билан бир нарсалар тўғрисида гаплаша бошлади. Мен гапларини яхши эшитолмай қолдим. Нега десангиз, худди шу пайтда уларни суратга тушириш билан овора эдим-да. Девқоматли паҳлавон аравани катта дарвозали кенг омборхонага ҳайдади. Мен сезмаган эканман, араванинг ичи икки қаватли бўлиб, ўйинчоқлар тепасида-ю, ости бўм-бўш экан. Тўрт томони текис қирқилиб, симлар билан маҳкам ўраб боғланган, оғирлиги тахминан юз килоча келадиган бир той сомони девқоматли паҳлавон даст кўтариб, араванинг таг қава-тига жойлади, устки қисмига эса яна ҳалигидек қилиб ўйин-чоқларини териб қўйди.

— Бугун яна келадиларми?— сўради эчкисоқол.

— Соат учларда,— жавоб қайтарди девқоматли паҳлавон.

— Худо ёр бўлсин.

— Айтганингиз келсин!

Биз яна йўлга тушдик. Лекин, мен бир нарсага жуда ҳайрон бўлиб қолдим. Тўғриси, шубҳага тушиб, ўзимни ўзим алдаганим учун андак хафа ҳам бўлдим. Сомонхона деганлари ҳам тўғри экан, хашак деганлари ҳам тўғри экан, мана, олиб кетяпмиз-ку, ахир! Бекорга Салимжон акамнинг ҳам кўнглига шубҳа солган эканман... «Йўқ, йўқ, тўхта, мулла Ҳошим,— деб ўйлай бошладим яна,— нега энди той қилиб боғланган сомонни яширинча олиб кетяпти, очиқ олиб кетаверса бўлмайдими?! Йўқ, бунда бир сир бор. Нима бўлганда ҳам бораверай-чи, тайини чиқиб қолар ахир. Ҳеч бўлмаса бахти қаро директор тилга олган катта сигирни кўриб келарман. Яширинча сомон ейдиган сигир қанақа бўлар экан, эҳтимол қисир ёки бўғоздир, эҳтимол челақлаб суг бераётган говмишдир!

Қушларим бор сайроки,
Қўғирчоқлар ўйноки.
Мана бундай ўйнайди,
Мана бундай ўйнайди!—

деб девкоматли пахлавон яна чилдирмасини чалиб, ўйинга тушиб, мукомлар килиб, орқасидан болаларни эргаштириб кета бошлади.

Соат роппа-роса бир ярим бўлганда эски шаҳардаги лахтак магазинининг олдига етиб келди. Пешанаси йилтирок амаки шу ерда директор эканлигини билардим. Шу ҳақда ўйладиму, негадир, юрагим шиф этиб кетди. Ахир, бу магазинни сиз кузатманг, жиноят қидирув бўлими назорат олиб боряпти, деб меъса минг марта тайинлашган эди-ку. Интизомсиз деб, хайфсан эълон қилиб қолишса-я! Ҳа, майли, бўлганча бўлди, энди орқага қайтиш йўқ. Шунча раҳматлар эшитганда, битта хайфсан ҳам олсак, олибмиз-да...

Магазин директори тушликка ўтирган экан, кўлида сомса, лунжи тўла овкат, югуриб чикди-да:

— О-о...— деб кўзлари олайиб, бир ютиниб олди.— Орқага! Орқага олиб ўтинг.

— Яхши,— деб кўйди девкоматли пахлавон сомсага қараб ютиниб. Аравани орқага олиб ўтиб, ҳалиги той қилиб боғланган сомонни эҳтиётлик билан магазиннинг омборига туширди.

— Корин калай, полвон?— сўради пешанаси йилтирок амаки.

— Очман!

— Шухрат, югур, элликта кабоб буюриб кел.

Ўн минутлардан сўнг, кабоб тайёр бўлди шекилли, мен тенги бир йнгит келиб, девкоматли пахлавонни бошлаб чиқиб кетди. Шу пайтда жуда очқаб, корним кулдираб турган бўлса ҳам, сомонни пойлаб, омборхонада ўтиравердим.

Пешанаси йилтирок амаки эшикни ичкаридан кулфлаб сомон ўралган симларни жон-жаҳди билан бўшата бошладди. Симлар ечилгач, сомон ҳар томонга тўкилиб, ўртасидан қора чойшабга ўралган сандикдек бир тугун чикди. Директор қора чойшабга пичок солди-ю:

— Хайрият!— деб, назаримда, кулиб юборгандек бўлди. Мен бўлсам «Йўғ-е!» деб ўрнимдан туриб кетдим, ха-ха, ўрнимдан туриб, ханг-манг бўлганимдан беш минут чамаси анграйиб қолдим. Кўз ўнгимда минг метрча намозшом гулли атлас ял-ял ёниб турарди... Бошқа шаҳарларда қанақалигини билмайман-ку, лекин бизнинг шаҳарда намозшом гулли атлас ҳозир шунақа расм бўлганки, баъзи бир аёллар шу атласни деб, эри билан кўйди-чикди бўлиб юришибди...

Ана хийлакорлигу, мана хийлакорлик! Ўғирлик молларни олиб келишнинг мана бунақа йўллари ҳам бўлар экан-у! Катта сигир бўлмай кетсинлар-ей, еганлари намозшом гул-

ли атлас бўлса, қаймоқлари ҳам хўп ёғли бўлса керак! Шундай деб, камоли ғазабим ошганидан, ўзимни йўқотиб қўйдим шекилли, пешанаси йилтироқ амакининг ёқасидан бўғиб олдим. Бўғдиму, лекин начора, хизматчилик экан, қовун тушириб қўймай деб кўркиб, дарров қўйиб юбордим. Кетма-кет бешта сурат олиб, югуриб ташқарига чиқиб кетдим.

Ўша куни кечгача девқоматли паҳлавон билан аравада каттайса қилдим. Ўзиям, чилдирма овозидан нақ кулоқларим батанг бўлиб кетди-да. Шундай бўлса ҳам, бузукча билан хўкиз деганлари кимлигини аниқлаб, ўғирлик моллар ёнида уларнинг ҳам суратини олмагунимча аравадан тушмай юравердим.

БУВИЖОНИМ МЕНИ МИЛИЦИЯДАН БЎШАТМОҚЧИ

Бугун ойнинг йигирма еттиси! Шунча кундан буён аппарат қўлтиқлаб югуриб-елганим, уйқусиз ўтказган тунларимга каттақон якун ясалади. Бу кунни, аввало, сабрсизлик билан бахти қаро директор кутяпти. Жарликдаги ертўлага ўзининг жинойтчиларини тўплаб, яхши ишлаганларига мукофот беради, ёмон ишлаганларининг ёқасидан бўғиб, юзига тарсаки туширади, жинойтлар қилиш учун яна янги-янги режалар тузади, ҳа-ҳа, бу кунни у сабрсизлик билан кутяпти. Милицияга туҳмат тошини отиш учун у ҳамтовоклари билан маслаҳат қилиб олиши, уларга иш тақсимлаши керак. Бу кунни хўппа семиз амаки ҳам кутяпти, пулимни ўғирлатиб қўйдим, рост айтяпман, худо урсин, деб қасам ичмоқчи. Дев қоматли паҳлавон бугун, жуда эҳтиётлик билан ишлагани учун сарқорнинг мақтовини эшитади, энг муҳими, ялмоғиз кампир пиширган товуклардан беш-олти-тасини маза қилиб еб, уч-тўрт коса коньяк ҳам ичади.

Чайковчи Ориф билан ўғри Мутал милицияни қандай алдаб кетганларини айтиб, мақтанишмоқчи: «Иш деган мана бундай бўпти!»— деб шерикларига дашном беришмоқчи. Пешанаси йилтироқ амаки бугун атайлаб ўнг томонини босиб турди, шунча кун ишим ўнгидан келди, бугун ҳам ўнгидан келиб, сарқор яна минг метр атлас ҳадя қилсин, деб орзу қилди.

Ҳа, бугун сарик девларнинг байрами. Қадим-қадим замонларда девлар Қўхикоф тоғида байрам қилишаркан, энди бўлса жарликдаги ертўлада байрам қилишади.

Бугунги кун Янгибоғ милициясининг ҳам байрами, йўқ, кечирасиз, шошқалоқлигим қурсин, жиндек олдинга кетиб

колибман. Бугун байрамга тайёргарлик, чинакам байрам эртага — жиноятчилар кўлга олингандан кейин бўлади. Бугунги кун қандай якунланишини, ишонсангиз, шаҳар милиция бошқармасида, министрликда ҳам сабрсизлик билан кутиб туришибди. Бугун, протоколларда номи Ўғирлик, Тухматчилик, Порахўрлик, Чайковчилик, Таъмагирлик деб қайд қилинган иллатлар билан милиция ўртасида сўнгги жанг бўлади. Жанггоҳ жарликдаги ертўла. Қим билади, қурбонлар ҳам бўлар, эҳтимол Хошимжонга дайди ўк тегиб, у бувижони билан хайрлашолмай нобуд ҳам бўлиб кетар...

Биз охирги мажлисга тўпланганмиз. «Сарик девни қувиб» операциясига иштирок этаётганлар: мен, яъни сержант Хошимжон Рўзиев, ҳурматли бошлиғим, яъни полковник ўртоқ Отажонов, район милициясининг бошлиғи, яъни полковник ўртоқ Али Усмонов ва ниҳоят жиноят кидирув бўлимининг ғоят тадбиркор раҳбари ўртоқ Холиқов — ҳаммамиз бутун диққат-этиборимизни тўплаб, жиноятчиларни безарар қўлга олиш режаси устида бош қотириб ўтирибмиз. Режани ғоят пухта тузишимиз ва шаҳар милиция бўлимини бу ҳақда кундуз соат ўн биргача, албатта, хабардор ҳам қилиб қўйишимиз керак.

Шошилиш, факат шошилиш керак!

— Хошим, Хошим-у-у-у! — деган овоз эшитилиб қолди тўсатдан қулоғимга.

Бир сапчиб тушдим, юрагим уриб кетди, ахир бу бувижонимнинг овози-ку! Ҳа, бувижонимники!!! У ёк-бу ёкка ўйнагани кетсам, томга чиқиб, кафтини оғзига кўвача қилиб, ана шундай овоз билан чақирарди у... Лекин ҳозир мен қаёқда-ю, бувижоним қаёқда. Эҳтимол, менга шундай туюлгандир. Ахир, баъзан соғинганингда меҳрибон кишининг овози қулоғингга эшитилади, дейишади-ку.

— Хошим-у-у-уу! — деган овоз келди яна.

— Бувижоним! — деб ўрнимдан туриб, югуриб коридорга чиқсам, ҳа-ҳа, бувижоним, белини оқ дока билан маҳкам боғлаб, бошига лаккисини ўраб олибди. Қўлида сафарга чиққанда олиб юрадиган иргай ҳассаси! Йўлкадаги скамейканинг устига чиқиб, қўлини оғзига кўвача қилиб, тинмай чақиряпти. Бир милиционер «Холажон, бу ер унақа шовкин соладиган жой эмас», деса ҳам, «нари тур, ҳамма жой худонинг жойи», деб силтаб ташлаб яна чақирди:

— Хошим-у-у-уу!

— Бувижон! — деб бақириб юбордим.

— Хошим, тойлоғим!

Емон соғинишиб қолган эканмиз, ачомлашиб кўришиб кетдик. Энтикамиз, ўпишамиз, яна ачомлашамиз.

— Тирикмисан, тойлогим?
— Тирикман, бувижон!
— Ке, тагин бир ачомлашайлик, болагинам, кўзимнинг нури, нега хат ёзмайсан?

— Хизматчилик, бувижон.

— Хизматинг бошингдан қолсин! Юрагимни эзиб юбординг-ку! Бор, даданг билан кўриш энди.

Қарамаган эканман, дадам нарирокда турган экан. Эғнида кундузли пальто, оёғида катта керзи этик, бошида кулокчин. Пальтони шунаканги узунидан олибдики, этаги полга тегай-тегай деб турибди, елкасида икки кўзи лик тўла хуржун.

— Дадажон!

Дадам елкасидаги хуржунни эҳтиётлик билан ерга қўйди-ю, кўришаётиб, негадир, пиқиллаб йиғлаб юборди. «Дада, дадажон!» дедим-ку, мен ҳам ўзимни тутолмадим. Бечорага жуда қийин, ойим билан бувижоним кўз очиргани қўймайди. Кунбўйи далада. Бошқаларга ўхшаб бундай бир дам олса-чи, қаёқда, дам олганда ҳам сават тўкиб ўтиради.

— Йиғламанг, дада!— дедим ниҳоят ўзимни қўлга олиб.

— Қара-я, катта йигит бўлиб кетибсан,— деди дадам кадок кафти билан кўз ёшларини артиб.

— Ойим яхшимилар?

— Жин урармиди уни?!

— Ойша, Донолар-чи?

— Чопкиллашиб юришибди.

— Зокир-чи? Ишлари яхшими?

— Яхши. Сенга резинка таёқ бериб юборди.

— Уни нима қилар эканман?

— Ўғрилар билан муштлашганда керак бўлади, деди.

— Ўб-бо, Зокир-эй!

— Медаль олди, пальтосининг устидан тақиб юрибди.

Худди шу пайт бувижоним бизга яқинлашиб:

— Рўзи, кўтар хуржунни, шунча ялашганинг ҳам етар,— деб буйруқ бериб қолди.

— Ўртоқ Рўзиев!— деб чақирди коридорнинг нариги бошида туриб Али Усмонов. Овоз чиққан томонга бораётган эдим, бувижоним:

— Ҳошим!— деб тўхтатди. Бувижонимга ўгирилган эдим, оркамга қайтаётганимни кўриб, Али Усмонович:

— Ўртоқ Рўзиев!— деди зарда билан. Бир сакраб тушиб, беихтиёр ўша ёққа юра бошладим.

— Қайт бу ёққа!— бувижоним кўлидаги ирғай хасса билан поли бир уриб қўйди.

Шундан кейин, коридорда гоҳ ўннга, гоҳ чапга бурилавериб нақ гаранг бўлиб кетаёздим. Раҳбарим олдига борай десам, бувижоним қолиб кетяпти, бувижонимга борай десам, кўриб турибсизки, у ёқдан қўйишмаяпти.

Али Усмонов кириб кетди-ю, Салимжон акам чикиб кела бошлади. «Э, ҳа, меҳмонлар келиб қолипти-ку!» деб, дадам билан қўл бериб кўришди, сўнгра бувижоним билан кўришмоқчи бўлиб яқинлашаётган эди, «сеҳргарлик илмидан хабари бор» деганим ёдига тушиб қолди шекилли, қутилмаганда орқасига тисарилди.

— Тутинган даданг шу бўлмасин тагин!— деб бувижоним кўришиш учун қўлини худди оташкуракка ўхшатиб чўзиб, Салимжон акамнинг елкасини мўлжалга олиб, унга яқинлаша бошлади. Салимжон акам шошилиб:

— Ассалому алайкум, холажон!— деб негадир, орқасига тисарилди яна.

— Хайрият, мусулмон одамнинг боласи экансиз,— бувижоним бошлиғимнинг елкасига уриб кўришган бўлди, қисқагина ҳол-аҳвол сўрашди, ҳол-аҳвол сўрашяпти-ю, бошликим, негадир кўрқиброқ турганга ўхшайди, гоҳ бувижонимга; гоҳ менга назар ташлаб қўяди. «Ҳошимжон билан икковимизнинг маслаҳатимиз бор» деган эди, бувижоним: «Шунча йил мажлис қилганларнинг ҳам етар, Ҳошимни олиб кетаман, ўзимизнинг қишлоқда ҳам сартарошлигини қилаверади...» деб туриб олди.

— Холажон, ахир...— деди бошлиғим.

— Ҳошим, бор, кизил, шапкасини топшириб чиқ!— деб бувижоним ҳассасини ерга бир уриб қўйди. Тамом, энди бувижонимга гап уқтириб бўлсан, полковник эмас, генерал келганда ҳам ҳассасини дўкиллайтиб тураверади.

— Шунча ишлатиб лоакал битта тўппонча бермабсизлар-а, боламга! Соч-соколларингни олдиргани бошқа одам қуриб кетганмиди?

— Нималар деяпсиз, холажон?— елкасини қисиб сўради бошлиғим.

— Бутун қишлоқда гап, нима дейсан, Бибиробиянинг набираси шаҳарда иш тополмай, милиционерларнинг соқолини олиб юрганмиш, дейишади. Уят-эй!

— Ёлғон!— деди бошлиғим.

— Гапирманг!— худди дадамни урншгандек уришиб берди бувижоним.— Нега бўлмаса, лоакал битта тўппонча бермадиларинг? Болам шўрлик қишлоққа икки қўлини бурнига тикиб борди-я! Хотинларнинг ичига қиролмай қолдим: «Вой, қўшни, Ҳошим сизни яна алдаб кетибди, милицияда

бўлса тўппонча тақиб келмасмиди!» деб кўз очиртиришма-
япти.

Биласиз-ку, Салимжон акам кулганда жуда қаттиқ ку-
лади, ҳозир ҳам дераза ойналарини зиркиратиб юборди. У
куляпти-ку, бувижонимнинг жағи очилиб, кўзлари олайиб
боряпти. Энди бутунлай тамом бўлдим, кенгашни менсиз
ўтказишаверса ҳам бўлади. Агар бувижонимнинг айтганини
қилмай ичкарига кириб кетсам, оркамдан кириб «ҳали сен
менинг гапимни икки қиладиган бўлдингми» деб, кўпчилик-
нинг олдида ҳассаси билан савалаб қолиши ҳам ҳеч гап
эмас. Эҳ, бувижон, бувижон-ей! Ёшлигимда-ку, «сен одам
бўлмайсан» деб, қулоғимдан чўзавериб шалпанг қулоқ қи-
либ қўйган эдингиз, мана энди одам бўлиб, қўлимдан иш
келиб қолганда ҳасса кўтариб келишингизга бало борми!

Салимжон акам ҳам хушёр одам эмасми, гап нимада
эканини, бувижоним кампирларнинг иғвосига учиб, ғазабнок
бўлиб келганлигини дарров пайқади. Қулимсираганча ичка-
ри кириб, мажлисни тўхтатиб чикди.

— Қани бўлмаса, меҳмонлар, уйга борамиз,— деб так-
лиф қилди.— Машина чақирдим. Хуржунни менга беринг,
отингиз Рўзивоймиди?

— Ҳа,— деди ниҳоят дадам тилга кириб, аммо хуржун-
ни бермади. Ташқарига чиқсак, идорамизнинг қора «Волга»-
си хизматга тайёрман деб, шай бўлиб турган экан, ўтириб
уйга жўнадик. Бувижоним ўқиб юрганимда ҳам кўп келган-
ди-ю, лекин бугундақанги дўк қилмаганди: бутун бошли
кенгашни тўхтатиб қўйди-я! Борди-ю, ишингни йиғиштир,
деб туриб олса нима қиламан...

— Лекин, Рўзивой, ажойиб ўғлингиз бор экан!— секин
гап бошлади Салимжон акам.

— Ҳа энди...— муштига йўталиб, гапирсам майлими де-
гандек, бувижонимга қараб қўйди дадам.

— Ажойиб бўлмай кетсин,— гапни илиб кетди бувижо-
ним,— гап сотиб ҳаммани ишдан қўйиб юргандир-да... Га-
пига ишонманг буни, кўпинча ёлғон гапиради...

— Ҳошимжонга ҳамманинг ҳаваси келяпти ҳозир!—
шундай деб Салимжон акам мени мақташга тушиб кетди.
Шунақанги мақтаб юбордики, эшитиб, ҳузур қилганимдан,
андак бўлмаса, бувижонимнинг тиззасига бошимни қўйиб,
ухлаб қолаёзиман. Мен бувижонимнинг насиҳатларини қу-
лоғимга олиб шунақанги хайрли ишлар қилаётган экан-
манки, шу кунларда обрўйим шунақанги зўр эканки, ҳатто
бутун бошли бир мажлис мен бўлмаганлигим учун тўхтаб
қолган эмиш...

— Ана, айтмадимми, Рўзи!— деди бувижоним тўсатдан ўзгариб,— шу Хожар манканинг гапига кирмайлик деб...

— Бутун галвани ўзингиз бошладингиз-ку,— деб қўйди дадам кўрка-писа.

— Нима қилай ахир, тентагимни кўргим келди-да,— деб бувижоним мени бағрига босиб, пешанамдан ўпиб қўйди. Кара, суксурдек йигит бўлибди! Иним, отингиз Салимжон-миди? Очигини айтинг, ростдан ҳам сартарошлик қилаётгани йўқми?

— Ҳошимжон ҳозир давлат аҳамиятига эга бўлган ишларни бажаряпти,— тушунтирди Салимжон акам.

— Хайрият, Ҳошим ҳақида ҳам яхши гаплар эшитарканмиз.

— Сиз нима деб ўйловдингиз бўлмаса?— деб қаддини сал ростлаброк олди дадам.

— Сен жим кет, анқов!— уришиб берди бувижоним.— Сенинг гапингга кириб-ку, кеча кунбўйи сарсон бўлдим.

Кеча эрталаб йўлга чиқиб, станцияга келишса, бўш автобус турган экан, дадам бечора суриштирмай-нетмай, дарров иккита билет олиб чиқибди. Автобус уларни бутунлай бошқа шаҳарга олиб бориб ташлабди. Йўлда бувижоним: «Рўзи, бошқа томонга кетаётганга ўхшаймизми?» деб сўраган экан, дадам, «бошингиз айланиб, кўзингиз тинаётгандир, жиндек мизғиб олинг» дебди. Хуллас, кеча кунбўйи сарсон бўлишибди. Бечора дадам шунинг учун кўрқиб гапиролмай ўтирган экан.

Бора-бора бувижоним жаҳлидан тушиб, менинг ҳам сартарошлик қилмаётганлигимга астойдил ишониб, «эсон-омон кишлоққа борсам, Хожар манканинг тилини суғуриб оламан», деб қасамёд қилди.

— Лекин, иним, бундан кейин Ҳошим кишлоққа борса тўппончасиз жўнатманг,— деб илтимос қилди охири.

— Хўп бўлади, холажон,— ваъда берди бошлиғим,— иложи бўлса, иккита тўппонча тақиб жўнатаман.

— Худоё умрингиз узок бўлсин!— дуо қилди бувижоним.

Уйга боргач, Салимжон акам чой кўймоқчи бўлган эди, бувижоним кўнмади. Битта чой бўлса, бир амаллаб қайнатиб ичармиз, хизматдан кечга қолманглар, Ҳошимимга гап тегиб қолмасин тагин, деди. Чиқиб кетаётганимизда, кулогимга шивирлаб:

— Ҳошим, шу машина ўзингникими?— деб сўради.

— Ўзимники!— дедим мен ҳам мақтангим келиб.

— Кишлоққа миниб боргин. Хожар манка бир кўрсин!

— Хўп бўлади, бувижон!

Ишимизнинг баъзи бир томонлари мутлако махфий бўлганлиги учун бугунги мажлисимизда қанақа масалалар кўрилганлигини, қўлга олиш, тинтув ўтказиш бўйича кимлардан иборат оператив группалар тузганлигимизни, кечирасиз, мен ҳам сир тутмоқчиман. Фақат бутун операцияга полковник Али Усмонов бошчилик қилишни ўз зиммасига олганлигини қулоғингизга шипшитиб қўйишим мумкин. Агар жуда, жуда ҳам қизиқётган бўлсангиз, шуни ҳам аста шивирлашим мумкин: қўлга олиш группасига бошлик этиб мени тайинлашди. Жамоатчилик вакиллари, дружиначилар ва милиция ходимларидан иборат йигирма кишилик отряд тузиш ҳақида кўрсатма ҳам олдим. Кундуз соат учларгача отрядни тузиб бўлдим. Пенсияерлардан Муслим бобо билан босмачиларга қарши курашда ном чиқарган Мерган ота, дружиначилардан ака-ука боксчилар Ҳасан билан Ҳусан, милиционерлардан участкавой Суръат ака, хуллас, танлаган кишиларимнинг ҳаммаси азамат, бос деса босадиган хилидан. Ҳаммасини тўплаб, операция планини ғоят махфий сақлашга сўз берганим учун, соат ўнда шу ерда тўпланамиз, область марказига концерт кўргани борамиз, деб қўя қолдим.

Ихтиёримда ҳали етти соат вақт бор. Уйга бориб, буви-жониму дадажоним билан, ияғимизни ияғимизга тираб олиб, гаплашиб, оқ жўхоридан туюб келишган бўлса, серкатик гўжа ош қилиб ичиб, маза қилиб ётишим ҳам мумкин эди. Аммо аллақандай бир ғашлик пайдо бўлиб юрагимга ғулғула сола бошлади. Борди-ю, ҳамма иш тайёр бўлиб, катта-кичик оёкка турган бир маҳалда Одил баттол қочиб қолса-я! Шарифа, унинг ҳамма жойда одами бор, деганди, милициянинг режасидан хабар топиши ҳам ҳеч гап эмаску, ахир! Йўк, нима бўлганда ҳам уни кўздан қочирмаслигим, орқасидан соядек эргашишим керак.

— Нима дединг, қалпоқчам? — маслаҳат сўрадим доно маслаҳатчимдан.

— Яхши ўйладинг, Хошимжон, — кўнглимни кўтарди қалпоқчам.

«Рохат» ошхонасига жўнадим. Ҳар кунгидек бугун ҳам одам гавжум, навбатнинг охири чўзилиб, нақ кўчагача чиқиб кетибди. Ўтиргани жой йўк, бир хил хўрандалар тикка туриб овқатланишяпти...

Ошпазларнинг олдига ўтдим. Қўли-қўлига тегмайди, энтикишиб, пешаналаридан чакиллаб тер оқиб, гоҳ чўмични, гоҳ қапғирни ишга солиб, овқат тақсимлашяпти. Ўроз ош-

паз кўринмайди. Салимжон ака ўз ваъдасининг устидан чиқиб, уни ишчилар ошхонасига ўтказиб жамики ошпазларига бошлиқ қилиб қўйганга ўхшайди. Буфетчининг ишларини кўриб, очигини айтсам, унга ҳавасим келиб кетди: бирам чакқон, бирам тез ишляптики, асти қўяверасиз. Арок деганга сув, коньяк деганга памил чой узатиб:

— Тез бўлинг, стаканни кутиб қолишди,— деб кистаб ҳам қўяди.

Бахти қаро директор кўксини столга бериб, чўт қоқиб, пул санаб ўтирибди. Йиригини портфелига-ю, майдасини столнинг тортмасига жойлаяпти. Худди шу пайт эшикни кимдир қўрқа-писа чертгандек бўлди.

— Эшик очик-ку!— ўшқирди директор.

Хиёл ўтмай остонада ўттиз беш ёшлардаги озғингина бир аёл кўринди. Орқасидан, магазинчи қўшнимиз Неъмат аканинг ўғилларига ўхшаган болалар, ёши тахминан олти, етти, саккизларда бўлган, совуққотишгандан дилдирашиб турган уч бола кўринди. Мен бу аёлни дарров танидим. Вокзалда перашка сотарди. Хув бирда капитан Ҳошимова уни жиноят устида қўлга ҳам туширган.

Бахти қаро директор ковоғини осилтириб, гўё аёлни кўрмагандек, ўз ишини давом эттираверди.

— Мен яна келувдим...— деди аёл худди «ух» тортгандек бир оҳангда.

— Келган бўлсанг нима қилай, ашула айтиб берайми?

— Ахир, раҳмингиз келсин!

— Менга кимнинг раҳми келади? Трестга бор.

— Бордим, сизнинг рухсатингизсиз ҳеч нарса қилишмас экан,— аёл пиқиллаб йиғлаб юборди.— Ҳеч бўлмаса, мана бу етимларнинг раҳмини енг.

Одил баттол бошини кўтариб, заҳарханда билан «ҳе-ҳе» лаб кулди. «Болаларимни олиб борсам, раҳми келади, деб ўйлагандирсан-да, писмиқ!» деб яна ишини давом эттираверди.

Икки томон ҳам ўн минутлар чамаси жим қолди.

— Эшикни тополмаяпсанми?— сўради ниҳоят директор.

— Жон Одил ака, бола-чақаларингизнинг ҳавасини кўринг.

— Ўрнингга харидор чиқди, сотиб юбордим.

— Ахир ўша пулни мен ҳам берардим-ку?

— Хўш, қанча олиб келдинг?— тўсатдан бошини кўтариб табассум қилди Одил баттол. Аёл:

— Уч ойдан буён ишсизман, менда пул нима қилсин, эсон-омон ишимни бошлаб юборсам топганим сизники,—

деган эди, бахти каро директор ҳалигидан ҳам аччиғрок бир табассум билан:

— Билагингда олтин билагузук, бармогингда тилла узук, пул йўк дегани уялмайсанми?— деди. Аёл аввал билагузугини, сўнгра бир оз иккиланиб тургач, «ҳа, майли, бошкўзимдан садақа», деб ўйлади шекилли, бармоғидаги ёкут кўзли узугини ҳам чиқариб берди.

— Эртага ишга тушсам бўладими?— сўради охирида.

— Ишгами?— узукнинг у ёқ-бу ёғини кўздан кечириб деди бахти каро директор.— Ишга дейсанми? Ишга ҳали эрта.

— Вой нега?— кўркиб кетди аёл.

— ОБХСС босгани эсингдами? Ўша материаллар судга оширилган. Бир ёқли бўлсин, кейин тушасан...

«Ёлғон! Мутлақо ёлғон!— бақириб юборишимга оз колди.— Материаллар сенинг ўзингда — ер остидаги хазинанга беркитиб қўйгансан! Шошмай турсанг, бугун-эрта суд ҳам бошланиб колар...» Ўзимни қўлга олиб, тишимни тишимга босиб, овозларини ёзиб олишда давом этдим. Чикиллатиб суратларини ҳам олавердим.

— Бу ишларни тинчитдим, девдингиз-ку?— бутунлай ўзини йўқотиб деди аёл.

— Ҳа, тинчитмокчи бўлувдим... Лекин жуда катта пул сўрашяпти...

Аёл гоҳ директорга, гоҳ кўзлари мўлтиллаб йиғлаворай-йиғлаворай деб туришган ўғилларига қараб, «кошки эди, пулим бўлса!» дея тиззалари букилиб дағ-дағ калтирай бошлади.

— Уят, уят-эй,— деб бошини чайқаб қўйди Одил Аббосов,— оғзинг тўла тилла тиш-у, пулим йўк дейсан-а!..

Аёл яна болаларига қаради, камалиб кетсам, бу шўртумшукларнинг аҳволи нима кечади, деб ўйларди шекилли, тиши ҳам омонатгина қўйилган экан, пастки томондагиларини шартта олиб, столнинг устига қўйди.

— Шу билан бости-бости бўладими?

Бахти каро директор худди нордон бир нарса чайнаб олгандек, афтиний буриштириб:

— Ўнта тиш билан юристни қўлга олиб бўларканми?— деб чала колган ишини давом эттиришга тутинди.

Аёл тепа тишларини ҳам суғуриб, стол устига ташлади,

— Энди битадими?

Одил Аббосов хиёл кулимсираб:

— Қачон ишга тушасан?— деб сўради.

— Ҳозир десангиз ҳам тайёрман,— севинганидан энтикиб кетди аёл.

— Эртага тушарсан.— Шундай деб Одил Аббосов ўридан туриб, пўлат сандиғидан котиб, пўпанак бойлаб кетган бир патирни олиб аёлга узатди.— Ма, касамёд кил!

Аёл чўкка тушиб, пешанасини нонга тегизиб, тайёр бўлиб турди.

— Бу ерда бўлиб ўтган гапларни бировга айтсам нон урсин, де!— буйрук берди бахти каро директор.

— Бу ерда бўлиб ўтган гапларни бировга айтсам нон урсин!

— Тушган фойданинг ярмини бермасам нон урсин, де!

— Тушган фойданинг ярмини бермасам нон урсин!

— Ваъдаларимни бажармасам бошим кетса майли, де!

— Ваъдаларимни бажармасам бошим кетса майли!

Шунча ёшга кириб, бунақанги воқеани ҳеч кўрмаган, ҳатто эшитмаган эдим. Порахўрнинг бунақанги касамёдлари бўлар экан-ку! Йўқ, бу чинакам баттол. Таърифлаб бўлмайдиган даражада баттол экан! Ердан сўраб келган бир аёлнинг оғзидаги тишларини қоқиб олди-я. Бу воқеани бировга айтсам, ўлиб қолса ҳам ишонмайди. Хайриятки, бу ғамгин овозларни ёзиб, ҳаяжонли юзларни суратга тушириб турибман. Бўлмаса, бир нафасдан сўнг ўзим ҳам ишонмай қолардим. Камоли ғазабим ошганидан, қалтираб, ташқарига чиқиб кетдим. Сув ичиб, ўзимни босишга ҳаракат қилдим.

Соат олтиларда директор иккимиз номаълум томонга қараб йўл олдик. Қаёққа боряпмиз, билмайман. Аслида бунинг менга аҳамияти ҳам йўқ. Фақат унинг ортидан қолмай, ҳар бир одимини суратга тушириб, ҳар бир сўзини ёзиб олсам бас.

Эшигининг тепасига «Юридик консультация» деб ёзиб қўйилган кўримсизгина бир идорага кирдик. Худди Одил баттолнинг ўзига ўхшаш оғзи ҳаддан ташқари катта, ялпок юзли, серажин пешанаси эски маҳсидек тиришиб кетган, эллик беш-олтмиш ёшлардаги бир одам и-ийлаб, секин ўридан турди:

— Қандай шамол учирди, Одилжон?

— Дўстларимни тез-тез соғиниб тураман,— кўришиш учун кўл узатди бахти каро директор.— Кеча ун элтиб ташлашибдим?

— Бир йўла уч қоп! Сахийсиз-да, Одилжон.

— Дўстларимдан жонимни ҳам аямайман.

— Умрингиз зиёда бўлсин. Хўш, хизмат, дўстим?

Икковларининг суҳбатларидан шу нарсани билиб олдимки, бу одамнинг оти Шокир бўлиб. Одил баттолнинг қонун-

дан ташқари жамиқ, хатти-ҳаракатларига йўл-йўриқ кўрсатиб турувчи қонуншунос экан. Салимжон акам Одил Аббосовнинг шаҳар прокуратурасида маслаҳатчиси бор, деб нутўғри тахмин қилиб юрган экан. Баттолнинг маслаҳатчиси мана шу хонада, эгаси кўчиб кетгандек хувиллаб қолган кўримсизгина идорада ўтирар экан.

— Мана бу келинга, биздан совға...— деди Одил Аббосов ҳалиги уч болали аёлнинг бармоғидан суғуриб олган ёқут кўзли узукни узатиб.

Маслаҳатчи севинганидан кўзлари чакнаб, ўрнидан туриб кетди. «Қўйинг, мени уялтириб қўйяпсиз» деди-ю, тағин қайтиб олиб қўямасин деб кўркди шекилли:

— Хотамтойсиз-да, хотамтой!— дея шошилиб узукни чўнтагига солди. Бу орада бахти каро директор портфелини аста очиб, Шарифанинг ўлими олдидан ёзиб қолдирган васиятномасини кўрсатди.

— Мана бу хушхабарни кўринг!

Маслаҳатчи васиятномани қошларини чимириб, овоз чиқармасдан ўкиб чиқди-ю, худди биров бўғаётгандек, хириллаб қулди:

— Табриклайман, табриклайман! Ўлгани аниқми?

— Аниқ.

— Демак, полковникнинг куни битибди энди!

— Кошки эди-я...

— Уни ишдан олиб, жавобгарликка ҳам тортишади,— севинганидан ўрнидан туриб кетди маслаҳатчи.— Мана, менинг маслаҳатимга юриб кам бўлмадингиз. Васиятномани ўз қўли билан ёзганми?

— Ўз қўли билан ёзган.

— Энди бу ёғини менга қўйиб берсинлар. Шу кечасиёқ министрлик номига имзосиз ариза ёзамиз. Ўн гулидан бир гули очилмаган Шарифани иснодга қўйиб ўлдирган, порахўр Салим Отажонов қачонгача ялло қилиб юраверади, деб ёзамиз. Меҳнаткашлар номидан ёзамиз!

— Ёзган шикоятингизни менга ҳам, албатта, кўрсатинг.

— Бўлмаса-чи, дўстим.

— Гўшт-пўшт керак эмасми?

— Қўйинг, одам уялади.

— Эрталаб бердириб юбораман. Хайр, мен кетдим.

— Омон бўлинг, хотамтой дўстим,— деганча, кўчагача кузатиб чиқди маслаҳатчи.

Соат ўнларда бахти каро директорни жарлик тубидаги пахса деворли кўрғончага киритиб юбордим, ўз группамни тезроқ бошлаб келиш учун идорага югурдим.

ҚЎРҚИНЧЛИ ТУН

— Қўрқяпсанми, Ҳошимжон?
— Қўрқяпман.
— Қўркма ўғлим, сенинг орқангда бутун халк, ҳукумат турибди.

— Шундайку-я...
— Нашани олдингми?
— Олдим.
— Энг муҳими, шошма, ўзингни йўқотма.
— Хўп.
— Ҳамма ишни мен айтгандек қил.
— Яхши.
— Оқ йўл, ўғлим!— деб Салимжон акам мени йўлга кузатиб қолди. Ўзи ҳам бирга бормокчи эди-ю, лекин начора, хизматчилик экан, боролмади. Унинг зиммасида ҳам меникидан оғирроқ вазифалар турибди. У ҳам тун билан ухламай югуриб-елиб чиқади.

Йигирма киши усти берк машинада йўлга тушдик. Шундан сўнггина мен ҳамроҳларимга қаёққа бораётганлигимиз, бизни қандай хавф-хатарлар кутаётганлиги, бажаришимиз керак бўлган иш ғоят масъулиятли эканлигини тушунтирдим.

— У очопатларни аллақачон қўлга олиш керак эди,— гижиниб қўйди пенсионер Муслим бобо.

— Хайрият, баҳохўрларнинг илдизига болта уриладиган кунларни ҳам кўрар эканмиз,— хурсанд бўлиб деди Мерган ота.

— Ҳаммаси саккиз киши дедингизми?— ташвишланиб-рок сўради Суръат ака.— Анча оғир бўларкан...

— Қўркманг,— деб қўйди дружиначи Ҳасан боксёр. У ўз кучига ишонди шекилли.

— Иккитасини ўзим тинчитиб бераман,— деди укаси Ҳусан ҳам.

Ахлатхона ёнида машинадан тушдик. Бошқа жойларда эҳтимол бундай эмасдир-у, аммо, бизнинг шаҳарда киш тушиши билан ириллаб шамол эсгани-эсган. Бугун ҳам қаттиқ шамол туриб, кўкдаги қора булутларни гоҳ ўнгга, гоҳ чапга ҳайдаб тунни яна ҳам ваҳималироқ, яна ҳам қўрқинчлироқ қилиб кўрсатяпти. Атроф шунақанги қоронғики, бурнингдан нарини кўриб бўлмайди. Аксига олиб, суви қуриб қолган анҳорга шу окшом сув очиб юборишибди. Пенсионер Муслим бобо билан Мерган ота шалопплаб сувга тушиб кетишди.

— Зарари йўк,— шивирлади Мерган ота,— босмачилар билан олишганимизда бундан оғирроқ кунларни кўрганмиз.

— Тўхтанглар, менинг калишим оқиб кетибди,— деб каттик гапириб юборди Муслим бобо.

— Жим!— шивирлади Суръат ака.

— Кампиримдан балога колдим энди!— Муслим бобо кутилмаганда хахолаб кулиб юборса бўладими, ҳаммамиз кўркиб кетдик. Бир хилларимиз ерга ётиб олдик.

Гоҳ эмаклаб, гоҳ паналаб чолиб, жар тубидаги пахса кўргонга етиб, аввал келишиб олганимиздек, уни ҳар томондан куршаб олдик. Мен ичкари кириб, ҳамма иш жойида бўлса гугурт чакиб, бостириб киришга сигнал берадиган бўлдим.

Бир сакраб девордан ошиб ўтдим. Ховли худди гўристондек коронғи, жимлик, тик этган овоз эшитилмайди. Факат уйнинг мўрисида аҳён-аҳёнда жонсиз учкунлар отилиб чикиб, коронғилик қаърида йўк бўлиб кетяпти. Уйнинг эшиги берк, деразага парда тутилганга ўхшайди — тиркишдан нурсиз ёруғлик кўриниб турибди. Уйга қандай кирдим энди? Эшикни ким очиб беради? Салгина овоз чикса, ҳаммалари хушёр тортиб, режамизни чиппакка чиқариши мумкин! Шу пайтда кўғирчоқ театрида артист бўлиб ишлаганлигим жуда қўл келиб колди-да. Бошимга қалпоқчамни кийиб кўздан ғойиб бўлдим, эшикка яқинлашиб, худди совуккотиб қолган мушук болага ўхшатиб зорланиб, миёвлай бошладим, қўлларим билан тахтани таталаб тирнадим. Хайрият, ялмоғиз кампир кулоғини динг қилиб ўтирган экан, дарров эшита колди.

Эшикни қия очиб:

— Хмм, совук баданингдан ўтиб кетдим,— деди. Бу пайтда мен лип этиб уйга кириб олдим.— Кир, қира қол тезроқ... Қўрқяпсанми, ҳа, майли, совуккотсанг яна келарсан,— деб, кампир эшикни ичидан беркитди.

Дош қозонда бикирлаб шўрва қайнаяпти. Ўзиям нақ йигирматача товукнинг боши узилганга ўхшайди. Нега десангиз, қозон шунчалик катта бўлишига қарамай, гўштлар бир-бирига тикилиб қолибди. Хушбўй хид хонани тутиб кетибди. Иштаҳам кўзғаб, тамшаниб, бир-икки бор «култ-култ» этиб ютдим, «бор-эй, бирпас кутишса кутишар», деб чала пишган бир товукни қўлимга олиб, тикка турганимча, пуф-пуфлаб, пок-покиза туширдим.

Салимжон акам кўп тадбиркор одам-да. «Бораётган жонинг жуда хавфли, гапингга қараганда, ҳаммаси қуролланганга ўхшайди. Ортиқ уринишнинг нима ҳожати бор, иложини топсанг, таомларига наша қўшиб бер, гаранг бўлиб

колишади, кўлга олиш осонлашади», деб ўргатган эди. Хатто чўнтагимдаги чақалокнинг муштидек келадиган на-шани ҳам ўзи топиб берди. «Банияти шифо бўлсин», деб уни козонга ташладиму ассалому алайкум дея секин ертў-лага тушиб бордим.

Ана томоша-ю, мана томоша! Ҳаммалари аввалгидек ширакайф, кўзлари биё-биё. Майкачан бўлиб олишибди. Тагларида атлас кўрпачалар, шишалар очилган, майлар қадаҳларда гул-гул яшнаб турибди. Девкоматли паҳлавон ўртада, елкаларини учуриб, бакувват билакларидаги му-шакларини ўйнатиб, гоҳ ўнгга, гоҳ чапга шох ташлаб ўйин-га тушяпти, колганлари қарсак чалиб, ашула айтишяпти:

Беш кун экан бу дунё
Кўрарингни кўриб қол.
Ешлигингда ҳўб ўйнаб
Даври-даврон суриб қол...

Хўппа семиз амаки қарсакни негадир, эриниброк чал-япти, ашулага ҳам қўшилмаяпти. Факат аҳён-аҳёнда, худди омонатини топшираётган беморга ўхшаб, ияк қокиб кўя-япти, холос. Ўғри Мутал бўлса, гўё биров унга қарсакни қаттиқрок чалиб, ашулани ҳам бакириброк айтсанг муко-фот оласан, деб шипшитиб қўйгандек, шерикларидан ўзиб кетяпти. Пешанаси йилтирок амакининг жазаваси тутиб қолибди: ҳамма нарсани унутиб, қора терга ботиб, оғзини қаппа-қаппа очиб, қарсакни ҳам бошқалардан кўпроқ ур-япти. Ориф чайковчи ашула боши экан. Кўзларини чирт юмиб, бўйнини чўзиб, ҳузур қилаётгандек бошини чайқаб, ашулани тобора авжига чиқаряпти:

Даврон келди сур, бегим!
Қандингни ҳам ур, бегим!
Омад келди от чопгин,
Савлати зўр, зўр бегим!..

— Яшавор, Бодрок!— Бесуяк бўлиб кетибсан-ку!

— Қийиб ташладинг, ука!— деб ора-чора қийқиришиб ҳам туришибди. Саллабодрок амаки чарчаб, боши айланди шекилли, чайқалиб кетди-ю, ўйинни тўхтатиб, бахти қаро директорнинг кўлидан торта бошлади.

— Туринг, устоз!

— Ҳа-ха, қани-қани!

— Қўймайсан, Бодрок!— деб ҳар томондан қийқириб қолишди. Йўқ, Одил Аббосов унча таранг қилиб ўтирмади,

лабини чўччайтириб, кўзларини кисиб ўрнидан турди-да, икки қўлини лайлакнинг канотидек кенг ёзиб: «Қорасочим» га чалинглар бўлмаса», деб илтимос қилди.

— Қорасочим ўсиб кошимга тушди.
На савдолар мени бошимга тушди-ей!—

деб Ориф чайковчи ашулани бошлаб юборди. Тавба қилдим-эй, нахотки бу ўша бутун шаҳарга жиноят уруғини сепиб, мевасидан шерикларини ҳам баҳраманд этиб юрган бахти қаро директор бўлса! Ахир у туппа-тузук ўйинчи экан-ку. Қўлларини чиройли ўйнатишини қаранг, оёқларининг ашула оҳангига мос тушаётганини айтмайсизми. Нима бало, ёшлигида эстрада театрининг ўйинчиси бўлганми дейман!

— Қойил!

— Офарин, устоз!

— Бекорга сизни саркорим демаганман, ахир!— деб олқишлай бошлашди шериклари.

Ўйин тўхтади. Чарчаб қолишганга ўхшайди, чукур-чукур нафас ола бошлашди.

— Мутал!— хитоб қилди бахти қаро директор.

— Лаббай, устоз!

— Қадаҳларни тўлдир, укам, бугун менинг энг бахтли куним. Душманимнинг оёғига яна бир болта урдим...

Бирни стаканда, бошқаси косада, бири оқидан, бошқаси кизилидан отиб олишгач, кўзларини сузишиб, чала-чулпа сўзлар айтишиб, ҳар хил нарсалар тўғрисида гаплаша бошлашди. Ўтган сафаргидек, бу гал ҳам саркор тобеларидан пул йиғиб, ўғри Мутал билан Саллабодрокка оз-оз бериб, қолганини портфелига жойлади. Чайқовчинини тайёргина молларни ҳалигача бозорга чиқариб сота олмаганлиги учун қойиди. Бешик ясайдиган дўконча олдидаги автоинспекция ходимларини чалғитиш учун уч юз метр нарида авария уюштириш керак эди, деб маслаҳат берди.

— Бу фикрингиз жуда маъқул, устоз,— қўлини кўксига қўйиб қуллук қилди чайқовчи.

— Машинани ўзим топиб бераман!— ваъда бериб юборди ўғри Мутал. Пешанаси йилтироқ амаки билан хўппа семиз амаки, бизга яна ҳам кўпроқ хашак беринг, бозор жуда авжида, деб илтимос қилишди.

— Овқат пишди!— эълон қилиб қолди шу пайт ялмоғиз кампир. Чайқовчи билан Мутал юкорига чиқиб, билқиллаб турган товукларни катта тоғорага босиб тушишди. Бир оздан сўнг товук суяқларининг қирсиллаб синиши, лаблар-

нинг чапиллаши, пасти-баланд пишиллаш овозлари, ора-чора кекиришлар ҳам кулокка чалина бошлади.

— Мутал!

— Буюринг, устоз!

— Куй, тўлдириб куй! Бугун мен бахтлиман!

— Сизнинг бахтингиз бизнинг бахтимиз,— чайналиб гап-га қўшилди чайковчи.

— Сиз бўлмасангиз биз аллақачон қўлга тушган бўлардик!— деб миннатдорчилик билдирди пешанаси йилтирок амаки.

— Мен борман, ҳеч қайсинг кўркма,— кимнидир отиб ташламокчи бўлгандек кўрсаткич бармоғини ўкталиб гап-ра бошлади бахти каро директор,— чунки мен айёрман, тулкиман! Ҳаммасига чап бераман... ОБХССми, у мендан кўркади! Юрагини олиб қўйдим, худо хоҳласа, яқинда ҳаммаси ишдан кетади. Ҳали кўп даври-даврон сурамиз. Тўғ-рими, Мутал?

— Ҳақ гапни айтдингиз, устоз. Уларни хали кўп ўйна-тамиз.

— Менинг тушимга ҳар куни ОБХССнинг бошлиғи кир-япти,— ютиниб қўйди чайковчи.

— Мен ҳам шунақа тушлар кўряпман,— аста бошини кўтарди хўппа семиз амаки.— Ҳозир ҳам туш кўраётганга ўхшайман, бошим айланиб кетяпти...

Пешанаси йилтирок амаки:

— Айланиш...— деди-ю, гапини йўқотиб қўйди шекилли, бир оз жим қолди.— Ҳаммамиз айланыпмиз, товоқлар, шишалар, шишалар айланыпти, ертўла айланыпти...

Наша аста-секин ўз кучини кўрсата бошладими, бир-бирларига қараб илжайишиб, тиллари калмага келмай қолди.

— Хи-хи-хи!— қулди биттаси.

— Ҳа-ха-ха!— жўр бўлди бошқаси.

— Хе-хе-хе!— дея давом эттирди учинчиси.

Вактни қўлдан бой бермаслик учун шошилиб уларни қуролсизлантира бошладим. Бахти каро директор билан ўғрида ўкланган тўппонча, чайковчи билан девкоматли паҳлавонда ханжар бор экан. Қолганларида ё ҳеч нарса йўқ, ёки тополмадим.

— Наша! Товуқдан нашанинг ҳиди келяпти!!— бакириб ўрнидан туриб кетди девкоматли паҳлавон.

— Наша!

— Ҳа, ҳа, нашанинг ҳиди бор!— деб юмилиб бораётган кўзини каттарок очмоқчи бўлди бахти каро директор.— Мутал, сен қилдингми бу ишни?

— Худо урсин!— касам ичди ўғри.

— Чайковчи, сендан шубҳам бор.

— Тил тортмай ўлай, устоз!

— Ҳозир тил тортмай ўласан!— бахти қаро директор костюмининг чўнтагини пайпаслаб кўрди, таталаб портфелини очди, охири шимининг чўнтагига қўл суқиб «тўппончам!» деб бақириб юборди. Турмоқчи бўлувди, мункиб кетди.

— Бодрок, ушла ўғрини!— деди ётган ўрнида хириллаб.

Бир нафасдан сўнг ертўлада, томоша қилсанг арзийдиган муштлашиш бошланди. Девқоматли пахлавон ўғрини, бахти қаро директор чайковчини, пешанаси йилтироқ амаки, негадир омборчини бўғиб олди. Ҳаммаси ҳам гаранг, тузукрок муштлашай деса, боши айланаётганидан қўлини қўтаргани мадори келмайди. Ўн минутлардан сўнг бир-бирларини бўғишганча чўзилиб қолишди.

Бахти қаро директор бошлиқ жинойтчиларнинг энг сўнги базми шу йўсин бир-бирларини бўғиш, иякларига мушт тушириш билан якунланди.

— Лекин ўғлим, довюрак йигит экансан!— деди Муслим бобо жинойтчиларни машинага юклаб қайтаётганимизда.— Мана бу пахлавоннинг ётишини қара, лоақал шундан ҳам кўркмадингми-а?

— Сал-пал кўркдим ҳам,— дедим камтарлик қилиб.

Эртасига эрталаб Одил баттолнинг ер ости хазинасидаги беҳисоб бойликлар-у, ўғирланган ҳужжатларни ҳам келтириб бергач, ўзим бошчилик қилган «Сарик девни қувиб» операциясини шу билан тугатган бўлдим. Икки минг тўрт юз дона ҳар хил сурат, суҳбатлар ёзиб олинган тўрт минг икки юз метр лентани бошлиқларимга топширдим. Тергов ишларини мендан кўра ўн баробар тажрибалироқ бўлган майор Холиков олиб борадиган бўлди. Ўша куни кечга томон идорамизнинг қора «Волга»сида қишлоққа жўнаб кетдик.

САРИҚ ДЕВНИНГ ЎЛИМИ ЕКИ ОЛАМ ГУЛИСТОН БЎЛГАНИ

ҚИШЛОҚДА ЎТГАН КУНЛАРИМ

Шундай қилиб... нима деяётган эдим, бувижоним билан қишлоққа жўнаб кетдик деяётган эдим шекилли, ҳа, худди шундай деяётган эдим... Ўзиям қишлоғимизни жуда соғиниб қолган эканман. Зокир, Ориф, Миробиддинхўжалар ҳам мени интизор бўлиб кутишаётган экан. Агар яна бир ҳафта келмасам, Зокир мени кўргани бормокчи, қайтаётганда тўйга таклиф қилиб келмокчи ҳам экан.

Йўқ, яхшиси бир бошдан гапирай. Ориф, семиз жиноятчилару, уларнинг қора қилмишларини исбот қилувчи ашён далилларни топширган куним эртасига район милиция бошқармасида полковник Али Усмонов раҳбарлигида мени, яъни сарик девларни қўлга туширишда катта жасорат кўрсатган сержант Хошимжон Рўзиевни қандай рағбатлантириш масаласи кўриб чиқилибди. Кимдир, ўртоқ Рўзиевга пул мукофоти берсак яхши бўлар эди деган экан, устозим: «Менимча, Хошимжонга пулнинг хожати йўқ, негаки пулни ёмон кўради. Сарфлашни ҳам билмайди, олган маошини бир кунда харжлаб, эртасига яна қарз сўрашга тушадиган одати бор...» деб эътироз билдирибди. Шундан сўнг Али Усмонович: «Агар қаршилиқ бўлмаса Хошимжонни Қримга, милиционерларнинг дам олиш уйига жўнатиб, бориш-келиш, ейиш-ичиш ҳаражатларини ўз бўйнимизга олсак», деган экан, бу таклиф қамоли маъқул бўлганидан ўтирганлар қарсак чалиб юборишибди.

Шундай қилиб мен Қримга жўнайдиган бўлиб қолдим.

— Нима-нима?!— деди бувижоним қолларини пасти-баланд қилиб.— Қанақа Қарим чиқди яна?

— Қариммас, Қрим!

— У ерда нима қиласан?

— Дам оламан.

— Хўкиздеқ йигит қаравотнинг поясига оёғингни ташлаб ётгани уялмайсанми?

— Йўқ, уялмайман.

— Ҳеч ёққа бормайсан. Қишлоққа олиб кетаман, таппи думалатасан.

— Таппи?!

— Бўлмаса, тўнка ёрасан.

— Тўнка?!

— Ўтган йили отпусмага бормадинг, аввалги йили алдаб қочдинг. Уйда бир чўп ўтин йўқ, болам. Дадангга ачинмайсанми? Бир ўзи қайси бирнга улгурсин?

— Бари бир таппингизни думалатмайман, обрўйимга тўғри келмайди энди... Ойша билан Доно қилишсин. Улар қошига ўсма, қўлига хина қўйиб маза қилиб юришаркану, биз таппи думалатарканмиз-да!

— Гап қайтарма!— ўшкириб қўйди бувижоним.

— Бари бир начальнигимиз кўнмайди,— деб оёғимни тираб туриб олдим мен ҳам. Ўзингиз биласиз-ку, бувижоним билан тортишиб ўтиришнинг фойдаси йўқ. Бари бир айтганини қилдиради. «Ҳозирча мен тирик эканман, начальнигинг ўзим бўламан, мендан кейин ихтиёринг ўзингда!» деб ўрнидан туриб менинг кийим-бошларимни йиғиштириб, чамадонга жойлай бошлади. Парадга қийиб чиқадиган шапкам бор эди, уни дадамнинг хуржунига солди. Бахтимдан ўргилайки, суҳбатимизни Салимжон акам айвонда эшитиб ўтирган экан. Чиқишим билан қулиб, бош чайқаб:— Қампир зўр-а!— деб қўйди.

— Қўриб турибсиз-ку!— дедим йиғлагудай бўлиб.

Биргалашиб бориб, Али Усмоновичга Қримга бора олмаслигимни ётиғи билан тушунтирдим. Лекин, ким нима деса деяверсин-ку, мен шу ёшга кириб Али Усмоновичдек мард, хотамтой бошлиқни ҳеч қўрган эмасман. Менинг гапимга кирмадинг, деб хафа бўлиш ўрнига кўнглимни тоғдек қўтариб юборди. «Ҳали ёшсиз, дам олишга улгурарсиз» деб, бошқарма фондидан икки юз сўм пул мукофоти ажратди, ўзи миниб юрган қора «Волга»ни ихтиёримга бериб:

— Юзимизни бутун министрлик олдида ёруғ қилган йигитдан жонимни ҳам аямайман,— деди.

Кундуз соат учларда қишлоққа жўнаб кетдик.

Рулда ўзим, ёнимда дадам мудраб кетяпти, орқа ўриндикда яйраб кетаётган бувижоним жавраб, мени одам бўлмайди деб бутун қишлоққа гап тарқатган Ҳожар келин-ойимнинг гўрига ғишт қалаяпти.

Далаларда баҳор бошланиб қолибди: ариқлар бўйидаги ўтлар кўқарган, дарахтлар новдаси бўртиб, куртак чиқаришга мойил бўлиб турибди. Тракторлар гуриллаб ер ҳайдайди, ер текислаётган, ариқ очаётган эрқагу хотинлар бизга тикилиб, бир хиллари қўл силтаб қолишади. Қушлар эсон-омон баҳорга чиқиб олганларига севишиб, осмону фалакда ғужғон ўйнашади... Тўсатдан, кутилмаганда, қалбимга қувонч, шодлик тўлиб, ашула айтиб юборганимни ўзим ҳам сезмай қолибман. Бувижоним дағал қўллари билан сочимни силаб: «Оббо, тентагим-эй, ашула айтишни қачон ўргана қолдинг?» деб эркалаб қўйди.

— Милиция ходими ҳамма нарсани билиши керак, бувижон!

— Худое сени одам қилган милиция у дунёю бу дунё кам бўлмасин,— қўлини очиб фотиҳа ўкиди бувижоним.— Зокир ўртоғинг уйланыпти, эшитдингми?

— Кимга?

— Овсар тегирмончининг набираси бор-ку, Ҳакима.

— Э, турникдан йикилиб, оёғи чўлок бўлиб қолган қизгами?

— Ўшанга. Фермада сут соғувчи бўлиб ишлаётган эди.

Зокир андак бўлмаса шарманда бўлаёзди. Ҳакимага иш-ки тушиб қолган экан. Нукул ферманинг томига чиқиб ашула айтармиш, бир-икки марта Ҳакимани пойлаб бориб, кўча эшиклари олдида ухлаб қолибди...

Қишлоққа намозгар маҳалида кириб бордик. Худди цирк томошаси келгандек, болалар оркамиздан қувиб уйгача эргашиб боришди. Бечора ойижоним-ей, гоҳ йнғлайди, гоҳ кулади. Мени ўтказгани жой тополмай, нукул машина сигнадини эшитиб, бир чўчиб тушганини гапиради. Сингилларим Ойшахон билан Донохон бўлса севинганларидан ирғишлашиб, негадир, мен бу ёқда қолиб, бир-бирларини ачомлашишади, бетларимдан ўпишади.

Кўз юмиб-очгунча ховлимизга одам сиғмай кетди. Бир хиллари мен билан омонатгина сўрашиб, кўпроқ мен миниб келган машина билан қизиқа бошлашди. Ҳатто биттаси: «Ўғирлаб келганга ўхшайди, қаранг, Хошимнинг кўзи беж-жо!» деган гапни ҳам айтибди. Дадам Ўмурзоқ қассобни чакириб келиб қўй сўйдирди, катта қозонда шўрва пиширишди. Кечкурун, негадир, колхозимизнинг раиси, бухгалтер, агроном Анорбой тоғалар ҳам келишди. Участковой амакига бола юбориб, уни ҳам чакиртириб келдик. Бу ёқда мактабдош дўстларим Зокир, қаникулга келган Миробиддинхўжа, олтинчи синфдан ўқишни ташлаб кетиб, ҳозир тракторчи бўлиб ишлаётган Ақром, Тошкентда қайси бир институтда сиртдан ўқиб, колхозда бош табелчилик қилаётган Тошпўлат, тиш докторлиги техникумини битириб келиб, ҳеч кимга гап бермай юрган хумқалла Ориф... э борингки, ҳамма оғайниларим ҳам тўпланиб қолишди. Гарчи ҳаммалари мени кўриш, хол-ахвол сўраш учун келишган бўлса ҳам, гап бутунлай бошқа ёққа бурилиб кетди. Эраклар бу йил қиш чўзилиб, ҳашак тамом бўлиб қолгани, бозорда қўй-молнинг баҳоси тушиб, бир боғ бедага битта кўзи бераётгани ҳақида гаплаша бошлашди. Аёллар магазин мудири гардишн ҳалланган чинни коса билан пахта гулли пиёлани чайковга чиқараётгани, худо хоҳласа, топгани ўлимлигига буюриши тўғрисида баҳслашишга тушибди. Ойниса кампир келишини кўз очирмасмиш, Тўпониса кампир кувини ўзига

иситиб олиш учун домлага қатнаётган эмиш, Холниса кам-пирнинг эри, қариганда бузилмай ўлгур, хотинининг ўлим-ликка йиғиб қўйган пулини белига тугиб, курортга кетиб қолган эмиш... Хуллас, хотинлар бир-бирига гап бермай, бир-бирлари билан мана шунақанги шивир-шивир қилишарди. Биз, яъни синфдошлар, ўзингиздан қолар гап йўқ, ким қаерда ўқиётгани, ким қанақа ишга киргани, ким ишни уддалай олмай қочиб кетгани, ким уйлангани-ю, қайси қиз эрга теккани ҳақида суҳбатлашдик. Донга тўймай қолган хўрозлар кичкира бошлаганда ҳамма уй-уйига тарқалди, Дадам ният қилиб қўйган экан, участкавой амакига бошдан-оёқ сарпо қийгизди, ўғлимни яхши йўлга бошлаганингиз учун ўла-ўлгунча хизматингизда бўламан, деб ёлғондан бўлса ҳам қасам ичиб қўйди.

Охири кўчада Зокир икковимиз қолдик.

— Ке, яна бир кўришайлик,— деди у тўсатдан қўллари-ни ёзиб.

— Ҳали кўришдик-ку!

— Бир кучоклаб ўпмасам тўймайдиганга ўхшайман, шерик. Ке, бир ўпишайлик...

Ачомлашиб, бир-биримизни ўпишиб, ялашиб, охири кураш ҳам тушиб, айик болалардек роса пуйпалашиб олдик. Чарчаб эшигимиз олдидаги супачага ўтирдик.

— Шерик, сендан бир нарсани сўрасам очик жавоб берасанми?— Шундай деб, Зокир, негадир, у ёқ-бу ёғига кўз ташлаб олди. Нимани сўрашини юрагим сезиб турибди. Уйланмоқчи бўлганини айтиб, шу ишим тўғрими ёки нотўғрими, деб мендан албатта маслаҳат сўрайди.

— Менга қара, очик айт, сен ҳеч кимни севасанми?— деди Зокир бирон ножўя гап айтиб қўйгандек кўрқиб.

— Йўқ, севмайман,— деб жавоб қайтардим.

— Мен расво бўлдим...

— Йўғ-э!

— Рост, овсар тегирмончининг набираси бор-ку...

— Ҳакимами?

— Ҳа, ўша. Фермамизда сут соғувчи бўлиб ишлайди.

— У чўлок-ку!

— Ўша чўлок оёғини яхши кўриб қолдим-да... Биласанми, Ҳакима соғадиган сигирларни ҳам яхши кўраман. Сут қуядиган челақлари-ю, юрадиган кўчаларини, кўча эшиклари олдидаги терақларгача — ҳаммасини яхши кўраман...

— Йўғ-э!

— Рост, шерик. Кечалари, агар ишонсанг, йиғлагим келади. Кундузлари бўлса, ҳадеб ашула айтсам дейман... Ўзини кўрсам оёғим қалтираб, тилим айланмай қолади...

— Чаток бўпти-ку!

— Охири чидолмай хат ёзишга қарор қилдим.

— Нима деб ёздинг?

— Нима деб ёзганимни кўяверу, шерик, бу ёғи жуда расво бўлди-да. Биласанми, мен Ҳакиманинг фамилиясини Шокирова деб юрар эканман. Хатни ёзиб, почта қутисига ташлаб юбордим. Беш кун кутдим, ўн кун кутдим, бор таваккал, деб яна ёздим. Тегирмон бошида қаҳрамон оёғи Ҳакима опа бор-ку, биласан-а, хатдарим бориб ўшанинг эрига тегаверибди. Бир кун эрталаб молларни энди далага ҳайдайман деб турсам, молхонага Турон тоға кириб келди. Ҳеч нарсадан-ҳеч нарса йўқ, камчи билан савалаб кетса бўладими. «Нега урасиз?» десам, «аҳмоқ, бу хатни сен ёздингми?» дейди. Бундай қарасам, мен ёзган хатлар. «Ишқингда қуйиб ёнган молбоқар Зокир», деб имзо қўйганман. Тек суравердим. Чарчагунча савалаб охири: «Нега ёздинг,— деб сўради,— ўз тенгинг қуриб кетганими, ўнта боласи бор хотинни бошингга урасанми?»

— Сизнинг хотинингизга ёзганим йўқ уни!— дедим.

— Қимга ёздинг бўлмаса?

— Овсар буванинг набирасига ёзгандим,— деб очик ик-рор бўлиб кўя қолдим.

— Аҳмоқ!— деди сал жахлидан тушиб Турон тоға.— Дадангга ўхшамай ўл! Опа-сингилларининг қайси бирига ошпик бўлганини билолмай даданг ҳам совчиларни бир йил қийнаган эди. Анқовнинг боласи ҳам анқов бўларкан-да.

Турон тоға жаҳл билан хатларни йиртиб, қогоз парчаларини бетимга отди-да, «бобонг ҳам шунақа эди», деб жавраганча чиқиб кетди. Бу гап икки-уч кун ичида бутун қишлоққа овоза бўлди. Бечора Ҳакима касал бўлиб ётиб қолди... Охири ўзлари совчи юборишди.

— Сенгамми?

— Менга.

— Тескарисни бўпти-да?

— Шунақа, тескари бўлди. Сен бўлганда бунга **бўл** масдиқ, маслахат берардинг...

— Ҳўш, кейин ўзи билан гаплашдингми?

— Гаплашдим, йиғладим... Кейин менам йиғладим, роса йиғлашдик... Расмини ҳам берди... Шерик, сендан бир илтимосим бор, лекин йўқ демайсан.

— Ҳўп, йўқ демайман.

— Тўйдан сўнг Ҳакимани шаҳардаги катта дўхтирларга олиб борамиз, ёрдам берасан. Битта оёғи сал қалта, менинг этимдан олиб, уласа бўларкан. Аптекачи айтди. Икковимизни битта қаравотга ёнбошлаб ётқизиб, оёғимизни оёғимизга улаб қўйишса, уч ойда соппа-соғ бўлиб кетар экан...

— Ҳақиқа кўнармикан?
— Кўнадн.
— Тўй қачон?
— Май байрамнга киламиз, ўйинчини шаҳардан ўзинг олиб келасан.

Тонг отиб, бирин-кетин юлдузлар сўна бошлагунча гаплашиб ўтирдик. Лекин, шунда ҳам бир-биримизга тўймадик. Хали айтдим-ку, оккўнгил дўстимни жуда, жуда ҳам соғинган эдим.

Шу йўсин кишлоқда маза килиб юравердим. Бугун Зокир билан дардлашган бўлсак, эртасига хумкалла Ориф билан хасратлашдик. Тиш доктори бўлмай кетгур, тиш кўйиб бериш бир бахона бўлибди-ю, хув бирда, олтинчи синфда ўқиб юрганимизда менга дарслардан ёрдам берган Саддинисо бор эди-ку, ўшанинг бошини айлантириб кўйибди. Ёзда, отпусқа пулини олса Саддинисонинг ойнасига ҳам тилла тиш кўйиб берармиш.

Ҳаммадан ҳам кишлоқда бўлган кунларимда бувижоним маза қилди. Эртадан-кечгача машинадан тушмай катайса қилгани-қилган. Кўпинча машина ойнасидан бошини чиқариб юради денг. Хожар келинройининг уйи нари борса 400 метр келади холос, ишонсангиз, ўшаникига элак ёки ҳамиртуруш сўрагани чикса машинада боради. «Нега бундай қиласиз, бувижон» десам, «ишинг бўлмасин, манқани кўзини куйдирмоқчиман», дейди.

Қари ўриқни кесиб гўла қилдик. Таппи думалатиб, томларни тўлдириб ташладик. Сандиқдаги туршагу шафтоли кокиларни текин машинада бозорга олиб бориб сотиб ҳам келдик. Дадам икковимиз бокқа чиқиб эртанги помидор экиш учун ер чопаётган эдик, бувижоним тарелкада туршак, кориндор чойнакда чой кўтариб келиб қолди. Дадам чой ичгани ўтирди. Мен жон-жаҳдим билан кетмон уришда давом этдим.

— Хошим, чой ичмайсанми, тайлогим?— жуда меҳрибон бир оҳангда сўради бувижоним.

— Ҳозир сув ичиб олдим,— деб кўйдим.

— Нима қилай, Хожарникига совчиларни чиқараверайми?— халигидан ҳам майинроқ, меҳрибонроқ бир оҳангда сўради бувижоним.

— Керак эмас,— дедим негадир худди китиғим келгандек бир кайфиятга тушиб.— Ўзиям манқа, кизи ҳам манқа.

— Ҳалча бувининг кизи-чи?

— Ўрдакка ўхшаб лапанглаб юради-ку?!

— Рашидани келин қилайлик бўлмаса?

— Мен ашулачини олмайман.

— Кимни танлайсан бўлмаса?

— Фаридани!

— А, канака Фарида?

— Менга чучвара килиб берган Фарида...

Бувижоним кошларини чимириб, кўлига кесак олиб, секин ўрнидан тураётган эди, шу пайт бокка кишлоқ советининг секретари ховлиқканча кириб келди.

— Ўртоқ Рўзиев, шаҳардан телефон килишди, зудлик билан етиб борар эмишсиз...— деди у энтикиб.

«Салимжон акамга бир гап бўйиб қолган бўлса-я», деб ўйладим-у, алланечук бўшашиб кетдим.

ВОЙ ОТАМЛАБ ЙИГЛАДИМ

Шаҳарга учиб келяпман. «Волга» қанча тезлик билан юра олса, шунча тезлик билан ҳайдаяпман. Назаримда йўлим ҳеч унмаётгандек, шаҳар мендан қочаётгандек туюлади. Эҳтимол ўлмагандир... Ё Одил баттол қамоқхонадан қочдимики, борди-ю... баттол пичок урган бўлса-чи!.. Устозимнинг кўчасига бурилганимча бир-биридан кўркинчи ўйлар, поёнсиз хаёллар менга тинчлик бермади...

Салимжон акамнинг кўча эшиклари олди тозалаб супурилган, сувлар сепилган, катта-кичик одамлар узун-қиска бўлиб кириб чикиб туришибди... Юрагим уриб кетди. Наҳотки, наҳотки мен учун дунёда энг қимматли бўлган, бағри кенг, саховатли бир одам омонатини топширган бўлса, наҳотки мен унинг охириги сўзини эшитолмай қолган бўлсам! Йўқ!!! Э, лаънати ўлим, дедим-у, додлаб юбордим... Кишлоқли эмасманми, ўзимизнинг одатимизга риоя қилиб, «отамма, отамма!» деб ўкириб, остонага яқинлашавердим. Қуйиб кетган кўксимдан:

— Охиратга сафар қилган отамма! Бизни етим қилиб ташлаб кетган вой отам!— деган фарёдлар отилиб чиқаверди. Остона яқинида ранг-рўйи ўчиб кетган магазинчи қўшнимиз йўлимни тўсди:

— Хошимжон, ўзингизни босинг!— деб ёлворди.

— Юрак-бағрим адо бўлди, отамма!— деб яна авжига чиқдим.

— Ўзингизни босинг деяпман,— деб Неъмат ака мени тўсмоқчи бўлувди, уни нари итардим-да: «Меҳрибоним вой отам»лаб ичкари кириб бордим ва остона остида ўти ўчган мотордек такка тўхтаб қолдим... Ховли тўла одам. Қўни-қўшнилари, маҳалланинг текин зиёфат дарагини эшитса тойдан ташлашга тайёр турган бекорчилари, Салимжон акамнинг узоқ-яқиндаги ориқ семиз ошна-оғайнилари... Ҳалиги

трамвайнинг вагонига ўхшаш чўзинчок равон бор эди-ку, ана ўша ерда погонларини йилтиратишиб, савлат тўкишиб милиция ходимлари ўтиришбди. Каравотда ўзимизнинг со-зандалар машқ чалишяпти... «Нима қилдим энди, роса шар-манда бўлдим-ку... Йўқ, шарманда бўладиган анойи йўқ! Ҳозир ўзимни мастликка соламан, ҳамма бемаъни ишлар мастликда қилинади. Ҳамма маст бўлганда милиционер ҳам бир марта бўлса нима қилибди!..» Қўлларимни ёзиб, дир-дир калтираб турган оёқларим билан ерни гурс-гурс тепиб ўйинга тушиб кетдим.

— Ие, Рўзиев кепти.

— Қип-кизил маст-ку!

— Каранг-а, мастлик Хошимжонга жуда ярашаркан—

— Ўйна, йигитча, ўйнаб қол!

— Ўзлари ичиб олиб, кўчаларда «отамлаб» юришади-ю, сен билан мен юз грамм ичсак, ўн беш сутка беришади...— деган гаплар қулоғимга эшитилиб турибди. Мен бўлсам парвойимга ҳам келтирмай, нуқул ўйинга бериламан. Аввал шаҳар милицияси паспорт бўлимида ишлайдиган икки-та кизни, кетидан иккита бегона йигитни ўйинга тортиб, бошқаларни ҳам қарсак чалишга деъват этдим. Бир нафасда бутун меҳмонлар қарсак чалишиб, чайқалишиб, бир жону бир тан бўлиб кетишди. Секки бир чеккага ўтириб олдим.

— Хошим, ўғлим!— деган овоз эшитилиб қолди оркамдан. Бундай қарасам, одамларни оралаб, мени мўлжалга олиб қучоғини кенг ёзганча Салимжон акам келяпти.

Мени ердан даст кўтариб, негадир пешанамдан ўпди:

— Қарим келди, аканг келди, ўғлим!

Қарим ака, илгари устозим айтиб бергандек, чинакам паҳлавон йигит экан, бай-бай-бай, қомати келишганини қаранг! Худди одамларга кўз-кўз қилиш учун қўл билан ясалганга ўхшайди.

— Янглишмасам, Хошимжон бўлсангиз керак, шундай-ми?— деди Қарим ака менга яқинлашиб.

— Худди шундай,— деб қўйдим. Ўзи мен жуда ғалати-ман. Бир хил вақтларда булбулигўё бўлиб гапиравери-б, одамларнинг миёсини қокчи қўлига бераман. Ҳозир бўлса, тавба, оғзимга «алиф» ҳам келмаса бўладими! Қарим ака-нинг афтига қараб, илжайганимча жим туравердим. Хайрият, ўзи гап бошлаб қолди.

— Дадамнинг ёлғизлигини билдирмай жуда яхши иш қилибсиз, Хошимжон!

— Ҳа, ҳа, шунақа бўлди.

— Дадам икковларинг ёзган хатни олиб турдим, раҳмат!

— Арзимаиди.

— Ҳазилни ҳам боплар экансиз.

Тавба, нималар бўляпти ўзи. Нега бундай бўлиб қолдим?

Йўқ, оғзимга талқон солгандек жим ўтираверсам, Қарим акам учун ноқулай бўлади, ё туриб кетишим керак, ё гапиришим керак! Ахир, у менинг илжайишимни томоша қилиш учун ёнимга келгани йўқ-ку.

— Қарим ака, ҳали сиз билан тўйиб-тўйиб гаплашамиз,— дедим ниҳоят ўзимни қўлга олиб,— руҳсат берсангиз, меҳмонларга хизмат қилсам...

Ичкари уйдан кийимимни алмаштириб чиқдим, енгимни тирсагимгача шимариб, хизмат қилишга тушиб кетдим: кабоб ташидим, чой келтирдим, бўш тарелкаларни йиғиб олдим, беш-ўнтасини синдириб ҳам қўйдим, хуллас, тунги соат биргача меҳмонлар кетиб, ҳаммаёқни йиғиштириб олгуни-мизча ҳеч тинмадим. Салимжон полковникнинг чинакам садокатли ўғли эканлигимни меҳмонларга ҳам, Қарим акамга ҳам бир кўрсатиб қўяй дедим-да.

«ЙЎҚ, МЕНГА ОТАЛИК ҚИЛМАДИНГИЗ!»

Эртасига мен бир йўла учта, йўқ, кечирасиз, тўртта хушxabар эшитиб, андак бўлмаса қувончдан гангиб қолаёздим. Соат ўнда Али Усмоновичнинг кабинетига йиғилдик. Мана шу ерда мен кетма-кет янгиликлар эшитдим ва ҳали айтганимдек, охири жиндек гангиб ҳам қолдим. Биринчидан менга, яъни Ҳошимжон Рўзиевга кичик лейтенант унвони берилибди. Иккинчидан, полковник Али Усмонов область милициясига бошлиқликка тайинланиб, министрликнинг тасдиғидан ҳам ўтиб келибди. Учинчидан, менинг устозим район милиция бошқармасига бошлиқ бўлиб ўтиб, роппа-роса бир хафта ишлаб ҳам қўйибди. Тўртинчидан... Кечирасиз, очигини айтсам Ҳошим мактаняпти, баъзан жуда ошириб юборди-да, дейсиз, очигини айтмасам, ҳақиқатини беркитган бўламан... Тўртинчидан, кичик лейтенант ўртоқ Рўзиевни ОБХСС бўлимига бошлиқ қилиб тайинлашибди.

Али Усмонов биз билан хайрлаша туриб, йиғлаб юборди. Ростдан йиғладими ёки жўрттага йиғладими, бунисини аниқ айтолмайман-ку, аммо кўзларидан дув-дув ёш тўқилганини ҳаммамиз кўрдик.

— Мен сизлар туфайли одам бўлиб обрў топдим, оддий ишчи эдим, Салимжон акамнинг тавсияси билан милицияга келдим. Бу киши мен учун чинакам мураббий, чинакам устоз бўлди. Мен парткомимиз Қаромат Ҳошимова, маҳал-

лий комитетимизнинг раиси ўрток Холиков ва бутун коллектив олдида бир умр қарздорман. Иш пайтида қўн камчиликларга йўл қўйдим, хатолар қилдим, мени тўғри йўлга солишди, тарбиялашди. Мен Суръат Орипов, Одил Шарипов, Хошимжон Рўзиев сингари ёш ходимларимизга таъзим қиламан. Шуларнинг садоқатли меҳнатлари туфайли менинг режаларим амалга ошди. Мен... мен... бу ердан кетиш мен учун жуда оғир...— худди шу ерга келганда, ҳали айтганимдек, Али Усмонов кўзларидан дув-дув ёш тўкиб йиғлаб юборди.

Шу кун и гарчи мен учун ҳар томонлама қувончли бўлса ҳам, бу хушxabарларнинг қайси бирига қувонишни билмай гангиганимдан ёки одамлар ичида: «Э ўл, ўзинг ҳам зўра турган экансан, бунча талтайиб, бунча аталадек суюлмасанг!» деб айтишмасин дея қўрққанимдан жўрттага қовоғимни солиб, бирон муҳимроқ нарса ҳақида ўйлаётган кишидек пешанамни тириштириб хонада жим ўтиравердим. Куннинг иккинчи ярмида эса, одамлар: «Оббо, амал тегмай ўлсин, қовоғини солиб, хода ютгандек кеккайиб ўтиришини қаранг, амалдорлик курсисини бунча яхши кўрмаса-я!» дейишларидан чўчиб, хонама-хона юриб, латифалар айтиб, ҳамқасбларимни роса қулдирдим.

Кечқурун уйга қайтсам Салимжон акам ўғли билан ра-вонда ўтирибди. Ораларидан гап қочганга ўхшайди, икков-лари ҳам бошларини эгиб олган, бир-бирларига қарамаслик пайида. Хона ўртасида чамадон билан Қарим акамнинг қамокхонадан қийиб келган плаши ҳам турибди. Ичкариги уйга кириб ечиниб чиқдим. Тараша майдалаб, самоварга ўт солдим, сўнг ёнларига келиб ўтирдим.

— Ўғлим, ўйламай иш қиляпсан,— деди Салимжон акам уф тортгандек.

— Бошқа иложим йўқ,— деди ўғли тесқари қараб.

— Ҳар ҳолда қари отангга ҳам жиндек ачинсанг бўлар-ди, бир оёғим гўрда бўлиб қолди...

— Сиз-чи?— Қарим ака ўрнидан туриб кетди.— Мени қаматаётганингизда мен ҳам сизнинг ўғлингиз эканимни ўйлаганмидингиз? Бошқалар ўғлининг бошига ташвиш туш-са, югуриб-елиб ёрдам беришади, қутқариб қолишга ҳаракат қилишади. Сиз-чи? Сиз қўл-оёғимни боғлаб ушлаб бердингиз.

— Мен ўз бурчимни адо этдим, ўғлим!

— Халқ олдида, ҳукумат олдида юзим ёруғ бўлсин, виж-донимга доғ тушмасин деб ўйлагансиз, шундайми?

— Шундай, ўғлим.

— Демак, сиз ўз обрўйингизни ўйлагансиз-у, менинг келажагимни, ўлим тўшагида ётган онам бечоранинг хаётини ўйламагансиз. Онаминг хаёти билан менинг келажагимни ўз обрўйингизга қурбон қилгансиз!

— Лекин, сен жиноят қилган эдинг-ку!— Столни муштраб, Салимжон акам ҳам ўрнидан туриб кетди.— Сен қилмишингга яраша жазо олишинг керак эди. Хар қандай жиноятчи жазоланиши керак!

— Ёлғон гапиряпсиз.

— Тилингни тий!

— Мен сиз билан охириги марта гаплашяпман,— деб Қарим ака секин ўрнига ўтирди,— шунинг учун ҳамма гапни очик айтиб кетишим керак. Сиз хар қандай жиноятчи жазоланиши керак деяпсиз. Мен ёлғон деяпман. Чунки сиз ўзингизга тухмат қилган, ўғриларга шерик бўлган Шарифа Усмоновани камоқдан чиқариб юборгансиз.

— Чунки у айбига икром бўлган.

— Мен-чи, мен ҳам икром бўлувдим-ку.

— Сен жиноятнинг мен, яъни милиция ходими фош қилгандан кейин икром бўлгансан.

— Бари бир эмасми?

— Йўқ, бари бир эмас, ўғлим. Қонунчиликда мажбур бўлганда икром бўлиш билан, мажбур бўлмаган бир шартда виждон амри билан икром бўлиш ўртасида ер билан осмонча фарк бор... Кейин Шарифанинг эмизикли боласи ҳам бор эди.

— Тўғри, укам борлигини билмаган эканман!..

— Тилингни тий!— Салимжон акам ўғлига яқинлашиб, бир хамла билан ёкасида бўғиб олди. Ота-бола тиккама-тикка бўлиб кетишди.— Бу гапларни кимдан эшитдинг?

— Екамни қўйиб юборинг!

— Гапир!..

— Қўйиб юборинг деяпман!— Қарим ака ҳам бақувват йигит эмасми, бир силкиниб, дадасининг қўлидан чиқиб кетди, аммо устозим уни яна бўғиб олди.

— Кимдан эшитдинг деяпман?

— Камоқхонада хат олдим.

— Кимдан?

— Имзо қўймабди.

— Қачон олдинг?

— Чикаётган куним.

— Нима деб ёзибди?

— Отанг сени каматган эди. Аммо ўйнашини саклаб қолишдан уялмади, деб ёзибди.

— Қани ўша хат?

— Йиртиб ташладим.

— Аҳмоқ!

— Екамини қўйиб юборинг.

— Сен бари бир одам бўлмабсан.— Салимжон акам ўғлининг ёқасидан қўлини олди-ю, бўшашиб диванга ўтирди. Бошини икки қафти орасига олганча жим қолди. У жим бўлиши билан ўғли кучайиб кетди. Хона ўртасида тик турганча, икки қўлини шоп килиб гапира бошлади:

— Мени одам бўлмабсан дейишга ҳаққингиз йўқ! Мен камокхонада ўтириб, ўнинчи синфни аъло баҳолар билан битиришга ҳаракат қилдим, кеча аттестатимни кўриб, ўзингиз пешанамдан ўпдингиз. Мен камокхонада, бошқаларга ўхшаб бекор ётмадим. Қилган гуноҳимни ҳеч бўлмаса меҳнатим билан ювай деб, ромсозлик комбинатида икки-уч нормадан иш бажардим. Кеча мактов қоғозларимни кўриб ўзингиз раҳмат айтдингиз, Одам бўлмабсан дейишга ҳаққингиз йўқ... Дада, мени тўғри тушунинг, бари бир, сизни кечира олмайман. Онам ўлмаганда ҳам эҳтимол кечириб юборган бўлармидим... Бечора онам мени деб ўлди, мени эса сиз қамадингиз...

— Йиғлама!— ўшқириб берди Салимжон акам.

— Дада, мени кечиринг. Баъзан сизга раҳмим келади. дадам бечорага ҳам қийин деб ўйлайман. Баъзан тишларимни гижирлатиб, ахир у менга яхши тарбия бера олмади-ку, шу туфайли оғир аҳволга тушиб қолганимда ёрдам қўлини чўзиш ўрнига обрўйимга путур етмасин, деб мени қаматди-ку, деб ўйлайману сиздан нафратланаман... Яхшиси мен кетай, бирга яшай олмаймиз...

— Йиғлама деяпман!

— Дада!

— Қаёкка кетмоқчисан?

— Чўлда ромсозлик комбинати очилибди. Ўша ерга ишга кирмоқчиман.

— Йўлқиранг борми?

— Йўқ.

— Пул берсам оласанми?

— Йўқ.

Қарим ака ичкари уйдан марҳум онасининг рамкага солинган суратини олиб чиқди-да, бағрига босганча юм-юм йиғлаб, жўнаб кетди.

Ташқарига чиқсам, самовар қайнаган экан, аччиқкина чой дамлаб келдим. Салимжон акам бошини икки қўли орасига олиб, диваннинг бир чеккасида жимгина ўтирар эди.

Овоз чиқармасдан, кўз ёши тўкмасдан йиғлар эди у.

«МУСТАҚИЛ БҮЛ, ҲҒЛИМ»

Эрталаб идорамизда жиндак дилсиёхлик бўлиб ўтди. Қасаба союз комитетининг раиси майор ўртоқ Холиков менинг ОБХСС бўлимига бошлик бўлиб ўтишимга жуда қаттиқ норозилик билдирибди. Салимжон акам билан ёжиллашиб олибди у: «Ҳошимжон ҳар қанча жасорат кўрсатгани билан, ҳали ёш, бошқармада ишлаётганига кўп ҳам бўлгани йўқ. Бу ерда ўн беш йиллаб ишлаётган тажрибали ходимлар бор. Бўлимга ўшалардан бирини ўтказамиз, деган экан Салимжон акам: «Ақл ёшда эмас, бошда, деган ҳикматни унутманг, ўша ўн беш йиллаб ишлаб, бирон жиноятни очолмаган ходимларингизнинг ҳатосини Ҳошимжон тузатди» дебди. Ўртоқ Холиков «мен райкомга арз қиламан» деса, Салимжон акам «мен райком билан маслаҳатлашиб, иш тутганман» дебди. Ўртоқ Холиков «райкомдагилар ҳақиқий аҳволдан беҳабар бўлишса керак» дебди. Салимжон акам «бўлмаса бориб, уларнинг ҳатосини тузатиб келинг» дебди. Ўртоқ Холиков «барини бир мен ўз фикримда қоламан» деган экан, Салимжон акам: «Мен ҳам ўз фикримни ўзгартирмоқчи эмасман» дебди. Ўртоқ Холиков «кўрамиз» деса, Салимжон акам «кўрсак, кўраверамиз» дебди.

Бир маҳал ўртоқ Холиков хонамга ковоғидан қор ёғиб, мени бўғиб ташлагудек бир алфозда кириб келди. Устозим билан ўрталарида бўлиб ўтган гапдан хабардор эдим. Шунинг учун мен ҳам ковоғимни ундан баттарроқ солинтириб, столни «Олмача анорингга балли» оҳангида чертиб, жим ўтиравердим.

— Шу ишингиз яхшимми? — деди ниҳоят ўртоқ Холиков тутакиб.

— Яхши, — деб қўйдим бепарвогина.

— Уялмайсизми?

— Йўқ, уялмайман.

— Виждон борми ўзи сизда?

— Ўзингизда-чи?

— Майнавозчилик қилманг.

— Қилавераман, — деб яна бўш келмадим.

Шундан сўнг ўртоқ Холиков графиндан сув қуйиб ичди. Диванга ўтириб:

— Бу ерда хизмат кўрсатган майорлар, капитанлар оддий вазифада ўтирса-ю, кечагина келиб сиз бўлим бошлиғи лавозимини эгаллаб олсангиз, уят! Мен сизнинг ўрнингизда бўлганимда виждон азобида қолган бўлардим, — деди. У босиқ гапиргани учун мен ҳам босиқлик билан:

— Шу лавозим сизга керак бўлса, ола қолинг. Ростини айтсам, ўзимга ҳам ёқмайроқ турибди. Сиз билан амал та-

лашгандан кўра, кишлокка бориб, таппи думалатганим минг марта яхши,— дедим.

— Рост айтяпсизми? — ховликиб сўради ўртоқ Холиков.

— Рост айтяпман.

— Ёзинг бўлмаса!

— Нима деб ёзай?

— Маҳаллий комитет ранси ўртоқ Холиковга, мен ўзимни бу вазифага нолойиқ биламан, деб ёзинг.

Худди шу пайт, яъни мен ариза ёзиш учун ручкага эндигина кўл чўзган пайтимда секретарь киз кириб, «сизни партком чакиряпти» деб колди. Ўртоқ Холиковни кабинетимда ёлғиз колдириб, Каромат келинойимнинг хузурига шошилдим. Келинойим, кизчаси бугун боғчага бормайман, деб йўлда хархаша қилмаганга ўхшайди, ўзича кулиб мамнун ўтирибди.

— Хўш, ўртоқ бўлим бошлиғи, ишлар қалай? — деб сўради ўтиришим учун кўли билан жой кўрсатиб.

— Чакки эмас.

— Ишни нимадан бошламоқчисиз?

— Ариза ёзишдан.

— Ариза, қанақа ариза?

— Шу... ишдаң бўшаш ҳақида.

— Сизнинг ҳам ҳеч жиддий гапирган вақтингиз бўладими?

— Ҳозир жиддий гапиряпман... Ўртоқ Холиков: «Сенда виждон борми ўзи» деяпти.

— Демак, сизнинг олдингизга ҳам кирибди-да.— Каромат келинойим ўрнидан туриб, секин менинг ёнимга ўтди.— Парво қилманг. Кеча шу ҳақда менга ҳам айтувди, уришиб бердим... Ўзи аламзада, Салимжон ака ўрнига бошлик бўлмоқчи эди. Райком тасдиқдан ўтказмади. Аламини кимдан олишини билмай юрибди... Бугун-эрта ўзига келиб қолади. Аслида ўзи ёмон одам эмас, тажрибаси зўр... Хўш, план туздингизми?

— Бугун тузмокчиман.

— Эътиборингизни кўпроқ жинойтнинг олдини олишга, кишиларни тарбиялашга қаратинг. Қонунчилик асосларини тушунтиришга ҳаракат қилинг. Ҳозир партиянинг талаби ана шундай.

— Айтганингиздек қиламан.

— Эртага менга тасдиққа олиб кирасиз.

— Энди кетсам майлими?

— Майли...

Ҳонага қайтиб кирсам, ўртоқ Холиков ҳамон мени кутиб ўтирган экан.

— Нимага чақиртирибди? — кизиксиниб сўради у.

— Виждонимни текшириб кўргани, — пичинг билан жавоб кайтардим.

— Хўш, бормикан?

— Жавобини кеча олган экансиз!

Шу гапимдан сўнг кулимсираганча бир-биримизга тикилишиб қолдик. Ўртоқ Холиқов секин ўрнидан турди. «Бир ой ўтар-ўтмас ишни расво қилиб, муҳокамага тушмасанг, отимни бошқа қўяман» деди-ю, жавоб беришимни ҳам кутмай, полни тешиб юборгудек гурсиллатиб тешиб, чиқиб кетди. Анчагача хомуш ўтирдим. Гох кулгим кистайди, гох жаҳлим чиқади. Ўйлайману, лекин нима ҳақида ўйлаётганимни ўзим ҳам билмайман. Хаёлга берилиб, Салимжон акамнинг хонасига кириб борганимни сезмай қолибман. «Хўш, кичик лейтенант, эшитаман» дегандан кейингина ўзимга келдим. Бўлган воқеани окизмай-томизмай сўзлаб бердим. Устозим кўпни кўрган, оғир, босиқ одам-да. Бу гапларни парвосига ҳам келтирмади. Аксинча, киши ҳар қандай шароитда ҳам мустақил бўлишга интилиши зарурлиги, агар ўзингни ҳақ деб билсанг, бутун дунё қарши турганда ҳам билганингдан қолмаслигинг кераклиги ҳақида гапирди ва охирида бир хикоя ҳам айтиб берди...

Бир бор экан, бир йўқ экан, ўтган замондами ёки шу кунлардами, ишқилиб, бизнинг Фарғона томонда бир чол билан набираси бўлган экан. Набираси: «Бобожон, бир хил одамлар уни қил дейди, бир хил одамлар буни қил дейди, нима қилишимни билмай гаранг бўлиб қолдим, маслаҳат беринг», дебди. Чол: «Ўғлим, эшакни тўқимлаб чиқ бўлма-са», дебди. Чол эшакка ўзи миниб, набираси пиёда, гузардан ўтиб бораётган экан, ўтирганлар:

— Оббо, бераҳм чол-эй, ўзи эшакка миниб, ёш болани пиёда олиб кетяпти-я, миндириб олса асакаси кетармикан! — дейишибди. Чол нариги гузарга етганда набирасини эшакка миндириб, ўзи пиёда кетаверибди. Ўтирганлар:

— Ўз кадрини билмаган тентак чол-эй, ҳўқиздай йнгитни эшакка миндириб, ўзи пиёда кетяпти-я. Мингашиб олсанг, эшагинг ўлиб қолмайди-ку! — дейишибди. Чол набираси билан йўл юришда давом этибди. Йўл юришибди, йўл юришса ҳам мўл юришибди. Ниҳоят яна бир гузарга етишганда эшакка икковлари баробар мингашиб олишибди. Чойхўрлар бўйниларини чўзиб:

— Мушук боладек эшакка икки киши миниб олибди-я, бири миниб, бири пиёда кетса бечора эшакка бунча жабр бўлмасди, — дейишибди.

— Мана ўғлим, — дебди чол уйга қайтганда, — одамлар-

га ундай қилсанг ҳам ёкмайсан, бундай қилсанг ҳам ёкмайсан. Яхшиси, ёмон бўлса ҳам ўз билганингдан қолмагин...

Салимжон акам ҳикоясини тугатиб, гўё бу ҳикоя менга қанчалик таъсир қилганини кўзларимдан билиб олмоқчи бўлгандек, тикилганча, жим қолди. Шу пайт қабулхона секретари, ҳамиша устки лабига қизил суртиб, остки лабига суртишни эздан чиқариб юрадиган Лилияхон кириб:

— Ўртоқ Рўзиев, сизни бир қиз анчадан буён кутиб ўтирибди,— деб негадир аччиқ қилгандек, эшикни тарсиллатиб ёпиб чиқиб кетди.

— Қиз, қанақа қиз?!— «ўҳу, ишлар катта-ку!» деган оҳангда сўради устозим.

— Келинингиз келгандир...— деб ҳазилга олиб, ўрнимдан турдим.

ЮРАГИМНИ ЎЙНАТГАН ҚИЗ

Қабулхонада... ёпирай, бу ўнгимни ё тушимни! Кўпинча қўлида бир тоғора чучвара билан тушларимга кириб чиқадиган, бувижоним шу ёздан қолдирмай сени уйлантираман, деб қийин-қистовга олганда кўз олдимдан нари кетмай юрагимни ўйнатган... Фарида ўтирибди, Фарида! У мени йўқлаб келибди!..

Қўл-оёғим қалтираб, юзимни тер босди. Энтикиб кетдим. Тўлишиб, юзлари тарам олмадек қип-қизариб, ўзи ҳам гулгул яшнаб кетибди... Гапир, Хошим! Фарида келибди! Тезроқ гапир ахир, ўртоқ кичик лейтенант!

— Хошим ака, мени танимадингиз-а?— деди қиз.

«Овозлари ҳам бир майин, юмшоқ, эркаловчи», деган фикр ўтди бошимдан.

— Танидим, фақат нега чучвара олиб келмаганингизга хайрон бўлиб турибман!— дедим ниҳоят ўзимни қўлга олиб.

— Вой, ҳалиям ҳазилкашлигингиз қолмабди-я,— деди Фарида негадир кўзини мендан олиб қочиб.

Менинг кабинетимга кириб, диванга ёнма-ён ўтирдик. Қизик, нега мен тўсатдан бунақанги уятчан бўлиб қолдим, умрим бино бўлиб, бировдан уялган бола эмасдим-ку! Қўлим, оёғим, бурним — бутун борлигимдан уялиб кетяпман. Қўлим қурғур тинмай қалтираяпти, қалтираган қўлни кизлар ёқтирмайди дейишарди. Ҳаяжонлансам бурним терлайдиган одатим бор. Қани энди ўткир пичоқ бўлса-ю, шу зорманда бурнимни ҳам шартта кесиб ташласам... Қўнғир сочлари бирам майин, хушбўй ҳид анкиб турибди. Қўйлагин, жемперлари ўзига бирам ярашган. Йўқ, гўзал,

жуда гўзал у. Қишлоғимиздаги ҳеч бир қиз унга ўхшамайди... Гапиришим керак... Нима деб гапирсам бўлар экан-а?..

— Мен, бир илтимос билан келган эдим,— хайрият, сенин гап бошлаб қолди Фариданинг ўзи.

— Жоним билан,— дедим-ку, йўтал аралаш чиққан овозим ўзимга ёкмай, баттар уялиб кетдим.

— Деворий газета чиқараётувдик... Битта шеър ёзиб берсангиз. Шеър ёзишни биламан деган эдингиз-ку...

— Шеър, ҳалиги ўқиладиган шеърми?— дедим яна гўлдираб. Чиндан ҳам жиннихонада ётган маҳалимда Фаридага бағишлаб ҳазилнамо бир нарсалар ёзган эдим. Бир хилларини ўзига ўқиб бериб роса қулдирганман. Яна биттаси бор, ўшани ҳозир ок коғозга кўчириб берсам-чи.

Жиннихона ходими,
Жуда катта одими.
Калака қилманг уни,
Оркасида йўқ думи,—

деб ўқиган эдим, Фарида қулиб юборди. Қотиб-қотиб қулди Шеърим маъқул бўлганига севиниб, ўзим ҳам қулгига қўшилган бўлдим. Фарида «оббо Ҳошим ака-ей, сиз аслида циркда ишласангиз бўларкан» деб ҳазил қилган эди, мен ҳам «тўйдан кейин ишлайман» деб ҳазилга ҳазил билан жавоб қайтардим. Шундай дейишим билан Фарида ялт этиб менга қараган эди, кўзларимиз учрашди-ю ва тамом... Мен яна ўзимни йўқотиб қўйдим. У ер остидан менга қараб, шахто кўзларини сузиб, тимқора қошларини чиройли қимириб қўяди. Мен бўлсам оғзимнинг таноби қочиб, нимадандир севиниб, нимадандир андак кўрқиб, бўлар-бўлмасга илжаяман. Ниҳоят, Фарида ўрнидан туриб:

— Мен борай энди...— деди билинар-билинемас энтиқиб. Шу пайтда унинг бутун вужуди енгил қалтираганини, шахто кўзлари намланганини кўриб қолдим. Мен ҳам шошилиб ўрнимдан турдим:

— Кузатиб қўяман.

Оркама-орка кўчага чиқдик. Пулакда ёнма-ён бораётирмиз. Қуриб кетмагур тилим яна танглайимга ёпишиб қолса бўладими. Аксига олиб, одамларнинг ҳам икки кўзи бизда.

— Ҳа, ҳа, яхши қиз, ахир қўлга тушибсан-ку!

— Ўртоқ милиционер, мана шу қиз ўғри бўлади, кеча бизнинг ҳовлимиздан ўсма ўғирлаган!

— Ҳафа бўлманг, оппоқ қиз, ўзим уйлариңга хабар қилиб қўяман!

— Хой киз, калта кўйлак киймагин, милиция камаб кўяди, демабмидим!..— деб ўтган-кетганлар хазил-мутойиба ҳам қилиб кетишяпти... Мен баттар уяламан. Ўзимдан, Фаридадан, дарахтлардан, машиналардан уяламан. Нуқул чаккамни қашлаб, биров келиб «вах» деб кўрkitитиб юбораётгандек ўгирилиб оркамга қарайман...

Лекин нима бўлганда ҳам Фаридаларнинг уйига яқинлашиб қолдик. Бахтимдан ўргилайки, худди шу биз яшайдиган кўчанинг охирида туришар экан, дадаси ун тортадиган комбинатнинг директори бўлиб ишлар экан.

Кузатиб қайтаётибману, негадир, қувончимни кўксимга сиғдиролмай, бакириб ашула айтгим, йўловчиларни кучоклаб, пешанасидан ўпгим, югуриб, ариқлардан сакраб ўтгим келади. Ширин-ширин энтикаман. Охири бўлмади, кўчада онасининг олдида пилдираб келаётган бир гўдакни даст кўтариб, пешанасидан ўпдим-да:

— Фарида мени йўклаб келди, укажон!— деб кичкирдим.

Идорага келсам, ҳаммаёқ ола-тасир бўлиб кетибди. Ходимлар у ёқ-бу ёқка чопган, телефонлар жиринглаган, қабулхона секретари Лилияхон йўлимни тўсиб:

— Ўртоқ Рўзиев, Одил Аббосов қочибди!— деб хабар қилди.

— Яхши,— дедим ҳеч нарсанинг фаҳмига бормай.

— Эсингиз жойидами, жиноятчиларнинг бошлиғи қочибди деяпман.

— Мени табрикланг,— дедим Лилияхонга кўлимни узатиб.

— Ушладингизми?— ҳовликиб сўради киз.

— Ҳалиги келган киз Фарида эди!— дедим севинчимни беркитолмай.

Лилияхон менга қараб анграйнб турди-да, «бекорга жинниҳонага тушмаган экансиз», деб орқасига бурилиб чиқиб кетди.

Мен бўлсам наша чеккан бангидек ҳамон гаранг, таърифлаб бўлмайдиган даражада маст эдим...

ОДИЛ БАТТОЛНИНГ ҚОЧИШИ ЁКИ ХАЁЛПАРАСТЛАР МАЖЛИСИ

Бахти қаро директор бошлиқ жиноятчилар устидан терговни ўртоқ Холиков раҳбарлигида икки лейтенант олиб бораётган эди. Ўртоқ Холиков бундан олдин ҳам мана шунақанги катта жиноятчиларнинг устидан тергов ишларини олиб бориб, энг ашаддийларнинг ҳам айбини бўйнига кўйиб тавбасига таянтирган, одил ва каттиққўядлиги билан

шаҳарда ном чиқарган эди. Шунинг учун ҳам одамлар: «Ишинг унинг қўлига тушса ё ўлиб кутуласан, ё бўйинингга олиб кутуласан!»— деб юришар эди. Одил баттол бўлса, мана эшитиб турибсиз, кочиб кутулибди.

...Тергов бўлимининг бошлиғи баттолга бурама саволлар ташлаб, унинг бутун сир-асрорларини билиб олаётганда қўшни хонадан бир киши чикиб: «Ўртоқ майор, сизни райишрокомдан сўрашяпти», дебди. Холиков, ўзинга телефон қилсин деган экан, халиги одам: «Шундай деган эдим, уришиб берди», дебди. Терговчи Одил баттолни хонага камаб, устидан кулфлаб чикиб кетибди. Бетайин бир одам ўртоқ Холиковни ўн беш минут чамаси гапга тутиб, охири, «жун тайёрлаш плани бажарилмаса, сиз бошингиз билан жавоб берасиз» деган гапни айтибди. Трубкани қўйгач, Холиков райишрокомнинг секретарига телефон қилиб, «Равшанов сизларда ким бўлиб ишлайди» деб сўраган экан, секретарь, бунақа одам бизда ишламайди, дебди. Терговчининг юраги бир нарсани сезиб, югуриб хонасига чикса... Юраги сезган нарса аллақачон юз бериб бўлган экан. Деразалар ланг очик эмиш, стол устида, «худо хохласа, Отажонов икковларингнинг жанозангизни бир кунда ўқиймиз!» деган ёзув турганмиш.

Район ва шаҳар милицияси оёкка турди, ҳамма елиб-югурди. Кечаси бутун республикага кидирув эълон қилиниб, баттолнинг сураtidан нухалар жўнатилди.

Бугун соат ўнга район милиция бошқармасининг ойлик, квартал планларини тасдиқлашга бағишланган мажлиси бўлиши керак. Бу ҳақдаги эълон уч кундан буён осийлик турибди. Мажлисга, гўё ҳаммамизнинг отамиз ўлгану, у билан охириги марта видолашиш учун тўпланаётгандек ғамгин бир кайфиятда йиғилдик. Одил баттолнинг қочиши ҳаммамизни ташвишга солиб қўйган. Ҳаммамиз ўзимизни гуноҳкордек билиб, бошимизни ҳам қилиб ўтирибмиз. Бошқармамизда йиғирма олти милиция ходими бор экан, бирон киши ҳам ташқарида қолмади. Хали мажлис бошлангани йўқ, пичирлашиб, Одил баттолнинг қочиш тафсилотлари хақида ҳар хил фикрлар баён қилиб ўтирибмиз:

— Баттол деганларича бор экан.

— Мен унинг қочишини олдиндан сезган эдим.

— Ташқарида одамлари бор экан-да?

— Эхтимол орамизда ҳам бордир.

— Оғзингга қараб гапир!

— Лекин, қойил! Қочиш планини жуда пухталаб тузишган экан.

— Барини бир қўлга тушади.

- Ўрток Рўзиев ўзини яна бир кўрсатар экан-да!
- Рўзиевдан устароклари ҳам бор.
- Ҳар калай, шаънимизга ёмон бўлди.
- Юзимизга қора доғ тушди десанг-чи!
- Эхтимол, Холиковнинг ўзи уюштиргандир?
- Бе...
- Ҳар калай, шубҳам бор.
- Холиқов садокатли одам. Пешанасига тўппонча тира-санг ҳам бу ишни қилмайди у.
- Тўғри, жуда ачинаман унга.
- Ишкилиб, ишдан олишмасин-да...

Ўтирганлар ана шунақанги гаплардан гаплашишяпти, бирови Холиқовга ачинади, бошқаси «ажаб бўлсин, жуда кеккайиб кетган эди!» дейди. Холиқовнинг ўзи бўлса, бо-шини икки кафти орасига олиб, ўй суряпти, одамлардан кўзини олиб қочяпти. Аввалига унга жуда ачишиб кетдим, ёнига бориб:

«Хафа бўлманг, мана мен ёрдам бераман, истасангиз бугуноқ топиб беришим мумкин...» дегим ҳам келди-ю, лекин анови кун, сенда виждон борми, дегани эсимга тушиб, юзимни тескари ўгириб олдим.

Мажлисни капитан Каромат Ҳошимова очиб, президиум сайлашларингизни сўрайман, кимда қанақа таклиф бор, деб сўради. Мен шоша-пиша қўл кўтарган эдим, парво ҳам қил-мади. Олдиндан тайёрлаб қўйган одами бор экан, ўша ўр-нидан туриб, Салимжон акамнинг, Каромат келин ойимнинг, ўзини ва участкавой Суръат аканинг номзодини кўрсатиб юборди. Мен ўт ўчириш командасининг бошлиғи, кизикчи, ҳаммага бирдай меҳрибон, ўтган-кетганинг йўлини тўсиб, ёнғиннинг олдини олиш ҳақида ҳеч эринмасдан гапиравера-диган майор Самад ака Қодировни президиумга кўрсатмок-чи эдим, қўлимни кўтарганимча қолавердим.

Суръат ака мажлисга раислик қиладиган бўлди. У, кун тартибнинг тасдиқлатиб олгач, биринчи сўзни капитан Ҳо-шимовага берди. Капитан мана шунақанги кўпчилик ишти-рок этадиган мажлисни соғиниб қолган эканми, шошмасдан, гапни жуда узокдан, ҳали мен ва менинг дадам ҳам туғил-маган даврлардан бошлади. Шу районда ишлаб, аллақачон омонатни топириб кетган милиционер боболаримизнинг номини бирма-бир санаб ўтди. Бизнинг бошқармаларимизнинг эса, шу кеча-кундузда партия ва ҳукуматнинг юксак талаб-лари даражасида ишламаётганлигидан афсусланди. Пиро-вардида:

— Халққа, кенг жамоатчиликка таяниш ўрнига биз улардан қочамиз, жамоатчиликни аралаштирсак, ишни бу-

зиб кўяди, деб кўриб, ишни аслида ўзимиз бузганимиз,— деди.— Ойлик, квартал иш планлари жуда бўш тузилган, омма ўртасида тарбиявий иш олиб боришга эътибор бермаймиз, планларимизда қонунчилик асосларини тушунтиришга, шу йўл билан юз бериш эҳтимол бўлган жињоятларнинг олдини олишга қаратилган тадбирлар деярли кўришмайди. Хуллас, ўртоклар, ўзимизга ортиқча баҳо бериб ва ортиқча ишониб, жамоатчиликдан ажралиб қолганимиз, асосий ёрдамчилардан маҳрум бўлганимиз. Хуллас, ўртоклар, биз партия ва ҳукуматимизнинг ишни тубдан ўзгартириш кераклиги ҳақидаги кўрсатмаларини ёмон бажарганимиз,— деган гапларни гапириб туриб, тўсатдан мени танқид қилиб қолса бўладими!

— Мана, ОБХСС бўлими,— деб келинчим бир стакан сувни ичиб олиб, менга эмас, ўтирганларга қараб гапира бошлади.— Ўрток Рўзиевдан умидимиз катта эди. Лекин, унинг тузган плани шахсан мени ўйлантириб қўйди. Жуда ҳавойи, ҳаётдан узок. Ўзимизнинг районда қилинадиган ишлар бошдан ошиб ётибди-ю, у бўлса, қўшни райондаги объектларни назорат қилишни планга киритибди. Кўн заводи, кондитер фабрикаси, трикотаж фирмаси... Ахир, ўртоклар, бу корхоналар бизнинг район территориясида эмас-ку!

Ўртада «гурр» этиб кулги кўтарилди. Назаримда, ўрток Холиқов ҳаммадан каттиқроқ кулаётганга ўхшади. Ўзим бўлсам, худди шу пайтда, тарракдек котиб қолдим... Қалла-варамлигим, анқовлигимдан уялиб кетдим. Кеча шунча миямни ишлатсам ҳам, бари бир план тузолмадим. Устозимдан сўрагани, гапининг очиги, истиҳола қилдим. Қўшни район ОБХСС бўлимининг бошлиғи Машраб ака Назаровнинг планидан фойдалангандим, корхоналарнинг номини ўзгартириб қўйиш ҳаёлимдан кўтарилиб кетибди...

— Ўрток Рўзиев, нега бунақа план туздингиз?— деди бир маҳал капитан Хошимова. Сенин ўрнидан турдим. Ҳамманинги кўзи менда, бири мазах қилгандек қилиб турибди, бошқаси, «э, аттанг» дегандек бош чайқаяпти. Нима десам экан? Очик иқрор бўлайми ё бирор баҳона топсаммикан? Бунақа пайтда очик иқрор бўлсанг ҳам балога қолсан, баҳона топсанг ҳам яна бир гап қилишади.

— Биз ўзаро текшириш ўтказмоқчи эдик,— дедим ниҳоят сал мужмалроқ қилиб. Яна «гурр» этиб кулги кўтарилди. «Бор-е, нима бўлса бўлар» деб ўзим ҳам қўшилишиб кулвордим. Ўрток Холиқов ўрнидан туриб:

— Шогирдингизга план тузишни ўргатмаган экансизда?— деб пичинг қилди устозимга. Салимжон акам жавоб қайтармоқчи бўлиб, бир тараддудланди-ю, негадир индамай

кўя колди. Орадан хиёл фурсат ўтгач, майор мендан ҳам оғирроқ бир аҳволга тушиб колдики... Мен планни бировдан кўчирган бўлсам, у ўзидан-ўзи кўчирар экан. Капитан Хошимова унинг беш йиллик планини солиштириб берган эди, шунақанги кулги кўтарилдики, асти кўяверасиз. Тергов бўлимининг бошлиғи менга қараганда ўн чандонроқ дангаса экан. План тузаётганда фақат числосини ўзгартириб кўяркан, холос. Мазмун бир, қилинадиган иш бир хил, янгилик йўқ. Холиков изза бўлганидан бошини тиззасининг орасига беркитиб олди.

Милиция ишига жамоатчилик вакилларини кўпроқ тортиш ниятида Салимжон акам билан Каромат Хошимова бир анкета тузишган экан. Анкетани мажлис раиси Суръат ака, худди ўзининг шеърини ўқиётгандек, ёқимли бир овоз билан тўлқинланиб ўқиб берди.

АНКЕТА

1. Исм-фамилиянгиз.
2. Касбингиз.
3. Иш жойингиз.
4. Ёшингиз.
5. Маълумотингиз.
6. Район милицияси ишидан мамнунмиёсиз?
7. Сизнингча, қандай тадбирларни амалга оширса милициянинг иши янада яхшиланган бўларди?
8. Жиноятчи ва тартиббузарни тугатишда сиз қандай ёрдам беришни истардингиз?
9. Милиция ишига жамоатчилик асосида кимлар яхши ёрдам бера олади, деб ҳисоблайсиз?
10. Савдо шохобчаларида баъзан учраб турадиган тартибсизликларни тугатиш учун сиз қандай чоралар кўрилушини истар эдингиз?..

Ҳозир чарчаб турганим учун анкетадаги саволларнинг ҳаммасини санаб ўтирмайман, вақти билан колганларини ҳам айтиб берарман. Фақат шуни айтмоқчиманки, анкета бир баҳона бўлди-ю, ўртоқ Холиков билан Салимжон акам андак бўлмаса ёқалашиб кетаёзиди. Ўртоқ Холиков сўз олиб:

— Милиция ишини муҳокамага ташлаш — бу душмanning иши, бу, албатта, ўртоқ Отажоновдан чиққан бўлса керак! — деди.

Салимжон акам:

— Бўлмаса ўзимизни ўзимиз мактаб юраверишимиз керак экан-да, — деб кўйд

Ўртоқ Холиқов:

— Сиз ўзи иш қилишдан кўра кўпроқ мақтанишни яхши кўраркансиз!— деган эди, Салимжон акам:

— Партия ташкилоти билан маслаҳатлашиб қиялпмиз бу ишни,— деди.

Майор Холиқов бутунлай қизишиб, ўзини йўқотиб қўйди:

— Сиз ташкилотлар орқасига беркиниб, зарарли фикрларингизни тарғиб қилиб келяпсиз!

Салимжон акам негадир, қизишиб, столни муштлаб ўрдидан туриб кетиш ўрнига, «оббо сен-эй, тилинг бунча заҳарли бўлмаса» деб қўя қолди. Майор Салимжон акам паст келганини кўриб, демак, мен ҳақ эканман, деб ўйлади шекилли, ҳали капитан Хошимова стаканда сув ичиб доклад қилган минбарга чиқиб, қўли билан ҳавонини кесиб, қўйиб-пишиб, гапира бошлади:

— Халқ ўртасида ҳар хил тушуничадаги кишилар бўлади. Дўстимиз ҳам, душманимиз ҳам бор. Душманларимиз анкета баҳонасида бизни қоралаб ташлайди. Бир хил бемаънилар бўлса, бизга ёрдамлашмиш баҳонасида орамизга кириб олиб, ишнинг пачавасини чиқаради. Милиция идораси — бу мукаддас даргоҳ, ҳар кимнинг бостириб киришга ҳақи йўқ...— деди-да, сув ичмоқчи бўлиб графинга қўл чўзган эди, сув тугаб қолган экан, бўш графинининг бўғзидан маҳкам ушлаганча пастга, одамлар орасига тушиб кетди. Ўрнига ўтираётди:

— Анкетабозлигу, мажлисбозликка чек қўйиб, амалий ишга ўтишимиз керак!— деб қўйди.

Минбарга район ўт ўчириш командасининг бошлиғи майор Самад акам Қодиров чиқиб, гапни нимадан бошлашни билмай, чўнтагидан рўмолча олиб, терламаган бўлса ҳам, аввал йўғон, гўштдор бўйинини, кейин олчадек қизариб турган юзларини артди. Қўлиб бош чайқаб қўйди.

— Ўртоқлар, мана мени кўриб турибсизлар,— деди у ниҳоят,— худди кеча курортдан қайтгандек семириб, тўлишиб турибман. Юзимдан чакиллаб қон томай дейди. Чунки мен ҳаммаша ялло қилиб юраман — ўт ўчириш ишларининг ҳаммасини халқининг зиммасига юклаб қўйганман. Халқ билан бирга бўлган кишининг икки бети менга ўхшаб ҳаммаша қип-қизил бўлади... Бирон жойда ёнғин чиқса биз етиб боргунча, оломоннинг ўзи ўчириб бўлади... Халқ катта куч, ўт қўядиган ҳам ўзи, ўчирадиган ҳам ўзи. Халқдан фойдаланиш керак, ўртоқлар! Шунда, Холиқов, сенга ҳам сал жир битиб рангингга қон югуради. Қара, тувакда ўсган гулдек сарғайиб кетибсан. Камрок «ух» тортиб, пешанангни камрок тирнштириб, одамлардан фойдаланишга ҳаракат қил. Ана

ўшанда менга ўхшаб ҳар кун ошхўрлик килиб, шахматингни ҳам ўйнаб юраверасан. Ўртоқлар, менинг таклифим шу, анкетани тезроқ тарқатиш керак. Энди, ўртоқлар, ўзимнинг ҳам мажлис аҳлига айтадиган озгина дардим бор... Районимиздаги кўнгилли ўт ўчирувчилар ўртасида муаллак нарвонга тез чиқиш бўйича мусобака ўтказган эдик. Ўртоқ Хошимова, сиз мукофот ваъда қилгандингиз, қани ўша мукофот? Ё ўт ўчирувчи машиналарни мукофотга бериб юбораверайми? Республика кўнгилли ўт ўчириш командалари ўртасида бўлган шахмат мусобакасида биринчи ўринни эгалладик. Сиз, ўртоқ Хошимова, командировка харажатларини тўлайман деган эдингиз, қачон ваъдангизнинг устидан чиқасиз?..

Бугунги мажлисда қарсақнинг кўпи Самад акага чалинди. Майор минбардан туша туриб, артистларга ўхшаб қарсақ чалаётганларга қайта-қайта қуллук қилди-да, Холковга:

— Сал қовоғингни очиброк ўтир, биров арпангни хом ўргани йўк!— деди.

Мажлис қундуз соат учгача давом этди. Нотиклар биринкетин минбарга чиқиб, бири иккинчисини инкор қилиб, роса путқбозлик қилди. Етти графни сув ичилгач, охири масалани овозга қўйишди. Анкетани тарқатиш тарафдори бўлиб ўн тўққиз киши овоз берди, етти киши қарши чиқди. Ўртоқ Холиковнинг, негадир ранги-кути ўчиб, лаби совук урган помидордек гезариб кетди:

— Йўк, мен министрликка арз қиламан,— деди у муштин кисиб,— милицияни соддалаштиришга йўл қўймайман.

— Отажоновнинг ўзи шуҳратпараст одам экан!— деди ёнида ўтирган шериги.

— Қариганда ном чиқармоқчи!— деди қарши овоз берганлардан яна биттаси.

ЎН БИР МИНГ ЁРДАМЧИ

Иш қизиб кетди, йўк, хазил эмас, чиндан ҳам қизиб кетди. Ўттиз минг анкетага ўн тўрт минг жавоб хати олинди, хали кети тугагани йўк. Баъзи кунлари уч юз, баъзи кунлари тўрт юзтагача хат келиб турибди. Уларни ўқиш, мазмунига қараб ҳар хил яшиқларга солиш учун мактаб ўқитувчиларидан олти киши ёрдамга келишган. Ҳашарчилар хатларни ўн уч гурӯпага бўлиб тахлашяпти. Таклифларга бир жавон, танқидларга бир жавон, мамнуният сўзлари битилган хатларга бир жавон, илтимосларга бир жавон дегандек, ҳаммаси бўлиб, ўн уч жавон ажратиб қўйганмиз. Ўн

бир минг киши, милиция ишига ёрдам беришга тайёرمىз, деб ёзибди. Сотувчиларнинг ҳаммаси, ошпазларнинг тўксон фонзи, милициямиз ишидан мамнунмиз, милиция ходимларига минг офаришлар бўлсин, деб мактуб йўллашибди. Ёғоч складиининг директори милиция начальнигини билан ОБХСС бўлимининг бошлиғига бўлган чексиз мухаббатини ҳеч қандай сўз билан изҳор қилолмагач, йигирма қатордан иборат шеър ёзиб, охирида, тўсатдан бўладиган текширувларни қайта тирсангиз, деб илтимос қилибди. Йигирма тўртинчи гўшт дўконининг азамат кассоблари ёппасига дружиначи бўлишга қасамёд қилиб, енг шимаришибди. Ўз мактубларининг сўнггида, гўшларни сортларга бўлиб сотишни йўқ қилишга ёрдам беришларингизни ва харидорларга бу йилги гўшлар ҳаддан ташқари серсуяк эканлигини тушунтириб қўйишларингизни ўтиниб илтимос қиламиз, дейишибди. Ўн биринчи боғчанинг тарбиячиси, сурункасига ароқ ичган эркак зоти борки, битта қолдирмай қамаб юбориш керак, деган фикр билдирибди. Кечки ишчи-ёшлар мактабининг физика ўқитувчиси, агар хотинининг тилини тийишга ёрдам берсаларинг, ўла-ўлгунча сизлардан миннатдор бўлардим, деб ёзибди. Шунақанги ҳазил аралаш ёзилган хатлар орасидан фойдали маслаҳатар ҳам бирин-кетин чиқаверди. «Ваграм» депосининг ишчилари: «Ичкиликбозликка қарши олиб бораётган курашларингиздан мутлақо норозимиз. Ичиб кўчада балчикка қоришиб ётган кишини хушёрхонага олиб бориб, қуёв болани эъзозлагандек оппоқ чойшабларга ётқизиб, бошига парестиклар қўйиб бериб, эрталаб ваннада ҳам ювинтириб ҳурматлашнинг нима ҳожати бор? Бунақа одамларни эшакка тесқари миндириб, бўйнига бўш шишалардан бешўнтасини осиб, шаҳарнинг гавжум кўчаларидан олиб ўтиб, сазойи қилиш керак...» деб таклиф киритишибди. Шойи артелининг бир группа тўқувчи аёллари ҳам ҳеч қутилмаган бир таклифни ўртага ташлашибди: «Дружиначиларни милиция тайинламасин, балки халқ ишхонада бўладиган умумий мажлисларда, маҳалла аҳли кенгашларида маълум муддат билан сайлаб, вақти-вақти билан ҳисобини ҳам эшитиб турсин».

Э, борингки, ана шунга ўхшаш хатларнинг кети ҳеч узилмаяпти, бамисоли лайлаққордек ёғилиб турибди. Мен, Салмжон акам кучдан қолиб боряпти, деб беҳуда ташвишланган эканман, бу одам филдан ҳам кучли экан. Ишонсангиз, ўша кунлари у баъзан ўн беш, баъзан ўн олти соатлаб ишлади-я! Кунбўйи хат ўқийди. Бўлимларга тарқатиб чиқади: ходимларнинг фикри, мулоҳазасини суриштиради. Лилияхонни таклифларни махсус дафтарга ёзиб боришга мажбур

килади. Ўн кунча уйга келмай, идорада диванда ётиб кечалари ҳам тинмай ишлади, овкатни ҳам қоровуллар билан бирга еди. Кастрюлда қайнатма шўрва қилиб ичавериб, нақ бўлмаса совуғи ҳам ошиб кетаёзди.

Йигирма кун деганда олти бўлим қошида жамоатчилик асосида иш олиб борадиган йигирма тўртта бўлим тузилди, бўлим бошлиқларини райижроком мажлисида тасдиқдан ўтказиб ҳам олишди: кўча-кўйда тартиб ўрнатувчилар группаси, ичкиликбозларга қарши курашувчилар группаси, машина ҳайдовчилар устидан назорат олиб борувчилар группаси, телефон будкаларини бузиб, газ сув аппарати ёнидаги стаканни ўғирлайдиган, симёғочдаги лампочкаларга панада туриб тош отадиган, машиналар тўхтаб турганда орқасидаги резинкасини кесиб қочадиган безори болаларнинг таъобини тортиб қўювчи муаллимлар группаси... Хуллас, мана шунақанги «у қилувчи», «бу қилувчи» группалар, бўлимлар, ангишвонадек кичкина-кичкина бўлимчалари тузилгандан тузилаверди.

Ўртоқ Холиқов бир хонага кириб:

— Мени айтди дерсиз, ҳаммаси қоғозда қолиб кетади, эсизгина қоғозлар!— деса, бошқа бир хонага кириб:

— Ишимиз энди хотинларга қолибди!— деб довучча чайнаб олгандек афтини бужмайтириб чиқиб кетади. Майор Самъад ака Қодиров бўлса худди катта ўғлига тўй қилаётгандек севиниб, ўзини қўярга жой тополмай:

— Милициянинг жони кирди. Мана энди Қумлоқдаги чойхонада ошхўрлик қилиб ётаверамиз!— деб дуч келганга мақтанади.

Лилияхон Салимжон акам чакиртирганини айтиб қолди. Шошилиб кирсам, бошлиғим бир хатни ўқиб, баъзи сўзларининг остига қизил қалам билан чизиб ўтирган экан.

— Ке, мулла Ҳошим, ишлар қалай?— деди бошини қўтариб.

— Жуда ёмон!— дедим ўзимни диванга ташлаб.

— Хўш, нимаси ёмон экан?

Кеча мен пенсионер Муслим бобоми штатсиз ОБХСС бўлимига бошлиқ этиб тайинлашларини сўраб, варака тўлдириб кирганимда, Салимжон акам, ярамайди, деб қайтарган эди. Шунинг назарда тутиб:

— Чунки менга ўғай кўз билан қараяпсиз,— деб ўпкаландим.

— Нега энди ўғай кўз билан қарар эканман?

— Мен танлаган одамни тасдиқламадингиз-ку.

— Чол, шубҳасиз, милицияга садокат билан ёрдам бериши мумкин,— ўз одатига кўра қошларини чимириб, бир

кўзини хиёл қисиб гап бошлади устозим,— лекин, ОБХСС бўлимининг штатсиз бошлиғи бўладиган одам аввало юрист бўлиши керак. Муслим бобо юрист эмас-ку. Менга араз қилиб, лаб-лунжининг осилтиргунча, яхшиси мана бу хатни ўқиб чиқ!

Мамарозиқ Мамаранмов деган бир одам биз таркатган анкетани тўлдириб, ОБХСС бўлимига ёрдам бериш истагини билдирибди. Еши 58 да, Улуғ Ватан уруши иштирокчиси, икки оёғини Берлин остонасида ташлаб келган, область милиция бўлимида йиғирма саккиз йил ишлаб, яқинда пенсияга чиққан бир киши экан. Салимжон акам уни шунақанги мактаб кетдики... оғзим очилиб қолди. Чўлок бўлишига қарамай, Москвадаги юридик институтни аъло баҳолар билан тугатганмиш. Беш тилда бемалол тергов олиб бора олар эмиш, Москва, Ленинграддаги катта мажлисларда бир неча бор нутқ сўзлаб, икки оёғи бутун полковникларнинг хавасини келтирган эмиш... Агар мен у билан бир-икки йил ҳамкорлик қилсам, кўп нарсага эга бўлишим мумкин эмиш.

— Гараждан машинани олгини-да, уни дарров олиб келин!— буюрди гапини тугатиб Салимжон акам. Ўрнимдан отилиб турдим, сал ижирганиб:

— Лекин, нима бўлганда ҳам чўлок экан-да,— дедим.— У ёқ-бу ёқка борсак, тўшакка ўраб, кўтариб юрамизми уни?

— Милицияда оёқ эмас, калла ишлайди, жўна тезрок!— уришиб берди устозим.

Мамарозиқ ака Мамаранмов шахар чеккасида, опасининг ташқари ҳовлисида турар экан, **суриштириб аранг** топдим. Олдига кириб, шундоқ-шундоқ деган эдим, бетимга тикилиб турди-да:

— Мошхўрда ичасизми?— деб сўради.

— Агар катинги ҳам бўлса...— дедим лабимни чапиллатиб.

Иштаха қургур ҳам қарнай бўлиб турган экан, кўз очиб-юмгунча икки коса мошхўрдани пок-покиза тушириб олдим. Мамарозиқ ака ёғоч оёқларини боғлаб, эски аравадек гижирлатиб, машинага чиқа бошлади.

— Агар янглишмасам, сиз Рўзиев бўласиз, шундай-ми?— деб сўради машина кўзгалгач.

— Қаёқдан билдингиз?

— Овқатдан қайтмаганингиздан,— кулиб қўйди чўлок ҳамроҳим,— сизни менга шундай таърифлашган эди.

— Тўғри айтишибди, жони-дилим овқат.

— Очигини айтсам, ука, сиз билан танишишни орзу қилиб юрган эдим.

— Йўғ-е,— дедим сал-пал уялиб.

— Одил Аббосов группасини қўлга туширганингиздан кейин, ука, сиз билан танишишни орзу қилмаган биронта милиция ходими қолмаган бўлса керак.

— Ростданми?

— Рост. Чўннакам қахрамонлик кўрсатдингиз. Лекин ма-на бу ишларинг ундан ҳам қолишмайди.

— Қайси ишимиз?

— Жамоатчилиكنи кўзғаш учун кўрган тадбирларинг-да.

— Бу Салимжон акамдан чиқди.

— Йўк, ука, бу ҳукуматнинг талаби.

— Бир хиллар, фойдаси бўлмайди, деяпти.

— Кейин уялиб қолишди...

«ЮЛҒИЧЛАРГА УРУШ ЭЪЛОН БЎЛИБДИ»

Салимжон акам чўлок пенсионер билан диванга ўтириб олиб, узок суҳбатлашди. Еру дўстларидан қайси бири тириг-у қайси бири вафот этганлиги, бундан ўттиз беш йил илгари семинарда бирга бўлган Романовский деган бир кўзи кўр оғайнилари ҳозир Тамбов областида ишлаётганлиги, ўзбек тилини сув қилиб ичиб юборган Палмин милициядан кетиб, область прокуратурасида хизмат қилаётганлиги тўғрисида ҳам гаплашиб олишди. Кейин Салимжон акам:

— Розик, сен Ҳошимга ёрдам берасан, иш ўргатасан, керак бўлса, хонани ичидан беркитиб олиб, ремешь билан юшюк жойига савалаб ҳам кўясан. Бугундан эътиборан ОБХСС бўлимининг штатсиз бошлиғисан. Ҳозир район ижроия комитетига бориб, тасдиқдан ўтиб келасан, сени ўрток Умаров кутяпти...— деди.

Мамарозик ака район ижроия комитетига узок ўтирмади. Афтидан, соғу чўлоқлар тасдиққа боравериб, Умаровнинг ҳам жонига теккан бўлса керак, дарров орқасига қайтариб чиқариб юборибди. Тасдиқлашмаган бўлса-я, деган фикр бошимга келди-ю, тажрибали ёрдамчидан маҳрум бўлиб қолишдан кўркиб:

— Кўнишмадимиз?— деб сўрадим.

Мамарозик ака кулимсираб, «кучоклаб табриклади-ю, муваффақият тилади», деди. Ёғоч оёқларини ғижирлатиб машинага ўтириб олгач: «Умаров милициядан чиққан. Мени яхши танийди», деб кўшиб кўйд.

Идорага қайтгач, ўзига ажратилган стол ёнидаги стулда, гўё стул уни қанча муддат кўтариб туришини синаб кўрмоқчи бўлгандек узок ўтирди. Бир маҳал жонланиб, расмий, факат идоралардагина гаплашиладиган бир оҳангда:

— Ўртоқ Рўзиев,— дея менга мурожаат қилди,— агар мумкин бўлса, сиздан учта нарсани илтимос қилмоқчиман.

— Эшитаман, ўртоқ Мамаранмов!— мен ҳам ундан баттарок расмий оҳангда жавоб қайтардим.

— Илтимосимнинг биринчиси шуки, ўртоқ Рўзиев, ОБХСС бўлимига кўмаклашувчи кўнгилчиларни менинг ўзим танлаб олсам.

— Лекин, ўртоқ Мамаранмов, мен тасдиқлашим керак.

— Албатта. Бусиз мумкин эмас, ўртоқ Рўзиев.

— Хўш, ўртоқ Мамаранмов, иккинчи илтимосингиз нимадан иборат?

— Иккинчиси шуки, ўртоқ Рўзиев, беш йилдан буён бўлимига тушган шикоятларнинг ҳаммасини менинг қўлимга берсангиз. Ўқиб, характери билан танишиб чиқсам.

— Жуда соз!— дедим расмий тил билан гаплашишга тоқатим чидамай.

— Учинчиси шуки, ўртоқ Рўзиев, райондаги жамкии давлат корхоналарининг рўйхатини берсангиз.

— Ўртоқ Мамаранмов, бу илтимосингиз ҳам бажо келтирилади.— Сакраб ўрнимдан туриб, иши бошидан ошиб ётса ҳам бир кўзини юмиб, ҳамниша мудраб ўтирадиган, кўпам жонини куйдиравермаслик ҳақида каттаю кичикка бирдек насихат қилишни яхши кўрадиган кўшни хонадаги кекса ходимимиз Карим акани чақириб чиқдим. «Ўртоқ Мамаранмов нимани сўраса ҳаммасини муҳайё қилинг» деб топшириқ бериб, икковларини нариги хонага чиқариб юбордим.

«Техучилище»да КРУ ревизия ўтказиб, анчагина камомадни аниқлаган экан. Ўшанинг актларини олиш учун телефон қилмоқчи бўлиб энди кўлимни кўтарган ҳам эдимки, эшик очилиб, ўйинга тушганча, қабулхона секретари Лилияхон кириб келди.

— Ўртоқ Рўзиев, сизга хат бор!— деди-да, конвертни тап этказиб столга ташлаб ўзи ялпайиб диванга ўтириб олди...Қизиқ, анови кунни Фарида келиб кетгандан буён бу қувноқ қиз менга сал ғалатирок муомала қиладиган бўлиб қолди. Ҳар бир одимимни пойлайди, бўлар-бўлмас нарсаларни бахона қилиб, олдимга беш-олти марта кириб кетмаса кўнгли жойига тушмайди. Мана ҳозир ҳам, кўриб турганингиздек, диваннинг ёстикчасига ёнбошлаб, юзини елпиб, бемалол ўтирибди.... Конвертининг тепасига... «Шахсан половник Отажонов ёки кичик лейтенант Рўзиевга тегсин» деб ёзилган экан. Хатни шоша-пиша очиб, энди ўқий бошлаган эдим, Лилияхон бўйинини чўзиб:

— Нима деб ёзишибди?— деб сўради.

— Хозмагга лабга суртадиган помада келибди, шуни хабар қилишибди,— деб кўйдим.

— Ҳазилингиз курсин,— деди Лилияхон ўзига ҳеч ярашмайдиган бир поз-истигно билан.— Тағин нима деб ёзишибди?

— Май ойидан бошлаб қош қаламининг нархи ошар экан.

— Вой, ростданми?— бу гал чиппа-чин ишониб сўради Лилияхон.— Тағин нима деб ёзишибди?

— Тағинми, тағин... хўш, қизлар ҳадеб юзига упа-элик суртишаверишмасин, упа-элик суртилган юз...

Хали гапимни тугатмасинданоқ, Лилияхон шартта ўрнидан туриб:

— Ўзинг илойим, сиздан ҳеч қачон жиддий гап чикмас экан,— деб, жаҳли чикди шекилли, эшикни тарсиллатиб ёпиб чиқиб кетди.

Тўғри, камини жиддий гапни камдан-кам гапиради. Лекин, қимматли дўстим, қўлимдаги мана бу хат чиндан ҳам жиддий, чиндан ҳам самимий эди. Уни қайта-қайта ўқий бошладим.

«Ҳурматли Салимжон ака, қимматли дўстимиз Ҳошимжон! Бизни ҳам одам қаторига қўшиб, уйимизга анкета юборганларингиз учун мингдан-минг раҳмат. Сизлар мендан, милиция ишидан мамнунмисиз, деб сўрабсизлар. Бир мен эмас, қари отам, нуридийда онам ва келинингиз Муборак номидан шуни айтаманки, биз ўла-ўлгунча мамнунмиз. Қимматли Салимжон ака, сиз мени даҳшатли аждарҳо оғзидан — Одил Аббосовнинг чангалидан қутқариб олиб, тўғри йўлга солдингиз. Гуноҳимни кечириб, бошимни силадингиз. Онам художўй аёл, ҳар куни бомдод намозидан сўнг: «Худоё худовандо менинг яккаю ягона ўғлимнинг халоскори Салимжон Отажон ўғлини балою офатлардан ўзинг асрагин, умрини зиёда қилгин...» деб дуо ўқийдилар. Отам омиё, саводсиз бир одам. Жиноятчиларга илашиб юрган пайтларимда илон чаққан кишидек тўлғониб, ух тортиб чиқарди. Сиз билан бўлган учрашувларимни айтиб берганимда, бечора кўзига ёш олиб: «Ўғлим, Ҳизр бувамга учрабсан, этагини маҳкам ушлагин» деб ёлвордилар менга...

Биз бутун оиламиз билан сизлардан миннатдормиз, тунукун дуоларингизни қиламиз.

Милиция ишига қандай ёрдам беришингиз мумкин, деб сўрабсизлар. Маъқул кўрсанглар, вақти-вақт билан ошхонамиздаги воқеалардан хабардор қилиб турсам дейман. Одил Аббосов таъсиридаги ошхоналарга солиштирганда, бу ерда ўғрилиқ йўқ, десам бўлади. Лекин, умуман олганда

баъзан хўжайиндан яшириб, унча-мунча гўшт, ёғ олиб кетиб туришади. Яқинда директоримиз ҳаммамизни тўплаб, ҳозир бутун шаҳар бўйлаб юлғичларга қарш уруш эълон қилинди, агар битта-яримтанг хўрандаларнинг ҳақиға кўз олатирсанг, тишингни сугуриб оламан, деди.

Қимматли Салимжон ака, ҳурматли Хошимжон! Мен улфат кўрган йигитман. Чойхонага тез-тез чиқиб тураман. Ҳозир жамики чойхўрлар, милициянинг отасига балли, илгарироқ шундай қилиши керак эди, лозим бўлса мана, биз чойхўрлар ҳам ёрдам берамиз, дейишяпти. Чойхонада ароқ ичиш тақиқланди. Хусусий нонвойлар, чакана қассоблар, попиросфурушу писта сотувчи майда-чуйда чайқовчилар шаҳардаги ваҳимадан қўрқиб ин-инларига кириб кетишди. Мана шунинг учун ҳам эл-юрт сизларга раҳмат айтяпти.

Хуллас, мени ўзларингга агент қилиб олсаларинг ва иложи бўлса, менга ҳам битта қизил книжка берсаларинг.

Сизларга табиатнинг энг гўзал жойидан салом йўллаб, Чорсудаги ишчилар ошхонасининг ошпази Уроз».

Хатни қайта-қайта ўқидиму, бирор хулосага келолмай, Салимжон акам ҳам ўқиб чиксин, агар бизга агент керак бўлса, маслаҳатлашиб чакиртирармиз, деган ўй билан хатни устозимнинг кабинетига қўйиб чикдим.

Бундай карасам, соат олти бўлиб қолибди. Карим акам айтгандек, иш бўлса бир гап бўлар дедим-да, Фариданинг йўлини пойлаш учун, зора шунча кундан буён насиб қилмаган учрашув бугун насиб қилиб қолса, деган ширин орзулар билан кўчага отилдим.

ВАСЛИНГГА ЗОР ЙИГИТНИНГ ҲУРМАТИ ШУНЧАМИДИ?

Бутун кишлоғимизда мендаканги уйқуси каттик, серуйку бола йўк эди. Бунинг устига уйқум келиб қолса, жой ҳам танлаб ўтирмасдим. Кўпинча овқатланиб ўтириб, дастурхоннинг устида, кўпинча шундоқкина телевизорнинг қаршисида ҳам ухлаб қолаверардим. Мана энди бўлса, бир ҳафтадирки, на кечаси ухлай оламан, на кундузи. Ўйлай-вераман, ўйлай-вераман. Қизик, нимани ўйласам ҳам охири бориб Фаридага такалаверади. Қаёқдан ҳам унинг бир тоғора чучварасини еган эканман. Менинг нафсим балодур... деб шуни айтишса керак-да... Баъзан, хаёлан, Фарида билан анҳор бўйлаб кечки салкинда саёҳат қилиб қоламиз. Анови кундагидек гаплашгани гап тополмай жим кетавера-

миз, кетаверамиз. Шунда нима фалокат юз беради-ю, Фариданхорга йиқилиб тушади. Анхор эса, тўсатдан, дарёдек кенгайиб кетади. Ёввойи отдек ўйноклаб ўтаётган тўлқинлар кизни чирпирак қилиб дарё ўртасига суриб кетади. Мен жуда уста сузувчи бўлганим учун, формамни ҳам ечмай, ўзимни сувга отаман. Фаридани ўнг қўлимда даст кўтариб, чап қўлим билан сузиб кирғокка олиб чиқаман. Шунда Фарида бўйнимга осилиб:

— Хошим ака, раҳмат, минг раҳмат сизга! Ўла-ўлгунча унутмайман!— деб бетларимдан чўпиллатиб ўпиб олади.

Мен бўлсам камтарлик қилиб:

— Раҳмат дейишнинг ҳеч ҳожати йўқ. Ахир бу ҳар бир милиционернинг бурчи-ку,— деб кўяман...

Баъзан хомхаёллар Фариданинг дадаси олдида ҳам менинг обрўйимни кўтариб юборади... Бир кун Фариданинг дадасини машина босиб кетишига оз қолди. Уни даст кўтариб, йўлдан олдим, ола туриб, ўзим йиқилиб тушдим. Машина оёқларимни чўрт кесиб ўтиб кетди. Бир неча кундан сўнг Фариданинг дадаси мени кўргани касалхонага бориб:

— Мени деб, ўзингиз чўлок бўлиб қолдингиз-а! Энди истасангиз ҳам, истамасангиз ҳам сизни ўзимга қуёв қилман!— дейди. Мен бўлсам кизариб-бўзариб:

— Ҳожати йўқ, менинг ўрнимда бўлса ҳар бир милиционер шундай қиларди,— дейману, ширин-ширин энтикаман.

Фаридани учратиш учун (жиннихонага боришга юрагим дов бермайди), уйлариинг олдида тўрт-беш марта пойлаб бордим. Кўча эшиклари олдида катта чинор бор экан. Ишга кетиш вақтида, қайтаётганида, зора кўзи тушиб қолса, дея чинор панасида пойлаб турдим. Ўзини-ку, учратмадим-а, аксига юриб, икки-уч бор дадасига дуч келиб қолдим. Ҳатто бир марта, у эшикнинг ортида, мен чинорнинг панасида бир-биримизга мўралашиб, ёш болаларга ўхшаб «ажи-ажӣ» ўйнашиб ҳам олдик.

Бир кун тўсатдан, ҳеч кутмаганимда Фариданинг ўзи кўнғирок қилиб қолса бўладими! Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, ўрнимдан туриб, қамоли севинганимдан, андак бўлма-са бақириб юбораёзибман.

— Фарида, бу сизмисиз?— дедим энтикиб.

— Ҳа, менман,— деди Фарида ҳам.

— Хайрият, хайрият!

— Хошим ака, сиздан бир нарсасўрамоқчи эдим.

— Сўранг. Истаганингизча сўранг.

• — Телефонда айтиб бўлмайди.

— Бўлмаса олдингизга бораман.

— «Марс» нинг ёнида кутаман.

— Ҳозир учиб бораман.

— Формада келманг.

— Нега?

— Келганингизда айтаман.

— Хўп бўлади.— Трубкани қўйдиму, ўйланиб қолдим.

Ие, нега энди Фарида менга формасиз келинг, деди? Бу ўша Фаридами ўзи? Ахир у: «Ҳошим ака, сизга форма бирам ярашадики, ҳамиша форма кийиб юришингизни истардим» деб, бир эмас, бир неча бор айтган эди-ку! Йўқ, бу ерда бир сир бор... Ахир, анови куни Одил баттолни қочиришганда ҳам ясама овоз билан қўнғирок қилишган эди-ку. Формасиз борсам, демак, тўппончасиз ҳам борган бўламан, тўппончасиз борсам... Бутун шахар бўйлаб яхшилик билан ёмонлик, тўғрилиқ билан эгрилик, юлғичлик билан ҳалоллик, тартибсизлик билан осойишталик ўртасида охириги жанг кетаётган бир паллада бекордан-бекорга қурбон бўлиб кетиш... Йўқ, мулла Ҳошим ҳам унчалик содда йиғитлардан эмас, бекорга уни ОБХСнинг бошлиғи қилиб қўйишгани йўқ. Бораман, лекин формада, тўппончамни ҳам тақиб бораман!

Навбатчи машинада «Марс» кинотеатрининг ёнига ўқдек учиб бордим. Фарида билет сотадиган кассанинг ёнида, худди билет олмоқчи кишидек, талпиниб турган экан. Ўзи ҳам нимадандир қаттиқ қўрқаётганга ўхшайди, кўзлари аланг-жаланг, ташвишланаётганлиги шундоққина юзидан ҳам билиниб турибди...

— Нега формада келдингиз?— биринчи саволи шу бўлди унинг.

— Мен... шундай ўзим...

— Яқинимга келманг,— йиғламоғираб деди Фарида,— кўриб қолмашди.

— Кўрса нима қилти?

— Мени тириклайин қўмашди.

Кинотеатрнинг орқаси хилват экан, ўша ёкка ўтдик. Фарида нарида, мен берида, аччиқ-тизикдан иборат савол-жавоблар, ўпкалашу, гинахонликлар бошланди.

— Бизиникига борганидингиз?— атрофига қўрқа-писа кўз ташлаб сўради Фарида.

— Бориш ҳам гапми, чинорининг тагида кўрпа-тўшак қилиб ётиб олдим-ку.

— Демак, сиз... сиз!

— Ҳа, мен.

Ошиқ бўлмай ўлай мен, ишини расво қилиб қўйибман. Эртаю кеч Фаридаларининг уйини пойлаб бораверганимдан дадаси шубҳага тушиб:

— Онаси, сезяпсанми, бир милиционер бизни каттик назорат қияпти!— дебди.

Онаси:

— Кеча эрталаб ҳам пойлаган эди,— дебди.

Дадаси:

— Устимиздан чақув тушганга ўхшайди,— дебди.

Онаси:

— Бу Ҳаким ноинвойнинг иши,— дебди.

Дадаси:

— Тўғри, бу очкўз ҳеч унга тўймади,— дебди.

Онаси:

— Эсингизда борми, аввалги йили Ҳасан магазинчининг уйини ҳам аввал милиция пойлаб, кейин таппа босган эди,— дебди. Шундай дебди-ю, «вой шўрим», деб йиғлаб юборибди. Дадаси:

— Йиғлама, бир иложини топармиз,— деб ковоғини солиб олибди. Кечаси билан эр-хотин уйларида кўзга ташланадиган нарса борки, ҳаммасини кўшинлариникига ташишибди. Лоақал тиш чўтка билан совуи қутини ҳам қолдиришмабди. Ҳозир дадаси машиналарини бировининг номига ўтказиш учун зир югуриб юрган эмиш...

Мен Фаридага:

— Бўлажак қайнотамга ўзимни танитай, машинани менинг ўзимга бера қолсин,— деган эдим, у «мени тириклайин кўмишади» деб баттар йиғлашга тушди. Шайтоним курғур зўр эмасми, у йиғлаяпти-ку, мен бўлсам қотиб-қотиб куламан. Бир маҳал Фарида:

— Энди менинг номимни тилга олманг, кўчамизга қадам ҳам босманг!— деди-ю, ҳеч нарсадан-ҳеч нарса йўқ аразлаб жўнаб қолди.

Ана холос, энди бу ёғи неча пулдан тушди! Мен у билан тўйиб-тўйиб гаплашмоқчи, мабодо анҳорга кулаб тушса, ўнг қўлимда даст кўтариб чиқмоқчи эдим-ку!.. Васлингга зор йигитнинг ҳурмати шунчамиди, деб кинотеатрнинг оркасида қолавердим.

Ишхонага йиғлагудек бир алфозда қайтдим. Столга ўтириб, бошимни икки кафтим орасига олиб ўй суриб кетдим. Негадир шу пайтда Зокирни кўз олдимга келтириб, ишқ савдосига мубтало бўлган дўстимга ич-ичимдан ачиниб хўрсиндим.

— Қўп хўрсинаверманг, тирик қолибди-ку,— деди бир маҳал Карим ака. Ўй билан бўлиб унинг хонага кирганини ҳам сезмай қолибман.

— Нималар деяпсиз?— дедим хушёр тортиб.

— Шарифани айтяпман.

- Канақа Шарифа?
 - Эшитмадингизми?
 - Йўқ.
 - Сиз ўлимдан кутқарган Шарифа Усмоновани бугун эрталаб пичоклаб кетишибди-ку.
 - А? — ток ургандек сапчиб ўрнимдан туриб кетдим.
 - Орқасидан пойлаб келиб уришибди...
- Карим ака яна бир нарсалар деди-ю, аммо кулоғимга ҳеч нарса кирмади...

ТОБУТХОНАДАГИ СУҲБАТ

Одил баттолнинг қочиши идорамизга катта ташвиш келтирди. Шаҳар милиция бошкармаси ўрток Холиқовга ишончсизлик билдириб, Одил Аббосов группаси устидан олиб борилаётган терговни ўз қўлига олди. Гўё баттолни Холиқовнинг ўзи кочирган эмиш, Холиқов Отажоновни ёмон кўрармиш, ундан ўч олиш учун шундай қилганиш, деган тухмат деса тухматга, иғво деса иғвога ўхшамайдиган мишмишлар ҳам тарқаб қолди. Мана шунақанги пасту баланд гаплар бўлиб турган бир паллада Шарифанинг пичокланиши, бувижонимнинг ибораси билан айтадиган бўлсак, ўлганинг устига тепган бўлди.

Шарифа Усмонова капитан Ҳошимованинг меҳрибонлигидан фойдаланиб, пайпоқ тўқув фабрикасига ишга жойлашиб, ётоқхонадан бир хонали жой олиб, суюкли ўғли Едгорбек билан ёшини яшаб, ошини ошаб маза қилиб юрган эди.

Мана энди, у бечорани пичоклаб кетишди. Бир хиллар бу Одил баттолнинг иши дейишди, бир хиллар эски шериклари қилишган дейишди. Учинчи бир хиллар учинчи бир тахминни ҳам ўртага ташлашди... Эрталаб соат бешларда Шарифа ишга кетаётганда орқасидан билдирмай келиб, елкасига пичок санчишибди... Шарифа ҳозир чалажон бўлиб ётибди. Бутун шаҳар оёкка турган, дружиначилар, ётоқхонада яшайдиган кизу жувонлар, маҳалла аҳли ҳаммасини қовқовлаб юрибди. Лекин қотилини топишнинг ҳеч иложи бўлмапти.

Шарифага ачиниб кетдим. У йиғлаб, «энди, бошқаларга ўхшаб яшамокчиман» дегани, ўғлини бағрига босиб, фарёд чеккани кўз ўнгимдан ҳеч нари кетмай қолди.

— Ох, калпоқчам, яна ёрдамнингга мухтожман, — дедим бир кун ишдан қайтаётганимда.

— Мен ҳамиша ихтиёрингдаман,— овоз берди қўлтиғим-да турган қалпоқчам.

— Одил баттолни топишим керак.

— Уйда мени бошингга кий, Ҳошимжон.

— Айтганингни қиламан, маслаҳатчим.— Шундай деб қалпоқчамни ўпиб, чиройли попуқларини кўзларимга суртиб, бошимга кийдим-у, кўздан ғойиб бўлдим.

— Қани бошла, қалпоқчам.

— Масжидга юр, Ҳошимжон.

— Намоз ўқиймизми?

— Одил баттол билан кўришамиз.

Эшигининг устига «Мантипазлик» деб ёзиб қўйилган бир ошхонага кириб, қасқоннинг тепасига ўтириб олиб, тўйгушимча мантихўрлик қилдим. Кўчанинг нариги юзидаги чойхонага ўтиб, шопириб-шопириб кўк чой ичдим. Бу орада қоронғи ҳам тушиб, ўн метр наридаги одамни таниб бўлмайдиган бўлиб қолди. Секин ўрнимдан туриб, Хўжа Аҳрору Вали масжидини мўлжалга олиб, йўлга тушдим. Хуфтон намози тугаб, қари-қартанг намозхонлар бир-бирларини суяшиб, Бухородан келган ёш мутаваллининг илми зўрлиги, нафаси ўткирлиги хусусида гаплашиб, аста-секин чиқиб келишаётган экан.

— Мана, масжидга ҳам келдик,— шивирладим қалпоқчамга.

— Энди бир оз сабр қил,— маслаҳат берди қалпоқчам.

Энг охирги намозхон — бечоранинг ичига пистон қадалган яп-янги қалишини кимдир эски қалишга алмаштириб кетган экан, ўша одамни қарғай-қарғай, у ҳам чиқиб кетди. Бир оёғи чўлок, бир қулоғи йўқ, оқ ятак кийиб бошига кичкинагина саллача ўраб олган 55—60 ёшлардаги барваста киши Хўжа Аҳрору Вали масжиди дарвозасини ичидан қулфлади. Бир оз ташқарига қулок солиб тургач, ҳеч ким пойламаётганлигига ишонч ҳосил қилди шекилли, аста-секин, шарпасиз қадам ташлаб, тобутхонага қараб юра бошлади. Бу одам ҳақида унча-мунча эшитганман. Кишилар уни Гўрков Сўфи деб чақиришади. Гўрков Сўфи бу юртга мен туғилмасдан олдин келиб қолган экан. Аввал гўрковлик, кейин сўфилик қилган. Шу кеча-қундузда эса ҳам гўрков, ҳам сўфи экан... Гўрков тобутхона эшигидаги қулфларни очиб, «Бисмиллоху раҳмону раҳим» деб секин ичкари кирди. Шам ёкиб, тобутхонанинг эшигига қора парда тутди. Тобутхонадан эски қабристоннинг моғор ҳиди келиб турибди. Хона ўртасида янгигина бир тобут. Нарирокда, девор тагида ҳам икки тобут. Бирини иккинчисининг устига қопқоқ қилиб қўйишибди. Гўрков секин бориб, устидаги

тобутни олди. Пастки тобутдан бир мурда аста бошини кўтарган эди, кўркканимдан бир сапчиб тушдим. Тобутдан мурда эмас, ингиллаганча Одил баттол бош кўтарди! Ҳа, ҳа, ўша пешанаси кенг, афти сакрашга чоғланиб турган бақани эслатадиган сариқ дев бош кўтарди... Юрагим уриб кетди, беихтиёр орқамга тисарилдим.

— Ҳа, Гўрков, келдингми? — деди баттол оғзини катта очиб эснаб.

— Қалай, халоскорим, яхши ухладиларми? — деб кўлида кўтариб кирган тугунчани узатди Гўрков.

— Шамни ўчир! — буюрди баттол.

— Эшикка парда тутдим, худо хоҳласа...

— Ўчир деярман!

Қаранг-а, баттол мурдадек бўлиб тобутда ётибди-ю, аммо буйруқлари ҳамон шоҳона, овози ҳамон аввалгидек салобатли, қиличдек ўткир, худди ўз кулига муомала қилаётган подшога ўхшайди-я!

Шам ўчирилгач, хона гўристоннинг ўзгинаси бўлди-қўйди. Хайриятки, бошимда калпокчам бор, бўлмаса ким билади аҳволим не кечган бўларди.

— Тугунда сомса бор,— пичирлади Гўрков.

— Аҳмоқ, топганинг сомса!— ўшқирди баттол. Оғзи ҳам аждархонинг оғзидек катта эмасми, лабларининг чапиллагани, ютингани, термосдан кутиллатиб чой ичаётгани бемалол эшитилиб турибди. Баттол ҳар ютинганда кўзини бир юмиб-очаётган бўлса керак, аҳён-аҳёнда хонада иккита нурсиз чўғ ёниб-ўчди...

— Гапир,— деди баттол хўриллатиб чой хўплаб.

— Нимани гапирай, халоскорим? — итоаткорона сўради Гўрков Сўфи.

— Шаҳарда нима гап?

— Худога шукр, тинчлик... Шарифа ҳали ўлмабди,— афсусланганча оҳангда деди Гўрков.

— Бари бир ўлади,— ишонч билан деди баттол.— Унинг юрагини мўлжалга олиб, ханжар урганман. Хўш, яна қанча гаплар бор?

— Шу ҳар кунги гаплар, халоскорим. Авваламбор сизни ахтаришяпти. Иншоолло, изингизни ҳам топиша олмайди. Қолаверса, шаҳар кўчаларини енгига қизил боғлаганлар босиб кетган... Тартиб ўрнатишармиш.

— Тартиб ўрнатишиб бўпти! Хўш, анови ишлар-чи?

— Чатоқ, халоскорим, гапиргани ботинолмай турувдим.

— Нимаси чатоқ?

— Аввал катта хотинингизникига бордим.

— Хўш,— чўккалаб ўтириб олди баттол.

— Халоскорим касаллар, дармонга киргунларича беш-ўн кун бошпана берсангиз, дедим. Бу гапни эшитиб, жуфти ҳалолингиз шайтонлаб қолди... Кейин, худо тил ато қилиб, шундай деди: «Ўттиз йилдан буён устимга хотин олиб, хотин қўявериб, эл-юрт ичида мени шармандаю шармисор қилди, куйдириб адо қилди... Энди, ҳукуматдан қочок бўлганда мен керак бўлибман-да! Йўқ, ҳали ҳам ўша арзанда хотинларининг уйига бораверсин...» Халоскорим, хафа бўлманг. Хотин зоти ўзи шунақа бўлади. Машойхлар ит вафо, хотин жафо, деб бежиз айтмаганлар. Шунинг учун ҳам, камина кулингиз хотиним билан кизимни сўйганман-да... Худога минг катла шукур, халоскорим, ўша пайтда сиз мени қутқариб қолмаганингизда, аллақачонлар отилиб кетардим... Жуфти ҳалолингиз шунақа онкўр экан, келмасин деди.

— Оббо алвасти-ей, шундай дедими-а?

Назаримда баттол ўрнидан туриб кетгандек бўлди.

— Шундай деди, халоскорим.

— Сен уни чавоқлаб ташламадингми?

— Йўқ, халоскорим, ундай қилмадим. Қўлимга пичок ушламайман, деб қасам ичганман.

— Хўш, кейин-чи?

— Кейин, халоскорим, худди сиз айтгандай қилиб энг кичик жуфти ҳалолингизнинг уйини топдим. Сиз қуриб берган дангиллама иморатни давлатга топшириб юборибди. Ўрнига боғча очилибди. Ўзи шу боғчада тарбиячи бўлиб ишлаётган экан. Аввалига, наҳотки халоскоримдан бир йўла қирқта чақалоқ қолган бўлса деб ёкамни ушладим. Кейин гапнинг тагига етгач, худди сиз айтгандай қилиб:

— Қизим, мен беш юз чақирим йўлдан келдим, умр йўлдошингиз юборди. Келса, беш-ўн кун караб, парвариш қиласизми? — дедим. Бу гапдан сўнг, жуфти ҳалолингиз кўп беандиша аёл экан, милицияга хабар қилиш учун телефонга ёпишди.

— Номард! — ер тепиниб қўйди баттол.

— Лаббай? — шошилиб сўради Гўрков Сўфи.

— Тезрок гапир! — тишларини ғижирлатиб деди баттол.

— Худога шукур, бир амаллаб қайтардим, шайтонга ҳай беринг, дедим. Хотин киши-да, йиғлашга тушса бўладими! Бахти қаро эканман, ўн олти ёшимда унинг ошхонасига официантка бўлиб бориб шу балоларга гирифтор бўлдим, ёшлигим қари чолнинг қўйнида ўтиб кетди, деб йиғлади...

— Аҳмоқ!

— Лаббай?

— Кейин нима деди?

— Кейин, халоскорим, йиғлашдан тўхтаб, шартта ўридан туриб, бу ердан тез кетинг, бўлмаса сизни ҳам милицияга ушлаб бераман, деди.

— Пул сўрамадингми?

— Сўрадим, халоскорим, ўша нонтепки хотинингиз, ҳаром пулларни милицияга топшириб юборганман, деди.

— Елғон!

Одил баттол қоронғи уйда пайпасланиб тобут борми, термос борми — дуч келган нарсани тепа бошлади. Назаримда, янгилиниб, Гўрков Сўфининг қорнига ҳам тепиб юборди шекилли:

— Бу менман, халоскорим! — деган овози эшитилди унинг. Баттол кутурган шердек, ўн минут чамаси қоронғи хонада айлангач, ниҳоят жаҳлдан тушиб, тобутнинг чеккасига ўтирди. Ҳали чирок ўчганда хона жуда қоронғидек туюлган эди, ҳозир кўзим қоронғиликка ўрганиб қолдим, ёки дайди тепки тушиб қолишдан кўрканимдан кўзларим равшанлашиб кетдим, ҳарқалай хонадаги нарсаларни бемалол кўра бошладим. Баттол хонанинг бурчагига тикилиб, бир оз тинч ўтиргач, ерда пачок бўлиб ётган термосдан чой кўйиб ичди-да:

— Папироснинг борми? — сўради Сўфидан.

— Мен нос чекаман, халоскорим.

— Бир кафт ол.

Одил баттол носни тилининг тагига ташлаб олгач: «Хафа бўлма, гўрков, қизишиб кетдим» деб қўйди. Сўфи:

— Нега хафа бўлар эканман, бир тепки экан-ку, жонимни олганингизда ҳам гинг демайман, ахир сиз туфайли тирик юрибман, сиз бўлмаганингизда ё аллақачон ўлиб кетардим, ё умрим қамоқхонада ўтарди, — деб ўрни бўлмаса ҳам хиринглаб кулиб қўйди.

— Ўзини садоқатли дўстим битта сен қолдинг! — илжайди Одил баттол ҳам.

— Ўла-ўлгунимча вафодор итингизман, — деб оғзига нос отди Сўфи ҳам. — Худо хоҳлаша найги дуйёда ҳам сиғиши дейман.

Икковлари ҳам оғизларидаги носни оёқлари остига туфлаб, енглари билан лаб-лунжларини артишиб, чала қолган суҳбатни давом эттиришди. Гўрков юридик консультация идорасида ишлайдиган, ҳў бирда Одил баттол бир йўла уч қоп ун ваъда қилганда, «ҳотамтойсиз, ҳотамтойсиз» деб қўчагача таъзим қилиб чиққан Шоқир маслаҳатчининг уйига ҳам бориб келибди. Маслаҳатчи кечаси соат иккиларда қабристонда, Шайх Одил сағанасида учрашишга сўз бериб,

«ваъда қилган нарсасини олиб келсин, қайта учраша олмаймиз», дебди.

— Майли... олтиларни бугун беролмайман,— ўзига-ўзи гапиргандай деди баттол.— Мени қутқаргани учун олтиларимни олади-ю, эртага милицияга зимдан ҳазбар бериб, у ҳеч кимга дўст бўлмаган, бундан кейин ҳам дўст бўлмайди.

Одил Аббосовнинг илтимоси билан Сўфи бир қошиққина аччиқ қайнатма шўрва қилиш учун ўридан турди.

— Ичкиликка вино бўлса ҳам майлими? — сўради у эшикнинг пардасини тушираётиб.

— Коньяк тополмасанг, арок ол! — буюрди баттол.

ШАҲ ОДИЛ САГА НАСИДАГИ ТИРИК МУРДАЛАР

Қабристон хиди анқиб турган тобутхонада Одил баттол икковимиз қолдик. У пайпасланиб, тобутлардан бирнга чалқанча ётиб олди, кўзларини мўлтиллайтиб, нималар тўғрисидадир ўйлаб кетди... Нима қилсам экан, ҳозир қўл-оёғини боғлаб милиция идорасига ҳайдаб бораймми ёки бир-икки кун сабр қилайми? Назаримда, кейингиси маъқулга ўхшайди, бир оз сабр қилиб, энг сўнгги жинойтчиларни ҳам қўлга олиб, ҳаммасини ҳайдаб борганим яхши. Шаҳарда жинойтчилар билан энг охириги жанг кетяпти, шу олишувнинг ҳам қаҳрамони ўзим бўла қолай... Баттол қамоқхонадан бекорга қочмаган, ташқарида анча-мунча ишлари, учрашадиган одамлари бўлиши керак, эҳтимол, беркитиб қўйган бойликлари ҳам бордир... Нима бўлганда ҳам тишини-тишга босиб, сабр қилишим керак.

Гўрков Сўфи кастрюлда шўрва билан яримта сассиқ арок кўтариб кириб келди:

— Бай-бай-бай! — деди у кастрюлни тўнкарилган тобутнинг устига қўйиб,— яримта арокни битта отининг пулига олсам-а!

— Қоровуллардан сўрамабсан-да? — деганча Одил баттол шишанинг тикилиши тиши билан суғира бошлади.

— Бу дружиначилар қоровулларнинг ҳам юрагини олиб қўйибди,— ух тортди Гўрков,— қайси бирига борсам, сиз айтган замонлар ўтиб кетган, дейди-я... Таксида бутун шаҳарни айланиб чиқдим...

— Бу полковникнинг иши, ўзиям нчмайди, бировни ҳам ичирмайди! — тишларини гижирлатиб деди баттол.— Худод хоҳласа, уни мана шу тобутга тикаман!

— Худоё, айтганингиз келсин, халоскорим.

Бирн пиёла, бошқаси термоснинг пачакланган копко-
гида арок ичишди. «Худо хоҳласа ғанимлар ер билан яксон
бўлади, ишларимиз яна юришиб кетади, ҳали кўп давр-
давронлар сурамиз», деган гапларни айтишди. Гўрков
эркаланиб: «Халоскорим, агар яна худо сизга омад бериб,
ишларингиз ривожланиб кетса, шу масжиднинг имомлигини
ўзимга олиб берасиз», деб илтимос қилди. Баттол ароkning
колганини симириб:

— Иншоолло! Сенга кўп яхшиликлар қиламан,— деган-
ча, кастрюлдан хўриллатиб бир-икки хўплаб шўрва ичиб
олди.— Лекин, Гўрков, сен яна бир ишга ёрдамлашининг
керак.

Гўрков кўксига қўлини қўйиб:

— Жоним сизга садақа! — дея таъзим қилди.

— Полковникни йўқотишимиз керак... Ўшанда шаҳар
яна ўзимизга қолади.

— Худоё ниятигизга етинг! — қўлларини очиб фотиҳа
ўқиди Гўрков Сўфи.

— Лекин, сен ёрдамлашасан.

— Халоскорим, мен қўлимга пичоқ олмайман, деб касам
ичганман.

— Худо хоҳласа, уни ўзим ўлдираман. Факат сенинг ёр-
даминг керак. Сен, Гўрков, полковникнинг уйини ўрганасан.
Ертўласи борми, йўқми, уйи куннинг қайси вақтида қимса-
сиз бўлади, шуларни билиб берсанг бас. Уни кечаси уйку-
сида босаман. Етмиш жойига пичоқ уриб аламиндан чиқ-
масам, бу дунёдан армон билан кетаман!.. Лекин, ҳозирча
вакт бор. Аввал паспортни тўғрилайлик... Ана ундан кейин,
эй худо!

— Яратган эгам, Хўжа Ахрору Вали,— Сўфи чаккон бир
ҳаракат билан чўкка тушди-ю, қўлини фотиҳага очиб, илти-
жо қила бошлади,— халоскоримнинг ишларига ривожу ку-
шойиш беринг! Облоху акбар!

— Облоху акбар! — деб қўлини юзига суртди баттол ҳам.
Сўнг чўнтагидан занжирли соат олиб, учрашув вақти бўл-
ганлигини маълум қилди. Яна бир фотиҳа ўқиб, Хўжа Ах-
рору Вали арвоҳидан яна бир мадад сўрашиб, бирин-кетин
қабристонга томон йўл олишди...

Қабристонга, ишонсарғиз, кундузи боргани ҳам қўрка-
ман. Жин, алвасти, арвоҳ бор, деган гапларга унча ишон-
майману, лекин шундай бўлса ҳам бари бир қўрқавсераман.
Ҳозир ярим тун, бутун шаҳар аҳли ширин уйкуга кетган.
Қабристон жимжит, тик этган овоз эшитилмайди. Бу жим-
житлик атрофни янада ваҳимадор қилиб юбораётгандек. Ҳар
замонда бойўғлининг хунук овози эшитилади. Сутдек ойдин

бўлгани учун дарахтларнинг сояси ҳар хил шаклда кўзга ташланиб, юракка ғулув солади. Бир маҳал кўзимга кулчага сиғмайдиган катта бир терак остида эллик-олтмиш чоғли мурда ерга ўтириб олиб, мажлис қилаётганга ўхшаб кўри-ниб кетди. Мурдаларнинг ҳаммаси кафанда, бир хили бошини силкитади, бошқа бир хили қўлини ҳавода ўйнатиб чапак чалади. Битта новчароғи ўртага тушиб, ўйнаётганга ҳам ўхшайди...

Қўркиб кетдим, ха-ха, хаддан ташқари қўркиб кетдим. Юрагимнинг гурс-гурс урганини бемалол эшитиб турибман. Бейхтиёр Одил баттолнинг елкасига тирмашдим.

— Тавба,— деди баттол юришдан тўхтаб,— Сўфи, гавадам оғирлашиб кетяпти-я?

— Хаёлот, халоскорим, бу хаёлот! — далда берди Сўфи.— Кўпинча менга ҳам шундай бўлиб туюлади.

Ҳалиги мурдалар рақсга тушаётган катта терак остига келиб тўхтадик... Соялар қимирлаб, узоқдан менга мурдадек бўлиб туюлган экан, қарсақ чалаётган мурданинг қўли эмас, терак барглари экан...

Учқовимиз ҳам тик турибмиз. Қабристон жим, тупроқ остидаги минглаб, балки ўн минглаб кишилар ҳам жимгина ётишибди. Ҳеч уйғонмайдиган уйкуга кетишган. Дунёнинг ҳамма ташвишларини: бировда қолган қарзни, битмай қолган уйини, дадам командировкага кетган, келса бўйнига осилмади, деб кўча эшик олдида кўзини мўлтиллашиб ўтирган ўғилчасини — ҳамма-ҳаммасини унутиб, маза қилиб ухлашяпти. Ой ипакдек майин, сутдек оқ нурлар тўкиб, бу уйкуга яна ҳам кўпроқ ором бағишляпти. Бойўғли қайғули бир овозда алла айтяпти. Сукунат бутун борлиқни бағрига олиб, майин қўллари билан силаб-сийпалаб «ухла, ухла, ухла» деб паст ва ғамгин бир овозда куйляпти...

Уч киши уйғокмиз, уч ният билан бир-биримизни пойлаб турибмиз. Ниҳоят, қабристоннинг этак томонидан ўт ёниб ўчгандек бўлди. Баттол ҳам гугурт чаклиб, ёниб турган чўпни боши узра уч марта айлантдириб қўйди.

— Гўрков, ҳар эҳтимолга қарши сен хушёр бўлиб тур,— шивирлади баттол.

— Ташвишланманг, халоскорим,— қасам ичгандек бир оҳангда деди Гўрков.

Баттол қабристоннинг ўртаридаги кичикрок уйдек келадиган Шайх Одил сағанасига қараб юра бошлади. Йўл-йўлакай чўнтагидан тўппонча олиб, отишга шайлаб, яна солиб қўйди. Қамокдан қочганига ҳеч қанча вақт бўлгани йўғу, тўппончани дарров қаёқдан топа қолдиркин, деган фикр ўтди бошимдан. Сағананинг пастаккини эшигидан ав-

вал баттол, кетидан Шокир маслаҳатчи икковимиз кириб бордик. Одил Аббосов чўнтагидан шам олиб ёккан эди, сағананинг ичи ёришиб кетди. Бурчакка раҳматли Шайх Одилнинг суякларини тўплаб, устига чириб, илвираб қолган кафан парчасини ёпиб қўйишибди. Бу ерда олдин ҳам учрашувлар бўлганга ўхшайди: оёк остида беломор папиросининг қолдиги, ароқдан бўшаган шиша ётибди.

Шокир маслаҳатчи, бу ерга келгани учун ҳаддан ташқари кўркаётган бўлса керак, ранги-кути ўчиб, билинар-билимас қалтираб ҳам турибди.

— Оббо, Одилжон-ей, саломат кўришдик-а! — деди ниҳоят у. Оғзини катта очиб, кулмоқчи бўлган эди, негадир кулолмади, илжайиб қўя қолди.

— Бунинг учун сизга раҳмат айтмоқчиман, — деб Одил баттол ҳам базўр жилмайиб қўйди. Илжайишганича, гўё ким кўп илжайишга мусобака ўйнаётгандек, бир-бирларига тикилиб қолди.

— Оббо, Одилжон-ей, — деди яна маслаҳатчи.

— Оббо, Шокиржон-ей, — деди баттол ҳам.

Гапларининг мазмунидан шу нарсa маълум бўлдики, бундан бир неча йил муқаддам Одил Аббосов, мабодо қамалиб қолсам, кимки мени қамокдан эсон-омон олиб чиқса ёки уддасидан чиқиб қочирса, ўшанга бир килограмм Бухоро олтини атаб қўйганман, деган экан. Шокир маслаҳатчи ўша олтинларнинг умидида жонини жабборга бериб, ҳаётини хавф остида қолдириб, маҳбусни қамокдан қочиришга муваффақ бўлибди.

— Ўша ваъдангизда турибсизми? — сўради охирида маслаҳатчи.

— Турибман, — томоғини кириб қўйди Одил Аббосов.

— Демак, менинг ҳаракатларим бекорга кетмабди.

— Худо хоҳласа бундан кейинги ҳаракатларингиз ҳам бекорга кетмайди.

— Бўлмаса, олтинларни беринг, мен кета қолай.

— Ҳозир беролмайман... — Шундай деб, баттол қиёматли дўстидан узр сўрай бошлади. Ҳаммаси бўлиб уч жойда хазинаси бор экан. Биттаси ҳукумат ихтиёрига ўтиб кетибди. Қолган иккитаси бошқа юртда, авлод-аждодларининг қабрига беркитилган экан. Қамокхонадан жуда қувватсиз бўлиб чиққани ва бунинг устига ҳамма жойда қидирув кетаётганлиги учун ўша ерларга боролмабди. Қамокхонадан чиққандан буён Гўрковга қолдириб кетган бир ховуч олтинини харжлаб турган эмиш, худо хоҳласа, шу ҳафта ичи хазинанинг биттасини бир амаллаб очмоқчи эмиш. Аммо ўша ёққа бориб келиш учун, албатта паспорт керак экан.

— Мен паспортнинг уddасидан чиқолмайман,— тўсатдан жонланиб колди маслаҳатчи.

— Паспортсиз мен олтинларни олиб келолмайман,— бўш келмади баттол ҳам, жуда хушёр одам бўлгани учун маслаҳатчининг феъли айнаб колганини дарров сезди-ю, чўнтагидан бешта бир сўмлик олтин танга чиқариб, унинг олдига қўйди.— Биттасига ҳар қандай паспортни сотиб олса бўлади,— деб кулимсираганча сўзида давом этди яна.— Шокиржон, мен ҳеч қачон дўстларимни алдаган эмасман.

Маслаҳатчи олтинларни қўлга олиб, тагин қалбаки бўлмасин, деб қўрқди шекилли, биттасини тишлаб кўрди. Шундан сўнггина мурдадек оқариб кетган рангига сал қон югургандек бўлди... Паспорт масаласини муҳокама қила бошлашди, ҳар хил вариантларини ўйлаб кўришди. Охири Хўжа Аҳрор Вали масжидининг бундан ўн беш йил аввал ўлиб кетган имоми Кудрат Маҳсум номига паспорт тайёрлашга қарор қилишди. Чунки Кудрат Маҳсумнинг афт-башараси Одил баттолга жуда ўхшаб кетаркан. Бунинг устига ундан на бола-чака, на қариндош-уруғ қолган экан. У сўққабошнинг бу дунёда яшаб ўтганлигини Одил баттолдан бошқа кишилар аллақачон унутиб юборган экан. Ҳалиги олтинлар суҳбатга илиқлик киритди. Шокир маслаҳатчи жуда самимий, серҳазил бўлиб қолди. Қиёматли дўстига фойдали, фойдасиз маслаҳатлар бера бошлади.

— Ҳозирча бошқа шахардан кўра сиз учун шу ернинг ўзи бежавотирроқ. Америкада қалбаки пул ясовчилар қалбаки пул ясовчиларга қарши курашадиган идоранинг ертўласида ишлашар экан,— деди.

Одил баттол кулиб:

— Тўғри айтасиз, пашша ўлдиргич пашша учун хавфли, аммо пашша унинг ўзига қўниб олса, унча хавфли бўлмай қолади. Мен яқинда доимий яшаш учун полковникнинг ертўласига ўтмоқчиман,— деди.

Икковлари овоз чиқармасдан, қоринларини силкитиб кулишиб, худо хоҳласа, янаги чоршанба куни, тунги соат иккида мана шу ерда учрашишга ваъдалашишди.

Гўрков дарахтнинг панасидан чиқиб:

— Хўш, халоскорим, ишлар битдини? — деб сўради.

— Худо хоҳласа, ҳаммаси жойида бўлади,— мамнунлик билан деди баттол. Кейин икковлари шнвирлашиб, бир нарса ҳақида узоқ маслаҳат қилишди. Маслаҳат тугагач, Сўфи баттолга бир кунлик егулик овқат, пачок термосда чой бериб, Шайх Одил қабристонига тириклайин тикиб сағананинг эшигини устидан михлаб ташлади.

Кеч ётганим учун ўрнимдан ҳам кеч турдим — соат ўн бирлар бўлиб қолибди. Салимжон акам йўқ, ишга кетиб бўпти. Ховлида кўшнимизнинг иштонсиз юрадиган ўғли бир она товукни қақағлатиб қувиб юрибди, товукнинг овозидан уйғониб кетибман.

— Баҳром, нима қияпсан? — сўрадим эснаб.

Баҳром жавоб қайтармади-ю, товукни ушлаб қанотларини силжитганча менинг олдимга олиб келди.

— Хошим ака, мана бунинг орқасини пайпаслаб кўрингчи, тухуми бормикан?

— Тухуми бўлса нима қиласан?

— Уйда битта бор, икковини кўшиб, рагаткага чўзма оламан.

Баҳромга чўзмани ўзим олиб келишга ваъда бериб, ёлғиз нонушта қилгим келмай, йўл-йўлакай ичак-чавокдан тайёрланидиган арзон сомсадан тўрттасини олиб еб, ишхонага шошилдим. Тунда кўрганларимни тезроқ устозимга айтишим, бундан сўнг нима қилишим кераклиги хақида кўрсатма олишим керак эди. Қабулхонага кириб:

— Салимжон акам ёлғизмилар? — деб сўрадим модалар журналдини варақлаб ўтирган Лилияхондан.

— Партком билан Тошкентга кетдилар, — худди мени кўрмагандек бошини кўтармай деди секретарь.

— Тошкентга? Тошкентда нима қилишар экан?

— Сиздан берухсат кенгаш чақириб қўйишибди.

— Салимжон акамда маслаҳатли ишим бор эди.

— Хамма ишни менга топшириб кетдилар. — Лилияхон ниҳоят бошини журналдан кўтариб икки қўлини биқинига тираб, ясама бир жиддийлик билан давом этди: — Хўш, ўрток Рўзиев, эшитаман?

— Никоҳ уйининг очилиш маросими бўлармиш, — ҳазилга ҳазил билан жавоб қайтардим мен ҳам, — биздан икки киши бориб, никоҳдан ўтиши керак экан.

— Демак, икковимиз борар эканмиз-да?

— Йўқ, йнгит ҳам, қиз ҳам милиционер бўлса тўғри келмасмиш.

— Нега энди тўғри келмасмиш?

— Мабодо ўғил туғилса, кип-кизил хуштакбоз бўлиб туғилар экан.

— Мабодо қиз туғилса-чи?

— Мабодо қиз туғилса... модалар журналидан бошини кўтармайдиган бўп қоларкан.

Лилияхон хандон отиб кулиб юборди. Кула-кула: «Хошим ака, аслида сиз қизикчилик учун туғилган экансиз...» деб қўйди.

Қизик бўлди-ку, Одил баттолни нима қилдик энди? Ё Холиқов билан маслаҳатлашиб қўя қолсаммикан? Йўқ, у алам устида ҳозир бориб таппа босади-қўяди... Бунақа пайтда арконни узунроқ ташлаш керак. Ахир Одил баттол тирик тузокнинг ўзгинаси-ку. Бу тузокқа беркиниб, пана жойларда писиб ётган яна канчадан-канча жиноятчилар илиниши мумкин... Йўқ, Одил баттолнинг қочгани бир жиҳатдан яхши ҳам бўлди. Унинг баҳонасида шаҳарда қолган-қутган жиноятчиларни ҳам йиғиштириб оламиз. Салимжон акам айтгандек, сабр-тоқат қила билиш — бизнинг ишимизда ярим галаба ҳисобланади.

Бўлимда иш бошимдан ошиб ётгани учунми, ёки штатсиз ўринбосарим Мамарозиқ акамга ҳаддан ташқари маҳлнё бўлиб қолганим учунми, ўша кунги Одил баттол ҳақида қайта ўйламадим. Устозим тўғри айтган экан, милицияда оёқ эмас, кўпроқ калла ишлар экан. Мамарозиқ ака, очингани айтсам, оёғи билан эмас, калласи билан ишлайдиган, бундан ҳам очикроқ қилиб айтадиган бўлсам, мен орзу қилган ёрдамчининг нақ ўзгинаси экан. Уни беш-йигирма кун ичида бутун бўлимнинг ишларини тартибга солди. Йигирма тўрт азаматни ёнига олиб, шубҳа остига олинган давлат корхоналарини, ошхоналарию магазинларни ёппасига текширувдан ўтказиб чиқди! Ҳа, ҳа, у ОБХСС ишининг чиннакам пирни, устан калони экан. Қаранг-а, шундай бир истеъдодли мутахассис, Салимжон акам тавсия қилмаганида, пенсия пулига чойхонада ош дамлаб еб, арчанинг чўпи билан тишини қовлаб ётаверар экан.

«Техучилище» хўжалик бўлими мудирини устидан жинойи иш қўзгаб, терговни ўзим олиб бораётган эдим. Гаплашганда хўмрайиб, кўкрагига муштраб гапирадиган Мирсалимовни бугун биринчи терговга чақирган эдим. У чиқиб кетиши билан хонамга ёғоч оёқларини ёғирлатиб, Мамарозиқ ака кириб келди:

— Хошимжон, бир нарса айтсам хафа бўлмайсизми?

— Йўқ, сиздан ҳеч қачон хафа бўлмайман.

— Сиз ҳали терговга тайёр эмасга ўхшайсиз.

— Қаёқдан билдингиз?

— Ҳамма гапни эшитиб ўтирибман.

— Эҳтимол, тайёрдирман,— дедим очик иқроор бўлгим келмай.

— Йўқ, тайёр эмассиз,— Мамарозиқ ака ҳам бўш келмай туриб олди.— Сиз Мирсалимовни тергов қилганингиз

йўк, у сизни тергов килди. Демак, сизга караганда у ўн баробар кўпрок нарсани билади...

Мамарозик ака диванга ўтириб, агар малол келмаса, ташқари хонада стул устида совиб колган чой бор, шундан бир пиёла қуйиб чиқсангиз, деб илтимос килди. Чойни ичгач, кафтининг орқаси билан лабини артиб, ўббў, Хошимжон-ей, деб кўйди.

Тергов иши ҳам ўзига хос бир санъат эканлиги, терговчи ҳам бамисоли ўз аскарларини хужумга бошлаб борадиган командирга ўхшаб иш тутиши зарурлиги хакида гапира бошлади. Командир душманнинг кайфиятини, кучини, тактикасини, асосий кучлари каерга жойлашганлигини, ниҳоят, жанг майдонининг шароитини: каерда пастлик, баландлик бор, каерда анҳор ёки қиялик бор, каер ботқоғу каер тақир, текислик — мана шуларни ўрганмасдан жангга кирса, енга олмаганидек, терговчи ҳам қайси объектда тергов олиб бориши зарур бўлса, ўша объектни терговдан олдин синчиклаб ўрганиши, тергов бериши керак бўлган шахсларни чуқурроқ текшириб чиқиши, жинойт бор деб гумон қилинса, бу жинойт қайси шароитда юз берганилиги ва унинг табиати қанақалигини пухта, жуда пухта ўрганиши зарурлиги хакида гапирди. Ана шундан сўнггина тергов бошланса, терговчи ҳукмрон бўларкан. Тергов бераётган киши қочгани жой тополмай довдираб коларкан. Кейин менинг штатсиз ёрдамчим ўзининг бошидан кечирган воқеалардан ҳам бир-икки тасини сўзлаб берди.

— Шундай қилинг, ука, ҳозирча терговни тўхтатинг,— деди охирида ва яна бир пиёла чой келтириб беришимни сўради.

— Тўғри айтдингиз,— дедим чойни келтириб бергач,— ишини ҳали пухтарок ўрганганимча йўк эди.

— Камчилигингизни дарров бўйинингизга олар экансиз,— бу яхши одат.— Мамарозик ака чойни шошмасдан ичиб сўзида давом этди.— Дунёда икки тонфа одамлар бор, шулардан жуда кўркаман. Бир тонфаси ҳамма нарсани мен биламан, бошқалар кип-қизил аҳмоқ деб, бировдан ўрганишни истамайди. Иккинчиси, ўзи ҳеч нарса билмайди-ю, эртаю кеч бировларга ақл ўргатиб юради... Хошимжон, сиз ўғлимдек бўлиб қолдингиз. Баъзан шунақанги гаплардан гапирсам хафа бўлманг.

— Аксинча, ҳозир сиздан жуда хурсанд бўлдим,— дедим ўрнимдан туриб.— Агар хўп дессангиз, уйингизгача қузатиб борсам.

— Мен тушовланган туяга ўхшаб ҳақкалаб жуда секин юраман, Хошимжон.

— Бари бир борадиган жойим йўқ,— секин Мамарозик аканинг қўлтиғидан олдим. Йўл-йўлакай жинойятнинг табиати ва жинойятчининг руҳияти ҳақида гаплашиб кетдик. Мамарозик ака бундан бир неча йил олдин Россиянинг қайси бир шаҳрида практикада бўлибди. Ўша ерда бизнинг шаҳарга қараганда ўн баробар аҳоли кўп яшар экан. Лекин жинойят ва тартиб бузилиши бир неча баробар кам бўлар экан. Чунки, ўша шаҳарда ҳар қандай жинойятчи жазоланиши керак, ҳар қандай тартиббузар қилмишига яраша мукофотини ҳам олиши керак, деган бир кайфият ҳукмрон экан. Бу кайфият шаҳар ахлининг руҳига сиғиб кетган экан. Ўша шаҳарда жинойятчи қонундан кўра кўпрок халқнинг нафратидан қўрқар экан.

— Бизнинг шаҳарда эса,— деб сўзида давом этди Мамарозик ака,— жинойтчилару тартиббузарлар бир амаллаб қутулиб ўрганишган. Ўтган йили бир мактаб ўқитувчиси директорнинг жинойтини очган эди. Одамлар жинойтчини эмас, балки жинойтни очган йиғитни ўртага олиб, «Хой, аҳмоқ, еса сеникини ебдим, давлатикини ебди-ку! Мана энди камалиб кетса, бечоранинг болаларини ким боқади?» дейишиб, чойхонадан чикариб юборишибди, тўю маъракага аралаштирмай қўйишибди... Биз ҳам жинойтчию тартиббузарларга халқ нафратини уйғотишимиз керак...

— Салимжон акамнинг ҳам орзулари шу...

— Лекин, Хошимжон, менга ишонинг, бизда ҳам ишнинг бориши чакки эмас. Агар шундай олиб борсак, бир йил ўтар-ўтмас... ҳа, майли, пайғамбарлик қилмай кўя қолай...

ИШҚ ПОКИЗА ДИЛГА МЕҲМОН БЎЛИБДИ

Тавба дейман ўзимга-ўзим, нега энди бунчалик оҳ-воҳ қиламану, ўз имкониятимдан фойдаланмайман. Ахир, мана бу газетада ҳар бир киши ўз имкониятидан тўла-тўқис фойдаланганидагина мақсадига эриша олади, деб ёзиб қўйишибди-ку... Менда Фаридани кўриб келиш учун имконият йўқми, қалпоқчам! Бошимга кийиб, кўздан ғойиб бўлиб, маза қилиб кўриб келсам бўлмайдим! Йиғлаётган бўлса, енгим билан кўзёшларини артиб қўяман, ашула айтиб, қошга ўсма қўяётган бўлса, ёнига ўтириб олиб, тўйиб-тўйиб томоша қиламан, ўсма сикилган пиёласини беркитиб қўйиб, роса жаҳлини чиқазаман!

Жўнадим, шошилиб Фаридаларникига жўнадим. Одил баттолни бир кун пойламасам пойламабман. Умуман, бу сарик дев жонимга тегиб кетди. Магазинчи Насмат

аканинг ўғилларини елкамга миндириб, тўрт оёклаб хона-ма-хона югуравериш ҳам жонимга тегди: бири тушиб, бири минади. Кошки бундай бир елкамдан туша туриб раҳмат деса. Қаскда! Мени мингдирмадингиз, деб йиғлаб ҳам кўйишадди.

— Кеч бўлганда қаскка жўнаб қоляпсиз? — ташвишланиб сўради Лутфи холам.

— Магазиндан эгар олиб келмоқчиман.

— Эгарни нима қиласиз?

— Ўғилларингиз мени минганда эгарлаб минишадди,— деб кулиб кўйдим,— бўлмаса, орқамни яғир қилиб юборишяпти.

Фаридаларнинг эшигига етганда калпоқчамни бошимга кийиб, кўздан ғойиб бўлдим, «бисмиллоҳу раҳмону раҳим, илоё шу хонадонга суюқли куёв бўлай, кўшилганим билан кўша қарий» деб секин ичкари кириб бордим. Қайнотамнинг ховлиси унча катта эмас кўринади, Салимжон акам гул жинниси бўлса, қайнотам қуш жинниси экан. Дарахтларга булбул, саъва, бедана, каклик, ...эй борингки, ола қарга билан пўпишакдан бошқа жамики қушлардан биттадан илиб кўйибди. Қушлар ҳам куёв бола келганини сезиб қолишди шекилли, бир-бирларига гал бермай сайрашга тушиб кетишди. Ховлининг этак томонида пастаккина айвон бор экан, қайнотам ўша ерда ўтирибди. Аввал шу киши билан танишай, нима бўлганда ҳам хонадоннинг каттаси-ку, деб ўша ёкка юрдим. Тагида эски шолча, кўзиди кўш қаватли кўзойнак, чап томонида бир даста идора хужжатлари, ўнг томонида хонтахтадек келадиган катта чўт — нималариндир ҳисоблаб ўтирибди. Ишга шундай берилиб кетибдики, ёнидаги жўмраги синган чойнакдан лаби учган пиёлага чой қуйиб ичганимни, бир тарелка попуқли қанди паккос тушириб кўйганимни ҳам сезмади. Бир маҳал кўздан кўзойнагини олиб:

— Ойиси! — деб қичқириб юборди.

— Лаббай, дадаси?

— Бери келинг!

Қайнонам шошилиб келиб:

— Чехрангиз очилиб қоптими? — деди.

— Суюнчи беринг, суюнчи! — секин ўрнидан тура бошладди қайнотам.

— Жоним сизга суюнчи-да, дадаси!

— Комбинатнинг беш йиллик хужжатларини текшириб чиқдим.— Шундай деб қайнотам яна ўрнига ўтирди.— Бор-йўғи уч сўм камомат чиқди, холос.

— Вой худойм-ей! — севиниб кетди қайнонам ҳам.

— Мана энди, мен ўша бизни безовта қилган милиция билан гаплашиб қўяман.

— Тўғри қиласиз, дадаси. Нақ юрағимизни ёрди-я!

— Мана энди мен ўша устимиздан чакув ёзган Ҳасан нонвойнинг бурнини ерга ишқайман.

— Бир таъзирини беринг, дадаси!

Қайнонамга эргашиб, нариги уйларига ўтдим. Тўрт хонали уй, тўртовни ҳам бўм-бўш, эгаси кўчиб кетгандек ҳувиллаб ётибди. Шу пайтда Фаридага кўзим тушиб колса бўладими! Бечора озиб, чўпдай бўлиб копти, юзлари сўлгин, кўзлари ғамгин, чехрасида ифодалаб бўлмайдиган дард, алам... Эски тўшак солинган каравотда тиззасини кучоклаб, алла-нарсалар ҳақида ўйланиб ўтирибди... Бечора Фарида... Наҳотки...

Қиз шартта ўрнидан туриб:

— Ойи! — деб қичқирди.

Қайнонам, паловга ушшаётган бўлса керак, қўлида кап-гир, кизининг бошига югуриб келди.

— Кўркдингми, она кизим?

— Йўқ.

— Иситманг тушдимми?

— Мен касал эмасман.

— Ундай дема, она кизим. Ёт. Мазанг йўқ.

— Сизга бир гап айтмоқчиман.

— Айтавер, кизим.

— Мени кечирсангиз айтаман.

— Вой, нега кечирмас эканман, фақат тузалиб колсанг бўлгани, кизим.

— Дадамдан кўрқаман.

— Кўрқма.

— Ойи, ойижон! — Фарида описининг кўксига бошни қўйиб ҳўнграб йиғлаб юборди. Ойиси ҳам менинг ойимга ўхшаб сал кўнгилчанроқ эканми, кизига қўшилиб йиғлашга тушди. Охири Фариданинг кичкинагина юзини кафтлари орасига олиб, пешанасидан ўпаркан:

— Севиб колдингми? — деб сўради.

— Ойижон...

— Вой ширин кизим-ей, суюниш ўрнига йиғлаб ўтириб-санми!

Оналик меҳри тобланиб кетди шекилли, қайнонамнинг ўзи ҳам юм-юм йиғлаб, энтикиб турган кизининг сочларидан, ёш қуйилаётган кўзларидан ўпа бошлади.

— Она кизим, севин, хурсанд бўл! Ишқ фақатгина покиза дилга меҳмон бўлади...

— Дадамдан уяламан.

— Уялма, даданг ҳам севган, мен ҳам севганман. Севги билан чиройли бу дунё, кизим. Ким экан у бахтли йигит?

— Айтолмайман, ойижон!

— Менга айтмасанг кимга айтасан?

Фарида онасининг бағридан суғурилиб чиқди-ю, ёстик остидан менинг расмимни олиб, секин узатди. Қайнонам расмни қўлига олар экан, гўё беҳосдан чўғни чангаллагандек:

— Вой худойим, бу анови кунги миллеса-ку! — деб расмни отиб юборди.

Бир чеккада кўзларини мўлтиллашиб турган Фарида бошини эгиб, кўзларидан ёш тўкиб, кўрка-писа, жиннихонадаги танишган кунимиздан бошаб «Марс» кинотеатри биноси орқасидаги суҳбатгача — ҳамма-хаммасини сўзлаб берди. Мен, қайнонам қандай жавоб қайтараркан деб, ишонсангиз, кўрққанимдан юрагимни чангаллаб турибман.

— Лекин, ўзи келишган йигит экан, — деб колди бир маҳал қайнанам, — кара, кўзлари ҳам кулиб турибди.

— Ўзлари жуда кизикчилар, — деди Фарида ҳам сал чехраси очилиб. Шу пайт қайнанам суратнинг орқасидаги ёзувга тикилиб колди. Қани, ўша жиннихонадан чиқиб кетаётганимда шошилишда нима ёзган эканман, деб бундай қараган эдим, бемаъни бир ёзувга кўзим тушди: «Оғритмасдан укол қилувчи Фаридaxonга. Чучварахўр Хошимжондан эс-далик», деб ёзган эканман.

Қайнанам айвонга чиқиб, «ҳой дадаси, тез келинг, тез-рок келинг, гапнинг каттаси бу ёқда экан», деди ховликиб. Қайнатам куш солинган тўрқовокни кўтариб, шошмасдан келаётган эди, қайнонам:

— Қани, суюнчини чиқаринг! — деб қистади яна.

— Тинчликми? — тўрқовокдаги кушга чувалчанг бераётиб сўради қайнатам.

— Йўк, аввал суюнчини беринг! — шундай деб, қайнанам суюнчини ҳам кутмай, Фаридадан эшитганларини оқизмай-томизмай айтиб бериб, охирида эрининг қўлига менинг суратимни тутди. Қайнатам кўшқаватли кўзойнагини такиб, суратимга узок тикилди. Орқасидаги ёзувни ҳам бир-икки бор ўқиб чиқди.

— Чучварахўр дегани нимаси экан? — деди ниҳоят елкасини қисиб.

— Ҳазилкаш экан, дадаси, — тушунтирди қайнанам.

— Демак, Рўзиев деганлари шу йигит экан-да, — ҳамон суратимдан кўзини олмай сўради қайнатам, — бу йигитнинг овозаси ҳозир бутун республикага ёйилган. Ўзлари ОБХСС-

нинг бошлиғи бўлиб ишлайдилар... Лекин, онаси, кизингнинг ҳам диди чакки эмасга ўхшаб қолди.

Шу гапдан сўнг қайнанам билан қайнатам кулимсирашганча, бир нафас бир-бирларига тикилишиб туришди-да, кейин шарақлаб кулиб юборишди. Тиззаларига шаппалаб, котиб-котиб кулишар эди. Назаримда, ичкарида Фарида ҳам овоз чиқармасдан кулаётганга ўхшайди. Нега десангиз, ичкаридан каравотнинг бир меъёрга ғижирлагани эшитилиб турибди.

— Вой, вой ўлдим, дадаси! — деди қайнанам кўксини чангаллаб.

— Афанди бўлибсиз, афанди! — деди қайнатам кулишга холи келмай.

Уйда хурсандчилик бошланди. Ховлидаги қушлар ҳам севинчларини беркитолмай, наво бошлашди.

Чехраларига кулги, табассум кўнди.

Ўртага қўйилган палов ҳам хурсандчилигу, хазил-мутойиба, сизу биз билан ейила бошланди. Тайёр ошни ташлаб кетиш қуёвнинг шаънига тўғри келмас, деган ўйга бориб, секингина Фаридахоннинг ёнига чўккаладим. Очқаб қолган эканман чакалоқнинг калласидек-калласидек қилиб отаётган эдим, биз томоннинг ўпирилиб кетганини кўрган қайнанам:

— Дадаси, кизингизнинг иштаҳаси ҳам очилиб қолди! — деди севиниб. Шу гапдан сўнг қайнанамнинг ёнига ўтиб чўккаладим. Бир маҳал қайнатам:

— Лекин, онаси, сеники ҳам чакки эмасга ўхшайди, — деб хазиллашди.

Ердამимдан қайнатамни ҳам бебаҳра қолдиргим келмай, охирида у кишининг ёнига ўтдим. Товоқдаги ошнинг баракаси учиб бораётганини кўрган қайнатам:

— Ростини айтсам, ҳаммамиз ҳам очқаб қолган эканмиз, — деб қўйди.

Ошдан сўнг тишларини қовлаб ўтириб, чойхўрлик қилишди. Гап орасида қайнанам, бошини ердан кўтаролмай ўтирган Фаридага: «Қизим, худога шукр, даданг бир хил қолок эркаклардан эмас. Иложи бўлса, Хошимжонни эртага ёки индинга кечкурун уйга олиб кел, танишайлик, тагитугини суриштирайлик» деган эди, Фарида бошини баттар-рок эгиб, биллилар-биллимас жилмайиб қўйди. Фотиҳадан сўнг қайнанам билан қайнатам кўни-кўшниларишиқига беркитиб қўйган кўч-кўронларини олиб чиқиш учун кўзгаллашди...

Уйга келсам, Салимжон акам ҳали қайтмабди. Неъмат

аканинг ўғил-қизлари ухламай, Хошим акам эгар олиб келса, аввал мен минаман, сен мендан кейин минасан, деб бир-бирлари билан навбат талашиб ўтиришган экан. Уйга киришим билан Баҳром:

— Эгар қани? — деб сўради.

— Магазин беркилиб қолибди,— деб баҳона қилдим.

— Эгарсиз бўлса ҳам миндирасиз,— деб орқамга тирмашди уч ёшли Даврон.

Кайфим чоғ бўлгани учун болаларни ҳам бир хурсанд қилгим келиб қолди. Ечиниб чиқиб, Неъмат аканинг эски тўнани елкамга эгарга ўхшатиб ташладим-да:

— Қани, чавандозлар, марҳамат,— деб команда бердим.

Болалар қийқиришиб, бир-бирларини итаришиб, елкамга ёпишибди. Шунаканги кўп ўйнатдимки, охири чарчаб, хонанинг ўртасида елкамда эгарим билан ухлаб қолибман.

Тушимда Фаридани кўрдим... у ҳам мени от қилиб миниб юрган эмиш...

САРКИТЛАР ХИЁБОНИ ЁКИ МЕНИ ҚАНДАЙ ҚИЛИБ СУВГА ПИШГАНЛАРИ

Муқимий кўчасидан ўтиб бораётган эдим. Формасиз, шунчаки томоша қилиш учун чиққан эдим. Бир маҳал орқамдан аввал яхши киздирилмаган чилдирманинг дўпиллаган овози, кетидан қувончли қийқириқлар эшитилиб қолди. Бундай ўгирилиб қарасам, ана томоша-ю, мана томоша! «ДТ» маркали прицепли тракторнинг кузовига олти кишини чиқариб қўйишибди. Бўйинларига, ҳў бирда ишчилар таклиф қилганидек, арокдан бўшаган ишчалар осилган, ҳар бирининг кўксига шапалоқдек келадиган тахтача. Тахтачаларга район милицияси қошида тузилган аракхўрликка қарши курашувчи группанинг ҳукми қароридан кўчирмалар ёзиб, охирига: «Ашаддий ичувчи Расул Ўсаров. Машина ремонт устахонасининг ишчиси», деб адресини ҳам кўрсатиб қўйишибди. Расул Ўсаров шерикларига ўхшаб икки кўли билан бетини беркитиб олган. Прицепнинг ёнида билагига лента таққан мен тенги йиғитлар соқчилиқ қилиб бориш-япти. Тенада биттаси, уста кўрмаган шогирдлардан бўлса керак, ҳар замонда чилдирмасини дўпиллатиб уриб қўйяпти. Тракторнинг орқасидан беш юз десам-ку, мулла Хошим яна лоф қияпти деб ишонмасиз, аммо уч юз чоғли болачака, эркагу хотин эргашиб, арокхўрларни яхшироқ кўриб олиш учун бир-бирларини туртишиб, елкаси оша мўралашиб келишяпти.

— Вой, бу Дилбарнинг дадаси-ку!

— Қизининг туфлисини сотиб арок олиб ичган одамми?
— Ҳа, ҳа, ўша.
— Ажаб бўпти!
— Ҳой, Мавлон, югур, буфетдаги бутилкани беркит.
— Бутилка бўш-ку, ойн.
— Бўш бўлса ҳам беркит, даданг қўлга тушиб қол-
масин.

— Вой қўшни, анови боши йилтирагани танидингизми?
— Танитай-чи, куёв чарларда ичиб олиб, куёви билан
кураш тушаман деб шарманда бўлган Қосим-ку!
— Ҳукуматга балли-ей!
— Гитлери енгган ҳукумат ароқхўрни енголмайди дей-
сизми!

— Ўйлаб топганга раҳмат.
— Дружиначилар савобнинг тагида қолди деяверинг...—
деган пасту баланд гаплар ҳам бўлиб турибди. Ора-чора
Муқимий номидаги истироҳат боғида ташкил этилган «Сар-
китлар хиёбони»ни ҳам тилга олишяпти. Қийинидан ҳан-
далакнинг хиди келиб турган бир чол:

— Дехқонбой, сиз паркда очилган кўрғазмани кўрдин-
гизми? — деб сўради.

Қийинидан райҳоннинг хиди келиб турган бошка бир
чол:

— Ўн беш кундан буён белимга кепак бойлаб ётибман,
Маҳкамбой,— деб қўйди.

— Келишим шунақанги мактайдик, — деди биринчиси
яна.

— Менинг набирам қоғозларни ёзиб берибди,— деб
қўйди иккинчиси ҳам.

Икки чол ўша кўрғазмани кўриб келишга, мабодо йўл-
да Дехқонбобонинг бел оғриғи тутиб қолса, Маҳкамбобо
уни суяб келишга аҳду паймон қилишиб, инқиллашиб,
хассаларини дўкиллантишиб йўлга тушишди. Кўрғазма
очилганига бир ойдан ошиб қолган бўлса ҳам гоҳ иш билан,
гоҳ ташвиш билан бўлиб, бориб кўролмаган эдим.

Чолларнинг ортидан мен ҳам йўлга тушдим. Истироҳат
боғининг орқа томонидан ярим гектарча ер ажратиб, текис-
лаб, устини рангдор йилтироқ шифер билан ёпиб, ичинин
одам бўйи келадиган яхлит ойналар билан катта-кичик хо-
наларга бўлишибди. Ўзи одамларга ҳам хайронсан, циркда
от ўйинлари, масхарабозликлар, театрларда ошқ-маъшук-
лар ҳаётиндан яхши томошалар, ёзги кинотеатрларда шпион-
лар тўғрисидаги фильмлар қўйилляпти-ю, ўша ёққа бормас-
дан ҳаммалари шу ёққа оқиб келишаверибди — навбатда

турганларнинг кети чўзилиб, нақ истироҳат боғининг дарво-
засигача етиб борибди.

Кўргазма залининг кираверишига катталиги елпиғичдек-
елпиғичдек келадиган думалоқ харфлар билан «Менинг ми-
лициям — менинг кўрикчим» деб ёзиб қўйишибди. Икки
соатча навбатда тургач, ниҳоят чолларнинг орқасидан
эргашиб, мен ҳам кўргазма залига кириб бордим. Лекин,
азаматлар боплашибди! Бекорга одамлар бу ёққа оқиб
келмаётган экан. Нима бало, исполком раиси ўртоқ Умаров-
нинг бошқа иши йўқмикан дейман. Катта-кичик усталару,
хонаки рассомларнинг ҳаммасини шу ёққа ташлаганга ўх-
шайди. Зални шунақанги чиройли безашганки, қани энди
Суръат акага ўхшаган тезкор шоир бўлсаму, беш-ўн қатор
шеър тўкиб юборсам. Залга кираверишда, коридорнинг икки
четига қатор суратлар осилиб, суратлар остига тушунтириш
хатлари ёзилган. Ўнг томонга «Милициямиз отахонлари»
бўлимига шу районда ишлаб, катта-кичикнинг ҳурматига
сазовар бўлган милиционерларнинг суратлари қўйилган,
кўрсатган қаҳрамонлари қайд қилинган.

Дехқонбобо бир сурат олдида тўхтаб, кўзларини қисиб
узок тикилиб қолди:

— Маҳкамбой, мана бу ўзимизнинг Қазлоп эмасми?

— Ўша,— деб қўйди Маҳкамбобо негадир ғурур билан.

— Қовунни яхши кўрарди-а?

— Қишин-ёзин егани қовун эди! — Ҳалиям жўнатиб ту-
рибсанми?

— Ўтган йили посилка қилувдим. Йўлда ириб оқиб ке-
тибди-ю, уруғи борибди. Иван: «Маҳкам, юборган уруғинг
учун раҳмат. Лекин биласану, тўртинчи қаватда қовун
кўкартириб бўлмайди» деб ҳазил қилибди.

— Омон бўлгур, бағри кенг ўриси эди!

— Қўнчини ёмон кўрар эди...

Икки чолни сурат олдида қолдириб, «Халқ милиция-
си» бўлимига ўтдим. Ўтдим-у, хангу манг бўлиб қолдим. Ил-
ғор дружиначилар дейсизми, бўлиму бўлимчаларнинг иш
кўрсатган бошлиқлари дейсизми, кўнгилли ўт ўчирувчилару,
...ха майли, гапини қисқа қилиб қўя қолай... ўнлаб таниш,
нотаниш суратлар орасида ўзимнинг ўринбосарим, жонги-
намнинг ҳузурли Мамарозиқ акамнинг ҳам ҳўмрайиб тушган
суратини кўриб севиниб кетдим. Шу кўргазмани ташкил
этган кишига ичimde офаринлар айтдим.

Шундан кейин, кизик-қизик гаплардан маҳрум бўлиб
қолмайин, деб яна чолларнинг ортидан эргашдим. «Текин-
дан келса бойлик, охиридир вой-войлик» деб номланган
залга, Одил Аббосов бошлиқ жинойтчилардан тортнб олин-

ган ашқол-дашқоллар қўйилибди: бир хонага Одил Аббосовнинг сурати билан бойликлари, бошқа хонага хўппа семиз амакининг сурати билан қимматбаҳо нарсалари... э борингки, шу ерда ҳам очкўзлик қилиб ўн тўрт хонани ўзлари эгаллаб олишибди.

— Бай-бай-бай! — деди Дехконбобо ёқасини ушлаб, — шу хонадаги молу дунёнинг ҳаммаси Одилникимиди-а?

— Ёзиб қўйишибди-ку.

— Бай-бай-бай! Бу олтинларни қара, Николай пошшо хазинасини қолдириб кетган экан-да!

— Сен билан менинг пешана терим бу.

— Бай-бай-бай! Шуича олтин билан қамашдимми-а?

— Ҳозир яна қочиб кетган.

— Бай-бай-бай! Йўқ, уни ушлаш керак. Бел оғриғим бўлмаганда ўзим ушлаб берардим. Тўхта-тўхта, Маҳкамбой, мана бу ўзинишнинг Абдурахмон хўппа семиз-ку?

— Ўша, омборчи эди.

— Бай-бай-бай! Худо худолигини кўрсатибди. Ўтган йили кишда келишимга битта пальто сўраб борсам, кўзини лўқ қилиб устига ўттиз сўм сўради-я? Хукуматга балли, етим-есирни, бева-бечорани олқишини олади энди!

Қарасам, чоллар хали «бай-байлашиб» бу залда кўпроқ қолиб кетишадиганга ўхшайди. Кеч кириб қолмасдан, бошқа бўлимларни ҳам кўрай, деб чиқиб кетаётган эдим, эшик олдидаги столчага қўйилган «Мулоҳазалар дафтери»га кўзим тушиб қолди. Ўтириб, секин варақлай бошладим. Ўн олтининг киши ўн олтининг мулоҳаза ёзиб кетибди. Ярми, жиноятчиларни қўлга туширган ўртоқ Рўзиевнинг отасига балли деса, ярми, ўнг-терсига қарамай халқини талаган бу очопатларни замбаракнинг оғзига қўйиб отиш керак, деб ёзибди. Ўзим ҳақимдаги мактовларни ўқиб, кўнглим тоғдек кўтарилиб кетди. Тап-туп кадам ташлаб, эшигининг тепасига «Безориалар» деб ёзиб қўйилган залга ўтдим... Ҳаддан ташқари хурсанд бўлганим учун, мактаб ёшидаги болаларнинг безориликка бағишланган ажойиб нарсаларни кўрган бўлсам ҳам, кўпини эслаб қолмадим. Фақат бир бола рогаткадан тош отиб, ўн етти кўз ойна синдирганлиги-ю, яна битта бола қўшнисининг пишай-пишай деб турган бодрингини бекитиқча узиб, бозорда сотаётганда қўлга тушганлиги ҳақидаги материалларгина эсимда қолди. Аммо, безорилик қилган болаларнинг сурати ёнига дадаси билан ойисининг ҳам суратини осиб, иш жойларигача кўрсатиб қўйишганига, негадир тушуна олмадим. Тавба, деб елкамни қисганимча, «Сарқитлар хиёбони»га ошиқдим.

Йўқ, ичимдан тўқиб чиқараётганим йўқ, чиндан ҳам

кўргазманинг бу залини «Саркитлар хисбонин» деб номлашибди. Чала муллаларни тўплаб, хатми-куръон ўқитган мактаб директорининг сурати, касал хотинига шифо тилаб Курбон ота мазорига қўй сўйган аптекачининг сурати, ромчи хотиннинг гапига кириб, қўшнисини калтаклаган қассобнинг сурати... Хуллас, саркитларга илашган ҳамшаҳарларимизнинг барчаси мана шу ерга ташриф буюришибди.

Соат олтигача кўргазмадаги бўлимларни айланавериб нақ оёғимда оёқ қолмади, тикилавериб кўзларим ҳам чарчаб кетди. Шунинг учун бўлса керак, «Халқ ҳукми» деб номланиб, ўртоқлик судлари ишини намойиш қилишга бағишланган залда нимани кўрганимни ҳалигача эслай олмайман. «Хой, ўртоқ, жиноятчини ушла!» дея ваҳимали ном берилган бошқа бўлимда бошим айланиб, кўзим тиниб кетди. Одамлар орасини ёриб, ташқарига чиқаётиб, бир кампирни: «Холажон, набирангизни ўйнатиб, уйингизда жимгина ётсангиз бўлмайдими!» деб жеркиб ҳам бердим. Чарчадим, аммо қалбим тўла қувонч, ифтихор билан чиқдим. Бечора Салимжон акамнинг югуриб-слишлари, уйқусиз ўтган тунлари бекорга кетмаганигини кўриб, ич-ичимдан севиндим.

Чанқаб қолган эканман, кўргазмадан уч юз метрча наридаги анҳор устига омонатгина қурилган, мажнунтоллар соя ташлаб турган пивохоёнага кириб борганимни ўзим ҳам сезмай қолдим. Мен тенги, мендан каттароқ беш-ўн йигит пивоҳўрлик қилишиб, газзига қозғар карнайчадан битта-битта шўрданак олиб ейишиб, чакчақлашиб ўтиришибди. Икки кружка пиво олиб, ёиларига ўтирдим. Сегин кулоқ солсам, гап район милициясининг ажойиб ташаббуси, кичик лейтенант Рўзиевнинг жиноятни очишдаги фавқуллодда таланти, полковник Отажоновнинг меҳрибонлиги ҳақида борапти... Тўхтаб тур, сенларни бир лақиллатай дедим-да, бўйнимни чўзиб:

— Менга қаранглар,— дея йигитларга мурожаат қилдим,— Ўша Рўзиев сизлар мақтаганчалик талантли эмас.

— Бекор айтибсиз,— деди новча бир йигит менга ўқрайиб.

— Худо урган мақтанчоқ, лакма,— дедим яна.

— Нима, нима?! — бир йўла беш йигит ўрнидан турди.

— Бунинг устига менга ўхшаб ўлардек пивоҳўр ҳам...— деганимни биламан, ҳалиги новча йигит бир сакраб тепамга келиб «гапингни қайтиб ол», деди қалтираб.

— Қайтмайман. Анови полковникларинг ҳам хаёлпараст бир чол... Қунбўйи қозғозбозлик қилади...— гапимнинг у ёғи бўғзимда қолди. Бошқа йигитлар ҳам тепамга келишиб:

— Нега ўрток Рўзиев билан Отажоновни ҳақорат қил-
япсан, ҳозир кечирим сўра,— деб кекирдагимдан бўғиб
олишди. Улар шаънига бўлмағур гаплар айтганим учун
менинг таъзиримни бериб қўйишмоқчи бўлишди. Новча
йигит газабдан калтираб: «Сувга пишиш керак бу тирран-
чани» деган эди, бу таклиф бошқаларга ҳам маъқул туш-
ди шекилли, бештаси қўлимдан, бештаси оёғимдан кўтариб,
анҳор томонга сургаб кетишди. Қарасам, чинга ўхшайди.
Жон талвасасида:

— Кечирасизлар, Рўзиев менинг ўзим бўламан,— деган
эдим, қайтага балога қолдим: «Ҳали бу пивоҳўр ўрток Рў-
зиевнинг номини ҳам сотиб юрар экан, товламачи экан» деб
анҳорга отиб юборишди. «Шалоп» этиб сувга тушдим. Кейин
кирғокка тирмашиб, бир амаллаб чиқиб келаётган эдим,
новча йигит:

— Хўш, йигитча, ОБХСС бошлиғи ҳақидаги фикрингни
ўзгартирасанми? — деб сўради.

— Ўзгартирмайман,— дедим тишларимни такиллаб.
Яна сувга итариб юборишди. Яна чиқиб келаётган эдим:

— Энди-чи? — деб сўради бошка бир йигит.

— Ўз фикримда қоламан,— дедим-у, анҳорнинг нариги
бетига сузиб ўтиб кетдим...

КАФАН КИЯҒАЛАР

Салимжон акам кенгашдан қайтган кун и уйимизда чинпа-
кам байрам бўлди. Неъмат акамнинг ўғил-қизлари совға-
саломларни талашиб, унча-мунча араз ҳам қилиб олишди.
Ниҳоят, хурсандчилигу аразлашлар тугаб, гулзор ўртасида-
ги темир каравотда устозим иккимиз ёлғиз қолдик.

— Хўш, Ҳошимжон, ишлар қалай? — райҳон билан юзи-
ни елпиб сўради устозим.

— Ёмон эмас... Ўзингиз яхши бориб келдингизми?

— Ишчиларимизнинг овозаси ҳозир бутун республикага
ёйилибди.

— Рост айтяпсизми?

— Каромат Ҳошимова бир соат доклад қилди, зал йи-
гирма минут қарсақ чалди.

— Зўр бўпти-ку!

— Министримиз мени табриқлаб, бўш келманг, нимакин
ёрдам керак бўлса, ҳаммасини берамиз, деди.

— Ростдан ҳам шундай дедими?

— Шундай деди, ўғлим. Ишни чала ташлаб кетманг,
районингизни бутун республикамызга намуна қилиб кўрса-
тиб, тажриба райошига айлантирамыз, деди, ўғлим!

— Салимжон ака!
— Лаббай, ўғлим?
— Мен ҳам сизга бир хушхабар топиб қўйдим.
— Йўк, ўғлим, мен учун бундан катта хушхабар бўлмайди. Районда тартиб ўрнатишни халқнинг ўзига топшириш... бу катта гап, Хошимжон...

— Мен Одил Аббосовни қўлга туширдим...
— А?! — устозим бир сапчиб тушди, каравот лапанглаб кетди. — Нима дединг??

Қалпоқчам ёрдам берганини яширдиму, қолган гапнинг ҳаммасини сўзлаб бердим.

— Шокир маслаҳатчи уюштирибди-да? — қошларини паст-баланд қилиб, худди қаршисида мен эмас, Одил баттол ўтиргандек, ғазабидан энтикиб деди устозим.

— Ҳа.
— Шарифани пичоклаган ҳам баттол экан-да?
— Ҳа.
— Демак, энди мени чавақламокчи экан-да?
— Ҳа.
— Номард!
— Энди паспорт олиш учун тайёргарлик қўришяпти.
— Майли, олсин. Биз ўша паспорт сотган қаллобни ҳам қўлга туширамиз... Хошим, тур ўғлим, пешонангдан яна бир ўпай...

Салимжон акам худди тревога эълон қилингандек, ҳовликиб ўрнидан туриб кетди. Оёғига шиппагини ҳам илмай ичкарига, телефонга югурди. Аввал, мен соқолини олиб қўйган генералга, сўнгра область марказига, полковник Али Усмоновнинг квартирасига телефон қилди. Ярим соатлардан сўнг каравотга қайтиб чиқиб:

— Сенинг планингни маъқуллашяпти,— деди-ю, совиб қолган чойни бир кўтаришда ичиб олди.— Баттолдан бир тузук сифатида фойдаланамиз дейишяпти. Бу гапни ҳеч кимга айтмаганимнинг?

— Йўк, айтмагандим.

— Қаттиқ сир сақлансин, дейишяпти... Оббо ўғлим-ей, қариганимда юзимни яна ёруғ қиладиган бўлдинг-да... ёнингга одам қўшиб берайми?

— Мендан кўнглингиз хотиржам бўлсин.

Тўппончамни чўнтагимга солиб, Шайх Одил сағанасига, Одил баттолнинг янги квартирасига жўнадим. Йўл-йўлакай бошимга қалпоқчамни кийиб кўздан ғойиб ҳам бўлиб олдим.

Хуфтон намозидан сўнг Гўрков Сўфи масжид ҳовлисида узок ўралашиб юрди. Керосинкага кастрюл қўйиб, овқат

пишираётган экан, ўтини ўчириб, ташқаридан арок топиб келди. Ниҳоят, эл уйқуга кетганда секин Шайх Одил сағанасига қараб юрди. Олдинги гал шошганимданми ёки каттик кўрқиб кетганимданми, яхшироқ разм солмаган эканман, Шайх Одил сағанаси одамнинг қучоғи етмайдиган азим тераклар остида бўлиб, тераклар кундузи салқин бераркан, кечаси сағанани кўздан беркитиб, хилватгоҳга айланттираркан.

Сағанага яқинлашгач, Гўрков чўкка тушиб, атрофга кулок солди, дов-дарахтлар ола-чалпак соя ташлаб турган кабристонни синчиклаб кузатиб чиқди. Сўнгра эшикни очиб:

— Халоскорим, уйғокмисиз? — деб сўради. Ичкари кириб, чўнтагидан гугурт чиқариб, шам ёқди. Хона ўртасидаги тобутдан оппоқ кафанга ўралган мурда секин бошини кўтариб:

— Соатинг неча бўлди? — деб сўради.

— Иккилар бўлиб колди-ёв, — жавоб қайтарди Гўрков. Мурда устидаги кафанни очиб, Одил баттол киёфасига кирди. Сўфи сув куйиб турди, юз-кўлини ювиб олди. Баттол ҳаддан ташқари озиб, электр будкаларининг эшигига чизиб кўйиладиган суратлар бор-ку, бамисоли ўшанга ўхшаб колди. Соч-соқоли ўсиб кетган, хоҳ кўринг, хоҳ кўрманг, худди ёнига ошқовокнинг палласини осиб, бозорларда «дийдиё» ўқийдиган дарвешнинг ўзи дейсиз. Кўзлари ич-ичига ботиб кетган, бурни билан оғзи яна ҳам катталашиб, чинакам девнинг ўзгинаси бўлиб копти.

— Ичкилик олиб келдингми? — қўллари қалтираб сўради дев.

— Олиб келдим, халоскорим.

Аввал пиширилган гўшт, кетидан хидланиб колган норин ейишди. Термосдан чой куйиб ичиб, шаҳардаги воқеалардан, одамларнинг кайфиятидан гаплашишди. Гўрков бугун ниҳоят полковникнинг уйига бориб, ертўласи борлиги, кунбўйи ҳовлида ҳеч ким бўлмаслиги, уй эгаси кўпинча кечаси кайтишини билиб келганлигини маълум қилди. Баттол ёнидан узунлиги ярим метр келадиган ханжарни чиқариб, жаҳл билан ерга санчди.

— Эй, худо, қалбимдаги қасос ўтини сўндирмагин!

Яна ҳўриллатиб чой ичишиб, бугун кўмилган ўлик ҳақида узок гаплашишди.

— Аёл кишимиди? — сўради баттол.

— Аёл эди, халоскорим.

— Тириклигида кўрганмидинг?

— Кўрмаган эдим, халоскорим.

— Бўлмаса оғзида тилла тиш борлигини каёқдан биласан? Тагин кечагидек овора бўлмайлик?

— Йўқ, худо хоҳласа бугун овора бўлмаймиз. Ўликнинг орқасидан элликтача енгил машина келди... Обрўли хонадондан чиққан ўликнинг оғзида албатта тилласи бўлади.

Сўфи ташқарига кафан кийиб чиққанимиз маъкул, мабодо битта-яримтасининг кўзи тушса, мозорда арвоҳ кўрдим деб қочиб қоладди, дея маслаҳат берди. Маслаҳат баттолга ҳам маъкул тушди шекилли, дарров кўна қолди. Икковлари ҳам кафан кийиб олишди. Бирини кетмон, бошқасини бел олиб, янги қўмилган мурданинг қабрига қараб юришди. Анови кунини оқ чойшаб ёпинганларини кўриб, сал-пал кўрқувдим, бугун икковларини ҳам кафанда кўриб, эларим жимирлашиб кетди: тирик одамнинг кафан кийиб, кетмон кўтариб юриши жуда хунук, жуда ваҳимали кўринар экан...

Қабрини жуда тез очишди. Мен, Одил баттол озиниб, кучдан қолгандир деб ўйлаб, ҳато қилган эканман. Йўқ, баттол жуда кучли экан. Кетмонни шунақанги тез, шунақанги чакқон ишлатдики, нима бало, Хўжа Аҳрор Вали куч бағишляптими, деб қўйдим ичимда. Гўрков лаҳадга тушиб, чопки билан мурданинг жағларинини кесиб чиқди... эларим аллақандай жимирлашиб, ич-ичимдан қалтироқ турди, ўзимни йўкотгудек бир аҳволга тушиб қолдим. Лекин... лекин... начора, хизматда турибман. Уларга қарши бирон нарса қилишга ҳозир жуда, жуда ҳам ожизман!

— Маана, ҳалоскорим, кулигиниз ҳеч қачон янглишган эмас! — мактаниб деди гўрков, — эллик грамм келмаса, бетимга туфурим юборинг.

Шайх Одил сағанасига қайтиб, ўликнинг оғзидан олинган тишларини оёқ остидаги кир латта билан артишиб, ҳалтага солишди. Ҳалтачада яна икки юзтача тиш ялтираб кўриниб кетди. Демак, бунақанги ишни биринчи бор қилишаётганлари йўқ экан, қамокдан қочгандан буён ҳар кунги машғулотлари шундан иборат экан...

Одил Баттол ҳалтачадаги тишларни чамалаб:

— Нари борса, уч юз грамм келади ҳолос, — деб уф тортди. — Бу билан Шокирдан қутулиб бўлмайди. Айтганини бермасак... у бизни ушлаб бериши мумкин.

Одил Баттол кўзларини ғалати қисиб, лабларини қимтиганча, бир нуқтага тикилиб, узоқ жим қолди. Сўнг кескин бир ҳаракат билан ёнидан ханжарини суғуриб, ерга санчди:

— Гўрков!

— Лаббай, ҳалоскорим!

— Чўкка туш!

— Ҳалоскорим!

— Чўкка туш, деяпман! — овозини кемшик тишлари орасидан чиқариб, буюрди баттол. Гўрков икки кўзи ханжарда, кўрка-писа чўкка тушди.

— Шу кеча кўрганларимни бировга айтсам, мана шу ханжар бошимни кессин, деб қасам ич! — буйрук берди Одил баттол.

Гўрков дағ-дағ калтираб, қасам ичди.

Ҳа, ҳамма гап бу ёқда экан! Баттолнинг энг катта хазинаси — кўйфуруш отасидан қолган битмас-туғанмас бойлиги шу қабристонга кўмилган экан. Баттол анови кунни ўзининг маслаҳатчисига бойлигим бошқа шаҳарда, деб ёлғон сўзлаган экан, бундан йиғирма йил олдин, ўртанча хотини ўлганда қабр тоши кўйиш бахонасида қишлоқдаги бойлигини келтириб қари тутнинг остига эсон-омон берkitиб олган экан.

Устини ўт-ўланлар қоплаган катта оқ мрамар тошни нари суриб, кўз юмиб-очгунча, қабрдан занглаган темир сандиқни суғуриб, ўрнини яна аввалгидек текислаб, гўё бу ерга кунни кеча ўлик кўйилгандек тош ҳам бостиришди... Икковни ҳам қора терга ботиб кетган, кўркқан, ховлиққан, энтиккан... Епириб-ей, деб юбордим. Одам боласи ҳам шунақанги аҳволга тушадими! Кўзлари ўт бўлиб ёняпти, тишлари ғижирлаяпти, кўкракларни темирчининг босқонидек кўтарилиб-тушиб турибди! Сандиқни сағанага олиб киргач баттол унга пешанасини кўйиб, узок жим қолди. Аввал елкасини учуриб, пиқиллаб турди-да, кейин тўсатдан, ёш болаларга ўхшаб, хўнграб юборди:

— Дадам, дадажоним!

— Ҳалоскорим, ўзингизни қўлга олинг, — юпатмоқчи бўлди Гўрков.

— Шу мақсадда бойлик йиққанмидингиз?! Яйраб-яшнаб есам бўлмасмиди, даври-даврон сурсам бўлмасмиди!

— Йиғламанг деяпман.

— Дадажоним... — деди-ю, баттол тўсатдан жим бўлди. Кўз ёшларини қафанинг енгига артиб, ханжар билан сандиқнинг қопқоғини кўтарди: олтин тангалар, ҳозир ҳеч ким такмай кўйган тақинчоклар, узугу тиллақошлар шам нурида ял-ял ёниб, Шайх Одил сағанасини бир нафасга ёритиб юборгандек бўлди. Икки тирик мурданинг ҳам чехраси ёришиб, гул-гул яшнаб кетди.

— Бу тўппонча билан ўқлар ҳам дадамдан қолган, Қашқардан келтирган эди, раҳматли! — ҳам ғурур, ҳам аллақандай ўқиниш билан деди Одил Аббосов. — Мен яна подшоман! Эшитяпсанми, Гўрков! Бу олтинлар менга яна куч-қудрат бағишлайди... Энди менга на милиция, на суд бас

кела олади, худо хоҳласа, мен яна шаҳарнинг ҳокимиман, шаҳаншоҳиман...

Ярим соатлардан сўнг Сўфи шаҳарнинг бўлажак ҳокимини кафанга ўраб, тобутга ётқизиб, сағананинг устидан кулфлаб чиқиб кетди.

КОРОВАЛ ЯРАШМАЙ ҚОЛДИ

Истироҳат боғи истироҳат боғи бўлгандан буён, қасам ич десангиз қасам ичиб айтаманки, бунақанги шодиёнани, бунақанги қувончли кунни хали кўрмаган бўлса керак. Бир томонда карнай-сурнай, бир томонда така-тумига олиб, нора чалишяпти. Сочига лента таққан қизчалар, ойисидан яширган пулига морожиний олиб ейишга ошиққан болалар, мактабда тартиб ўрнатишга ёрдами теккан ўсмирлар, «қани жиноятчию тартиббузар бўлса, кўрсатаверинг, таъзирини бериб қўямиз» деб енгига қизил лента таққан йигитлару сайил баҳонасида хуснини кўз-кўз қилишга чиққан қизлар, ичкиликбозликка қарши курашда ном чиқарган ишчилар, жамоатчи ревизорлару штатсиз ОБХССчилар... э борингки, белига кепак боғлаган чоллар, кўзойнагини тополмай, келинини қарғаб келаётган кампирлар... ҳамма истироҳат боғи томон дарёдек оқиб борапти.

Сувга чиққан икки келинчак водопровод олдида мана бундай гапларни гаплашиб ҳам турибди:

— Паркда нима бўляпти, ўртоқжон?

— Вой, дугонажон, эшитмадингизми?

— Йўқ, эшитмадим.

— Ўртоқжон, бу слёт-ку!

— Қайдам, акангиз, бугун жиноятчиларга жаноза ўқиймиз, деб ясан-тусан қилиб чиқиб кетди.

— Тавба, жаноза ҳам карнай-сурнай билан ўқиларканми?!

— Шунақа шекилли-да.

— Вой ўлмасам, ёғим ёниб кетди...

Тўғри, тўппа-тўғри айтишди — слёт бўляпти. Милицияга ёрдам берувчиларнинг бутун район слёти бўляпти. Ўлай агар, слёт деганларини илгарчи тушунам эканман. Карнай-сурнай билан бошланиб, ўртароғида серсув путкбозлигу, охирида қарсақ чалинари экан. Боғнинг директори, дружиначилар юрагини олиб қўйган эканми ёки халқ милициясига бир хизмат қилишни кўнглига тугиб қўйган эканми, ҳарқалай слётга роппа-роса ўн беш кун тайёргарлик кўрибди. Жума кун паркинмизга марҳамат қилинг, дружиначиларга бағишланган халқ сайили очилади. Чойхоналарда ичак-

узилди аския, очик сахналарда порахўрларни фош қилувчи томошалар кўрсатилади. Дорбозлик, нутқбозлик, йўк, кечирасиз, адашиб кетдим... мушакбозлик ўйинлари кўрсатилади, деб заводларга, фабрикаларга таклифномалар жўнатибди.

Кабобхўрга — кабобу, мантихўрга — думба солинган мантилар пишиб турибди, паловпазлар бошларига оқ халта кийиб, капгирларини ўйнатиб, дунёда биздан устароқ ошпаз йўк, деб мактанишиб туришибди. Ох, шу пайтда дўстгинам Зокир бўлармиди, нўхат солинган паловдан тўрт-беш товогини уриб, шерик, шунақанги мажлисларга мени тез-тез чакириб тургин, деб қўймасмиди, дея ич-ичимдан ачиниб кетдим.

Слёт роппа-роса тўққизда бошланди, ёзги бинога олти юзу қиркта одам сиғар экан, қолгани ташқарида қолиб кетди. Слётни ўртоқ Умаров очди. Жамоатчи милиционерларни роса мактаб туриб:

— Доклад учун сўз полковник ўртоқ Отажоновга! — деб эълон қилиб юборди.

Салимжон акам... бечора Салимжон акам-ей, шунча салобати билан, шунча гавдаси билан доклад қилишга мазаси йўқроқ экан. Шундай қилса гўё ишлари юришиб кетадигандек, нукул елкасини қашиб, муштига йўталади денг. Охири кўлини кўксига қўйиб:

— Ўртоқлар, мен гапиролмайман, — деб ўтирганлардан узр сўрай бошлади, — негаки, жуда хурсандман, севинганимдан йиғлаворай, йиғлаворай деяпман. Агар яна жиндек қарсак чалсанглар доклад ўрнига ярим соат йиғлаб беришим мумкин. 40 йилдан бери жиноятчилар, тартиббузарларга қарши курашми халқ ўз қўлига олса, деб орзу қилардим... орзумга етдим!!! Шу олти ой ичида, ўтган йилнинг олти ойига солиштирганда, жиноят 85 процент камайди, тартиб бузиш ҳоллари 96 процентга камайди.

Залда қарсак янграб кетди. Бундай қарасам, ёнгинамда ўтирган ўртоқ Холиқов ҳам забтига олиб, қарсак уряпти.

— Ия, ҳа, — дедим секин туртиб, — бу гапларнинг ҳаммаси қоғозда қолиб кетади деган эдилар-ку?

— Жаҳл устида айтганман, акаси! — деб қўйди ўртоқ Холиқов.

Салимжон акам ўзини тутиб олиб:

— Министримиз бизни қизғин табриклади, — дейиши билан, қафтини шай қилиб ёш-яланглар, билагига қуч тўпланган мен тенги йигитлар яна қарсак уриб юборишди.

— Яна ҳам астойдилроқ киришамиз...

— Районимизни коммунистик районга айлантирамиз!

— Жиноят уруғига қирон келтирамиз!

— Тартиббузарларнинг бурнига сув қуямиз! — деган бир чеккаси тантанали қасамга, бир чеккаси ўзинининг оддий ваъдаларга ўхшаб кетадиган хайкириклар ҳам эшитила бошлади.

Йўқ, мен кимматли устозимнинг нутқига кўпроқ қарсак чалишди, деб хато ўйлаган эканман, қарсакбозлиқнинг энг кучлиси Қаромат Ҳошимова минбарга чиққанда, жамоатчи милиционерларга мукофот улашаётганда бўлди. Ўттиз олти йигит-киз, ўн бир кампир ва еттига чолга каттакичлик совғалар, мактов қоғозлару фахрий ёрликлар топширилди. Мажлис раиси навбатдаги ишлар, янги режалар ҳақида доклад қилиш учун яна аллақимга сўз бермоқчи бўлиб эндигина микрофонга пуф-пуфлаётган эди, залнинг ўртарида ўтирган Муслим бобо ўрнидан туриб, қўл кўтарди. Гапиришга рухсат ҳам олмай, шу ҳолича қўлини боши узра кўтариб, қўйлагининг устидан тақиб олган орден-медалларини жириңглатиб, минбарни мўлжаллаб, жадал чиқиб келаверди. Минбарга чиқиб, чап қўли билан соқолини чаңгаллаб, бир нафас жим туриб қолди.

— Мерган, ё ўзинг чиқасанми? — деб сўради ниҳоят. Залнинг ўртасидан:

— Ўзинг гапиравер, — деган овоз эшитилди.

— Хўп, гапирсам гапира қолай. Хурматли жамоа, мен ўттиз олтинчи магазинда қоровул бўлиб ишлайман, — Муслим бобо чўнтагидан кўзойнагини олиб, шошмасдан тақди. Бошқа чўнтагидан дафтарча олиб, у ёқ-бу ёғига кўз ташлади-да: «Ҳа тўғри, ўттиз олтинчи магазин» деб қўйди ўзига-ўзи. — Мерган атлас магазинида қоровул... Тўғрини?

— Тўғри, — деб қўйди Мерган бобо.

— Шу дружининиқ масаласи чиққандан бўён икковимиз ҳам бекормиз. Электр чойнакда чой қайнатиб ичиб, Николай пошшо давридаги от ўғрилари ҳақида гаплашиб, ағанаб ётамиз. Бекор ётиб, маош ейиш эскичасига макруҳ... янги-часига... хўш, инсофдан эмас-да, ахир... Менга ўхшаган, Мерганга ўхшаган бекорчи бўлиб қолган қоровуллар ози-ми?.. Золимнинг вақтида ўғри кўп эди-ю, қоровул оз эди. Бутун эски шаҳар даҳасида битта қоровул шақилдок қоқиб юрарди... Ҳозир ўғрининг тайини йўғу, ҳаммаёқни қоровул босиб кетган... Магазин қоровули, фабрика қоровули, идора қоровули... Ҳой, одамлар, кичкинагина районимизда 260 та қоровул бор экан-а!

Залда қарсак яңгради. Орқа катордагилар, негадир ўрниларидан ҳам туриб кетишди. Ниҳоят, қарсак ҳам, говур ҳам босилгач, Муслим бобо:

— Мерган, ё нотўғри айтдимми? — деб сўради ўртоғидан. Ўртоғининг жавобини ҳам кутмасдан яна давом этди: — Ҳа, майли, икки юзу олтимишта бўлмаса икки юзу эликтадир. Иккита мияси айниган чол ўнтага адашган бўлса адашгандирмиз... Хукуматимиз ҳар бир қоровулга йилига 720 сўмдан маош берар экан. Хўп, 260 та қоровулнинг йиллик маошн қанча бўлади? Мерган билан бир кунни хомчўт қилиб кўрсак... Мана, мана бу қоғозга ҳаммасини ҳисоблаб ёзиб қўйганмиз. Мана, «ярмаркага тушиб набираларингизга бир жуфт турсик, келинингизга атлас лозимлик...» йўқ, кечирасизлар, бу бошқа қоғоз экан... Мерган, қоғоз сендамиди, мендамиди?

— Тузукрок кара, ўзингда эди,— деган жавоб қайтди пастдан.

— Ҳа, мана бу ёқда экан,— гуноҳқорона кулимсраб давом этди Муслим бобо,— ҳаммаси бўлиб, бир юзу тўксон минг сўм бўлар экан. Қоровулларнинг сал кам бекорчиликдан иборат бўлган ишини халқ, жамоа ўз қўлига олса-ю, шу бир юзу тўксон минг сўмга гул кўчати олиб, ариқларнинг лабига, ташландик ерларга, кўча эшикларни олдига ўтказсак... Савобнинг тагида қолмасмидик!

Ўзи бугун одамлар қарсақбозлик қилгани тўпланишганга ўхшайди. Муслим бобо сўзини тугатиши билан пастда ўтирганлар шунақанги қаттиқ қарсақ чалишдики, ишонсангиз, анча вақтгача икки қўлим билан қулоғимни беркитиб ўтирдим. Бир маҳал қўлимни олсам қарсақ тинибди-ю, одамлар:

— Офарин, отахон!

— Худди сиз айтгандек қиламан, бобой!

— Қайтага, ёшлардан мана шу кексалар дуруст.

— Революцияни мана шу чоллар қилган-да! — дейишиб, бир-бирларига луқма ташлашяпти.

Муслим бобонинг турсик билан атлас лозимлик аралашган нутки сабаб бўлди-ю, ҳали айтганимдек, кўз кўриб, қулоқ эшитмаган тортишув, нутқбозлик бошланиб кетди. Бирни қоровулликни йўқ қилсак, ўғрилар қутуриб кетади, деди. Бошқаси, ўғри қўлга тушса, ҳадеб хайфсан эълон қилавермайлик-да, Африкадаги қабилаларга ўхшаб, қулоғи билан бурнини кесиб, суратини район газетасида босиб чиқарайлик, деди. Учинчиси, ўғри-ўғри деб ваҳима қилиб юраверсак, яна юз йилгача улардан қутула олмаймиз, деган гапни айтди. Шу пайт маҳалламиздаги мактабнинг директори сўзга чиқиб:

— Қоровул бизнинг давримиз учун ярашмайдиган бир

наrsa,— деб худди синф ойнасини синдириб қўйган ўқувчиларни уришаётгандек жаҳл билан гапира бошлади.— Қоровул ўтмишда, ўғри, карокчилар кўп бўлган даврда пайдо бўлиб, кейин одамларнинг эсидан чиқиб кетган. Мана, мен мактабда қоровуллик билан фаррошликни йўқ қилиб, ҳаммасини коллективнинг зиммасига юклаганман. Иқтисод қилинган пулга аълочи болаларга велосипед олиб бердим... Тўғри, биз қоровулга гиёванд одам намага ўрганиб қолгандек ўрганиб қолганмиз. Қоровулсиз яшай олмаемиз, деб ўзимизни-ўзимиз ишонтириб қўйганмиз. Бу нуқсонли ишончдан воз кечиш керак...

Э, боринги, ўша кунги слётда слёт катнашчиларни уч соатлик тортишувдан кейин, бизга қоровул керак эмас, керакли нарсаларни ўзимиз кўриқлаймиз, қоровул пулига гул олиб экиб, шахримизни гулга кўмамиз, қоровулликдан бўшаган қари-қартангларга Қўшчинор маҳалласида қоғоз халта тикадиган артель очиб берамиз, деган мазмунда қарор қабул қилиб юборишди. Мажлис министринмиз номига ёзилган тантанали мактуб билан тугади.

Ярим кечаси уйга қайтаётган эдик, Салимжон акам меҳри товланиб кетди шекилли, катта қўлини елкамга ташлаб:

— Ўғлим, мен бугун жуда бахтлиман! — деб қўйди.

— Мен ҳам бахтлиман,— дедим мен ҳам шоша-пиша.

— Хўш, сен нима учун бахтлисан?

— Нима учунлигини билмайман, лекин жуда хурсандман.

САРИҚ ДЕВНИНГ ЎЛИМИ

Шокир маслаҳатчи баттолга чоршанба куни паспорт келтириб бериши керак эди. Ўша куни ишни битиролмабди. Шайх Одил сағанасидаги тунги учрашув ҳар икки томоннинг аччиқ-тизиқ сўзлари билан тугади. Шокир маслаҳатчи, агар ўртада турган одам эртага ҳам паспортни олиб келмаса урдасидан чиқа олмаган бўлади, унда бошқа киши орқали ҳаракат қилишга тўғри келади, деган эди, Одил Аббосов баттар тутакиб кетди. «Соғлиғим ёмонлашиб боряпти» деб йиғламсираб, муштини қисиб дағ-дағ калтирай бошлади. Мен шу куни овоз ёзиб оладиган аппаратимни олиб борган эдим. Овозларни ёзиб олдим, аммо хаддан ташқари қоронғи бўлгани учун суратга олишнинг ҳеч иложи бўлмади.

Лекин, Шокир маслаҳатчи сўзининг устидан чиқадиган кишилардан экан. Эртасига, тунги соат учларда қабристонга ваъда қилган нарсасини келтириб:

— Одилжон, лекин, сизни деб ўлиб бўлдим-да! — деб ух тортиб қўйди.

— Раҳмат, сиз ўзи киёматли дўстимсиз-да,— миннатдорчилик билдирди баттол.

— Лекин, ҳеч бўлмаса шу бугун кафанингизни ечмабсиз-да,— секингина кулиб қўйди маслаҳатчи.— Икковларингни кўриб, рост, жуда кўркиб кетяпман.

— Кафандан кўркманг,— далда берди Сўфи,— охири бориб, сиз ҳам шунини киясиз.

— Лекин, сизлар сал эртароқ кийиб қўйибсизлар-да,— ҳазил қилиб айтган гапни ўзига наша қилди шекилли, кулиб қўйди маслаҳатчи. Сўфи ҳам ҳазилкаш экан.

— Сизга ҳам битта тиктириб берайми? — деб кулди.

Одил баттол паспорт қўлга текканидан хурсанд. Маслаҳатчи бугун, ниҳоят, бир умр орзу қилган катта бойликка эришганидан ўзида йўқ шод. Гўрков, мана, халоскорим паспортини олди, энди тезгина даф бўлиб мен ҳам оёғимни узатиб ётар эканман, деб ўйлаб, ич-ичидан севинарди. Ҳаммалари шод, ҳаммалари хурсанд, ҳазил-мutoйибанинг боиси ҳам шунда эди. Маслаҳатчи Одил баттолга оқ йўл тилади. Қаерда бўлсангиз ҳам омон бўлинг, деб яхши истак билдирди. Охирида, полковник сизнинг ҳам, меннинг ҳам бир умрлик душманимиз, уни албатта бир ёқли қилиб кетинг, деб қайта-қайта илтимос қилди.

— Худо хоҳласа, индинга мана шу масжидда жаноза ўқиймиз! — деди баттол кўзларини чакнади.

Қучоқлашиб хайрлашишди. Кафан кийган одам кафан киймаган одамни қучоқласа жуда хунук кўриниб кетаркан, тескари қараб олдим.

Маслаҳатимизга кўра, агар, маслаҳатчи қўлида олтин билан чиқса, мен уни қабристоннинг орқа дарвозасигача кузатиб бориб, ўша ерда пойлаб турган икки милиционерга гугурт чақиб сигнал беришим керак эди. Гугурт чақишим билан дарвозанинг орқасидан: «Қўйвор, жим!» деган йўғонингичка овозлар эшитилди-ю, кейин яна қабристон сукунати атрофга ҳукмрон бўлиб қолди, «Демак, қўлга олишди», деб хотиржам бўлдим, дарҳол орқамга, Шайх Одил сағанасига қайтдим. Яна қайси жиноятчилар билан учрашиш режаларини тузишади, шунинг ҳам билиб овозларини ёзиб олмоқчи эдим. Қирсам, маслаҳат бутунлай бошқача, сандиқдаги олтинни аллақарга беркитишмоқчи. Меннинг устозимни катл этиш планини ҳам аллақачон тузиб бўлишибди. Эҳтимол бу ишни кундузи бажаришар, эҳтимол бирор аклини йўқотган пулпарастни ёллашга қарор қилишгандир...

Йўк, энди мен ҳам караб турмаслигим, мустақил бирор чора кўришим керак...

Баттолнинг ёнидан паспортини, ханжари билан ўкланган пистолетни олдим. Гўрковнинг чўнтақларидаги бели синмаган коғоз пуллардан тортиб, то бир тийинлик сийкаси чиққан чақаларгача олиб, темир сандикка жойладим. Одил баттолнинг жони энди менинг кўлимда, мана шу темир сандикда! Эртақлардаги асир тушган девларга ўхшаб, чала-жон бўлиб қабрда ётаверади, қуролсиз, олтинсиз ҳеч ёкка чиқолмайди энди!

— Хайр, кафан кийган шаҳаншоҳим! — дедиму, оғир сандикни инқиллаб кўтарганимча, қабрдан чиқиб кетдим.

Ўша куні ўзбошимчалик қилиб кўпол бир хатога йўл кўйибман, яна қанчадан-қанча жиноятчиларни қўлга тушириш мумкин бўлиб турганда ишнинг пачавасини чиқариб кўйибман. Олтин тўла сандиғу қурол-яроғларни милицияга топшириб, энди уйга қайтиб келган ҳам эдимки, тўсатдан телефон худди бировнинг уйига ўт тушгандек, фарёд чекиб жиринглаб қолди. Салимжон акам трубкани кўтариб, аллаким билан қисқагина гаплашди-ю:

— Хошим! — деб кичкирди.

— Лаббай, устоз?

— Дарров кийин.

— Тинчликми?

— Одамлар қабристондан икки тирик мурдані хайдаб чиқиб, масжид атрофида қувиб юрган эмиш.

— Тағин Одил баттол бўлмасин?

— Бўлмаса ким бўларди!

Кийиниб чиққунимизча, бу ёқдан идорамизнинг навбатчи машинаси ҳам дуд-дудлаб келиб қолди. Машинага ўтирдим. Хўжа Ахрору Вали масжидини мўлжалга олиб, қушдек учиб бораётган эдик, ҳеч кутилмаганда, машина йўлнинг қок ўртасида таққа тўхтаб қолди.

— Салимжон ака, бир қошиқ қонимдан кечинг, — деди шофёр бўшашиб.

— Нима бўлди?

— Кеча кечқурун бензин олиш эсимдан чиқиб қолган экан.

— Аҳмоқ! — деди Салимжон акам машина эшигини жаҳл билан очиб. — Сени ўзи аллақачон ишдан хайдашим керак эди.

Масжидга боришнинг хожати йўк энди, бари бир пиёда етолмаймиз. Милицияга жўнадик. Ўша ердан машина топамиз. Яккачинор кўчасини шундай кесиб ўтиб, Муқимий кў-

часига бурилишимиз билан юз-юз эллик чоғли одам кафан кийган икки мурдани қувиб келаётганини кўриб қолдик.

— Ўшалар! — дедим, негадир ҳам севиниб, ҳам кўрқиб.

Мурдалар энтиқиб, ҳаллослашиб, худди югуриш бўйича шаҳар мусобақасига қатнашаётган спортчиларга ўхшаб, бир-бирларини қувлаб, ёнгинамиздан ўтиб кетганди, ушлаёлмай қолдик.

Қувиб келаётганлар ҳар хил, аксарияти чоллар. Орқароқда кўрка-писа болалар ҳам, ҳар нарсага қизиқувчи аёллар ҳам эргашиб келишяпти. Шовқин-сурон. Бир хиллар мурдаларга қараб тошми, кесакми отмокчи бўлиб ўқталяпти-ю, лекин негадир ботинишолмаяпти. Қуваётганлар энди етиб, ушлаймиз дейишганда, мурдалардан бири кўлидаги таёкни боши узра айлантириб:

— Е Хўжа Аҳрору Вали! — деб наъра тортиб юборади. Одамлар кўрқиб, орқаларига тисарилиши билан мурдалар яна йўлга тушишадн...

Кейинрок эшитсам, мурдаларнинг қабрдан бевақт қувилишига, ҳали айтганимдек, менинг шошқалоқлигим сабаб бўлган экан. Сандикдаги тиллаю Гўрковнинг чўнтагидаги пулларни қоқлаб чиқиб кетишим билан баттол:

— Сўфи, ҳазилни кўй, — дебди.

— Ҳалоскорим, сизга нега ҳазил қилар эканман, — дебди кўлини кўксига қўйиб Сўфи.

— Тўппончамни олдинг-ку.

— Худо сакласин.

— Тўхта, тўхта, ханжарим ҳам йўк!

— Э парвардигор! — ёқасини ушлабди Гўрков.

— Ие, паспортим қани? — бу гал баттол ҳам ёқасини ушлабди.

— Е навзамбилло! — деганча Сўфи кўзини лўк қилиб тураверибди.

— Аблах! — тутақиб кетибди баттол. — Сандик қани? Тиллаларни қаёққа беркитдинг?

— Ўзингиз менинг чақаларимгача олиб қўйибсиз-ку! — деб Сўфи ҳам секин ўрнидан турибди. — Чўнтақларим куп-курук, қаламтарошим бор эди, ўшани ҳам олиб қўйибсиз.

— Соткин!

— Ўғри! — дейишиб, мурдалар оч қолган жўжахўрозлардек бир-бирларига ташланиб қолишибди. Баттол, мол аччиғи — жон аччиғи деганларидек, ҳаддан ташқари қутуриб кетибди. Гўрков илгари катта ўғри бўлгани учун бунақанги муштлашишларни кўп кўрган, тажриба орттирган, бунинг устига текин овқатларни еб, шу кунларда боқувдаги буқадек кучга тўлиб турган экан. Бир-бирларини

шуяқанги савалашибдики, раҳматли Шайх Одил тирик бўлганда қайси бирига мукофот беришни билмай, роса гаранг бўлиб қолар экан.

— Ё Жамшид! — деб қулочкашлаб туширармиш баттол.

— Ё Хўжа Аҳрору Вали! — деб тепармиш Сўфи Гўрков. Охири иккови чарчаб, кучдан кетиб, сағананинг деворига суянишиб, оч бўрилардек бир-бирларига тишларини ги-жирлатишиб жим қолишибди.

— Сандик қани? — дебди биттаси.

— Қаламтарошни бер! — дебди бошқаси.

— Тўппончамни қаёққа беркитдинг? — сўрабди биринчи овоз.

— Чакамгача қоқиб олибсан! — дебди иккинчи овоз. Шундан кейин: «Мана тўппонча, мана қаламтарош!» деб бир-бирларини яна шоли туйгандек туя бошла-шибди.

Абдураззоқ ота деган бир намозхон ҳар куни бомдод на-мозига бора туриб, келинининг қабрига бир даста гул қўйиб ўтар экан. Бугун ҳам шундай қилибди. Гулни қўйгач: «Ху-доё жойинг жаннатда бўлсин!» деб, келинини дуо қилиб Шайх Одил қабри ёнидан ўтиб бораётган экан, сағанадан гупиллаган, пишиллаган, вой-войлаган овозлар эшитилиб қолибди. Абдураззоқ ота аввалига кўркиб кетибди. Кейин ўзини қўлга олиб, наҳотки, Шайхимиз тирилган бўлсалар, деб секин деворнинг ёриғидан мўралаган экан... ё парвардигори олам, икки мурда муштлашишаёт-ган эмиш!

Абдураззоқ ота бу гал чинакам кўркиб кетибди ва Хў-жа Аҳрору Вали масжидига қараб югурибди. Йиғирма-ўттиз чоғли намозхон тўпланган экан, ҳаммасини бошлаб кепти. Намозхонлар калиман шаҳодатни ўқишиб, худонинг номини дилларига жо қилиб, сағанани чор томондан қуршаб олишибди. Девор тирқишларидан мўралашиб:

— Ё тавба!!! — деб ёқаларини ушлаб, орқаларига тиса-рилишибди. Худди шу пайтда масжиднинг имоми ҳеч қутил-маган бир жасорат кўрсатибди. Сағананинг эшигини ланг очиб:

— Инсу жинс бўлсанг ҳам чиқ! — деб аллақандай бир дуони ўқибди, дуо таъсир қилмабди.

— Арвоҳ бўлсанг ҳам чиқ! — деб яна дуо ўқибди имом. Дуо ҳам аптекада туриб қолган эски дорига ўхшаб, қув-вати кетиб қолган эканми, арвоҳларга таъсир қил-мабди.

— Тирик бўлсанг ҳам, ўлик бўлсанг ҳам чиқ! — яна хайкирибди имом, яна жимжитлик эмиш. Шунда имом: «Зокир кори, боринг, милицияга телефон қилинг!» деб буюрибди. Милиция деган сўз имомнинг оғзидан чиқиши билан сағанадан кўлида йўғон бир таёк, новча бир мурда отилиб чиқибди, кетидан оксокланиб, пакана мурда эргашибди. Икки мурда ўнгу терсига қарамай кабристоннинг орка дарвозасини мўлжалга олиб югурибди.

Намозхон оталар кавушларини кўлга олиб, уларнинг оркасидан қувлашга тушишибди...

Қувлаётганлар тобора кўпаяверди. Кўча супураётган фаррошлар, бирининг кўлида эски челақ, бошқасининг кўлида чўлтоқ супурги, улар ҳам эргашибди. Уйқусираб биринчи сменага ишга кетаётган ишчилар, хамир қоргани турган кампирлар ҳам қизиксиниб пизма-из чопиб келишяпти. Ниҳоят, оломон чарчаб, мадордан кетган мурдаларни ҳар томондан қуршаб олди. Лекин, биронтаси ҳам юрак ютиб, яқинига боролмай, ҳар хил тахминларни айтиб туришибди.

— Шайх Одил пиримнинг арвоҳлари бўлса-я!

— Мозорга беркинган ўғрилар бўлса-чи?

— Бе, шаҳарда ўғри қолдими ҳозир!

— Бечораларни ўлмасдан кўмиб кўйишганга ўхшайди!

— Нега бетини очмайди бўлмаса?

— Қўркишяпти.

— Демак, ўғри экан-да!

— Ўғри ролини ўйнаган артист бўлса керак.

— Тўғри, яқинда «Гўрўгли Султон» фильмининг суратга олишар эмиш.

— Тавба!

— Қиёмат қойим бўлса, кўшни, ҳазрати Баҳовуддин пирим қабрларидан бош кўтарармишлар!

— Э, пирим! Мунаввар жамолингизни кўрсатинг!

Худди шу пайтда юрагини чангаллаб, орқада қолиб кетган Салимжон акам ҳам етиб келиб қолди. Оломонни ёриб, ўртага ўтди-да: «Ҳошим, нега қараб турибсан Буларнинг бетини оч. Одамлар кўриб олишсин» деб буюрди. Мурдаларнинг устидан кафанларини ечиб олдим. Одамлар аввалига худди гипноз қилингандек, қотиб қолишди. Кейин тўсатдан ўзларига келиб, денгиздек чайқалиб кетишди.

— Одиғ баттол-ку бу!

— Жиноятчиларнинг пири шу-да!

- Соколинг ўсмай ўл, юлғич!
- Яна қамокдан ҳам кочибдилар.
- Лекин, халқдан қочолмайди!
- Порахўр!
- Елғончи!
- Тухматчи!

— Ур, котилни! — деб қолди кимдир. Кишилардаги жиноятчиларнинг пирига бўлган ғазаб-нафрат бамисоли бир бомбага айланди-ю, гумбурлаб портлаб кетди. Ўртага тош, кесак, калтак демагани ёғила бошлади. Битта чол, ишонсангиз, отгани ҳеч нарса тополмай, носқовоғини отибди... Икки жиноятчини ҳимоя қиламиз деб, қайтага калтакнинг энг зўрини Салимжон акам икковимиз едик. Хайриятки, дружиначилар ёрдамга келиб қолишди. Бўлмаса, ким билади дейсиз, ғазабланган оломон баттолга қўшиб бизни ҳам кора калтак қилиб ўлдириб юборармиди... Йўқ, бир амаллаб баттол билан гўрковни навбатчилар хонасига олиб бориб, эски диванга ётқиздик. Иккови ҳам жонсиз, ўликми, тирикми — билиб бўлмайди... Бир маҳал баттол бошини кўтариб:

— Сув...— деб ингради.

Салимжон акам стаканда сув узатган эди, баттол қалтираб турган қўллари билан уни олди-ю, лекин негадир ичмади. Устозимнинг бетига сочиб юборди.

— Йўқ! Мен ҳали ўлмайман! — деб жон талвасасида ўрнидан туриб кетди у. Тишларини ғижирлатиб, оғзидан кўпиклар сочиб, бешиктерватардек тебрана бошлади. Кўзлари олайиб, юзидан тер қуйилиб келяпти.

— Мен ўлмайман! — деди баттол яна энтикиб.

— Албатта, ҳали кўп яшайсиз,— деди Салимжон акам.

— Жиноят ўлмайди!

— Ўзингизни босинг!

— Милицияга тинчлик йўқ, билиб қўй шуни!

— Манг, сув ичинг.

— Салим, сени ўзим бўғиб ўлдираман! — Қичқириб устозимга ташланди баттол. Бўғмоқчи бўлиб қўлларини чўзди-ю, бўшашиб, Салимжон акамнинг кўксига бошини қўйди. Кейин «шало» этиб ерга йиқилиб тушди... Қичқирганда жони чиқиб кетган экан. Диванга ётқизиб, доктор чакрдик...

Баттолнинг ўлиги, хотинлари олиб кетишдан бош тортгани учун, ўликхонада уч-тўрт кун қолиб кетди.

Уни ўзимиз кўмдик.

Қабрнинг устига майор Самад ака Қодировнинг тавсияси билан

«Бу ерга ўғрилиқ, порахўрлик, юлғичлик, тухматчилик, қотиллик, қаллоблиқ, очкўзлик, манманлик, маишатпарастилик, худбинликдан иборат сарқитлар йиғиндиси — Одил баттол Аббосов кўмилди. Туғилган йили маълум эмас, 14 июлда, тонг палласида жони узилди!»

деб ёзиб қўйилди.

Ўша кунни бутун шаҳар халқи худди аждарҳо домидан қутулгандек енгил нафас олди, қушчалар шўх-шўх сайрадилар, қуёш мўл-кўл нур тўкди, гуллар яна ҳам чиройли, яна ҳам сўлимроқ бўлиб очилди. Болалар тўйиб-тўйиб морожний ейишди, эркаклар милиция билан дружиначилардан яшириб, оз-оздан ичиб ҳам юборишди.

Жиноят ерга кўмилди, Одил баттол қиёфасида кўмилди.

Шаҳар халқи, норасмий бўлса ҳам, бир кунлик байрам эълон қилди. «Алвидо, эй баттол!» деб мулла Ҳошим ҳам умумхалқ хурсандчилигига қўшилиб кетди.

ГУЛГА БУРКАНГАН ШАҲАР

Шундай қилиб, ҳурматли дўстим, мана, ёлғон-яшнқ аралашиб кетган ҳикоям ҳам тугади. Билиб турибман, зерикиб қолдингиз. Гапнинг очиғини айтсам, ўзим ҳам чарчаб кетдим. Энди у ёғини айтсам ҳам бўлади, айтмасам ҳам бўлади. Агар жуда қизиқаётган бўлсангиз, ҳа, майли, қисқагина қилиб сўзлаб бера қолай.

Жиноят деган нарсга тугаб, шаҳардаги тартибга посбонлик қилишни халқ ўз қўлига олгач, биз — милиция ходимлари қип-қизил бекорчи бўлиб қолдик. Бир кунни пошшою вазир ўйнаймиз, бошқа бир кунни бармоқ яширар ўйнаймиз. Футбол командаси тузиб, мактаб болаларига ўн саккизу нолга юткизиб қўйган пайтимиз ҳам бўлди. Ҳаваскорлардан иборат концерт бригадаси тузувдик, бунисини ҳам очик айтиб қўя қолай, ишимиз унча юришмади.

Майор ўрток Холиқов Боғишамол район милициясига бошлиқ бўлиб кетди.

Суръат ака Орипов район газетасига редактор бўлиб ўтди.

Каромат опа Ҳошимовани райкомга олиб қўйишди.

Карим акани йиғи-сиғи билан пенсияга чиқариб юбордик.

Мана шунақанги кузатишу, узатишларни авжига чиқараётган эдик, тўсатдан устозим билан исполком раиси ўрток Умаровни Тошкентга, министрликка чақириб қолишди. Мен яна қанақа гап чиқиб қолди экан деб юрагимни ҳовучлаб турган эдим, йўқ, Салимжон акам чехраси гул-гул яшнаб, кучига-куч, ғайратига-ғайрат қўшилган ҳолда, калби тўла қувонч билан қайтди.

— Ҳошим, болагинам! — деди мени кучоклаб.

— Яна табриклайми? — дедим бирон гап айтишим керакку, деб ўйлаб.

— Сени табриклайман, ҳаммангни, бутун милицияни табриклайман! Эшитяпсанми, ҳаммангни!

— Мен ҳам жами бекорчи бўлиб қолган дўстларим номидан, ўрток полковник, сизга ташаккур айтаман! — оёқларимни жуфтлаб честь бердим.

Устозим мени нима учун табрикламоқчи бўлганини бир ҳафтадан кейин билдим. Министрлигу, жами область милиция бошқармасидан келган вакиллар гувоҳлигида, районимизнинг катта-кичик аҳолиси кўз олдида милиция ишини халқнинг ўзига топшириб юбордик.

Суръат ака Орипов бутун район кўнгилли милициясига бошлиқ этиб тайинланди. ОБХСС ишларини ёғоч оёғини ғижирлатиб юрадиган Мамарозик ака ўз қўлига олди. Жиноят кидирув бўлимига хотин-қизларнинг тавсияси билан, шу районда ўттиз саккиз йил судьялик қилиб, яқинда пенсияга чиққан Марҳамат Қосимова тайинланди.

Районимиз тажриба райони деб эълон қилинди.

Министрликдан келган вакил: «Ўртоқлар, энди хушёр бўлинглар, бутун мамлакат сизларни кузатиб туради», деган гапларни айтди. Бутун халқ оёққа туриб:

— Ташвишланманг, бўш келмаймиз! — деб қасамёд қилди.

Эртасига бошқармаимиздаги милиция ходимларидан тўққиз кишини, районимизда бошланган ташаббусни тарғиб қилиш учун тўққиз районга ишга жўнатдик.

Салимжон акам пенсияга чиқиш тайёргарлигини кўра бошлади.

Фарида билан мен бўлсак... айтгандек, бувижоним совчиликка бориб, бир боришдаёқ ишни ҳал қилиб келди «Агар кизингни Ҳошимгинамга бермасангиз, ҳаммангиз-

ни каматиб юбораман», деган мазмунда дўк қилибди... Фа-рида билан мен бўлсак тўйнинг маслаҳатига тушиб қолдик. Қишлоққа бориб, раҳматли устозим Уста Усмон Ақромов номида сартарошхона очадиган бўлдим. Тўйни узум пиши-ғига қолдирдик. Эртароқ ҳам қилсак бўларди-ю, меҳрибон бувижоним ўн саккизта кўрпа қопламасам, Хошимни уй-лантирмайман дебди.

Оғир кунларимда меҳрибон кўллари билан бoshiмни си-лаган, дадамдан ҳам қадрдонроқ бўлиб қолган Салимжон акам билан роса уч кун тортишдим.

— Мен қишлоққа олиб кетаман, ўша ерда гулчилик би-лан шуғулланасиз,— дедим. У:

— Шаҳарда қоласан, мен ҳам келин кўрай, набирамни кўча эшик олдида кўтариб, бир ҳузур қилай,— деди.

Мен «кетамиз, кетамиз», деб бўйнига осилиб, соқоли ўсиб кетган бетларидан ўпаман. Устозим: «Келиноийнингнинг қабрини ёлғиз ташлаб кетолмайман», деб йиғлайди.

Уч кун йиғлашдик. Тўртинчи кунни устозим кўчадан ҳов-лиқиб кириб келди:

— Хошим, уйдამисан?

— Чучвара тугаяпман,— дедим ошхонада туриб.

— Сен зўр келдинг, ўғлим. Бирга кетадиган бўлдим.

— Ростданми? — қўлимда бир зувала хамир билан ис-тиқболга югуриб чиқдим.

— Рост, ўғлим, кетаман. Биласанми, мен нимани яхши кўраман?

— Йўқ, билмайман.

— Сертупроқ қишлоқ кўчаларида қуёш қиздириб турган пайтда ялангоёқ юришни яхши кўраман... Биласанми, тагин нимани яхши кўраман?

— Йўқ, бунисини ҳам билмайман.

— Ойдин кечаларда экинга сув тараб қўйиб, марзада ёнбошлаб ётишни яхши кўраман.

— Тагин нимани яхши кўрасиз? — сўрадим юзу кўзлари қувончдан ёниб турган устозимдан.

— Тагинми? Тагин... саҳарда қовун қовиз оралаб банд берганларни узиб чиқишни яхши кўраман.

— Тагин-чи?

— Соддадил дехқонлар билан чинор тагидаги супада ёнбошлашиб, бозордаги нарх-наводан, бу йилги ҳосилнинг мўллигидан... мана шунақанги гапларни яхши кўраман.

Салимжон акам асли қишлоқлик экан. Қирк йилдан буён булбул гулга интилгандек қишлоққа интиларкан. Аммо хизмат тақозоси билан шаҳарда қолиб кетаверибди.

Ўша кунни гулзор ўртасидаги қаравотда ёнбошлашиб

олиб, кўп нарсаларни орзу килдик: тоғ этагидаги тошлок жойлардан янги ер очиб, атиргуллар экдик, қовун экдик, қапа тикдик, бедана овладик, ойдин кечаларда ухламасдан, эгатларга сув тарадик... ва охири марза устида эмас, шу ўзимизнинг каравотда ухлаб қолдик.

Милиция идораси ўрнида музей ташкил қилаётган эдик. Эртасига, Салимжон акамнинг уйидаги музейбоп нарсаларнинг ҳаммасини ўша ёққа ташиш билан овора бўлдик. Эски хатлар, хужжатлар, совғага берилган пистолету орден, медаллар... Устозим, ўғли билан гўринг тўла нур бўлгур келинойимнинг расмидан бошқа ҳамма нарсани музейга топшириб юборди.

Уйини қўшнимиз Неъмат аканинг номига ўтказди. Болачақаси билан бир яйраб яшасин, келинойимнинг руҳи шод бўлади, болаларнинг ҳаммасига ўзи доялик қилган, бечоранинг орзуси ҳам шу эди деб, устозим яна жиндек кўз ёши қилиб олди.

Ингирма тўрт минг сўм пули бор экан. Икки мингини ундан юз ўгириб кетган ўғли Карим аканинг номига ўтказди. Қолганини халқ милицияси ихтиёрига бериб, намунали ишлаган дружиначиларга мукофот тариқасида бериб юборилсин, деб хат қолдирилди.

Эрталаб, Николай пошшо замонидан қолган ўша эски кўнғиз нусха машинамизда йўлга чиқишимиз керак эди. Кечаси ўртоқ Умаров телефон қилиб, эртага кундузи истироҳат боғида кичкинагина учрашувимиз бор, учрашувдан кейин жавоб берамиз, бўлмаса дружиначиларга айтиб, «пақ-пақ» машинангизни шаҳардан чиқартирмай қўяман, деб ҳазиллашди.

Йўқ, сиз нима десаңгиз деяверинг-ку, лекин ўртоқ Умаров устозимни мендан ўн чандон ортқик яхши кўраркан. Шаҳарда устозимнинг ташаббуси билан неча туп гул эғилган бўлса, ҳаммасидан бир донадан гул кесиб келтирилсин, деб буйруқ берибди: ёшу қарининг қўлида даста-даста гул, йўлақларда гул, сўри-ю, тувакларда гул — нима бало шу кечаси осмондан ҳам гул ёғилганми дейман, истироҳат боғи ранго-ранг гулларга кўмилиб кетибди. Гул кўп бўлса, еру кўк ғалати рангларда товланиб, қалба шодлик, қувонч мавж уриб, киши аллақандай энтикиб кетар экан.

Одам дегани ҳеч жойга сиғмайди.

Бизни енгига лента таққан йнгитлар театрининг ёзги биносига олиб киришди. Район ва шаҳарнинг катта-кичик раҳбарлари ўтирган саҳнага чиқишимиз билан залдагилар гуриллаб ўринларидан туриб, қўлларидаги даста-даста гулларни бошлари узра кўтариб, силкита бошлашди. Назарим-

да, бутун борлик майин ва хушбўй гуллар ичида чайқалаётгандек, залдаги одамлар гуллар тўлкини ичида сузиб юргандек бўлиб кетди.

Ўртоқ Умаров ўрнидан туриб кўнгирок чалди. Говур-гувур босилгач:

— Ўртоқлар! — деб негадир жуда оғир, жуда ғамгин бир оҳангда сўз бошлади.— Бугун биз Салимжон акамни бутун ҳаётини одамларнинг бахт-саодати йўлига бағишлаган, кишиларнинг тинчи-оромини деб ўзининг тинчи, оромидан воз кечган бебаҳо коммунистни пенсияга узатиш учун тўпландик. Салимжон акам районимизда сал кам қирк йил ишладилар. Шу йиллар давомида бу кишидан наф кўрмаган, ёрдам олмаган бирон одам қолмаган бўлса керак...

Залдан, гулдасталар орасидан:

— Ҳа, бунаканги одам дунёга камдан-кам келади!

— Қилгани яхшилик бўлди-я!

— Лекин, ўзи рўшнолик кўрмади, бечора! — деган овозлар эшитила бошлади.

Ўртоқ Умаров Янгибўғ район ижроия комитетида «Фахрий граждaнлар китоби» таъсис этилганлиги, китобнинг биринчи бетига полковник Салимжон Отажоновнинг номи қайд қилинганлигини эълон қилди. Устозимга катталиги болаларнинг кўнжи узун этикчасидек келадиган қалитни топшираётганда, одамлар «гурр» этиб ўринларидан туриб кетишди, қарсак билан йиғи аралашиб кетди. Устозим раҳмат айтиш учун ўрнидан турди-ю, йўк, ўпкаси тўлиб гапиролмади. Икки кўлини кўксига қўйиб, бошини эгиб, узок таъзим қилди.

Шундан сўнг турли ташкилот ва корхоналарнинг вакиллари, Салимжон акамнинг эски таниш-билишлари сўзга чиқиб, уни роса мақташди. Етти тўн, ял-ял ёниб турган бешта атлас кийикча, ўн битта чуст нусха дўппи кийдиришди, етмиштача гулдаста тақдим этишди.

Мен, энди кузатиш маросими тугагандир, чойхонага ош буюришган бўлса ўша ёкка жўнасақ ҳам бўлади, деб турган эдим, тугамаган экан, пенсионер Муслим бобо билан Мерган боболарнинг гапи бор экан. Икковлари кулокли саватда гул кўтариб, саҳнага чиқиб келишди.

— Оббў, Салимжон-ей! — деди Муслим бобо қаддини ростлаб.— Шундай қилиб, кетадиган бўпсан-да, укам. Аслида кетмасанг бўларди... Шогирдларингнинг ишини кўриб, қариялар чойхонасида, бизга ўхшаб, ошхўрлик қилиб ағанаб ётсанг ҳам бўлаверар эди. Лекин, ҳа майли, худо ўзи сени катта ишлар учун яратган экан... Машойиҳлар, арслон юз йилда битта тугади, деган экан. Сен ҳам онангдан арс-

лон бўлиб туғилган экансан! Жиноятчи-ю, тартиббузарларни мўлжалга олиб, арслондек ҳамла қилдинг, баракалла, ука! Ўз номидан, оғзига носвой отиб олиб, гапиролмай турган мана бу Мерган номидан, шаҳардаги жаминки пенсионер чоллар номидан сенга бир тўн кийгизай, тур ўрнингдан, лекин йиғлама! Милиция йиғласа ярашмас экан.

Хайрлашув маросимини тугатиб, ташқарига чиқсак... кўнғиз нусха машинамизнинг ўрнига идорамизнинг кора «Волга»сини қўйиб, уни келин-куёвларнинг машинасини безатгандек безаб, ранг-баранг гулларга кўмиб қўйинибди. Машина эмас, бамисоли улкан бир гулдаста турганга ўхшарди.

— Бу нима қилик? — хайрон бўлиб сўради устозим.

— Район ижроия комитетининг қарори, — кулимсираб устозимга калитни узатди ўртоқ Умаров.

— Э, қўйсанг-чи, ўзимнинг шалоқ машинам яхши.

— Уни музейга элиб қўйдик.

Музейнинг дарагини эшитган Салимжон акам елкасини қисиб кулди-ю, секин машинага ўтира бошлади.

Муқимий кўчасидан чиқиб кетишимиз керак, шаҳар ташқарисига бошқа йўл йўқ. Ўртоқ Умаров бу ерда ҳам ташкилотчилик қилганга ўхшайди: йўлнинг икки четига дружинчилар, халқ милициясининг вакиллари, мактаб ўқувчилари, э борингки, пенсионер чоллару кампирларгача чиқиб саф тортишибди. Ҳаммасининг қўлида кучок-кучок анвойи гуллар, райхонлар...

— Хайр, ўртоқ Рўзиев!

— Салимжон ака! Уйлансам хабар қиламан, албатта келасиз!

— Салимжон, чойхонадаги улфатларингни унутиб юборма!

— Хайр, э бағри кенг инсон! — дейишиб, машинанинг ғилдираклари остига, ойналарига гуллар отишди. Салимжон акам «пиқ-пиқ» йиғлаб, дармонсиз қўлларини силкитиб боряпти. Мен бўлсам ўзимда йўқ шод, таърифлаб бўлмайдиган даражада хурсандман. Милицияга ишга кириб, мана шундай одамларга хизмат қилганим учун, Салимжон акамдек эл олқишига сазовор бўлган бир киши билан ёнма-ён кетаётганим учун, даста-даста гуллар, одамларнинг меҳру муҳаббати бошимиз узра нурдек ёғилаётгани учун... ва яна ўзим ҳам билмаган алланарсалар учун севинар эдим...

Бир маҳал, машинани энди тезроқ ҳайдамоқчи бўлиб бундай оркамга қараган эдим, ху нарида, кўчани чангитиб, бир-бирини туртиб-итаришиб, кўшимизнинг ўн бир фарзанди югуриб келаётганини кўриб қолдим. Ҳаммасининг

кўлида гул, оғизларини катта очиб, энтикишиб келишяпти. Машинани тўхтатиб, устозим билан ерга тушдик. Болаларнинг бири бўйнимизга, бири елкамизга, бошқаси оёғимизга тармашиб олишди.

— Хошим ака, кетяпсизми? — деди Даврон йиғлаб.

— Кетаман, ука, қишлоқда мени катта ишлар кутяпти.

— Энди менга рогаткага чўзмани ким олиб беради?

— Ўзим жўнатаман, посилка қиламан, — деб Давроннинг чанг ва тер босган қайноқ бетларидан ўпдим.

Устозимнинг бўйнига осилиб олган иштонсиз Баҳром:

— Амаки, жон амаки, кетманг! — деб ёлвора бошлади.

— Шиминг кани, ўғлим? — боланинг бошини силаб деди устозим.

— Йўлга ташлаб келдим... жон амаки, кетманг!

— Бутунлай кетаётганим йўк... — хўрсиниб деди Салим-жон акам.

— Сиз кетсангиз, Бахтиёр мени уради! — деди Баҳром кўзларини мўлтиллаптиб.

— Урмайди. Урса, унга ҳеч нарса олиб келмайман.

Устозим болаларнинг пешанасидан ўпиб, ҳар бирини алоҳида-алоҳида эркалаб, янаги ҳафта албатта келаман, ҳаммангга совға олиб келаман, деб юпатди.

Болалар машина кўздан йўк бўлиб кетгунча қўлларини силкитиб, кўзларини мўлтиллаптиб қолишди.

Салимжон акам негадир чуқур-чуқур хўрсиниб боряпти. Мен бўлсам:

— Хайр, эй гулга кўмилган шаҳар, хайр, меҳрибон одамлар, хайр, эй иштонсиз укагинам, Баҳром! — деб машинага устма-уст газ бераман.

МУНДАРИЖА

РОМАН

САРИҚ ДЕВНИ МИНИБ

СЕҲРЛИ ҚАЛПОҚЧА	13
САРИҚ ДЕВНИ МИНИБ	80
МЕНИНГ ҲАМ ДУСТЛАРИМ БОР	163

САРИҚ ДЕВНИНГ ҲЛИМИ

УРТОҚ ПОЛКОВНИК	208
САРИҚ ДЕВНИ ҚУВИБ	281
САРИҚ ДЕВНИНГ ҲЛИМИ ЕКИ ОЛАМ ГУЛИСТОН БУЛГАНИ	340

На узбекском языке

Худайберди Тухтабаев

ВЕРХОМ НА ЖЕЛТОМ ДИВЕ

Роман

Печатается с издания издательства им. Г. Гуляма,
Ташкент, 1987 г

Издательство «Ўзбекистон» — 700129, Ташкент,
Навои, 30

Муҳаррир *Х. Мансурова*
Нашр учун масъул *А. Ҳатимжонова*
Безовчи расм *Н. Усмонов*
Бадний муҳаррир *О. Соибназаров*
Техн. муҳаррир *А. Бахтиёр*
Мусаҳҳиҳ *Ш. Собирова*

ИБ 5362

Днапозитивдан босишга рухсат этилди 15.05.90.
Формати 84×108¹/₂, № 2 босма қозоғга «Адабий»
гарнитурада юқори босма усулида босилди.
Шартли бос. л. 22,68. Шартли кр.-отт. 23,10.
Нашр л. 28,31. Тиражи 75000, Заказ № 151.
Баҳоси 2 с.

«Ўзбекистон» нашриёти, 700129, Тошкент, На-
воий, 30. Нашр № 123—90.

Ўзбекистон ССР Матбуот давлат комитети, Тош-
кент «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш
бирлашмасининг 2-босмаҳонасида босилди. 702800
Янгийул шаҳри, Самарқанд кўчаси, 44.

Тухтабоев Худойберди.

Т99 Сариқ девни миниб: Роман/ (Сўзбоши муаллифи М. Қўшжонов) — Т.: Ўзбекистон, 1990. — 429 б.

ISBN 5-640-00727-3

Хурматли китобхон! Ўзбекистон Ленин комсомол мукофоти лауреати, таниқли адиб Худойберди Тухтабоевнинг эътиборингизга ҳавола этилаётган роман-ёзувчи ҳаётидагина эмас, шу билан бирга ўзбек адабиётида ҳам катта воқеа бўлган асардир. Унинг биринчи қисми «Сариқ девни миниб» чоп этилиши билан Ўзбекистон халқ ёзувчиси Саид Аҳмад асарининг бош қаҳрамони Хошимжонга мурожаат қилиб: «Имоним комилки, сен узоқ элларга сафарга чиқасан, эҳтимолки, Миссисипи дарёси бўйларига ҳам бориб Том Сойер, Гекльберри Финнлар билан учрашиб қоларсан, ўшанда уларга ўзбек болалари ҳаётидан ичакузди ҳикоялар айтиб беришингга ҳеч шубҳа қилмайман» деган эди.

Дарҳақиқат, шу кунгача бу асар ўттиздан ортиқ тилга таржима қилинди, биргина рус тилининг ўзида турли номлар билан етти бора нашр этилди.

Хошимжон дунё бўйлаб саёҳатини давом эттирмоқда.

Тухтабаев Х. Верхом на желтом диве: Роман.

Ўз2

№ 358—90
Навоний номли ЎзССР
давлат кутубхонаси.

X 4803620201—89
М 351 (04) 90 90